

Makale

Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler
Hayriye Özen

Gücül, Edimsel, Devrimci Olay: Gezi İsyanı Üzerine
Ali Rıza Taşkale

Yerelleşmenin ve Evrenselleşmenin Ötesinde Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek
Bülent Küçük

Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş
Oğuzhan Taş- Tuğba Taş

Kahire'den İstanbul'a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler
Burak Özçetin- Ömer Turan

Québec'in Baharı: Neoliberalizm, Direniş ve Devlet
Onur Ağkaya- Ayfer Genç Yılmaz

Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışının Penguenleri
Esra Akgemci

Direnışten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü
Ceren Uysal Oğuz- Senem Atvur

Dikotomiden Simbiyotiğe: Nasıl Direnilmektedir?
Özgür Erol

Yorum

Özgecan Aslan Eylemleri ve Feminist Hareket Üzerine Düşündükleri
Ezgi Sarıtaş

"Devrim"ın Başladığı Yer: Sidi Bu Zeyd/Tunus
Özge Özkoç

Popülist İtirazdan Popülist İdareye: SYRIZA ve PODEMOS Örnekleri
Onur Yıldız

Sınıflar, Kalabalıklar ve Devlet: Hong Kong Şemsiye Hareketi'nin Düşündükleri
Ceren Ergenç

Gecekodu Direnişi: Dikmen Vadisi Örneği
İrem Yılmaz

In Memoriam

Eduardo Galeano
Hüseyin Yılmaz

Kitap incelemeesi

Entelektüel İtaatsizlik ve Politik Mizah:
Gezi Direnişi
Ozan Değer

Güvenlik, Toprak, Nüfus
Şükran Gölbaşı

mülkiye dergisi

tema

İsyan, Direniş ve Toplumsal Hareketler

Hayriye Özen
Ali Rıza Taşkale
Bülent Küçük
Oğuzhan Taş
Tuğba Taş
Burak Özçetin
Ömer Turan
Onur Ağkaya
Ayfer Genç Yılmaz
Esra Akgemci
Ceren Uysal Oğuz
Senem Atvur
Özgür Erol
Ezgi Sarıtaş

Özge Özkoç
Onur Yıldız
Ceren Ergenç
İrem Yılmaz
Hüseyin Yılmaz
Ozan Değer
Şükran Gölbaşı

mülkiye dergisi 2015 39(2)

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2015 39(2)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Erdal Eren

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Meltem Kayıran

Editör Yardımcıları

Nisan Kuyucu

Özge Özkoç

Recep Aydın

Yazı İşleri Müdürü

Benan Eres

Koordinasyon

Hatice Ayrancı

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyedergi.org - e-posta: mulkiye@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Alsu Yalçıntaş

Web Sayfası Sorumlusu

Cem Akın

Baskı

Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik OSB Matbaacılık Sitesi 558. Sokak No:28-30

Yenimahalle - Ankara Tel: (312) 395 25 80

Basım tarihi:

06.06.2015

Yaz 2015 39(2)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve TÜBİTAK-ULAKBİM, ASOS Index ile EBSCO veritabanlarıncı taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Fethi Açıkel (AÜ SBF)
Gölseren Adaklı (AÜ İLEF)
Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ SBF)
Sina AkŐın (AÜ SBF Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ SBF)
Kerem Altıparmak (AÜ SBF)
İlker Ata (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi İletifim
Fakóltesi)
Ahmet Murat Aytaç (AÜ SBF)
Korkut Boratav (AÜ SBF Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ Fen
Edebiyat Fakóltesi)
Gamze avdar (Colorado Eyalet
Üniversitesi)
Nur Betöl elik (AÜ İLEF)
Gölten Demir (Marmara Üniversitesi,
SBMYO, Dif Ticaret Bölümü)
Yücel Demirer (Kocaeli Üniversitesi İİBF)
Bölent Duru (AÜ SBF)
Nilgün Erdem (AÜ SBF)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı İğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi AİİTE)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi
Üniversitesi)

Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet HaŐım Köse (AÜ SBF)
Bilsay Kuru (AÜ SBF Emekli)
Ahmet Makal (AÜ SBF)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Őennur Özdemir (AÜ SBF)
Alev Özkazanç (AÜ SBF)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari
Üniversitesi)
Türkan Sancar (AÜ HF)
Ömür Sezgin (AÜ SBF Emekli)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi
İŞletme Fakóltesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa
Üniversitesi)
Erel Tellal (AÜ SBF)
Taner Timur (AÜ SBF Emekli)
Göluy Toksöz (AÜ SBF)
Galip Yalman (ODTÜ İİBF)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz ulha Zabcı (AÜ SBF)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi,
Bölge alıŐmaları Enstitüsü)

YAYIN KURULU

Ferda Dönmez AtbaŐı (AÜ SBF)
Serdal Bahçe (AÜ SBF)
Pınar Bedirhanoğlu (ODTÜ İİBF)
Fatma Umut BeŐınar (ODTÜ BBF)
Can Umut iner (AÜ SBF)
Aslı Çırakman (ODTÜ İİBF)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal
Üniversitesi İİBF)
Ersin Embel (AÜ SBF)
Benan Eres (AÜ SBF)
Hakan Ergöl (Hacettepe Üniversitesi
İletifim Fakóltesi)

Ece Göztepe (Bilkent Üniversitesi HF)
Nizam Önen (Mustafa Kemal
Üniversitesi İİBF)
Pınar Melis Yelsalı Parmaksız (AÜ SBF)
Burcu Sümer (AÜ İLEF)
Nejat Ulusay (AÜ İLEF)
İlhan Uzgel (AÜ SBF)
İpek Eren Vural (ODTÜ İİBF)
Zafer Yılmaz (AÜ SBF)

İçindekiler

Yeni sayıda... - 1

Tema Editörlerinden... - 3

Zafer Yılmaz - Yavuz Yıldırım

Makale

Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler - 11

Hayriye Özen

Gücül, Edimsel, Devrimci Olay: Gezi İsyanı Üzerine - 41

Ali Rıza Taşkale

Yerelleşmenin ve Evrenselleşmenin Ötesinde Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek - 61

Bülent Küçük

Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş - 85

Oğuzhan Taş - Tuğba Taş

Kahire'den İstanbul'a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler - 115

Burak Özçetin - Ömer Turan

Québec'in Baharı: Neoliberalizm, Direniş ve Devlet - 147

Onur Ağkaya - Ayfer Genç Yılmaz

Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı'nın Penguenleri - 179

Esra Akgemci

Direnişten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü - 217

Ceren Uysal Oğuz- Senem Atvur

Dikotomiden Simbiyotiğe: Nasıl Direnilmektedir? - 247

Özgür Erol

Yorum

Özgecan Aslan Eylemleri ve Feminist Hareket Üzerine Düşündürdükleri - 273
Ezgi Sarıtaş

“Devrim”in Başladığı Yer: Sidi Bu Zeyd/Tunus - 283
Özge Özkoç

Popülist İtirazdan Popülist İdareye: SYRIZA ve PODEMOS Örnekleri - 291
Onur Yıldız

Sınıflar, Kalabalıklar ve Devlet: Hong Kong Şemsiye Hareketi'nin Düşündürdükleri - 297
Ceren Ergenç

Gecekondu Direnişi: Dikmen Vadisi Örneği - 309
İrem Yılmaz

In Memoriam

Eduardo Galeano - 315
Hüseyin Yılmaz

Kitap İncelemesi

Entelektüel İtaatsizlik ve Politik Mizah: Gezi Direnişi - 319
Ozan Değer

Güvenlik, Toprak, Nüfus - 327
Şükran Gölbaşı

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları - 341

Yeni Sayıda...

Mülkiye Dergisi, “İsyan, Direniş ve Toplumsal Hareketler” temalı Haziran sayısı ile karşınızda. Gezi isyanının ikinci yıldönümü nedeniyle hazırladığımız bu sayının tema editörlüğünü Zafer Yılmaz ve Yavuz Yıldırım yaptı. Dergimizin makale, yorum, In Memoriam ve kitap incelemesi bölümlerinin tümünü organize ederek büyük bir özveri ile emek verdikleri bu sayı için kendilerine teşekkür ederiz.

Yayın kurumumuz ile birlikte dergimizin Haziran sayısının temasını belirlediğimizde farklı coğrafyalardan deneyimlerin hem kendi içinde hem birbiriyle ilişkisi üzerinden teorik ve pratik açılardan nasıl anlamlandırılacağını konu edinmeyi; siyaset biliminden medya ve kültürel çalışmalara kadar geniş bir alan içerisinde isyan, direniş ve toplumsal hareketler sorununu tartışmayı hedeflemiştik. Tema çağrısını yapmakta biraz gecikmiş olsak da bu konu akademisyenlerin büyük ilgiyle karşılandı, dergimize çok sayıda makale ve yorum yazısı gönderildi. Başta Zafer Yılmaz olmak üzere tema editörlerimiz dergimize gönderilen her yazının hızla değerlendirmeye alınması ve hakemlik sürecinin aksamaması için olağanüstü bir gayret gösterdiler; bu kadar kısa bir sürede bu denli zengin bir sayı çıkararak neredeyse imkânsız başardılar. Üstelik temaya gösterilen ilgi o kadar yoğun oldu ki belki de ilk kez bu sayımızda tema dışı hiç bir yazıya yer veremedik.

Karl Marks “Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, oysa aslanan onu değiştirmektir” demişti. Dergimizin bu sayısı dünyayı değiştirmek isteyenlerin isyanlarının ve direnişlerinin analizleri ve bunların değerlendirmelerini içeriyor; Rojava’dan Bolivya’ya, Québec’ten Tunus’a, Hong Kong’tan Dikmen’e, Gezi Parkı’na ve Şili’ye kadar farklı ölçeklerde ve farklı coğrafyalardan toplumsal hareketler ele alınıyor. Başlatıcısı/yürütücüsü öğrenciler, sokak sanatçıları, taraftarlar, kadınlar,.. olan; şemsiyeler, grafitiler gibi yaratıcı araçlarla ve sloganlarla neoliberalizme veya kapitalizme karşı çıkan, kent hakkını, su hakkını, yaşam hakkını, emeği ve özgürlüğü savunanların eylemlerinin farklı açılardan değerlendirmesini bulacaksınız bu sayımızda. Kısacası çok sesli, çok renkli, çok zengin bir içeriğe sahip oldu Haziran sayımız. Dokuz makale, beş yorum, bir anma yazısı ve iki kitap incelemesinin yer aldığı bu dergideki yazıların ayrıntılı tanıtımı, izleyen sayfalarda tema editörlerimiz tarafından yapılıyor.

1965 yılından beri yayınlanan Mülkiye Dergisi’nin 2015 yılı itibariyle 50. yaşına ulaşmış bulunduğunu ve bu kapsamda bir dizi etkinlik yapmayı planladığımızı daha önce bildirmiştik. Bildiğiniz gibi bugüne kadar dergimizin 1965’ten itibaren

son bir yıl hariç bütün sayılarına *web* sitemizden tam metin olarak ulaşmak mümkündür. Yayın kurulumuzda aldığımız karar uyarınca 50. yılımız vesilesiyle dergimizin tam metin olarak erişime açılma süresini bir yıldan altı aya indirdik ve bir abonelik kampanyası düzenleyerek yıllık abonelik fiyatında bir indirim gittik. Sizleri hem bu abonelik kampanyamızdan yararlanmaya, hem de diğer etkinliklerimizden haberdar olmak ve zengin arşivimizden yararlanmak için *web* sayfamızı, *facebook* ve *twitter* hesaplarımızı ziyaret etmeye çağırıyoruz.

Mülkiye Dergisinin bu sayısının yayına hazırlanmasında görev alan tema editörlerimiz Zafer Yılmaz ve Yavuz Yıldırım'a; editöryel ekipte yer alan ve derginin hatasız çıkması için büyük çaba gösteren Özge Özkoç, Nisan Kuyucu ve Recep Aydın'a, bütün yazışmalarımızı yapan ve koordinasyonu sağlayan Hatice Ayrancı'ya; derginin dizgisini titizlikle yapan Alsu Yalçıntaş'a; bu sayının hazırlanmasına katkıda bulunan tüm yazarlarımıza ve makaleleri değerlendiren hakemlerimize Mülkiye Dergisi adına teşekkür ederim.

Yeni sayıda görüşmek dileğiyle...

Meltem Kayıran

Tema Editörlerinden...

Direnış, Düşünce ve Toplumsal Hareketler

Spinoza *Teolojik Politik İnceleme*'de "insanların ölçüsüzce arzu ettikleri, kimin başına konacağı da belli olmayan talih kuşu ardında, umutla korku arasında çaresizce" gidip geldiğinden bahsetmekteydi.¹ Güvencesizleştirmeden otoriterleşmeye, tahakküm altına almaktan kontrol ve gözetim tekniklerinin hayatın her alanına yerleştirilmesine kadar, insanların gündelik hayatını çevreleyerek, zaman ve mekâna yayılan bir demir kafes ören bu umut-korku sarkacının öğelerini birbirine teyelleşen, pek çok unsur mevcut günümüzde: biyo-politik tekniklerle birleşen yeni emek rejimi, benliklerde yaralar açmayı, muhtaçlaştırmayı, borçlandırmayı amaçlayan paternalist sosyal politikalar, bedeni disiplin ve kontrol altına almaya çalışan baskıcı tahakküm stratejileri, yaşamı *biyo-politika* ile *thanato-politikanın* (ölüm siyasetinin) birbirine düğümlendiği bir eşik haline getirmek üzerinden işleyen, siyasal-hukuki uygulamalar. Foucault'nun da belirttiği gibi, hepsi de birleşerek, iç içe geçerek, konusu haline getirdikleri bireyleri hem bireyleştirip hem de nüfus gibi kategoriler altında bütünleştirerek, yaşamı gerçek tabiiyet altına alıyor ve arzularından emeğe, dilden toplumsal ilişkilere uzanan geniş bir alanı molar ve moleküler düzeyde sermayenin ve iktidarın işleyişine açmayı hedefliyorlar. Fakat bir an durup sormakta fayda var: Direniş üzerine düşünmek için yola koyulurken, yine iktidardan konuşmaya başlamadık mı?

Dosya çağrısına çıkarken, iktidar üzerine bu kadar fazla sayıda ve sistematik çalışma varken niçin direniş üzerine çok az düşündüğümüz sorusuyla yola çıkmıştık. Siyaset, felsefe, iletişim teknolojileri ve sosyoloji üzerine çalışmalar kaleme alan pek çok düşünür, 2000'ler boyunca bu iktidar tertibatını anlamamızı olanaklı kılacak eleştirel kavramlar ve düşünceler geliştirdiler. Fakat iktidar üzerine yürütülen bu zengin ve kapsamlı tartışmalarda, çoğunlukla direnişin üzerinin örtüldüğünü söylemek fazla abartı olmayacaktır. Sorun direniş ve isyanın düşüncede hak ettiği yeri alamamasından öte, iktidar üzerine düşünme biçimimizin direnişi görünmezleştirmesi, onu anlama biçimlerimizin iktidarın merceğine bağımlı kalması ve bu anlama biçimlerinin direnişin kendine has tekilliğini, harekete geçirdiği oluş biçimlerini ve kurucu vasıflarını göz ardı etmemize yol açmasıdır. Dolayısıyla sorun, Nietzsche'nin söylediği anlamda kendini direnişi masseden değil de ivmelendiren, isyanı düşünceyle, kavramlarla ve söylemle sönmülendiren değil de alevlendiren ve ona upuygun kavramlar icat etmek yoluyla direnişle paralel evrenler yaratmayı amaçlayan bir yere konumlandırılan bir perspektif geliştirme sorunudur. İşte tam da bu tür bir perspektifi inşa etmek için, toplumsal hareketler yazınının ve iktidar kuramlarının

üzerine heyula gibi çöken basmakalıp fikirlere karşı direnişini çağırın ve de direnişle çağırılan ve bu bağlamda da geçmişin direnen “hayaletleriyle” yeniden buluşmamızı olanaklı kılabacak soruları bulmak ve seslendirmek zorunda değil miyiz? O halde bu dosyada, bu tür bir perspektifle buluşmak ve onu harekete geçirmek için, ne tür sorularla yola koyulduğumuzu yeniden hatırlamakta fayda var: Bir toplumsal ilişki biçimi olan iktidarı önceleyen, harekete geçiren ve onun üzerinde basınç uygulayan bir *karşı-oluş* olarak direnişini, kurucu tarzları içerisinde nasıl düşünebilir, kavrayabilir ve onu hem makro hem de mikro formları içerisinde nasıl tartışabiliriz? Arap Baharı’ndan Gezi’ye, Rojava’dan Atina’ya yaşadığımız coğrafyayı sarsan ve basmakalıp fikirleri yerle yeksan eden bir isyan dalgasının ardından, isyanın ve direnişin yeni biçimleri, toplumsal hareketler ve yeni muhalif oluş tarzları üzerine neler söyleyebiliriz?

Bu hareketler bize bir kez daha gösterdi ki düşüncenin, özellikle de düşüncede *direniş oluş* adına yola koyulan kuramsal düşüncenin, isyan ve direniş karşısındaki konumu son derece sorunludur. Düşünce direniş karşısında, bir yandan onu Hegelyan köle-efendi ikiliği içinde konumlandırarak massedici ve kurucu yönlerini göz ardı eden bir tutum alırken, diğer yandan da mevcut direniş ve isyan örneklerini özneli/öznesiz, yatay/dikey örgütlenme, liderli/lidersiz gibi ikilikler üzerinden okuyarak, direnişin özgüllüğünün ve yaratıcılığının üzerinin örtülmesine yol açıyor. Bu nedenle ya “sadakat” ve bu sadakate dayalı özneleşme biçimlerinin yürürlüğe koyduğu “olay” gibi kavramlar dolaşıma sokularak direniş ahlakileştiriliyor ya da bir “kapma aygıtı” gibi iş gören kavramlar etrafında direnişin siyasal ve olumlayıcı (*affirmative*) yanı tümüyle boğularak bastırılıyor.

O halde, direniş karşısında, onu ikilikler üzerinden anlamak suretiyle bir “kapma aygıtı” gibi işlemek yerine direnişini yoğunlaştırmayı, direniş ile isyanı ahlakileştirmek ya da basitçe düzen kurucu bir siyasete evriltmek yerine onunla ivmelenmeyi ve isyanı kesintiye uğratmak yerine onu sürekli kılmayı hedefleyen bir tutum, modern düşünce içerisinde kendine nerelerden yeni kaçış hatları açabilir? Yanıtlaması oldukça zor bir soru olduğu muhakkak; fakat içinde yer alanları, kendi hayatının anlamını olduğu kadar yeryüzünün anlamını da umut ve korkuya dayalı olarak kurmaya sevk eden bu *despotik dispozitif*’in hemen yanı başında filizlenen, onu “önceleyen” ve sarsan son isyan dalgası, bize yanıtın ipuçlarına dair pek çok şey söylüyor. Bu isyan dalgası, önemli farklılıklar içermekle birlikte, hâkim temsil ilişkilerini dönüştürdüğü gibi, kolektif zekânın yeniden dağılımı üzerinden inşa edilen sanatsal yaratıcılığın yeni formlarının kentsel ifadelerinin ve bu formlara eşlik eden yeni paylaşım, ortaklık ve duygulanım biçimlerinin üretiminin de olanaklı olduğunu da bizlere gösterdi. Özellikle Gezi’de gördüğümüz, reaktif bir karşı oluş hali içerisinde sıkışmayan

ve kendine yeni ortaklık olanları ve ortaklık biçimleri bulan, bir başka ifadeyle yeni bir dünya yaratarak kendini ifade eden bu hareketler, mevcut değerleri de yeniden değerlendirmenin önünü açarak, bu yolda “çileci” *militan*, *kentli melankolik flâneur* ve *dikteci-karamsar hocanın* devrinin tümüyle dolduğuna da, her ne kadar biz anlamak ve görmek istemesek de kanıtladı.²

Dosya yazarlarından Ali Rıza Taşkale, “Gücül, Edimsel, Devrimci Olay: Gezi İsyanı Üzerine” başlıklı yazısında, bu süreci Gezi üzerinden ve Deleuze’ün ufuk açıcı kavramlarına atıfla tartışırken, Bülent Küçük, “Yerelleşmenin ve Evrenselleşmenin Ötesinde Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek” başlıklı yazısında, aynı meseleyi farklı bir perspektiften ve Kürt Sorununa odaklanarak, eleştirel bir çerçeve içerisinde yapıyor. Oğuzhan Taş ve Tuğba Taş ise, “Ankara’da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş” başlık yazılarında, bu sefer direnişin kentsel ve sanatsal ifadelerine odaklanarak, Ankara özelinde, kenti bir mücadele ve toplumsal iletişim alanı haline getirmeyi başaran kolektifleri ele alıyorlar.

Yaşamı olumlayan ve bu nedenle kendini iktidar karşıtlığı içerisinde sıkıştırmamış ve “otantik” ve “narsistik” kimlik paketiyle gelen ahlaki ve estetik ilkeler setini gerçekleştirmek için değil de, eşitlik ve özgürlük hedefiyle ve adalet talebiyle dünyayı yeniden yaratmak ve anlamlandırmak için bir “an”da ve “ortaklıkta” beliren yazarların değindiği bu hareketler, ortaya koydu ki direniş değil de iktidar, direnen değil de baskılayan hep bir reaktif oluş içindedir.³ Dolayısıyla, umut ve korkunun ötesine uzanan yollar, gündelik hayatımızı sarmalayan ilişkiler, mekânlar ve anlar içerisinde her zaman vardır. Sadece keşfedilmeleri, birbirlerine iliştilmeleri ve bu ilişkilenebilir olanaklı kılacak iletişim biçimlerinin yaratılması gerekir. Yaratma ediminin tarafları, “eski süreçlerin” içinde ortaya çıkan yeni özneler olabileceği gibi, yeni “öznesiz süreçlerin içinde boy gösteren” eski özneler de olabilir. Bu bağlamda, Burak Özçetin- Ömer Turan’ın, “Kahire’den İstanbul’a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler” yazısı da son derece ufuk açıcı.

Aktörlerdeki bu çeşitliliği, farklılığı ve ilişkilenebilir halini görmek için toplumsal hareketler tarihine ve bu dosyada buluşan yazılara kısaca göz atmak bile yeterli olacaktır kanaatindeyiz. Hayriye Özen, “Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler” makalesinde bu tarihin ve toplumsal hareketlerin geçirdiği dönüşümün kapsamlı bir dökümünü veriyor. Bilindiği gibi, Avrupa’da toplumsal hareketler, 19. yüzyılda monarşilerin çözülmesi sürecinde liberal demokratik çerçevenin oturtulması, temsilcilik mekanizmasının ve kurumlarının geliştirilmesi üzerinden şekillenirken, özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren işçi sınıfı mücadelesinin ağırlığı hissedilmiştir. İşçi sınıfının Marksizm’in ilkelerini

uygulayarak devrim yoluyla siyasal iktidarı kazanmak ya da ulusal bağımsızlığı gerçekleştirmek yönündeki mücadelesi, Avrupa’da toplumsal hareket teorisinin temellerini atmıştır. Dolayısıyla, Amerika’daki fonksiyonalist ekolün “kolektif davranış” ve “rasyonel eylem” yaklaşımlarından ziyade, Avrupa ekseninde toplumsal hareketler, daha çok ideoloji ekseninde ve Marksizm üzerinden anlaşılmıştır. 20. yüzyılın sonlarında ise hareketlerin vurgusunun sınıfsal mücadele ya da siyasal iktidardan ziyade yaşam biçimlerindeki değişikliklere ya da gündelik hayatı etkileyecek dar içerikli ancak somut konulara dönüştüğü görülebilir. Örneğin Tilly ve Tarrow açısından kamu politikalarında yaratılacak değişiklik ve bunun için hareketlerin yaratacağı “süreç ve mekanizmalar” önemlidir. Bu doğrultuda Tilly ve Tarrow, hareketleri “çekişmecî siyaset” kavramıyla ele alır. Bu sayıda Özçetin ve Turan’ın yazısı bu çerçeveden hareket etmektedir. Özellikle 1968’teki kırılma, kolektif eylemin amacını devrim sürecinden bağımsız olarak bir özgürleşme hareketine dönüştürmüştür. Gerek kapitalizmin refah devleti eliyle düzenlenmesine gerekse başta Sovyet Rusya olmak üzere sosyalist iktidarların insanın özgürleşmesini önce teknik ve bürokratik bir yol olarak görmelerine karşı, yeni hareketler kurumsal siyasete yönelik yeni bir eleştirel tutum geliştirmiştir.

Ekonomik ve siyasal sistemin yaşadığı krize tepki ve ondan çıkış çabası olarak 1968 sonrası dönem, bugünkü hareketlerin temelini atmıştır. Esasen modernizmin tüm kurumlarıyla sorgulandığı bu süreçte, “büyük anlatılar” toplumsal hareketlere doğrudan rehber olmaktan çıkmaya başladı. Bu dönüşümün düşünsel ve pratik boyutları özellikle Frankfurt Okulu’nun çalışmalarında, öğrenci ve kadın hareketleri başta olmak üzere yeni nesil hareketlerde karşılık bulmuştu. Bu süreçte yeni bir siyaset geliştirme hedefi, bir ufuk olarak bu hareketleri şekillendirmiştir. Post-modern eleştirilerin açtığı hat, toplumsal hareketlerde de yankı bulmuştu ve dolayısıyla özne-aktör-temsilci kategorileri yeniden tanımlanmaya başladı. Yeni siyaset, yerleşik siyasetin tüm kurumlarıyla topluca eleştiriye tabi tutulmasını öngörüyordu. Diğer bir deyişle Aydınlanmacı modern aklın temellerini attığı kapitalist ve sosyalist versiyonlarında geliştirilen farklı uygulamaların dışında yeni bir güzergâh geliştirilmeye çalışıldı. Bu noktadan sonra muhalif hareketler kurumsal siyasete güvensizlik içerisinde farklı konularda bölünmüş bir seyir izledi. Hareketler –örneğin kadın, çevre, LGBTİ, yerli hareketleri- kendi siyasal alanlarını yaratmaya çalışırken, siyasetin konusu olacak meseleleri çoğullaştırdı ve sisteme karşı “başka yollarla mücadele” fikrini geliştirdi. Bu şekilde siyasal aktörün oluşumu için farklı güzergâhlar açılmış oldu. Hareketler yeni aktörlerin ve yeni konuların siyasal tartışmaya taşınmasını sağlamıştır. Bu açıdan öğrenci hareketlerinin belirleyiciliği de artmıştır.

Buradaki temel farklılaşma, kültürün siyasetten ayrı olarak görülmesi değil, hareketlerin toplumu ve özneyi kuran bir süreç olarak görülmesidir. Touraine'in "klasik sosyolojinin çöküşü" olarak nitelendirdiği bu süreç, kolektif eylemden mücadeleye ve oradan toplumsal harekete doğru ilerlerken "kültürel modellere yönelmiş çatışmacı hareket" biçimine dönüşür. Bu bakış açısı, yapılardan ziyade özne; hareketin hedefi ve başarılarından önce sosyal etkilerine ve toplumsal kuruluş sürecine odaklanmayı sağlar. Bu açıdan yaşamsal olanı gündelik hayattan başlayarak daha geniş bir çerçevede ele alan ve sistemin işleyişine karşı direnişi sadece ekonomik ve sınıfsal terimlerle değil, kültürel ve sosyal boyutlarıyla da ele alan hareketler muhalefet dinamiklerini farklılaştırmıştır. Hareketlerin sosyolojik tabanı genişlerken "orta sınıf" nitelikleri artmıştır. Böylece yeni toplumsal hareketler, aslında sistemle olan her türlü uzlaşmazlığı sorunsallaştıran ve direniş alanlarını ve aktörlerini çoğaltan bir özellik göstermektedir. Bu özellikleriyle yeni hareketlerin, yaşamsal olanı doğrudan siyasetin konusu haline getirdiği söylenebilir. Hareketler, siyasal olanın sınırlarını zorlayarak yeni çatışma alanları ve buna dayalı bir siyaset üretme kapasitesine sahiptir.

Yakın dönemdeki toplumsal hareketlerin ana gündemi, gündelik hayat eksenli, sıradan insanın doğrudan katılımıyla yürüyen bir demokrasi tartışmasıdır. Bu hareketlere göre, demokrasinin liberal öğelerin ötesine taşımak için doğrudan eylem fikri esas alınmaktadır. Dolayısıyla karşılıklı öğrenme ve gelişme süreci, herhangi bir üst makam ya da belirleyici olmadan bu işleyişin devam ettirilmesi esastır. Bu açıdan küreselleşme-karşıtlığı sürecinde ortaya çıkan ve açık alan, yataylık, kapsayıcılık temellerine dayanan Sosyal Forum ilkeleri, yakın dönemdeki hareketlere de ilham vermektedir. 1990'ların sonundan itibaren Seattle, Prag, Cenova gibi şehirlerdeki ortak eylemlerin birbirine bağladığı kesimler yeni bir ortak mücadele alanı kurmanın arayışına girişmişlerdi. Eski tür muhalefetin tersine yeni nesil hareketler, yataylığa ve doğrudan eyleme dayalı yeni bir siyaset için adımlar atar; bu noktada verili olanı kullanmak yerine yeni bir siyasal zemin kurgular. 2010'larla birlikte bu mücadele de yeni bir eksene taşınmaktadır.

Bu noktada toplumsal hareket analizlerinde çoğunlukla karşılaşılan kültürel hareket-siyasal hareket ayırımının, 2000'lerin başından bu yana anlamını yitirdiği söylenebilir. Çünkü hareketlerin talepleri birbirine daha yakın ve kitleleri de daha geçirgen olmaya başlamıştır. Hareketler, siyasal olanı daha geniş çerçevede ele almanın aracı haline gelmektedir. Bu noktada siyasal olan, teknik bir sorun olmaktan çıkıp tüm yaşamsal olanı kapsayan bir eksen haline gelir. Kendi hayatında söz sahibi olmak isteyen bireylerin demokratik unsurları daha etkili olarak kullanması için hareketler, kurumsal yapılara göre daha etkili bir araç haline gelmektedir. Bu sayıdaki yazılarda da görüleceği gibi hareketlere

artık, sıkı biçimde örgütlü ve inançlı kesimler değil, somut bir konu hakkında sözünü söylemek isteyen her vatandaş farklı derecelerde katlabilmektedir.

Son dönemdeki eylemlerin ayırt edici yönü, daha önce harekete geçmemiş kesimlerin, kendi hayatları üzerinde söz sahibi olmak için doğrudan eylemde bulunmasıdır. Diğer bir deyişle bu eylemler, yukarıdan aşağı işleyen toplumsal hareketliliği ve sembolik hale gelen demokratik prosedürü alt üst etmiştir. Bu noktada daha fazla demokrasi talebinin, yerleşik ve değişmez olarak görülen siyasal işleyişin değiştirilmesinde bir araç olarak görüldüğü söylenebilir. Böylece kamusal alan ve sivil toplum gibi kavramlar da yukarıdan belirlenmiş tek bir hat üzerinden belirlenmekten çıkıp demokrasinin yeniden düşünüldüğü düzlemde yeniden ele alınmaya başlamıştır. Bu sürecin temel belirleyicisi, demokrasiyi yasal prosedürler, seçimler ve temsilciler eliyle işleyen bir sistem olmaktan çıkarmak; bunun yerine vatandaşların kendi hayatlarında daha fazla söz alarak doğrudan müdahale alanlarını çoğalttığı ve kendi yaşamları üzerinde söz sahibi oldukları bir işleyişi yerleştirmektir. Bu çerçevedeki eylemleri dünyanın çeşitli yörelerinde görmek mümkündür; bu sayıda da Şili ve Bolivya örnekleri üzerinden Esra Akgemci ile Ceren Uysal Oğuz ve Senem Atvur'un, Latin Amerika deneyimlerini aktardıkları makaleleri bu çerçevede değerlendirilebilir..

Akgemci, "Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı'nın Penguenleri" başlıklı yazısında tartışmayı ayrıntılı ve derinlikli bir şekilde neo-liberalizm/post-neoliberalizm ve öğrenci hareketi üzerine odaklarken, Ceren Uysal Oğuz ve Senem Atvur, "Direniştten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü", başlıklı yazılarında, Bolivya özelinde neoliberal ekonomi politikalara karşı sürdürülen mücadeleler ile yerlilere yapılan ayrımcılığa karşı mücadelelerin nasıl iç içe geçtiğini tartışıyorlar. Dosyada yer alan, Ağkaya ve Yılmaz'ın, "Québec'in Baharı: Neoliberalizm, Direniş ve Devlet" başlıklı yazısı ise, dikkatimizi devlet, güvenlik, neo-liberalizm ve öğrenci hareketi arasındaki bağlantılara çekerek, öğrenci hareketinin oynadığı, oynayabileceği role dair doyurucu bir tartışma ortaya koyuyor. Dosya yazılarının sonuncusu olan Özgür Erol'un, "Dikotomiden Simbiyotiğe: Nasıl Direnilmektedir?" yazısı da dikkatimizi yeniden direniş kavramının Foucault tarafından nasıl ele alındığına çekiyor ve Foucault'nun metinlerini bu problem bağlamında ayrıntılı bir şekilde kat ediyor.

Dosya yazılarından kolayca görebileceğimiz gibi, Latin Amerika'dan Kuzey Afrika'ya, Kıta Avrupası'ndan, ABD'ye kadar farklı coğrafyalarda insanlar kendi yaşamları üzerinde daha çok söz sahibi olmak için düzenli ve sürekli eylemler gerçekleştirmektedirler. 15M/Öfkeliler hareketi, İşgal Et eylemleri, Arap ayaklanmaları bunların somut göstergeleridir. Bu eylemler, yerleşik siyasetin hem ekonomik hem demokratik boyutlarıyla kabul edilmediğini ve kitlelerin yeni bir

siyaset arayışında olduklarını ifade etmektedir. İspanya’da Öfkeliiler’in devamı olarak ortaya çıkan ve bir taban hareketinin partiye nasıl dönüşebileceğinin örneği olan Podemos ile Yunanistan’da hareketlerin desteğiyle iktidara yürüyen Syriza, bu konudaki en somut örneklerdir.

Yorum bölümünde yer alan, Onur Yıldız’ın, “Popülist İtirazdan Popülist İdareye: SYRIZA ve PODEMOS Örnekleri” yazısı, Syriza’nın ve Podemos’un dayandığı siyasal mantığa dair önemli ve çarpıcı fikirler sunuyor. Yine bu bölümde yer alan Ceren Ergenç’in, “Sınıflar, Kalabalıklar ve Devlet: Hong Kong Şemsiye Hareketi’nin Düşündürdükleri, başlıklı yazısı, dikkatimizi Türkiye’de sıklıkla göz ardı edilen bir coğrafyaya, Uzak Doğu’ya çekerken, Özge Özkoç’un, “Devrim”in Başladığı Yer: Sidi Bu Zeyd/Tunus” başlıklı yazısı, bizi yeniden her şeyin başladığı yere, Tunus’a götürüyor. Ezgi Sarıtaş ise, “Özgecan Aslan Eylemleri ve Feminist Hareket Üzerine Düşündürdükleri” başlıklı yazısında, etkili bir biçimde, Özgecan Aslan’ın katledilmesinden sonraki eylemleri değerlendirerek, bizleri “bu eylemlerde toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürebilmek ve eril şiddeti sonlandırmak için yeni dayanışma biçimlerinin ipuçlarını yakalama”ya davet ediyor. Bu bölümün son yazısı olan İrem Yılmaz’ın, “Gecekondu Direnişi: Dikmen Vadisi Örneği” yazısı ise, aslında neo-liberal vahşet ve kentsel dönüşüm çağında yoksul olarak hayatını sürdürmenin “sürekli direnmek” olduğunu ve yoksul olarak yaşamının başlı başına bir “direniş” haline geldiğini, yoksulların sözlerine de yer vererek güçlü bir şekilde ifade ediyor.

Dosyanın kitap incelemesi bölümünde ise Ozan Değer, “Entelektüel İtaatsizlik ve Politik Mizah: Gezi Direnişi” başlıklı yazısında mizah ve yaratıcılığın nasıl iç içe geçerek yeni siyasal oluş biçimlerinin önünü açtığını, Altuğ Yalçıntaş’ın editörlüğünü yaptığı, *Creativity and Humour in Occupy Movements: Intellectual Disobedience in Turkey and Beyond*, kitabını değerlendirerek ortaya koyuyor. Şükran Gölbaşı da aynı bölümde, Foucault’nun *Güvenlik, Toprak, Nüfus* kitabının kapsamlı bir değerlendirilmesini sunuyor. Dosyanın *In Memoriam* bölümünde ise Hüseyin Yılmaz, yakınlarda kaybettiğimiz Latin Amerika’nın unutulmaz kalemi Eduardo Galeano’nun hayatına ve eserlerine dair çarpıcı bir anlatı sunuyor. Gezi’den Rojava’ya, Şili’den Hong Kong’a, Tunus’tan Quebec’e, Bolivya’dan Mısır’a çok geniş bir alanda toplumsal hareketlerin izini süren bu kapsamlı dosyanın, neo-liberalizme, tahakküme, sömürüye, cinsiyetçiliğe ve baskının her türüne karşı isyan ve direniş için taze bir soluk olmasını diliyoruz. Gezi’de yapılan ve yazarımız Özgür Erol’un da alıntılıdığı bir grafitide yazdığı gibi: “*Bunu okuyorsan direniş sensin!*”.

Zafer Yılmaz - Yavuz Yıldırım

Sonnotlar

- ¹ Bkz., Spinoza, B (2010: 43). *Teolojik Politik İnceleme*. Ankara: Dost
- ² Foucault, 68'in ardından 1972'de *Anti-Oedipus*'a yazdığı ünlü önsözde "çileci" devrimcinin devrinin artık bittiğini yazmıştı.
- ³ Dünyayı yeniden "yaratmak" konusunda bkz., Nancy, J. L. *Dünyayı Yaratmak ya da Küreselleşme*. Çev. Murat Erşen, İstanbul: Monokl. Reaktif oluş ve iktidar konusunda bkz., Deleuze, G., *Nietzsche ve Felsefe*. Çev. Ferhat Taylan, İstanbul: Norgunk. Otonom Marksist hareket ve Antonio Negri'nin çalışmalarında da sermayeyi ve iktidarı bir reaksiyon olarak ele alan yaklaşımın ana hatları bulunmaktadır.

Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler

Hayriye Özen, Atılım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, e-posta: hayriye.ozen@atilim.edu.tr

Özet

Farklı coğrafyalarda bulunan çeşitli toplumlar son bir kaç yılda belli başlı meydanların işgalini temel kolektif eylem olarak benimseyen sistem karşıtı popüler hareketlerin doğuşuna tanıklık etti. İspanya İndignados hareketi, Yunanistan Aganaktismeni hareketi, Arap Baharı olarak adlandırılan popüler hareketler, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerindeki İşgal hareketleri ve Türkiye'nin deneyimlediği Gezi hareketi gibi hareketleri kapsayan bu 'meydan hareketleri', kolektif eylemler ve toplumsal hareketlerde niteliksel bir değişim ve dönüşümün ifadesi olarak görülebilirler mi? Bu hareketler, toplumsal hareketler literatüründe genel olarak 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler olarak kategorize edilen ve birbirinden oldukça farklı özellikler taşıyan hareketler ile ne tür devamlılıklara ve farklılıklara sahiptir? Toplumsal hareketlerin analizi için önerilen ana akım kuramlar meydan hareketlerini anlamamızda yeterli bir kılavuz olabilirler mi? Mevcut çalışma bu soruları ele alıyor. Meydan hareketlerinin niteliğini ortaya koymak üzere bu hareketler ile 'eski' ve 'yeni' toplumsal hareketler arasındaki süreklilik/kopuş ilişkilerine odaklanan çalışmanın ilk bölümünde, meydan hareketlerinin her iki tür hareketle önemli paralellikler taşımakla birlikte, aynı zamanda her iki hareket türünden de önemli ölçüde farklılaştığı gösteriliyor. Bu hareketler, 'eski' toplumsal hareketlere benzer bir şekilde hâkim siyasi ve ekonomik yapılara yönelik kararlı bir direnişi ifade etmekle birlikte, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak ne belli bir sınıfsal aidiyete sahip özgürleştirici bir toplumsal ajan olma iddiasını taşımakta, ne de bununla da ilintili olarak taleplerini ve karşı çıktıkları mevcut düzenin yerine getirmek istedikleri düzeni eski hareketler gibi net bir şekilde formüle etmekte. Diğer taraftan, geniş hegemonik yapılara itirazla sınırlı kalmayıp, çok çeşitli toplumsal huzursuzluk ve talepleri dile getirmeleri ve sınıfsal aidiyetin dışında farklı aidiyetlere sahip toplumsal grupları içermeleri bakımından yeni toplumsal hareketlere benzemektedir. Ancak, yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel taleplerin etrafında örgütlenen tikel mücadelelere dönüşmemekte ve böylece kurumsal sistemin kendilerini kolaylıkla absorbe etmesine izin vermemektedir. Meydan hareketlerini karakterize eden en önemli özelliklerden birisi, hem eski hem de yeni toplumsal hareketlerin tersine, çok çeşitli toplumsal talepleri dile getirme ve böylelikle oldukça heterojen kitleleri harekete geçirme kabiliyetine sahip olmalarıdır. Meydan hareketlerinin nasıl analiz edilebileceği sorusuna odaklanan çalışmanın ikinci bölümünde, toplumsal hareket literatürüne hâkim toplumsal hareket kuramlarının meydan hareketleri gibi mevcut hegemonik yapılara karşı çıkan ve birbirinden farklı pek çok toplumsal grubu içeren hareketlerin dinamiklerini anlamamızı sağlayacak kavramsal araçlara sahip olmadığı tartışılıyor. Ardından, Ernesto Laclau tarafından son yıllarda geliştirilen 'popülizm' kavramsallaştırmasının, meydan hareketlerinin analizine, bu hareketlerin kendine özgü dinamiklerini anlamamız açısından, önemli katkılarda bulunacağı gösteriliyor.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal hareketler, toplumsal hareket kuramları, sistem karşıtı hareketler, popülizm, meydan hareketleri.

City Square Movements and ‘Old’ and ‘New’ Social Movements

Abstract

Recently some societies witnessed the emergence of anti-systemic popular mobilizations that adopted the occupation of city squares as the main form of collective action. Do these city square movements, which include the Indignation movement in Spain, the Aganaktismenoi movement in Greece, the popular mobilizations called Arab Spring, the Occupation movement in Europe and the US, and the Gezi movement in Turkey, signify a qualitative transformation in social movements? What is the relation of continuity and change between these square movements and the ‘old’ and ‘new’ social movements? To what extent can mainstream social movement theories help us in understanding these movements? The present study addresses these questions. Focusing on the relation of continuity and change between city square movements and ‘old’ and ‘new’ movements in the first part of the study, it demonstrates that, despite certain continuities, city square movements considerably differ from both types of movements. Although they have some similarities with the old movements in the sense of expressing a resistance to the hegemonic economic structures, they, unlike the old movements, do not conceive working class as the single revolutionary agent of radical change. In opposing to broad hegemonic structures, they, like new social movements, voice different social demands of various social groups. Yet, unlike new social movements, city square movements are not particular movements emerged around particular social demands, resisting in this way to be easily absorbed by the existing systems. The most important characteristic of city square movements is that they, in contrast to both old and new social movements, express various social demands and, in this way, mobilize heterogeneous masses. The second part of the study addresses the question of how to analyze city square movements. After demonstrating how mainstream social movement theories fail to provide an adequate conceptual framework within which to understand the dynamics of these movements, it is argued that Ernesto Laclau’s conceptualization of populism has much to offer to analysis of city square movements. Unlike mainstream social movement theories, Laclau’s theory of populism casts analytical light on the issue of mobilization of divergent groups with various particular demands against the status quo.

Keywords: Social movements, social movement theories, anti-systemic movements, populism, city square movements.

Giriş

Toplumsal hareketler yazınında 2011 yılı, tıpkı 1989 ve 1968 yılları gibi, çeşitli ülkelere hızla yayılan bir protesto dalgasının başlangıcını gösteren özel bir

tarih oldu. Bu yılda, 2010 yılının son aylarında Tunus'ta başlayan protestoları takiben, önce Mısır'da Tahrir protestoları olarak bilinen protestolar doğdu. Tahrir protestoları, aynı yılda İspanya'daki Indignados, hemen ardından Yunanistan'daki Aganaktismenoi ve yine aynı yılın Güz aylarında Amerika Birleşik Devletleri'nde doğan İşgal hareketini tetikledi. Tahrir protestolarından itibaren kentlerin ana meydanlarında ve/veya parklarında kamp kurarak görünür olan ve bu nedenle 'meydan hareketleri' olarak adlandırabileceğimiz bu hareketler, İşgal hareketinin 2011 yılının son aylarında ve 2012 yılında Avrupa, Afrika ve Uzak Doğu'daki çeşitli ülkelere yayılması ile ve nihayet 2013 yılında Türkiye ve Brezilya'da doğan protestolarla devam etti.

Bu çalışmada meydan hareketleri ile ilgili iki temel soruya cevap arıyorum. İlk soru bu hareketlerin kendilerinden önceki hareketlerden ne ölçüde yeni ve farklı olduğu ile ilgili. Meydan hareketlerini, toplumsal hareketlerde niteliksel bir dönüşüme işaret eden yepyeni bir protesto dalgası olarak görebilir miyiz? Diğer bir ifadeyle, meydan hareketleri geçen yüzyılın 'eski' ve 'yeni' olarak kategorize edilen toplumsal hareketleri ile ne ölçüde bir devamlılık ve kopuş ilişkisi içindedir? Bu soruya cevaben, çalışmanın ilk bölümünde meydan hareketlerinin her iki hareket türünden de, birtakım önemli benzerliklere karşın, dikkate değer bir şekilde farklılaştığını gösteriyorum. Bu hareketler, 'eski' toplumsal hareketlere benzer bir şekilde hâkim siyasi ve ekonomik yapılara yönelik kararlı bir direnişi ifade etmekle birlikte, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak ne belli bir sınıfsal aidiyete sahip özgürleştirici bir toplumsal faile işaret etmekte ne de karşı çıktıkları mevcut düzeni değiştirmeye yönelik strateji ve taktiklerini eski hareketler gibi net bir şekilde formüle etmemektedir. Diğer taraftan, geniş hegemonik yapılara itirazla sınırlı kalmayıp, çok çeşitli toplumsal huzursuzluk ve talepleri dile getirmeleri ve sınıfsal aidiyetin dışında farklı aidiyetlere sahip toplumsal grupları içermeleri bakımından yeni toplumsal hareketlere benzemektedir. Ancak, yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel taleplerin etrafında örgütlenen tikel mücadelelere dönüşmemekte ve böylece kurumsal sistemin kendilerini kolaylıkla absorbe etmesine izin vermemektedir. Meydan hareketlerini karakterize eden en önemli özelliklerden birisi, hem eski hem de yeni toplumsal hareketlerin tersine, çok çeşitli toplumsal talepleri dile getirme ve böylelikle oldukça heterojen kitleleri harekete geçirme kabiliyetine sahip olmalarıdır.

Çalışmada odaklandığım ikinci soru ise meydan hareketlerinin nasıl analiz edilebileceği sorusu. Mevcut literatürde, toplumsal hareketlerin analizi için önerilen kavramsal araçlar meydan hareketlerini anlamamızda yeterli bir kılavuz olabilirler mi? İkinci bölümde ele alınan bu soruya ilişkin olarak öncelikle toplumsal hareket literatürüne hakim iki paradigma olan 'kaynak

mobilizasyonu' ve 'yeni toplumsal hareketler' paradigmaları çerçevesinde geliştirilmiş toplumsal hareket yaklaşımlarının, meydan hareketleri gibi oldukça heterojen bir kitleyi farklı toplumsal talepler doğrultusunda hegemonik yapılara karşı harekete geçiren mücadelelerin dinamiklerini anlamamızı sağlayacak analitik kapasiteye sahip olmadığını tartışıyorum. Meydan hareketleri ne ilk paradigma doğrultusunda algılandığı gibi kurumsal siyaset çerçevesinde kalan çıkar yönelimli rasyonel aktörler olarak, ne de ikinci paradigmanın yönlendirdiği gibi yalnızca kültürel alanda faaliyet göstererek siyaset dışı kalan hareketler olarak görülebilir. Bu tartışmanın ardından, meydan hareketlerinin analizi için alternatif bir yaklaşım öneriyorum. Ernesto Laclau tarafından popüler hareketlerin analizi için geliştirilen 'popülizm' kuramı, meydan hareketlerinin kendine özgü dinamiklerine ışık tutacak bir analitik çerçeve ortaya koyar. Bu çerçeve, meydan hareketlerinin bir yandan çeşitli tikel talepleri sistem karşıtı bir dile nasıl tercüme ettiğini ve birbirinden çok farklı ve birbiriyle ilgisiz toplumsal grupları nasıl bir araya getirdiğini, diğer yandan ise bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamakta ne gibi sınırlar ve engellerle karşılaştığını anlamamızda oldukça yol göstericidir.

Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler: Süreklilik/Kopuş

Meydan hareketleri ile eski ve yeni toplumsal hareketler olarak kategorize edilen hareketler arasında ne ölçüde bir devamlılık ilişkisi olduğunu incelemeyden önce eski ve yeni toplumsal hareket kategorilerini açık bir şekilde tanımlamamız gerekiyor. Bunu yaparken, her iki kategorideki hareketlerin kendi içlerinde birbirinden önemli farklar içerdiğini göz önünde bulundurarak, çok genel özelliklerine değinmek gerektiğini belirtelim. Aşağıda, eski ve yeni toplumsal hareketlerin temel özellikleri üzerine yürütülmüş tartışmaları kısaca gözden geçirdikten sonra, meydan hareketlerine geçiyor ve eski ve yeni toplumsal hareketler ile benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyuyorum.

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketlere ilişkin eski ve yeni ayrımı 1960'ların sonlarında doğmaya başlayan ve 1970'lerin ortalarından itibaren çeşitlenen direniş ve mücadelelerle birlikte tartışılmaya başlanan bir konu oldu.¹ Yeni ibaresi genellikle çevre, ekoloji, insan hakları, feminizm, barış gibi temalar etrafında ilk kez bu yıllarda doğan mücadeleler için kullanılırken, eski ibaresi milliyetçi hareketleri de içermekle birlikte daha çok sınıf çatışması etrafında örgütlenen işçi sınıfı hareketine işaret etmek üzere kullanıldı. Eski ve yeni hareketlerin birbirlerinden nasıl farklılaştıkları ya da daha doğru bir ifadeyle yeni toplumsal hareketlerde neyin veya nelerin yeni olduğu meselesi toplumsal hareketler yazınında üzerinde tam bir uzlaşıya varılan bir konu olmamakla birlikte, pek çok çalışmada yeni hareketlere dair birbirine benzer özelliklere işaret edildi.

Bu doğrultuda, bazı çalışmalarda özellikle dikkat çekilen hususlardan birisi eski ve yeni toplumsal hareketleri çevreleyen yapısal farklılıklar oldu. Yeni toplumsal hareket çalışmalarının öne çıkan iki ismi Alain Touraine ve Alberto Melucci, iki tür hareketi farklılaştıran en önemli etkenin birbirinden oldukça farklı iki tür toplumda doğmaları olduğunu tartıştılar. Buna göre, sınıf çatışması ekseninde doğan işçi sınıfı hareketini çevreleyen toplum sanayii toplumu iken, yeni toplumsal hareketlerin içine doğduğu toplum sanayii sonrası toplum (Touraine, 1988) veya bilgi toplumdur (Melucci, 1995). Bu yeni toplum eski endüstriyel toplumlardan farklı yapısal koşullara sahip olması nedeniyle yeni tahakküm biçimleri ve bununla bağlantılı olarak yeni çatışma biçimleri ve yeni toplumsal hareketler üretti. Böylece, endüstriyel toplumda yalnızca ‘ekonomik ve siyasi’ konular etrafında doğan eski işçi sınıfı hareketinden farklı olarak, yeni hareketler çevre, barış, toplumsal cinsiyet gibi ‘kültür ve kimlik’ ile ilgili konular etrafında doğdular. Melucci ve Touraine, böylece, Marksizm’in kapitalist toplumlarda temel çatışmanın daima sınıf çatışması olacağı ve temel toplumsal hareketin de işçi sınıfı hareketi olacağı argümanına karşı çıktılar.

Melucci’ye (1995a:116) göre, iktidarın kaynağını bilginin oluşturduğu çağdaş toplumlarda anlaşmazlık ve çatışmalar materyal kaynaklardan çok “bilgi üretme kapasitesi” ile ilgilidir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler kendilerini siyasi eylemler yoluyla değil, “bilgiyi ve toplumsal pratikleri şekillendiren kodlara” karşı koyarak ifade ederler (Melucci, 1996:8). Bu hareketler “kendilerinin tanıdığını diğerlerinin de tanımasını” sağlamaya yönelik olarak “diğerlerinin inkâr ettiği” şeyleri ileri sürerler (Melucci, 1989:46). Dolayısıyla, yeni toplumsal hareketler siyasal eylemlerle devletin gücünü elde etmeye çalışmak yerine hâkim kültürel kodlar karşısında yeni yaşam tarzları, yeni bir dil ve gerçeğin yeni tanımlarını, kısacası mevcut sistemin empoze ettiği anlamlardan farklı anlamlar üretir ve farklılıklarıyla mevcut sisteme dâhil olmaya çalışırlar (Melucci, 1985).

Touraine de (1992) benzer şekilde, tahakkümünü maddi üretim yolu ile kuran endüstriyel toplumların aksine post-endüstriyel toplumların tahakkümlerini bilgi üretimi ve sembollerin manipülasyonu ile kurduklarını ileri sürerek endüstriyel toplumun temel protesto figürü olan işçi sınıfı hareketinin yerini, post-endüstriyel toplumda öğrenci hareketi, anti-nükleer hareket, feminist hareket gibi yeni toplumsal hareketlerin aldığını söyler. Buradan yola çıkarak, çatışmanın merkezinde siyasetin yer aldığı endüstriyel toplumlardan farklı olarak, post-endüstriyel toplumlarda kültürün çatışmanın merkezinde olduğunu iddia eder (Touraine, 1988). Dolayısıyla, post-endüstriyel toplumlarda doğan yeni toplumsal hareketler, eskilerden farklı olarak, “toplumsal ve kültürel yaşamın” özel kabul edilen sağlık, cinsellik, yaşam, ölüm, iletişim gibi çok çeşitli alanlarını kapsarken, siyasetten uzak durur ve devleti ele geçirip dönüştürmeyi

hedeflemezler (Touraine, 1985:778). Touraine bu iddialarını daha da ileriye götürerek yeni toplumsal hareketlerin siyasi sistemle olan ilişkilerini minimize ettiklerini, siyasi müdahaleyi sınırlamaya çalıştıklarını, her şeyin siyasi olmadığını gösterdiklerini ve siyaset dışı bir kamusal alan yaratmaya çalıştıklarını öne sürer. Dahası, yeni hareketlerde devrimci bir retoriğin kullanımının oldukça azaldığını, bunun yerini daha çok bireysel haklar savunusunun ve demokrasi vurgusunun aldığını ve bu hareketlerin iktidarın kontrolünü değil farkındalık yaratmayı hedeflediklerini belirtir. Bu gelişmelerin en önemli sonucu, Touraine'e göre, "toplumsal hareketler ile devrimci eylem arasında giderek artan bir mesafe"nin ortaya çıkmasıdır (Touraine, 1988:152). Bu durum, işçi sınıfı hareketinin artık gerekli olmadığı anlamına değil, endüstriyel toplumdaki merkezi rolünü kaybettiği anlamına gelir.

Görüldüğü gibi, Melucci ve Touraine eski toplumsal hareketlerle yeni hareketler arasındaki farklara dair, ilkinin siyasi ikincisinin kültürel olması ve bununla bağlantılı olarak ilkinin devlet iktidarını hedefleyen devrimci bir hareket olması, ikincisinin ise yalnızca yeni anlam ve bilgiler üretmeyi hedeflemesine vurgu yapıyorlar. Bu iki ismin çalışmalarından farklı olarak, yeni toplumsal hareketleri farklılaştıran unsur olarak bu hareketlerin sınıfsal tabanına dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur. Esasen pek çok çalışmada, yeni toplumsal hareketlerin de sınıf temelli olduğu, ancak bu kez işçi sınıfı değil orta sınıf temelli hareketlerle karşı karşıya olduğumuz dile getirilir. Örneğin, Claus Offe (1985:833), yeni toplumsal hareketlerin sınıf hareketleri olmamakla birlikte büyük ölçüde orta sınıf temelli olduğunu ifade eder ve bu hareketlerin "bir sınıf siyaseti yürüttüklerini fakat bunu bir sınıf adına yapmadıklarını" belirtir. Benzer şekilde Klaus Eder (1993), sınıf ve kolektif eylem arasında zorunlu bir ilişki olmadığını ve ikisinin birbirinden bağımsız olduğunu vurgulamakla birlikte, yeni toplumsal hareketler ile yeni orta sınıf arasında bir ilişki olduğunun altını çizer.

Toparlamak gerekirse, yeni toplumsal hareketler söz konusu olduğunda, eskilerin aksine, ne belli bir toplumsal çatışma, ne de belli bir öznenin söz konusu olduğunu, tam tersine çatışma alanlarının, toplumsal öznelerin ve amaçların çeşitlendiği mücadelelere vurgu yapıldığını görüyoruz. Bu çeşitlenmede elbette toplumsal hayatın farklı yönlerinin mücadeleye konu olması çok kritik bir rol oynamıştır (Laclau ve Mouffe, 1985). Diğer bir ifadeyle, yeni toplumsal hareketlerin eski hareketlerden çok önemli bir farkı, toplumsal hayatın toplumsal cinsiyet, çevre, günlük yaşam gibi farklı yönlerini sorgulamaları ve yeniden şekillendirmek istemeleri ve böylece onu toplumsal bir çatışma alanı haline getirmeleridir. Dolayısıyla bu hareketlerin, kendi siyasal amacına diğer bütün toplumsal taleplerin üzerinde bir ayrıcalık veren işçi sınıfı hareketi ya da genel olarak sosyalist hareketin aksine, toplumsal

cinsiyet, etnisite, ırk, azınlık, çevre gibi meselelerle ilgili taleplere ikincil bir konum vermedikleri görülmektedir (Wallerstein, 2002). Diğer yandan, yeni mücadeleler, endüstriyel-kapitalist düzendeki sermaye iktidarını ve buna bağlı eşitsizlik ilişkilerini ortadan kaldırmak üzere topyekûn bir toplumsal dönüşümü amaçlayan ve bu çerçevede devlet iktidarını hedefleyen, kısaca devlet iktidarını ele geçirerek devrim yapmaya yönelik bir strateji benimseyen işçi sınıfı hareketinin aksine, devlet iktidarını hedeflemeyen mücadeleler oldular. Başka bir şekilde ifade edersek, çeşitli spesifik çatışma alanlarında farklı aidiyetlere (özne konumlarına) sahip toplumsal grupların toplumsal talepleri ekseninde doğan yeni toplumsal hareketler, eski hareketlerden farklı olarak, toplumun radikal bir dönüşümünü değil, sadece çatışmaya konu olan alanın ve buna bağlı toplumsal ilişkilerin dönüşümü doğrultusunda talepler dile getirdiler. Dolayısıyla, işçi sınıfı hareketinin tersine, yeni hareketler toplumsal alanı ikiye bölen tek bir çatışma hattı çizmemiş, farklı öznelerin harekete geçtiği çoğul çatışma alanları yaratmışlardır. Ayrıca, işçi sınıfı hareketlerinin devrimci amaçları doğrultusunda oluşturduğu hiyerarşik bürokratik örgütlerin tersine (Wallerstein, 2002), yeni toplumsal hareketler farklı aktörlerin farklı amaçları doğrultusunda ortaya çıkmış; lidersiz, hiyerarşik olmayan, enformel yatay örgütlenmelere sahip mobilizasyonlar olmuştur.

Meydan Hareketleri

Eski ve yeni toplumsal hareketler ile karşılaştığımızda meydan hareketlerinin her iki hareket türü ile hem benzerlikler hem de farklılıklar taşıdığını, dolayısıyla her iki kategoriden de farklı yeni bir tür toplumsal hareket olarak siyaset sahnesinde yerini aldığını görüyoruz. Bu hareketlerin eski toplumsal hareketler ile en önemli benzerliği toplumsal alanı ikiye bölen bir çatışma ekseninde doğmuş olmaları. Meydan hareketleri istisnasız bir biçimde ekonomik ve/veya siyasi statüko ile ilgili derin bir toplumsal memnuniyetsizliği ifade eden hareketler oldular. Ancak, eski toplumsal hareketlerden farklı olarak, mevcut sistemin yerine geçecek yeni bir toplum tahayyülüne dair daha muğlak bir tablo sundular ve dönüşümü sağlamada kullanılacak stratejik ve örgütsel araçlar konusunda eski hareketler kadar net olmadılar. Açmak gerekirse, ne mevcut sistemi dönüştürecek belli bir toplumsal faile, ne karşı çıktıkları mevcut düzenin yerine getirmek istedikleri düzene, ne de hedeflerine ulaşmak için kullanacakları stratejilere ilişkin eski toplumsal hareketler ölçüsünde net önerilerde bulundular. Bu çerçevede, birbirlerinden oldukça farklı sınıfsal ve kültürel aidiyetlere sahip toplumsal grupların, hiçbirinin diğerleri üzerinde bir ayrıcalık elde etmeden, bir araya gelmesiyle oluşan hareketler oldular. Esasen, tüm toplumsal sorun ve talepleri ekonomik alana hapseden ve toplumsal dönüşümde işçi sınıfını ayrıcalıklı kılan işçi sınıfı hareketinin tersine, meydan

hareketleri, pek çok çalışmada dikkat çekildiği üzere (Hughes, 2011; Schneider, 2011; Barker vd., 2013; Halvorsen, 2012; Calhoun, 2013; Gitlin, 2013), yalnızca belli bir sınıfsal aidiyeti olan grupları değil oldukça farklı toplumsal problem, sıkıntı ve taleplere sahip alabildiğine çeşitli grupların harekete geçmesiyle doğdular. Bunun yanında, mevcut devlet iktidarına karşıtlıklarına rağmen, bu iktidarı ele geçirmek gibi bir amaca sahip olmadılar. Dahası, parti politikalarına duydukları derin güvensizlik nedeniyle siyasi partilere mesafeli durmayı seçtiler. Ayrıca, eski hareketlerin hiyerarşik bürokratik örgütlenmelerinin tersine, gevşek örgütlenmeler ve yatay karar alma mekanizmalarını tercih ettiler. Kısacası, meydan hareketlerinin eski hareketlere yakınlığı hegemonik düzen (ulusal ve ulusötesi) karşıtlığının ötesine gitmedi.

Buna karşın, meydan hareketlerinin yeni toplumsal hareketler ile bazı açılardan önemli bir süreklilik ilişkisi içinde olduğu çok açık.² Bu sürekliliği meydan hareketlerinin dile getirdiği toplumsal taleplerin ve içerdiği toplumsal grupların çeşitliliğinde ve yatay ve lidersiz örgütlenme biçimlerinde net bir şekilde görüyoruz. Meydan hareketleri, tıpkı yeni toplumsal hareketler gibi, farklı sınıfsal, cinsel, etnik, mekânsal aidiyetlere sahip toplumsal grupların harekete geçmesiyle oluşmuş ve bu nedenle çeşitli ekonomik, siyasi ve kültürel toplumsal sıkıntı ve talepleri üstlenen hareketler olmuşlardır. Bütün bu çeşitli unsurları, yine yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi, yalnızca gevşek ve yatay bağlarla bir araya getirmiş ve hiyerarşik örgütler kurmaktan kaçınmışlardır.

Ancak, burada iki hareket dalgası arasındaki bu süreklilik ilişkisine eşlik eden çok kritik bir farklılığın da olduğuna dikkat etmemiz gerekiyor: meydan hareketleri yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel talepler etrafında örgütlenen tikel mücadeleler (örneğin, toplumsal cinsiyetle ilgili talepler doğrultusunda şekillenen feminist hareket veya gey/lezbiyen hareketleri, çevre ile ilgili talepleri dile getiren çevre hareketi) olmamış, birbiri ile ilgisiz ve bağlantısız heterojen bir kitlenin çok çeşitli tikel taleplerini dile getirmişlerdir. Bu hareketlerin taleplerine odaklandığımızda çeşitli ekonomik taleplerden, siyasi haklar ve demokrasi talebine uzanan çok geniş bir yelpaze ile karşılaşırız. Kısaca örnek vermek gerekirse, İşgal hareketinin talepleri ekonomik durgunluk, işsizlik, eksik istihdam, gerçek demokrasi, enerji politikaları, finansal regülasyon, finansal sermayenin hakimiyeti, çalışma koşulları (Langman, 2013; Calhoun, 2013); İndignados'un talepleri işsizlik, yoksulluk, evsizlik, mevcut parlamenter demokrasinin yetersizliği, Avrupa Birliği, göçmen emeğin sömürüsü (Castaneda, 2012) ve Aganaktismenoi'nin talepleri Avrupa Birliği ve Avrupa Merkez Bankası, doğrudan demokrasi, adalet ve haysiyet (Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013) temaları etrafında şekillendi. Tunus ve Mısır protestolarının talepleri yozlaşmış iktidarlar, ekonomik durgunluk, yolsuzluk, ahabap-çavuş kapitalizmi,

işsizlik, ekonomik eşitsizlik, cinsiyet eşitsizliği ve anti-demokratik ve baskıcı yönetime (Kandiyoti, 2011; Hafez, 2013) karşı gelişti. Bu çerçevede, Mısır'daki protestolarda 'ekmek' sloganının yanında en fazla kullanılan iki slogan 'hürriyet' ve 'insan onuru' sloganları oldu (Teti ve Gervasio, 2011). Son olarak, Gezi protestolarının talepleri ise otoriter ve keyfi yönetim, ahbab-çavuş kapitalizmi, muhafazakârlaşma, yolsuzluk ve yozlaşmış iktidar gibi temalar etrafında ifade edildi. Kısaca, her bir hareket hem içine doğduğu sosyo-ekonomik bağlamın kendine özgü yönlerinden kaynaklanan sıkıntıları hem de ulusötesi neoliberal sistemin yarattığı problemlerle ilgili çok çeşitli toplumsal talepleri seslendirdi.

Meydan hareketlerinin bütün bu temaların işaret ettiği toplumsal huzursuzluk, memnuniyetsizlik ve talepleri genel olarak ekonomik ve siyasi statükoya karşıtlığa tercüme etmekte oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Detaylandırmak gerekirse, 'toplumsal/ekonomik adalet' ve 'demokrasi' talepleri, bütün bu farklı talepleri temsil eden talepler olarak bir yandan neoliberal hegemonyaya, diğer yandan anti-demokratik yönetimlere karşı dile getirildi. Dolayısıyla, genellikle tikel toplumsal talepler etrafında doğan ve tüm sistemi değil yalnızca belli bir alanı dönüştürmeye çalışan yeni toplumsal hareketlerden farklı olarak, meydan hareketleri bir yandan tikel talepleri sahiplenirken diğer yandan sistem karşıtı bir niteliğe sahip oldular. İndignados hareketinin "mevcut liberal kapitalist sistemin reforme edilmesi değil, ortadan kaldırılması" (Taibo, 2013) gerektiğini vurgulayan sloganında ifade ettiği gibi mevcut sosyo-ekonomik sistem içinde bazı alanlarda değişiklik değil topyekûn bu sistemin değişmesini istediler.

Meydan hareketlerinin alabildiğince çeşitli toplumsal talepleri dile getirmesi, hem eski hem de yeni toplumsal hareketlerde gördüğümüz aynı amaç doğrultusunda bir araya gelmiş görece homojen protestocu profiline farklı olarak, bu hareketlerin katılımcılarının da paralel bir çeşitliliğe sahip olmasını beraberinde getirdi. Hemen tüm hareketlerde, protestocular belli bir siyasi partinin, örgütün ve sendikanın ya da belli bir siyasi ajandanın baskın hale gelmesini etkin bir şekilde engelleyerek katılımı arttırdılar (Perugorria ve Tejerina, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013). Pek çok çalışmada da dikkat çekildiği üzere (Benski vd., 2013; Langman, 2013; Moghadam, 2013; Perugorria ve Tejerina, 2013) oldukça farklı toplumsal gruplar bu hareketlerde bir araya gelerek ortak hareket ettiler. Hareketlerin milyonlarca ifade edilen katılımcılarını ele aldığımızda istisnasız hepsinde genç, eğitilmiş ve iletişim teknolojilerine vakıf bir kesimin öne çıktığını görüyoruz (Castaneda, 2012; Sika, 2012; Hafez, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013). Farklı sınıfsal aidiyetlere ve farklı siyasi yönelimlere sahip olan ve giderek büyüyen prekaryanın (Standing, 2014) bir parçası olan (Sika, 2012; Langman, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013) bu kesimin çok önemli bir bölümü

siyasi partiler aracılığıyla kurumsal siyasete dâhil olmamış, hatta ilk kez meydan hareketleri ile siyasi bir protesto için meydanlara çıkmaktaydı (Sika, 2012; Taibo, 2013). Bu kesimin orta sınıfa mensup olan kısmı ekonomik sıkıntılar nedeniyle proleterleşme tecrübesi yaşarken (Murphy, 2011; Kandil, 2012; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013), diğer bir kısmı da işsizlik nedeniyle sınıfsızlaşma (Taibo, 2013) sürecini deneyimlemekteydi.

Ne var ki meydan hareketleri gençlik hareketleri olmanın çok ötesine geçtiler. Gerek yaş grupları, cinsiyet grupları, toplumsal sınıflar, etnik, dini ve mezhepsel gruplar, gerekse siyasal ideolojiler açısından farklı toplumsal gruplar bu hareketlerde yer aldı. Tunus ve Mısır'daki mücadelelerde erkeklerin yanında kadınların, seküler grupların yanında İslamcı grupların (hatta Mısır'da Hristiyan grupların), çeşitli yaş grubundan insanların, orta sınıfın yanında üst sınıf ve işçi sınıfının yer aldığı görüldü (Shahin, 2012; Mellor, 2014). Yunanistan da Syntagma meydanındaki protestolara katılanlar arasında radikal ve özgürlükçü sol grupların yanı sıra muhafazakâr ve yarı-milliyetçi gruplar da vardı (Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013). Öğrenci ve kadın katılımcıların yüksek oranda olduğu İspanya'daki protestolara emek örgütleri, savaş karşıtı gruplar, anarşist gruplar, feminist gruplar, kent hareketleri, gençlik grupları, profesyonel gruplar, yerli hareketleri gibi toplumsal grup ve örgütler de aktif bir şekilde dâhil oldu (Perugorria ve Tejerina, 2013). Yine kadın katılımcılarının oranının daha yüksek olduğu Türkiye'de farklı cinsel, sınıfsal ve etnik kimliklere sahip grupların yanı sıra farklı ideolojik yönelimlere sahip, hatta birbirine rakip veya hasım gruplar, protestocuları oluşturdu (Özen ve Avcı, 2013). 'Biz % 99'uz' sloganı ile yola çıkan İşgal hareketinde, kendisini tanımladığı üzere, farklı renkler, cinsel kimlikler ve siyasi görüşler yer aldı (Calhoun, 2013; Gautney, 2012). Ayrıca, hareketlerin tümünde örgütlü grupların yanında örgütsüzler, profesyonel aktivistlerin yanında amatör aktivistler yer aldı (Tejerina vd., 2013).

Bu katılımın bir kısmı spontane bir şekilde, örneğin İspanya ve Türkiye'de ilk protesto eylemlerine devletin polis şiddeti uygulamasına karşı, gerçekleşmiş olmakla birlikte, meydan hareketlerinin asla tamamen spontane ve örgütsüz bir biçimde doğduğu ve geliştiği düşünülmemeli. Hemen hepsinde, çeşitli örgüt, sendika veya protesto hareketi deneyimine sahip protestocular yer aldılar. Özellikle Mısır ve Yunanistan'daki meydan hareketlerinin doğuşunda önceden örgütlü grupların aktivizmi çok önemli bir rol oynadı (Hafez, 2013; Shahin, 2012; Badran, 2014; De Smet, 2014). Aslında bütün bu hareketlerde ulusal düzlemde yürütülen protestoların ya da genel olarak siyasi aktivizmin yanı sıra Avrupa ve Dünya Sosyal Forumlarının da gerek katılımcı çeşitliliği gerekse eylem biçimleriyle önemli bir etkisi oldu. Diğer taraftan, meydanlara inmeden önce yürütülen internet aktivizminin de bu hareketlerin doğuşunu ve hızla yayılarak

genişlemesini kolaylaştıran bir faktör olduğunu göz ardı etmemek gerekiyor (Castaneda, 2012; Benski vd., 2013; Perugorria ve Tejerina, 2013; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013; Abdulla, 2014). Devletin ve sermayenin kontrolünde olan kitle iletişim araçlarının tersine iktidarın kontrolünden uzak 'özerk bir iletişim'e imkân veren sosyal medya (Castells, 2012), meydan hareketlerinin tümünde mobilizasyona aracılık ederek kritik bir rol oynadı (Murphy, 2011; Sotirakopoulos and Sotiropoulos, 2013; Abdulla, 2014). Bu anlamda sosyal medyanın, Melucci'nin (1989) toplumsal hareketlerin kolektif bir aktör olarak kamusal alana çıkmadan önceki inşa sürecinde önemine işaret ettiği 'yeraltı ağları'na benzer bir rol oynadığını söyleyebiliriz. İktidarın nazarından uzak bu tür alanlar, özellikle Tunus ve Mısır gibi otoriter ülkelerdeki meydan hareketlerinin filizlendiği yerler oldular.

Meydan hareketlerini örgütlenme biçimleri açısından ele aldığımızda, yeni toplumsal hareketleri takip ettiğini söylemek yanlış olmaz. Tıpkı yeni toplumsal hareketler gibi hem bürokratik-hiyerarşik örgütlenmeyi, hem de belli bir aktörün liderliğini kararlı bir şekilde reddetmişlerdir. Bu örgütlenme biçimi meydan hareketlerinin heterojen yapısına ve demokrasi talebine de oldukça uygun düşen bir örgütlenme biçimi olmuştur. Bu noktada meydan hareketlerinin genel olarak taleplerini pratikleriyle somutlaştırmak gibi, yeni toplumsal hareketlerde de bu ölçüde olmasa da kısmen gördüğümüz, bir özellik taşıdıklarını belirlemekte fayda var. Nasıl bir toplum istediklerini bir taraftan hiçbir talebi ve toplumsal grubu öne çıkarmadan ve herkesin katılımına açık olarak, diğer taraftan merkezi olmayan katılımcı karar alma yapıları geliştirerek ve hatta meydan ve parklarda sergiledikleri eylemler ve birlikte yaşama biçimleri üzerinden ifade ettiler. Bu doğrultuda, öncelikle meydan ve parkların işgal edilmesi ile bu kentsel kamusal alanların gerçek sahiplerinin halk olduğunu ve halkın kararının ve sesinin hesaba katılması gerektiğini beyan etmiş oldular. Kentsel mekânların fiziksel olarak işgali, Castells'in (2012) belirttiği gibi, hareketlerin hem somut bir topluluk yaratarak 'korku'yu aşmalarında, hem de farklı ve ilgisiz grupların bir araya gelerek tartışabilecekleri, dayanışma içinde olacakları ve kararlar alacakları bir kamusal alanın yaratılmasında etkili oldu. Bunun ötesinde, devletin veya sermayenin iktidar alanlarının fethedilmesi, hareketler için sembolik bir güç kaynağı da olmuştur. Aslında işgal ile hem görünürlüklerinin olmadığı kamusal alanda görünür olup seslerini duyurdular (Kerton, 2012) hem de kamusal mekânları tekrar talep ettiklerini ilan ettiler (Gregory, 2013). Belki de en önemlisi, işgal edilen parklarda ya da meydanlarda mevcut sisteme alternatif insani bir sistem yarattılar. Böylelikle, işgal yalnızca bir eylem biçimi değil, aynı zamanda talep edilen yaşam tarzını gösteren bir araç oldu (Calhoun, 2013). Örneğin, Zucotti parkında, Tahrir meydanında ve Gezi parkında ücretsiz yiyecek

dağıtımı, tıbbi bakım veya kitap temini gibi uygulamalarla ve özgür ve katılımcı tartışmalarla neredeyse özerk bir alan yaratıldı (Gautney, 2012; Shahin, 2012; Benski vd., 2013). Bunun yanında, kampların kurulduğu parklar ve meydanlarda rekabetin değil dayanışmanın ve el koymanın değil paylaşmanın hâkim olduğu bir yaşam oluşturuldu. Gerçek demokrasi, doğrudan demokrasi gibi talepler, kararların fikir birliği ile alındığı kurulların oluşturulması yoluyla hayata geçirildi (Castaneda, 2012; Perugorria ve Tejerina, 2013). Dahası, parklar ve meydanlar yalnızca protestoların sergilendiği yerler olmaktan çıkarak, aynı zamanda bir karnaval alanı, konser salonu, kütüphane ve çeşitli performansların sergilendiği ortak bir yaşam alanına dönüştürüldü (Abul-Magd, 2012; Castaneda 2012; Özen ve Avcı, 2013). Ortak alanlarda yürütülen bu pratikler, hareketleri oluşturan çeşitli toplumsal gruplar arasında birlik ve beraberlik oluşmasında da dikkate değer bir role sahip oldu.

Sonuç olarak, meydan hareketleri hâkim ekonomik ve siyasi yapılara, toplumsal/ekonomik adalet ve demokrasi temalarını çeşitli biçimlerde dile getirerek karşı çıkmış ve böylece toplumsal sorunları, talepleri ve aidiyetleri açısından oldukça heterojen bir kitleyi harekete geçirmiştir. Böylece, bu hareketlerin öne çıkan iki özelliğinden birisi düzen veya sistem karşıtı olmaları iken, diğeri temsil ettikleri toplumsal taleplerin çeşitliliği olmuştur. Bu iki özellik, meydan hareketlerinin, eski ve yeni toplumsal hareketler ile birtakım benzerliklerine karşın, farklı ve 'yeni' bir hareket türü olduklarını ortaya koyar. Bu hareketlerin analizinde bu iki ayırt edici özelliğin mutlaka dikkate alınması gerekir. Burada öne çıkan soru mevcut toplumsal hareket kuramlarının böyle bir analize ne ölçüde kılavuzluk edebileceği sorusudur. Çalışmanın ikinci bölümünü oluşturan aşağıdaki bölümde bu soruya odaklanıyorum.

Meydan Hareketleri Nasıl Analiz Edilebilir?

Toplumsal Hareket Kuramları ve Meydan Hareketleri

Toplumsal hareket analizleri, 1970'lerden bu yana iki paradigma çerçevesinde yürütülmekte. Bunlardan biri ve ağırlıklı kullanılanı ABD kökenli 'kaynak mobilizasyonu', diğeri ve daha az kullanılanı ise Batı Avrupa kökenli 'yeni toplumsal hareketler' paradigmasıdır. Ne yazık ki her iki paradigma da, çok önemli katkılarıyla birlikte, birtakım sınırlılıklarla malul. Özellikle, meydan hareketleri gibi sistem karşıtı ve heterojen mobilizasyonların analizi söz konusu olduğunda bu sınırlılıkların daha da ciddi bir hal aldığını söylemek gerekir.

Kaynak mobilizasyonu paradigması ile ilgili en önemli iki sorundan birisi 'rasyonalist' varsayımlar üzerine bina edilmiş olması ve bu doğrultuda toplumsal hareketleri toplumsal yapıdan neredeyse yalıtılmış ve çıkarları çok iyi tanımlanmış toplumsal özneler olarak görmesidir. Dolayısıyla, bu paradigma

doğrultusunda şekillenmiş yaklaşımlar toplumsal hareketleri analiz ederken mevcut toplumsal yapılarla ilgili sorun, huzursuzluk veya talepleri tamamen inceleme konusunun dışında bırakarak, belli bir toplumsal grubun rasyonel fayda-maliyet hesaplamalarına odaklanır. Bu, aynı zamanda toplumsal hareketlerin tek bir mesele etrafında az çok homojen bir grubun mobilizasyonundan ibaret bir siyasi oluşum olarak görülmesine de yol açar.

Kaynak mobilizasyonu paradigmasının diğer temel sorunu ise toplumsal hareketleri hegemonik yapıları ve mevcut iktidar ilişkilerini sorgulayan ve dönüşümünü talep eden oluşumlar olarak görmemesidir. Bu bakış açısından toplumsal hareketler, kurumsal siyasete erişimi olmayan ve bu nedenle görece 'güçsüz' olan toplumsal grupların, kurumsal siyaseti etkileyerek amaçlarına ulaşmak için oluşturdukları siyasi girişimlerin ötesine geçmez (Jenkins ve Perrow, 1977; McCarthy ve Zald, 1977; Tilly, 1978; McAdam, 1982; Jenkins, 1983). Bir başka deyişle, belli bir toplumsal grubun çıkarları yönünde doğan toplumsal hareketler yalnızca kurumsal siyaseti etkilemeye yönelik sistem içi siyasi oluşumlardır (della Porta ve Diani, 1999; Piven ve Cloward, 1995). Bu bakış açısı, toplumsal hareketlerin her türlü taleplerinin mevcut sistem içinde tatmin edilebileceği, bu taleplerin sistemin kendisinin değişmesi ile ilgili olmayacağı gibi örtük bir varsayıma dayanır. Bu paradigmanın şekillendirdiği farklı toplumsal hareket yaklaşımlarında (kaynak mobilizasyonu yaklaşımı, siyasi süreç/fırsat yaklaşımı, çerçeveselendirme yaklaşımları ve bu yaklaşımları çeşitli şekillerde bir araya getiren sentetik yaklaşımlar) istisnasız bir biçimde bu iki temel sorun varlığını sürdürmektedir. Her ne kadar siyasi süreç/fırsat yaklaşımı, çerçeveselendirme yaklaşımları ve bu yaklaşımları çeşitli şekillerde bir araya getiren sentetik yaklaşımlar (bkz. Tilly, 1978; McAdam, 1982; Tarrow, 1998; Benford ve Snow, 2000; McAdam vd., 2001), toplumsal hareket analizini dar fayda/çıkar ekseninden çıkarmak üzere çeşitli siyasi ve kültürel faktörleri ve farklı aktörleri de dikkate almak gerektiğini tartışıyor olsalar da, henüz ne rasyonalist varsayımları sorgulamakta ne yapısal veya sistemik toplumsal problemleri dikkate almakta ne de toplumsal hareketlerin yapısal bir dönüşümü hedefleyebileceklerini görmektedirler.³

Meydan hareketlerinin kendine özgü iki özelliği, yani sistem karşıtı ve heterojen bir kitle hareketi olmaları dikkate alındığında, kaynak mobilizasyonu paradigması doğrultusunda bu hareketleri incelemeye kalkışmanın analitik bir hezimetle sonuçlanacağı açıktır. Gerek toplumsal hareketlerin doğuşuna zemin hazırlayan ve mevcut toplumsal yapılardan kaynaklanan problem ve memnuniyetsizlikleri dikkate almaması gerek hareketlerin dile getirdiği taleplerin mevcut sistem içinde karşılanabileceğini varsayması ve gerekse hareketleri tek bir mesele etrafında neredeyse homojen bir grubun mobilizasyonu olarak görmesi bu

paradigmanın meydan hareketleri gibi popüler ve sistem karşıtı hareketler karşısındaki analitik handikapını oluşturur.

Rasyonalist yaklaşımlara göre daha az kullanılmış olmakla birlikte, yeni toplumsal hareket yaklaşımları da son bir kaç on yılda yapılan toplumsal hareket çalışmalarında etkili olmuştur. Toplumsal hareketleri inşacı bir perspektiften ele alan bu yaklaşımlar, geniş toplumsal yapıları ve bu yapılardaki tahakküm biçimlerinden kaynaklanan toplumsal sorunları analize dâhil ederek, toplumsal hareketleri belli çıkarların enstrümanına indirgeyen kaynak mobilizasyonu yaklaşımlarından çok daha kapsayıcı analiz araçları sundular. Daha önce belirttiğim üzere, Melucci ve Touraine bu paradigma çerçevesinde en kapsamlı çalışmaları ortaya koyan iki isimdir. Yeni toplumsal hareketlere dair benzer argümanlar geliştiren bu iki isim, toplumsal mücadelelerin analizinde özellikle Avrupa’da ağırlıklı olarak kullanılan Marksist yaklaşımın, 1968 sonrası doğan yeni mücadeleleri anlamakta yetersiz olduğu iddiasıyla yeni kavramsal araçlar geliştirdiler. Marksizme yönelik en temel eleştirileri, kapitalist toplumun temel hareketi olarak yalnızca işçi sınıfı hareketini görmesi ve bu nedenle post-endüstriyel ya da bilgi toplumu halini alan günümüz toplumlarında ortaya çıkan yeni çatışma biçimlerini göz ardı etmesi oldu. Buradan yola çıkarak, Marksizm’in, işçi sınıfının aksine devlet gücünü ele geçirme ve devrim yapma niyeti olmayan yeni toplumsal hareketleri kavrayabilecek bir çerçeve sunmaktan uzak düştüğüne işaret ettiler. Ne var ki Melucci ve Touraine’in Marksizm’e yönelik bu eleştirileri, siyaset ile kültür arasına koydukları çok keskin ayrımla birleşince, yeni toplumsal hareketleri siyaset alanından tamamen uzaklaştırarak kültürel alana hapsedmelerine yol açtı. Her ikisi de, post-endüstriyel toplumların veya bilgi toplumlarının tahakkümlerini daha çok bilgi üretimi ve sembollerin manipülasyonu ile kurdukları argümanından hareketle (Touraine, 1988; Melucci, 1995), günümüz toplumlarında endüstriyel toplumlardan farklı olarak siyasetin değil kültürün çatışmanın merkezinde olduğunu iddia ettiler. Örneğin Melucci (1985), yeni toplumsal hareketlerin hâkim kültürel kodlar karşısında yeni yaşam tarzları, yeni bir dil ve gerçeğin yeni tanımlarını, kısacası mevcut sistemin empoze ettiği anlamlardan farklı anlamları ürettiklerine dikkat çekerken, Touraine bu hareketlerin “toplumsal ve kültürel yaşamın” özel kabul edilen sağlık, cinsellik, yaşam, ölüm, iletişim gibi çok çeşitli alanlarını kapsadıklarına işaret etmiştir (Touraine, 1985:778). Böylelikle ne Touraine ne de Melucci kültürel alanın da siyasetin bir parçası olabileceğini ve kültürel mücadelelerin siyasal kimliklerin oluşumunda kritik bir rol oynayabileceğini dikkate aldılar. Yeni toplumsal hareketlerin devlet iktidarını hedeflememesini siyasetten uzak durmak olarak yorumlayarak, bu hareketlerin içine doğdukları alanı siyasallaştırdıklarını göremediler. Dahası, yeni mücadelelerin devlet gücünü

elde etmeye çalışmamasını, bu hareketlerin mevcut sistemi değiştirmek gibi bir amaçlarının olmaması şeklinde yorumladılar.

Melucci (1994, 1996) bu yorumları daha da ileri götürerek, yeni toplumsal hareketlerin mevcut sistemin bir parçası olmak üzere baskı yaptıklarını iddia etti. Bir yandan yeni toplumsal hareketlerin hâkim kültürel kodlar karşısında yeni yaşam tarzları, yeni bir dil ve yeni anlamlar ürettiğine dikkat çekerken, diğer yandan çelişkili bir biçimde mevcut sistemin empoze ettiği anlamlardan farklı olan bu yeni anlamların mevcut yapılarda bir değişikliğe gidilmeden basitçe bu yapılara dâhil olabileceğini düşündü (Melucci, 1989, 1994, 1996). Bu doğrultuda, günümüz toplumsal hareketlerinin mevcut toplumsal sistemin mantığına yönelik bir antagonizmayı ifade etmediğini, daha çok bu sistemlerden dışlananların bu sistemlerin bir parçası olma taleplerini içerdiğini ileri sürdü (Melucci, 1994, 1996). Melucci böylece, kaynak mobilizasyonu yaklaşımlarından farklı bir yaklaşım geliştirmesine karşın, tıpkı bu yaklaşımlar gibi toplumsal hareketlerin dönüştürücü rolünü göz ardı etme eğiliminde oldu.

Tüm ana-akım toplumsal hareket kuramları dikkate alındığında, toplumsal hareketlerin değiştirici/dönüştürücü rolüne en fazla vurgu yapan yaklaşım Touraine tarafından geliştirildi. Melucci'ye kıyasla daha sistematik ve kapsamlı bir 'yeni toplumsal hareket yaklaşımı' geliştiren Touraine,⁴ toplumsal hareketleri bir toplumun anlam sistemini belirlemeye ve kontrol altında tutmaya yönelik teşebbüsler olarak gördü. Buradan hareketle, toplumsal hareketlerin diğer toplumsal aktörler arasında herhangi bir aktör olmayıp, tüm toplumsal sistemi şekillendiren tarihsel özneler olduğu şeklinde bir argüman geliştirdi (Bell, 2001). Toplumsal hareketlerin tam da bu rolleri nedeniyle "bir toplumsal sistemin içsel krizinin ve yeniden organizasyonunun işaretleri" olarak görülmesi gerektiğinin altını çizdi (Touraine, 1985:772). Touraine'in yaklaşımının ayrıca, diğer toplumsal hareket yaklaşımlarının hepsinden farklı olarak, tüm toplumu şekillendiren hareketler ile kurumsal siyaset düzeyinde doğan sistem içi hareketler arasında bir ayırım yaptığını belirtmemiz gerekir. Diğer yaklaşımlara kıyasla sahip olduğu bütün bu üstünlükler, Touraine'in yaklaşımını diğerlerinden daha detaylı bir şekilde incelemeyi gerektiriyor.

Özellikle yapısalcı Marksizmi toplumsal aktörlerin rollerini görmedikleri için eleştiren Touraine, toplumsal hareketlere toplumlara değiştirip dönüştüren tarihsel bir ajan rolü verir. Toplamların 'tarihsel, kurumsal ve örgütsel' olarak adlandırdığı üç farklı düzeyi içerdiğini belirten Touraine'e göre, her bir düzey farklı tipte çatışmalar üreterek farklı tipte mücadelelere yol açar. Bir toplumu biçimlendiren anlam sistemini ya da kendi ifadesiyle kültürel modelleri içeren ve en yüksek düzey olan tarihsel düzeyde, toplumlara şekillendiren kültürel

kalıpları kontrol etmek isteyen mücadeleler doğar. Tarihsel düzeyden sonra gelen ve kültürel modelleri toplumsal pratiklere dönüştüren kurumsal düzeyde ortaya çıkan hareketler yalnızca kurumsal kuralları değiştirmeye odaklanır. Çeşitli örgütleri içeren ve en alt düzey olan örgütsel düzeyde ise örgütsel değişimi hedefleyen mücadeleler doğar (Touraine, 1985, 1988). Touraine'e (1988) göre toplumun kendisini ürettiği düzey olan tarihsellik düzeyinde ortaya çıkan çatışma toplumun, tek olmamakla birlikte, en merkezi çatışmasıdır, zira tüm toplum bu çatışma tarafından şekillendirilir. Tarihselliği kontrol altında tutan egemen gruplar ile toplumun geri kalanı arasında çıkan bu çatışmanın nedeni her iki grubun da toplumun tarihsel gerçekliğini, yani o toplumu şekillendiren kültürel kalıpları, kontrol etmeye çalışmak istemesidir. Touraine (1991, 2002) bu iki grubu 'toplumsal sınıflar' olarak adlandırır ve yalnızca bu iki sınıfın, yukarıda belirtilen merkezi çatışma etrafında, karşılıklı yürüttükleri mücadeleyi 'toplumsal hareket' olarak adlandırır. Buradan yola çıkarak, her toplumda yalnızca bu iki sınıfın yürüttüğü karşılıklı mücadeleden doğan 'tek bir toplumsal hareket çifti' olabileceğini ve bu hareket çiftinin o toplumu yeniden şekillendirecek tarihsel bir aktör olduğunu ileri sürer (Touraine, 1985). Touraine'in perspektifinden, tarihsel bir rolü olan toplumsal hareketlerin aksine, 'siyasi hareket'ler yalnızca kurumsal düzeyde faal olan hareketlerdir ve tek amaçları devlet iktidarını kontrol etmektir. Dolayısıyla, siyasi hareketler, kültürel kalıpları kontrol altına alıp toplumu yeniden organize etmeyi amaçlayan toplumsal hareketlerin aksine toplumun yapısında önemli değişikliklere yol açamazlar. Touraine (1985) toplumun en alt düzeyinde yani örgütsel düzeyde doğan mücadelelerin ise kolektif çıkar takibinin ötesinde bir amaçlarının olmadığını ve bu nedenle hareket olarak dahi adlandırılmayacaklarını düşünür.

Toplumsal hareketlere tarihsel bir rol atfeden bu yaklaşım meydan hareketlerini analiz etmemize ne kadar yardımcı olabilir? Bu soruyu cevaplarken öncelikle şunu belirtelim: Touraine, Marksizm ile ilgili olarak altını çizdiği sorunların bir kısmını kendi yaklaşımında yeniden üretiyor. Marksizme fazlasıyla benzer bir şekilde, toplumsal hareketlerin yapısal olarak verili merkezi bir çatışma etrafında doğduğunu ve aktörlerin (Touraine'in adlandırmasıyla toplumsal 'sınıfların') pozisyonlarının bu çatışma tarafından belirlendiğini ileri sürüyor. Böylelikle nihai olarak yapısal ve belirlenimci bir kavramsal çerçeve önermekte ve yapısal ve belirlenimci olmakla eleştirdiği Marksizm ile neredeyse aynı çizgiye gelmekte (Vahabzadeh, 2003). Bunun da ötesinde, her toplumda tek bir temel hareket olacağı ve bu hareketin tüm toplumu şekillendireceği iddiası, Marksizm'in işçi sınıfı hareketine ilişkin iddialarına benzer sorunlar taşıyor. Touraine'in bu iddiasıyla uyumsuzluk, çatışma veya antagonizmaların toplumun çeşitli alanlarında çeşitli biçimlerde doğabileceğini (Laclau ve Mouffe, 1985)

göz ardı ettiğini söyleyebiliriz. Diğer yandan, Touraine'in toplumsal sistemleri değiştirip dönüştürmeyi amaçlayan hareketleri kurumsal siyaset düzeyinde faal olan hareketlerden, kendi ifadesiyle toplumsal hareketleri siyasi hareketlerden, ayırt etmesi bu iki hareket tipinin çok farklı roller oynadıklarını göstermesi bakımından son derece önemli bir ayırım. Ne var ki bu noktada Touraine'in tek bir hareket haricindeki tüm hareketleri kurumsal siyasetin alanına hapsedmesi sorgulanmayı hak ediyor. Bununla da ilgili olarak, Touraine'in, tıpkı Melucci gibi, siyaset ile kültürel olan arasına koyduğu aşırı mesafenin yol açacağı sorunlara dikkat çekmekte fayda var. Touraine, bir yandan kültürel alanda hareket ederek tüm toplumu yeniden şekillendirebileceğini öne sürdüğü toplumsal hareketlerden bahsederken, diğer yandan bu hareketlerin ilgilenmediğini öne sürdüğü bir siyaset alanı resmetmekte. Kültür ve siyaset arasındaki bu keskin ayırım gerçekçi bir ayırım olmayıp, toplumsal hareketlerin yürüttükleri mücadelelerde hem her iki alanda da hareket edebileceklerini hem de her iki alanda da değişimi ve dönüşümü hedefleyebileceklerini gözden kaçırıyor. Ayrıca, tüm toplumu dönüştürecek bir hareketin siyaseti etkilememesi mümkün olmaz. Dahası, böyle bir hareketin siyaset dışı kalarak bu amacına ulaşması neredeyse imkânsızdır. Sonuç olarak, toplumsal yapıları ve çatışmaları dikkate alması, toplumsal hareketlerin dönüştürücü rollerine vurgu yapması ve bu hareketleri kurumsal siyasete hapsedmemesi gibi tüm üstünlüklerine karşın, Touraine'in ortaya koyduğu perspektif meydan hareketleri gibi tek bir çatışma ekseninde doğmamış, aksine kültürel, siyasi, ekonomik alanlardaki pek çok sorunu dile getiren ve bu alanların hepsini mücadelenin hedefine koyan hareketleri kavramamız açısından elverişli bir perspektif olmaktan uzaktır.

Bu bölümü sonlandırmadan önce vurgulamak istediğim diğer bir husus, kaynak mobilizasyonu ve yeni toplumsal hareket paradigmaları doğrultusunda şekillenen ana akım toplumsal hareket yaklaşımlarının istisnasız hepsinin günümüz toplumlarını şekillendiren küresel iktidar ilişkilerini göz ardı ediyor olmalarıdır (Barker vd., 2013; Tejerina vd., 2013; Langman, 2013). Bu miyopluk, kaynak mobilizasyonu paradigmasının liberal siyasi düşünceden önemli oranda beslenmiş ve beslenmekte olması ile ilgiliyken, yeni toplumsal hareket paradigmasının Marksist düşünceye ilişkin topyekûn bir eleştiriden yola çıkarak kültürel alandaki tikel mücadelelere ağırlık vermesinden kaynaklanmakta. Böylece, toplumsal hareket kuramları global düzlemde egemen iktidar ilişkilerini neredeyse verili ve sorgulanamaz ve değiştirilemez ilişkiler olarak kabul etme gibi bir eğilim ortaya koyuyorlar. Barker ve diğerlerinin (2013:7) ifade ettiği üzere:

[Ana akım] toplumsal hareket teorisi yalnızca 'büyük resmi' – özellikle ekonomik yönünü – değil, aynı zamanda 'sıradan' insanların kendi tarihlerini

yapma, itiraz kültürleri oluşturma ve dünyayı yorumlama ve şekillendirmede baskın hale gelmiş ideolojik ve örgütsel yollara meydan okuma – elbette bazen de boyun eğme veya destekleme- potansiyeli olduğunu gözden kaçırma riskini taşıyor.

Bu durumun, toplumsal hareket çalışmalarında küresel veya ulusal iktidar yapılarını sorgulayan popüler hareketlerin neredeyse tamamen göz ardı edilmesi ve analitik dikkatin sadece ve sadece tek bir mesele etrafında doğmuş tikel mücadeleler üzerinde yoğunlaşması gibi bir eğilime yol açtığını belirtmek gerekir (Mayer, 1991; Katsiaficas, 2006; Flesher Fominaya, 2015).

Alternatif Bir Kavramsal Çerçeve: Popülizm

Bu bölümde tartışacağım üzere, Ernesto Laclau'nun geniş katılımlı popüler mobilizasyonlara yönelik olarak 'popülizm' kavramı etrafında geliştirdiği analitik araçlar, meydan hareketleri gibi heterojen bir kitlenin hegemonik yapıların dönüşümü doğrultusunda bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal hareketlere ışık tutucu niteliktedir. Meydan hareketleri gibi hareketler, Laclau'nun (2005, 2011) ortaya koyduğu gibi, toplumu bir tarafta pek çok toplumsal sıkıntı ve talebe sahip 'halk', diğer tarafta ise halkın problem ve taleplerine sırtını dönmüş 'iktidar' olmak üzere sembolik olarak ikiye bölen 'popülist' (halkçı) mobilizasyonlara dönüşebilir. Böylelikle, tikel talepler etrafında doğan ve mevcut sistem tarafından kolaylıkla absorbe edilebilen dar kapsamlı hareketlerin tersine, popülist hareketler hegemonik sisteme güçlü bir şekilde meydan okuyabilirler.

Bu girişten anlaşılacağı gibi, Laclau popülizm kavramını, gerek siyasi analizlerde gerekse günlük siyasi dildeki genel kullanım biçiminden farklı olarak, radikal sağ ile özdeşleştirmez (Stavrakakis, 2013). Popülizm, Laclau'nun kullandığı anlamda, ontik değil ontolojik bir kategori olduğu için belli bir siyasi içeriği ya da bir hareketin veya bir siyasi partinin ideolojisini anlatmaz. Bu nedenle popülist kavramını faşist, komünist veya liberal gibi niteliklerle aynı biçimde kullanamayız. Popülizm, "toplumsal, siyasi veya ideolojik içeriği ne olursa olsun, bir ekmeleme biçimidir" (Laclau, 2005:34). Dolayısıyla, bir hareket ideolojisinde popülist olarak tanımlanabilecek bir içerik olduğu için değil, bu içerik belli bir ekmeleme mantığı ile oluştuğu için popülist bir hareket olur. Bu nedenle Laclau (2011), ortaya koyduğu popülizm kavramının tamamen formel bir kavram olduğunu ve ekmelemlenen içeriklerden bağımsız spesifik bir ekmeleme biçimine işaret ettiğini belirtir.

Bu noktada ortaya çıkan soru, popülizmin hangi birimleri ekmeleyeceğidir. Yani, hangi birimler ekmelemlendiğinde popülist bir hareketlenmeden bahsedebiliriz? Laclau (2005), toplumsal hareket analizine toplumsal gruplardan başlayan ve

bu nedenle naif bir sosyolojizm ile malul olduklarını düşündüğü yaklaşımların tersine, 'toplumsal talepleri' en temel analiz birimi olarak ele almamızı önerir. Toplumsal talepler başlangıçta tikel talepler olarak, yani diğer toplumsal taleplerden bağımsız bir şekilde doğarlar ve mevcut sistem tarafından karşılandıkları sürece öyle kalırlar. Ancak, sistem tarafından karşılanmadıkları veya reddedildikleri durumda diğer karşılanmamış taleplerle bir araya gelebilirler. Daha spesifik olarak vermek gerekirse, sistemin karşılamadığı talepler pozitif içeriklerinin ötesinde sistemin hepsine ortak bir şekilde duyarsız kalıyor olmasından kaynaklanan negatif bir boyutu paylaşımlarından ötürü bir araya gelebilirler (Laclau, 2011).⁵ "Karşılanmamış taleplerin negatiflik temelinde kümelenme eğiliminde oldukları" bu toplumsal durum, popülizm olarak adlandırılan siyasi eklemlene biçimine doğru gidecek yolun ilk adımını oluşturur (Laclau, 2011:138).

Bir araya gelen bu karşılanmamış talepler arasında bir 'eşdeğerlik ilişkisi' veya 'eşdeğerlik zinciri' kurulabilir. Bunun için, bu talepler ile bu taleplere sırtını dönen iktidar arasına sembolik bir politik sınır çizilmesi gerekir. Diğer bir deyişle, birçok talebi reddeden ve böylece onları eşdeğer kılan 'ortak hasım'ın belirlenmesi gerekir. Bu eşdeğerlik ilişkisi, taleplerin sahibi olan farklı toplumsal gruplar arasında taleplerine yüz çeviren iktidara karşı, zayıf ve muğlak olmakla birlikte belli bir dayanışma oluşturur. Laclau'nun (2005) popülizmin ikinci şartı olarak işaret ettiği bu durum, toplumsal alanı sembolik olarak ikiye böler: bir tarafta talepleri karşılanmayan çeşitli toplumsal grupların bir araya gelmesiyle oluşmuş mağdur 'halk', diğer tarafta ise toplumsal talepleri karşılamayı reddeden 'iktidar'. Böylelikle, popüler öznenin oluşması için gerekli koşul sağlanmış olur, yani toplum, bir tarafta çeşitli toplumsal talepleri olan grupların oluşturduğu popüler iradenin, diğer tarafta ise bu taleplere duyarsız kaldığı için popüler iradenin hedefinde yer alan sistem ve bu sistemi koruyan iktidarın olduğu iki kampa bölünmüş olur. Toplumu dikotomik olarak ikiye bölen bu sınır toplumsal taleplerin doğasını değiştirerek popüler bir mücadelenin temel taşları haline getirir: talepler artık yetkili bir merciiye iletilmiş basit ricalar değil, kendilerini reddeden, yok sayan ya da bastıran iktidara karşı mücadele eden taleplerdir (Laclau, 2011).

Laclau'nun hareket analizine toplumsal talep kategorisi ile başlaması iki açıdan son derece önemli. Bunlardan biri, kendisinin de ifade ettiği gibi (Laclau, 2005) toplumsal hareketleri hâlihazırda mevcut grupların çıkar ve beklentilerine, yani bir gölge olguya indirgemeyi engellemesidir. Diğer ise, toplumsal hareketlerin doğuşunda mevcut toplumsal yapıların oynadığı rolün kesin bir biçimde dikkate alınmasıdır. Toplumsal hareketler ancak mevcut sistemin karşılayamadığı, karşılamayı reddettiği veya dışladığı toplumsal talepler doğrultusunda ortaya

çıkacağı için karşılanmamış taleplerin varlığı ve elbette niteliği ve niceliği mevcut sistemin hegemonik kapasitesi hakkında önemli ipuçları verir. Laclau'nun altını çizdiği gibi, hegemonik kapasitesi geniş olan kurumsal bir sistemde talepler büyük oranda karşılanarak mevcut sisteme entegre edilirler. Bununla birlikte, çeşitli talepleri farklılık ve tikellikleriyle absorbe etme yeteneği zayıf olan bir sistemde pek çok talep karşılanmamış olarak kalır. İlk durum, karşılanmamış talep miktarı düşük olduğu için ancak zayıf bir eşdeğerlik zinciri kurulmasına yol açabilir, fakat ikinci durum kuvvetli bir eşdeğerlik zinciri kurulması ve böylece popülist bir kırılmaya doğru gidilmesi için gerekli şartları taşır. Meydan hareketlerini dikkate aldığımızda, bütün bu hareketlerin neoliberal hegemonyanın neredeyse total bir hal aldığı, pek çok toplumsal talebin gerçekten bir karşılık bulmadığı ve bu durumun giderek daha geniş toplumsal sektörleri kapsayan bir toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik yarattığı bir momentte olduklarını görürüz. Ancak burada hemen yapısal şartların hiçbir zaman doğrudan toplumsal hareketleri meydana getiremeyeceğinin, yalnızca böyle bir oluşum için gerekli zemini hazırlayacağını altını çizelim.

Laclau'nun yaklaşımı ile ilgili olarak özellikle altını çizmek istediğim diğer bir husus ise, Laclau'nun 'eşdeğerlik ilişkisi' kavramı ile toplumsal hareket yaklaşımlarında hiçbir şekilde dikkate alınmayan bir noktaya işaret ediyor oluşudur: toplumsal hareketler birbirinden çok farklı ve birbirleriyle ilgisiz talep ve grupları bir araya getirip bütünleştirebilir. Toplumsal hareketlerin homojen özneler olmayıp çeşitli toplumsal grupları bir araya getirdiğine bazı çalışmalarda dikkat çekilmekle birlikte (Melucci, 1995, 1996; della Porta ve Diani, 1999; Diani, 2000; Rucht ve Neidhardt, 2002; Tilly, 1999), bu grupların birlikteliğini sağlayan unsurlar genellikle 'ortak çıkar ve talepler' (McCarthy ve Zald, 1977), 'ortak aidiyetler' (Melucci, 1996; Rucht ve Neidhardt, 2002), veya 'ortak inanç ve düşünceler' (della Porta ve Diani, 1999) olarak görüldü. Ancak, birbirinden çok farklı grupların da bir araya gelebileceği düşünülmedi. Diğer bir ifadeyle, ortak çıkar ve talep, aidiyet veya inançları paylaşmayan birbirinden çok farklı grupların ortak olarak deneyimledikleri dışlanma ve reddedilmenin de bu gruplar arasında bir dayanışma yaratabileceği dikkate alınmadı. Eşdeğerlik ilişkisi kavramı, özellikle meydan hareketleri gibi çok geniş bir kitleyi sokağa çıkarabilmiş hareketleri anlamakta önemli bir rol oynar. Ortak çıkar, ortak fikir, ortak aidiyet veya ortak sorun etrafında bir araya gelemeyecek kadar geniş ve heterojen kitleleri harekete geçiren ve bir arada tutan nedir sorusunu anlamlı bir şekilde cevaplamamıza yardımcı olur. Farklı bir şekilde ifade edersek, eşdeğerlik ilişkisi kavramı meydan hareketlerinde çok farklı taleplerin ve elbette bu taleplerin sahibi olan grupların, herhangi bir pozitif içeriği paylaşmalarından dolayı değil, negatifik temelinde yani reddedilmelerinden dolayı bir araya geldiklerini görmemize yardımcı olur.

Bu reddedilme durumu ortak hasımı belirlemede kritiktir. Talepler kendilerini reddeden güce, yani hepsinin ortak düşmanına karşı yan yana gelirler. Bu noktayı meydan hareketleri özelinde ele alırsak, bu hareketlerin hepsinin 'ortak hasım' tanımlarında, ülkeden ülkeye değişen çeşitli unsurlara yapılan vurguların yanında, istisnasız bir biçimde neoliberal sistemin ve (anti) demokratik düzenin yer aldığını görürüz. Toplumsal ve mekânsal tahribat ve derin eşitsizlikler yaratmış olan neoliberal sistemin yanı sıra mevcut demokrasi, yani 'temsil edememe' halinden doğan bir krizle malul olan demokrasi, meydan hareketlerinin istisnasız hepsi tarafından sorunların kaynağı olarak görüldü. Mevcut demokrasi, hareketlerin hepsince seslerinin duyulmasını değil tam tersine dilsiz hale getirilmelerine yol açan bir sistem olarak görüldü. Dolayısıyla, hem neoliberal hegemonyanın kuşatıcılığı hem de mevcut haliyle demokrasi birçok toplumsal talebin karşılanmamasına ve böylece bu talepler arasında negatifiklik temelinde bir eşdeğerlik ilişkisi oluşması için gerekli şartların oluşmasına yol açtı.

Bununla birlikte, eşdeğerlik ilişkisinin popüler mobilizasyonlarda oynadığı rolü abartmamak da gerekir, zira farklı toplumsal grupları başlangıçta bir araya getiren ve aralarında çok kuvvetli olmayan bir dayanışma yaratan eşdeğerlik ilişkisi bunun ötesine geçen bir role sahip değildir. Laclau (2005), eşdeğerlik ilişkisinin mevcut sisteme meydan okuyabilecek bir siyasi güce dönüşmesi için farklı taleplerin kolektif bir kimlik etrafında kristalize olması gerektiğinin altını çizer. Eşdeğerlik zincirinde çoğul bir halde bir araya gelen farklı toplumsal talep ve gruplar ancak bu şekilde bütünleşir ve tekil bir popüler özne oluşturabilirler. Böyle bir kolektif kimliğin inşası ise ancak eşdeğerlik zincirindeki bir talebin diğer tüm taleplerin, yani bir bütün olarak eşdeğerlik zincirinin, temsiliyetini üstlenmesiyle mümkün olur. Örneğin, pek çok toplumsal talebin karşılık bulmadığı bir toplumda doğan bir kent hareketinin kentsel mekân ile ilgili olarak dile getirdiği bir talep, aynı zamanda ulaşım, eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet hatta demokrasi ve toplumsal adalet gibi doğrudan ilgili olmadığı konular çerçevesinde bir dizi talebi de sembolik olarak temsil etmeye başlayabilir. Böylelikle diğer taleplerin ötesinde merkezi bir konum elde eden bu talep, hareketi karakterize eden ortak paydaya, diğer bir deyişle hareketin kimliğini belirleyen bir unsura dönüşür. Bu şekilde bir hareketin 'merkezi gösteren'ine dönüşen talep, ikili bir hal alır: bir yandan tikel bir talep olma özelliğine sahiptir (örneğimizde kentsel mekâna ilişkin bir talep), diğer yandan kendisinden çok farklı pek çok talebi de sembolize eder (örneğimizdeki ulaşım, eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet, demokrasi ve toplumsal adalet ile ilgili talepler). Bu talebin temsil ettiği talepler arttıkça, kendi *literal* anlamı (kentsel mekân talebi) geri planda kalacaktır. Böylece bu talep o denli genel ve açık bir hal alacaktır ki kendi anlamından epeyce uzaklaşarak 'boş bir gösteren' haline gelecektir

(Laclau, 1996). Popüler hareketlerde, hareketin kimliğini oluşturan bir ortak payda olarak boş gösterenin üretilebilmesi heterojen grupları mevcut sisteme karşı tek vücut haline getirmek, yani bir karşı-hegemonik blok yaratmakta son derece önemlidir (Laclau, 2005). Ne var ki boş gösterenlerin yaratılması gerek hareketin kendisinden kaynaklanan, gerekse hareketin hedefindeki iktidarın geliştireceği karşı-stratejiler nedeniyle mümkün olmayabilir. Bu durumda, başlangıçtaki eşdeğerlik ilişkisinin bir araya getirdiği grupları bütünleştirerek harekete süreklilik kazandırmak çok güç, hatta neredeyse imkânsız hale gelir.

Boş gösteren kavramı, farklı grupların ne ölçüde bütünleşerek tek bir siyasi özneye dönüştüğünü anlamamıza yardımcı olan bir kavramdır. Bir başka deyişle, farklı aidiyetlere ve taleplere sahip toplumsal grupların ne ölçüde ortak bir aidiyet ve amaç etrafında birleşerek uzun soluklu bir hareket oluşturduklarını anlamamızı sağlayan bir kavramdır. Bu nedenle toplumsal hareketlerin boş gösterenler tarafından temsil edilmesi de, böyle bir temsilin yokluğu da bize toplumsal hareketlerin 'siyasal' kapasitesi hakkında, yani çeşitli toplumsal alanları talepleri doğrultusunda yeniden şekillendirme yetenekleri hakkında çok önemli ipuçları verir. Bunun da ötesinde, boş gösterenlerin inşasında karşılaşılan engel ve sorunların analizi toplumsal hareketlerin akıbetini kavramamızda oldukça önemlidir. Böyle bir kavrayış ise sadece analitik bir amaca hizmet etmez, aynı zamanda toplumsal hareketlere de yol gösterir.

Meydan hareketlerine dönersek, şu soruya yanıt aramamız gerekiyor: pek çok toplumsal talep ve grubu mevcut iktidarlara karşı bir araya getiren bu hareketler, bu çoğul talepleri birleştiren ve farklı toplumsal grupları tek bir siyasi özneye dönüştüren bir boş gösteren ya da kolektif bir kimlik üretebildiler mi? Soruyu farklı formüle edersek, meydan hareketleri ne ölçüde toplumu değiştirme ve dönüştürme yeteneğine sahip karşı-hegemonik bir güce dönüştürebildi? Meydan hareketlerinin kendilerini neoliberal/antidemokratik/yozlaşmış iktidarlara karşı 'halkın hareketi' veya halk hareketleri olarak konumlandırarak iki kampa bölünmüş bir toplum resmi çizmede epeyce başarılı oldukları söylenebilir. İşgal hareketinin 'Biz %99'uz', Tahrir protestolarının 'Halk rejimin yıkılmasını istiyor', Gezi hareketinin 'Gezi parkı halkındır' sloganlarının hepsinde iktidar karşısında halk vurgusu vardı. Ayrıca, hareketlerin hemen hepsinde toplumsal/ekonomik adalet ve demokrasi talepleri merkezi bir konum alarak harekete katılan farklı grupların çeşitli taleplerini temsil etmeye ve böylece boş gösterenlere dönme eğilimine girmeye başladı. Ne var ki bu eğilimin, farklı gruplar arasındaki eşdeğerlik ilişkisinden kaynaklanan gevşek koalisyonu bu grupların birliğine dönüştüren ve böylelikle 'halk'ı temsil eden güçlü bir kolektif kimlik inşası ile sonuçlandığını söylemek güç. Bu durumun nedenlerini incelemek başlı başına bir çalışma konusu olmakla birlikte, burada kısaca şunu belirtelim:

popüler hareketlerin heterojen bir kitleyi içermeleri bu hareketlerin hızla yayılımına ve güçlenmesine hizmet ederken, aynı zamanda yumuşak karınlarını da oluşturmaktadır. Laclau'nun (2005) işaret ettiği üzere, farklılıkların bazen bütünleşmeyi engelleyen yapısal uyumsuzlukları içermesi, bazı grupların öne çıkma veya özerk hareket etme hevesleri ve iktidarın bütünleşmeyi engellemeye yönelik karşı stratejileri (örneğin, bazı tikel talepleri karşılayarak veya gruplar arası farklılıkları belirginleştiren taktikler kullanarak eşdeğerlik zincirini kırma çabaları gibi) bu doğrultuda dikkate alınması gereken faktörleri oluşturur.

Bu noktada Laclau'nun direkt vurgulamadığı ama önerdiği perspektifin dikkate almamıza yardımcı olduğu bir faktöre de dikkat çekmek istiyorum: meydan hareketlerinin kendilerine özgü eylemlerinin eşdeğerlik ilişkisi ve boş gösteren yaratmadaki rolü.⁶ Meydan hareketlerinin temel eylemleri olan işgal etme eylemi, özellikle Gezi hareketi gibi önceden planlanmamış hareketlerin hızla yayılmasına yardımcı oldu. Meydan veya parklarda birbirinden çok farklı taleplere sahip çeşitli grupların yan yana gelmesi eşdeğerlik ilişkisinin kurulmasını oldukça kolay kıldı. Öncelikle, bu mekânların protestolara kamusal görünürlük kazandırması katılımı arttıran bir unsur oldu. Meydanların isteyen herkesin katılımına açık olması ve burada tesis edilen eşitlikçi ve dayanışmacı birliktelik toplumsal farklılıkların geri plana atılarak eşdeğerliğin ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Bu mekânlarda, bütün örneklerde gördüğümüz gibi, polis şiddetine karşı ortak bir direniş ve dayanışma içine girilmesi de meydan hareketlerinin kurmaya çalıştığı iktidar karşısında mağdur halk imgesini somutlaştırdı. Ancak, meydan ve parklar bütün bu kritik katkılarının yanı sıra aynı zamanda meydan hareketleri için bir handikap da oldular. Çok gevşek örgütlenmelere sahip olan bu hareketler, kendilerini bir arada tutan bu mekânlar kolluk kuvvetlerinin zoru ile boşaltılınca dağılma eğilimi içeren bir sürece girdiler.

Popüler bir kimlik etrafında bütünleşmiş bir yapıya dönüşememeleri ve süreklilik kazanamamalarına karşın, meydan hareketlerinin dikkate değer sonuçlara yol açtığını ve açmaya da devam edeceğini vurgulamak gerekir. Bu hareketlerin sadece eşdeğerlik ilişkileri kurabilmeleri bile kendi başına önemli; zira bu şekilde, yeni toplumsal hareketlere kıyasla, güçlü bir karşı-hegemonik oluşuma gitme potansiyelini-her ne kadar tam olarak kullanamamış olsalar da- ortaya koydular. Yeni toplumsal hareketler deneyiminin net bir şekilde ortaya koyduğu gibi, ne kadar radikal olursa olsun, talepler tikel bir biçimde dile getirildiklerinde sistem tarafından kolaylıkla manipüle edilerek absorbe edilebilir (Habermas, 1981). Kapitalist sanayi toplumlarına çok ciddi bir meydan okuma kapasitesine sahip olan çevre hareketleri bu duruma çok iyi bir örnek teşkil etmiştir. Kapitalist sistem çevre ile ilgili talepleri bir yandan bu taleplere bazı kozmetik önlemlerle cevap vererek, diğer yandan ise sürdürülebilirlik,

sosyal sorumluluk gibi kavramlarla depolitize ederek önemli ölçüde etkisiz hale getirmeyi başarmıştır (bkz. Swyngedouw, 2007). Benzer şekilde, 1968 sonrası doğan yeni toplumsal hareketlerin dile getirdiği 'otonomi' talebi, kapitalizm tarafından post-Fordist üretim sisteminin geliştirilmesinde etkili bir biçimde kullanılmıştır; dışsal kontrol ve disipline dayalı Fordist üretim sisteminin yerine kendi kendini yönetme ve kendi kendini kontrol etme gibi unsurlar post-Fordist sistemde vurgulanarak kapitalist verimlilik devam ettirilmiştir (Boltanski ve Chiapello,2005). Dolayısıyla, meydan hareketlerinin bu tür yeni toplumsal hareketlerin aksine yalnızca tikel talepleri dile getirmeyip, bu talepleri sisteme karşı eşdeğer bir şekilde eklemeleri önemlidir, zira mevcut sistemler esaslı bir dönüşüme gitmeksizin bu hareketlerin ifade ettiği talepleri karşılayamaz.

Sonuç

Tunus'ta 2010 sonlarına doğru ortaya çıkan mobilizasyonlarla başlayan ve hızla çeşitli ülkelere yayılarak hem birbirlerine oldukça benzer hem de her ülkenin yerel bağlamının etkisi altında birtakım farklılıklar içeren meydan hareketlerine odaklanan bu çalışma, bu hareketlerin bir yandan ne ölçüde yeni bir toplumsal hareket türü ortaya koyduğu, diğer yandan ise nasıl analiz edilebileceği sorularına yanıt aradı. Bu soruların ilkinde cevaben, meydan hareketlerinin eski ve yeni olarak kategorize edilen toplumsal hareketler ile birtakım benzerliklerine karşın, her iki hareket türünden de farklılaştığı tartışılmıştır. Meydan hareketlerini farklı kılan iki temel özelliğe ilişkin olarak ise bir yandan yeni toplumsal hareketlere benzer bir şekilde toplumun çeşitli alanlarında ortaya çıkan tikel talepleri temsil etmesi, diğer yandan ise bu talepleri eklemeyerek, eski hareketlere benzer şekilde, toplumu ikiye bölen bir mücadeleye dönüşmesine işaret edilmiştir.

Çalışmada ayrıca meydan hareketlerinin bu farklılıkları nedeniyle, mevcut toplumsal hareket paradigmaları çerçevesinde kavranamayacağı ileri sürülerek, alternatif bir kavramsal çerçeve olarak Ernesto Laclau'nun popülizm kuramı önerildi. Popülizm kuramı çerçevesinde meydan hareketlerinin hepsinde neoliberal hegemonyanın engellediği, dışladığı, görmediği veya yok saydığı bir dizi toplumsal talebin arasında bir eşdeğerlik ilişkisi kurulduğu ve böylelikle bu hareketlerin içine doğdukları toplumun çeşitli sektörlerini harekete geçirerek hızla yayıldıkları gösterildi. Kendilerini 'halkın hareketi' veya halk hareketi olarak tanımlayan bu hareketler mevcut neoliberal/antidemokratik/yozlaşmış iktidarlara karşı çıkararak toplumu sembolik olarak iki kampa böldüler. Bunun da ötesinde, toplumsal/ekonomik adalet ve demokrasi talepleri merkezi bir konum alarak harekete katılan farklı grupların çeşitli taleplerini temsil etme ve böylece boş gösterenlere dönüşme gibi bir eğilime de sahip oldu. Bütün bunlar meydan hareketlerinin bariz bir popülist karakter taşıdıklarını ortaya koyan özellikler oldu.

Bu çalışmada gerek popülizm kavramsallaştırması gerekse bu perspektiften meydan hareketleri çok genel hatlarıyla ele alındı. Bu nedenle daha çok bir 'giriş' niteliğinde olan bu çalışmadaki eleştiri ve önerilerin meydan hareketleri veya benzer popüler hareketler üzerine yapılacak daha kapsamlı çalışmalarla pekiştirilmesi gerekir. Bu tür çalışmalarda özellikle, kısmen devam etmekte olan, bu mücadelelerin hem meydanlardan uzaklaşınca nasıl bir şekil aldıklarına hem de siyasal sonuçlarına odaklanılması yalnızca analitik olarak değil aynı zamanda siyasi olarak da değerli katkılarda bulunacaktır.

Sonnotlar

¹ Bu tartışmaların çoğunlukla Avrupa'daki akademik/entelektüel çevrelerde yürütüldüğünü, Amerika Birleşik Devletleri'nde aynı dönemde toplumsal hareketler üzerine yapılan çalışma ve yürütülen tartışmaların daha çok o dönemdeki Amerikan hareket çalışmalarına hâkim 'kollektif davranış' paradigmasının eleştirisi üzerine odaklandığını belirtmek gerekir.

² Yeni toplumsal hareketler pek çok ülkede meydan hareketlerini doğmasında önemli bir rol oynadı. Örneğin, İspanya'da feminist hareket, çevre hareketi, savaş karşıtı hareket gibi hareketler Indignados'un oluşumunda kritiktir (Taibo, 2013).

³ Rasyonalist hareketlerin detaylı bir incelemesi için bkz. Özen, 2013.

⁴ Touraine'in kapsamlı bir toplumsal hareket kuramı geliştirmesinin nedeni toplumsal hareketlerin sosyolojinin temel çalışma konusu olması gerektiğini düşünmesidir. Bu arada, konumuzun dışında olmakla beraber, Touraine'in toplumsal hareket çalışmaları için 'toplumsal müdahale' adını verdiği ve araştırmacının toplumsal hareketleri potansiyellerini gerçekleştirmeleri için aktif bir şekilde yönlendirdiği özgün bir yöntem geliştirdiğini de belirtelim.

⁵ Ana-akım toplumsal hareket kuramları (özellikle kaynak mobilizasyonu paradigması çerçevesinde gelişen yaklaşımlar) toplumsal hareketleri tek bir talep etrafında doğan hareketler olarak ele alma eğiliminde iken, Laclau'ya (2005) göre popüler hareketler asla tek bir tikel talep etrafında doğmazlar.

⁶ Laclau'nun çeşitli çalışmalarında vurguladığı gibi, muhalif bir söylemi, ya da herhangi bir söylemi, anlamaya çalışırken yalnızca ne söylendiğini değil aynı zamanda pratikleri de dikkate almak gerekir.

Kaynakça

Abdulla R (2014). The Revolution will be Tweeted.

<http://www.aucegypt.edu/gapp/cairoreview/pages/articledetails.aspx?aid=89>. Son erişim tarihi, 28. 03. 2015.

Özen H (2015). Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40.

Abul-magd Z (2012). Occupying Tahrir Square: The Myths and Realities of the Egyptian Revolution. *The South Atlantic Quarterly*, 111(39), 565- 572.

Badran S Z (2014). The Contentious Roots of the Egyptian Revolution. *Globalizations*, 11(2), 273- 287.

Barker C vd. (2013). *Marxism and Social Movements: An Introduction*. İçinde C Barker vd. (der) *Marxism and Social Movements*, Leiden: Brill, 1-37.

Bell L (2001). Interpreting Collective Action: Methodology and Ideology in the Analysis of Social Movements in France, *Modern and Contemporary France*, 9(2), 183-196.

Benford D R ve Snow D A (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment, *Annual Review of Sociology*, 26, 611-39.

Benski T vd. (2013). From the Streets and Squares to Social Movement Studies: What have we Learned? *Current Sociology* 61 (4), 541- 561.

Boltanski L ve Chiapello E (2005). *The New Spirit of Capitalism*, London-New York, Verso.

Calhoun C (2013). Occupy Wall Street in Perspective. *The British Journal of Sociology*, 64 (1), 26-38.

Castaneda E (2012). The Indignados of Spain: A Precedent to Occupy Wall Street. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 11(3-4), 309-319.

Castells M (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge: Polity.

De Smet B (2014). Revolution and Counter-Revolution in Egypt. *Science & Society*, 78 (1), 11-40.

Della Porta D ve Diani M (1999). *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.

Eder K (1993). *The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies*. Newbury Park/London: Sage.

Flesher Fominaya C (2015). Debunking Spontaneity: Spain's 15-M/Indignados as Autonomous Movement. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 14 (2), 142-163.

Gautney H (2012). Occupy x: Repossession by Occupation. *The South Atlantic Quarterly*, 111, 3.

Gitlin T (2013). Occupy's Predicament: the moment and the prospects for the movement. *The British Journal of Sociology*, 64 (1), 3- 25.

Gregory D (2013). Tahrir: Politics, Publics and Performances of Space. *Middle East Critique*, 22(3), 235- 246.

- Habermas J (1981) *The Theory of Communicative Action* Volume 2. Beacon, Boston Press.
- Hafez B N (2013). New Social Movements and the Egyptian Spring: A Comparative Analysis between the April 6 Movement and the Revolutionary Socialists Perspectives on Global. *Development and Technology*, 72, 98-113.
- Halvorsen S (2012). Beyond the Network? Occupy London and the Global Movement. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 11 (3-4): 427-433.
- Jenkins J C (1983). Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 9, 527-53.
- Jenkins J C ve Perrow C (1977). Insurgency of the Powerless: The Farm Worker Movements 1946- 1972. *American Sociological Review*, 42, 249-68.
- Kandil H (2012). Why did the Egyptian Middle Class March to Tahrir Square?, *Mediterranean Politics*, 17(2), 197-215.
- Kandiyoti D (2011). Promise and Peril: Women and Arab Spring <https://www.opendemocracy.net/5050/deniz-kandiyoti/promise-and-peril-women-and-'arab-spring'>. Son erişim tarihi, 03/02/2015.
- Katsiaficas G (2006). *The Subversion of Politics: European Autonomous Social Movements and the Decolonization of Everyday Life*, AK Press.
- Kerton S (2012). Tahrir, Here? The Influence of the Arab Uprisings on the Emergence of Occupy. *Social Movement Studies*, 11(3- 4), 302- 308.
- Laclau E (1996). *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Laclau E (2005). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Laclau E (2011). Popülizm: Bir Ad Ne İçerir? Çev. H Özen. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 135- 146.
- Laclau E ve Mouffe C (1990). Post-Marxism without Apologies. İçinde E Laclau, *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Langman L (2013). Occupy: A new new social movement. *Current Sociology*, 61(4), 510-524.
- Mayer M (1991). Social Movement Research in the United States: A European Perspective. *International Journal of Politics, Culture and Society*,4(1).
- McAdam D (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970*. Chicago: University of Chicago Press.

McAdam D vd. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.

McCarthy J ve Zald M (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212-1241.

Mellor N (2014). Who Represents the Revolutionaries? Examples from the Egyptian Revolution 2011. *Mediterranean Politics*, 19(1), 82- 98.

Melucci A (1985). The Symbolic Challenge of Contemporary Movements. *Social Research*, 52(4), 789-816.

Melucci A (1989). *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. İçinde J Keane ve P Mier, (der), Hutchinson Radius, London.

Melucci A (1994). A Strange Kind of Newness: What's 'New' in new Social Movements?. İçinde E Larana vd. (der) *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Temple University Press, Philadelphia.

Melucci A (1995). The New Social Movements Revisited. İçinde L Maheu (der) *Social Movements and Social Classes: The Future of Collective Action*. Sage, Londra.

Melucci A (1996). *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*, Cambridge University Press, Cambridge.

Moghadam V (2013). What is democracy? Promises and perils of the Arab Spring. *Current Sociology*, 61 (4), 393-408.

Murphy E C (2011). The Tunisian Uprising and the Precarious Path to Democracy, *Mediterranean Politics*, 16 (2), 299-305.

Offe C (1985). New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, 52(4), 817-868.

Özen H (2013). Toplumsal Hareketlerin 'Siyasal' Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi, *S Dergisi*, 68(3), 37-61.

Özen H ve Avcı Ö (2013). Her Yer Taksim Her Yer Direniş : Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 31- 45.

Perugorria I ve Tejerina B (2013). Politics of the encounter: Cognition, emotions, and networks in the Spanish 15M. *Current Sociology*, 61(4), 424- 442.

Piven F F ve Cloward R (1995). Collective Protest: A Critique of Resource Mobilization Theory. İçinde S M Lyman (der). *Social Movements: Critiques, Concepts, Case-Studies*. London: Macmillan.

Rucht D ve Neidhardt F (2002). Towards a 'Movement Society'? On the Possibilities of Institutionalizing Social Movements. *Social Movement Studies*, 1(1), 7- 30.

Shahin E E (2012). The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square. *Journal of the Middle East and Africa*, 3, 46- 69.

Sika N (2012). Youth Political Engagement in Egypt: From Abstention to Uprisings. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39(2), 181- 199.

Sotirakopoulos N ve Sotiropoulos G (2013). Direct Democracy Now!: The Greek Indignados and the Present Cycle of Struggles. *Current Sociology*, 6(4), 443- 456.

Standing G (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. İletişim: İstanbul.

Stavrakakis Y (2013). The European Populist Challenge. <http://www.populismus.gr/clipping-en/research-papers-and-analysis/the-european-populist-challenge-yannis-stavrakakis>. Son erişim tarihi, 16/01/2015.

Swyngedouw E. (2007). Impossible/Undesirable Sustainability and the Post-Political Condition. İçinde J R Krueger ve D Gibbs (der), *The Sustainable Development Paradox*. New York: Guilford.

Taibo C (2013). The Spanish indignados: A Movement with two Souls. *European Urban and Regional Studies*, 20 (1), 155-158.

Tarrow S (1998). *Power in Movement: Social Movement and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tejerina B vd. (2013). From indignation to occupation: A new wave of global mobilization *Current Sociology*, 61(4), 377- 392.

Teti A ve Gervasio G (2011). The Unbearable Lightness of Authoritarianism: Lessons from the Arab Uprisings. *Mediterranean Politics*, 16(2), 321-327.

Tilly C (1978). *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Tilly C (1999). From Interactions to Outcomes in Social Movements. İçinde M Giugni, vd. (der) *How Social Movements Matter*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Touraine A (1985). An Introduction to the Study of Social Movements. *Social Research*, 52(4), 749-88.

Touraine A (1988). *Return of the Actor: Social Theory in Postindustrial Society*. University of Minnesota Press, Minneapolis.

Touraine A (1991) "Commentary on Dieter Rucht's Critique" İçinde D Rucht (der) *Research on Social Movements: The State of Art in Western Europe and the USA*. Westview Press, Boulder.

Touraine A (1992). Beyond Social Movements? *Theory, Culture, & Society*,9(1), 125- 145.

Özen H (2015). Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 11-40.

Touraine A (2002). The Importance of Social Movements. *Social Movement Studies*, 1(1), 90-95.

Vahabzadeh P (2003). *Articulated Experiences: Toward A Radical Phenomenology of Contemporary Social Movements*. Albany: State University of New York Press.

Wallerstein I (2002). New Revolts against the System. *New Left Review*, 18, 29- 39.

Gücül, Edimsel, Devrimci Olay: Gezi İsyanı Üzerine

Ali Rıza Taşkale, Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: alirizataskale@gmail.com.

Özet

Gezi İsyanı'nı ele alan çalışmalar her ne kadar kıymetli ve ufuk açıcı olsa da, isyanın özellikle bir yönünü ıskalamış gibi görünüyor: gücül ve edimsel arasındaki etkileşim. Bu makale bu önemli boşluğu, Gezi'nin özgürleşimci potansiyellerine eğilerek kapatmayı amaçlıyor. Makale isyanın devrimci olay kavramıyla yakından bağlantılı olduğunu, lineer-çizgisel zamanı çok aştığını tartışıyor. İlk önce isyana yol açan nedenlere kısaca değiniliyor. Ardından Gezi'nin edimsel koşullar ile gücül potansiyeller arasındaki etkileşimi nasıl mümkün kıldığı inceleniyor. Bu bağlamda devrimci bir olay olan Gezi İsyanı'na kairos kavramı açısından yaklaşıyor. Kairos gücül ve edimsel, strateji ve afyon arasında bir bağ kurar. Makale son olarak, Gezi İsyanı'nın ortaya çıkardığı yeni özneleşme biçimlerini ve alternatif siyasal ve toplumsal olanakları inceliyor.

Anahtar kelimeler: Gezi, olay, gücül, edimsel, kairos.

Virtual, Actual, Revolutionary Event: On Gezi Revolt

Abstract

Though many readings on Gezi are fascinating and valid, they have missed especially one of the most significant aspects of the revolt: that of the link between the virtual and the actual. This paper fills that particular gap by demonstrating attention to the emancipatory aspects of the revolt. It argues that Gezi revolt is closely related to the idea of event, upending a linear, determinist time. Firstly, it briefly discusses the chain of events that triggered Gezi revolt. It then explores how Gezi mediates the actual conditions with the virtual possibilities. In this respect, Gezi as a revolutionary event is approached via the concept of kairos, establishing a link between the virtual and the actual, strategy and intoxication. Finally, the paper explores Gezi in relation to the emergence of new possibilities and subjectivities.

Key words: Gezi, event, virtual, actual, kairos.

Giriş

Devrimin başarısı içkindir ve insanlar arasında kurduğu yeni bağlardan oluşur – bu bağlar devrimin kaynaştırdığı malzemeden daha uzun ömürlü olmasa ve yerini çok geçmeden bölünmelere ve ihanete bıraksa bile (Deleuze ve Guattari, 1994: 177).

Gezi İsyanı hakkında çok şey yazıldı ve söylendi. Bazı dergiler Gezi özel sayısı yaptı,¹ isyana dair kitaplar yazıldı (Benlisoy, 2013; Göztepe, 2013; Özbek, 2013; Sönmez, 2013). İsyana üzerine yazılanlar arasında kıymetli ve ufuk

açıcı değerlendirmeler olduğu gibi, Gezi'nin ortaya çıkardığı yeni özneleşme biçimlerini, yeni muhalif oluş tarzlarını analiz etmekte yetersiz kalan çok sayıda yazı da kaleme alındı. Ayrıca Gezi'ye olan ilgi sadece Türkiye'yle sınırlı değildi, bazı uluslararası dergiler de Gezi'yi analiz eden özel sayılar yaptı.²

Ancak, gerek Türkçe gerek İngilizce yazılan makaleler Gezi'nin özellikle bir yönünü incelemeyi ıskalamış gibi görünüyor: Gücül (the virtual) ve edimsel (the actual) arasındaki etkileşim. İşte bu makale, bu önemli boşluğu doldurmayı amaçlıyor. Bundan hareketle, makale ilk önce gücül ve edimsel arasındaki sürekli etkileşime Gezi özelinde değiniyor. Ardından isyanın devrimci politika için yeni imkân sahaları açıp, alternatif düşünme biçimleri yarattığını tartışarak isyanın zamanını kairos kavramı üzerinden inceliyor. Kairos mümkün olmayanın mümkün hale geldiği devrimin zamanıdır. Bütün bu tartışmaları birleştiren ve makalenin de ana tartışmasını oluşturan kavram ise 'devrimci olay'dır. Bu bağlamda makale, Deleuzecü bir bakış açısıyla, Gezi İsyanı'nda merkezi rol oynayan öğenin, gücül ve edimsel arasındaki etkileşimi olanaklı kılan devrimci olay olduğunu ileri sürüyor. Lineer-çizgisel zamanı aşan Gezi, imkân yüklü 'açık' bir geleceğe ait olan ve alternatif olanaklar sahası açan bir olaydır.

İsyanın Öncesi

Başlarken belirtilmelidir ki, bu makalenin esas amacı AKP rejiminin ekonomi-politiğini analiz etmek değildir. Ancak yine de, Gezi İsyanı'na götüren süreci kısaca özetlemek yerinde olacaktır. Ki Gezi'yi ortaya çıkaran süreçte AKP'nin kültür savaşı siyasetinin yanı sıra piyasa toplumuna ve neoliberal devlet modeline tamamen eklenmiş olmasının da büyük payı vardır. Yani, Gezi İsyanı kadar onu ortaya çıkaran nesnel durum da önemlidir. Bu nesnel durum, AKP'nin yeni ekonomi-politik düzenidir.

AKP iktidarının 13 yıl boyunca neoliberalizm ve otoriter İslamcılığı bir araya getirmede son derece 'başarılı' olduğu söylenebilir. 13 senenin sonrasında ortaya çıkan, nihayetinde piyasa ilişkileri ve Sünniliğin güdülediği "neoliberal" ve "İslamcı" bir rejim oldu (Gündoğdu, 2013; Güngen, 2013; Boratav, 2013; Sönmez, 2013; Tonak, 2013). Bu rejim, AKP'yi ve yarattığı düzene mensup olanları iyiden iyiye zenginleştirirken, öte yandan da nüfusun büyük çoğunluğunu "açıktan mülksüzleştirme" stratejisi üzerinden işliyordu (Harvey, 2003). Nüfusun büyük çoğunluğu iyice mülksüzleştiriliyor, sermaye ise iktidara yakın bir avuç elitin güdümüne bırakılıyordu.

Hiç kuşku yok ki, bu piyasalaştırma, mülksüzleştirme, neoliberalleştirme süreci hem rızanın hem de zorun el ele gittiği bir süreçti. 2008 dünya krizinden sonra ise "İslamleştirme"nin daha açıktan devreye sokulduğu bir süreç yaşanmaya

başladı (Tuğal, 2015). Ancak, AKP rejiminin özellikle son yıllarda rıza üretme mekanizmalarının tıkanması, artık giderek zora, yani daha fazla şiddet ve otoriterleşmeye yönelmesine neden oldu (Benlisoy, 2013; Dölek, 2013 ve Sönmez, 2013). Bu yeni rejim, temsili demokratik ilkelerin bile uygulanamaz hâle geldiği ve yürütmenin kendi içinde giderek parti-devlete dönüştüğü son derece tehlikeli bir otoriterleşmeydi. Öyle ki, siyasal alanın ötesine taşımaya doğaya ve yaşamın tümüne uzanan, müdahale eden bir biyopolitik genişlikte iş görüyordu. Bireylerin gündelik yaşam pratiklerinden, sağlık, ulaşım, eğitim gibi en temel kamusal haklarına ve ortak yaşam alanlarına kadar hayatın her alanını piyasalaştıran bir otoriterleşmeden bahsediyoruz. Özetle, AKP'nin neoliberal ve militarist İslamcılığı sadece siyasal değil, doğa ve yaşamın kendisini de tehdit olarak gören bir ideolojiyle kendini ortaya koydu. İdeolojik ve kültürel bir eksen üzerinden yükselen bu İslamcılık ve otoriterlik, temsili demokrasinin en basit ilkelerini bile felce uğratmaktan çekinmiyordu.

Ancak, neoliberalizmle uyumlulaştırılıp kültürel çatışma ögesiyle her daim diri tutulan bu siyaset tarzının da bir sınırı vardı. Önemle belirtilmelidir ki, Recep Tayyip Erdoğan'ın şahsında simgeleşen bu baskı ve otoriterleşme bir kişisel savrulma hikâyesi değildi; neoliberal ve Sünni politikaların yerleşmesi için ihtiyaç duyulan mülksüzleştirme, sokağı zapturapt altına alıp toplumsal muhalefetin her türlüşünü tümenden yok sayma, kriminalleştirme, gündelik hayat pratiklerini düşmanlaştırma mekanizmalarıyla işleyen son derece 'rasyonel' bir kültürel ve ideolojik inşa süreciydi (Benlisoy, 2013; Bürkev, 2013 ve Özügurlu, 2013). Zaten AKP'nin en büyük başarılarından biri de buydu: Neoliberal İslamcılığın bütün unsurlarıyla yerleşmesi sürecinde ortaya çıkan çelişkileri kültür savaşı sonucunda ortaya çıkan kamplaşmayla idare etmek, ötelemek; böylece neoliberal politikaları mazlum İslamcı ve muhafazakâr bir söylemle meşrulaştırmak. Dolayısıyla, kitleler bir yandan benim *süreklileşmiş proleterleşme* dediğim bir süreçle zapturapt altına alınırken, diğer yandan da rejimin rıza üretme mekanizmalarının zora girdiği anda kültürel çatışma devreye giriyor ve süreklileşmiş proleterleşme sürecinin aksaması engelleniyordu.

Ve tepeden inmece, eşitliksizci, "kapkaççı" (Boratav, 2013) veya, Cihan Tuğal'ın sözleriyle ifade edersek, "yağma-haz-dindarlaşma"ya (Tuğal, 2015) dayalı bu mülksüzleştirme siyasetinin ana mekânı, kentler ve yaşam alanlarıydı. Kent mekânlarına ve yaşam alanlarına el konulup mülksüzleştirilen, kimliksizleştirilen, siyasetten men edilip yok sayılan kitlelerde, kısaca rejimin baskı ve şiddet siyasetinden nasibini almış bütün kesimlerde zaten bir homurdanma başlamıştı. Çünkü sadece klasik anlamda emek süreçleri ile yürüyen bir metalaştırma, proleterleştirme yoktu; aynı zamanda kültür savaşlarıyla bilinçleri de proleterleştiren, geleceksizleştiren bir siyasetti söz konusu olan (Bkz. Boratav,

2013; Geçgin, 2013; Sönmez, 2013; Tonak, 2013 ve Tuğal, 2013). Üreten emekçinin sömürsüyle ifade edilen klasik anlamdaki proleterleşme, hayallerin ve bilinçlerin bile proleterleştirdiği bir neoliberal ve otoriter siyasetle el ele gidiyordu. Dolayısıyla, AKP'nin yeni ekonomi-politik düzeni sadece üretim değil; tüketim, boş zaman, bilinç ve hayal gücünü de kapsayan bir süreklileşmiş proleterleşme süreciyle iş görüyordu. Gezi aynı zamanda bu süreklileşmiş proleterleşme sürecinin bir sonucudur. Ercan Geçgin'in (2013) isabetle vurguladığı gibi:

Klasik anlamdaki proleterleşme, üretim araçları elinden alınmış, feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde mülksüzleşmiş ücretli emeğin sömürsüyle elde edilen artı-değer sürecine veya kapitalist sermaye birikimine gönderme yapmaktaydı. Bugünün endüstriyel toplumunda ise proleterleşme, artık sadece üreten emekçinin sömürsüyle sınırlı kalmıyor; bireylerin dünyayı kavrama, algılama, arzulama, hayal etme kapasitelerinin ellerinden alınmasını içerecek şekilde genişliyor. Bu yeni proleterleşme süreci, 'kendi kendini yaratan insan'dan çoklu yabancılaşmaya yol açan ileri kapitalizmin 'kendi kendini yok eden insan'ına doğru kayışı da beraberinde getiriyor. Ücretli emeğin garantisinden bireyselliğin tüketime sigortalandırıldığı, geleceğin ise bu tüketim toplumu içerisinde ipotek altına alındığı bir proleterleşme sürecidir yaşadığımız zaman.

Özetle, bu süreklileşmiş proleterleşme ve otoriter İslamcılık kendinden olmayanları itibarsızlaştırmayı, yok saymayı bir siyaset biçimi haline getirmişti (Benlisoy, 2013). Fakat, rejimin kırılanlıkları arttığı oranda baskı ve şiddetin değiştiği kitlelerin rahatsızlıkları da daha görünür hale geliyordu. Neoliberal ve Sünni hegemonyanın krize girdiği ilk olay, Recep Tayyip Erdoğan'ın Göktürk-2 uydusunun fırlatma töreni için gittiği ODTÜ oldu (Bkz. Taşkale, 2012a). Öğrencilerin Başbakan'ın gelişini protesto gösterileri, polisin sert saldırısıyla bir anda büyüyor ve boyutlanarak diğer üniversitelere yayılıyordu. Öyle ki, TEKEL direnişinden beri ortaya çıkmayan öfke hiç beklenmedik bir anda ODTÜ'de açığa çıkmış, bütün karalama ve suçlulaştırma girişimlerine rağmen günlerce sürmüştü. Rejim krizinin derinleştiği bir diğer olay ise, Beyoğlu ve çevresinin soylulaştırma, kentsel rant ve kimliksizleştirme siyasetiyle toplumsal muhalefetin merkezi mekânı olmaktan çıkarılmasına ve özellikle Emek Sineması'nın kapatılma girişimlerine karşı örgütlenen eylemler oldu. Taksim'in yayalara kapatılıp Emek'in yıkılmak istenmesine karşı düzenlenen ve kamuoyundan da büyük destek alan eylemler, uzun süredir sinyalleri gelen artçı başkaldırı dalgalarıydı (Benlisoy, 2013).

2013 1 Mayıs'ı ise, Gezi İsyanı'nın adeta habercisiydi.³ 2013 1 Mayıs'ı, bu anlamda, Gezi İsyanı'na yol açan dinamiklerin birikip patlamasında önemli bir

uğrak görevi görmüştür. Taksim'in yeşil kalan son mekânı Gezi Parkı'nın yıkılıp yerine AVM ve rezidans yapılmasını istemeyen bir grup aktivistin öncülüğünde başlayan Gezi İsyanı ise, kısa süre içinde Gezi Parkı'ndan çıkıp Türkiye'nin birçok yerine yayıldı. Gezi İsyanı, bu nedenle, sadece "devlet destekli İslamizasyon"a karşı gelişen bir isyan değildi; aynı zamanda "devlet destekli neoliberalizme" ve iktidarın giderek artan baskı ve şiddet politikalarına da karşıydı (Dikeç, 2013). Başka bir deyişle, Gezi İsyanı aynı zamanda "burjuvalaşan" ve otoriterleşen neoliberal İslamcılığı da sanık sandalyesine oturtmuştu (Benlisoy, 2013; Boratav, 2013 ve Sönmez, 2013).

2013 Haziran ayı Türkiye tarihinde bir dönüm noktasıydı. Deleuze'e başvurarak söylersek, 'devrimci oluş'un ayıydı. Dolayısıyla isyandan çıkarmamız gereken derslerden biri insanların güçsüz, olanaksız olmadığıdır; insanlar kent mekânlarını ele geçirmek suretiyle haksızlıklara karşı isyan etme hakkına sahiptir. İsyana "tekinsiz bir sadakat" gösteren direnişçilerin hareket noktası, "şimdiki zamanın ve mekânın ötesine geçip, mevcut düzene namevcut bir düzenden, sonlu olana sonsuzluktan, ölümlü olana bir ölümsüzün gözleriyle bakmak suretiyle", kendilerine dayatılan kapitalist ve otoriter yaşamın "anlamsızlığını göstermek ve bu "militarist-kapitalist sistemin radikal dönüşümünü mümkün kılacak koşulların pratikte nasıl yaratılabileceğini teorik olarak açıklığa kavuşturmak" (Erdem, 2013: 19). Dolayısıyla, 'olay' uzakta değildir. O hâlde, Gezi İsyanı'nda merkezi rol oynayan öge, gücül ve edimsel arasındaki etkileşimi olanaklı kılan 'devrimci olay'⁴ kavramıdır.

Gücül/Edimsel

2011 yılı, Wall Street'i İşgal Et Hareketi, Arap İsyanları, İspanya'daki Öfkeli Hareketi ve Türkiye ve Brezilya isyanları gibi önemli olayların gerçekleştiği bir yıl olarak şimdiden tarihe geçti. 2011 bu anlamda "militan" bir yıl olarak değerlendirilebilir (Taşkale, 2012b). Bu bağlamda, özellikle son yıllarda, sürekli tarihten ve düşünce dünyasından silinmeye çalışılan devrim düşüncesinin çağdaş toplumda hiç bitmeyen bir geri dönüşüne tanıklık ettik (Badiou, 2011; Hardt ve Negri, 2011 ve Žižek, 2011, 2012). Siyasetin yapısal eşitsizlik ve adaletsizlik dolu küresel ve militarist kapitalizm tarafından belirlendiği ve liberalizmin radikal sosyo-politik çatışma ve antagonizmayı barındırmayı reddettiği bir çağda, militan 2011 yılı başka bir dünyanın sadece mümkün olduğunu göstermedi; aynı zamanda başka bir dünya düşüncesinin dünyanın *bu* dünyada edimselleştiğini de ispatladı (Bkz. Nail, 2013).

Bununla birlikte, isyanlardaki artış devrim ve komünizm ideasının da sosyal bilimlerde iyice görünür hale gelmesine yol açtı, yazılan kitap ve makalelerin sayısı iyiden iyiye arttı (Badiou, 2012; Bauman, 2012; Bosteels, 2011; Dean,

2012; Diken, 2012; Douzinas ve Žižek, 2010; Graeber, 2011 ve Nail, 2013). Ancak, her ne kadar devrim düşüncesi çağdaş toplumda ve akademik yazında kendisine daha çok yer bulsa da, var olan literatürün devrim ideasının önemli bir boyutunu ıskaladığını görüyoruz: Gücül ve edimsel arasındaki ilişki. Makalenin bu bölümünde, Deleuze'e başvurarak, Gezi İsyanı'nı gücül ve edimsel kavramları eşliğinde analiz etmeyi deneyeceğim. Bu bağlamda Gezi İsyanı'nın gücül ve edimsel arasındaki sürekli etkileşimi mümkün kılan bir devrimci olay olarak anlaşılması gerektiğini iddia edeceğim.

Deleuze her zaman dünyayı farklı bir şekilde, oluş halindeyken görmemizi sağlayan yeni kavramlar üretmiştir. Yeni kavramların üretilmesi dünyayı ve zamanı çizgisel, belirlenimci ve konformist bir zaman açısından görmek yerine, oluşun ve gücüllüğün perspektifinden görebilmemiz anlamına gelir. Gücül, potansiyelleri ve olanakları şimdide gerçek kılabilirdiği ölçüde, gerçeğin bizzat kendisidir. Yeni zamansallıklar ve siyasal özneleşme biçimleri tasavvur etmenin yollarını ancak böyle bir zeminde keşfedebilir; devrimci olaylara yol açan yaşam ve varlığa dair yeni perspektifleri ancak bu temelde yaratabiliriz. Deleuze'e göre tarihin anlamı da budur zaten: Her şeyin tarihsel ve olumsal olduğu devrimci bir oluş süreci. İşte felsefe gücülün kavranması girişimidir, çünkü edimseli üreten gücüdür. Diğer bir deyişle, Deleuze'e göre (2006: 388) yaşam, "gücüllüklerden, olaylardan, tekilliklerden oluşmuştur. Gücül dediğim, gerçeklikten yoksun bir şey değildir. Bilakis, gücül kendisine en uygun gerçekliğini veren düzlemi izleyerek bir edimselleşme sürecine angaje olmaktadır."

Deleuze'e göre toplum, değişim potansiyelleri içeren gücül bir boyuta sahiptir. Gücül, toplumların farklı şekillerde kurulabileceğine, hayal edilebileceğine dair inançtır. Bu nedenle, toplum sadece fiili özellikleriyle, elle tutulur gözle görülür nesnel gerçekliklerle ele alınıp incelenecek bir kavram değildir. Toplum yalnızca ölçülebilen, görülebilen ampirik özelliklerle kavranabilecek bir yapı arz etmez. Çünkü toplumun değişim potansiyellerinin gücül niteliği, bilinen ve görünen fiili özelliklerinden fazladır hep.

Gücül, bu anlamda, her toplumsal ilişkinin farklı olabileceği, yeniden düşünülebileceği ve başka biçimlerde yeniden edimselleşebileceği olgusunun göstergesidir. Deleuze (1994: 10) bu bağlamda gücülün her zaman olayla ilişkili olduğunu söyler; tarih bilinmeyen potansiyelliklerin ve aktörlerin kökten yeni olaylar yaratabileceği bir tiyatro sahnesi, gücül bir sahadır. Olay, bundan ötürü, "toplumsal belirlenimcilik ve tarihsel nedenselliğin tam kalbinde kesintiler" meydana getirme gücüne sahiptir (Deleuze, 2004: 199). Olay verili düzenin, tarihin salt tekrarının sekteye uğratılması çağrısıdır. Bilinmeyen potansiyelliklerin tanınması, olayın gücül veçhesinin tanınmasına da yol açar.

Fakat olay sadece gücül bir temelde düşünülemez, meselelerin mesele olarak adlandırılması ancak çözümler vasıtasıyla mümkündür (Deleuze, 1994: 163). Zaten olay edimselleşmeyi reddetmez; fakat edimselleşmenin mutlaklık olarak ele alınmasını, ona bir öncelik tanınmasını ise kabul etmez. Tam da bu bağlamda, Badiou (1999) ve Hallward'ın (2006), Deleuze'ün devrim kavramının "edimsel potansiyelin siyasal hiyerarşisi"ni yaratabileceğini tespitinin haksız olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Zira, Deleuze'de edimsel asla gücülünden bağımsız değildir. Siyasal bir hiyerarşiye gönderme yapmak bir yana, devrim gücül ve edimselin sürekli birbirleriyle etkileşim halinde olduğu hiç bitmeyen bir oluş sürecidir. Özetle, Deleuze'ün devrimci olay kavramı ne "bu dünyaya kayıtsız"dır (Hallward, 2006: 162), ne de "radikal özgürleşimci politikanın temellük edilmesi"ne (Bosteels, 2011: 33) dayanır. Bilakis, Deleuze için devrimci olay, hem *burada* olan ve *bu* dünyada eyleyen, hem de özgürleşimci potansiyellerin iktidar tarafından temellük edilmesi tehlikesi karşısında yeni kavramlar ve yaşam ve düşün biçimleri yaratmayı elzem gören bir düşüncedir. Deleuzecü devrimci olay kavramı temsili mekanizmalarca asimile edilemeyecek denli güçlü bir potansiyelliğe sahiptir: Gücül ve edimsel arasında sürekli bir etkileşimle kendini var eden özne, sürekli bir dönüşüm içindedir.

Diğer bir deyişle, devrimci olay gücülünden olduğu kadar edimselden de bağımsız düşünülemez. Fakat bu, gücül ve edimselin "eşit" görüleceği anlamına gelmez (Deleuze, 1990: 37). Deleuze'e göre olay bir edim, gücül bir potansiyeldir; edimselle mücadele halinde olan bir aşırılıktır. Kısaca söylersek, olay hem edimselle hem de gücüle, yani sonsuz tekil potansiyellik serisine gönderme yapar. Nitekim olay tekildir. Bu yüzden devrimci olaylar sadece edimselleşme biçimleri ve mekanizmaları nedeniyle değil, taşıdıkları tekil potansiyeller, gücül imkânlar nedeniyle de ilginçtir. Devrim kavramının önemli yanlarından biri "yapmama potansiyeli"dir (Agamben, 1999: 179). Dolayısıyla devrim, gücül yanının edimselde tüketilememesi ölçüsünde de anlamlıdır. Başka bir deyişle, kendisini "edimselde muhafaza eden" (Agamben, 1999: 183) gücül bir potansiyel her zaman vardır. Devrimci fikirlerin edimselleşmesi ile potansiyel olarak tüketilememesi arasındaki fark ısrarla vurgulanmalıdır. Devrim fikri kendini gerçekleştirse bile potansiyel olarak tükenmez. Devrimci olayın gücü, edimselde tüketilemeyen bir güçtür.

Dolayısıyla, devrimci olaylar başarısızlığa uğrasa bile insanların devrimci oluşları kaçınılmaz bir gerçekliktir. Yenilseler bile mevcut düzen olumsuz olarak etkilenir, meseleler değişir (Deleuze ve Guattari, 1994: 177). Ancak, olayın başka bir boyutu daha vardır. Olay gücül bir problem olabilir, ama çeşitli biçimleriyle somut tarihsel durumlarda edimselleşir (Bkz. Diken, 2012: 7-8). Olayın üretken boyutu da burada saklıdır: edimselleşme sürecinde yüzey adeta bir tiyatro sahnesine

dönüşür, gücül fikirler bu sahnede kendilerini gösterip üretken sonuçlar ve tekillikler olarak edimselleşir. Dolayısıyla olay, edimselden ayrıştırılamayan bir nitelik taşır. Böyle bir edimselleşme ise olayın tarihe ve şimdiye “zamansız” bir müdahalede bulunmasını gerektirir: Amaç “zamanımıza aykırı” eylemek, böylelikle, “zamanımız üzerinde ve umalım ki gelmekte olan zamanın yararına” (Nietzsche, 1991: 60) eylemektir. Devrimdeki gücül fazlalık edimsel koşullarda kendini tüketmeyecek kadar güçlü olduğu için hep ‘gelecek’ olanla ilişkisi içinde ele alınmalıdır. Olayın zamanı hep ‘gelecek’ olmandır. Kuşkusuz ki bu, geleceğe ilişkin vaatler doğrultusunda eylediğinden dolayı değil, var olan düzenle bağıni koparmasından dolayı böyledir. Gücülün edimsel açılmasını sağlayan da bu kopmadır. Olay, bu bağlamda, akışı değiştirip yeni bir toplum ve gelecek inşa etme düşüncesiyle zamana, şimdiye yapılan bir müdahaledir.

Olay, içinde gerçekleştiği verili düzenden ayrıştırılamaz. Örneğin, günümüzün egemen ideolojisi neoliberalizm olduğundan, olay politikası neoliberalizme karşı koymak zorundadır. Olay politikasının gücül bir boyutu vardır, ama olayın mümkünatı günümüzün neoliberal toplumunda edimselleşir. Farklı söylenecek olursa, olay gücüdür çünkü bilinmeyen olanaklara ve öznelliklere gönderme yapar, aynı zamanda edimseldir çünkü kendini somut durumlarda ifade eder. Önemli olan, gücül ve edimsel arasındaki etkileşimli yüzeydir. Öngörülemeyen yeni olasılıkların gücül boyutu her zaman edimsel boyutuyla ilişki içindedir. Bu nedenle, gücül ve edimsel birbirine derinlemesine bağlıdır.

Özetlemek gerekirse, toplumun gücül boyutu radikal değişim için, devrim için yeter şart değildir. Devrim ‘steril’ bir düşünce olmadığından, taşıdığı gücül boyut aynı zamanda potansiyelini edimselleştirmelidir. Devrim hem gücül hem edimsel, hem tarihsel bir süreç hem bir idea olduğuna göre, “devrimlerin tarihsel sonuçları ve insanların devrimci oluşları” (Deleuze, 1995: 171) birbirine karıştırılmamalıdır. Devrim gücül fikirlerin, değişim potansiyellerinin edimselleşmesi sürecinde yoğunlaşmasıyla meydana gelir: İdea olarak devrim ve edimsel gerçeklik olarak devrim. Devrim bu bakımdan gücül bir problemdir ama değişik koşullarda, somut durumlarda edimselleşen toplumsal bir ideadır aynı zamanda (Diken, 2012: 9-10). Kısacası, devrim edimsel olandan ayrı düşünülemez, devrimci fikirler edimselleşme olmadan ayakta kal(a)maz. Devrim bir idea olarak hem aşkın bir karakter taşır, hem de içkin: Gücül fikirlere referans verdiği için aşkındır; fikirlerin gerçekleştiği, edimselleştiği oranda da içkindir. Yani idea, edimselleşmelidir.

Yani, olayın edimselleşmesi olayın gücülleşmesinden ayrı değildir. Olay, gücül ve edimsel arasındaki sürekli etkileşim sonucu ortaya çıkar. Deleuze’ün siyasi ontolojisi açısından bakıldığında, Gezi İsyanı’nı devrimci bir olay haline getiren

şey, isyanın en baştan itibaren tek bir hat üzerinden dağılmayıp, iki tip çokluk, yani gücül ve edimsel üzerinden yayılmasıdır. Gezi İsyanı'nda gücülleşme ve edimselleşme devamlı bir etkileşim içinde olmuştur. Direnişçiler hem şimdiki zaman ve mekânın ötesine geçen gücül fikirlerle hareket etmiş, hem de bu gücül fikirlerin edimselleştiği mekânlar (Gezi Parkı) yaratmıştır. Gezi bu nedenle sürekli aynı içerikle hareket eden, birbirini izleyen benzer birliktelikler olarak ilerleyen homojen zaman akışını bozguna uğratmıştır. Gezi İsyanı süresince daha önce hayal edilemeyen yaşanır hale gelmiş, zaman daha sonsuz ve yeni bir içeriği tekrarlayan devrimci bir zaman olarak tecrübe edilmiş, tekil olduğu kadar evrenselleşen de bir potansiyellik açığa çıkmıştır. Gezi İsyanı tekildir, çünkü siyasal temsil mekanizmaları ve rejimlerin temsil edilemeyecek denli güçlü bir potansiyele sahiptir; Gezi İsyanı aynı zamanda evrenselidir, çünkü dünyanın birçok yerinden insanın gücül ve edimsel olarak katılımına imkân vermiştir. İsyân bu anlamda şimdiki zamanın 'normal' akışını değiştirip yeni bir toplum getirme düşüncesiyle zamana, mekâna, şimdiye müdahale etmiştir. Gezi soyut ve gücül başka bir dünya düşüncesinin, bu dünyada eyleyip somut sonuçlar üreten somut özneler üzerinden dağıldığı devrimci bir olaydır.

Gerçekten de Gezi İsyanı bize, tarihin insanların yeni olaylar yaratabileceği bir tiyatro sahnesi, gücül bir imkân olduğunu gösterdi. Kısacası, olay çok uzun bir süredir titrek kalan insanlar tarafından gerçekleştirildi: Yaşayan ancak yaşama dair kararlarda sözü dâhi geçmeyen Türkiye yurttaşları. Başka bir ifadeyle, Gezi İsyanı insan kavramının olaya bağlılığını gösterdi. Önceden mümkün görünmeyen olay, isyanla birlikte mümkünün bizzat kendisi haline geldi. İsyân bir yandan AKP rejiminin baskı, şiddet ve açıktan mülksüzleştirme siyasetinin bir eleştirisini içeriyordu; diğer yandan ise ortaya çıkan enerjinin ve direniş biçimlerinin temsili demokrasi ve otoriter kapitalizm tarafından temellük edilemeyecek denli güçlü olduğunu imliyordu. Çünkü isyan, doğrudan demokrasi, kolektif dayanışma ve eşitlik temelinde gelişen yeni bir siyasal biçim ve imkân sahası yarattı.

Peki, Gezi İsyanı'nın devrimci işaretlerini nasıl okumamız gerekiyor? Benjamin (1999: 482; ayrıca bkz. Žižek, 2012: 128) şöyle yazar: "Geçmiş edebi metinlere kendi imgelerini yansıtmış, bu imgeler bir ışığa duyarlı bir plaka üzerine ışıkla yazılmıştır. Bu tür yüzeyleri en iyi şekilde taramaları için planlamacıları gayet aktif şekilde donatan tek şey gelecektir. Gezi İsyanı, olası devrimci bir gelecekte izler ve işaretler taşır. 'Devrim gerçekleşti' gibi vülger ve ortodoks iddialardan ziyade, Benjaminci diyalektik imgeler çerçevesinde anlaşılmalıdır. Tam da bu yüzden, Žižek'in de altını çizdiği gibi (2012: 128), "alışlagelmiş tarihselci perspektifi, bir olayı doğuşu ve bağlamı aracılığıyla anlama çabasını tersine çevirmeliyiz." Tarihselcilik devrimci olayları kavrayamaz: İsyân ve devrimleri klasik tarihselci

görüŖüle analiz etmek yerine, gücöl ve edimsel arasındaki etkileŖimi olumlayarak analiz etmemiz gerekir. İki arasında bađ, bizim Gezi İsyanı'nı "Ŗimdinin içinde saklı bir potansiyel" olan ütopyacı bir gelecekte devrimci bir iŖaret olarak görmemizi sağlar. Devrim devam eden bir süreci imler. Bu bağlamda önemli olan gelecekte iŖaretler ile "geleceğin radikal açıklığı" arasındaki etkileŖimdir (ŽiŖek, 2012: 128). Çünkü gelecek, öngörülemeyen ve beklenmedik olanakları içeren ütopyacı, özgürlükçü bir gelecektir.

Kairos

Gezi İsyanı devrimci politika için yeni olanaklar açmıŖtır. İsyan olanak yüklü 'açık' bir geleceğe aittir. Bu anlamda isyanın zamanı baŖka bir zamandır, her Ŗeyin mümkün hâle geldiği *kairos* anıdır. Kairos, ölçülebilir, kronolojik boş zamana gönderme yapan bir kavram değil. Aksine, eylem ve oluş anını yakalamaya dönük bir karar anıdır. Zamana yapılan bilinçli insan müdahalesinin zamanın 'normal' akışını bozguna uğrattığı, yeni bir gelecek ya da gelebilecek baŖka bir toplum inşa etmek için kronolojik, boş zamanın askıya alındığı bir karar anına iŖaret eder kairos. Kısaca ifade etmek gerekirse, kairos kronolojik zamana karşı ortaya çıkan bir otonominin, özgürlüğün zamanıdır (Agamben, 2007: 115). Kairos olayın zamanı, yeni imkânlar sahası açan devrimin zamanıdır. Bu yüzden, kronolojik zamanın normal seyrine yapılan 'zamansız' bir müdahaleyi içerir. Ancak, anı ele geçirmek isteyen kairos'un ikinci bir boyutu daha vardır: An tarafından 'ele geçirilmek'. Özne anı ele geçirirken, o sihirli an da özneyi ele geçirir. Aktör bu yönüyle ana layık olur. Yani aktör hem anı *yakalar*, hem de an tarafından *yakalanır* (Bkz. Diken, 2012: 35-6).

Kairos bireyin siyasal bir özne haline geldiği devrimci olay anıdır. Dolayısıyla kairos sadece stratejik bir biçimde, anı ele geçirilmesi gereken bir Ŗey olarak görmez; özne anı yakalamaya karar verirken, kendisini de ana bırakır. Kairos'un ilk boyutu anı belirlemeye dair bir karar verdiği için stratejiktir; verili durumdaki iŖaretlerin okunması, yorumlanması temeline dayanan rasyonel bir karar anıdır; fırsatları değerlendirip "zamanın akışını değerştirmek için zamana doğru eyleyen" (Dillon, 2008: 13) bir karar anı. Kairos'un ikinci boyutu ise, an tarafından ele geçirilmeyi içerdiği için bir nevi afyon gibidir. Yani kairos, strateji ve afyonun (sarhoŖluk) içsel birlikteliğidir. Kairos'un birinci boyutu (karar anı) olayı edimselleŖtirmeye yönelikse, ikinci boyutu ise an tarafından belirlenmeyi içerdiği için (sarhoŖluk) öznenin özne olarak dönüşümünü gerektirir (Bkz. Deleuze, 1990: 148-151). BaŖka bir deyiŖle, kairos aynı anda hem strateji ve rasyonel düşünme, hem de afyon işlevi görür; hem edimseldir, hem de gücöl. Kairos anında kiŖi "hem karar veren hem de karara tabi olandır" (Dillon, 2008: 13). Kairos fiili koŖulların gücöl fikirlere temas ettiği, iki boyutun birbiriyle iç içe geçtiği devrimin zamanıdır.

Bu yüzden, yaşadığımız her an kritik bir önem taşır, çünkü her tarihsel anda özgün bir “devrimci fırsat” vardır (Benjamin, 2003: 402). Bu demektir ki, devrimci öznedeki an tarafından ele geçirilmiş olmaktan kaynaklanan bir sarhoşluk vardır. Fakat sarhoşluk devrimci özne için tek başına yeterli değildir; çünkü “vurguyu yalnızca onun [sarhoşluğun] üzerine yapmak, devrime yönelik metodolojik ve disipliner hazırlığı tümüyle *fitness egzersizlerine* ve peşinen kutlama arasında salınan bir praksise tabi kılmaktır” (Benjamin, 2005: 216). Bu nedenle, sarhoşluk ve devrimci strateji birbirinden ayrı tutulmamalıdır. Devrimci olay sarhoş özneye ilgili olduğu kadar stratejiyle de ilgilidir. Özne bir yandan anı ele geçirmelidir, diğer yandan da an tarafından ele geçirilmelidir. Zamanda yaşayıp zamana zamansız müdahale eden kişi hem anı yakalamalıdır hem de an tarafından yakalanmalıdır; hem anı şekillendirmelidir hem de an tarafından şekillendirilmelidir. Özetlersek, olayın stratejik zamanlaması ve olaya “sadakat”, çiftte bir zorunluluk oluşturur. “Devrime yol açan ne olursa olsun, gerçek tarihin anlamlı zamanına aittir” (Sloterdijk, 2010: 65). Bu anlamlı zamanın ve tarihin seyri, strateji ve sarhoşluğun özgün bir birleşimidir. Eğer tutku yoksa görmek asla mümkün olmaz:

Bugünün ilerici liberalleri çoğu zaman bir “devrim”e katılmak istediklerini söyleyip dert yanarlar, fakat bu devrimi ne kadar arasalar da birtürlü “göremez”ler (toplumsal uzamın neresine bakarlarsa baksınlar, böyle bir faaliyetle ciddi ciddi uğraşacak iradeye veya güce sahip bir siyasal aktör göremezler). Kısmen haklılık payı olabilir; ancak liberallerin bizzat bu tutumunun da sorunun başlı başına bir parçası olduğunu eklemek gerek. Devrimci bir hareket “görmek” için öylece beklersek, böyle bir hareket elbette asla ortaya çıkmayacak, kimse bunu asla görmeyecek. Hegel’in görüşleri asıl gerçeklikten ayıran perdeye dair söyledikleri (görünüş peçesinin ardında hiçbir şey yoktur; bakan özne oraya ne koyarsa o olur) devrimci süreçler için de geçerlidir: “Görmek” ve “arzu” burada ayrılmaz bir biçimde birbirine bağlıdır, yani devrimci potansiyel nesnel bir toplumsal olgu gibi orada öylece keşfedilmeyi beklemez, onu ancak “arzuladığımız” (bir hareketin parçası olduğumuz) ölçüde “görebiliriz” (Žižek, 2007: 5).

Olay, kairos’un her iki boyutundan, yani strateji ve sarhoşluktan oluşur. Sarhoşluk olmadan olay gerçekleşmeyeceği gibi strateji olmadan da olay diye bir şey olmaz. Devrim bir sarhoşluktur, fakat strateji eksikliği sarhoşluğu boğar.

Arzu ve görmeyi, sarhoşluğu ve stratejiyi birleştiren devrimin zamanı kairos, bu bakımdan tam bir cehennem olan kronolojik, boş zamana karşıttır. Kısaca, kairos insanın “kendi inisiyatifiyle”, en uygun fırsatı yakalayıp “o an içerisinde kendi özgürlüğünü seçtiği zamandır. Tıpkı hazzın tam, süreksiz, sonlu ve bütüncül zamanının kaba tarihselcilğin boş, kesintisiz ve sonsuz zamanına karşı

düzenlenmesi gerektiği gibi, otantik tarihin kairolojik zamanı da sözde-tarihin kronolojik zamanına karşıt olmalıdır” (Agamben, 1993: 104-105). Kairolojik zaman, bu bakımdan, hem anın algılanmasını hem de ele geçirilmesini içeren, eyleme geçmek ve siyasal müdahalede bulunmak için uygun bir zamandır (Bkz. Dillon, 2008). Zaten devrim bir oluşturma ve devrimci oluşlar kronolojik zamana indirgenemezler. Gezi İsyanı’nın zamanı, her şeyin olanaklı hale geldiği benzersiz bir kairos anıydı. İsyân, kronolojik boş zamanın olağan akışına yapılmış bir müdahaleydi. Her şeyden önce, isyan kitlelere bir karar anı sundu: Devrimci olaylar veya statükonun devamı. Direnişçiler hem anı yakaladılar, hem de an tarafından yakalandılar; hem anı belirlediler, hem de an tarafından belirlendiler; hem anı ele geçirdiler hem de an tarafından ele geçirildiler. Bir nevi arzu ve görmenin, sarhoşluk ve stratejinin el ele gittiği bir istenç dirilmesi idi, tanıklık ettiğimiz.

Bununla birlikte, Taksim Gezi Parkı başta olmak üzere Türkiye’de pek çok mekân hem edimsel hem gücülün bir araya geldiği merkezler haline gelerek, olayın topolojik uzamının ampirik uzamına indirgenemeyeceğini gösterdi. Tam da bu yüzden, mekânın siyasal gücünü hiçbir zaman küçümsemememiz gerekir, çünkü “mekân politiktir” (Lefebvre, 1976: 33). Mekân bir eleştiri, uyuşmazlık ve isyan mekânına dönüşüp yeni imkânlar ve dünyalar doğurabilir. Bu anlamda Gezi Parkı bize, insanların mekânları siyasal enerjinin depolandığı ve devrimci olayların ortaya çıktığı yerler olarak nasıl etkili bir şekilde kullanabileceklerini gösterdi. Gezi’yle beraber halkın mekânları yeniden düşünmesi, mekânlarda yaşayıp mekânlarda karar alması doğrudan demokrasinin en güzel örneklerini sundu. Sermayenin serbest dolaşımı görünmez bir soyutlama olarak var olurken, bir yeri işgal etmek son derece somuttur, ‘umut mekânları’nda gerçekleşen görünür bir var olma halidir. Gezi Parkı’nda direnişçiler piyasa veya kapitalist rekabet yerine işbirliğini tercih ettiler; kayıtsız bireysellik yerine kolektif dayanışmaya itimat ettiler. Kısacası, Gezi Parkı mekânın ortak paydalar temelinde nasıl bir yaratım mekânı haline geldiğinin, var olma ve değiştirme yönünde bir bilinç inşa eden insanların siyasal ve toplumsal tahayyülünü nasıl ele geçirdiğinin işaretidir. Mekân ve coğrafya, olayla yakından ilişkilidir. Alain Badiou’nun 2011 Arap İsyanları’na referansla söylediği gibi:

Bir olayın tam ortasında, olayın yarattığı sorunları çözmeyi bilenlerden oluşur insanlar. Bir meydan işgali için de aynısı geçerlidir: Yemek, uyku düzeni, koruma, nöbetçi, afişler, dualar, savunma eylemleri – bunların hepsi her şeyin yaşandığı yerin, bir simge haline gelen yerin ne pahasına olursa olsun insanların elinde kalması içindir. Dört bir taraftan gelen yüz binlerce kişinin elinden çıkan sorunları çözmek imkânsız gibi görünebilir; özellikle de o meydana devlet fiilen ortadan kaybolduğu için. Çözülmesi imkânsız sorunları devlet yardımı

olmadan çözmek – bir olayın kaderi budur işte. Ve bir halkın ansızın, kim bilir ne kadarlığına, bir araya gelmeyi kararlaştırdığı o yerde var olmasını belirleyen şeydir bu (Badiou, 2011).

Olayın değerli olmasını sağlayan öge ampirik uzamı aşmış bizi gücü, zamansız bağlamasıdır. Gezi İsyanı'nı önemli kılan da budur zaten: Kronolojik zaman (ölçülebilir) ile gücül (ölçülemez) zaman, yani devrim zamanı arasındaki antagonizmayı temsil etmesi. Gezi Parkı'nda zaman çok yoğun olarak deneyimlendi. Kurulan çadırlarda gündelik hayat deneysel komünlere dönüştü. Direnişçilerin mücadelesi ve müdahalesi, mekânı kairos'un her iki boyutunun da yaşandığı ve akabinde yeni imkânların, yeni olumsuzlukların ortaya çıktığı yaratıcı bir merkeze dönüştürdü. Bir kere, aralıksız süren bir siyasal tartışma ortamı vardı. Gezi Parkı, öznelerin bilinçli eylemlerini tetikleyen çok büyük bir etki yarattı. Kairos'un her iki anını da yaşayan aktörler, böylece hem bir özgürlük alanı hem de bir komün yaratmış oldu. Bu 'kendiliğinden komün'de, bu 'devletsiz mekân'da her şey ortaklaşa yaşandı. Mekândan düşüncelere, yataktan yemeğe her şey paylaşıldı. Karşı-çıkma ve uyuşmazlık kültürü geliştiren direnişçiler, idealar paylaşmış onları kıyasıya tartıştı.⁵ Böylece bir idea etrafında örgütlenmiş bir dünya, bir komün yaratıldı. Netice itibarıyla Taksim Gezi Parkı katılımcıların yeni siyasallaşmış özneler olarak ayağa kalkıp, homojen zamanın çok ötesinde deneyimlenen başka bir dünya yarattı.

Sonuç Yerine

Gezi İsyanı'ndan öğrenmemiz gereken, başka bir alternatifin ve başka tür toplumsal ilişkilerin de var olabileceğine dair inançtır. Dolayısıyla Gezi, farklı siyasal sistem ve alternatiflerin de mümkün olduğunu gösterdi. Tıpkı 1968 hareketi gibi anti-otoriter ve özgürlükçüydü. Tam da bu yüzden, düzen için travmatik bir olaydı. Gezi İsyanı tarihsel bir dönüm noktasıdır, çünkü otoriter kapitalizmi, neoliberal islamcılığı tartışmanın merkezine yerleştirmekle kalmamış; aynı zamanda gerçekliğe angaje olmuş siyasal eylemin yaratıcı olanakları nasıl canlandırabileceğini de göstermiştir. Bir araya gelerek bir yeri gece ve gündüz demeden işgal eden, orayı bir arada olmanın ve dostluğun neşesiyle adeta sallayan paylaşımcı, eşitlikçi ve özgürlükçü kitlelerin varlığı, zaten olan ve gerçekleşen bir değişimdir. Gezi İsyanı tam da odağın merkezine, yani doğayı ve yaşamı hoyratça tüketen neoliberal ve otoriter bir rejimin kalbine inmiş bir çekiç darbesidir. Ancak bir noktayı ısrarla vurgulamak gerekiyor: Bugün büyük devrimci oluşlar bile verili düzen tarafından önleyici stratejilerle revize edilip yutulabilir. Verili düzen, bu bakımdan sadece devrimin gücül ve edimsel yanlarını değil, bizzat devrim ideasını bitirme arzusudur aynı zamanda. Hem devrimin gücül fikirlerine, hem de o fikirlerin edimselleşmesine karşı verilen 'örgütlü' bir tepkidir. Fikrin devrimci potansiyelliğini, verili düzenin

karşı-devrimci meşrulaştırmasına dönüştürmede üzerine yoktur. Yani karşı-devrim olarak içinde yaşadığımız neoliberal toplumun sonsuz bir asimile etme repertuarı vardır.

Ancak devrim, fiili iktidar ilişkilerince, baskı ve şiddet aygıtları veya stratejilerince ele geçirilemeyecek denli güçlü bir potansiyelliğe sahiptir. Zaten devrimci fikirlerin ölmek gibi 'kötü' bir huyu vardır. Ancak isyanın orta yerine çentik attığı neoliberal ve muhafazakâr hegemonyaya karşı olmak yeterli değildir; onun yerine geçecek farklı sistemlerin neler olabileceğini de tartışmak ve adlandırmak gerekir. Hangi toplumsal sistem, hangi idea neoliberal ve otoriter kapitalizmin yerini alabilir? Eğer karşı karşıya olduğumuz hayatın her alanını kapsayan yeni ve süreklileşmiş bir proleterleşmeyle, deneyimlememiz gereken de yeni bir siyaset biçimi olmalıdır.

Gezi İsyanı bize anti-politik çağında politikanın tekrar 'mümkün' olduğunu gösterdi. Bu kavrayış bizi derinleştirip zenginleştirmeli. Bu yüzden, mümkün olanı hayal edip denemenin zamanı geldi, çünkü gücünün verili olan sistemle hiçbir bir ilişkisi yoktur. Zaten özgürlük, var olan ile olacak olan arasındaki ilişki deneyimlendiği sürece anlamlıdır. Önemli olan, ısrarla deney yapmayı sürdürmektir.

Gezi İsyanı'nın bizi nerelere götüreceğini henüz bilemiyoruz. Çünkü isyan ekonomik ve siyasal nedensellik ilkeleriyle açıklanabilecek 'çizgisel ve belirlenmiş bir tarihsel olay' olmaktan ziyade, bir süreç halinde devam eden olaylar zincirine tekabül ediyor. Bu bağlamda, kairos'un iki boyutu da –strateji ve sarhoşluk, görmek ve arzulamak, bilgi ve inanç– hayati önem taşımaktadır. Afyonsuz strateji sefildir, stratejisiz afyon kör ve manasızdır. Kısacası, kairos'un iki boyutu arasındaki ilişkiselliği korumak çok önemlidir. Devrimin 'uygun bir zamanı' yoktur. Çünkü devrimin zamanı kairolojiktir; salt tekrarı, kronolojik cehennemin çizgisel zaman akışını bozarak zamanı değiştiren "müsaait andır" (Negri, 2003: 142). Ve elimizde hâlâ devrim gibi bir imkân varsa, devrim ideası neoliberal toplumda kaybolup gitmek yerine sürekli belirliyse, ısrarla varlığını sürdürüyorsa, bu devrimin, "zamanın donduğu, durakaldığı" (Benjamin, 1969: 254) bir olay olmasındandır.

Sonnotlar

¹ Gezi özel sayısı yapan veya Gezi'yi tartışan dergilerden ilk akla gelenler şunlar: Express, Praksis, Birikim, Redaksiyon, Mesele. Bu bağlamda, Praksis'in "Gezi ile Gelen En Uzun Haziran Sözü Aşan İçerik" başlıklı özel sayısı özellikle incelenmeye değer. Dergide Ali Rıza Güngen'in "Haziran İsyanı: Paranteze Alınamayacak Kadar Fazla";

Cenk Saraçoğlu'nun "“Burası Orası değil Artık Efendi!": Haziran Direnişi ve Yeni Durum", İbrahim Gündoğdu'nun "Haziran İsyanı'nın İki Temel Dinamiği Üzerine" ve Çağlar Dölek'in "AKP'nin 'Destan Yazan' Polisi: Sınıf Aygıtı mı Dediniz?" makaleleri isyanı siyasal, mekânsal ve sınıfsal bir temelde ele alan son derece nitelikli yazılar olarak göze çarpıyor. Express'in Gezi'yi karnavalesk bir isyan olarak ele alıp ortaya çıkardığı siyasal olanakları ve alternatif düşün biçimlerini tartıştığı 136. sayısı da bu bağlamda incelenmeye değer.

² *Society & Space* dergisinin Gezi üzerine hazırladığı forum köşesi ile (Bkz: <http://societyandspace.com/material/discussion-forum/forum-on-turkey/>) *South Atlantic Quarterly*'nin A Region of Resistance: Mass Protests in Egypt and Turkey başlıklı 113. sayıları bu saydıklarımın örnek oluşturuyor (Bkz. <http://saq.dukejournals.org/content/113/2>). Ayrıca bkz: (Diken, 2014; Eken, 2014; Kuymulu, 2013; Öncü, 2014; Tuğal, 2013; Yörük, 2014).

³ 1 Mayıs 2013'ü mekân ve iktidar ilişkisi açısından daha detaylı olarak ele alan bir yazı için bkz: (Taşkale, 2013). Bir Kamp Olarak Kent: 1 Mayıs 2013 Örneği. *Sendika.org*, 20 Mayıs. Son erişim tarihi, 13/05/2015.

⁴ Olay kavramını Deleuzecü bir bakış açısıyla incelemeyi tercih ediyorum. Bunun temel sebebi ise, Deleuze'de gücül ve edimselin tek bir hat yerine "en baştan itibaren en az iki çokluk, en az iki tip" üzerinde dağılmasıdır (Deleuze ve Guattari, 1994: 152). Deleuze'de gücüllleşme ve edimselleşme sürekli birbirleriyle etkileşim halindedir. Badiou'nun olay politikası ise, olayın sadece edimselleşme üzerinden kavranıp tek bir hat çizmesiyle gerçekleşir. Bunun sonucunda, gücül ve edimsel arasındaki 'etkileşimli yüzey' ortadan kalkar, olayın edimselleşmesi olayın gücüllleşmesinden daha önemli bir hale gelir. Oysa Deleuze'de edimselleşme, gücüllleşmeden ayrı düşünülemez.

⁵ Bu bağlamda bkz: (Turan ve Romain Örs, 2015). Bu makale, Gezi İsyanı'nın mekânda deneyimlenen ve kolektif dayanışma, kibarlık, paylaşım ve şiddetsizlik gibi pratiklerine etnografik açıdan değinmesi anlamında incelenmeye değer.

Kaynakça

Agamben G (1993). *Infancy and History: The Destruction of Experience*. London: Verso.

Agamben G (1999). *Potentialities: Collected Essays in Philosophy*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Agamben G (2007). *Infancy and History*. London: Verso.

Badiou A (1999). *Deleuze: the Clamor of Being*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Badiou A (2011). Tunisia, Egypt The Universal Reach of Popular Uprisings. http://www.lacan.com/thesymptom/?page_id=1031 . Son erişim tarihi, 12/05/2015.

- Badiou A (2012) *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*. London: Verso.
- Bauman Z (2012). Fuels, Sparks and Fires: On taking to the Streets. *Thesis Eleven*, 109 (1), 11-16.
- Benjamin W (1969). *Illuminations*. Newyork: Schonken Books.
- Benjamin W (1999). *1927-1940. The Arcades Project*. Cambridge, Mass: Belknap Press.
- Benjamin W (2003). *Selected Writings Vol.4 1938-1940*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Benjamin W (2005). Karl Kraus. İçinde: M W Jennnings, H Eiland ve G Smith (der), *Walter Benjamin: Selected Writings. Vol. 2. Pt. 2, 1931-1934*, Cambridge, Mass: Harvard University Press, 433-58.
- Benlisoy F (2013). *Gezi Direnişi: Türkiye'nin Enteresan Başlangıcı*. İstanbul: Agora.
- Boratav K (2013). Korkut Boratav Gezi Direnişi'ni Değerlendirdi: Olgunlaşmış bir Sınıfsal Başkaldırı. <http://www.sendika.org/2013/06/her-yer-taksim-her-yer-direnis-bu-iscii-sinifinin-tarihsel-ozlemi-olan-sinirsiz-dolaysiz-demokrasi-cagrisidir-korkut-boratav/>, 22 Haziran. Son erişim tarihi, 13/05/2015.
- Bosteels B (2011) *The Actuality of Communism*. London: Verso.
- Bürkev Y (2013). Sınıf, Toplumsal Muhalefet ve Siyasal Rejim Açısından Haziran İsyanı. İçinde: Ö Göztepe (der), *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler*, Ankara: Notabene, 29-44.
- Dean J (2012). *The Communist Horizon*. London: Verso.
- Deleuze G (1990). *Logic of Sense*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze G (1994). *Difference & Repetition*. London: The Athlone Press.
- Deleuze G (1995). *Negotiations*. New York: Columbia University Press.
- Deleuze G (2004). *Desert Islands and Other Texts 1953-1974*. Los Angeles, Calif: Semiotext(e).
- Deleuze G (2006). *Two Regimes of Madness. Texts and Interviews 1975-1995*. New York: Semiotex(e).
- Deleuze G ve Guattari F (1994). *What is Philosophy?*. London: Verso.
- Dikeç M (2013). Fraudulent Democracy and Urban Stasis in Turkey. <https://www.opendemocracy.net/opensecurity/mustafa-dike%C3%A7/fraudulent-democracy-and-urban-stasis-in-turkey>, 17 Haziran. Son erişim tarihi, 13/05/2015.
- 56
- Taşkale A R (2015), Gücül, Edimsel, Devrimci Olay: Gezi İsyanı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 41-59.

- Diken B (2012). *Revolt, Revolution, Critique: The Paradox of Society*. London: Routledge.
- Diken B (2014). The Emancipated City: Notes on Gezi Revolts. *Journal for Cultural Research*, 18, 315-328.
- Dillon M (2008b). Lethal Freedom. *Theory & Event*, 11 (2), 1-22.
- Douzinas C ve Žižek S (der) (2010). *The Idea of Communism*. London: Verso.
- Dölek Ç (2013). AKP'nin 'Destan Yazan' Polisi: Sınıf Aygıtı mı Dediniz?. *Praksis*, Özel Sayı, 53-63.
- Eken B (2014). The Politics of the Gezi Park Resistance: Against Memory and Identity. *South Atlantic Quarterly*, 113 (2), 427-436.
- Erdem C (2013). Alain Badiou'nun Olay Felsefesi ve Gezi Ruhunun Hakikati. *Varlık*, 1272, 18-23.
- Geçgin E (2013). Proleterleşen Gençliğin İsyanı. <http://www.sendika.org/2013/07/proleterlesen-gencligin-isyani-ercan-gecgin-birgun/>, 23 Temmuz. Son erişim tarihi, 12/05/2015.
- Göztepe Ö (2013) *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler*. Ankara: Notabene.
- Graeber D (2011). Occupy and Anarchism's Gift of Democracy. <http://www.theguardian.com/commentisfree/cifamerica/2011/nov/15/occupy-anarchism-gift-democracy>, 15 Kasım. Son erişim tarihi, 23/05/2015.
- Gündoğdu İ (2013) Haziran İsyanı'nın İki Temel Dinamiği Üzerine. *Praksis*, Özel Sayı, 35-44.
- Güngen AR (2013). Haziran İsyanı: Paranteze Alınamayacak Kadar Fazla. *Praksis*, Özel Sayı, 105-113.
- Hallward P (2006). *Out of this World: Deleuze and the Philosophy of Creation*. London: Verso.
- Hardt, M ve Negri A (2011). Arabs are democracy's new pioneers. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/24/arabs-democracy-latin-america>. 24 Şubat. Son erişim tarihi, 24/05/2015.
- Harvey D (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Kuymulu M B (2013). Reclaiming the right to the city: Reflections on the urban uprisings in Turkey. *City*, 17 (3), 274-278.
- Lefebvre H (1976). Reflections on the Politics of Space. *Antipode*, 8, 30-37.
- Taşkale A R (2015), Gücül, Edimsel, Devrimci Olay: Gezi İsyanı Üzerine. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 41-59.

Nail T (2013). Deleuze, Occupy, and the Actuality of Revolution. *Theory & Event*, 16 (1). Son erişim tarihi, 24/05/2015.

Negri A (2003). *Time for Revolution*. New York: Continuum.

Nietzsche F (1991). On the Uses and Disadvantages of History for Life. İçinde: D Breazeale (der), *Untimely Meditations*, Cambridge: CUP, 59-123.

Öncü A (2014). Turkish Capitalist Modernity and the Gezi Revolt. *Journal of Historical Sociology*, 27, 151-176.

Özbank M (2013). *Gezi Ruhu ve Politik Teori*. İstanbul: Kolektif Kitap.

Özğurlu M (2013) Gezi Parkı Olayı'nın Politik Bağlamı. İçinde: Ö Göztepe (der), *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler*, Ankara: Notabene, 45-54.

Saraçoğlu C (2013). Burası Orası değil Artık Efendi!: Haziran Direnişi ve Yeni Durum. *Praksis*, Özel Sayı, 73-77.

Sloterdijk P (2010). *Rage and Time: A Psychopolitical Investigation*. New York: Columbia University Press.

Sönmez M (2013). *Kent, Kapital ve Gezi Direnişi*. Ankara: Notabene.

Taşkale A R (2012a) On the Militancy of 2011 and the Time of Revolution. <http://criticallegalthinking.com/2012/10/10/on-the-militancy-of-2011-and-the-time-of-revolution/>, 10 Ekim. Son erişim tarihi, 24/05/2015.

Taşkale A R (2012b). İsyân, eleştiri, cesaret: Türkiye, Cesur Yeni Dünya ve bizim öğrenciler. <http://www.kulturmafyasi.com/2012/12/21/isyân-elestiri-cesaret-turkiye-cesur-yeni-dunya-ve-bizim-ogrenciler/>, 21 Aralık. Son erişim tarihi, 12/05/2015.

Taşkale A R (2013). Bir Kamp Olarak Kent: 1 Mayıs 2013 Örneği. <http://www.sendika.org/2013/05/bir-kamp-olarak-kent-1-mayis-2013-ornegi-ali-riza-taskale/>, 20 Mayıs. Son erişim tarihi, 13/05/2015.

Tonak A (2013) İsyânın Sınıfları. İçinde: Ö Göztepe (der), *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler*, Ankara: Notabene, 21-28.

Tuğal C (2013). Resistance Everywhere: The Gezi Revolt in Global Perspective. *New Perspectives on Turkey*, 49, 157-172.

Tuğal C (2015). Bir Garip İslamleşme Serüveni. <http://baslangicdergi.org/bir-garip-islamlesme-seruveni/>, 9 Mayıs. Son erişim tarihi, 13/05/2015.

Turan Ö ve Romain Örs İ (2015). The Manner of Contention: Pluralism at Gezi. *Philosophy Social Criticism*, 41 (4-5), 453-463.

Yörük E (2014). The Long Summer of Turkey: The Gezi Uprising and Its Historical Roots. *South Atlantic Quarterly*, 113 (2), 419-426.

Žižek S (2007). Divine Violence and Liberated Territories. SOFT TARGETS talks with Slavoj Žižek. <http://www.softtargetsjournal.com/web/zizek.php>, 14 Mart. Son erişim tarihi, 13/05/2015.

Žižek S (2011). Why Fear the Arab Revolutionary Spirit?. <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/feb/01/egypt-tunisia-revolt>, 1 Şubat. Son erişim tarihi, 24/05/2015.

Žižek S (2012). *The Year of Dreaming Dangerously*. London: Verso.

Yerelleşmenin ve Evrenselleşmenin Ötesinde Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek¹

Bülent Küçük, Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü,
e-posta: bulent.kucuk@boun.edu.tr

Özet

Türkiye’de kültürel çeşitliliğin inkârının farklı biçimleri var. Bunlardan en kadim ve yerleşik olanlarından biri “devletin nötrlüğü” olarak kavramsallaştırılan devletin herkese “eşit mesafede” durduğu ya da durması gerektiği fikri üzerinden iş gören kurumsal inkâr biçimi ise, diğeri AK Parti döneminde yükselen İslami evrensellik üzerinden işleyen inkârdır. Bunun dışında sol ve liberal çok kültürcü çevrelerin söylemlerinde kültür ile ekonomi, kimlik ile sınıf, simgesel şiddet ile ekonomik sömürü ve nihayetinde tanıma ile yeniden dağıtım arasındaki gerilimli kurucu bağın görünmez kılınması üzerinden işleyen başka türlü inkâr biçimleri de mevcut. Bu yazı, ilk olarak, söz konusu kimlik-sınıf ayrımı üzerinden işleyen inkârı (post-) kolonyal bağlamı içine oturtarak ana hatlarıyla tartışacak. Daha sonra bu ayrımı aşmanın bir arayışı olarak önerilen ve esasını yerleşerek evrenselleşmenin oluşturduğu “demokratik özerklik” fikrini Rojava örneği üzerinden tartışmaya açacak.

Anahtar Sözcükler: Kürt sorunu, yerelleşme, evrenselleşme, demokratik özerklik, Rojava

Re-thinking the Kurdish Issue beyond the Localization and Universalization

Abstract

There are different ways in which cultural differences are denied in Turkey. A most established among them is grounded upon the idea of ‘neutrality of state’, which argues that state is supposed to stand in equal distance towards difference. The other most effective form of denial is based upon the idea of Islamic universalism (Islamic fraternity), which has become hegemonic during the AK Party government in the last decade. Apart from these two major modalities, there are also the leftist and the liberal multiculturalist ways of denial of difference that operate through negating the constitutive link between culture and economy, identity and class, symbolic violence and economic exploitation, and ultimately between recognition and redistribution. This paper, at first, disputes this third kind of denial that operates through the forging of a strict distinction between identity and class, specifically by way of demonstrating the mutual constitution of class and identity within the context of post-coloniality. Thereafter, based on the exemplary practices and experiences carried out in Rojava, the paper examines the project of democratic autonomy –the kernel of which is universalization through localization- as a methodology of de-colonization that seeks to transcend the aforementioned distinction.

Keywords: Kurdish question, localization, universalization, democratic autonomy, Rojava

Giriş: Sınıftan Kaçmak ve Sınıfa Kaçmak

Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan (2008) politik ekonomi (altyapı) ve kültür (üstyapı) arasına kalın çizgiler çeken iki farklı tutumdan bahsederler: Bunlardan birini ‘Sınıf’a kaçmak, diğerini ‘Sınıf’tan kaçmak olarak nitelendiriyorlar. Bora ve Erdoğan’ın isabetle tespit ettikleri bu iki pozisyon Kürt meselesi bağlamında şöyle değerlendirilebilir: Muhafazakar sosyalistler (akademisyen ve siyasetçiler) incelemelerinde çok katmanlı tarihsel bir mesele olan Kürt meselesini sadece sınıf (emeğin evrenselliği) ekseninden açıklamaya çalışarak “sınıfa” kaçarlar. Bu yapılırken, bir taraftan toplumun değişik katman ve kategorilerinin farklı şekillerde ve yoğunluklarda tecrübe ettikleri simgesel şiddet ve iktisadi sömürü biçimleri bir soyutlamaya tabi tutularak “emek” kategorisi üzerinden birbirlerine eşitlenir; diğer taraftan da sosyal öznelliğin fazla-belirlenim süreci göz ardı edilerek, özne sırf “homo-emek” (Callari ve Ruccio, 1996: 18) statüsüne indirgenir (neo-liberalizmin özneyi homo ekonomikos’a indirgemesi gibi). Halbuki, her bilme, görme ve konumlanma biçiminin sırf sınıfsal bir karakteri yoktur, kültürel ve cinsel karakterleri de vardır.² Bu yüzden ötekinin tekil deneyimlerini kale almayan her evrensellik çağrısı, kaçınılmaz olarak çağırıcı yapanın tikel bilme, görme ve deneyimleme biçimini ayrıcalıklı hale getirir, öteki deneyimleri hiçleştirir. İronik olan şudur ki, farklılık ve eşitsizlik arasındaki girift bağı tek eksenli emek-sermaye çatışmasına indirgeyen bu “sınıfa kaçan” anlayış, sosyal eşitsizliğin yeniden üretimi noktasında devletin “nötr” olmaktan çok “sermayenin” tarafı olduğu gerekçesiyle itiraz ettiği (liberal) tutumla benzer: zira devletin evrenselliği (nötrlüğü) sınıfın evrenselliği (nötrlüğü) ile ikame edilir, sınıf kategorisi sosyal ve simgesel bağlamdan soyutlanarak farklı toplumsal kategorilerin farklı ve eşitsiz deneyimleri eşitlenir.

“Sınıftan kaçan” liberal çok kültürcü tutum ise tanınma talebini sırf kültürel bir farkın tanınmasına indirgeyerek inkarın ve dışlamanın sömürüyü nasıl yoğunlaştırıp doğallaştırdığını görünmez kılar. Yani, bu tutum kale alınmayan kimliklerin kaynaklara ve hizmetlere erişim konusunda yaşadıkları yapısal engeller ve bu kimliklerin piyasada ucuz iş gücü ordusuna dönüştürülmeleri ile değersizleştirilmeleri ve dışlanmaları arasındaki bağ konusunda sessiz kalır (Butler, 1998). Böyle olunca, esası (iktisadi ve simgesel) eşit(siz)lik olan tanınma talebi, iktisattan ve siyasetten azade olduğu varsayılan “doğal” bir kültürel farka tahammül edilmesi meselesine indirgenir (Žižek, 2008). Sınıftan kaçan bu durumu, “yeni” ve “eski” sosyal hareketler arasında yapılan ayırım da görürüz. Bu yaygın bakışa göre sanayi toplumlarında “eski” sosyal hareketler temel olarak (maddi kaynakların yeniden dağılımı içeren) sosyal adalet talep eden

emek ve sendikal emek hareketleri iken, sanayi sonrası tüketici toplumlarında (simgesel kaynakların yeniden dağılımını içeren) kültürel farklılığın tanınmasını talep eden “yeni” sosyal hareketlerin başat olduğu varsayılır (mesela kadın, LGBT ve etnik hareketler gibi). Burada sınıf karakterli hareketlerden kimlik karakterli hareketlere doğru bir dönüşüm olduğu varsayılır. Ne var ki, -bu varsayım yukarıda bahsini ettiğim politik ekonomi (altyapı) ve kültür (üstyapı) ayrımı üzerine bina edildiğinden- her simgesel tanınma isteğinin sosyal eşitlik talebini içerdiğini gözden kaçırır (Honneth, 1996). Aslında, her sosyal adalet motifli emek hareketi simgesel tanınma mücadelesini, her tanınma mücadelesi de sosyal eşitlik mücadelesini kapsar. Bu yazı söz konusu kimlik-sınıf ayrımı üzerinden işleyen inkarı (post-) kolonyal bağlamı içine oturtarak ana hatlarıyla tartıştıktan sonra bu ayrımı aşmanın bir arayışı olarak önerilen ve esasını yerelleşerek evrenselleşmenin oluşturduğu “demokratik özerklik” fikrini tartışmaya açacak.

Kolonyal Bağlam’da Sınıf ve Kültür

Sosyal eşitsizliğin kültürel değersizleştirme ile olan mutlu izdivacı en bariz olarak kolonyal bağlamda görünür olur. Kolonyal mekânda sembolik şiddet ekonomik sömürü ilişkisi ile kusursuz örtüştüğü için, özellikle burada hayatı hiçe sayılanların verdikleri mücadele hem maddi, hem de simgesel kaynakların yeniden dağılımına ilişkindir. Çünkü sınıfın ırka içkin olduğu gerçeği burada açığa çıkar. Fanon’un (1961) Cezayir bağlamında ifade ettiği gibi, burada yerli nüfus siyah olduğu için yoksul, yoksul olduğu için siyahtır. Dolayısıyla, itibarsızlaştırma ve inkâr ötekiler hakkında kişisel önyargılardan müteşekkil bir bilmeme durumunun sonucu değil, aksine mekânsal mesafeler ve simgesel ve sektörel ayrımlar yolu ile Batılı beyaz figürün prestijine yatırım yaparak ötekini değersizleştirmek kolonyal devletin iktisadi ve biyo-politik rasyonalitesinin bilindik bir yol ve yordamıdır (Foucault, 2003; Mbembe, 2003). Batılı beyazın üstünlüğüne yapılan bu simgesel ve duygulanımsal yatırımın temel maksatlarından birinin, müşterek bir sosyal mekânı ve hayat koşullarını paylaşan batılı beyaz emekçiler ile ucuz işgücü veya köle olarak çalıştırılan yerli nüfus arasında olabilecek bir dayanışmayı ve ortak mücadeleyi önlemek olduğunu hatırlamak gerekir (Stoler, 1989). İtibarsızlaştırma, mekânsal ve sınıfsal ayrıştırma üzerinden işleyen devlet şiddeti hem kaynaklara doğrudan el koymayı, mülksüzleştirmeyi ve emeğin yoğun sömürsünü mümkün kılar, hem de ötekini dilsizleştirerek, hafızasızlaştırarak ve değersizleştirerek onu farklı bir yasa ile idare etmenin zemini hazırlar. Böylece, öteki aşağı bir insani varlık olarak temsil edildiğinden, onun mülküne, bedenine ve hafızasına el koymak ahlaki ve hukuki bir sorun olarak görülmez. Bu yüzden hem kolonize edilen coğrafyanın kaynakları merkeze sorunsuz bir şekilde taşınır ve hem de

bu coğrafyanın insan sermayesinin ucuz emek olarak piyasaya eklenmesi sağlanır. Bu kurumsal teknik, ötekinin siyasi iradesini yok sayarak nesneleştirir, onu siyasi süreçlerden dışlayarak idare edebilmenin simgesel zeminini hazırlar ve nihayetinde söz konusu coğrafyayı farklı bir hukuki rejimi —daha doğru bir ifadeyle bir “hukuksuzluk rejimi”— ile idare eder. Kolonize edilenlerin hayatları zaten hor görüldüğünden bu hukuksuzluk rejimi ve devlet şiddeti onların hoyratça öldürülebilip yerinden edilmesini kabul edilir yapar.

Peki Türkiye’de bu durum nasıldır? Burada kurumsal temsilde, akademide, ana akım medyada ve gündelik hayatta (kurumsal) ırkçılık meselesi bir tür kafatasçılık, ötekilere karşı -eğitim ile giderilebilir- naif önyargılardan ve negatif temsillerden ibaret bir söylem olarak değerlendirilir. Irkçılık bu topraklarda zemin bulmamıştır, çünkü “bizim kolonyal bir geçmişimiz yoktur” denir. Irkçılık meselesine eleştirel olduğunu düşündüğümüz kimi akademisyenler de bu kavramdan ya ırkçılığın sadece tarihsel bir biçimi olan kafatası ırkçılığını anlar, ya da onu kimi yerel/lokal alanlara ve marjinal kesimlere özgü mantık dışı bir söylem olarak kabul eder (Aktar, 1996). Bu “Bizde ırkçılık kurumsal olarak yoktur”, eğitimle giderilecek “kimi taşralı vatandaşın önyargıları” vardır varsayımının, Türkiye devletinin kolonyal bir tarihinin olmadığı varsayımı ile doğrudan bağlantılı olduğunu düşünüyorum.

Bu anlayıştan ayrışan sosyal bilimcilerden en öne çıkan İsmail Beşikçi’dir. Ayrıntısına girmeden hatırlamak gerekirse, sayısız çalışmada Beşikçi (1977; 1990; 1992a; 1992b; 1992c) Kürt meselesi konusunda susmayı tercih eden,³ -mesela Şerif Mardin gibi- ya da bu meseleyi bir modernleşme, kalkınma ve geri kalmışlık sorunsalına indirgeyen –Doğan Avcıoğlu, Niyazi Berkes, Behice Boran gibi- dönemin ana akım (sol tandanslı) sosyal bilimcilerden radikal bir şekilde ayrışarak (Ünlü, 2011: 33), Kürt meselesi üzerinden sosyal eşitsizlik ile inkâr üzerinden işleyen kültürel tahakküm arasındaki kurucu bağı, özellikle *Doğu Anadolu’nun Düzeni* (1992a) adlı çalışmada göstermeye çalışmış ve inkârın arkasındaki temel idari ve iktisadi rasyonaliteyi ifşa etmenin mücadelesine girmiştir. Beşikçi’ye göre, Cumhuriyet rejiminin inşası sürecinde, Türkiye’de Kürdistan coğrafyasının hafızalardan ve haritalardan silinmesiyle günümüze kadar süregelen Kürtlerin acılar tarihi arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Düşük yoğunluklu savaşın en kirli zamanları olan 1990’ların başlarında mahkeme salonunda yaptığı çok çarpıcı savunmasında,⁴ Cumhuriyet rejiminin ırkçı karakterinden bahsedebilmek için devletin illa Güney Afrika’daki Apartheid (ırk ayrımı) rejimi gibi örgütlenmesi gerekmez der. Beşikçi’ye göre Cumhuriyet rejimi Apartheid rejiminden farklıdır ama Irkçılık bakımından onun ötesine geçer. Apartheid rejimi sınıfsal, sektörel ve mekânsal ayrışma üzerinden inşa edilmiştir, ama ötekini inkâr ve asimile etmeye kalkışmaz. Siyahlar ve beyazlar

ayrı mahallelerde ve bölgelerde ikamete zorlanırlar, ayrı sektörlerde çalışır ve ayrı okullarda okurlar. Üstelik siyahlar hem mülksüzleştirilmiş hem de siyaset dışına itilmişlerdir.⁵ Fakat, Beşikçi'ye göre, yine de siyahların inkar edilmeyen ana dilleri, kendi okulları vardır, hor görülmüş de olsalar inkar edilmeyen kimlikleri vardır.

Buna karşın, Kürdistan dört parçaya bölünüp, dört ayrı devlet tarafından 'devletlerarası bir sömürge' (Beşikçi, 1990) haline getirilip paylaşılmıştır. Türk devleti Kürdistan'ın kaynaklarına doğrudan el koymuş, bilinçli ve sistematik bir biçimde bölgeye kaynak aktarmamış, burayı bilerek 'az gelişmiş' bırakmıştır.⁶ Üstüne üstlük Cumhuriyet tarihi boyunca devlet bölgeyi batıdan farklı olarak, olağanüstü özel bir hukuk ile idare etmiş, bu inkara, devlet şiddetine isyan edenleri ve nihayetinde kendi kendini yönetmek isteyen hareketleri şiddetle bastırılmış, önemli bir kısmını bölgeye özel 'zorunlu iskan kanunlarıyla' yerinden etmiş, ya da yargılamaksızın yok etmiştir (Beşikçi, 1977; 1992a; 1992b). Devlet bütün bunları yapmakla da kalmamış, bir taraftan bir coğrafya olarak Kürdistan'ın mevcudiyetini yok saymış, diğer taraftan bizatihi Kürt kimliği ve Kürt dilini inkâr etmiştir. Bu 'devletlerarası sömürge' olma durumu ve Kürtlerin ve bir coğrafya olarak Kürdistan'ın inkâr edilmesi sebebiyle, Beşikçi Kürdistan'ın bir 'koloni' bile olmadığını, eşi benzeri olmayan 'koloni ötesi' bir durum teşkil ettiğinin altını çizer (Beşikçi, 1990).

Dahası, Beşikçi Kürtlerin cumhuriyet sonrası Türkiye'sinde kendi kimliklerini inkar ettikleri -yani 'Türklük sözleşmesine' (Ünlü, 2014) sadakat gösterdikleri-sürece 'her şey' olabileceklerini, fakat farklılıklarını ifade ettikleri anda 'hiçbir şey' olamayacaklarını belirtmekte ve bunu bir 'ideolojik-kültürel-kıyım' olarak nitelemektedir.⁷ Pratikte bu inkar şu anlama gelmektedir: Türkiye'deki kurumsal İrkçılık Kürtler sessiz ve siyasetsiz kaldıkları sürece—Mesut Yeğen'in (2014) de ifadesiyle—Kürtleri 'geleceğin müstakbel (Müslüman) Türkleri' olarak görme arzusu ile ötekini kültürel olarak eritme üzerinden işlemektedir. Bu kurumsal ideoloji ötekinin eksikliğine, kültürel ve iktisadi olarak geri kalmışlığına vurgu yaparak, ötekinden daha medeni/modern olduğunu varsayarak konuşur; Kürtlerin kendine benzemesi için onları özendirir. Terbiye etmek için kaynakları harekete geçirir; 'gel bizim gibi ol', 'bizim gibi sev bu vatani' der (Ahmed, 2007). Bu arada, bu koşullu 'bizim gibi ol' tavrının, gayri-Müslimler ve Yahudiler söz konusu olduğunda farklılaştığını hatırlatalım. Zira onların 'bizden' olması zaten imkânsız olduğu varsayıldığından onlara karşı tavır, mesafe ve kurumsal dışlama üzerinden işler. Bu bakımından mesela popüler söylemde bir kategori olarak Yahudiler fazla batılı, fazla zengin, fazla kentli-modern ve fazla sinsidirler. Oysa Kürtler fazla doğulu, fazla yoksul, fazla taşralı-geleneksel ve fazla naiftirler (Kürtler farkına varmadan Yahudi lobileri tarafından sıkça kullanılırlar). Müslüman

Türk kimliği bu bakımından bu iki figürün arasında bir yerde konumlanmıştır diyebiliriz: Ne fazla moderndir, ne fazla geleneksel, ne fazla sinsidir ne fazla naif, ne fazla doğuludur ne fazla batılı, ne fazla zengindir ne fazla yoksul, yani ne Yahudi'dir ne de Kürt, ikisinin tam ortasında, fantazmatik bir yerdedir.

Toparlarsak: Cumhuriyet boyunca Kürtler kendi kültürel farklılıklarını dillendirmedikleri, kendilerini siyasi olarak temsil etmedikleri, kendileri için konuşmadıkları ve kendi kendilerini yönetmedikleri sürece 'bizden' olabilirler tezi üzerinden inkar edilmişlerdir. Kürt kimliğini kısmen tanımış olması hasebiyle AKP rejimiyle bu durum görece değişti; fakat AKP ile dönüşen devlet Kürtlerin kolonyal hakikatini inkar etmeye devam etmek suretiyle Kürtleri azınlık statüsüne indirgemiş, onlarla siyasi egemenliği paylaşmaya yanaşmamıştır. (Küçük ve Özselçuk, 2015). AK Parti Kürtlerin mağduriyetlerini dillendirmesine alan açmış, hatta bu pozisyondan konuşmalarını teşvik etmiş ve fakat aynı göz hizasında geleceğe dair söz söyleyip alternatif siyasi projeler üretmesini sindirememiştir.

Post-Kolonyal Bağlam

Yukarda kısaca ifade ettiğimiz mekânsal, simgesel ve sektörel ayrıştırma gibi idari tekniklerin sömürge sonrası bağlamlarda, mesela Avrupa'nın değişik metropollerinde farklı biçimlerde devam ettiğinin altını çizelim. Avrupa'nın çeşitli kentlerinde biyolojik/genetik ırkçılık biçiminin kültürel farklılık üzerine inşa edilmiş yeni bir tür ırkçılık ile ikame edilmiş olduğunu da not etmek gerekir (Balibar, 2003). Bu yeni ırkçılık 'kültürler uyuşmazdır', ötekinin kültürü beni bozar, soysuzlaştırır der (Žižek, 2008). Bu yüzden ötekini hem mekânsal hem de sınıfsal olarak mesafede tutmak ister. 'Sen farklı kal ve yerini bil ki benim üstünlüğüm görünür olsun' der. Sektörel ve sınıfsal ayrışma ve mekânsal ve kültürel mesafe koyma üzerinden işleyen bu kadim kolonyal teknik Avrupa metropollerinde etnikleştirilmiş iş bölümü üzerinden devamlılık gösterir. Mesela göçmenler sadece belli iş kollarında ucuz iş gücü olarak çalışmak durumunda bırakılır. Sektörel bölünme göçmenler bakımından çoğu zaman düşük ücretli ve düşük prestijli güvencesiz sektörlerde— yani kayırmış vatandaşın çalışmayı kendine yakıştıramadığı alanlarda— istihdam anlamına geliyor. Ve bu yüzden ki kolonyal ve post-kolonyal bağlamlarda kültürel tahakküm ile sınıfsal eşitsizlik iç içe geçer, hor görülmüş öteki aynı zamanda yoksul olan ötekidir. Ayrıca, göçmenler siyasi ve kamusal mekanizmalardan ve katılım süreçlerinden dışlanır, vatandaş olmadıkları için siyasi haklardan yoksun edilir ve sistematik olarak zan altında bırakılırlar. Üstüne üstlük adli ceza yasalarının uygulanmasında sistematik olarak çifte standarda maruz kalırlar: hali hazırda zan altında bırakılmış göçmenler/siyahlar beyazlarla aynı suçu işlemeleri durumlarında

bile sıklıkla beyazlara nazaran daha fazla cezaya çarptırılırlar (Lipsitz, 2006). Yani fiiliyatta onlar için ayrı bir hukuk işler. Hapishanelerde göçmenlerin ve siyahların sayısının oransal olarak çok daha fazla olmasının bir nedeni de—suçlu duruma düşürülmeleri dışında—bu farklı ve çifte cezalandırma pratiğidir (Balibar, 2003).⁸

Çokça unutulmuş başka bir durum kolonyal 'geçmişin' göçmenlerin öznelliğini göç ettikleri yeni mekânda da nasıl şekillendirdiğidir. Kolonize edilen coğrafyadan göç ederek Avrupa'ya gelen göçmenler hafızalarını, acılarını ve sömürge deneyimlerini bu yeni mekânlara taşırlar. Egemen kimliğe karşı yapısal eksiklik hissiyatı ve hınç ile sosyalleşirler. Bu yüzden göçmenler iki pozisyon arasında seçime zorlanırlar: bir kısmı ömürleri boyu prestijli kimliğe özenerek, ona karşı duydukları eksiklikten ve utançtan azade olmak için çok çaba sarf eder, mekteplere gider meslek öğrenirler, böylece topluma entegre olma arzusuyla çoğunluğun onları kabul edip bağlarına basacakları günü beklerler. Bunun zaten boş bir hayal olduğunu düşünenler de dışlanmanın acısıyla daha da marjinalize olur ve hayatlarını çoğunluğa karşı hınç duymakla geçirirler. Her iki durumda da toplumsal hiyerarşiyi üreten yapısal koşullara zeval gelmez.

Dahası, dışlama sırf ayrışmalar ve mesafeler üzerinden öteki üzerinde kurulan sembolik ve sınıfsal bir tahakküm aracından ibaret değildir. Bu mekânsal, kültürel ve sınıfsal ayrışmalar aslında kendi içerisinde sınıfsal ve kültürel olarak farklılaşmış ayrıcalıklı baskın kimliği de kaynaştırarak cemaatleştirir, bütünleştirerek bir arada tutar, çoğunluğun birbiriyle hemhal olup dayanışmasını sağlar ve daha da önemlisi devlet ile ayrıcalıklı kimliği kucaklaştırır. Avrupalılığı, Fransızlığı, İngilizliği yani ulusal 'Biz'in oluşumunu mümkün kılan şey bu tılsımlı kolonyal ayrımdır (Küçük, 2009). Mesela günümüzde eski koloniden gelen 'uyumsuz' Müslüman Ötekilerdir Avrupalıyı kuran temel ayırım (daha önce Yahudilerdi). Almanya'da Solingen'de ve daha başka yerlerde Türkiyeli göçmenlere ve mültecilere yönelen ve bir bakıma anti-semitizmi ikame eden anti-göçmen şiddeti ile Türkiye'deki ırkçı şiddet arasındaki temel farka bakıldığında, ilkinin- Nazi Almanya'sı sonrasında- Avrupa kökenli olmayan 'yabancılara', sonrakinin 'yerlilere' hınç biriktirmek üzerinden yükseldiği görülür. Elbette ikisi de yerliliğe ipotek koymak üzerinden işler, ama nefretlerini yönelttikleri muhataplar zamana ve mekâna göre farklılaşır. Bu yüzden ki en yoksul Fransız veya Alman bile, kendini görece orta sınıf bir Müslüman göçmenden daha fiyakalı, daha üstün sayar. Dolayısıyla, dünyanın her tarafında ırkçılığın naif cahil cühela önyargısına indirgenmeyecek kadar derin politik, idari ve ekonomik bir rasyonalitesi olduğunun altını tekrar çizmek gerekir: ırkçılık hem devleti millet ile 'kucaklaştırmanın' yegâne beynelmil tekniğidir, hem de millete yakışmayan bir kısım fazlalıkları belli bir mesafede tutup, onlara

üstünlük taslayarak kolektif haz devşirmenin biricik yolu ve fevkalade çok yönlü iş gören bir tür kurumsallaşmış salon ırkçılığıdır.

Konumuza geri dönersek: Kürt meselesini yukarıdaki çerçeveden nasıl okuyabiliriz? Düşük yoğunluklu savaş sonrasında (1990'lar) Türkiye'nin metropollerine zorunlu göçle gelip yerleşen Kürt (ve Alevi) göçmenlerin büyük kentlerin çeperlerinde maruz kaldıkları dışlama, izolasyon, değersizleştirme ve devlet şiddeti bakımından yukarda sözünü ettiğim Avrupa'da büyük şehirlerin varoşlarında sıkıştırılan Müslüman göçmenlerin durumlarıyla veya Gazze'de abluka altına yaşayan Filistinliler ile kimi benzerlikler taşır.⁹ Kürtlerin durumu bu bakımdan hem kolonyal hem de post-kolonyal durumları eş zamanlı içermektedir. Burada Kürtler (ve elbette Aleviler, Romanlar, LGBTİ'liler ve Göçmenler gibi dışlanmış diğer kimlikler de) hem değersizleştirilip, suçlulaştırılır ve hem de piyasada düşük ücretle çalışmak durumunda kalırlar.¹⁰ Yani değersizleştirme düşük ücreti mümkün kılmakta, düşük ücret de değersizleştirmeyi: Türkiye'de başta Kürtler olmak üzere en çok ötekiler – Suriye iç savaşıyla savaş mağduru Suriyeli Mülteciler- güvencesiz sektörlerde çalışır, en çok onlar bu koşullar altında çalışmayı kabul etmek zorunda kalırlar, en çok onlar sosyal yardıma mecbur bırakılırlar (Yörük, 2012),¹¹ en çok onlar neoliberal kentsel dönüşüm projelerinin mağduru olarak yerinden edilir ve kent hakkından mahrum bırakılır (Kuyucu, 2014; Candan ve Kolluoğlu 2008), ve en çok onlar hapishanelerde çürümeye terk edilirler.¹² Özellikle 1990'ların itibaren kentsel mekanlarda suçlulaştırma süreçleri ayyuka çıkarken, bu yeni mekanlarda “yoksul Kürtler sınıfsal olarak marjinalleşirken suçluluk kategorisi Kürtler üzerinden irksallaştırılıyor”. (Gönen, 2012: 57) Dolayısıyla, Batı'nın büyük metropollerinin varoşlarında yaşamaya itilmiş Kürtlerin hor görülmesi ile onların bu yeni kent mekânlarında (hizmet sektöründe) ucuz iş gücü olarak piyasaya eklenmesi arasında bağı dikkatlice baktığımızda dışlamanın, değersizleştirmenin ve sömürünün ne işe yaradığını ve nasıl iş gördüğünü görürüz. Yani, her ne kadar Türkiye'de başta Kürtler olmak üzere hep ötekiler kimlik politikası yapmakla, yani Türkiyelileşmemekle itham edilseler de, bu bağı baktığımızda kimlik politikası yapmanın gerçekte kimin işine yaradığını görürüz.

Bu bakımdan, kimlerin sosyal eşitsizlikten, inkardan ve kültürel tahakkümden nemalandığını görmek için kimlerin daha dar müstakil kimlik politikası yaptığını ve bu politikanın, siyasal alanda, bürokraside, medyada, piyasada ve gündelik hayatta nasıl iş gördüğüne bakmamız gerekmektedir. Bilindik bir edebiyatçı olan Salman Rushdie nasıl ki “Britanya'nın göçmen sorunu yoktur, beyaz İngiliz sorunu vardır” (aktaran Bhavnani ve Bhavnani 1985: 146), Türkiye'nin de bu anlamda Kürt sorunundan çok, temelde bir Türk sorunu vardır. Kürtler ve bütün diğer dışlanmış itibarsızlaştırılmış kimlikler bu temel sorundan mustarıpler

diyebiliriz. Yani, Türkiye’de temelde devletin koruyup kolladığı bir Türklük sorunu vardır, çünkü devlet denen şey toplumun üzerinde veya dışında duran bir yapı olmaktan çok, toplumu bizatihi şekillendiren bir yapıdır. Devlet sırf merkezde yoğunlaşmış ve katılmış bürokrasiden, mahkemelerden, zabita kuvvetlerinden ve sembolik sermayeden müteşekkil bir yapı da değildir. Çok daha derin ve yaygın şekilde örgütlenmiş, insanların gündelik siyasi ve kültürel anlam dünyasını şekillendiren, belli bir türde vatandaş zihniyetini terbiye eden bir organizmadır devlet. İnsanların görme, düşünme, algılama biçimlerini şekillendirir, siyasi tercihlerini, beklentilerini ve tahayyüllerini sınırlar ve tahkim eder, gündelik kavramlarını, kültürel normları ve milli kodları belirleyip çerçeveler. Onlara nasıl düşünceleri, nasıl görmeleri ve hissetmeleri ve nihayetinde nasıl hareket etmeleri gerektiğinin siyasi ve simgesel yol haritasını çizer devlet. Devletin (ve onun uzantısı medyanın ve piyasanın) bize dayattığı hayatı ve hakikati kendi hayatımız ve kendi hakikatimiz biliriz.

Bu anlamda, Barış Ünlü’nün (2014: 47-57) yerinde tespitiyle, nasıl ki Amerika’da Beyazları imtiyazlı hale getiren bir “Beyazlık Sözleşmesi” var,¹³ Türkiye’de Müslüman Türkleri -1910’lardan bugüne- koruyup kollayan zımni bir “Türklük sözleşmesi” vardır. Bu Sözleşme’nin bir bileşeni bilgisizlik yani belli konularda bilgi üretmemek ve yaymama sözleşmesi ise, diğer bileşeni de bir duygusuzluk sözleşmesidir. Bu şekilde imtiyaz sahibi yapılan bu yerleşik öznellik biçimi gündelik hayatta, medyada, akademide ve siyasette neyi nasıl göreceği, duyacağı, bileceğini; hangi durumlarda neşeleneceğini ya da kederleneceğini, hangi konulara kayıtsız kalacağını; kimleri nasıl sevip yakınlık kuracağını ve kimlerden nefret edip mesafe alacağını gayet iyi bilir. Mesela Ermenilere ve Kürtlere yönelik olarak suçluluk ve sorumluluk hissetmemek, utanç duymamak gibi.¹⁴ Dolayısıyla, kurumsal-bürokratik dışlamanın üzerine bina edildiği Türk(lük) sorunu sokağa popüler ırkçılık biçiminde sirayet eder. Yani popüler ırkçılık, kurumsal ırkçılığın başka bir yüzü, sokaktaki -kırılmış- bir yansımasıdır. Bu yüzden, bu karmaşık devlet-millet kucaklaşması içinde, devleti hakiki olarak dönüştürmeden toplum değişmez, toplumu hakiki olarak dönüştürmeden de devlet değişmez.

Başka bir ifadeyle, Türkler kültürel olarak daha üstün olduklarına dair fantezilerinden kopmadıkları sürece, bu devletin ve toprağın otantik sahibi olduklarına dair kanılarını devam ettirdikleri sürece, devletle kurdukları yakın ahbaplık ilişkilerine mesafe koymadıkları sürece, felaketlerden, utançtan milli gurur devşiren resmi tarihlerinden azade olmadıkları sürece Türk sorunu çözülemez. Çünkü toplumsal ve siyasal alanda eşitlik olmadan birlikte yaşam ancak mağdur olanın kendi temel evrensel hakkından, eşitlik ve özgürlük talebinden feragat etmesiyle mümkün olur. Hâlbuki hakiki bir eşitlik için egemen

olan kimliğin kendi lükslerinden ve ayrıcalıklarından feragat etmesi gerekir. Öteki de herkes gibi kendi farklılığını her alanda icra edecek, kendini siyasi olarak temsil edecek ve böylece bir kategorinin, bir kimliğin içine hapsedilmiş birileri olarak değil evrensel hakkının tadını çıkaran herkes gibi olacak (Ranciere, 2010). Bunun için Kürtlerin evrenselleşmesinden (yani Türkiyelileşmesinden)¹⁵ çok, hâkim Türk kimliğin kendini ötekine açarak evrenselleşmesi gerekir. Yani Türkler Türkiyelileşip herkesleşmeden, Kürtler Türkiyelileşip herkesleşemez.¹⁶ Bu anlamda, HDP bir Türkiyelileşme ve bir herkesleşme projesidir, fakat bu Kürtlerden ziyade, Türkleri dönüştürme ve onları Türkiyelileştirme projesidir diyebiliriz.¹⁷

Bu çerçeveden baktığımızda Kürt meselesinin ne kültürel kimlik siyasetine ve onun sembolik kısmı tanınmasına, ne sadece bir ekonomik yoksunluğa ve yoksulluğa indirgenemeyecek kadar karmaşık bir mesele olduğunu görürüz. Bu meselenin çözümü bundan dolayı esaslı zihinsel ve kurumsal bazı değişimler gerektirir ki bu da hem ulus-devletin hem de kapitalizmin temel mekanizmalarının radikal bir şekilde dönüşmesini gerektirir. Bunun için ya doğrudan siyasi iktidarı ele geçirmek suretiyle rejimi topyekûn dönüştürür ve hemen akabinde baştan aşağı yepyeni bir toplum inşa etmenin yoluna gidersiniz. (Jakoben gelenek veya Kemalist geleneği). Tepeden inme bir yaklaşımla, sıfırdan yeni bir toplum icat edip onu şekillendirirsiniz. Bu yöntem malum birçok yerde denendi, ve Türkiye dâhil birçok yerde çok insanın canına ve malına mal oldu. Üstelik, çoğu zaman yeni bir toplum yaratılmadı, burası gibi, simgesel ve duygusal olarak ortadan bölünmüş şizofrenik bir toplum yaratılmış oldu (Shayegan, 2012). Ya da, daha sabırlı ve sürekli bir siyasetle (Appadurai, 2002) ilkin toplumsal tabanda güç biriktirerek, Türkleri zihinsel olarak Türkiyelileştirerek, dönüştürerek ve toplumsal ilişkileri dönüştürerek siyasi, idari ve hukuki bir dönüşümü sağlamaya gidersiniz. Halkların Demokratik Partisi'nde (HDP) siyasi ifadesini bulan Kürt hareketi bu ikinci izlekten gitmeyi stratejik olarak kendilerine yol bellemiş görünüyor. Bugünden yarına -bir devrim veya darbe marifetiyle- ilkin devleti ve sonra toplumsal ilişkileri tepeden inme bir yol ile baştan aşağı dönüştürmek madem böyle ağır ve dramatik toplumsal sonuçlar doğurmaktadır, -ki yapısal olarak azınlıkta olan dışlanmış kimliklerin böylesi tepeden inme bir dönüşümü gerçekleştirmesi zaten neredeyse imkansız- o zaman daha sabırlı, sürekli ve uzun vadeli bir siyaseti toplumsal alandan örgütleyerek mücadele alanlarını genişletmelisiniz. Çok değişik alanlarda ve bölgelerde dillendirilen itirazları, acıları ve talepleri siyasallaştırarak köklü bir siyasi, idari ve hukuki dönüşüm amaçlamalısınız. HDP bu minvalde yerelden, yerinden yönetimi ve doğrudan demokratik katılımı hedeflemekte be bu projeyi "demokratik özerklik" olarak kavramsallaştırmaktadır.

De-Kolonizasyon Metodolojisi Olarak Demokratik Özerklik¹⁸

Öcalan'ın 2000 ortasından beri çeşitli yazılarında tartıştığı demokratik özerklik fikri Türkiye kamuoyu 2011 yılında Demokratik Toplum Kongresinin (DTP) Kürt bölgesinde demokratik özerkliği uygulamak üzere gündemine almasıyla tanıştı (Gürer, 2015). Türkiye'de geleceğe dair bir ütopyik bir senaryo olma ötesine henüz geçememiş demokratik özerklik projesinin Rojava'nın üç ayrı kantonunda idari ve toplumsal alanda çok zor savaş koşulları altında örgütlenerek icra edilmeye başlanmasıyla bir bedene kavuştu.¹⁹ Bu özgürleşme metodolojisinin uygulamada karşılaştığı imkanların ve kısıtların savaş sonrasında envanterini çıkarmak mümkün olacaktır, zira şu an olağanüstü koşullar altında Rojavalıların gıda, sağlık, barınma ve asayiş gibi temel gündelik ihtiyaçları karşılamanın mücadelesi içinde olduklarını belirtmekle yetinerek bu ütopyanın mahiyeti bakımından nasıl bir eşitlik ve özgürlük çerçevesi çizdiğini ve bu senaryoyu gerçekleştirmek için ne tür araçlar sunduğunu Rojava örneği üzerinden tartışalım.

Demokratik özerklik hem ulusal/kültürel hem de toplumsal-iktisadi hayata ilişkin bir özgürleşme vaadinde bulunarak, nasıl bir toplumsal yaşam ve çeşitlilik içinde nasıl bir birlikte yaşam sorularına etik-politik bir yanıt olmaya çalışmaktadır. Demokratik özerklik iki ayak üzerinden yükselerek, hem ulus devlet, hem de kapitalizm konusunda yaygın ön kabullerden ve üretilen (muhalif) bilgilerden farklılaşarak bu birbirine bağdaşık iki yapının dönüşümünün nasıl olması gerektiği konusunda yenilikçi, zihin açıcı araç ve yöntemler sunuyor. Birinci bir nokta olarak demokratik özerklik kapitalizmi kendinden menkul ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir üretim tarzı olarak ele alan ve kapitalizmin toplumsal hayatın her alanını kapsadığını öneren sermaye merkezli tahayyülden farklılaşır. Sermaye merkezci bir ekonomik bütünlük tahayyülü bizi ekonomik rejimin topyekûn olarak dönüştürülmesi sonucuna götürür. Hâlbuki ev içi emek, kayıt dışı iktisadi faaliyetler, çeşitli dayanışmacı topluluk ekonomileri gibi görünmez kılınmış kapitalizm-dışı aktiviteler söz konusudur (Özselçuk ve Madra, 2014). Bu alanlarda, tekelci kapitalist faaliyetlerin daraltılması maksadıyla, kapitalizme rağmen ve ona paralel alanlarda çeşitli dayanışmacı cemaat ekonomilerinin sabırla inşa edilmesinin mümkün olduğu fikri demokratik özerkliğin bir ayağını oluşturuyor. Topyekûn bir dönüşümün olacağı bir zamanı beklemektense demokratik özerklik, 'hemen şimdi burada dönüşüm' şiarı (Gibson ve Graham, 2004) üzerinden sabırla siyasi ve ekonomik dönüşüm metodolojisini benimsiyor.

İkinci bir nokta olarak demokratik özerklik ulus devletin kendinden menkul ve bütünsel bir yapı olduğu fikrinden uzaklaşır. Devletin müstakil ve bütünlüklü bir yapı olduğu varsayımı üzerinden inşa edilen özgürlük fikri ancak devletin

bütün kurumlarıyla bertaraf edilmesi durumunda mümkün olur, çünkü böylesi topyekûn terbiye edici bir devlet kurgusu kimseye özgürleşme alanı bırakmaz sonucuna bizi götürür. Demokratik özerklik devletin bir anda ve toptan bertaraf edilmesinden çok idarenin temel mekanizmalarının yerleştirilmesi ve yetkilerin toplumsallaştırılması suretiyle demokratikleştirilmesini önermektedir. Dolayısıyla hem siyasi/idari ve hem de iktisadi/toplumsal alanın eş zamanlı demokratik dönüşümünü öngören bir noktada demokratik özerlik alternatif bir yaşam çerçevesi önermektedir. Başka bir deyişle, demokratik özerkliğin Kürt coğrafyasının kolonyal ağlardan özgürleşmesini de kapsayan fakat bununla da sınırlı kalmayan, nasıl bir Kürtlük, nasıl bir Türklük nasıl bir Kürdistan, nasıl bir Türkiye ve nasıl bir Ortadoğu sorularına da yanıt aramaya çalışan bir proje olduğunun altını çizmek gerekir.

Neden Özerk, Neden Demokratik?

İlk etapta Demokratik Özerklik fikrinin “Demokratik” ayağı toplumsal olana tekabül ederken, “Özerklik” ayağı bölgesel idari özerkliği çağrıştırmaktadır. Her iki kavramın anlamını derinleştirmek istersek: Bize göre, demokratik olma, siyasi süreçlere yüzeysel bir katılımın ötesine geçen bir şekilde, demokratik katılımın ve özgürlüklerin önünde engel teşkil eden eşitsizliklerin yapısal koşullarının, yani bu eşitsizliklerin simgesel ve maddi kaynaklarının yeniden dağıtımını marifetiyle dönüştürülmesini kapsamakta. Bu da geleneksel iş bölümünün ve toplumsal eşitsizliği doğallaştıran bir biçimde düzenlenmiş toplumsal fark kategorilerinin (yöneten vs. yönetilen, kadın vs. erkek, vb.) ve mekânsal ayrışmaların dönüştürülmesi anlamına gelmekte. Özerklik ise, yine bölgesel idari özerkliğin ötesine geçen bir şekilde, bu coğrafyada ikamet eden ve çeşitlilikten müteşekkil nüfusun kendi kendini ölçek ve nitelik bakımından nasıl idare edeceğine ilişkin, yani siyasi özerkliğe ilişkin soruları kapsıyor.

Elbette demokratik olma (evrensel) ve özerklik (yerel) arasında yaptığımız bu ayırım analitik bir ayırım; bu iki kavramın hem birbirini beslediğini ve yer yer içerdiğini, hem de birbirini tartışmaya açtığını yadsıyamıyoruz. Örneğin, özerklik çeşitli toplulukların özgür iradesini tanıyarak siyasi süreçlere doğrudan demokratik katılımını esas alır ve aynı bölge içindeki çeşitli toplumsal ve siyasi birimlerin birbirlerinden; kadın örgütlerinin erkek örgütlerinden, mahalli birimlerin bölge birimlerinden, kültürel ve dini grupların diğer gruplardan veya idari yapıdan özerkliğini de içerir. Bu anlamda özerklik demokrasiyi yerleştirmenin ve eyleme koymanın mümkünlük koşulunu belirler: özerklik, demokratik yapının toplumsal ve siyasi bedenini oluşturması bakımından gereklidir. Zira, özerklik üzerinden siyasi egemenlik paylaşılmadığı zaman, inşa edilen demokratik yapıların ve pratiklerin merkezi iktidar tarafından bir

tehdit unsuru olarak temsil edilerek –paralel yapılar olarak- suçlu ilan edilmesi, zayıflatılması ve cezalandırılması neredeyse kaçınılmaz olur. Öte yandan, özerklik demokrasiye gerekli bir koşul sunarken bu özerk olan her yapının demokratik olacağı anlamına gelmez. Örneğin, demokratik süreçleri benimsemeyen özerk bir yapı hiyerarşik ve bürokratik ulus devlet yapısının daha yerel ölçekte bir tezahürü haline gelebilir.

Yeri gelmişken belirtelim, Rojava’da icra edilen özgürlük mücadelesine sempatiyle bakan, “idari özerklik” veya “federasyon” fikrine olumlu yaklaşırken “demokratik özerklik” fikrine farklı sebeplerle mesafeli duran hatırı sayılır bir siyasi hareket ve entelektüel kesim var. Bunlar arasında en bilinen eleştirel pozisyon demokratik özerklik fikrini bağımsız bir devlet fikrine nazaran az bulan, ya da yeterince radikal bulmayan, bu fikrin Kürdistan’ın özgürleşmesi meselesini içi boş, müphem bir demokratik vatandaşlık meselesine indirgenildiğini düşünen ortodoks bakıştır (Beşikçi, 2013). Bundan görece farklı olanı Rojava dâhil olmak üzere Kürdistan’ın dört parçasında sosyolojik ve tarihsel bir karşılığı olmadığı varsayımıyla demokratik özerklik fikrine mesafeli duran tutumdur (Yeğen, 2011).

Sosyolojik ve tarihsel gerçekliği değişmez bir veri olarak alan bu yaklaşımın bu coğrafyada son bir kaç senede toplumsal alandaki yapısal ve zihinsel dönüşümü nasıl izah edeceği sorusunu bir kenara not edelim. Bu mesafeli yaklaşımın bölgesel yönetime denk gelen “Özerklik” kısmına evet deyip, toplumsal ve idari yapıların dönüştürülmesine tekabül eden “Demokratik” kısma itiraz etmesinin aslında, hem Kürt hareketinin özerklik vurgusunu çok dar anlamda değerlendirdiği, hem de demokratik özerklik fikrinin evrensellik vaadine (özgürlük ve eşitlik arasındaki kurucu bağa) bir itiraz anlamına geldiği söylenebilir.

Oysa demokratik olma vurgusu, özerklik mücadelesinin sırf dışlanmış tikel bir kimliğin değil, herkesin müşterek eşitlik ve özgürlük mücadelesi haline dönüşebilmesini mümkün kılıyor. Bu anlamda, demokratik özerklik, meşruiyetini liberal hukukun simgesel ve maddi eşitsizliği görünmez kılarak bize vaat ettiği soyut-hukuki eşitlik nosyonundan değil, eşitlik ile özgürlük arasındaki kurucu bağı görünür kılarak kurmaktadır (Balibar, 1994). Çünkü maddi ve simgesel bakımdan dezavantajlı olanların aynı zamanda özgürleşme imkânı da yapısal olarak kısıtlanmakta, özgürlükten feragat etme de eşitlikten feragat etme anlamına gelmektedir. Özerkliği dar idari anlamda anlamakta ısrar etme Kürt hareketinin ulus devlet ve kapitalizm gibi modern formlardan nasıl uzaklaşmaya çalıştığına da görmezden geliyor ve bu yönde bu harekete verilebilecek hayati desteği kısıtlıyor. Demokratik özerklik fikrinin yerelliği ve evrenselliği aynı anda nasıl ifade etmeye çalıştığını başka bir hattan, Kürt hareketinin çokça vurgu

yaptığı ve bir arada öne sürdüğü, “siyasetin toplumsallaşması” ve “toplumsalın siyasileşmesi” vurguları üzerinden tartışmaya devam edelim.

Yerel Özerklik: Siyasetin Toplumsallaşması

Demokratik özerklik, kültürel, dini, düşünsel, ekonomik, etnik aidiyetlere ilişkin çeşitli özyönetim alanları açmak suretiyle ulus-devletin merkezi egemenlik alanını un ufak ederek yerel ve bölgesel birimler üzerinden yeniden örgütlemeyi önermektedir. Bu öneri yerel ihtiyaç ve değerlerin çeşitliliği ile örgütlenme biçim ve ölçeklerinin çeşitliliğini de göz önünde bulundurmaktadır. Bu yüzdendir ki demokratik özerklik toplumsal dönüşümü, ne devlet iktidarını tamamıyla (bugünden yarına bir anda) yok etme, ne de onu ikame etme maksadı üzerinden tarif ediyor. Bunun yerine, tabandan yukarı doğru, zamana yayılmış bir dönüşüm süreci varsayarak, ve bu süreç içinde de bürokratik merkeziyetçiliği ve kapitalist moderniteyle bağdaşık ulus-devlet iktidarını yerel birimlere dağıtarak siyasi egemenliği toplumsallaştırma ve kamusal alanları çoğullaştırma maksadı taşımakta (Jongerden ve Akkaya, 2003; Güner, 2015).

Nazan Üstündağ'ın (2014) (Welat Ay ile) 2014 sonbaharında Rojava'nın en büyük kantonu olan Cezire'de yaptıkları saha çalışmasından ilk aktarımına baktığımızda çok farklı alanlarda özerk ve çeşitli kamusalılıkların inşa edildiğinin örneklerini görmekteyiz. Mesela, taciz, tecavüz, erken evlendirilme, çok eşlilik gibi kadınlara ilişkin sorunların özerk 'kadın evlerinde' (*male jin*) örgütlenmiş olan kadınlar tarafından –erkeklerin tehditlerine aldırmadan- çözülüyor olması, ya da hukuki alanda devlet mahkemelerini işlevsiz kılan, sıradan insanlardan oluşturulmuş “sulh komitelerinin,” davacının ve davalının rızasına dayanarak ve kimi evrensel prensipleri gözeterek davaların neredeyse tamamını çözmeleri gibi. Bu kamusalılıkları sorunsuz ve çatışkısız işleyen bitmiş birimler olarak değil, yeni arayışların ve yaratıcı denemelerin icra edildiği sabırlı ve sürekli bir yeniden inşa sürecinin bir parçası olarak görmek gerekir.

Demokratik özerkliği bu yerellik vurgusuyla bir arada ‘bölge’ye de sıkça atıfta bulunuyor oluşu not edilmeli. ‘Bölge, Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasındaki ulus devlet sınırlarını aşan güçlü kültürel, siyasal ve ekonomik bağlara sahip Kürt halkları arasındaki tarihi, fiili ve muhayyel ilişkilerin bir kabulüdür. Kürtlerin sömürgecilik sonrası birlikteliğine dair bu kabule ek olarak, bir biraradalık tahayyülü olarak bölge, yerelin yalıtın, küreselin aynılaştıran ve ulusun keskin sınırlar çizen çıkmazlarına cevaben karşılaşmalara ve farka çok daha açık, bu anlamda da daha evrensel bir coğrafi ve simgesel alternatif önermekte. Başka bir ifadeyle, bölge vurgusu yeni bir bilgi nesnesi önererek bizi Ortadoğu'nun ulus devletleş(eme)me sürecinin çok katmanlı ve şiddetli geçmişini masaya yatırmaya çağırıyor; çünkü bölge, hem Kürt kimliğinin sömürgeci ilişkilerle parçalanmış ve

ulus olma bütünlüğünden yoksun bırakılmış tarihselliğine gönderme yapmakta, hem de katı coğrafi sınırları ve milli aidiyetleri sorgulayarak Ortadoğu'ya alternatif bir birlikte yaşama zemini ve özgürleşme tahayyülü sunmaktadır. Dolayısıyla, anlamı bu şekilde fazla-belirlenmiş olan bölge kavramı yerellik ile evrenselliği—aralarındaki gerilimi de taşıyarak- aynı anda ifade etmektedir.

Rojava sözleşmesine (2014) baktığımızda ise yerelliği ve evrenselliği aynı anda ifade eden bir dizi maddeyle karşılaşmaktayız. Örneğin, sözleşmenin 9. Maddesi bir kanton içinde yaşayan herkesin kültürel çeşitliliğinin siyasi temsilini müşterek güvence altına alıyor: “Cezire Kantonu'nun resmi dilleri Kürtçe, Arapça ve Süryanice'dir. Aynı zamanda diğer tüm oluşumların adadillerini kullanma ve adadillerinde eğitim görme hakkı vardır.” Rojava'da yerel özerklik icra edilirken, bölgeler arasına kalın sınırlar çizmeden, anayasal olarak belirlenmiş ilkeleri kabul eden üç kanton dışındaki başka bölgelerin de kendi rızalarıyla Rojava'daki demokratik özerk yapılara katılabilesinin imkânı sözleşmeye bağlanmış. 7. Madde'de ifade edildiği üzere, “Toplumsal Sözleşmeyi kabul eden Suriye'deki bütün kentler ve bölgeler, Demokratik Özerk Yönetimlerin kantonlarına dâhil olma hakkına sahiptir.” 9. Madde yerel içindeki kültürel çeşitliliğin kendini temsil etme eşitliğini tanıırken, 7. Madde demokratik ilkeler üzerinden açık uçlu—sadece toprak mülkiyeti üzerinden yürümeyen bir bölgesel genişlemeye ve evrenselliğe kapı açmaktadır.

Demokratik Evrensellik: Toplumsalın Siyasallaşması

Siyasetin toplumsallaşması merkezi devlet iktidarının parçalanması ve özerk, özyönetim yapılarının toplumsallığın tüm boyut ve mecralarında yaygınlaşması anlamına geliyor ise toplumsalın siyasallaşması da, toplumsal alanlarda eşitsizlik ve tahakküm ilişkileri oluşturan, toplumsal dışlama yaratan maddi ve simgesel koşulların müzakereye açılarak ifade bulması ve böylelikle bu yapısal koşullarının dönüştürülmesi için stratejiler üretilmesi anlamına gelir. Bu da, kültürel farkları hiyerarşik ilişkiler olarak düzenleyen ırkçı, cinsiyetçi, vb. söylemlerin (ve bu söylemlere destek veren duygusal yatırımların) nasıl dönüşeceği zor sorusunu içerir. “Doğal” ve “teknik” bir meseleymiş gibi düzenlenen toplumsal iş bölümünün ve siyaset dışı görülen toplumsal alanların (örneğin, bürokrasi, hane içi ilişkiler, ekonomi, çevre gibi) demokratikleşmesi için yeni pratikler ve mekanlar yaratma gerekliliğini de ortaya koyar. Demokratikleşmeyi bu şekilde tanımladıktan sonra, iki toplumsal alanın, bürokrasi ve ekonominin demokratik dönüşümüne yönelik bizce başlangıç teşkil edebilecek pratiklerden kısaca örnek verelim.

Bürokrasi. İdare eden ve edilen arasındaki hiyerarşik düzenlemeyi dönüştürme meselesinin Kürt hareketinin mevcut örgütlenmesinde dikkate alındığını

söyleyebiliriz. “Üst” ve “ast” liderlik pozisyonları arasında dönüşümlü yer değiştirme çabası ve yönetenlerle yönetilenler arasında oluşması muhtemel bir hiyerarşiyi engellemek üzere hareketin içinde devamlı olarak yeni siyasal eylemlilik aktörleri üretme kararlılığı —önemli ölçekte ara kadroların yer değiştirmesi, mevki değiştirmesi, aynı zamanda (liderlik, mahalli meclisler, parti, kongre gibi) siyasette çoklu kurumsallaşmanın engellenmemesi—buna verilebilecek örneklerden. Özyönetim yapılarının tüm seviyelerinde kadınların eşit katılımı ile teşvik edilen cinsiyet eşitliği prensibi de söz konusu yönetimdeki eşitsizliğin yeniden dağılımı meselesinin esas bir boyutunu oluşturuyor. Rotasyonun kişilere farklı yetenekler kazandırmak, farklı sosyal ekolojiler arasında deneyim aktarımı sağlamak ve siyasal eylemliliğe dair yeni kapasiteler geliştirmek gibi pedagojik işlevleri de bulunmakta. Bu anlamda demokratik özerklik idare eden ile edilen, hizmet eden ile edilen arasındaki eşitsiz ilişkinin önemini kaybetmesine çalışarak ve kendi kendini yönetmenin mekanizmalarını inşa ederek idare etme faaliyetini demokratikleştirmeyi amaçlamaktadır.

Ekonomi. Üstündağ'ın (2014) aktarımına geri dönersek, Cezire'de maddi kaynakların yeniden dağılımı bağlamında, Suriye devletinden el konulan geniş toprakların kooperatifler şeklinde örgütlenerek halka dağıtılması, kayda değer bir nüfusun bu kooperatifler üzerinden geçimlerini sağlaması ve bu anlamda da toplumsal eşitliğin koşullarının yaratılması ve ekonomik kaynaklara erişimin demokratikleşmesi önemli özgün bir deneyim olarak tarihe geçmekte. Burada belki mülkî ilişkilerinin ve artık emeğe el koyma süreçlerinin demokratikleşmesine ek olarak, ekonomik olarak değerli ve ekonomik olarak değersiz olan arasındaki sınırını kuran ve bu sınır aracılığı ile toplumsal eşitsizleri ve dışlanmaları yeniden üreten simgesel yapıların da dönüşmesi gerektiğinin altını çizebiliriz. Bu simgesel sınır bir dizi hiyerarşi üzerinden kurulu: Piyasa için üretim/piyasa dışı üretim; vasıflı emek/vasıfsız emek; ücretli (erkek) emeği/ücretsiz (kadın) emeği; kapitalist üretim/geçimlik üretim, özel mülkiyet/müşterekler gibi. Bu ekonomik hiyerarşilerde ikinci terim, “değerli” ilan edilen birinci terimle kıyaslanıp yetersiz, muhtaç bir faaliyetmiş gibi temsil edilerek değersizleştiriliyor. Bu simgesel eşitsizliğin dönüştürülmesi ilk etapta tüm ekonomik faaliyetlerin özerkliğinin tanınmasından geçiyor. Burada yine demokrasi ve özerklik arasındaki kurucu bağı gözlemliyoruz.

Bağlarken: Eğer Türkiyelileşme herkesten önce Türklerin kendi kimliğinden sıyrılarak herkesleşmesini yani evrenselleşmesini ifade ediyorsa, Rojava'da icra edilen pratiklerin bize gösterdiği üzere, demokratik özerklik söz konusu *herkesin herkesleşme* sürecidir diyebiliriz. Yani herkesin geleneksel toplumsal iş bölümündeki yapısal eşitsizliklerin dönüştürülmesi suretiyle kapasite ve yetenekler olarak *herşey* olabilmesi sürecidir. Hem zihinsel/simgesel ve hem

de kurumsal ve yapısal bir dönüşümü öngörmesi bakımından demokratik özerkliğin, özgürlük ve fiili eşitlik arasındaki bağı kurarak kültür-sınıf ayrımını aşan bir siyasal ve toplumsal öneri olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Eğer Kürt meselesi hem sosyal eşitsizliği ve hem de kültürel tahakkümünü içeren (kolonyal) bir durum ise, bu sorunun hakiki çözümü hem merkezîyetçi bürokratik devletin ve ekonomik alanın ve hem de bununla bağdaşık kültürel/ zihinsel kodların dönüşerek demokratikleşmesini gerektirir. Kürt hareketi bu demokratik dönüşümü bugünden yarına topyekûn bir devrimle önermek yerine, daha zamana yayılmış sabırlı bir özgürlük metodolojisi olarak nitelendirebileceğimiz “demokratik özerklik” fikri etrafında zihinsel, toplumsal ve idari anlamda bir Türkiyelileşme süreci önermektedir. Bu süreç, hem evrenselleşme ve hem de yerelleşme dinamiklerini içinde barındıran toplumsal ve siyasal bir demokratik dönüşümden bağımsız değil. Bu anlamda bu fikrin demokratik ayağı özgürlük ve eşitlik arasındaki yapısal bağı kurarak toplumsal /iktisadi alanı demokratikleşmeyi önermek suretiyle *kültür ve sınıf* ayrımını aşmaktadır. Özerklik ayağı ise siyasi temsiliyet, iktidarın paylaşımı ve dolayısıyla bürokratik devletin dönüşümü konusunda alternatif bir çerçeve önererek *yöneten ve yönetilen* ayrımını aşmaktadır. Burada özellikle altını çizmemiz gereken önemli nokta Türkiyelileşmeden -sanılanın aksine- Kürtlerden çok Türklerin toplumsal ve zihinsel olarak Türkiyeleşmesini ve yerelleşmeden de bürokratik ulus devletin bütün mekanizmalarının hem ölçek olarak, hem de mahiyet bakımından yerelleşmesini kastediyoruz. Bu anlamda Türkiyelileşme olmadan yerelleşmenin olamayacağı, yerelleşme olmadan da Türkiyelileşmenin olamayacağı sonucuna varıyoruz.

Rojava’ya ilişkin de temel bir noktanın da altını çizerek bitirelim: IŞİD saldırıları sonrasında hem Güney Kürdistan’da hem de Rojava’daki özerk yapıların uluslararası kuvvetlerin desteği olmaksızın işgalci saldırılara karşı korunaksız olduğunun ortaya çıkması, haklı bir biçimde siyasi egemenlik meselesini her dört parçada farklı biçimlerde varlığı inkar edilmiş Kürtlerin gündemine daha güçlü bir şekilde taşımış oldu. Malum, bütün devletsiz toplumlar gibi Kürtler’de, başka devletlerin değil, en çok vatandaşı oldukları devletlerin şiddetine maruz kaldılar. Bu acılı deneyimlerin tekrar yaşanmaması için ulusal egemenlik talep etmenin meşru ve anlaşılır bir şey. Belki de, bu travmatik deneyimler bizi demokratik özerklik fikrini devlet veya federasyon fikrine karşıt bir yerden konumlandırmak yerine, kurulması arzu edilen bağımsız bir devletin—ki böyle bir şeyin olması, Güney Kürdistan dışında oldukça uzak bir ihtimal olarak gözükmüyor- demokratik özerklik çerçevesi üzerinden inşa edilebileceğini düşünmeye yönlendirebilir.

Fakat unutmamak gerekir ki, Orta Doğu'da Irak ve Suriye örneğinde görüldüğü üzere, merkezîyetçi ulus-devlet denilen egemen yapıların da güvenceden uzak, saldırılara karşı korunaksız olduğu apaçık ortaya çıkmıştır. Üstelik ulus devletin krizi, fiili-konjonktürel olarak korunaksız olmanın ötesinde bir beraber yaşama kurgusunun ideolojik ve tarihsel krizidir. Nitekim Suriye'nin bugün içinde olduğu krizi Fransız devletinin Suriye topraklarını terk ederek bölgeyi yeni kurulmuş olan merkezi Suriye devletine bırakması sonrasında Cezire bölgesi gibi özerk statüye sahip yapıların ortadan kaldırılması ve özerkliğin geri gelmesini amaçlayan ayaklanmaların da kanla bastırılmasından bağımsız düşünmek mümkün değildir (Altuğ, 2013). Dolayısıyla kantonlar biçiminde örgütlenmiş demokratik özerk yapıların belli bir siyasi, örgütsel ve kurumsal yoğunluğa sahip olmadıkları takdirde saldırılara maruz kaldığı nasıl aşikâr hale geldiyse, ulus devletin de Kürtlerin nihai özgürlüğü için tek başına bir model olamayacağı belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Sonnotlar

- ¹ Metnin yazarı makaleyi zenginleştiren eleştirilerden ve katkılarından dolayı bu sayının editörlülerine ve bu metni değerlendiren meçhul hakemlere teşekkür eder.
- ² Balibar (2007: 48) Marks'ın *Das Kapital*'da sınıf bilincinden çok bilincin sınıfsal karakterinden bahsettiğinin altını çizer. Balibar'a göre bu ayrım önemli, çünkü sınıf bilinci hem evrenselliği ve hem de ekonomik determinizmi çağrıştırırken, bilincin sınıfsal karakteri bilincin yerelliğine ve özerkliğine, yani bilincin objektif sınıfsal konumdan etkilendiğini ama bu konuma indirgenemeyeceği anlamına geldiğinin altını çizer. Buradan yola çıkarak bilincin, cinsiyet gibi, kültür ve sınıf gibi çoklu karakterinden bahsedebiliriz.
- ³ İsmail Beşikçi ile yaptığım kişisel görüşme (10.10.2014).
- ⁴ Beşikçi'nin mahkemede yaptığı savunmadan çarpıcı bir kesit için şuraya bakılabilir https://www.youtube.com/watch?v=mNm_zoyDUiw. Son erişim tarihi, 18.05.2015.
- ⁵ Apartheid rejimi 1990 sonrası fiilen ve hukuken sona ermesine rağmen bu yapısal eşitsizlikte ciddi bir değişim olmamıştır, siyaset bir bakıma siyahların denetimine girmiş olsa da, ekonomik alanın ve mülkiyetin hala beyazların elinde olduğu malumdur.
- ⁶ Bu eşitsiz kaynak aktarımının envanteri ve bölgeler arası eşitsizliğin tarihsel bir analiz için Cuma Çiçek'in (2012) bölgeler arası eşitsizliği (de) analiz eden detaylı çalışmasına bakılabilir.
- ⁷ Beşikçi'nin külliyatı Türkiye'de Kürt hareketine etkileri ve entelektüel katkısı ile bilinir. Fakat 2000'ler sonrasında stratejik olarak dönüşen hareket ile Beşikçi arasında bir fikir uzaklaşması da söz konusu. Beşikçi ile Kürt hareketinin ayrıştıkları temel nokta

Kürt meselesinin tarihsel olarak bir kolonyal sorun olup olmaması sorusunda değil, bu kolonyal tahakküm ile nasıl baş edileceği sorusuna verdikleri farklı yanıtlardadır. Beşikçi, Kürtlerin devlet kurarak statü sahibi olmasını savunurken, bir sonraki bölümde tartışacağı gibi Kürt hareketi devletin dönüştürerek demokratikleşmesi üzerinden bir strateji izlemektedir.

⁸ Balibar (2013) suç işlemiş göçmenleri hapse tıkarak cezalandırma ile yetinmeyerek onları sınır dışı etmek suretiyle kovmayı çifte cezalandırma olarak nitelendirir.

⁹ Deniz Yonucu'nun(2014a ve 2014b) yoksul Alevi ve Kürtlerin Gazi ve Okmeydanı gibi mekânlarda kolonyal mekânsal ayrıştırma suretiyle nasıl izole edildiklerine dair yaptığı çalışmalar dikkate değer. Yonucu'ya göre bu mekânlara tıkmış Alevilerin (ve Kürtlerin) maruz kaldıkları devlet şiddeti bakımından Gazzeli Filistinlilerden ve/veya Parisli Müslüman Araplardan pek farklılık göstermez.

¹⁰ Saraçoğlu (2009) "tanıyarak dışlama" adlı çalışmasında orta sınıf İzmirli Türklerin gündelik pratiklerine odaklanarak, bu kesimlerin Kürtler hakkındaki temsillerinin analizini ediyor. Saraçoğlu'na göre, bu toplumsal kesim daha önce birebir etkileşimde olmadığı Kürtleri sadece devletin resmi söylemi üzerinden dolaylı imajlar ve anlatılar üzerinden tahayyül ettiklerinden, -tıpkı devlet gibi- inkar etmekteydiler; çeşitli kentsel mekanlarda göçmen Kürtleri doğrudan deneyimlemek durumunda kaldıktan sonra, onları -"cahil, bölücü, haksız kazanç elde eden, kent hayatına ayak uyduramayan" gibi kimi negatif temsiller üzerinden- "tanıyarak" dışlamaya başladılar. Tespit ettiği bu "yeni" görme, tanıma ve dışlama biçiminin, devletin idari-ideolojik aygıtlarından bağımsız ve ondan farklılaşan bir biçimde, gündelik deneyimler üzerinden doğrudan şekillendiğini öne sürmesi, -belki de deneyim ve ideoloji tanımına dair epistemolojik ön kabulleri nedeniyle- Saraçoğlu'nun kolonyal devamlılığı ve hafızayı görmezden geldiğini gösterir.

¹¹ Erdem Yörük (2012) Kürtlerin AK Parti iktidarı boyunca diğer toplumsal kesimlerden orantısız olarak -yaşam koşulları benzer olsa da- çok daha fazla yeşil karttan ve yoksulluk yardımıdan faydalandığını tespit eder. Fakat Yörük'e göre bu durum Kürtlerin diğer kesimlere nazaran daha yoksul oluşuyla ilgili değil, Kürtlerin daha fazla politikleşmiş olmasıyla ilgilidir. Yörük AK Parti'nin bu yardımlarla siyasallaşmış Kürtlerin kimi maddi ihtiyaçlarını kısmen tatmin ederek onları de-politize etmek istemesiyle ilgili olduğunu belirtir. Hükümeti bu konuda oldukça başarılı olduğunu görüyoruz zira büyük şehirlerde yaşayan Kürtlerin ezici çoğunluğu AK Parti'ye oy vermektedirler. Şunu da eklemek lazım: Konda'nın 2010 verilerine bakıldığından büyük şehirlerin varoşlarında Kürtlerle Türklerin hane gelirleri arasında kayda değer bir eşitsizlik göze çarpmaktadır (Toplum ve Kuram, 2013: 25). Uçurumun azaldığı durumlarda ise Türklerle aynı gelire sahip olabilmesi Kürtlerin hane içinde çok daha fazla kişinin çalışmasıyla ancak mümkün olmaktadır. Yani Kürtler piyasada aldıkları düşük ücreti daha fazla insan çalıştırarak telafi edebiliyor.

¹² AK parti döneminde hem hapishane sayısında, hem de -başta adli suçlardan dolayı tutsak edilenler olmak üzere- içerde tutulanların sayısının hemen hemen üçe katlanması

(2005'te 55 bin olan tutsak sayısı 2012 de 130 bini aşıyor) bu durumu oldukça net resmediyor. Sırf Kürdistan coğrafyasında 2010 dan beri kent dışında yeni inşa edilen iki ile beş bin kapasiteli hapishane sayısı 12'nin üzerindedir. Devletin bu cezalandırıcı teknikleri bir tür suçlulaştırma makinesi olarak iş görmektedir, devlet şiddetine maruz kalanlar ya toplumun örgütsüz yoksulları ve alt sınıflar (adli tutsaklar) ya da örgütlü kesimlerdir (siyasi tutsaklar). (Toplum Kuram, 2013: 15, 16). Malum bu iki kesim içinde -hem en yoksul oldukları ve hem de en örgütlü oldukları için -Kürtlerin oranı oldukça yüksektir.

¹³ Sosyal ve simgesel sermaye olarak Beyazlığın gündelik hayattan makro siyasete nasıl iş gördüğüne dair derinlikli analizler, -eleştirel Beyazlık çalışmaları (Critical Whiteness Studies) adı altında- 1980 sonlarından itibaren Amerikan akademisinde yer bulduğunu görüyoruz. Bu yeni eleştirel tutum, hiçe sayılan siyahların acı deneyimlerine odaklanmaktan ve bu kesimlerin nasıl dışlandıklarını kanıtlamaya çalışan bir motivasyondan farklılaşarak, asıl dikkati ayrıcalıkların tadını çıkaran ve işaretlenmeden görünmez kılınan Beyazlık pozisyonuna vermektedir. Yönünü Beyazların gündelik deneyimlerine çeviren bu yaklaşım, Barış Ünlü'nün (2014: 51) ifadesiyle, bu ayrıcalıkların "Beyazları nasıl imtiyazlı, bilgisiz, duyarsız ve duygusuz kıldığını" analiz edip ifşa etmeye adanmıştır. İmtiyazlı Beyaz kesimler ötekilerin deneyimleri hakkında duyarsızdır çünkü kendi aralarında zımni ırksal bir "Bilgisizlik sözleşmesi" imzalamışlardır. Bu bilmek istemeyiş hali, bu kesimi sorumluluktan, utançtan ve suçluluk duygusundan azade etmesi bakımından aktif, konforlu ve bilinçli bir bilgisizlik ve umursamazlık halidir. Charles W. Mills'in *The Racial Contract* ("İrksal Sözleşme") (1997) adlı kitabından esinlenerek Türkiye'de imtiyazlı Türklük hallerini analiz eden Ünlü, Beyazların bilgisizlik üzerinden iş gören zımni kolonyal mutabakatını şu şekilde tasvir eder: "İrksal Sözleşme'nin bir diğer hayati parçası epistemolojik boyutudur. Ama bu, bilginin epistemolojisinden ziyade, bilgisizliğin epistemolojisidir. İrksal Sözleşme bir bilgisizlik sözleşmesi üzerinde ayakta kalabilmektedir. Beyaz kişi, Siyahların maruz kaldığı sömürü ve zulmü haklı çıkarabilmek için ya da vicdanını rahatsız etmemek için, Siyahlara ve Beyaz üstünlüğünün tarihsel gelişimine ve şimdiki isleyişine dair derin bir bilgisizlik içindedir. Ancak, bu bilgisizlik bilgi olarak sunulur ve bu "bilgi" Beyaz otoriteler tarafından doğrulanır. Yanlış bilmeler, yanlış anlamalar, bilgiden kaçış stratejileri ve kendi kendini kandırmalar Beyaz kişinin epistemolojik dünyasına hâkimdir". (Ünlü, 2014: 53).

¹⁴ Ünlü 2000 sonrasında özellikle Gezi ile birlikte bu yerleşik bilme ve hissetme biçimin nasıl dönüştüğünü tartışmıyor. Benim Türklerin Türkiyelileşmesi olarak nitelendirdiğim dönüşüm sürecinin toplumsal alanda bir karşılık bulması belki ilk kez Gezi ile mümkün oldu denilebilir. Egemen kimliğe mensup toplumsal kesimler Türkiye'de yaşayan herkesin hakkının kendi hakkı kadar değerli olduğunu, ötekilerin acılarının kendininkiyle eşdeğer olduğunu belki de ilk kez bu ölçekte Gezi'de deneyimledi. Belki de ilk kez Türkiye'nin sırf Türklerin değil burada yaşayan, bütün Türkiyelilerin olduğunu idrak ettiler.

¹⁵ Çünkü Kürtler bugün hem sosyolojik-demografik olarak, hem de siyasi olarak zaten Türkiyelileşmiş vaziyettedir. Sosyolojik olarak bakıldığında durum böyledir,

çünkü Kürtler Türkiye'nin hemen hemen her köşesinde yaşamakta, güvencesiz sektörler başta olmak üzere, hemen her sektörde çalışmaktadırlar. Buna ilaveten, kültürel alanda, hemen hemen bütün Kürtler Türkçeyi sorunsuz konuşmakta, Batı'nın yazarını, film artistini, şarkıcısını tanımakta, yıllardır Türkçe okullara gitmekte, Türkçe televizyon kanalları izlemektedirler. Siyasi-ideolojik olarak, örneğin HDP'nin seçim beyanamesine bakıldığında durum böyledir, çünkü cinsiyet politikaları, ekoloji ve sosyal politikalar başta olmak üzere, Kürt hareketi evrensel ölçekleri referans alarak herkese ve herkes için konuşmakta örgütlenmekte, ve bu politikaları icra etmektedir. Buna karşın Türkiye'de Müslüman Türk kimliğinin içinde konumlanan kimselerin kendi konumlarını gözden geçirerek kendilerini ötekilere açmadıklarını görmekteyiz. Tarihsel olarak kayırlmış kesimlerin ötekilerin siyasi öznelliklerine müdahale etmeden, onları terbiye etmeye kalkışmadan, dönüştürmeye ya da mesafede tutarak idare etmeye çalışmadan, ötekilerin tekilliklerini tanıyarak ilişkilendenen sakındıklarını gözlemek mümkün. Türkiye'nin batısında ana akım siyasi kimlikliklerin veya cemaatlerin ötekilerin farklarını tanıyarak kapılarını onlara açmadıklarını ve dolayısıyla evrensel bir yerden konuşmadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

¹⁶ Ranciere'in (2010) "Who is he Subject of Rights of Man?" (İnsan hakkının öznesi kimdir?) başta olmak üzere çeşitli yazılarında ifade ettiği "herkes gibi olmak" (*to become everybody*) yada "hiç kimseleşmek" (*to become nobody*) kavramlarına atıfla herkesleşmek kavramını kullanıyorum. Herkesleşmek bu manada öznenin içine atıldığı bir kategoriden, misal Türklük kategorisinden -kendini ve başkasını inkar etmeden -sınırlarak kapılarını ötekine açması ve böylece evrenselleşmesi anlamına gelmektedir. Bu minvalde Türkiyelileşme kavramını herkesleşerek, ya da hiçkimseleşerek evrenselleşmenin bir işareti olarak kullanıyorum.

¹⁷ Selahattin Demirtaş'ın 2015'in mayıs ayında İMCTV 'de çıktığı bir programda "HDP'nin Türkiyelileşmesinden ziyade Türkiye HDP'lileşiyor" ifadesi Türklerin Türkiyelileşmesine yakın bir okuma olarak görülebilir. Bkz. http://www.medyafaresi.com/m/haber/Demirtas-Turkiye-HDPlileşiyor_481209.html. Son erişim tarihi, 19.05.2015.

¹⁸ Yazının bu bölümünü Ceren Özselçuk ile birlikte 2014'te yazdığımız "Yerellik ve Evrensellik arasında Rojava Deneyimi" adlı makalenin kısaltılmış farklı bir versiyonudur.

¹⁹ Rojava'da icra edilen demokratik ve özerk hayatın uluslararası eleştirel akademik dünyada da ilgiyle karşılandığını görüyoruz. Nisan başında Hamburg'da düzenlenen uluslararası bir konferansın da gösterdiği gibi Rojava devrimi David Harvey, David Graber ve John Holloway, gibi dünya çapındaki sosyal bilimcilerin de ilgisine mazhar olmuş durumda. Dünyaca tanınmış başka akademisyenlerin de konuşmacı olarak katıldığı bu konferansa, iki bin üzerinde kişinin takip ettiğini ve bu konferans katılımcılarının en az yarısının Alman vatandaşları olduğunu da ekleyelim. Konferans programı için bkz. <http://en.firatajans.com/news/international-conference-to-discuss-the-perspective-of-ocalan-in-hamburg>

Kaynakça

Ahmed S (2007). Multiculturalism and the Promise of Happiness. *New Formations*, 63(1), 121-138.

Aktar A (1996). Trakya Olaylarını 'Doğru' Yorumlamak. *Tarih ve Toplum*, 155, 45-57.

Altuğ S (2013). Claims to self-rule in the fever of war in Syria, Boğaziçi Chronicles Translocal Commons. A Colloquium with Susan Buck-Morss.

Appadurai A (2002). Deep Democracy: Urban Governmentality and the Horizon of Politics. *Public Culture*, 14(1): 21-47.

Balibar É (1994). *Masses, Classes, Ideas: Studies on Politics and Philosophy Before and After Marx*. London: Routledge.

Balibar É (2003). "Droit de citeor Apartheid?." We, the People of Europe? New Jersey: Princeton University Press, 31-50.

Balibar É (2007). *The Philosophy of Marx*. New York ve London: Verso.

Beşikçi İ (1977). *Kürtlerin Mecburi İskanı*. Ankara: Komal Yayın.

Beşikçi İ (1990). *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*. Paris: Institut Kurde de Paris.

Beşikçi İ (1992a). *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*. Ankara: Yurt Yayın.

Beşikçi İ (1992b). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*. Ankara: Yurt Yayın.

Beşikçi İ (1992c). *Orgenerâl Muğlalı Olayı, Otuz üç Kurşun*. Ankara: Yurt Yayın.

Bhavnani K ve Bhavnani, R (1985). Racism and Resistance in Britain. İçinde: Dcoates, G H ve Bush, R (der). *A Social Anatomy of Britain*. Cambridge: Polity Press, 146-159.

Bora T ve Erdoğan N (2008). Bu sayıda... *Toplum ve Bilim*, 113, 3-9.

Brown W (1993). Wounded Attachments, *Political Theory*, 21(3), 390-410.

Butler J (1998). Merely Cultural, *New Left Review*, l(227), 33-44.

Callari A ve Ruccio D F (1996). Introduction. İçinde: Postmodern Materialism and the Future of Marxist Theory. Essays in the Althusserian Tradition. Wesleyan University Press, 1-50.

Candan A B ve Kolluoğlu B (2008) Emerging Spaces of Neoliberalism: A Gated Town and a Public Housing Project in Istanbul. *New Perspectives on Turkey*, 39, 5-46.

Çiçek C (2012). Etnik ve Sınıfsal İnşa Süreçleri Bağlamında Kürt Meselesi: Bölgesel Eşitsizlik ve Bölgesel Özerklik. *Praksis*, 28, 11-42.

Demirtaş S (2015). Türkiye HDP'lileşiyor. http://www.medyafaresi.com/m/haber/Demirtas-Turkiye-HDPlilesiyor_481209.html. Son erişim tarihi, 20.05.2015.

Fanon F (2004). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press, 35-106.

Foucault Michael (2003). Society Must Be Defended, Lecture 17 March 1976, New York: Picador, 239-264.

Gibson-Graham J K (2004). The Violence of Development: Two political imaginaries. *Society for International Development*, 47/1, 27-34.

Gönen Z (2012). Yoksulluğun Suçlaştırılması, Suçun Irksallaştırılması: Kapitalizmin Tarihsel Mirası ve Türkiye Örneği. *Praksis*, 28, 57-80.

Gürer Ç (2015). Aktörün Perspektifinden Demokratik Özerkliğe Bakmak: Kürt Siyasal Hareketinin Özerklik Yaklaşımı. *Mülkiye Dergisi*, 39(1), 57-92.

Honneth A (1996). *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge ve Massachusetts: Polity Press.

International Conference to discuss the perspective of Öcalan in Hamburg (2015). <http://en.firatajans.com/news/international-conference-to-discuss-the-perspective-of-ocalan-in-hamburg>. Son erişim tarihi, 15.05.2015.

Öcalan A (2004). *Bir Halkı Savunmak*. İstanbul: Çetin Yay.

Özselçuk C ve Madra Y (2014). Demokratik Özerkliğin İktisadiyatına Katkı. *Demokratik Modernite*. 11, 104-110.

Jongerden J P ve A H Akkaya (2013). Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: the PKK and the quest for radical democracy. İçinde Michael M G, Mohammed M A A (der). *The Kurdish spring: Geopolitical changes and the Kurds*. CA: Mazda Publishers, 163-185.

Küçük B (2009). Borders of Europe: Fantasies of Identity in the Enlargement Debate on Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 41: 89-115.

Küçük B ve Özselçuk C (2015). Mesafeli Devletten Şirket Devlete: AKP'nin Kısmi Tanıma Siyaseti. *Toplum ve Bilim*, 132, 162-190.

Küçük B ve Özselçuk C (2014). Yerellik ve Evrensellik Arasında Rojava Deneyimi <http://www.jadaliyya.com/pages/index/19959/yerellik-ve-evrensellik-arasinda-rojava-deneyimi>. Son erişim tarihi, 10.05.2015.

Kuyucu T (2014). Law, Property and Ambiguity: The Uses and Abuses of Legal Ambiguity in Remaking Istanbul's Informal Settlements. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(2), 609-627.

Lipsitz G (2006). *The Possessive Investment in Whiteness*. Philadelphia: Temple University Press, 1-24 ve 105-108.

Küçük B (2015). Yerelleşme ve Türkiyelileşme Arasında Kürt Meselesi. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 61-84.

Mbembe A (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15(1): 11–40.

Rancière J(2010). Who is the Subject of Rights of Man?.  inde: Rancière, J, Dissensus. *On Politics and Aesthetics*. London ve New York: Continuum, 62-76.

Rojava Toplumsal S zleŐmesi (2014). civiroglu.net/Rojava-toplumsal-sozlesmesi.

Shayegan D (2012). *Yaralı Bilin : Geleneksel Topumlarda Kültürel Őizofreni*. İstanbul: Metis

Stoler A L (1989): Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Rule. *Comparative Studies in Society and History*, 31(1): 134-161.

 st ndağ N (2014): Roj, Roja, Rojava, <http://www.jadaliyya.com/pages/index/19620/roj-roja-rojava>. Son erişim tarihi, 05.05.2015.

 nl  B (2011). İsmail Beşikçi Fenomeni. Bir Parrhesiastes'in Oluşumu.  inde:  nl , B ve Değer, O (der). *İsmail Beşikçi*. İstanbul: İletişim, 11-44.

 nl  B (2014). Türklük Sözleşmesi'nin İmzalanıŐı (1915-1925). *Mülkiye Dergisi*, 38(3), 47-81.

Toplum ve Kuram (2013). Giriş. Neoliberal Dönemde Cezalandırıcı Devlet, Kürt Meselesi ve Cezaevleri. *Toplum ve Kuram*, 14-29.

Yeğen M (2011). *Son Kürt İsyanı*. İstanbul: İletişim.

Yeğen M (2014). *Müstakbel Türk'ten Sözde VatandaŐa Cumhuriyet ve Kürtler*. İstanbul: İletişim.

Yonucu D (2014a). Gazze  zerinden Okmeydanı'nı Düşünmek, Evrensel Pazar, 8 Haziran.

Yonucu D (2014b). İdare Tekniği Olarak Farklılıkların Abartılması, Militarist Mekânsal Ayrıştırma ve Alevilerin yoğun Olarak Yaşadığı Mahalleler. *Birikim*, 301, 99-104.

Yörük E (2012). Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey. *Politics and Society*, 40, 517-547.

ŐiŐek, S (2008). Tolerance as an Ideological Category. *Critical Inquiry*, 34, 660-682.

Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş

Oğuzhan Taş, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi,
e-posta: tasoguzhan@gmail.com.

Tuğba Taş, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi,
e-posta: tugbakanli@yahoo.com.

Özet

2000'li yıllar Ankara'da sokak sanatında bir canlanmaya sahne oldu. Grafiti ya da şablon yapan bireysel sanatçılar/aktivistler, *ready-made*, yerleştirme, poster ya da yapıştırma üreten, *subvertising* yapan politik gruplar ve sanat kolektifleri, kent merkezindeki sokakları protesto ve direnişin mekânları haline getirmeye başladı. Biz bu canlanmayı, (1) tepeden modernleşmeci ulus-devlet projesinin simgesi olan Ankara'nın, bu kez de rövanş siyasetinin sahası haline getirilerek araçsallaştırılmasını protesto etme; (2) kentsel yaşam alanlarının, inşaat sermayesinin çıkarlarını destekleme ya da reklam endüstrisinin hâkimiyet sahasını genişletme saikiyle metalaştırılmasına direnme; (3) toplumsal iletişim kanallarının tıkandığı otoriter bir siyasal iklimde, alternatif iletişim mecraları yaratarak hegemonik olana meydan okuma çerçevesinde anlamaya çalışıyoruz.

2013 yılına damgasını vuran Gezi direnişi, sokak sanatındaki canlanmanın en görünür olduğu süreçti. Bununla birlikte Ankara'da faaliyet gösteren Kabahatler Atölyesi, Avareler ve KÜF Project gibi kolektifler 2000'li yıllardan itibaren kenti bir mücadele ve toplumsal iletişim alanı haline getirmeyi başarmışlardı. Biz bu çalışmada Ankara'daki sokak sanatı kolektiflerinin üretim pratiklerine odaklanıyoruz. Bu çerçevede sokak sanatını, belli bir alt kültüre ait estetik bir uğraş değil, "kent hakkı"nı ve "kentsel mekânın iletişimsel gücü"nü savunan katılımcı bir politik pratik olarak ele almayı amaçlıyoruz.

Anahtar sözcükler: Sokak sanatı, kent hakkı, aktivizm, kamusal mekân, Ankara.

Street Art in Ankara: The Right to the City, Protest and Resistance

Abstract

There has been a revival in street art in Ankara throughout the 2000s where we can witness a group of art collectives/activists turning the city into a privileged site of protest and resistance with their works ranging from stencils, cut-outs and graffiti to installations and ready-mades. We suggest to conceive of this revival in terms of (1) protesting the use of urban public space as an instrument in pursuing a politics of revenge, (2) contesting the commodification of the city for the benefits of construction or advertising industries, (3) seeking for the alternative media of expression in a

political milieu in which the channels of discourse are gradually being obstructed.

Gezi protests in 2013 were a landmark in terms of public visibility of street art. However, the art collectives such as *Kabahatler Atölyesi*, *Avareler* and *KUF Project* had substantially be enactive in making the city as a conceived space of struggle and social communication by their influential the city since 2000s. In this article, we focus on the art practices of these groups by considering street art such a political practice standing for the right to the city and communicative aspects of urban spaces.

Keywords: Street art, the right to the city, activism, public space, Ankara.

Giriş

“Bir toplumun çelişkileri, duvarların üzerine duvar yazılarından başka türlü çizilebilir mi?”

(Lefebvre, 2014: 165)

Henri Lefebvre (2014a) *Kentsel Devrim* kitabında sokağın imkân ve sınırlarını “sokağa karşı” ve “sokaktan yana” başlıkları altında sade biçimde özetler. Tarihsel süreç içinde sokağın bir “vitrin, mağazalar arasında bir geçit” olduğunu belirten Lefebvre (2014a: 23-25), mübadele değerinin kullanım değeri üzerinde hâkimiyet kurduğu sokakta, karşılaşmaların yüzeysel ve yabancılaşmanın son derece yüksek olduğundan söz eder. Kentsel mekân, reklamlar, tabelalar ve vitrinlerle bu mübadelenin gerçekleştiği alanlara dönüştürülmek istenir. Üstelik yapılan mekânsal düzenlemelerle kentin tüm sakinleri belirli güzergâhlara, davranış ve görme biçimlerine mahkûm edilir. Tüm bunlara karşılık Lefebvre sokaktan ümidini kesmiş değildir. Tersine, “sokağa karşı” söyledikleriyle mutlak bir imkânsızlığa işaret etme değil, kenti kendine ait kılmak ve dönüştürmek için yapılan müdahalelerin mahiyetine dikkat çekecek bir zemin yaratma peşindedir. Çünkü “sokaktan yana” Lefebvre’ye göre(2014a: 22-23); sokak sadece bir geçiş mekânı değil, aynı zamanda buluşmanın, karşılaşmaların, hareketin ve kaynaşmanın mekânıdır. Kentte, mekânların yeniden sahiplenilmesine dönük hamlelerle kullanım değerinin değişim değerine galip gelebileceği durumlar oluşabilir. Dahası kentte yaşayanlar iktidarın düzenlemelerine, onları geçersiz kılacak, denetim mantığına kısa devre yaptıracak, ortak mekânın kontrol edilemezliğini gösterecek taktiklerle yanıt verebilir ve böylelikle “kent hakkı”nı savunabilirler.

“Kent hakkı” kavramını ilk kez 1967’de ortaya atan Lefebvre¹ onun, hem kentteki gündelik hayatın girdiği krize karşı bir yanıt hem de kenti dönüştürmeye dönük bir talep olduğunu ileri sürmüştür (Harvey, 2013: 30). Lefebvre’nin kavramını tartışmaya açan David Harvey’e göre (2013: 44) kent hakkı sadece kentin kaynaklarına eşit erişim hakkı değil, onu “gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır.” Şüphesiz bu talebin yükseltilebileceği kilit mekân sokaktır:

Sokağın kentsel mekânı, sözün söylendiği yer, kelimelerin, işaretlerin ve şeylerin mübadele yeri değil midir? Sözün yazılı hale geldiği ayrıcalıklı bir yer değil midir? Sözün “vahşi” hale gelebildiği, kanunlardan ve kurumlardan kaçıp duvarlara yazılabildiği başka neresi vardır? (Lefebvre, 2014a: 23).

Biz bu yazıda sokak sanatının, Lefebvre'nin kavramları ışığında ele alınabileceğini; hatta Lefebvre'nin çağrısına verilen en güçlü yanıtlardan biri olduğunu öne sürüyoruz. Sokak sanatı pratiklerinin amacı ne olursa olsun “sanat yapıtının muhatabı, çerçevesi ve önkoşulu kent kendisidir” (Irvine, 2012: 3). Melez biçimler, teknikler ve mesajlarla kentsel kamusal mekânı dönüştürmeye girişen sokak sanatçıları, sokağın sunduğu görsel olasılıkları hatırlatır, kentte yaşayanları alışık olduklarının dışında farklı görme biçimlerine davet ederler.

Sokak sanatını kesin hatlar, kategoriler içine yerleştirerek tanımlamak ya da “biçimsel niteliklerinden yola çıkarak genel bir tanımlama içine hapsedmek” (Whybrow, 2011: 111) pek kolay değildir. Bunun nedeni, sokak sanatının hâkim sanat rejimini zorlayan, tam da onun kategorilerine meydan okuyan doğasıdır.² Nitekim “sokak sanatı”, “grafiti”, “duvar resmi”, “poster sanatı”, “kamusal sanat”, “gerilla sanatı” ve kentsel mekâna özgü daha pek çok sanatsal pratiğin kavramsal düzeyde birbirinden nasıl ayrıştırılacağına dair tartışma sürmektedir. Örneğin Nicholas Riggle (2010: 244-46), kentsel kamusal alana yerleştirilen her sanatsal çalışmanın sokak sanatı olarak ele alınabileceğini söylerken, New York'un ünlü sanat kolektiflerinden biri olan FAILE, sokak sanatının sokaktaki izleyicilerle, insanlarla, kitlelerle etkileşime girmekle ilgili bir şey olduğunun altını çizer (Lewisohn, 2010: 15). Biz bu çalışmada -amacımız bakımından tali olduğu için- sokak sanatının “ne”liğine ilişkin tartışmaya dâhil olmayıp, anlamını sokakta yapılmış olmaktan alan, dolayısıyla sokak kullanımının işin asli bir unsuru olduğu tüm formları (grafiti, sprej, şablon, poster, yapııştırma, yerleştirme vb.) sokak sanatı kapsamında ele alıp böyle adlandıracağız.

Kentsel dokudaki yarıklar: Gündelik hayat ve “sokak”ta sanat

Sokak sanatı formları muazzam bir çeşitlilik barındırmakla birlikte, her bir pratikte gördüğümüz bazı ortak özellikler vardır. Bunların başlıcası kısa ömürlü olmalarıdır. Çoğu zaman şablonlar, posterler, sloganlar kentsel mekânın yüzeylerine kat kat defalarca yazılır; ama altta kalan katmanın izleri tam olarak silinmez, belli belirsiz bile olsa varlığını sürdürür. Sokak sanatının diyalojik niteliğine dikkat çeken Irvine'in (2012: 7) söylediği gibi, iş ortaya koymaya yönelik her eylem, onu sokak bağlamı içinde her ifade ediş bir cevap, bir karşılıktır; her bir iş kendinden öncekilerle ilişkilidir. Bu ilişkilendirme, kentin kamusal görsel yüzeyine ilişkin sürüp giden bir tartışmadır. Bu nedenle kentin

kendisi, yeni kayıtlara açık, yaşayan, tarihsel bir palimpsest gibidir; duvarda oluŖan katmanlar zamanın katmanlarına dönüşür ve kentin hafızasını oluŖturur.

Sokak sanatının geçiciliğini kapitalist gelişmenin niteliğiyle ilişkisi bakımından da düşünmek gerekir. Ben Highmore (2010: 140-141), kapitalist 'ilerleme'nin kendisini homojen/pürüzsüz bir süreçmiş gibi sunmaya çalışsa da aslında süreksiz ve kararsız olduğunu savunur. Süreksizlikler "kentsel dokudaki yarıklar"dır. Bu yarıklar, yaşadığımız çağın her yönünü tanımlayan istikrarsız, kararsız gelişmeyi açığa çıkarır. Sokak sanatı kapitalist gelişmenin bu süreksizliğini ifşa etmeye dönük bir potansiyel taşıyıcı; kentsel dokuda ilerlemenin örtmeye çalıştığı yarıklar açıp kapitalist kentsel düzen içindeki süreksizlikleri, geçicilikleri görünür kılabılır: Bir afişin üzerine bir başkası yapıştırılır, bir şablonun/grafitinin üzerini bir yenisini kapatır ama alttaki katman varlığını sürdürür; üst katmanın kenarından "sızan" altta kalmış bir artık imge, aslında her bir katmanın geçiciliğini imler.

Sokak sanatının kamusal alanları kendine mal etmesiyle görünür olan eleştirel estetik, yirminci yüzyılın radikal toplumsal hareketleriyle yakından ilişkilidir. Toplumsal eylemlerde hayat bulan yaratıcı direniş biçimlerini araştıran Graham St. John (akt. Carmo, 2012: 114) avangard sanat hareketlerini, egemen düzen ve otorite tarafından genellikle tolere edilen "geleneksel, törensel, standart ve öngörülebilir" protesto ve gösteri biçimlerinden ayırır, bunlara karşıt olarak tanımlar. Bu çerçevede düşünebileceğimiz, 1957-1972 yılları arasında Fransa'da etkin olan Sitüasyonist Enternasyonel, melez nitelikteki bir toplumsal eylemlilik formunun adeta arketipidir. Christopher Smith'e göre (2004: 164) sitüasyonistler, sanat ve politikayı, yaratıcılık ve aktivizmi birbiri içine geçirmiş, böylelikle bu kavramların geleneksel kavranışlarını muğlak kılmıştır. Hareketin öncülerinden Guy Debord'a göre (1996) modern kapitalist düzen, gösteri toplumunun hâkimiyeti altındadır; imge yoğunluğuyla karakterize olan bu toplumlarda gösteriyi "kesintiye uğratmak" stratejiktir ve sitüasyonistlere düşen, bu imkânı yaşama geçirmektir (Scholl, 2013). Bunun için kullanılan, kültürel kodların anlamını saptırmaya dayalı temel taktiklerden biri, karşılığını *détournement*³ kavramında bulur. Kelime olarak aşırma, zimmetine geçirme; ayartma gibi anlamlara gelen *détournement* daha çok tarihsel ya da güncel imgelerle oynama, onların anlamını değiştirme üzerinden geliştirilen bir taktiktir. Sitüasyonist harekete yakınlığıyla bilinen Lefebvre de *Mekânın Üretimi* (2014) kitabında bu kavrama büyük önem atfeder. Ne var ki Lefebvre'nin terminolojisinde *détournement*, mekânın, caddelerin, binaların vb. kullanımını değiştirmek, onları farklı kullanımlara açarak yeniden sahiplenmek anlamında kullanılır (Lefebvre, 2014: 185). Farklılık barındırır da söz konusu sokak sanatı olduğunda bu iki kullanımı birlikte düşünmek olanaklıdır. Nitekim

sokak sanatçılarının kullandıkları taktikler, sitüasyonistlerin kullandıklarıyla yakından bağlantılıdır. Sadie Plant'ın (2000: 104-105) söylediği gibi, Mayıs 1968'de anonim, ucuz ve dolaysız bir dil olan grafitinin kullanımı, avangard sanat hayalinin gündelik hayat pratiği içinde gerçekleştirilmesinin örneğini oluşturmuş; mevcut düzeni bozma ve harekete dâhil olma yönünde güçlü bir çekim alanı yaratan sokak sanatı, kentin daha geniş çaplı bir *détournement* alanı olarak dönüşümüne ilham vermiştir. Sokak sanatı, kentin yüzeylerini, işaretlerini ve yönergelerini sahiplenip anlamını değiştirmeye yönelik muhalif enerjinin açığa vurulduğu en güncel pratikler bütünüdür; gündelik hayatın içine sızar, her an karşımıza çıkan tanıdık mekânlara ve imgelere saldırmak için bizzat onların kendisini kullanır.

Ankara: Ulus Devlet Vitrininden “Harikalar Diyarı”na

Tarık Şengül Ankara'da kentsel mekânın Cumhuriyet'in kuruluşundan 2000'li yıllara kadar geçirdiği dönüşümü üç döneme ayırarak değerlendirmeyi önerir (Şengül, 2008: 17). 1945'e kadar süren ilk evre “ulus devleti kentleşmesi”yle karakterize olmuştur. Bu evrede Ankara, kendi halindeki bir taşra kentiyken, ulus devlet yaratma projesinin sosyo-mekânsal prototipine dönüştürülmüş, kentin iskânına, çağdaş bir Cumhuriyet vitrini, her şeyiyle bir “numune kent” (Bora, 2005: 62) yaratma ülküsü yön vermiştir:

[Yeni] Ankara sadece ulus-devletin kentleşme politikasını yansıtmaz, aynı zamanda ideal Türk vatandaşı, Cumhuriyet'in modernleşme ve Batılılaşma pratiğinin hayata döküldüğü bir gündelik hayat; ulus-devletin hayali bir cemaat olarak kurgulanmasını kolaylaştıracak bir nüfusun membaı haline getirilme arzusu doğrultusunda tahayyül edilmiştir (Cantek, 2003: 38).

Bu evreye İstanbul-Ankara ve eski-yeni Ankara gerilimleri damga vurur (Bostanoğlu, 2008: 103). Yeni Ankara hem eski başkenti ve onun temsil ettiği Osmanlı geçmişini unutturmalı hem de yeniliğiyle kentin çok katmanlı tarihini örtmelidir: “Yeni Cumhuriyet, unutmak için Ankara'yı başkent olarak seçmiştir” (Gür, 2011: 13). Bu sebeple gelenekseli yansıtan Gar-Kale ve Ulus ekseninin karşısında Cumhuriyetin Ankarası, Sıhhiye-Çankaya hattında gelişmiş (Doğanay, 1999: 7), buna uygun olarak tasarlanan Atatürk Bulvarı, bağlandığı yol ve meydanlarla, peyzajı ve üzerinde yer alan kültürel yapılarıyla kentliler için “birer görme ve görünme sahası” olarak düşünülmüştür (Al, 2011: 32).

1980'lere dek süren ikinci evreye “emek gücünün kentleşmesi”ni sağlamış; gecekondulaşma ve enformel emek pazarının genişlemesiyle kentin yoksul ve zengin bölgeleri (Kuzey-Güney Ankara) arasında artan çelişki dikkat çekmiştir. Bu çerçevede kent merkezinde ikili bir ayrışma göze çarpmaktadır: “Ulus-

Dışkapı eksenini, eski kent ve kentin gecekondulu nüfusuna [...] Kızılay-Bakanlıklar aksı kentin orta sınıfına hizmet etmektedir” (Şengül, 2008: 19).

1980 sonrasında damga vuran gelişme “sermayenin kentleşmesi”dir (Şengül, 2008: 20). Bu üçüncü evrede, inşaat sektörü, büyüme stratejileri çerçevesinde devlet yatırımlarıyla desteklenmiş, yasal değişikliklerle imar ve planlama yetkileri büyük ölçüde yerel yönetimlere devredilmiştir (Balaban, 2011: 22-24). Büyükşehir belediyeleri gecekondulu bölgelerini imara açmış, rantı yüksek bölgeler gecekondulardan temizlenerek buralar yüksek gelir gruplarına yönelik konut, alışveriş merkezi gibi projeler için tahsis edilmiştir. Şengül günümüzün gecekondulu bölgesi dönüşüm projelerinin hepsinde büyük ölçekli rant yaratma ve bu rantı belli kesimlere (çıkar grupları, müteahhitler ve yandaş kesimler) tahsis etme kaygısının hakim olduğunu söyler (Bayraktar, 2013: 22). Bu çerçevede Ankara’da “Ulus-Kızılay-Bakanlıklar-Kavaklıdere aksında tanımlanan kent merkezindeki yoğunlaşma” (Şengül, 2008: 20-21) kentin çeperlerine (Dikmen, Balgat, Çukurambar, Yıldız, Keçiören, Pursaklar) kaymaya başlamış, örneğin Eskişehir Yolu olarak bilinen bölge, toplu konut projeleri, AVM’ler, zincir oteller, bakanlıklar, büyük devlet kuruluşlarının binaları ve yeni üniversite kampüsleriyle birlikte kentin yeni merkezine dönüşmeye başlamıştır.

Ankara’da bu üçüncü evreye, Melih Gökçek’in kesintisiz devam eden büyükşehir belediye başkanlığının damgasını vurduğunu söylemek yanlış olmaz. 1994 seçimleriyle büyükşehir belediye başkanı olan Gökçek, 2002 genel seçimlerinde AKP’nin tek başına iktidara gelmesiyle gücünü pekiştirmiş; kavgacı, inatlaşmacı ve meydan okuyucu tutumuyla rövanş siyasetinin bünyesinde cisimleştiği başlıca figürlerden birine dönüşmüştür. Gökçek belediyeciliğinin ve bu belediyecilik anlayışına güç veren AKP hükümetlerinin bakış açısında Ankara, ele geçirilip bayrak dikilecek bir düşman kalesidir. Burada Gökçek’e düşen rol tepeden modernleşmeci, elitist kültür anlayışının karşısına aynı aşırılıkta bir popülist estetik çıkarmaktır. Tanıl Bora’nın (2005: 59) sözleriyle Gökçek, “çevrenin merkeze meydan okumasının ya da ondan intikam almasının pornografisini sergiler”; kente ilişkin yeniden inşacı tahayyülü, bu intikam ve popülizmden beslenir.

Gökçek’in etkisi altında Ankara’nın hafızası, bu kez, Cumhuriyetin numune kenti kimliğini silmeye zorlanır, genişleyen kentsel mekâna amorf bir milli kültür ve gelenek kılıfı giydirilmeye çalışılır.⁴ Bora (2011:16), Türk muhafazakârlığında “gelenek” lafının şaşasına karşılık, bu “geleneğin” maddi-kültürel varlığına duyarsız kalındığına dikkat çeker. Bu açıdan Cumhuriyet ideolojisinin “sıfır mazi” siyaseti kendisini İslamcı-muhafazakâr hareket içinde de tekrar eder (Bora, 2011: 17). Yıllar içinde Gökçek belediyeciliğinin alamet-i farikasına

dönüşen kentsel çözümler ve ucube yapılar bu gelenek yoksunluğunun kanıtı gibidir: dev fiskiyeli, saat kuleli meydanlar; belediyenin tanıtımı ve ticari ilanlar için şehrin dört bir yanına yerleştirilen, yol kenarlarını ve raylı sistem koridorlarını dolduran dev dijital ekranlar ve reklam panoları; yapay kale, göl ve şelaleler; “hanım” ve gençlik kulüpleri, tematik eğlence parkları, bu parkları dolduran devasa boyutlardaki maketler ve hayvan figürleri⁵; keçi heykelleri, kentin maskotu seçilen “seymen” Ankara kedisi maketleri ve nihayet yıllardır tartışılan, sayısı 100’ü bulan köprülü kavşak ve üst geçitler.⁶

Gökçek belediyeciliğindeki bu “inşaat şehveti” popülist stratejinin asli unsurlarından biridir. Bu anlayışa göre, kent içi ulaşımındaki trafik sorununu çözenin temel aracı, köprülü kavşaklar ve üst geçitler inşa etmektir. Bu yapılara sürekli olarak “belediyenin çalıştığı” somut göstergeleri olarak referans verilir, bunlar halkın davet edildiği tören ve şenliklerle açılır (Atak, 2005: 106). Bu türden büyük, daha büyük yapılar inşa edip bunları siyasal başarının nişanesine dönüştürme saplantısı Tanıl Bora’ya göre Türk sağının, Milli Görüş çizgisine akseden bir karakteristiğidir: “Salih siyaseti ‘hizmet yarışı’ olarak tescil eden sağ, her bir binayı hizmet heykeli gibi diker. İnşaat, ‘sözü bitiren’ türden icraattır” (Bora, 2011: 18). Bu inşaat şehveti, Gökçek’in Sincan’da yaptırdığı, masal kahramanlarının gigantik maketleriyle donattığı Harikalar Diyarı örneği gibi bir büyüklük saplantısını da bünyesinde barındırır ki; bu saplantı Nazi Almanyası’ndaki “güç tapıncına dönük orantısız büyüklükte binalar-anıtlar inşa etme merakı”nı akla getirmektedir (Bora, 2011: 18). Gökçek’in her seçim döneminde halka müjdelediği bu projelerin son örneği, komşu kentleri Ankara’ya bağlayan otobanlara inşa edilen kemerli kapılar olmuştur.⁷ Ankara’nın fethi, kente giriş yollarını tutan bu kapılarla tamamlanmıştır.

Sokağa Çağırın Sesler: Kabahatler Atölyesi, Avareler ve KÜF Project

Çalışmanın odağında, (1) aktif olarak sokak sanatı üretmeye devam eden, (2) ürettikleri işler Ankara fikri ve imgesiyle, kent hakkı talebi ve kente ilişkin duyulan kaygılarla ilişkili olan, (3) aslen sokağa yönelik işler yapan, başka sanatsal faaliyetlerle uğraşıyor olsalar bile öncelikleri sokakta sanat üretmek olan üç kolektif yer alıyor.⁸ Amacımız kolektiflerin somut işlerini değerlendirmek kadar onların üretim pratiklerini ve bu pratiklerin kentsel alandaki iktidar mücadelesinde nasıl bir karşı konum oluşturduğunu anlamak olduğu için, Kabahatler Atölyesi ve Avareler ekibinden üçer kişiyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik (sırasıyla; 31 Mart 2015, 2 Nisan 2015), yüz yüze görüşmeyi kabul etmeyen KÜF Project ekibiyle e-posta yazışması (11 Nisan 2015) yaparak sorularımıza yanıt almaya çalıştık, geçmişte kendileriyle yapılan mülakatlardan yararlandık.⁹

“Hepimiz Ankara Bebesiyiz”: Kabahatler Atölyesi

Kabahatler Atölyesi'nin çekirdek kadrosu felsefe, antropoloji ve güzel sanatlar alanında eğitim görmüş dört kişiden oluşuyor. Bununla birlikte, üzerinde çalışılan işe göre sayının kimi zaman 27'ye kadar çıkabildiğini öğreniyoruz. Bir kısmının tanışıklıkları Hacettepe Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarına dayanırken, bir kısmı 2008-2011 yılları arasında Ankara'da çıkardıkları anarşist politika dergisi *Ahali* çevresinden tanışıyor.

Kolektifin ismi, yürürlüğe girmesi üniversitede okudukları yıllara denk gelen, kampüse izinsiz afiş, poster vb. asılmasına para cezası getiren “Kabahatler Kanunu”na (2005; 5326, md. 42) dayanıyor:

Beştepe’de afiş asmak yasaklandı ve rektör bu yasağı Kabahatler Kanunu’ndan kopyalayıp yapıştırdığı ilgili maddeyi koyarak, altında imzasının olduğu bir afişle duyurdu. Yani “afiş asmak yasaktır”ın bir afişi vardı. İronikti. O zamanki arkadaşlarımla bu afişin bir tane kopyasını aldık ve çok fazla sayıda çoğalttık; büyüttük tekrar çoğalttık, küçülttük çoğalttık ve Edebiyat Fakültesi'nin giriş camlarını, içerisini ve panolarını bu afişle doldurduk... Güvenlikçiler geliyor, bakıyor, yapacak bir şey de yok çünkü rektörlüğün imzası var altında, “şu zamanlar arasında asılabilir bu afiş” diye. Dekan da geldi, yapacak bir şey yok. Biz de orada gülüyoruz.

“Afiş Asmak Yasaktır”, Kabahatler Atölyesi (2008)

Grup, bu çalışmasında yaratıcı eylem kapasitesini ortaya koyarak oyuncu bir şekilde “iktidar”ın duyurusunu sahiplenmiş ama onu ters yüz ederek bir bakıma, getirilen yasağa kısa devre yaptırmıştır. Bu eylemin, yasağı kendi kendine geçersiz kılması ve iktidar konumunda bulunan dekanın ve güvenlik görevlilerinin eylemsizlik sınırlarına çekilmesine neden olması bakımından karşı hegemonik bir tavır oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Öğrencilik yıllarındaki faaliyetlerini¹⁰ aktivizm bağlamında değerlendiren grup üyeleri, sokak sanatını politik bir eylemlilik, yaratıcı bir protesto yolu olarak kullanmışlardır.

Hacettepe Üniversitesi’nin kedi köpekleri itlaf ettiğine dair bir söylenti çıkmıştı. Bunu da hiç yalanlamamışlardı. Böyle olunca biz de hayalet kediler köpekler tilkiler, böyle *stenciller* yaptık her tarafa. Güvenlik kameraları çıkmıştı, akademide özgür bir alanda bunları istemiyoruz demek için güvenlik kameralarının aynlarından stickerlar yapıp daha mahrem yerlere, mesela kızlar tuvaletine, mesela hocaların olduğu katlara yapıştırdık.

Üniversitenin ardından, bu kez kentin sokaklarında işler üretmeye başlayan Kabahatler Atölyesi için Kızılay, Konur Sokak’ın önemli bir yeri vardır: Ekibin gündelik hayatı çoğu burada geçer; hayatlarını bu sokaktaki işyerlerinden kazanırlar, burada yaşayıp işlerinin çoğunu burada-burası için üretirler. Okul yılları sonrasında oluşan ekiple yapılan ilk önemli iş, Konur Sokak’ın Meşrutiyet Caddesi’yle kesiştiği üst geçidin merdivenlerine ölüm yıldönümünde yerleştirdikleri Erdal Eren portresi (2013) olmuştur.

Meşrutiyet Caddesi’nde yer alan bu üst geçidin Ankara’nın değişen kentsel görünümü bakımından önemli bir yeri vardır. Bu üst geçit, Meşrutiyet Caddesi’ni baştan sona kuşatan ve 2000 yılında yapılan dört üst geçitten biridir. Ne var ki, yaya ve araç trafiğinin yoğunluğu nedeniyle karşıdan karşıya geçişin sıkıntı yarattığı bu işlek caddede üstgeçitler, yapıldığı dönemden bu yana işlevsiz durumdadır. Daha doğrusu amaçlanan işlevleri dışında kullanılır: Ayaklarına afiş, poster ve ilanlar yapıştırılan geçitlerin her iki yanındaki korkuluklara belediyenin reklam panoları asılmıştır, geçit, oturup sohbet eden, kuşbakışı trafiği ya da çevreyi seyreden gençler ya da caddede eylem olduğunda üst açıdan fotoğraf çekmek isteyen foto muhabirler tarafından kullanılır. Kabahatler Atölyesi işlerini işte bu merdivenlere yerleştirir:

Erdal Eren’le ilk çıktığımız zaman bir borcumuz olduğunu düşünüyordum, hele ki bir Ankara bebesi olarak. Bu zamanki anmaların hep sıradan, tekdüze ve vurucu olmayan, unutulup geçen şeyler olduğunu ve Erdal Eren’in daha şıkını hak ettiğini düşünüyordum. Burası bizim sokağımız; burada bomboş duran

merdivenler vardı. Böyle bir fikir aklımıza geldi... Zamanın dikta subaylarının, Kenan Evren ve askerlerinin küçülüp durduğu, arkalarından Erdal Eren'in büyüüp yükseldiği bir imge oldu... Ayrıca daha önce hiç kullanılmamış bir sath, merdivenlerin dikey yüzeyleri kullanılmış oldu, hem de Ankara kent hayatında siyasi yeri olduğu düşünülen bir sokağın merdivenleri...

Grubun bu merdivenleri seçmekteki amacı yaşam alanları içinde kendilerini ifade etmek için dikkat çekici ve uygun bir alan olmasıydı. Merdivenler ikinci kez Ethem Sarısülük'ün vurulmasının ardından onun resmini sergilemek için kullanıldı.

“Ethem Sarısülük”, Kabahatler Atölyesi (2013)

Lefebvre'nin (2009: 191) söylediği gibi kentsel mekâna mübadele değeri hâkim olmakla birlikte bu sabit ve değişmez bir nitelik değildir. Mekânın sadece ekonomik bir değeri olmadığını vurgulayan Lefebvre (2014: 358-359), kullanım değerinin mübadele değerine direndiğini, onunla çatışmaya girerek kendini yeniden ortaya çıkardığını söyler. Yukarıda da belirtildiği gibi, üstgeçit

Kabahatler Atölyesi'nden önce de kendi işlevinin dışında kullanılmaya başlamış, bir yandan reklam panolarıyla donatılırken öte yandan alternatif bir oturma mekânına dönüştürülmüştü. Bu kullanım çeşitliliği, değişim değeri ile kullanım değerinin bir arada var olabileceğinin göstergesi olarak okunabilir. İkinci kullanım, üstgeçidin kullanım değerini öne çıkarmakla birlikte, hâkim görsel rejim bağlamında düşündüğümüzde kullanım değerinin değişim değerine üstünlük sağlaması Atölye'nin afişlerinin asılmasıyla mümkün olmuştur. Bu tür bir kullanım, hâkim görsel rejime bir müdahale ve mekânın politikleşmesinin görünür halidir. Kabahatler Atölyesi, merdivenleri sahiplenerek yeni bir tür kullanıma açmış, onu yeni bir işlevle donatmış ve böylece kente yeni bir direniş mevzii kazandırmıştır.

Merdivenlerin -Kabahatler Atölyesi'nin kullanımı dışında- yeni bir işlev kazanarak sergileme yüzeyine dönüşmesinin örneği, Öğrenci Kolektifleri'nin Ali İsmail Korkmaz davasına destek için yaptıkları çağrıyla merdivenlere yerleştirmeleri olmuştur. Kolektif, dev posterleri basamaklara parça parça yapıştırırken altta Atölye'nin o güne dek dokunulmadan kalan yelkenli resmi yavaş yavaş yerini Ali İsmail portresine bırakmış, sokaktan gelip geçenler sokak sanatının bu yaratıcı yıkımının ilk sahnesine tanık olmuştur.¹¹ Ertesi gün, ikinci sahnede, bu kez Kabahatler Atölyesi biraz acemice yapıştırıldığı için dökülüp saçılmaya başlayan parçaları toplayıp, yandaki duvarda kendilerinin yapmış olduğu Ethem Sarısülük resminden geriye kalanların hemen yamacına taşımış, Ali İsmail'in yüzü Kabahatler Atölyesi'nin üst üste yaptığı işlerin ve onlarca politik afişin yapıştırıldığı bu palimpsestin bir parçasına dönüşmüştür: "Ethem'in gözleri öyle uzun süre kaldı. Sürekli kopardılar, yırttılar ama orası biraz yüksekte kalıyordu. Yapıştırılanların altında öylece durdu kaldı bir süre."

Kabahatler Atölyesi ve Öğrenci Kolektifleri (2013)

Kabahatler Atölyesi'nden önce de kullanılan bu duvarı, direnişin ve kolektif hafızanın kamusal bir mecrası olarak ele alabiliriz. Bugün de duvar sadece Kabahatler Atölyesi'nin değil sokak sanatıyla ilgili olsun olmasın toplumsal muhalefeti temsil eden her türlü grubun afişleriyle, sloganlarıyla doludur. Bu anlamda bu duvarı "toplumsal muhalefet duvarı" olarak adlandırmamız yanlış olmayacaktır. Şu günlerde duvar, yavaş yavaş soluklaşan ve üstü kapanmaya başlayan, geçen 1 Mayıs'ta (2014) Kabahatler Atölyesi'nin yaptığı, karanlık suları ışığıyla aydınlatarak kürek çeken bir madenci resmiyle kaplı. Merdivenlerdeyse en son, Dünya Emekçi Kadınlar Günü'nde kadınlara armağan olarak yaptıklarını söyledikleri dev bir karanfil resmi vardı.

"1 Mayıs", Kabahatler Atölyesi (2014)

İşlerin niteliğinden de anlaşılacağı gibi, Kabahatler Atölyesi politik eylemliliği sokak sanatıyla birlikte düşünür, hem sıra dışı büyüklükte bir resimle hem de bunu sıra dışı bir mecraya yerleştirerek yoldan gelip geçenleri eserin etkisine doğrudan maruz bırakmayı amaçlar. "Neden sokaklara çıkıp slogan atmak yerine bu yolu tercih ediyorsunuz?" sorumuza verdikleri yanıt, solun geleneksel eylem anlayışına yönelik bir tepkiyi ve siyasal estetikle ilgili bir arayışın izlerini barındırır:

Onu da yapıyoruz. Ama o eylem tarzı yeteri kadar avazını yükseltmiyor. Eğer aynı dille yapıp durursak, tarihi tekrar yazıp duruyor sistem. Beklenen şey bu zaten; imza toplanması, basın açıklaması yapılması... Bu örgütlü olmaya karşı

olmamızdan, kişisel bir bohemlikten falan kaynaklanmıyor. Bakın gördüğünüz gibi bu kadar kişi beraber, organize olup büyük sayılabilecek işler yapıyoruz... Duvara sadece bir şey yazmak yerine, görsel olarak daha etkili, vurucu bir şey bulduğumuzda daha çok keyifleniyoruz. Çünkü etkisinin çok daha farklı olacağını düşünüyoruz... [B]iz merdivenleri yaptığımız zaman tekrar düşünmek, tekrar sorgulamak zorunda kaldı oradan gelip geçenler, mesela onun üzerine basıp üst geçitten geçmek istemedi...

Kabahatler Atölyesi ekibi estetik ve teknik bakımdan kendilerini zorlayan işler yapmaya, çitayı yüksek tutmaya çalışıyor. Bu kaygıları, mevcut sol hareketlerin iletişimsel etkinliklerinde estetik bir kaygının olmamasından, fırçayla slogan yazmanın ötesine geçilmemesinden duydukları rahatsızlıkla ilgili. Sol aktivizmin alışılmış formları ve iletişim tarzının kanıksanması karşısında yoldan gelip geçenlerin dikkatini çeken, onları çevrelerine ve duvarlara bakmaya yönelten işler üretmeyi önemsediklerini belirtiyorlar. Bu bağlamda, bir taraftan Ankara'da politik eylemliliğin dar bir söylemsel alana sıkışıp kalması, yaratıcılık ve üretkenlikten uzaklaşması, diğer taraftan devletin ve piyasanın kent üzerindeki hegemonyası karşısında sokağın hafızasına girme, dokusunda yarıklar açma peşindeler. Kente yabancılaşmamak için kendilerinden izler bırakıyor, böylelikle kenti kendilerine, kendilerini kente ait hissetmeye çalışıyorlar:

İşte söylenir ya Ankara için, denizi yok, gri yer, nasıl yaşanıyor... Ankara'yı Ankara yapan gelenekler. Başka bir şey yok çünkü... Ormanımız, parkımız mı kaldı... İşte birtakım yerler, heykeller. Onlar da yavaş yavaş gidiyor... Kentle ilgili hafıza duvardakilerle oluyor. Şimdi biz de giriyoruz oraya. Bunu planlamasan bile, bu senin deklarasyonunda olmasa bile... O duvar tabii ki yasak bize, Akbank yanındaki duvara 1 Mayıs yazılmasını ister mi, tabii ki istemez. Yasağı delmek gibi öncelikli bir amacımız yok, ama zaten adımızın da işaret ettiği gibi, yaptığımız şey kendi doğallığında bu yasağı deliyor.

Kabahatler Atölyesi'nin sıradaki işleri için seçtikleri mekân Dikmen; kapitalist kentleşmenin çekirdeğini oluşturan mülksüzleştirme ve yerinden etme sürecinin (Harvey, 2013: 60) en kapsamlı gerçekleştiği alanlardan biri. Bu bakımdan, sadece uygun bir yüzey sağlayacağı için değil, kentsel dönüşümün yıkıcılığına karşı direnişte olan Dikmenlilere "bir selam vermek" için buraya yöneleceklerini söylüyorlar:

Bütün adaletsizlikler birbiriyle bağlantılı. Orada uzun zamandır bir direniş yürütülüyor, hem de bir avuç insan tarafından hem de kendi evleri için yürütülüyor. Bu kutsal bir durum. [B]uraya herhangi bir şekilde bir selam vermek, oraya dikkat çekmek, içinde olmak isteyeceğimiz bir eylemdir. O yüzden bir sonraki eylemimiz bu.

“Ankara’yı İstiyoruz ve Hemen Şimdi”: Avareler

Tanışıklıkları okul yıllarına dayanan Avareler, aynı fakültede güzel sanatlar eğitimi görmüş beş kişilik bir ekip. İlk çalışmaları Eskişehir yolundaki bir alışveriş merkezi inşaatının paravanına yazdıkları 14 metrelik “Doors Dinle İçki İç Ankara” (2010) duvar yazısı. Bu yazıyla birlikte, artık geleneksel sanatın sınırlarına sığmayacaklarını anlayan grup elemanları sokak sanatı çalışmalarını sürdürmeye karar veriyorlar. Kolektifin ismi aynı eve çıkmadan önce geçirdikleri, camilerde, otobüs terminalinde ya da okuldaki atölyede sabahladıkları avarelik yıllarına bir gönderme; ne var ki bunun, geceleri çıkıp şehrin sağına soluna kendilerinden izler, mesajlar bırakan bir grubun yaptığı işin ruhunu yansıtan bir isim olduğu da söylenebilir.

“Doors Dinle İçki İç Ankara”, Avareler (2010)

Avareler’in “Doors Dinle İçki İç Ankara” işi kısa sürede silinse de önünde polis ekip aracı dururken çekilmiş fotoğrafı viral bir şekilde yayılıyor. 2011 yılında “Sergi” adını verdikleri ve Eskişehir Yolu’ndaki billboardlara yerleştirdikleri işlerinin ses getirmesiyle Avareler adının duyulmaya, yaptıkları diğer yazılama ve şablonların, Bilkent Köprüsü’ne astıkları pankartın fotoğraflarının grubun ismiyle paylaşımına girmeye başladığını görüyoruz.

Aktivist sanatçılar olarak kent mekânının olanaklarını araştıran Avareler ekibi, işlerini yapmak için genellikle Eskişehir Yolu’nu tercih ediyor ve bu tercihi Eskişehir Yolu’nun her sınıftan insanın kullandığı ender noktalardan biri olmasıyla açıklıyor: “O güzergâhı kullanan beş farklı üniversitenin öğrenci,

hava reklam şirketlerinin (Ströer-Kentvizyon) panoları (raket CLP) ve otobüs duraklarına (CLP durak) yerleştirilmek için tasarlanmıştır.

“40 Haramiler”, Avareler (2012)

Avareler, Ankara’da kentsel mekânın ticarileşmesi ve kentin görsel manzarasının reklamlarla istila edilmesine reklam panolarını kendilerine mal ederek karşı çıkmışlardır. Bu tam anlamıyla bir *détournement* eylemidir:

Kemik kadro oluştuktan sonra sağdan soldan arkadaşlarımız biz de bir şey yapmak isteriz dediler. Biz de bunu insanları katacak ortak bir proje gibi düşündük. Amaç billboardları kaplayan bir iş yapmaktı. Onlara ölçüleri gönderdik, “şu ölçüde istediğiniz görseli hazırlayın, bir de 5 lira çıktı parası gönderin” dedik. Gönderenlerle bu işi yaptık.

Avareler’in reklam panolarına yerleştirdiği bazı posterleri *subvertising* (Bearder, 2012) kavramı çerçevesinde düşünebiliriz. Ticari mesajların sahiplenilip, anlamının alaycı/yıkıcı bir şekilde tahrif edilmesine dayanan *subvertising* taktiğinin örneği, boş panoları kiralamak için üzerlerine yapılandırılan, “buraya bakarlar” yazılı posterlerin “hele 1 bah” olarak değiştirilmesinde karşımıza çıkar.

Avareler’in bazı işleri, kentsel alanda özgürlük hissinin kaybolduğu ve bu kaybın kentsel muhalefetin yeşermesini engellediği, baskıya ve otoriteye karşı çıkma gücünü zayıflattığı düşüncesini savunur. Çok ufak ölçekli çalışıldığı için gelip geçenlerin rahatça görebilmesi için Konur Sokak ve Karanfil Sokak’ta beton çiçekliklerin köşelerine, telefon dağıtım kutularının üzerlerine yerleştirilen “Eski Oyunlar Serisi” (2013) bu meseleyle ilgilenir, sokakları özgürlüğün ve kolektif tahayyülün mekânları olarak ele alarak çocukları sokağa davet eder:

Bu iş şöyle aklımıza geldi: Marketten dönerken iki çocuk çimlerde oturuyordu, yanlarında top da vardı ama ikisi de *ipad*'de futbol oyunu oynuyordu. Çocuklar artık AVM'lerdeler, oradaki kapalı alanlarda oyun oynadıkları için sokağa çıktıklarında da aynı dar sınırlarda kalıyorlar. Orada bir ekran ve kendisi var. Sokakta oynarken öyle değil; mızıkçılığı öğreniyorsun, paylaşımcılığı öğreniyorsun, kavgayı, edebi öğreniyorsun. Dayak yiyorsun, atıyorsun. Ama şimdi birisinin "yazdığı", sınırlarını birisinin çizdiği bir şeyin içindesin, "biz" in ölüp "ben" in doğduğu yerler bu dokunmatik ekranlarımız.

"Eski Oyunlar Serisi", Avareler (2013)

Avareler "Pembe Seri"yle (2013), şehrin dört bir yanına yayıldı; trafoları, keçi heykellerini, belediye sembollerini, telefon dağıtım kutularını, çöp konteynirlerini pembeye boyayıp kente kendilerinden izler bırakarak hem Büyükşehir'i hem de bu kez diğer ilçe belediyelerinin estetik anlayışını protesto etti. Bunlar izleyicide anlık da olsa bir yabancılaşma etkisi yaratmayı, rahatsız etse bile günlük rutinde gözümüzün alıştığı, artık fark etmediğimiz nesnelere hala yerli yerinde durduğunu bize hatırlatmayı hedefliyordu:

Pembeye boyadık, sonra üstüne posterler yapıştırıldı. Posterler söküldükçe alttan eski gri renk çıkmaya başladı ve sonra belediye gidip aynı pembeye kendisi boyadı.

2014 yerel seçimleri sırasında bir kez daha planlı olarak reklam panolarını hedef alan Avareler bu kez, CLP'lerle yetinmemiş ve "Sergi" içinde olduğu

gibi yol kenarlarındaki ayaklı billboardları da kullanarak 2014 yerel seçimine giren partilerin karşısına “Bal Porsuğu Partisi”nin adaylarını çıkarmışlardır. Ankara’daki hâkim belediyecilik anlayışıyla dalga geçen ve seçmenleri neye oy verdikleri konusunda düşünmeye iten aday tanıtımları, Çukurambar, Sıhhiye, Ümitköy, Çayyolu, Emek, Bahçeli ve Balgat’ı kapsayan geniş bir kentsel alanda sergilenmiştir.

“Bal Porsuğu Partisi”, Avareler (2014)

Avareler, üzerlerinde her gün tüketime yönelik imgeleri ya da siyasi otoritenin simalarını görmeye alıştığımız reklam panolarını kullanarak bu panoların mantığına saldırır. Lefebvre’den (2014: 382) yola çıkarak bu çalışmaların mevcut mekânı taklit ederek, onun parodisini yaparak bir karşı-mekân oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu çalışmalar aynı zamanda gündelik hayatın tekrarını kesintiye uğratan bir niteliğe sahiptir. İnsanlar her gün adımladıkları yerlerden geçerken, her gün bakmaya alışık oldukları reklam panolarına göz ucuyla da olsa bakarken Avareler’in yaptığı bir işle karşılaşınca onlar için görünmez olan mekânlar yeniden görünür olmaya başlar. Avareler böylelikle gelip geçenleri, kentlin idari otorite ve piyasa tarafından düzenlenmesini sorgulamaya davet eder. Irvine’in (2012: 21) belirttiği gibi, reklam mesajları bizi reklamın işaret ettiği pozisyona, yani tüketici ve pasif alıcı pozisyonuna çağırarak üzerine kuruludur. Sokak sanatı ise kent sakinleri için alternatif bir özne pozisyonu talep ederek ticari mesaj sisteminin dayattığı çerçevenin dışına işaret eder; izleyicilerin farklı özne pozisyonları almalarına izin vererek onları tüketim idealinin nesnesi olmaktan çıkarır. Dahası mübadele değerinin üzerini

çizer, reklam panolarını işlevlerinden bağımsızlaştırır ve kentsel görünürlüğün uzamını farklı bir şekilde tahayyül edebilme potansiyelini açığa çıkarır.

“Bi’ Pisuarı Eksik Ankara’nın”: KÜF Project

KÜF Project (bundan sonra KÜF), bu üç grup içinde en çok tanınan ve işlerinden haberdar olunan ekiptir. Kendileriyle yapılmış çok sayıda mülakat, yazılı ve görsel medyadaki haberler, sosyal medyadaki yaygın tanınırlıkları bunu gösterir.¹² KÜF ekibinin tanışıklıkları ve ortak çalışmaları projenin evveline dayanmaktadır. Sokak sanatıyla ilgilenmeye başlanmalarında, Türkiye’den Tunç Dındaş (TURBO) ve Cins, İngiltere’den Banksy, İspanya’dan SpY, Fransa’dan Invader gibi grafiti sanatçıların etkisi olmuştur. Ekipte yer alanların sayısı yapılan işlere göre değişiklik gösterir; 2 kişi de, 15 kişi de olabilmektedir. Kendi sözleriyle “projeye destek verenler ağırlıklı olarak yazan, çizen, çalan, çeken ve bu yetileri vasıtasıyla hayatını idame ettirmeye çalışan insanlar”dan oluşmaktadır. Sanatla mesleki anlamda ilgilenmedikleri halde KÜF’e belli bir süre destek vermiş olanlar, işbölümünün belli aşamalarında yardımcı olanlar da vardır. Bu nedenle ekibin kaç kişi olduğu sorusunun net bir yanıtı yoktur. KÜF’ü süregiden bir “proje” olarak tanımlamaları da bununla ilgilidir:

KÜF’ü bir proje olarak görmemizin sebebi şudur; biz bir ekip işi yapıyoruz, görev alan birçok kişi oluyor ve herkes işini en iyi şekilde yaptığı takdirde işler ilerliyor. Bu işler, fikir çarpıştırma-geliştirme, eylem planlama, güvenlik önlemi alma, uygulamada kullanılacak malzeme seçimi, post prodüksiyon gibi bir çok alanı kapsıyor (Anon, 2014).

Ağırlıklı olarak Avareler’in işlerinde gördüğümüz kent hakkı ve Kabahatler Atölyesi’ndeki kentsel aidiyet hissi KÜF’ün işlerinde de önemli bir motivasyon kaynağıdır:

KÜF’e şimdiye değin fikir ve yetileriyle destek veren herkes ya Ankaralıdır ya da Ankara’dan bir şekilde yolu geçmiştir. Dolayısıyla KÜF’ü KÜF yapan etmenlerin başında Ankara’yı sayabiliriz. Sokakları denize çıkmasa da iyisiyle kötüsüyle bu şehri seviyoruz ve sokaklarında gezenlere bir şeyler anlatmaya çabalıyoruz.

İşlerinin hedefinde kentin monotonluğunu kırmak, “tekdüzeliğe çomak sokmak” (Akmehmet ve Yavuz, 2012), gündelik akış içinde çevresindeki dönüşüme yabancılaşan kent halkının dikkatini ve eylem gücünü harekete geçirmek olduğunu söyleyen KÜF ekibi, trafik tabelalarını, altgeçitleri, bariyerleri kullanır. Trafik düzeninin bu elemanları, işlerinin bir kısmında bizzat işin yapılma nedenidir; bir kısmında ise gündelik rutinin kanıksanmış unsurlarına müdahale ederek izleyicilerin dikkatini çekmek için taktiksel amaçla kullanılır; bunların işlevleri dönüştürülür. Örneğin “Peace” (2010) başlıklı işlerinde

Tunalı Hilmi Caddesi'ndeki "duraklama yapılamaz" tabelalarına birer *sticker* yapıştırıp bunları "barış işareti"ne dönüştürerek Mavi Marmara baskını ve aynı gün İskenderun'da gerçekleşen bombalı eylemi kınamışlar, birkaç gün sonra, Türkiye milli takımının Dünya Kupası'na katılamamasından duydukları hayal kırıklığı üzerine, "It's the Football" (2010) adını verdikleri işlerinde, aynı caddeyi bir uçtan diğerine kuşatan tabelalara forma numaraları vermişlerdir.

"Peace", KÜF Project (2010)

“It’s the Football”, KÜF Project (2010)

KÜF’ün yukarıdaki işlerini, kentin yüzeyine otorite tarafından işlenmiş olan kurallara birer meydan okuma olarak görebiliriz. Kenti nasıl adımlayacağımızı belirleyen bu kurallar, kent içinde hareket halindeyken neyi yapıp neyi yapamayacağımızı tayin eder, davranışlarımızı yönlendirir. Her an karşımıza çıkan işaretler, örneğin yasak tabelaları Lefebvre’nin deyişiyle (2014: 162) basit birer işaret olmanın ötesindeki “iç içe geçmiş yönerge ve buyruklardır.” Bunlar gündelik hayatımız içinde bizim için artık büyük ölçüde görünmezdir ve farkında olmadan, neredeyse otomatik biçimde işaretlerin buyruklarına uyarız. Böylelikle tam anlamıyla iktidarın arzu ettiği bir görünmezliğe bürünmüş oluruz. Ama bu mutlak bir durum değildir, Lefebvre’nin anlayışından hareketle mekânın aynı zamanda bir direniş barındırdığını söylememiz gerekir. Sokak sanatı bu direnişin ortaya çıktığı alanlardan biridir. KÜF’ün yasak tabelalarına ilişkin işi, doğrudan ve bilinçli bir direniş pratiği olarak, karşıt bir işaretleme girişimi teşkil eder. Kentsel ortamda karşımıza çıkan işaretleri, engelleri kendine mal eder, onlara buldukları mekân içinde müdahale ederek yeniden düzenleme yapar, iktidarın yüklediği anlamı boşaltarak kendi mizahi, ironik anlamını yükler. Sitüasyonistlerin bir sanat eserini ya da imgesini alıp anlamını değiştirmeleri gibi KÜF de tanıdık sembollerini kullanarak şaşırtma yapar; sokak

tabelalarını, işaretleri sahiplenerek onlarla dalga geçer ve böylece orijinal anlamda tahribata yol açar.

Kabahatler Atölyesi'nin Konur Sokak'ı, Avareler'in Eskişehir Yolu'nu mesken tutmaları gibi, KÜF de çoğunlukla Tunalı Hilmi Caddesi civarında çalışır. Bunun bir nedeni, kimi işlerinin "mekâna özgü" (*site-specific*) olmasıdır: Örneğin "Büyükşehir Küçük 1 TL" (Mayıs 2011) işinde hedef, banyo seramiği benzeri bir renk ve materyalle döşenen ve üzerlerine *kitsch* kuğu figürleri çizilen Kuğulu Alt Geçidi'nin kentsel estetikten yoksunluğuyla dalga geçmektir; "Tosun Paşa" (Nisan 2010), Kuğulu Park kavşağındaki "Gaziosmanpaşa" tabelasının değiştirilmesine dayalı bir iştir. Bir başka neden ise, tıpkı Kabahatler Atölyesi'nde gördüğümüz gibi bu çevrenin ekibin gündelik yaşam alanı olmasıyla ilgilidir: "O sokaklarda yanan ampulleri yine o sokaklarda dışa vuruyoruz". KÜF, kenti değiştirip, dönüştürmeye öncelikli kendi çevresinden başlar, değişim ve eyleme geçme çağrısını önce burada seslendirir.

"Büyükşehir Küçük 1 TL", KÜF Project (Mayıs 2011)

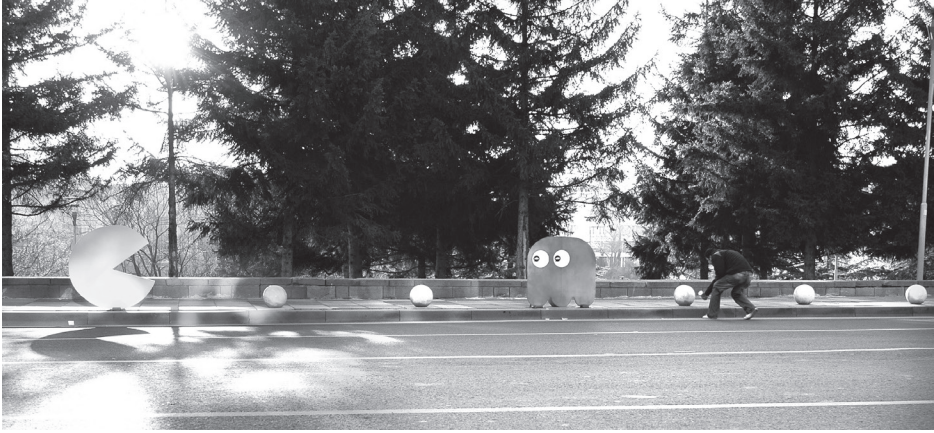
“Tosun Paşa”, KÜF Project (Nisan 2010)

“Büyükşehir Küçük 1 TL”, “Pisuvar” adıyla da bilinen bir iştir: KÜF, bu “ready-made” (hazıryapım) işte, geçidin girişine yerleştirdiği pisuvarla, yukarıda söz ettiğimiz altgeçidin devasa bir umumi tuvalete olan benzerliğine dikkat çekmiştir.¹³ Dahası bu işin videosuyla birlikte dolaşıma giren metinle, Gökçek belediyeciliğinin alamet-i farikası olan pek çok başka unsuru da hedef almıştır:

Bi’ pisuarı eksik Kuğulu alt geçidi. İşe bak!... Zincirlerle çevrilmiş, yaya trafiğine kapatılmış meydanlar. İşe bak! Açık hava otoparkına çevrilen Tunalı Hilmi Caddesi... En yakını şehir merkezine 20 km uzaklıkta bulunan parklar, bahçeler. İşe bak! Büyüdüğümüz kaldırımların yerini alan, sıradan, zevksiz alışveriş merkezleri... Her seçim öncesi telaşla kurulmuş hayallerin ürünü projeler, asla gerçekleşmeyeceği bilinen fantastik vaatler... Hafızasını kaybetmiş, ruhunu yitirmiş bir kent... (<https://vimeo.com/20280613>).

KÜF’ün bir sonraki dikkat çekici işi “Pac-Man” (Aralık 2011), üstteki alıntıda protesto edilen bir uygulamayı hedef alır: Kentin sokaklarının açık hava otoparkına dönüştürülmesi. Ana cadde ve bulvarlarda yol kenarlarının Büyükşehir Belediyesi tarafından ücretli otopark olarak işletildiği¹⁴ bir kentte, araçların kaldırımlara park etmesini engellemek için konulan mantar bariyerlerin absürdlüğüne dikkat çekmek isteyen KÜF, bu kült atari oyunundaki karakterlerin maketlerini yapıp, Cinnah Caddesi’nin Atakule’ye yakın

kesiminde PacMan'ın, işlevi sorgulanan mantarları (puanları!) yutarak ortadan kaldırmakta olduğu bir mizansen yaratmıştır.

“PacMan”, KÜF Project (Aralık 2011)

Sonuç

Siyasetin geleneksel araçlarıyla talep edilen kent hakkı her şeye muktedir olmaya saplantılı yerel ve merkezi yönetimlere karşı bir meydan okumadır. Onların gözünde ise bu tür talepler tehdit barındırır. Bu nedenle insanlar kent hakkı için sokağa çıktığında güvenlik güçlerinin saldırısına maruz kalırlar. Gezi Direnişi bunun en yakın tarihli, hafızalara kazınan örneğidir. Sokak sanatı pratikleri ise kent hakkının alternatif yollarla talep edildiği bir mecradır. Buradan yola çıkarak, Ankara’da faaliyet gösteren bu üç sokak sanatı kolektifinin Ankara’da karşı-mekânlar yaratmaya çalıştıklarını ve bu şekilde kentsel alandaki direniş imkânlarını araştırdıklarını savunduk.

Kent hakkı talebini dillendiren kitlesel hareketlerin şiddetle bastırılmaya çalışıldığı otoriter bir politik iklimde, kentin sermayenin hâkimiyetinde ve sağlam gibi görünen kabuğunda çatlaklar oluşturan, mikro direniş mevzileri yaratan sokak sanatının önemini teslim etmemiz gerekir. Çünkü kentin yüzeyine yazılan sokak sanatı, önünden geçip giden insanların kulağına kentin sokaklarının her daim direnişe açık olduğunu, onlar tarafından yeniden keşfedebileceğini fısıldar. Sokak sanatı kendi başına topyekûn bir dönüşümü beraberinde getiremez elbette. Ne var ki, kentin dönüştürülmesi ve sahiplenilmesi gerektiğini hatırlatır, imkânlara işaret eder, yeni alanlar açar, kentsel yaşam deneyiminin çoğulluğunu gösterir. Yazıya konu olan her üç kolektif için bu niteliklerin ortak olduğunu söyleyebiliriz. Ancak kolektiflerin sanat üretim pratiklerinin çeşitli yönlerden farklılıklar barındırdığını da belirtmemiz gerekir. İçeriği ne olursa olsun resmi otoritenin yasakladığı

yüzeyleri bir iletişim mecrasına dönüştürmenin kendisi bir tür müdahaledir. Bununla birlikte Kabahatler Atölyesi, Avareler ve KÜF'ün seçtikleri yüzeyler ve kullandıkları sanatsal dil kendi özgün pratikleri ve sanat anlayışları içinde çeşitlenmektedir. Örneğin sol politik hafızanın simgelerinden Erdal Eren'in ya da Gezi Direnişi sırasında Ankara'da öldürülen Ethem Sarısülük'ün portrelerinin merdivenlere devasa boyutta resmedilmesinde belli bir politik konumdan ve toplumcu gerçekçi bir siyasal estetikten beslenen bir kent hakkı talebi görürüz. Diğer yandan KÜF'ün pisuar işi, kentin Gökçek tarzı kentsel estetiğin damgasını taşıyan simasına bir müdahaledir ve Marcel Duchamp'ın çok bilinen çalışması Çeşme'ye (1917) göndermede bulunur. KÜF'ün referansı sanat tarihine ve tam da sanatın "ne"liğini sorgulayan dadaizme, Kabahatler Atölyesi'nin referansı sol politik hafızaya, toplumsal hareketlere ve bunların güncel yansımalarıdır. Ayrıca KÜF popüler kültüre sıkça göndermede bulunur, oradan çekip aldığı karakterleri işlerine katar. Avareler'in işlerinde ise popüler kültür içindeki muhalif isimlere, unsurlara rastlarız. Ne var ki politik konumlanış ve sanatsal dil bakımından Avareler'in işleri geniş bir alana yayılır, zaman içinde çeşitlenen estetik anlayışları, kolektifin ismini çağırıştırır şekilde nihai hedefi olmayan bir arayış halini alır.

Sokak sanatında, belli bir zaman dilimi içinde belirli bir mekânda çalışılarak bir iş üretilir; bu fiziksel bir eylemdir. Üstelik doğası gereği sokak sanatı geçicidir, öyle ya da böyle yerini siyasal otoritelerin ya da piyasanın mekânsal müdahalelerine bırakır. Buna karşılık, sokak sanatı dijital ağlarda kendini yeniden üretip çoğaltmakta, gün geçtikçe daha çok paylaşıp yeni izler oluşturmaktadır. Böylece görüntüsel bir kalıcılığa erişip kolektif hafızamızın parçasına dönüşür. Irvine'in (2012: 10-11) sözleriyle bitirirsek, sokak sanatı artık dijital kente taşınır ve aynı anda tüm kentlerde görünür olur.

Sonnotlar

¹ Kavramın ortaya atıldığı makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Henri Lefebvre, 2011.

² Görünürlüğün kontrolüyle işleyen egemen görsel rejim, kurumlar, kanunlar, kamusal politikalar ve kültürel kategoriler yoluyla sergileme mantığının çerçevesini çizmiştir ve kentsel kamusal alanın denetimsiz kullanımını bu çerçevenin dışında tutmuştur. Kamusal mekânlarda sergileme yapıldığı da olur; ancak yerel otoritelerden gerekli izinlerin alınmış olması her zaman önkoşuldur.

³ Fransızca *détournement* kavramı için farklı Türkçe karşılıklar mevcut. *Gösteri Toplumu ve Yorumlar* (1996) kitabında "çalıp değiştirme" olarak Türkçe'ye çevrilen kavram *Mekânın Üretimi* (2014) kitabında "yön değiştirme" olarak karşılanmış. Bu yüzden kavramın orijinalini kullanmayı yeğledik.

⁴ Bu kalıba sokma işleminin ilk örneklerinden biri, gürültülü bir şekilde takdim edilen yeni amblem olmuştur. Kentin çok tanrılı geçmişini akla getiren Hitit Kursu'nun yerini alan zorlama kolajı Gökçek şöyle anlatıyordu: "Bazılarının bir flamaya benzettiği eserdeki çift minare İslamiyeti temsil ediyor. Daha sonra bir hilal var... Burada yıldızı kullanmadık. Bu da Türklüğün temsili olarak duruyor. Minarelerin ortasında yer alan Atakule'nin silueti de modern Ankara'yı temsil ediyor" (akt. Doğanay, 1999:8).

⁵ Bu çalışmayı kaleme aldığımız sırada Beştepe kavşağına dikilen robot heykeli bu enfantil estetiğin örnekleri arasına dâhil oldu. Dahası Gökçek, bu yıl açılması planlanan AnkaPark'ı metrelerce uzunluktaki 30-35 adet *Transformers* robotuyla donatmayı planlıyor.

⁶ Eser Atak'ın belirttiği gibi (2005: 103) katlı kavşaklar yapılırken, bunlara işlerlik kazandırmak için yayaların kullandığı ışıklı yaya geçitleri kaldırılıp, yerlerine üst geçitler yapılmakta. Trafik sorununun çözümü, araç akışının önünü kesen her engeli kaldırmaya, kentsel dokuyu hiçe sayacak şekilde yolları genişletmeye, yayaları ana arterlerden temizlemeye dayalı (Bora, 2005: 60). Bu nedenle Ankara'nın en işlek, yaya trafiğinin en yoğun olduğu cadde ve bulvarları, kentsel estetikten yoksun demir yığını üst geçitlerle dolu.

⁷ Gökçek, kapıların havai fişekli, konserli "açılış" töreninde kentlinin 20 yıldır inşa edilmekte olan seçmece tarihine referansta bulunmuştu: "Kapılarımızın hepsi Selçuklu ve Osmanlı mimarisinden esintiler taşıyor, yani tarihimizi yansıtıyor. İnşallah kapılarımız ayrı ayrı özellikleri ve mimarileri ile Ankara'nın bundan böyle sembolleri arasına girecek. Ankara gün geçtikçe güzelleşiyor, daha da güzelleşiyor..." (Kaynak: <http://www.aa.com.tr/tr/tag/301525--ankaranin-bes-kapisina-acilis>, Erişim Tarihi: 9 Nisan 2015).

⁸ Bu nedenle, geçmişte dikkat çekici işler yapmış bulunan ancak eylemlilikleri devam etmeyen *Vandalina* gibi kolektifleri bu çalışmaya dâhil etmiyoruz.

⁹ Metinde aksi belirtilmedikçe bu üç kolektifin kendi sözlerinden yaptığımız alıntılar bu derinlemesine görüşmelerden ve yazışmadan alınmıştır.

¹⁰ Grup üyelerinin o yıllarda Beytepe'de ürettikleri işler için bkz. <http://kopyalayapistirm42.blogspot.com.tr/>.

¹¹ Posterin yerleştirilmesi sırasında çekilen bir video için bkz. www.youtube.com/watch?v=5LjIq1mDcQU. Erişim tarihi: 6 Nisan 2015.

¹² KÜF'ün işlerinin bu denli öne çıkmasındaki önemli bir etmen, işlerin paylaşımına sokulan videoları. Bu videolar sadece işlerin yerleştirilme anlarını kayıt altına almakla, belgelemekle sınırlı düşünülmez, belirli bir prodüksiyon mantığı içinde (dramatik kurgu, akış, çekim ölçekleri, montaj, jenerik, fon müziği vb. unsurlar) kimi zaman izleyici tepkilerini de içerecek şekilde (örn. Tosun Paşa) üretilip hazırlanır. Bu videolar için bkz. <https://www.behance.net/kufproject>. Erişim tarihi: 10 Ekim 2014.

¹³ Gökçek dönemindeki pek çok (köprülül) kavşak ve alt/üst geçit yapımında olduğu gibi Kuğulu Park kavşağı da yapımı öncesinde tartışmalara konu olmuştur. Gökçek'in, bölgedeki trafik akışını rahatlatmaya dönük asıl planı, yolu genişletebilmek için civardaki tek yeşil alan olan Kuğulu Park'ın bir bölümünü "tıraşlamak"tı. Ancak protestolar karşısında bu projeyi rafa kaldırmak durumunda kalmış, yerine bu alt geçit inşa edilmişti.

¹⁴ Bu konuda bir yazı için bkz. Gürel, 2011.

Kaynakça

Akmehtmet O ve Yavuz M (2012). KÜF Project Röportajı. *Adaptasyon Podcast*. 31 Ocak 2012. <http://adaptasyon.tumblr.com/post/16814236830/kuf-roportaj>. Erişim tarihi: 4 Ekim 2014.

Al M (2011). Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası-Palimpest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme. *İdealkent*, 4, 22-36.

Anon (2014). KÜF Project: Türkiye'nin Şakacı Sokak Sanatçıları. *Futuristika*, 8 Haziran 2014. <http://www.futuristika.org/kuf-project-turkiyenin-sakaci-sokak-sanatcilari/>, Erişim Tarihi: 14 Nisan 2015.

Atak E (2005). Bir Başkanın Araba Sevdası ve Ankara Ulaşımında Kayıp Yıllar. *Planlama Dergisi*, 2005/4, 102-111.

Avareler'le görüşme, 2 Nisan 2015.

Balaban O (2011). İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi? *Birikim*, 270, 19-26.

Bayraktar P (2013). H. Tarık Şengül'le Görüşme: Distopya ve Ütopya. *Bir+Bir*, Nisan 2013, 20-26.

Bearder P (2012). Word on the Street: Subvertising and Rewriting the Urban Visual Landscape with Street Art. İçinde: L M Bell ve G Goodwin (der), *Writing Urban Space*, Alresford: Zero Books, 6-14.

Bora T (2005). Küçük-Büyükşehirle Mega-Taşra Arasında Ankara. İçinde: T Bora (der), *Taşraya Bakmak*, İstanbul: İletişim, 58-64.

Bora T (2011). Türk Muhafazakarlığı ve İnşaat Şehveti: Büyük Olsun Bizim Olsun. *Birikim*, 270, 15-18.

Bostanoğlu Ö (2008). Ankara-İstanbul Başkentlik Çekişmesi: Cumhuriyet Ankara'sından Gökçek Ankara'sına. *Mülkiye Dergisi*, 261, 89-118.

Cantek L F Ş (2003). "Yaban"lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara. İstanbul: İletişim.

Taş O ve Taş T (2015). Ankara'da Sokak Sanatı: Kent Hakkı, Protesto ve Direniş. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 85-114.

Carmo A (2012). Reclaim the Streets, the Protestival and the Creative Transformation of the City. *Finisterra XLVII(94)*, 103–18.

Debord G (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*. Çev. A Ekmekçi ve O Taşkent, İstanbul: Ayrıntı.

Doğanay Ü (1999). Türkiye’de Siyasal İslam ve Kentsel Mekânlar: Fazilet (Refah) Partili Büyükşehir Belediyesinin Ankara’daki Uygulamaları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8(1), 3-19.

Gür B F (2011). Unutmak, Öteki ve ‘Boş Kent’ Ankara. *İdealkent*,4, 8-20.

Gürel D (2011). ANFA Sokak Otoparkından Araç Başına 1.3 TL Alıyor. *Hürriyet Ankara*, 28 Eylül 2011. <http://www.hurriyet.com.tr/ankara/18844151.asp>. Erişim Tarihi: 15 Nisan 2014.

Harvey D (2013). *Asi Şehirler*. Çev. A D Temiz, İstanbul: Metis.

Highmore B (2010). *Everyday Life and Cultural Theory: An Introduction*. New York: Routledge.

Irvine M (2012). The Work on the Street: Street Art and Visual Culture. İçinde: B Sandywell ve I Heywood (der), *The Handbook of Visual Culture*, Londra ve New York: Berg, 235-278. <http://highschool.caminonuevo.org/staff/mcramer/files/Assignments/ap/Irvine-WorkontheStreet-1.pdf>, Erişim tarihi: 21 Kasım 2013.

Kabahatler Atölyesi’yle görüşme, 31 Mart 2015.

KÜF Project’le yazışma, 11 Nisan 2015.

Lefebvre H (2009). Space: Social Product and Use Value. İçinde: N Brenner ve S Elden (der), *State, Space, World: Selected Essays*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 185-196.

Lefebvre H (2011). Kent Hakkı. Çev. G Aksümer ve J Strutz, *Eğitim Bilim Toplum*, 9 (36), 140-152.

Lefebvre H (2014). *Mekânın Üretimi*. Çev. I Ergüden, İstanbul: Sel.

Lefebvre H (2014a). *Kentsel Devrim*. Çev. S Sezer, İstanbul: Sel.

Lewisohn C (2010). *Street Art: TheGraffiti Revolution*. Londra: Tate Publishing.

Plant S (2000). *The Most Radical Gesture: The Situationist International in a Postmodern Age*. Londra ve New York: Routledge.

Riggle N A (2010). Street Art: The Transfiguration of the Commonplaces. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 68(3), 243–57.

Scholl C (2013). Bakunin'in Zavallı Kuzenleri: Sanat Yoluyla Taktiksel Müdahale. Çev. B Taş, *Skopdergi*, 5. <http://www.e-skop.com/skopdergi/bakuninin-zavalli-kuzenleri-sanat-yoluyla-taktiksel-mudahale/1586>, Erişim Tarihi: 10.11.2014.

Smith C B R (2004). Whose Streets?: Urban Social Movements and the Politicization of Space. *Public*, 29, 156–67.

Şengül T (2008). Ulus Devletten Sermayenin Hegemonyasına Ankara Kentinin Gelişimi. *TMMOB Ankara Kent Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara: Kozan, 15-22.

Uysal S (2013). KÜF Project Röportajı. *Sol Gazetesi Kültür/Sanat Eki*, 28 Mart 2013

Whybrow N (2011). *Art and the City*. Londra ve New York: I. B. Tauris.

Kahire'den İstanbul'a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler¹

Burak Özçetin, Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi,
e-posta: burakozcetin@gmail.com.

Ömer Turan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi, e-posta: omer.turan@bilgi.edu.tr

Özet

Gerek Arap Baharı gerekse Gezi Parkı protestoları sırasında futbol taraftar gruplarının, özellikle de Ultraların şaşırtıcı bir şekilde protestoların önemli aktörlerden biri oluşuna tanık olduk. Mısır'da Develer Savaşı'nda ve sonrasında ve Türkiye'de de göstericilerle polis arasındaki çatışmalarda, taraftar grupları dağınık ve örgütsüz kitleleri bir araya toplayarak direnişe önemli bir destek vermiştir. Toplumsal hareketlerin bu sıra dışı aktörlerini sorunsallaştıran bu çalışma, Mısır ve Türkiye örneklerini belirli karşılaştırma öğeleri çerçevesinde ele almaktadır. Çekişmeci siyaset literatürünün sunduğu kavramsal çerçeveye yaslanan makalede siyasal fırsatlar, birikmiş bir çekişmenin varlığı, deneyim ve taraftar gruplarının mevcut eylem repertuvarları tartışılmaktadır. Makale siyasete demokratik katılım yollarının tıkandığı, devlet şiddetinin yaygın olduğu ve sokağın asli muhalefet ve protesto uzamı haline geldiği Mısır örneğinde taraftar gruplarının, tecrübeli sokak savaşçıları olarak toplumsal hareketlerin güçlü ve kalıcı unsurları haline geldiğini vurgulamaktadır.

Anahtar sözcükler: Çekişmeci siyaset, toplumsal hareketler, Arap Baharı, Gezi Parkı, Ultralar.

Cairo to Istanbul: Football, Politics and Social Movements

Abstract

Both in the Arab Spring and Gezi Park protests we have witnessed football fan groups', especially the Ultras' emergence as crucial actors in social protests. In Egypt during the Battle of Camel and it's after, and in Turkey, the fan groups contributed resistance through gathering and organizing dispersed and unorganized masses in clashes with the police forces. This study, through problematizing these unusual actors of social movements through making a comparison between Egyptian and Turkish cases. The article uses the conceptual tools provided by contentious politics approach and discusses political opportunities, accumulated contention, experience, and fan groups' action repertoires. The article proposes that in Egypt case, in which conduits of democratic participation to politics is blocked, state violence is pervasive and street became the main space of dissent and protest, the fan groups, as experienced street fighters, become the powerful and persistent elements of social movements.

Keywords: Contentious politics, social movements, Arab Spring, Gezi Park, Ultras.

Giriş

Ortadoğu’da futbolun çalkantılı dünyasını irdeleyen çözümlenmeleri² ile özel bir ilgiyi hak eden James Dorsey, futbolun sahada ve saha dışında farklı grupların ve çıkarların amansız bir mücadele yürüttüğü bir savaş alanı olduğunu söyler. Dorsey’e göre, bırakın kitlelerin afyonu olmayı, futbol sahaları, camilerle birlikte, pek çok Ortadoğu ülkesinde insanların talep, huzursuzluk ve isteklerini telaffuz edebildikleri sayılı kamusal alandan biridir. Son otuz yılda futbol, “Körfez ülkelerinden Afrika’nın Atlantik kıyılarına kısırılmış öfke ve hüsranın ve siyasi, cinsel, ekonomik, toplumsal, etnik ve ulusal haklar için verilen mücadelenin ortaya çıktığı bir alan olmuştur” (Dorsey, 2011: 1). Ortadoğu topraklarına ondokuzuncu yüzyılın sonunda ayak basan futbol, bölgenin tarihinde önemi bir rol oynamış; sömürgecilik, milliyetçilik, kadın hareketi, şehirleşme, sanayileşme, devlet inşası, küreselleşme ve siyasal ayaklanma süreçleri ile sürekli olarak iç içe geçmiştir (Raab, 2012: 620).

Her ne kadar ondokuzuncu yüzyılın sonundan günümüze değin futbol ve siyaset iç içe geçmiş olsa da, özellikle son yıllarda, Arap Baharı ile birlikte futbol taraftarlarının, toplumsal hareketlerin asli unsurlarından biri hâline geldiği görülmektedir. Pek çok araştırmacı bu durumu otoriter rejimlerde sivil toplumun tümüyle ya da büyük oranda baskılanması sonucunda “futbolun toplumsal ve siyasal kimliklerin ortaya konması için ender alanlardan biri olması ve futbol sahalarının siyasal mesajların ilk olarak iletildiği ve otoritelerle çatışıldığı alanlar olması” ile açıklar (Tuastad, 2014: 376). Gerçekten de Mısır gibi, toplumsal muhalefetin sistematik bir şekilde baskılandığı ve sivil toplum üzerinde sürekli bir denetim ve gözetimin hüküm sürdüğü ülkelerde stadyumlar, Negt ve Kluge’nin (1993) kavramını ödünç alarak söyleyebiliriz, karşı kamusal alanlar olarak varlık göstermektedir. Önemli farklılıklar barındırmakla birlikte benzer bir durum Türkiye için de geçerlidir. Gezi protestoları sırasında, başta Beşiktaş taraftar grubu Çarşı olmak üzere, taraftar gruplarının oynadığı rol futbol, siyaset ve toplumsal hareketler ilişkisini daha da belirgin kıldı. Buradan hareketle bu makale Tahrir ve Gezi direnişlerinde taraftar gruplarının oynadığı rolün karşılaştırmalı bir analizini sunmayı hedeflemektedir. Çalışmanın hemen başında, söz konusu karşılaştırmaların asimetrik olacağını vurgulamak gerekiyor. Yöntemsel olarak Mısır örneği hakkında ikinci el Türkçe ve İngilizce kaynaklara dayanan çalışma, Çarşı söz konusu olduğunda ise derinlemesine görüşmeler ve katılımlı gözlemlerle desteklenmektedir.

Makale boyunca geliştirilen karşılaştırmalı perspektifin iki temel gerekçesi vardır. Bunlarda birincisi Tahrir ve Gezi direnişlerinin aynı küresel direniş

dalgasının unsurları olduğu iddiasıdır. İkinci temel gerekçeyse, toplumsal hareket örneği olan iki direniş sürecinde de taraftar gruplarının siyasal performanslarıyla 'çekişmeci siyaset'in (*contentious politics*) öznelere hâline gelmiş olmalarıdır. Bu iki temel gerekçeyi detaylandırmak makalenin giriş bölümünde bize kullanacağımız kavramları hangi tanımlar ekseninde ele aldığımızı da serimleme fırsatı verecek. Birinci gerekçeden başlayacak olursak, 2010'ların başından itibaren küresel ölçekte bir protesto dalgası gözlenmektedir. Bu dalga için "isyan ve umut ağları" (Castells, 2013) ya da "öfkeli hareketi" (*indignados*) gibi adlandırmalar önerilmektedir. Tejerina vd. ise (2013), 2011-2012 dönemindeki küresel protesto dalgasını işgal toplumsal hareketleri (*occupy social movements*) olarak adlandırmayı öneriyorlar. Tejerina vd. için bu dalganın başlangıç noktası 2011'de Tunus'ta başlayan Arap Baharı protestoları. Orta Doğu, İspanya, Portekiz, İtalya, Yunanistan ve ABD'deki protestolar da bu dalganın tezahürleri olarak değerlendiriliyor. Tejerina vd. için bu küresel protesto dalgasının dört temel özelliği söz konusu. Birinci ortak özellik, kamusal alanların işgalidir. İkinci özellik, dalganın hemen hemen bütün tezahürlerinde sosyal medya kullanımı ve *online activism* daha önce görülmemiş oranda öne çıkmasıdır. Üçüncü ortak özellik, işgallerin sivil itaatsizlik şeklini almasıdır. Dördüncü ortak özellikse, farklı örneklerde protestolara örgütlü muhalefetle örgütsüz kesimlerin, tecrübeli eylemcilerle deneyimsiz amatörlerin birlikte katılmalarıdır. Başka bir ifadeyle, bu yeni dalgada protestolara renklerini veren unsurlardan biri de örgütlü siyasetin yer yer esneklikten uzak tarzlarının aşılması ve yeni amatörlerin yeni söylem ve tarzlarıyla katılımlarıdır (ayrıca bkz. Bennett ve Segerberg, 2012; Gerbaudo, 2014). Bu dört unsur üzerinden değerlendirme yapıldığında iki noktayı vurgulamak mümkündür. Birincisi, Türkiye'deki Haziran 2013 Gezi protestoları, Tejerina ve meslektaşlarının vurguladıkları 2011-2012 küresel protesto dalgasının bir parçası olarak düşünülebilir. Sayılan dört temel özellik büyük oranda Gezi protestolarına da uymaktadır: Gezi Parkı'nın ve Taksim Meydanı'nın işgali, sosyal medyanın eylemlerin örgütlenmesinde ve çerçevelenmesinde oynadığı rol kamusal alanların işgalini merkeze alan bir dizi sivil itaatsizlik eylemi ve eylem ve örgütlenme tecrübesi olmayan geniş kitlelerin (amatörlerin) protestolarda yer alması. İkincisi, bu küresel dalganın iki örneği olan Tahrir ve Gezi direnişlerinde futbol taraftar gruplarının özel bir rolü söz konusudur. Bu iki nokta, makale boyunca geliştirilecek olan karşılaştırmalı analizin temelini oluşturmaktadır.

Karşılaştırmanın ikinci gerekçesi, toplumsal hareket ve çekişmeci siyasetin tanımları üzerinde durmayı gerektirmektedir. Diani ve Bison'a göre (2004) toplumsal hareketler, paylaşılan bir kolektif kimlik temelinde siyasi ya da kültürel ihtilaflara taraf olmuş bireyler, gruplar ya da örgütler arasındaki enformel etkileşimdir. Tilly (1984: 306) ise toplumsal hareketleri iktidarı elinde

tutanlarla formel temsilden yoksun olanlar adına konuştuklarını iddia edenler arasında, süreklilik arz eden etkileşim serisi olarak tanımlar. Tilly'ye göre toplumsal hareketlerde kişiler gücün dağılımı ya da kullanımına ilişkin görünür değişim taleplerinde bulunurlar. Toplumsal hareketleri tanımlarken kimi zaman eski toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketler arasında bir ayrıma gidildiği görülür. Bu ayrım uyarınca, eski tarz toplumsal hareketler genel olarak işçi sınıfının politik mobilizasyonu ile eşitlenir. Yeni toplumsal hareketler ise 1968 sonrası belirginleşen ve yaşam tarzını, kimlik sorunlarını ve konu/sorun odaklı siyaseti de kapsayan yeni tarz sol siyasetler ilişkili olarak görülür. Taktikler anlamında yeni olduğu düşünülen toplumsal hareketler bu anlamda kimi zaman endüstri sonrası toplumlarda gözlenen muhalefet hareketleri olarak değerlendirilir. Calhoun ise bu ayrımın geçerli olmadığını savunur. Calhoun'un ifadesi ile "eski" olarak nitelenen hareketlerin hedeflerinin dar manada iktisadi olduğunu iddia etmek yanlıştır. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başındaki muhalif hareketlerde de bugünkü tasnifte "yeni" toplumsal harekete özgü olarak nitelenen özellikler mevcuttur (Calhoun, 1993). Eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki farka aşırı vurgu yapan yorumcular, sınıfın iktisadi bir kategori olmanın yanı sıra kültürel kodlar üzerinden de işleyen bir toplumsal ilişki biçimi olduğunu genelde görmezden gelme eğilimindedirler (Çetinkaya, 2008).

Toplumsal hareketlerin nasıl tanımlanacağı üzerine düşünürken bu hareketlerin dönüştürücü gücüne de işaret etmek gerekiyor. Bu dönüştürücü güç, sadece müdahil oldukları hak arama süreçleriyle ilgili değildir. Bunun ötesinde toplumsal hareketler, katılanlar için de bir dönüşüm anlamına gelir. Bu dönüşüm en çok toplumsal hareketin yeni öğrenme ve bilinenleri sorgulama (*unlearning*) süreci başlatmasıyla meydana gelir. Foley *Learning in Social Action*'da (1999), toplumsal hareketler bünyesinde oluşan enformel öğrenme süreçlerinin en önemli sonucunun katılımçıların alternatif tahayyüller oluşturmaya başlaması olduğunu belirtir. Ayrıca eylemde öğrenme süreci, aktivistlerin gerekli bilgi ve becerileri edinmelerine ve özgüven kazanmalarına da yardımcı olur. Bu sayede, katılımçılar, harekete geçebileceklerini ve eylemlerinin fark yaratabileceğini öğrenirler. Foley'e göre, bu çerçevede, hâkim söylemlerin sorgulanması ve geride bırakılması ve direnişin söylemleri öğrenilir. Başka bir ifadeyle, kolektif mücadeleler eylemde öğrenim yoluyla dönüşüm için bağlam sunar (Türkmen, 2012: 15).

Diani ve Bison (2004) toplumsal hareket süreçlerini tanımlarlarken, spesifik sosyal ya da siyasi karşıtlarla belirgin bir zıtlık eğiliminden söz ederler. Bu zıtlık eğilimi tespitinden hareketle çekişmecî siyasete ilişkin temel bir tanımları tartışmaya dâhil etmek yerindedir. Bunun için Kaynak Mobilizasyonu Kuramının

hem içinde yer alan, Politik Süreçler Kuramının toplumsal hareketler literatürüne katkılarını hatırlamak gerekmektedir. Politik Süreçler Kuramı'nın iki önemli ismi Tilly ve Tarrow'un yaklaşımında vurgu harekete dışsal olan olanaklara yapılır. Bu yaklaşıma göre eylemi belirleyen spesifik bir politik fırsatın varlığı ya da yokluğudur. Politik fırsat farklı şekillerde tanımlanır. Tarrow (2011: 85) politik fırsat için "siyasal iklimin insanlara, başarı ve başarısızlık beklentilerini etkileyerek kolektif eyleme girişme saiki veren boyutları" tanımını önerir. Tilly ve Tarrow'un benimsedikleri açıklama modeline göre sosyal hareketlerin meydana geliş süreçlerinde kaynaklar kadar politik süreçler de önemlidir. Politik süreç üzerinde özellikle vurgu yaparak, sosyal hareketlerin oluşum dinamiklerini açıklamaya çalışan Tarrow'a göre, sosyal hareketlerin ortaya çıkışını kolaylaştıran dinamikler; politik fırsatlar, sosyal ağ ve ideolojik çerçevelerdir.

Politik süreçler modeli çerçevesinde Tilly, Avrupa devrimleri tarihine ve işçi hareketlerine bakarak çekişmenin eylem repertuarını inceler. Her toplulukta insanlar taleplerini dile getirme konusunda sınırlı sayıda yerleşik yola başvurur. Bu yollar kolektif eylem repertuarını oluşturur. Repertuarın eylem biçimleri daha önceki talepleri dile getirirken verilen mücadelelerde olgunlaşmış eylem biçimleridir (Tilly, 2005: 48). Tilly'nin incelediği eylem repertuarı içinde teneke çalmak, alaylı sözlerden slogan üretmek ve açık saçık şarkılar da vardır. Savaşlar, isyanlar, devrimler, (çoğu) sosyal hareketler, grevler, ayaklanmalar, eşkıyalık ve kolektif mücadelenin çoğu biçimi bu tanıma göre çekişmeci siyasetin örnekleridir (McAdam, Tarrow ve Tilly, 2004). Tilly'nin ifadesi ile (2008: 4-5) çekişme performansları öğrenilmiş hak arama biçimleridir (*making claims*). Tilly çekişmeyi bu şekilde tanımladığında, çekişmeci siyasetin tanımının üç unsuru da belirliş olur: Temel unsurlar hak aramak ve itiraz etmektir. Bunlara argüman kurmayı da eklemek gerekiyor. Tilly'nin ifadesiyle insanlar suçlama, karşı çıkma, direnme, talep etme gibi kelimeler kullanarak itirazlarını ve talep etme süreçlerini betimlerler. İtiraza eşlik eden eylemler saldırmak, kovmak, tahrik etmek, telin etmek, alkışlamak, çiçek atmak, şarkı söylemek ve kahramanları omuzlara almak gibi eylemlerdir.

Bu kavramsal çerçeve ekseninde inşa edilen karşılaştırmalı analizle bu makale toplumsal hareketler literatürüne özellikle spor ve futbol taraftar grupları odağında katkıda bulunmayı hedefliyor. Makale boyunca kullanılacak olan kavramlardan ne anladığımıza dair operasyonel tanımlar bu şekilde serimlendikten sonra, makalenin iki temel argümanını özetlemek mümkün. Birinci olarak makale boyunca, Gezi süreci (Turan, 2015) ve Tahrir'deki direniş çekişmeci siyasetin örnekleri olarak ele alınmaktadır. Bu çekişmeci süreçlerde önceki gerginlik ve çekişmelerin etkileri gözlenir. İkinci olarak bu çekişme süreçleri önceden siyasallaşmamış insanların da katılım gösterdikleri süreçlerdir.

Ve özellikle amatör eylemcilerin katılımı noktasında futbol taraftar gruplarının rolü ön plana çıkmıştır. Bu noktada, Lichbach'ın kültürel çerçeve tanımını takiben futbol taraftar gruplarının spesifik bir kültürel çerçeveye denk düştüğünü iddia ediyoruz. Lichbach'ın (1998) ifadesiyle, ortak anlamlar, semboller ve söylemler kültürel çerçeveyi oluşturur ve toplumsal hareketler de bu kültürel çerçeveler içinde şekillenir. Bu anlamda taraftar grupları gerek birikmiş çekişme ve gerilimler bağlamında, gerekse güçlü kimlik, ortak anlam ve sembol üretme kapasiteleriyle önemli kültürel çerçevelerdir. Bu makalede, futbol kültürel çerçevesi kültürel ilişki ve sembollerini toplumsal ilişkilerin bütününden ve özellikle iktidar ve tahakküm ilişkilerinden, kopararak ele alınmamaktadır. İlaveten bu makale 1990'lardan itibaren antropologların kültür kavramının çok daha temkinli kullanılması yönündeki çağrılarını da dikkate almaktadır (Abu-Lughod, 1991; Gupta ve Ferguson, 1992). Bu temkin çağrılarında göre sosyal bilimlerde kültüre aşırı vurgu yapılması ve kültüralizme kayma, kültürel farklılıkların ve bu farklılıkların ima ettiği ayrımların aşırı vurgulanmasına yol açmaktadır ve böylelikle kültüralist kültür kavramı kullanımları, ötekileştirmenin temel aracına dönüşmektedir. Bu noktada makale boyunca kültür kavramı, her türlü homojenlik ve fark iddiasına karşı belirli bir eleştirel mesafe tesis edilerek kullanılmaktadır.

Mısır'da Futbol ve Politika

Futbolun siyasetle yakın ilişkisi Mısır örneğinde kendini o kadar açık bir şekilde gösterir ki Al-Ahli taraftar grubu Ahlavi'nin lideri Assad, "Mısır'daki iki büyük siyasi parti Al-Ahli ve Zamalek'tir"³ diyebilmektedir. Gerçekten de Mübarek'in gücünün çok da sorgulanmadığı ve devrim düşüncesinin hayal olduğu zamanlarda siyasi muhalefet çok ciddi bir şekilde baskılanmıştır. Kimilerine göre, bu sistemde birbirinden çok farklı özellikleri olan ve çok farklı alanlardan gelen sadece iki grup nefes alabilmektedir: Camide Müslüman Kardeşler ve stadyumda Ultralar.⁴ Tribün lideri Assad'ın şu sözleri bu bağlamda son derece önemlidir: "Bağımsız kuruluş kavramının B'si yoktu, ne sendikalar ne siyasi partiler. Sonra biz Ultraları örgütlemeye başladık...Onlara göre Ultralar gençti, sayıca kalabalıktı, hızlıca kendilerini örgütleyebilen çok akıllı insanlardı. Bizden korktular."⁵ Tam da bu yüzden hiç beklenmeyen Arap Baharı'nın Mısır'daki "olağandışı şüphelileri" futbol taraftarları oldu (Woltering, 2013: 290).

Bununla birlikte, Mısır'da futbolun siyaseten öneminin altını çizen bu yorumların aşırıya kaçtığı belirtilmelidir. Mübarek dönemi ve öncesinde Mısır'da muhalefetin ve sivil toplumun sistematik bir şekilde baskılandığı, basın sansüre tabi tutulduğu, sıkı bir güvenlik devletinin ve rejiminin kurulduğu, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Devlet Güvenlik Araştırmaları biriminin keyfi uygulamaları bilinmektedir. Lakin 2000'den sonra muhalif sesler gitgide daha

fazla duyulmaya başlanmış ve çeşitli toplumsal hareketler ifade olanağı bulmaya başlamıştır. Değişim için Mısır Hareketi'nin "Yeter!" sloganıyla yaptığı eylemler, Mısır ve yurtdışında ses getiren değişim hareketleri bu kıpırdanmalara örnek gösterilebilir. 2005 yılında yapılacak başkanlık seçimlerine Mübarek'in aday olmasını istemeyen ve yönetimin Mübarek'in oğlu Cemal'e geçmesi ihtimalini protesto eden örgütler şu çatılar altında toplanmıştı: 'Sokak Bizim' sloganı ile Demokrasi için Kadın hareketi; Değişim için Gençlik, Değişim için Gazeteciler, Değişim için Sanatçılar ve Değişim için İşçiler. Ciddi farklılıklar arz etmekle birlikte bu siyasal örgütlenmelerin ortaklaştıkları noktalar şunlar olmuştur: Başkanlıkta vesayetin reddi, başkanlığın Mübarek ailesinin hanedanına dönüşmesine tepki ve seçim demokrasisine bağlılık (Atacan, 2014: 54–55; El-Mahdi, 2009: 89). Bu oluşumlara bir de yine aynı dönemde artan sendikal hareketlilik eklenince (Beinin, 2009) toplumsal hareketlerinin tek aktörü olarak Müslüman Kardeşler ve taraftar gruplarını gören perspektifin eksikliği ve aşırılığı daha belirgin hâle gelir. Kısacası, taraftar gruplarının siyasallaşması Mısır'da 2000'li yıllarda yaşanan toplumsal ve siyasal hareketliliğin bir parçası olarak ele alındığında anlamlı olacaktır.

Ortadoğu'da futbolun tarihinin bölgenin modern tarihinin başlangıcı ile koşut olduğunu söylemek mümkündür. Futbolun tarihi, ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinin iyice hızlanması, bölgede Batılı devletlerin etkisinin gitgide artması, sömürgecilik ve milliyetçi hareketlerin ortaya çıkması ile birlikte ele alınmalıdır (Raab, 2012: 621). Oyun, İngiltere'nin Mısır'ı 1882 yılında işgalinin ardından Mısır'da yaygınlaşmaya başlamıştır. Yani, Mısır'ı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da pek çok yerde olduğu gibi, modern spor ve futbol olgusu ile tanıştıran sömürge güçleri oldu (Di-Capua, 2004: 146). Fransa'nın kontrolü altındaki Kuzey Afrika ülkelerinden farklı olarak Mısır'da futbol sadece Avrupalılarla sınırlı değildi. Eğitimli seçkinlerin de futbol oynamaya izinleri vardı. Aslında İngiliz sömürgeciler spor kulüplerini sosyokültürel aygıtlar olarak da kurguluyorlardı (Di-Capua, 2004: 146). "Spor, yerlilere Batı medeniyetini tanıtmının ve muazzam büyüklükteki imparatorluğu yönetmekte faydası olacak olan değerleri, disiplin ve otoriteye saygıyı öğretmenin esaslı bir yoluydu" (Raab, 2012: 622).

1919 Mısır Devrimi'ne kadarki dönemde Mısır'da futbol, temelde sömürge güçleri ile yerliler arasındaki ayrışma ve mücadelenin alanlarından biri oldu. Daha 1895 kadar erken bir tarihte, dönemin gazetelerinden birinde "Mısırlıların, İngiliz Ordu futbol takımını yenen takımları ile gurur duymaları gerektiğini" söyleyen haberlerle karşılaşılır (El-Zatmah, 2011: 26). Ulusal bilincin ve sömürge karşıtlığının olgunlaşması ile birlikte ulusal kulüpler milliyetçi tepkinin bir aracına dönüştüler (Di-Capua, 2004: 146). İngiliz kulüplerinden dışlanan bir

grup Mısırlının kurdukları kulübün adını Al Ahli (Ulusal) koymaları bu açıdan son derece anlamlıydı. Al Ahli, 1919 yılında kurulan Vafd Partisi'nin temel kültürel ve sosyal merkezlerinden biriydi (El-Zatmah, 2011: 44). O dönemde öğrenci birlikleri dönemin sömürgecilik karşıtı mücadelesinde önemli rol oynamaktaydı ve kulüp sömürge yönetimine karşı üniversite öğrencileri için bir sosyalleşme, siyasallaşma ve örgütlenme mekanizmasıydı (Tuastad, 2014: 377–378).⁶ Al Ahli kurucuları, kulübün “gençlerin kahve köşelerinde ya da evlerde bir başına zaman öldürmektense memleket hayrına işler hakkında kendi aralarında sohbet edebilecekleri” bir alan olmasını öngörüyorlardı (El-Zatmah, 2011: 46). Futbol, milliyetçilik açısından ikili bir işlev görmekteydi: Bir yandan sömürge gücü ile milliyetçi güçlerin arasındaki sürtüşmenin ifadesini bulduğu alanlardan biriydi; diğer yandan da milliyetçi elitlerin daha alt sınıflarla bağ kurduğu ve davalarını popülerleştirebildikleri bir alandı (El-Zatmah, 2011: 52). Kulüp 1925 yılındaki kongrede sadece Mısırlıları üye olarak kabul etme kararı aldı ve “halkın takımı” olarak anılmaya başladı.⁷ Bora ve Adnan (2013: 26), takımın kuruluşundaki bu mayanın büyük bir popülerlik ve itibar kaynağı olduğunu söyler ve 75 milyonluk Mısır'da 45 milyonu aşkın insanın Al Ahli taraftarı olduğunu altını çizerler. Al Ahli sadece Mısır'ın değil, tüm Afrika ve Arap dünyasının da en popüler takımlarından biridir.⁸

İngiliz işgaline karşı yapılan 1919 Devrimi'nin ardından spor ve futbol milli uyanış sürecinin bir parçası olmaya devam etti. 1919 öncesinden farklı olarak devlet de sporla ilgilenmeye başladı ve 1924 yılında Kral Fuat'ın emri ile Beden Eğitimi için Sivil Komite kuruldu. Komitenin amacı Mısır'da sporu Avrupa'da olduğu gibi tasarılamaktı. Bununla birlikte sporun tebaaya itaat, düzen sevgisi ve tolerans duygularını aşılacağına dair bir beklenti de mevcuttu (Di-Capua, 2004:148). Örneğin, 1911 yılında Kasr-El Nil adıyla Belçikalı avukat George Marzbach tarafından kurulan kulübün adı Mokhtalat olarak değiştirilmiş; aynı kulüp 1940 yılında Kral Faruk adını alınmıştır. Bu isim değişikliği monarşinin futbola olan ilgisinin ve futbol takımlarını kontrol altına alma isteklerinin göstergesi olmuştur. 1952 Mısır Devrimi'nin ardından kulübün adı Zamalek olarak değiştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır'da sporu millileştirme hamleleri sürdü ve spor 1952 Mısır Devrimi'nin ardından yeni rejimin önemli toplumsal ve ideolojik unsurlarından biri haline geldi. Spor devletleştirildi ve Özgür Subaylar'ın kamusal hayatı denetim araçlarından biri haline geldi: 1958 yılında Cemal Abdül Nasır, dönemin genelkurmay başkanını Mısır Futbol Federasyonu'nun başına getirdi. İki yıl sonra ise Zamalek ve Al Ahli takımlarının başına Nasır'a yakın isimler getirildi (Di-Capua, 2004: 156). Sporun siyasallaşması sonraki yıllarda da artarak devam etti ve bu sürecin (şimdilik) son safhası taraftar gruplarının siyasallaşması oldu.

“Seyirci değil taraftarız”: Ultralar ve Mısır’da Ultra Taraftar Grupları

Her ne kadar konu üzerinde kesin bir fikir birliği yoksa da Ultra taraftar gruplarının tarihinin 1960’ların İtalya’sına dayandığı genel kabul görmektedir. Bununla birlikte Ultraların 1930’lu yıllarda Brezilya’daki Torcidas taraftar gruplarından etkilendiği de vurgulanmaktadır. 1960’ların sonunda ortaya çıkan ultra hareketi yavaş yavaş batı, güneydoğu ve kuzey Avrupa’ya doğru yayılmıştır. İlk önce şehirlerde ortaya çıkan Ultralar daha sonra neredeyse tüm örneklerde ülke geneline yayılmıştır (Pilz ve Wölki-Schumacher, 2010: 10). Latince gelen Ultra, olağan dışı ve aşkın anlamına gelmektedir ve Ultra taraftar grupları bu sözcükle takımlarına duydukları olağanüstü aşk ve bağlılığı anlatmaktadırlar.⁹

Bu kişiler tutkulu, duygusal, bağlanmış ve her şeyin ötesinde takımlarını destekleme konusunda son derece hevesli bir Güney Avrupa kültürü ile başı dönmüş; takımlarını daha yaratıcı ve mümkün olan en iyi şekilde desteklemeyi ve stadyumlarda geleneksel atmosferi tesis etmeyi kendilerine iş edinmiş taraftarlardır. Bu Güney Avrupa kültürü sadece görsel koreografiler (pankartlar, kale arkası şovlar, bayraklar, fişekler) yoluyla desteği değil, aynı zamanda davullar ve şarkılarla verilen megafon/mikrofon dolayımı akustik desteği de içerir (Pilz ve Wölki-Schumacher, 2010: 5).

Ultra üyeliği bir üstünlük iddiasını içerisinde barındırır. İki yönlü bir üstünlük iddiasıdır bu: Hem kendi takımının ve taraftarlarının diğerlerinden daha üstün olduğuna, hem de Ultra olmanın “sıradan” taraftarlık biçimlerinden daha üstün, gerçek ve en iyi taraftarlık şekli olduğuna duyulan inanç (Woltering, 2013: 291). Mısır’daki Ultra taraftar grupları üzerine etnografik çalışması ile tanınan Muhammed Beşir’in ifadesi ile “Ultra ‘normalin ötesinde’ olma anlamına gelir: Takımınıza duyduğunuz aşk ve bağlılıktaki aşırılıktır; örgütlenme özgürlüğü ve oyunun içinde yer alma konusunda tutkulu olmaktır.”¹⁰ Beşir, Arap dünyasının taraftar grupları ile tanışmasının 1970’lere kadar gittiğini belirtmekle birlikte ilk taraftar örgütlenmeleri ile Ultralar arasında ayırım yapılması gerektiğini söylemektedir. Bu gruplar doğrudan kulüpleri ve kulüp yönetimleri ile ilişkili, kulüplerden maddi ve kurumsal destek alan hukuki birimlerken Ultra taraftar grupları taraftarlarla yönetim arasındaki bu ilişkiye bir tepki olarak, bağımsız gruplar olarak ortaya çıkmıştır.¹¹

Ultralar futbolun bir spor olmaktan çıkıp endüstri haline geldiği gidişata karşı bir protesto hareketidir aynı zamanda. Bu yüzden Beşir’in de belirttiği üzere holiganlıkla karıştırılmamalıdır.¹² Ultralara göre futbolun gitgide profesyonelleşmesi, futbolcuların transfer pazarında alınıp satılır metalara dönüştürülmesi, taraftarlarla futbolcular arasında uçurumların ortaya çıkması, bir eğlence, kültür ve tutku olan futbolu işe ve endüstriye dönüştürmektedir

(Pilz ve Wölki-Schumacher, 2010: 8). Ultralara göre bu sürecin temel sorumluları ise yöneticiler, FIFA ve medyadır (Woltering, 2013). Ultraların stadyumda ve stadyum dışında varlıklarını böylesine hissettirmeleri futbolda yaşanan yabancılaşma sürecini aşma girişimleri olarak düşünülmelidir.

Bir örgütlülük olan Ultralar için stadyum pratiği hayati önemdedir: “Nihayetinde her şey futbol taraftarlığını ve tezahüratı bir sanata dönüştürmekle ilgilidir.”¹³ Oyundan alınan keyif stadyumda örgütlenen akustik ve görsel şölenle pekiştirilir (Pilz ve Wölki-Schumacher, 2010: 5). Tam da bu yüzden Ultralar maç öncesinde önemli bir hazırlık süreci yaşarlar: Tezahüratların bulunması, şarkıların yazılması, tribün şovlarının hazırlanması, havai fişek ve görsel şovların ayarlanması, takım formalarının, atkılarının ve benzeri kıyafetlerin hazırlanması, yüzlerin boyanması. Bütün bu hazırlıklar koordinasyon ve kayda değer bir disiplin gerektirir (Woltering, 2013: 292). Blogger Mahmut Salem’in sözleriyle (sandmonkey.org) “aslında Ultraların bir felsefesi ve pek çok değeri var, onlar sadece futbol holiganları değil. Onları bir yaşam biçimi, kendi kuralları, müziği ve sanatıyla bir altkültürdür.”¹⁴ Grubun üyeleri bu altkültürün bir parçası olmaktan kaynaklanan bir sermayeyi (altkültürel sermaye) ellerinde tutmaya ve artırmaya gayret ederler (Thornton, 1995). Bu altkültürde bir topluluğun mensubu olma duygusu son derece önemlidir:

Onlar için önemli olan şeyler dayanışmadır (tribünde, özellikle grup içinde birlik, karşılıklı destek ve kulübe bağlılık), erkeklidir (cesaret, güç, dayanıklılık, korku bilmemek, şövalye ruhu ve “bir güç olmak”), başarıdır (tribündeki görsel koreografiler, şarkılar, tezahüratlar, pankart ve afişler, formalar vd.) ve bölgelerine hakim olmaktır (stadyumun her noktasına ya da şehrin kendilerine ait bölgelerine hakim olmak) (Pilz ve Wölki-Schumacher, 2010: 9).

Konumuzla alakalı önemli sorulardan biri de Ultraların siyasi ve ideolojik yönelimleri ile ilgilidir. Bu soruya Ultralar sağ ya da sola daha yakındır gibi kestirme bir cevap vermek son derece güçtür. Retorik düzlemde ele alındığında çoğu Ultra grubunun ideolojiler ve siyaset üstü bir tavır takındığını görmek mümkündür. Fakat Ultraların ülkeden ülkeye, kültürden kültüre ve takımdan takıma değişen yapıları bizi çeşitlilik barındıran bir manzara ile karşı karşıya bırakmaktadır. Örneğin Pilz ve Wölki Schumacher Ultraların belirli bir ideolojik yönelimini olmadıklarını söylemesine karşın, Polonya, Ukrayna ve Slovakya gibi ülkelerde sağ ve aşırı sağ siyasete daha yakın olduklarını da ekler. İspanya’da sol ve anti-faşist taraftar gruplarının kendilerini “anti-Ultra” olarak tanımlamaları da Ultra-sağ ideoloji yakınlığını destekler niteliktedir (Pilz ve Schumacher, 2010: 20). Buna karşın Woltering (2013: 292), siyasete meylettiklerinde Ultraların (aşırı) sağa meyilli olduklarını söyler. Bununla birlikte Ultralar sağa meyiletmekle birlikte polisi kendilerine en büyük düşman olarak belirlemişlerdir. Dünyanın

birçok yerinde ve özellikle Mısır'da polisle Ultralar arasındaki sürtüşme ve polisle yaşanan çatışmalar Ultra kültürünün önemli parçalarından biridir. Zamalek futbol efsanesi Faruk Gaffar'ın yeğeni Beyaz Şövalyeler (Zamalek takımının Ultraları) taraftar grubunun üyesi Ahmed Gaffar farklı Ultra üyelerini Mısır'da birleştiren şeyin polise duyulan düşmanlık olduğunu söyler:

Stadyuma gidip de bir atlı polisin Ultra üyesini ortada belli bir sebep yokken kırbaçladığını görseydiniz, işte o zaman polis ve Ultra grupları arasındaki ilişkinin doğasını anlardınız. Polisler ve Ultralar arasındaki feci ilişki, Ultraların uzun zamandır maruz kaldığı gaddarlığın sonucudur. Polisin, kendi gruplarından olsun olmasın birilerine gaddarca davrandığını gördükleri anda duruma müdahale ederler.¹⁵

Ultralar son yıllarda hayırseverlik ve sosyal sorumluluk faaliyetleri ile de gündeme gelmektedirler. Almanya'da Ultraların lösemili çocuklar için kurabiye satmaktan şişe toplamaya kadar pek çok etkinlik düzenlemesi; çeşitli kuruluşlar yararına konserler düzenlenmesi; ya da Ultraların kendi aralarında birbirlerine iş bulmaya yardımcı olması gibi eylemler gözlemlenebilmektedir (Pilz ve Wölki-Schumacher, 2010: 15). Bu nokta çalışma boyunca inşa etmeyi amaçladığımız karşılaştırmalı analiz için de oldukça önemlidir. Zira, Türkiye'de de Çarşı, sık sık hayırseverlik faaliyetleri ile gündeme gelmekte ve bu türden faaliyetler Çarşı'nın özalgısında önemli bir yer tutmaktadır (Dikici, 2009).

Ortadoğu'da yönetimlerden bağımsız taraftar gruplarının ortaya çıkışı 1980'lerin sonlarına rastlar. İlk Ultra grubu 1989 yılında "Ultras Dragon" ismi ile Libya'da İttihat takımının taraftarları tarafından kurulur ve Kaddafi tarafından iki hafta içerisinde hızla bastırılır.¹⁶ Tunus'taki Ultra aktiviteri ise 1990'lı yılların sonuna doğru ortadan kaybolmaya başlar. Fas ve Cezayir'de ise Ultralar 2005 ve 2007 yılında ortaya çıkar.¹⁷ Ultraların Mısır'daki macerası biraz daha geç bir tarihte başlar. Ultras Ahlavi taraftar grubu, Al Ahli takımının taraftarları tarafından 2007 yılında kurulur. Ultras Ahlavi'nin kuruluşuna, 1990'ların sonunda takımlarına bir web sayfası ile destek olmak isteyen yurtdışındaki taraftarlar öncülük etmiştir. Web sayfaları sohbet odalarına dönüşür ve Ahli Severler Birliği'nin temelleri atılır. 2005 yılından sonra diğer gruplar ortaya çıkar ve sonrasında Ultra terimi benimsenerek Ultras Ahlavi grubu kurulur (Woltering, 2013: 293). Beşir, Tunus'ta kurulan Ultra gruplarının ve bu gruplardan gelen haberlerin de Mısır'daki Ultraların kuruluşunda etkili olduğunu belirtir ve internetin bu etkileşimindeki özel yerine dikkat çeker.¹⁸ Yine Beşir'in verdiği bilgilere göre Mısır'daki Ultraların toplamı, 5000'i çekirdek kadrolar olmak üzere 25 bin civarındadır.¹⁹

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, taraftar gruplarının siyasallaşması ve sosyal hareketlerin bir parçası haline gelmeleri genel olarak toplumsal hareketlilikten

ayrı düşünülemez. Gençlik muhalefetinin “Altı Nisan” ve “Hepimiz Halit Sayid’iz” gibi örgütlerle etkinlik kazandığı görülür. Raab, bu gençlik gruplarını ekonomik çöküşten kötü bir şekilde etkilenen orta sınıf gençliğin bir tepkisi olarak ele alır (Raab, 2012: 624).

Mısır’daki Ultra gruplarının siyasallaşma süreçleri ile ilgili muhtelif anlatılar söz konusudur. Kimileri için 2011 Mısır Devrimi siyasallaşmanın ilk adımı iken, siyasallaşmanın daha öncesine gittiğine dair görüşler de mevcuttur. Örneğin 2009 yılında Al Ahli ve Zamalek arasındaki maçta iki takımın da Ultra grupları (Ultras Ahlavi ve Beyaz Şövalyeler) maçı Filistin yanlısı bir gösteriye çevirmişler, Mübarek Mısır’ında Filistin yanlısı gösterilerin yasak olması dolayısıyla polis müdahale etmiş ve çok sayıda Ultra üyesi gözaltına alınmıştır. Tuastad 2009’da yaşanan bu olayı, polisle Ultralar arasındaki düşmanlığın başlangıç noktalarından biri olarak not eder (Tuastad, 2014: 377).²⁰ Bu olaydan sonra neredeyse her Al Ahli maçından sonra polisle Ultras Ahlavi çatışır. 2010 yılında Halid Sayid’in polis işkencesi sonucu hayatını kaybetmesi sonrasındaki gösterilerde de Ultralar görülür.

Mısır’da futbol sahalarının siyasallaşmasında ayrı bir dönüm noktası da 2009 yılında Al-Ahli yıldız oyuncusu Muhammed Aboutrika’nın İsrail’in Gazze ablukasını protesto için, üzerinde “Gazze’nin acısını duy” yazan içliğini bir gol sevinci sırasında göstermesi olmuştur. Aboutrika, o yıl, Didier Drogba ve Samuel Eto’o gibi oyuncularını geride bırakarak Afrika’da yılın futbolcusu seçilir. Gazze gençliği de bu jeste Aboutrika’nın formasını giyerek her Al-Ahli maçında “Filistin Aboutrika’yı seviyor” ve “Gazze seni unutmayacak” tezahüratlarıyla karşılık verir (Tuastad, 2014: 377).

Ultralar ile polis arasındaki düşmanlık ve sürekli çatışma halinin birden fazla sonucu olmuştur. İlk olarak, çatışmalar zaten rejimle sorunlu bir ilişkisi olan Ultra gruplarını rejimden daha da uzaklaştırdı. İkincisi, sürekli çatışma hali grup içi konsolidasyon, dayanışma ve birlikteliği artırdı. Üçüncüsü, sürekli çatışma hali Ultraları disiplinli, koordinasyonlu ve antrenmanlı eylemciler ve dövüşçüler haline getirdi. Yukarıdaki örnekler taraftar grupları için bir, Tilly’nin kavramlarıyla söyleyecek olursak deneyim ve bilgi birikimi (Tilly, 2008) anlamına geliyordu -ki Türkiye örneğinde de görüleceği üzere deneyim birikimi, toplumsal altüst oluş dönemlerinde taraftar grupları benzeri “güven ağlarının” (Tilly, 2005) öne çıkmasına yol açtı.

Tunus, Mısır ve Cezayir’de kitleler sokaklara döküldüğünde, Ultraların bu deneyimleri büyük önem kazandı (Dorsey, 2011: 1). Taraftarlar, özellikle Tahrir Meydanı’nın savunulmasında kilit bir rol oynadı. Ultraların Tahrir Meydanı’ndaki

varlığı diğer eylemciler için de bir güven ve cesaret kaynağı oldu. Bir eylemci duygularını şu sözlerle ifade ediyordu: “Son derece örgütlüler ve medya ilgisi peşinde değiller. Zor zamanlarda mücadele istidatları var.”²¹ Tuastad (2014: 378), eğer Ultraların disiplinli ve sıkı savunması olmasaydı Tahrir Meydanı’nın düşmüş olabileceğini ve Mübarek rejiminin düşmeyebileceğini iddia etmektedir:

Özellikle Tahrir Meydanı’nda kalabilmek için bir ön cephenin protestocuları koruması gerekiyordu. Polisle çatışmayla geçen yıllar Ultraları devrimin ideal muhafızları yaptı. Kolektif bir şekilde nasıl davranacaklarını, vur-kaç taktiklerini, hayatta kalma ve kaçmayı biliyorlardı. Uzun süreli göz yaşartıcı gaza maruz kalma, çatışma hattındakileri sürekli değiştirerek çatışmacıları dinlendirme, polis saldırılarını haber vermek için davulla haberleşme, provokatörleri tespit etme, ıslık ve şarkılarla taktik geri çekilmeleri organize etme, panik haline kaçışmaları ve ezilmeleri önleme, yeniden toplanma, havai fişeklerle saldırılara yanıt verme, acıya dayanıklı olma ve direnme (ki pek çoğunun karakollarda kötü muamele ve hatta işkence geçmişi bile vardır) konularında tecrübe sahibiydiler.

25 Ocak 2011’de Tahrir Meydanı’nda toplanmış göstericilerin üzerine rejim taraftarı paramiliter güçlerin deve ve atlar üzerindeki saldırılarının savuşturulmasında Ultralar önemli rol oynadı. “Develer Savaşı” olarak bilinen bu olay meydanın elde tutulmasında ve protestoların büyüyerek devam etmesinde etkili oldu (Raab, 2012: 624). Kolektif olarak nasıl hareket edildiğini ve polisle nasıl çatışılacağını biliyorlardı; “vur-kaç-saklan taktikleri” ile güvenlik güçleri ile mücadele edebiliyorlardı. Bu mücadele anlık değildi ve 2011 boyunca bir süreklilik kazandı.²² Ultralar için güvenlik güçleri ile mücadele eskiye dayanan bir husumetin hesaplaşmasıydı.²³ Zamalek’in Ultras Beyaz Şövalyeler’inden Ahmet’in sözleriyle: “Biz polisle her maçta kavga ediyoruz. Onları tanıyoruz. Ne zaman koşarlar, onları ne zaman koşturmamız gerekiyor çok iyi biliyoruz. Protestoculara nasıl tuğla atılacağını öğretiyoruz.”²⁴

Devrimin birinci yıldönümünden sadece birkaç gün sonra Al-Ahli ile Al-Masri arasında Port Said stadyumunda oynanan maçta Al-Masri taraftarları güvenlik güçlerinin de desteğini alarak (en azından güvenlik güçlerinin olaya müdahale etmediği çekimlerden görülmektedir) Al-Ahli taraftarlarına palalar, bıçaklar ve diğer silahlarla saldırmış ve olaylar sonucunda en az 72 taraftar hayatını kaybetmiştir. Mart’a gelindiğinde federasyon 2011-2012 futbol sezonunu iptal etti. Al Ahli oyuncularını, yöneticilerini ve taraftarlarına göre saldırılar son derece organizeydi ve 2011’de Al-Ahli’nin devrimde oynadığı rolün intikamını almak üzere eski rejimin kalıntıları tarafından örgütlenmişti.²⁵

Ultralar mücadelede yalnız değillerdi. Müslüman Kardeşler, diğer İslamcı gençler ve Kahire’nin çevre gecekondulu mahallelerinden gelen marjinal gençler, *wilad*

sis de onlarla birlikte mücadele ediyordu. *Wilad sis* işçi sınıfı kökenli, çoğunlukla işsiz, ya da kötü işlerde çalışan, vasıfsız ya da yarı-vasıflı, gündelik işlerde çalışan, kendi kıyafet ve saç stiline (bolca jöle) sahip gençlerden oluşur.²⁶ Beşir Mısır'daki Ultralar ile ilgili kalıp yargıları eleştirerek bu grupların sırf eğlence olsun diye ortalığı yakıp yıkan vahşilerden oluşmadığını söyler. Ona göre, bu insanlar, kulüpleri ve mensup oldukları gruplarına saygı duyulmasını isteyen gururlu bireylerdir. Birbirlerinin arkasını kollayan, gruplarının namını korumak için zaman, çaba ve sağlıklarından feragat eden erkeklerdir (Woltering, 2013: 294). Erkeklik, gurur, cesaret ve grup içi dayanışma en öne çıkan değerlerdir. Çatışmaların merkezindeki Muhammet Mahmut Sokağı'nda yan yana çatışan Ultralar, İslamcı gençler ve *wilad sis* arasındaki sınırlar bulanıklaşır, tüm bu gruplar yan yana ve hep birlikte rejimle ve kolluk güçleriyle hesaplaşma amacıyla yan yana gelmişlerdir.²⁷

Onlar için bu savaş “bir şeyler için” verilen bir mücadele değil, güvenlik güçleri ile ödeşmek için girilen içgüdüsel bir kavgadır. Onlar için bu bir *karama* (“onur”) savaşıdır; ama burada *karama*'dan kastedilen evrensel insan onuru değildir. Daha ziyade tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilmiş -onurun ve erkekliğin tanımının yerel olarak yapıldığı- bir onurdur. Demokrasi gibi uhrevi bir amaç uğruna mücadele etmiyorlardı; aslında, kavganın “iyi” bir sonucunun olacağına dair herhangi bir beklentileri de yoktu. Ama kavga, geçici de olsa onlara onurlarını geri kazandırıyor. *Karama* onlar için bedenlerinin işkenceye maruz bırakılmaması, arama noktalarında ya da karakollarda kötü muameleye maruz bırakılmamak, ceplerindeki iki kuruşu önlerine her gelen polise kaptırmamak ve geceyi nezarete geçirmemek anlamına gelmektedir.²⁸

Tuastad, *wilad sis* ve Ultraların ayrık noktalarının her ikisinin de kendi kimliklerini ve özerkliklerini inşa etmeye ve korumaya çalışan gençlik örgütleri olduğunu söyler. İktidarla sık sık karşı karşıya gelmeleri ve sokak kavgalarına karışmalarının temel sebebi bu mücadeledir. Arap ayaklanmaları ile bu grupların gündemlerinin çakışmasında bu mücadelenin izlerini bulmak mümkündür –ki Tuastad'a göre ayaklanmalar ataerkiyi hedef almaktadır (Tuastad, 2014: 379). Tuastad bu çözümlmeyi Arap ayaklanmalarını aynı zamanda bir nesil çatışması olarak okuyarak gerekçelendirir. Nüfusun % 60'ından fazlasının 25 yaş altında olduğu bölgede önceki kuşaklarda daha iyi eğitim gören ve dünyayı daha iyi tanıyan bu kuşak için otokratik yönetimlere şiddet kullanarak karşı çıkmak son derece anlaşılırdır. Tuastad (2014: 380), stadyumların Mısır'da ve pek çok Arap ülkesinde pederşahi bağların kırılıp özerk kimliklerin inşa edildiği alanlardan biri olduğunu da vurgular.

Mısır'da taraftar gruplarının bu kadar siyasallaşması taraftarların siyasi ve ideolojik formasyonları hakkında neler söylemektedir? Tuastad (2014: 380-381),

toplumsal ayaklanmaların ve direnişin bir parçası olan taraftarların ortak bir siyasal bilinci paylaşmaktan çok uzak olduklarını belirtir ve taraftarların “negatif sınıf bilinci” olarak adlandırılabilir bir ideolojiye sahip olduklarını söyler. Tuastad’a göre bu negatif sınıf bilinci kendini sınırları ve içeriği belirli ideolojik öğelerle belirlemekten ziyade düşmanları ile tanımlar. Yine Tuastad’a göre taraftarların siyasal oryantasyonlarında ortak siyasal ya da ideolojik göstergeler (sağ, sol, İslamcı, rejim taraftarı ya da karşıtı) mevcut değildir. Muhammed Beşir de Mısır’daki Ultraların örneğinin Fransa’dakilere farklı olarak geleneksel anlamıyla politize olmadığını söyler:²⁹

Mısır nüfusunun yüzde sekseninin politikadan anlamadığını söylemek mümkündür ve bu Ultralar için de geçerlidir... Ultralar sadece oldukça kalabalık bir grup olduğu için dikkat çekiyor, fakat iş politikaya geldiğinde bütünlüklü olmaktan uzaklar. Siyasi yelpazenin her yanından gelen üyeler olmakla birlikte bazı üyeler tümüyle politikaya ilgisizdir. Bazıları gösterilere katılır, bazıları da katılmaz. Herhangi bir topluluğa benzer; Ultralar içerisinde her türden insanı bulabilirsiniz. Stadyumun dışında birey olarak hareket ederler. Sadece bir şey üzerinde mutabakata vardıklarında birlikte davranırlar –ki bu da çok ender gerçekleşir.³⁰

Tuastad’a göre söz konusu olan siyasal ortaklık ya da bir ülkü birliğinden ziyade siyasal ve toplumsal çalkantıların yaşandığı Arap dünyasında gençliğin patriarkal bağları kırma çabasının bir tezahürüdür. Bu çaba dahilinde futbol Arap dünyasında zayıfların kendilerini ifade etme silahlarından birine dönüşmüştür (Tuastad, 2014: 384). Devlet, polis, şirketler ve modern futbolu içine alan bir dizi karşı duruştan söz etmek mümkündür (Raab, 2012).

Gezi Parkı Protestoları ve Çarşı

Nasıl ki 2011 Ocak ayında Tahrir Meydanı’nda Mısır’ın büyük taraftar grupları kendilerini toplumsal kalkışmanın tam ortasında, önemli bir konum işgal eder şekilde bulduysa, 2013 Haziran’ında Çarşı taraftar grubu Gezi Parkı protestolarında son derece kilit bir rol oynadı. Gezi direnişi hakkında bugüne kadar kapsamlı bir literatürün biriktiği söylenebilir. Buna karşın, Gezi’nin, kendinden önceki toplumsal hareketlerden ve olaylardan farklılaşan üç yönünün altını çizmek faydalı olacaktır: Birincisi, katılımcı sayısı bakımından Gezi direnişi yakın dönemlerin uzak ara en kitlesel ve en uzun zamana yayılan eylemliliği oldu. Gezi ile kıyaslanabilir olan tek protesto, kitleselliği ve bir günü aşan süresiyle 1970’teki 15-16 Haziran işçi eylemleridir. Çoğu Gezi muhasebesinin üzerinde ortaklaştığı bir diğer nokta, Gezi direnişinin, protestolara ilk kez katılan insanları, eylem *amatör*lerini sokağa taşıdığıdır. Katılımcıların önemli bir bölümü için Gezi, katıldıkları ilk kolektif eylemdir. Üçüncüsü, taraftar grupları, özellikle de Çarşı Gezi Parkı protestolarında önemli

bir rol oynadı. Çarşı, polisle çatışma anlarında hep ön saflardaydı. Dahası, Gezi direnişi sırasında sayısız bireysel sosyal medya kullanıcısı direniş ve çatışmalara ilişkin paylaşım yaparken, kurumsal hesaplar arasında Çarşı'nın Twitter hesabı, çatışmaların içinden bilgi vererek ve katılımcıları yönlendirerek öne çıktı. Buna karşın, örneğin siyasi partilerin ya da sendikaların hesapları çatışmaların gidişatı konusunda bilgi paylaşabilecek konumda olamamıştır. Aktif kolektif hesapların çoğu da çatışmalara dahil bilgi vermekten çok ilkyardım organizasyonu, avukat desteğinin sağlanması gibi dayanışma bilgileri paylaşmıştır. Dahası Çarşı mevcut bestelerinden birini Gezi'deki eylem repertuarına ekleyerek kolektif hissiyatın tercümanı olmuş ve paylaşılan heyecanın artmasına katkıda bulunmuştur: "*Sık bakalım / Sık bakalım / Biber gazı sık bakalım / Maskeni çıkar / Copunu bırak / Delikanlı kim bakalım!*"

Bir taraftar grubunun bir toplumsal olayın bu denli merkezinde yer alması nasıl açıklanabilir? İlk açıklama grubun politik-etik duruşunu öne çıkarır. Bu önerme elbette önemlidir; fakat politik-etik duruşa yapılan aşırı vurgu grubun toplumsal harekete dâhil olma dinamiklerini tümüyle anlamamız için yeterli olmaz. İdeolojilere ve ahlaki değer yargılarına sahip olduklarından daha fazla açıklayıcı bir güç verir. Biz salt etik duruşa odaklanan açıklamalardan ziyade, politik fırsatların varlığı ya da yokluğuna, sosyal ağlara, ideolojik çerçevelere ve eylem repertuarlarına odaklanan "çekişmeci siyaset" (McAdam, vd., 2004; Tarrow, 2011 ve Tilly, 2008) yazınının sunduğu çerçevenin daha açıklayıcı olduğunu düşünüyoruz.³¹

Taraftarların gerek Tahrir'de gerekse İstanbul'daki protestolarda bu denli önemli rol oynaması ilk olarak birikmiş bir çekişme tarihinin varlığı ile açıklanabilir. Yukarıda Ultra kültürünün kurucu unsurlarından birinin resmîyetle ve devletin stadyumlardaki somutlaşmış hali olan polisle çatışma olduğunu belirtmiştik. Benzer bir şekilde, Türkiye'de de taraftar kültürünün ayırt edici öğelerinden birinin polisle kurulan "şiddet" yüklü ilişki olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, özellikle Gezi direnişine giden yolda bazı dikkat çekici gelişmeler birikmiş çekişmenin farklı bir boyuta taşınmasına sebep olmuştur. Çarşı'nın Haziran protestolarındaki yeri düşünüldüğünde, Gezi'nin hemen öncesinde, 2013 baharında şu üç gelişme öne çıkmaktadır (Turan, 2013):

- 7 Nisan Emek Sineması eylemi: İstanbul'un ve İstiklal Caddesi'nin tarihi değerlerinden biri olan Emek Sineması'nın içerisinde yer aldığı pasajın AVM'ye dönüştürülmesine yönelik tepkilerini dile getirmek üzere toplananlara polis TOMA'lar ve biber gazıyla müdahale etmiştir. Dünyaca ünlü yönetmen Costa Gavras'ın da aralarında bulunduğu sanatçılar ve eyleme desteğe gelen Çarşı grubu ölçsüz bir polis şiddetine maruz kalmıştır.

- 1 Mayıs eylemi: İstanbul Valiliği'nin Taksim Meydanı'nı 1 Mayıs kutlamalarına kapatması ile başlayan çekişme, Taksim'e ulaşmak isteyen göstericilere polisin farklı semtlerde müdahalesiyle devam etmiştir. Beşiktaş da polisin en sert biber gazı müdahalesinin gerçekleştiği semtlerin başında gelmiştir. 1 Mayıs olaylarında yaşananlar aslında Gezi'de olacaklar hakkında önemli bir fikir vermektedir. Beşiktaş semtinin Taksim Meydanı'yla coğrafi yakınlığı ve toplumsal eylemlerin Beşiktaş'ı doğrudan etkilemesi semt ile özdeşleşmiş Çarşı grubunun eylemlerin bir parçası olma olasılığını artırmıştır.
- İnönü Stadyumu'na veda maçı: 11 Mayıs'ta Beşiktaş'ın İnönü Stadyumu'nda oynayacağı son maç öncesi polisin Beşiktaş taraftarlarına müdahalesi Gezi öncesindeki üçüncü gerginlik yüklü olaydır. Çarşı üyeleri ve diğer taraftarlar için maç öncesi Beşiktaş'ta toplanmak ve yürüyerek İnönü Stadı'na gitmek adeta bir gelenektir. İnönü Stadı'nın yenilenme amacıyla yıkılacak olması 2012-2013 sezonunun son maçını taraftarlar için daha da anlamlı hale getirmiştir. Beşiktaş'ta oldukça kalabalık şekilde toplanan taraftarlar bir karnaval havasında eğlenirken motosiklet üzerindeki bir polisin havaya ateş açmasının ardından başlayan ani ve sert polis müdahalesi bu önemli güne damgasını vurmuştur.

Bir aydan biraz daha fazla süreye sığan bu üç olayda da Çarşı çekişme sürecinin içindedir. Emek protestolarında ve 1 Mayıs olaylarında müdahalelerden dolayı bir şekilde etkilenen Çarşı, sonuncu örnekte olayın merkezindedir. 11 Mayıs'taki müdahale doğrudan Beşiktaş taraftarlarına ve Çarşı'ya yapılmıştır. Bu müdahale sırasında Çarşı eski bir besteyi tekrar kullanıma sokar: “*Sık bakalım / Sık bakalım / Biber gazı sık bakalım / Maskeni çıkar / Copunu Bırak / Delikanlı kim bakalım*”. Yıllara yayılan deneyimler ve bu üç olayda tekrarlanan çatışmalar Çarşı için “kolektif öğrenme” (Tilly, 2008) süreci olmuştur. Polisle karşı karşıya kalındığında neler yapılabileceğine ilişkin repertuar geliştirmiş olan grup, kolektif hareket edebilme konusunda da deneyim edinmiştir. Bu olayların aynı zamanda duygusal bir boyutu da vardır. Polis tarafından sürekli olarak haksızlığa uğradığını düşünen Çarşı üyeleri için çatışma fırsatları birer ödeme meselesidir aynı zamanda. Çarşı'nın liderlerinden Ankaralı Ayhan Çarşı *Geliyooor!* adlı kitapta kolektif öğrenme sürecinin önemini şu şekilde vurgular:

Şöyle söyleyeyim sana, bu bizim antrenmanımız, biz antrenmanlıyız. Halk bilmiyor, polisle karşı karşıya gelince ne yapacağını bilmiyor. Biz yine antrenmanlıyız, maçlarda olsun, 1 Mayıs olaylarında olsun bunlar sayesinde biz antrenmanlıyız. Gezi eylemlerinde de bizde satırla saldıranlar, döner bıçağıyla saldıranlar olmadı. Biz sadece polisin, gazın neyin nereye kadar etki ettiğini bildiğimizden insanların biber gazından nasıl korunacağını normal vatandaşın daha fazla biliyoruz. Çarşı'nın yaptığı budur işte, fazla ileriye gitmeden geri planda kaldık. (Çarşı, 2013: 57)

Aynı vurgu gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerde de karşımıza çıktı. Esat'ın vurgusu yine kolektif öğrenmeye ve önceki deneyimlerin Gezi'ye taşınmasına yönelikti:³²

Oraya gelen insanların çoğu acemiydi. Biber gazı ve polisle mücadele konusunda. Çarşı artık çok tecrübeli. Biz tecrübeliydik. O gün ilk işte Harbiye'den polise doğru gelirken, durmadan tabii biber gazı yiyoruz. Tabii biz hazırlıklıyız; atkılarımız var, berelerimiz var. Biz ağızımızı kapatıyoruz, gözümüze limon aldık. Oradaki arkadaşlar... gaz gelince geri çekiliyorlar. Bu da iyi bir şey değildi. Çünkü bizim polis şiddetine karşı... gaz geldikçe ileriye gitmemiz lazım ki sonuçta polisi birazcık daha püskürtelim. Zaten öyle yaptığımız için biraz da başarılı olduk o gün. Biz mesela arkadaşları motive ediyorduk. Yani Çarşı biraz efsaneyle tam o gün doğdu.

Derinlemesine görüşme gerçekleştirdiğimiz bir diğer Çarşı üyesi Metin³³ ise taraftar gruplarının kendini kolayca toplumsal hareketlerin içerisinde bulabilmelerini şu şekilde açıkladı:

Yani az önce birkaç örneğini verdim yani. Biz zaten tribünde öyle yaşıyorduk zaten. Hani Gezi'ye taraftar gruplarının- sadece bizim açımızdan demiyorum- bu kadar kolay adapte olup, bu kadar belki içinde güçlü var olmasının sebebi aslında bütün tribünlerin birer Gezi olmasıydı belki de. Gezi'den önce, Gezi olmasıydı.

Çekişmenin birikmişliği ve kolektif öğrenme süreçleri Gezi direnişinin sunduğu olanaklarla birleştiğinde Çarşı çatışmaların merkezi ve yönlendirici gücü haline geldi. Çarşı'nın, "Çarşı her şeye karşı" sloganında ifadesini bulan, politik olmaktan çok etik muhalefeti de olayların çerçevelenmesinde ve anlamlandırılmasında (Snow, 2004) son derece önemli bir rol oynadı. Ergin Demir (2013) *Halkın Takımı* dergisine yazdığı yazıda bunu "tabii ki gördüğümüz her haksızlığa isyan edeceğiz. Adaletin olmadığı yerde demokratik tepki meşrudur arkadaş; hazmedeceksin" sözleriyle vurguluyordu. *Çarşı Geliyoor!* kitabındaki anlatılarda ve aktarılan tweetlerde de sıklıkla haksızlığa karşı çıkmak vurgusu öne çıktı:

Çağdaş Sezgin, (30 Mayıs): "Kışla olarak işleyen bir yeri AVM olarak ihya etmek komedidir. İmkânı olan herkes Park'a uğrasın. Koskoca meydanda bir ağaç dahi olmayacak... Bu sabah 5'te polis müdahale etti ve çadırları yaktı."

İlker Yıldız, (31 Mayıs): "Sorun AVM, ağaç olmaktan çıktı, dünyanın en haklı ve barışçıl gösterisine bile bu derece şiddet uygulanıyorsa, yarın bir siyasetçi protestosunda, işçi grevinde, tribün olaylarında neler yapılmaz! Gösteri/ protesto hakkının gaspı bir demokrasi ve rejim sorunudur."

Ayhan Ayaç, (31 Mayıs): "Bu mücadele siyaset üstüdür arkadaşlar. 'İnsan' olmakla alakalı bir mücadeledir."

Doruk Kaymak, (31 Mayıs): “Çok kötü şeyler oluyor, inanılmaz biber gazı kullanıp insanlara acımasızca saldırıyor polis. Bir grup insan duvardan kaçmaya çalışırken üstlerine duvar çöktü, yaralıları var. Böyle bir hükümet nasıl olur! İnsanlar bu adamlara nasıl oy verirler! Ben böyle faşizm görmedim!” (Çarşı, 2013: 20-21)

Bu ifadelerde haksızlığa karşı duruş ile özetlenen genel bir etik tavır gözlenmektedir. Bu açıdan bu etik tavrın ve Çarşı'nın tarihi ve yapısının daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmasında fayda vardır. 1982 yılında Beşiktaş semtinde yaşanan gençler tarafından kurulan Çarşı, Beşiktaş kulübüyle semt arasındaki bağları gösteren ve bu bağları yeniden üreten bir gruptur.³⁴ Gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmelerde kuruluşundan itibaren Çarşı'nın içinde farklı politik görüşten insanların yer aldığı vurgulandı. Bununla birlikte, gerek derinlemesine görüşmelerde, gerekse Çarşı'nın kendi yayınlarında Optik Başkan (Mehmet Işıklar) gibi kurucuların sol görüşlü oldukları ve grubun içinde sol görüşlerin diğer futbol mecralarıyla kıyaslanamayacak ölçüde rahat ifade edilebildiği ve zaman zaman grubun ana sesini belirlediği de vurgulanıyor. Derinlemesine görüşmelerde, Çarşı içindeki konumuna bağlı olarak ana bilgi veren (*key informant*) konumunda olan Metin, bu durumu, “mesela bizim tribünlerde Che tişörtü giymek çok sıradan bir davranış. Hani kimse ‘aa bu ne’ demez” sözleriyle dile getiriyor. Bu durumun en temel iki göstergesi olarak Çarşı logosunda yer alan anarşizmin A'sı ve temel slogan olan “Çarşı her şeye karşı” hatırdaki tutulmalı. Bu kapsamda Çarşı grubu kendisini futbolun “asi ruhu” olarak görmeyi, “asi ruh” ve muhalif tavır üzerinden bir kimlik geliştirmeyi benimsemiş gözüküyor.

1980'lerin başında oluşan bir taraftar grubunda muhalif tavrın bu denli belirgin olabilmesi nasıl açıklanır? Bu soruya yanıt vermek için Beşiktaş'ın 1970'lerdeki taraftar profiline bakmak gerekiyor. Türkiye'deki futbol çalışmalarında öncü konumunda olan *Bu Maçı Alıcaz* kitabında Can Kozanoğlu (1990) Beşiktaş taraftarlarının İstanbul'un üç büyük kulübü içinde tek solcu taraftar kitlesi olduğunu belirtiyor. O dönemde Sabahattin Ali şiiirinden bestelenmiş olan Edip Akbayram şarkısının Beşiktaş taraftarlarıncaya benimsenerek “Başın öne eğilmesin / Aldırma Kartal Aldırma” şeklinde söylenir olması bu durumun göstergelerinden biridir. Şarkının tribün marşına dönüşmüş hâli o dönemde üç büyükler içinde maddi güç, nüfuz ilişkileri ve sportif başarı bakımından en zayıf konumdaki Beşiktaş'ın genel durumu ile tam bir uyum içindedir. Kurthan Fişek (1980) de üç kulüp hakkında çok etkili olacak tasnifini geliştirirken Galatasaray'ı aristokrasinin, Fenerbahçe'yi burjuvazinin, Beşiktaş'ı ise halkın ve emekçilerin takımı olarak yorumlar. 1980'lerde sol kesimden kimi entelektüeller de Beşiktaş'ın futbol mecrasındaki farkını vurgularlar. Örneğin Sedat Özkol (1988) *Övünmekte Haklıyız Çünkü Beşiktaşlıyız* adlı kitabında, Beşiktaş'ın Serpil Hamdi

Tüzün tarafından kurulan ve yönetilen altyapıdan futbolcu yetiştirme sistemini (“özkaynak düzeni”) egemen futbol sisteminin alternatifi olarak över ve Beşiktaş’ın maruz kaldığı haksızlıklara ilişkin detaylar sunar.³⁵ Benzer şekilde o dönemdeki köşe yazılarında Mümtaz Sosyal da Beşiktaş’ın başarılarında emeğin başarısını görme eğilimindedir. Bu dönemde kulübün başkanlığına bir devlet memuru olan Süleyman Seba’nın gelmesi bu resmi pekiştirir.³⁶

Yıllar geçtikçe Çarşı’nın muhalif, ayrık ve emekten, haksızlığa maruz kalmışlardan yana olan grup kimliği pekişir. Örneğin 2005 yılında takımın eski kaptanı Rıza Çalimbay Beşiktaş’ta teknik direktör olarak göreve başladığında bir grup Fenerbahçe taraftarı Çalimbay’ın babasının kapıcı olmasından hareketle “Rıza Efendi, 2 Ekmek 1 Süt” pankartı açarak Beşiktaş teknik direktörünü aşağılamaya çalışırlar. Çarşı bu pankarta, “Rızalar Bizim Onurumuzdur” pankartı ile yanıt verir. Çarşı mensupları için taraftar olmak, tribünde olmak ve ses çıkarmak elbette öncelikle Beşiktaş sevgisi anlamına gelir. Beşiktaş’ın başarısı temeldir. Fakat Çarşı’nın benimsediği anlayış tribünü sadece futbol üzerine söz söylenen bir mekân olarak görmez. Futbolla hiç ilgisi olmayan ya da sadece dolaylı yoldan ilgisi olan konularda da Çarşı belirli bir duyarlılık çerçevesinde söz üretme tavrını benimsemiştir. Örneğin Hasankeyf’te Ilisu Barajı inşaatı bağlamında Çarşı “Bırakın Hasan Keyfine Baksın, Hasankeyf Sular Altında Kalmasın” pankartını açar. 2012’de 12 Eylül darbesinin generalleri yargılanmaya başladığında Çarşı “12 Eylül Sevinçlerimizi Çaldı” der. Karikatür krizi sırasında “Çarşı Danimarka’ya Karşı”dır. Fatih Terim’in derin devletle özellikle Mehmet Ağar üzerinden yakınlığı bilinirken ve bu konu spor medyasında konuşulmazken, Çarşı “İmparatorluk Değil, Tam Demokrasi” diyerek Terim’in lakabı üzerinden eleştirisini dile getirir. Uzun yıllar grubun görünen yüzünün İstanbullu bir Ermeni, Alen Markaryan, olması da günümüz futbol ortamı için alışıl gelmedik bir durumdur.

Bununla birlikte Çarşı’nın etik duruşu futbol mecrasının genel “erkeklik” vurgusuyla da ilişkilendirilir. *Çarşı Geliyor!* kitabında “Koca Çarşı” adını seçmiş grup üyesi bu bağı şöyle özetler:

Tarihten bu yana en zor zamanlarda ortaya çıkmış olan tüm kurtarıcıların, parlak zırlı şövalyelerin, bütün beyaz atlı prenslerin kapısını çalan talih, Çarşı’nın gözü pek gençlerini de boş geçmiyordu: Çarşı’nın bu sarsılmaz duruşu, genç kızlar üzerinde adeta bomba tesiri yapmış, tribünün asi çocuklarının talipleri, kısa bir süre içinde sosyal medyayı kasıp kavurmaya başlamıştı...(Çarşı, 2013: 89).

Metinde dikkat çeken ilk nokta konuşan öznenin heteroseksüel erkek olmasıdır. Aslında söz konusu olan “Çarşı’nın gözü pek gençleri” değil, erkekleridir. “Kurtarıcı”, “beyaz atlı prens” Çarşı erkekleri vurgusu ve genç kızlar üzerinde yaratılan “bomba etkisi” erkeklik ve delikanlılık kültü ile çevrelenmiş bir erkeklik

fantezisinin tezahürüdür aslında. Çarşı'nın onuru bu açıdan yaklaşıldığında bir erkeklik onurudur aynı zamanda. Fakat bu erkeklik onurunun Mısır örneğini ele alırken vurguladığımız “karama”dan farklı olduğunu da vurgulamakta fayda vardır. Evrensel bir içerikten olabildiğince arındırılmış, lokal bir ethos olarak düşünülebilecek “karama”dan farklı olarak Çarşı'nın ahlaki duruşu, erkeklik, kahramanlık, kurtarıcılık mitleri ile evrensel adalet düşüncesinin bir eklemelenmesini sunmaktadır bizlere. Tam da bu yüzden Çarşı üyeleri “şövalye ruhlu semt çocukları” olarak görür kendilerini.

Mısır örneğinde taraftar kimliğinin siyasallaşması meselesinin taraftar gruplarının kulüplerden özerkleşmesi ile başladığını not etmiştik. Çarşı da halen kulüp yönetimden görece özerk bir konuma sahiptir. Çarşı'yı diğer takımların taraftar gruplarıyla kıyasladığımızda iki farkın belirgin olduğunu vurgulamak gerekiyor. Birincisi, yukarıda belirtildiği üzere, Çarşı'nın politik konularda söz almaktan çekinmeyen ve bir tür sol duyarlılıktan beslenen tavrıdır. İkinci önemli farksa, çoğu örnekte taraftar grupları destekledikleri takımın tribününde lokal bir konuma ve sınırlı bir etki sahasına sahipken, Çarşı'nın Beşiktaş tribününün merkezinde yer almasıdır. Mekânsal olarak merkezi konumda olan Çarşı (taraftar grubu yıkılmadan önce İnönü Stadyumu'nda kapalı tribünün ortasında maçları izlemekteydi), tüm Beşiktaş taraftarlarına bir şekilde dokunan bir etki gücüne sahiptir. Tüm Beşiktaş taraftarları Çarşılı değildir, fakat Beşiktaş taraftarının bir konuya dair bakışının ne olacağına Çarşı'nın net bir belirleyici konumu vardır. Forzabesiktas.com taraftar blogu ve twitter hesabı da Çarşı'nın görünürlüğü ve pozisyon bildirme kapasitesini artırır.

Çarşı taraftar grubunun bir başka ayırıcı özelliği ise entelektüellerle son derece güçlü bağlarının bulunmasıdır. Derinlemesine görüşmelerde Çarşı mensuplarının yönetmen Zeki Demirkubuz'u, gazeteci Cem Dizdar'ı ya da müzisyen Feridun Düzağaç'ı içlerinden biri olarak gördükleri sık sık ve gururla vurgulandı. *Çarşı Geliyoor! Şövalye Ruhlu Semt Çocukları* kitabında da Borga lakaplı Çarşı mensubu “entelektüel birikimi çok kuvvetli, çeşitli alanlarda çok kuvvetli insanlardan bahsediyorsun çArşı dediğin zaman” ifadesini kullanır (Çarşı, 2013: 49). Burada yapılan seçkinlik tarifi, Beşiktaş semtinin tarihsel ve sosyolojik yapısı ile yakından alakalıdır: Dolmabahçe Sarayı, Çırağan Sarayı, Feriye Sarayı ve Yıldız Sarayı ile hanedan üyeleri ve yönetici sınıfın (sonrasında da ilmiye sınıfının da) yerleştiği semt olan Beşiktaş, Cumhuriyet erkânının da gözde mekânı olmuştur (Dikici, 2009: 63–64).

Entelektüellerle kurulan bağların Çarşı'ya nasıl bir farklılık kattığının muhtemelen en iyi örneği, 2011'de patlak veren şike skandalı sonrasında Çarşı'nın konuya dair Rıdvan Akar tarafından yazılmış manifestodur (Salman, 2011):

Futbol endüstriyelmiş olabilir. Ama biz malul/meta değiliz. Taraftarız. Seyirciyiz. Renklerine sevdalandığımız tutkunlarız. Hangi Beşiktaşlı başarısızlıktan dolayı takımını terk etmiş? Hangi Beşiktaşlı yenilgiden sonra takımına küsmüş? Hangi Beşiktaşlı harama tevessül etmiş? Yıllardır söyledik. Şimdi bağışlamak zamanı. Şeref'inizle oynayın, Hakkı'nızla kazanın! Beşiktaş'ı bir değerler manzumesine dönüştüren, "duruşumuzu" borçlu olduğumuz iki abide isme yakışanı yapın. Biz Beşiktaş taraftarları...

Elle atılan golle hüznüldük. Hak etmemiştik. Kendini yere atıp penaltı kazanan oyuncuya öfkelenedik. Hak etmemiştik. (...) Şimdi iki takım var. Biri namuslu ve dürüst olanların takımıdır. Diğerinde ise şikeci, düzenbaz ve hile ile çıkar peşinde koşanlar var. Biz Beşiktaşlılar ilkinin temsil ediyoruz. Etmeliyiz. Onun içindir ki masum olduğuna inandığımız, sonuna kadar inanacağımız "zanlı" Beşiktaşlılarla aramıza mesafe koymalıyız. (...) Eğer ki puan ya da kupa için anlaşılırsa o kupaya saygı duymayacağız. (...) Diyoruz ki: Arının... temizlenin...masumiyetinizi sadece yargıya değil, bizlere de kanıtlayın. (...) Ey diğer renklere gönül verenler... Bu yazıdaki bütün Beşiktaş sözcüklerinin yerine kendi takımınızı, siyah beyaz yerine kendi renklerinizi yazın... Var mısınız?

Manifesto'nun yazılma şekli de aradaki bağın gücünü göstermektedir. Çarşı belirgin bir örgütlenme yapısına sahip olmasa da bu, grup içinde hiyerarşi olmadığı anlamına gelmemektedir. Grubun içinde kanaat önderleri de vardır, genel tavırları belirleyenler de. Dış halkalardaki Çarşılılarla en dar çemberdeki önderlerin arasındaki önemli kanallardan biri forzabesiktas.com forumudur. Rıdvan Akar da bu yazıyı, manifesto olacağını ve bu kadar geniş kabul göreceğini düşünmeden forumda paylaşır. Forumda kabul görmesi üzerine metin Çarşı'nın manifestosuna dönüşür. Çarşı'nın benimsediği manifestoda genele yönelik bir etik duruş çağrısı öne çıkar. McManus (2013) da Çarşı eylemlerinin içeriğini belirleyen unsurların ideolojik olmaktan çok etik olduğunu vurgulamaktadır. McManus'a göre Çarşı için spesifik bir siyasal fikriden çok genel etik değerler kümesi ve buna bağlı olarak doğru olanı yapmak, buna uygun sloganları bulmak ve dillendirmek ve grup desteğini vermek önemlidir. Çarşı'nın Kızılay'a kan bağışından "Çarşı Köy Okullarına Koşuyor" kampanyasına, "LÖSEV – Bir Tuğla da Siz Koyun" kampanyasından hayvan barınakları için toplanan yardımlara kadar düzenlediği destek ve yardım kampanyaları da bu etik duruş çerçevesinde düşünülebilir.

Sonuç ve Bazı Karşılaştırma Noktaları

25 Ocak Devrimi ve 2013 Gezi protestoları ardından Mısır'da da Türkiye'de de taraftar grupları siyasal iktidarların temel meselelerinden biri oldu. Devrim sonrası Mısır'ının darbeci iktidarı son birkaç yıldır taraftar gruplarının yasaklanması ya da taraftar gruplarının terör örgütleri statüsünde yargılanabilmeleri için siyasal ve hukuki bir uğraş vermekte.³⁷ 16 Aralık 2014 tarihinde de Çarşı üyesi 35 kişi

hakkında “Cebir ve şiddet kullanarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını kısmen veya tamamen engellemeye teşebbüs etmek” suçundan açılan davanın duruşması görüldü. Yurtdışına çıkma yasağı bulunan taraftarların “yasağı kaldırın, Liverpool deplasmanına gidelim” talebi Çarşı mitinin dayanaklarından biri olan mizahın göstergelerindendi.

Mısır’da ve Türkiye’de taraftarların siyasallaşması ve toplumsal hareketlerin ve isyan hareketlerinin bu denli merkezinde yer almaları son derece ilgi çekici ve konunun farklılaşan ve ortaklaşan yönlerini ele almak bize sosyal hareketler hakkında çok şey söylemektedir. İlk nokta, toplumsal hareketler içinde taraftar grupların konumuna ilişkindir. Yukarıda, Tejerina ve meslektaşlarının çalışmasına (2013) atıfla, Gezi ve Tahrir direnişlerinin, 2011-2012 dönemindeki “işgal toplumsal hareketleri” küresel protesto dalgasını parçası oldukları vurgulanmıştı. Tejerina vd.’ye göre İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan’daki protestolar ve toplumsal hareketler de bu küresel protesto dalgasının içinde yer almaktadır ve örneğin deneyimsiz amatörlerin belirgin katılımı bu küresel dalganın hemen her örnekte gözlenen bir ortak özelliğidir. Bu dalganın farklı tezahürlerini incelediğinde hepsinde taraftar gruplarının belirgin bir katılımı ya da belirleyici bir rol üstlendikleri gözükmemektedir. Aslında Gezi ve Tahrir taraftar gruplarının katılımı bakımından en belirgin iki örnek konumundadır. İspanya ve Yunanistan gibi derin futbol kültürünün olduğu ve taraftar gruplarının faal olduğu ülkelerle Mısır ve Türkiye’yi kıyaslamak bize ne söylemektedir? Bu karşılaştırmalı analizden çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: Sol siyasal partilerin ve sendikaların güçlü oldukları ülkelerde, örneğin İspanya’da ve Yunanistan’da, protesto dalgalarında taraftar gruplarına özel bir rol düşmemekte, taraftar gruplarının katılımı olsa da bu sürecin belirleyici unsuruna dönüşmemektedir. Buna karşın Mısır ve Türkiye’de Tahrir ve Gezi süreçleri örgütlü muhalefetin de hazırlıksız yakalandığı süreçler olmuştur. Sol parti ve örgütler ile sendikalar protestoları şekillendiremediği ölçüde, belirgin bir ideolojik-politik çerçeveye yaslanmayan taraftar gruplarının rolü ve belirleyici etkisi artmıştır.

İkinci nokta, taraftar gruplarının siyasallaşması ve toplumsal hareketlere dâhil olması ile ilgilidir. Her iki örnekte de futbol her daim siyasi kaygıların merkezinde ve devlet müdahalesinin ortasında yer almıştır. Bununla birlikte her iki örnekte de taraftarların idari ve ticari yapılanmalardan (resmi kurumlar, federasyonlar, kulüp yönetimleri vd.) bağımsızlaşarak, özerk yapılar olarak kendilerini inşa edebilmeleri hayati bir öneme sahiptir. Fakat burada iki örnek arasındaki önemli bir farkın altını çizmekte fayda vardır. Mısır’da stadyumlar, sivil toplumun ve örgütlenme özgürlüğünün hudutsuz bir devlet şiddeti ile bastırılmaya çalışıldığı bir toplumda önemli karşıt-kamusal alanlardan biri olma işlevini taşımaktadır. Türkiye örneğinde ise, siyasal rejime ve aktörlere içkin otoriter yapılanma ve

eğilimlere karşın, Mısır örneği ile kıyaslandığında çok daha canlı, çoğulcu ve demokratik bir siyasal yapı ile karşı karşıyayızdır. Bu açıdan, taraftar grupları ve stadyumlar karşıt-kamusal alanlardan *sadece birisidir*. Günümüzde çekişmeci siyasetin asli alanının kent mekanı olduğunu vurgulayan Bayat'a göre (2010: 11-12), siyaseti etkilemek için grev ya da adil seçimler gibi kurumsal araçlara sahip olmayan kentli özneler için sokak rahatsızlıkları ifade etmenin temel alanı haline gelir. Devlet, kamusal alanları etkin bir şekilde kullanmayı hedefleyen bu güçlerin karşısına çıkar ve bu güçleri cezalandırır. Süreçte sokak sadece rahatsızlıkları ifade edildiği alanlar olmakla kalmaz; kimliklerin inşa edildiği, dayanışma ağlarının kurulduğu ve protestonun öngörülemez yerlere sıçradığı bir uzam haline gelir. Sokakların ve devlet şiddetine direniş ile tanımlanan protesto biçimlerinin toplumsal hareketleri tanımladığı Mısır gibi bağlamlarda, sokak mücadelesinde tecrübe sahibi taraftar gruplarının toplumsal hareketlerde daha kalıcı ve baskın roller oynaması şaşırtıcı olmayacaktır.

Siyasal rejim ve devlet şiddetinin niteliği ve niceliği arasındaki ayrım kendini taraftar gruplarının toplumsal hareketlerdeki rollerinin farklılaştırmasında da gösterir. Her ne kadar Gezi protestolarının başlangıcı ve devamında en önemli eleştiri konusu devlet ve polis şiddeti olsa da Mısır'da devlet şiddetinin boyutu Türkiye'deki polis şiddeti ile kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Develer Savaşı örneğinde de görüldüğü üzere, resmi şiddete devlet güdümlü paramiliter güçler de eşlik edebilmektedir. Şiddetin siyasal kültürün böylesine merkezi bir ögesi olduğu bir bağlamda Ultralar önemli ve kalıcı direniş odaklarından biri olmaktadır. Gezi'nin ilk günlerinde ve Gezi Parkı'nın işgalinin ardından Çarşı grubunun geri plana çekilmesi de bu bağlamda düşünülmelidir. Yaptığımız derinlemesine görüşmelerde Metin durumu "Gezi bizim için 90 dakikalık bir maçtı, düdük çaldı maç bitti dağıldık" sözleri ile özetler ve Çarşı'ya aşırı politik anlam yüklenmesinin içeriden bir eleştirisini sunar: "Gezi'den ne çıkar? Kimse bizden birimize böyle soru sormadı. Çünkü bizim Gezi'den bir şey çıkmasına dair bir fikir- durumumuz yok. Bir taraftar grubu kendine bunu iş ediniyorum dediği an artık taraftar grubu olmaktan çıkar, başka bir şey olur." Mısır örneğine baktığımızda ise taraftar gruplarının protesto hareketlerindeki önemli konumunun devam ettiği görülür.

Birikmiş çekişme ve deneyim her iki örnekte de taraftarların sosyal hareketlerin bir parçası olma ve de bu hareketlerde stratejik önderlik konumuna yerleşmelerinde en önde gelen etken olmuştur. Taraftarlık pratiğinin ve ritüelinin önemli bir parçası olan resmi otorite ile sürekli çatışma durumunda olma hali protestolar sırasında taraftar gruplarının önemini artırmıştır. Beşiktaş örneğinde ise birikmiş çekişmeye, taraftar grubu ile özdeşleşmiş Beşiktaş semtinin konumu da eşlik eder. Bu açıdan yaklaşıldığında taraftar gruplarını

toplumsal protestoların içine çeken şeyin ideolojik-politik gerekçelerden çok bu çatışma geçmişi ve kültürünün olduğu söylenebilir. Ayrıca, Mısır örneğinde de Türkiye örneğinde de taraftar gruplarının belirgin bir ideolojik-politik çerçeveye yaslanmaktan çok, yukarıda bahsi geçen negatif sınıf bilinci ile hareket ettikleri söylenebilir. Burada kavganın, dik durmanın ve teslim olmamanın estetiğine vurgu yapılır; cesaret ve erkeklik sık sık yüceltilir ve taraftar grupları sıklıkla kurtarıcı mitosundan beslenir. Grup aidiyeti, grup içi dayanışma, üst kimlik ve altkültürel sermaye sınırları belirli politik ve ideolojik bir çerçevenin üzerine çıkar. Dünyanın haklılar ve haksızlar; güçsüzler ve güçlüler ve iyiler ve kötüler arasında ikiye bölündüğü, şövalye ruhlı semt çocuklarının da her daim ilkinin yanında yer aldığı bir tür, Laclau'nun (2005, 2012) kullandığı biçimle popülizm kavramından türeterek söyleyecek olursak, taraftar popülizminden bahsetmek mümkündür.

Bu noktada bir kaz daha McAdam, Tarrow ve Tilly'nin çekişmeci siyasete ilişkin söylediklerine dönmek gerekmektedir. McAdam ve meslektaşlarına göre sosyal değişim çekişme sürecine ulaşacak olan zincirin başlangıç noktasıdır. Sosyal değişim, "fırsatlar ve tehditler"e, "harekete geçiren yapılar"a ve "çerçeve belirleme süreçleri"ne etki eder. McAdam vd.'ye göre "harekete geçiren yapılar" aktörler arası potansiyel iletişim, koordinasyon ve bağlılığı artırır. Dahası bu yapıların çekişme repertuarını belirleme gücü de söz konusudur. McAdam ve meslektaşları "harekete geçiren yapılar"a ilaveten "çerçeve belirleme süreçleri"ne (*framing processes*) de çekişme repertuarı belirleme gücü atfederler (2004: 17). "Çerçeve belirleme süreçleri" olan biten hakkında ortak tanım ve yorum belirler ve ortak itirazların dillendirildiği zemin olarak işlev görür. "Çerçeve belirleme süreçleri"nin çekişme sürecine etki etmesi ile zincir tamamlanmış olur. Makale boyunca geliştirilen karşılaştırmalı analiz, Tahrir ve Gezi süreçlerinde futbol taraftarlığının bu türden bir çerçeve sunduğunu göstermekte. Hatırlanacağı üzere, makalenin giriş kısmında, Lichbach'a (1998) atıfla ortak anlamlar, semboller ve söylemlerin kültürel çerçeveyi oluşturduğunu ve taraftar gruplarının güçlü kimlik, ortak anlam ve sembol üretme kapasiteleriyle önemli kültürel çerçevelere denk düştüklerini vurgulamıştık. McAdam ve meslektaşlarının (2004: 41) aynı doğrultuda, çerçevelemede toplumsal hareket içinde kolektif yorum oluşturma ve fırsat ile eylem arasında kolektif değerlendirme yapma işlevleri tespit etmelerinden hareketle, Gezi ve Tahrir süreçlerinde taraftarlığın önemli bir çerçeveleme işlevine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Geliştirilen kolektif yorum klasik anlamda siyasal mobilizasyona dayanmaksızın, olayların akışı, kimin haklı ve kimin haksız olduğuna dair yorumların yapılmasına, dolaşıma sokulmasına, bu yorumlar üzerinden semboller, sloganlar ve marşlar oluşturulmasına olanak tanır. Yukarı da belirtildiği gibi, grup aidiyeti, dik durmak, cesaret ve erkeklik

vurgusu ve fiziki mücadele güzellemesi taraftarlık çerçevesinin unsurları olarak öne çıkmaktadır. Taraftarlık çerçevesi içinde bir yandan önceki gerilimlerin birikmişliği taşırken, bir yanda da eylemin içinde evrilmekte ve yeni öğrenme süreçleriyle, yeni kolektif yorumları geliştirmektedir. Bu karşılaştırmalı analizin gösterdiği, toplumsal hareketlerin sıra dışı aktörleri olarak taraftar gruplarının Gezi ve Tahrir direnişlerinin gidişatında oynadıkları belirleyici roldür.

Sonnotlar

¹ İkimizin de futbol üzerine yazmasına vesile olan kişi Başak Alpan'dır. Kendisine müteşekkirimiz. Makalenin son halini okuyup yorum ve önerilerini bizle paylaşan Sevecen Tunç'a teşekkür ederiz. Bu çalışmanın kısa versiyonu Sakarya Üniversitesi tarafından düzenlenen Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum başlıklı kongrede (Ekim 2014) sunulmuştur. Farklı ortamlarda soru ve yorumlarıyla katkıda bulunanlara teşekkür ediyoruz.

² Bkz. <http://mideastsoccer.blogspot.com.tr/>

³ James Montague, "Egypt's politicised football hooligans", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/02/20122215833232195.html>. Son erişim tarihi 15.12.2014.

⁴ James Montague, "Egypt's politicised football hooligans", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/02/20122215833232195.html>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

⁵ James Montague, "Egypt's politicised football hooligans", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/02/20122215833232195.html>. Son erişim tarihi 15.12.2014.

⁶ "Al Ahly: Spirit of success", <http://www.fifa.com/classicfootball/clubs/club=1897032/>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

⁷ "Al Ahly: Spirit of success", <http://www.fifa.com/classicfootball/clubs/club=1897032/>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

⁸ James Dorsey, "Egyptian Ultra Tactics Evident in the Battle for Cairo's Tahrir Square", <http://bleacherreport.com/articles/595650-egyptian-ultra-tactics-evident-in-the-battle-for-cairos-tahrir-square>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

⁹ Mahmoud El-Wardani, "The Ultras and the Egyptian Revolution", <http://www.jadaliyya.com/pages/index/3759/the-ultras-and-the-egyptian-revolution>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁰ “The Ultras White Knights: Football hooliganism or social movement?”, <http://www.masress.com/en/dailynews/132718>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹¹ Mahmoud El-Wardani, “The Ultras and the Egyptian Revolution”, <http://www.jadaliyya.com/pages/index/3759/the-ultras-and-the-egyptian-revolution>. Son erişim tarihi, 13.11.2014.

¹² The Ultras White Knights: Football hooliganism or social movement? <http://www.masress.com/en/dailynews/132718>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹³ The Ultras White Knights: Football hooliganism or social movement? <http://www.masress.com/en/dailynews/132718>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁴ The Ultras White Knights: Football hooliganism or social movement? <http://www.masress.com/en/dailynews/132718>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁵ Sherif Tarek, “Egypt’s Ultras: Politically involved but not politically driven, yet”, <http://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/31904/Egypt/0/Egypt%E2%80%99s-Ultras-Politically-involved-but-not-politi.aspx>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁶ Amany Aly Shawky, “‘The Ultras Book’: Ethnography of an unusual crowd”, <http://www.egyptindependent.com//news/%E2%80%98-ultras-book%E2%80%99-ethnography-unusual-crowd>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁷ Mahmoud El-Wardani, “The Ultras and the Egyptian Revolution”, <http://www.jadaliyya.com/pages/index/3759/the-ultras-and-the-egyptian-revolution>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁸ Amany Aly Shawky, “‘The Ultras Book’: Ethnography of an unusual crowd”, <http://www.egyptindependent.com//news/%E2%80%98-ultras-book%E2%80%99-ethnography-unusual-crowd>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

¹⁹ The Ultras White Knights: Football hooliganism or social movement? <http://www.masress.com/en/dailynews/132718>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²⁰ Amany Aly Shawky, “‘The Ultras Book’: Ethnography of an unusual crowd”, <http://www.egyptindependent.com//news/%E2%80%98-ultras-book%E2%80%99-ethnography-unusual-crowd>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²¹ Sherif Tarek, “Egypt’s Ultras: Politically involved but not politically driven, yet”, <http://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/31904/Egypt/0/Egypt%E2%80%99s-Ultras-Politically-involved-but-not-politi.aspx>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²² Sherif Tarek, “Egypt’s Ultras: Politically involved but not politically driven, yet”, <http://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/31904/Egypt/0/>

Egypt%E2%80%99s-Ultras-Politically-involved-but-not-politi.aspx. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²³ Lucie Ryzova, "The battle of Cairo's Muhammad Mahmoud Street", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/201111288494638419.html>.

²⁴ James Montague, "Egypt's politicised football hooligans", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/02/20122215833232195.html>. Son erişim tarihi 15.12.2014.

²⁵ Sherif Tarek, "Egypt military rulers accused of instigating Port Said disaster", <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/33589/Egypt/Politics-/Egypt-military-rulers-accused-of-instigating-Port-.aspx>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²⁶ Lucie Ryzova, "The battle of Cairo's Muhammad Mahmoud Street", <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/11/201111288494638419.html>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²⁷ Amany Aly Shawky, "'The Ultras Book': Ethnography of an unusual crowd", <http://www.egyptindependent.com//news/%E2%80%98ultras-book%E2%80%99-ethnography-unusual-crowd>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²⁸ Amany Aly Shawky, "'The Ultras Book': Ethnography of an unusual crowd", <http://www.egyptindependent.com//news/%E2%80%98ultras-book%E2%80%99-ethnography-unusual-crowd>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

²⁹ Amany Aly Shawky, "'The Ultras Book': Ethnography of an unusual crowd", <http://www.egyptindependent.com//news/%E2%80%98ultras-book%E2%80%99-ethnography-unusual-crowd>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

³⁰ Sherif Tarek, "Egypt's Ultras: Politically involved but not politically driven, yet", <http://english.ahram.org.eg/NewsContentPrint/1/0/31904/Egypt/0/Egypt%E2%80%99s-Ultras-Politically-involved-but-not-politi.aspx>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

³¹ Konuyla ilgili olarak birlikte ve ayrı ayrı kaleme aldığımız diğer çalışmalarda bu tartışmayı daha geniş bir şekilde yürüttük. Bkz. Turan (2015) ve (Turan ve Özçetin, 2014).

³² Esat (derinlemesine görüşmelerdeki tüm isimler anonimleştirilmiştir) Çarşı'nın beş yıldır aktif bir üyesi. Taraftarlık kimliği politik kimliğinden çok daha önemli. Boş zamanlarının tümünü Beşiktaş kaplamakta. Futbolun dışında voleybol ve hentbol gibi branşlarda da Beşiktaş maçlarını izlemekte. Üniversite öğrencisi. Mart 2014'te gerçekleştirilen derinlemesine görüşme.

³³ Metin Çarşı'nın aktif bir üyesi ve genelde kendisini perdenin arkasında konumlandıran entelektüel önderlerinden biri. Ulusal ve uluslararası basına Çarşı hakkında verdiği söyleşiler mevcut. 1990'larda üniversite öğrencisiyken sosyalist öğrenci örgütlerinde yer

almış. Halen reklam sektöründe çalışıyor. Mart 2014'te gerçekleştirilen derinlemesine görüşme. Anonimleştirilmiş isim.

³⁴ Ersin Kana'nın yönettiği ve oldukça içeriden bir bakış sunan Asi Ruh (2008) belgeseli, Çarşı mensuplarının kendi tarihlerini nasıl gördüklerinin bütünlüklü bir resmini sunuyor.

³⁵ Dr. Hikmet Kıvılcımlı ekolünden olan Sedat Özkol, 1969'da Ant Yayınları tarafından basılmış olan *Geri Bıraktırılmış Türkiye* kitabı ile tanınır.

³⁶ Bu tarz anlatılarda genelde Seba'nın MIT'te görevdeyken başkan seçildiği ya da 1984'de ilk kez başkan seçildiği kongrede kendisini destekleyenler arasında ülkücü mafya lideri Alaattin Çakıcı'nın da olduğu vurgulanmaz (Başaran, 2011).

³⁷ James Dorsey, "Egypt moves closer to labelling soccer fans as terrorists", <http://mideastsoccer.blogspot.sg/2015/04/egypt-moves-closer-to-labelling-soccer.html>. Son erişim tarihi, 16.04.2105 ve "Egypt bans ultras in bid to break anti-government protests", <http://mideastsoccer.blogspot.sg/2015/05/egypt-bans-ultras-in-bid-to-break-anti.html>. Son erişim tarihi 17.05.2015.

Kaynakça

Abu-Lughod L (1991). Writing Against Culture. İçinde: R Fox (der), *Recapturing Anthropology: Working in the Present*, Sante Fe: School of American Research Press, 137-162.

Atacan F (2014). 'Ekmek, Özgürlük, Sosyal Adalet': Mısır'da Muhaliflerin Talepleri Açık Değil Mi? İçinde: D Fırat (der), *Sokağın Belleği: 1 Mayıs 1977'den Gezi Direnişine Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı*, Ankara: Dipnot Yayınları, 43-66.

Bayat A (2010). *Life As Politics: How Ordinary People Change the Middle East*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Beinin J (2009). Workers' Struggles under 'socialism' and Neoliberalism. İçinde: E Rabab ve P Marfleet (der), *Egypt The Moment of Change*, London and New York: Zed Books, 68-87.

Bennett W L ve Sergerberg A (2012). The Logic of Connective Action. *Information, Communication & Society*, 15 (5), 739-768.

Bora T ve Ziya A (2013). *Kimi Başrol Kimi Karakter: Kulüp Hikayeler*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Calhoun C (1993). New Social Movements of the Early Nineteenth Century. *Social Science History*, 17 (3), 385-427.

Çarşı (2103). *Çarşı Geliyoor!* İstanbul: Okuyanıs.

Özçetin B ve Turan Ö (2015). Kahire'den İstanbul'a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 115-146.

Çetinkaya D (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. İçinde: D Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, İstanbul: İletişim, 15-61.

Demir E (2013). Anadan Üryan Gelmişiz Dünyaya. *Halkın Takımı*, 1 (5).

Diani M ve Bison D (2004). Organizations, Coalitions, and Movements. *Theory and Society*, 33, 281-309.

Di-Capua Y (2004). Sports, Society, and Revolution. İçinde: E Podeh and O Winckler (der), *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, Florida: University Press of Florida, 144-63.

Dikici S T (2009). *Çarşı: Bir Başka Taraftarlık*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Dorsey J M (2011). Soccer: A Middle East and North African Battlefield. *SSRN Electronic Journal*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1955513, Son erişim tarihi, 06.09.2014.

El-Mahdi R (2009). The Democracy Movement: Cycles of Protest. İçinde: E Rabab ve P Marfleet (der), *Egypt The Moment of Change*, London and New York: Zed Books, 87-103.

El-Zatmah S E (2011). *Aha Gün!: A Social and Cultural History of Soccer in Egypt*. (Basılmamış Doktora Tezi). Los Angeles: University of California.

Fişek K (1980). *Devlet Politikası ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Foley G (1999). *Learning in Social Action: A Contribution to Understanding Informal Education*. New York: Zed.

Gerbaudo P (2012). *Twitler ve Sokaklar*. Çev. O Akinhay, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Gupta A ve Ferguson J (1992). Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference. İçinde: A Gupta ve J. Ferguson (der), *Culture, Power, Place: Explorations in Anthropology*, Durham: Duke University Press, 31-51.

Kozanoğlu C (1990). *Bu Maçı Alıcaz*. İstanbul: Kıyı Yayınları.

Laclau E (2005). *On Populist Reason*. London and New York: Verso.

Laclau E (2012). *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*. London and New York: Verso.

Lichbach M I (1998). Contending Theories of Contentious Politics and the Structure-Action Problem of Social Order. *Annual Review of Political Science*, 1, 401-424.

McAdam D, Tarrow S and Tilly C (2004). *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.

McAdam D, Tarrow S ve Tilly C (1997). Towards an Integrated Perspective on Social Movement and Revolution. İçinde: M I Lichbach ve A S. Zuckerman (der), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 142-172.

McManus J (2013). Been There, Done That, Bought The T-Shirt: Beşiktaş Fans And The Commodification Of Football In Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 45, 3–24.

Negt O and Kluge A (1993). *Public Sphere and Experience: Towards an Analysis of The Bourgeois and Proleterian Public Sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Özkoç S (1988). *Övünmekte Haklıyız Çünkü Beşiktaşlıyız*. İstanbul: Uğur.

Pilz G A ve Wölki-Schumacher F (2010). *Overview of the Ultra Culture Phenomenon in the Council of Europe Member States in 2009*.

http://www.coe.int/t/dg4/sport/Source/T-RV/T-RV_2010_03_EN_background_doc_Prof_PILZ.pdf. Son erişim tarihi, 01.05.2015.

Raab A (2012). Soccer in the Middle East: An Introduction. *Soccer & Society*, 13 (5-6), 619–38.

Salman O (2011). O ‘Manifesto’yu Rıdvan Akar Yazdı. *Radikal*, 15.07.2011.

Snow D A (2004). Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. İçinde: D A Snow ve S A Soule (der), *The Blackwell Companion to Social Movements*, MA: Blackwell Publishing, 380–413.

Tarrow S (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tejerina B, I Perugorría, T Benski ve L Langman (2013). From Indignation to Occupation: A New Wave of Global Mobilization. *Current Sociology*, 61 (4), 377-392.

Thornton S (1995). *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Cambridge: Polity Press.

Tilly C (2005). *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Tilly C (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: Random House.

Tilly C (1984). Social Movements and National Politics. İçinde: C Bright ve S. Harding (der), *Statemaking and Social Movements*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 297-317.

Tilly C (2005). *Trust and Rule*. Cambridge: Oxford University Press.

Tilly C (2008). *Contentious Performances*. Cambridge: Cambridge University Press.

Özçetin B ve Turan Ö (2015). Kahire’den İstanbul’a: Futbol, Siyaset ve Toplumsal Hareketler. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 115-146.

- Tilly C ve Lesley J W (2009). *Social Movements, 1768-2008*. CO: Paradigm Publishers.
- Tuastad D (2014). From Football Riot to Revolution. The Political Role of Football in the Arab World. *Soccer & Society*, 15 (3), 376–88.
- Turan Ö ve Özçetin B (2014). Football fans at Gezi: counterpublic in the making. *Free Conference: From Habermas to Fanblogs*, Nisan 2014, ODTÜ.
- Turan Ö (2015). Gezi Direnişi ve Çekişmecî Siyaset Üzerinden Bir Analiz. İçinde: P Uyan vd. (der), *Siyasetin Bilimi: İlter Turan'a Armağan*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 409-429.
- Türkmen N (2012). *Eylemden Öğrenmek: TEKEL Direnişi ve Sınıf Bilinci*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Woltering R (2013). "Unusual Suspects: 'Ultras' As Political Actors in the Egyptian Revolution." *Arab Studies Quarterly*, 35 (3), 290–304.

Québec'in Baharı: Neoliberalizm, Direniş ve Devlet

Onur Ağkaya, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: onuragkaya@gmail.com.

Ayfer Genç Yılmaz, İstanbul Ticaret Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ayfergenc@gmail.com.

Özet

Dünya genelinde farklı ülkelerde, toplumsal hareketler neoliberal rejimler karşısında giderek seslerini yükseltiyorlar. Kanada tarihinin en geniş toplumsal hareketi olarak nitelendirilen Québec'in *Printemps Erable*'i, şüphesiz, bu hareketler arasında önemli bir yer işgal ediyor. Bu çalışma, bir öğrenci hareketi olarak başlayan ve liberal Charest hükümetinin öğrenci harçlarına beş yıllık süre içerisinde yüzde 75 zam yapılmasını öngören kararının yol açtığı 2012 yılındaki öğrenci direnişini analiz etmek niyetindedir. Öğrenci hareketi olarak başlayan direniş, bir süre sonra, neoliberalizme karşı bir toplumsal hareket niteliğine bürünmüştür. Hareketin karakterinde yaşanan bu değişim, Charest hükümetinin öğrenciler karşısındaki baskıcı tavrı ve müzakere yerine şiddeti seçmesiyle yakından ilişkilidir. İfade, örgütlenme ve gösteri düzenleme özgürlüklerine büyük kısıtlamalar getiren olağanüstü nitelikteki 78 No'lu Kanun, bu bağlamda, öğrenci hareketi açısından bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Kanunun yürürlüğe girmesini takip eden süreçte hareket gelişmiş, kendisine yönelik desteği arttırmış ve bir toplumsal kalkışmaya dönüşmüştür.

Bu bağlamda, çalışma, Québec öğrenci hareketini hazırlayan koşullara ve hareketin kendisine yönelik gelişen devletin reaksiyonu ile nasıl evrildiğine odaklanmak niyetindedir. Bunun için, ilk olarak, kapitalizmin neoliberal evresine odaklanmak suretiyle öğrenci borçlarındaki artış ve eğitimin metalaşması sorunsalları analiz edilecektir. İkinci olarak neoliberal Charest hükümeti tarafından olağanüstü kanunların ve polis gücünün genişletilmesi ve yüceltilmesi meselelerine ışık tutulacaktır. Bu şekilde, Charest hükümetinin öğrenci direnişine yönelik baskıcı davranışı ve bunun *Printemps Erable*'in gelişimine yönelik etkileri çalışma kapsamında incelenecektir.

Anahtar sözcükler: Québec, neoliberalizm, devlet, baskı, toplumsal hareket.

Abstract

Across the globe and throughout different countries, social movements are speaking out against neoliberal regimes. Québec's *Printemps Erable*, the largest social protest in Canadian history occupies an important place among these social movements. This article aims to analyze the 2012 Québec Student Strike, which was sparked by the decision of the governing Parti Liberal du Québec to increase tuition fees by 75 per cent over the next five years. The student strike then developed into a social movement against neoliberalism as a whole. In other words, the students' fight has become one front in a broader struggle for social justice and the reorganization of society. This

transformation of the movement, from a student strike to a social movement against neoliberalism, is deeply linked to the repressive attitude of the Charest government towards students and its decision to choose violence over discussion. Bill 78, an emergency law that brought huge restrictions on liberties of expression, association and assembly, signified a major turning point for the Québec student strike. Following on from this, the strike has progressed, expanded its support base and developed into a popular uprising.

This study will focus on the underlying reasons for the emergence of the Québec Student Movement and its evolution in relation to the state's response to it. To this purpose, primarily, it will analyze the neoliberal phase of capitalism by putting emphasis on the increase in student debt and the commodification of education in the neoliberal age. Secondly, it will shed light on the enlargement and empowerment of the police force and the enforcement of emergency laws under the neoliberal Charest government. Here, the repressive attitude of the Charest government of Québec towards the student strike and its effects on the evolution of *Printemps Québécois* will be studied.

Keywords: Québec, neoliberalism, state, repression, social movement.

Giriş

“Bu bir öğrenci hareketi değil, bu toplumun tümünden uyanışı”
Québec öğrenci hareketinde yer alan pankartlarda geçen bir slogan

2012 yılında Amerika kıtası, tarihinde eşine az rastlanır bir toplumsal harekete tanıklık etmiştir.“Neoliberalizme karşı bugüne kadar gerçekleştirilen en büyük başkaldırlardan biri” (Luckas, 2012) olarak nitelendirilen Québec Öğrenci Hareketi bağlamında Kanada'nın Québec eyaleti, tarihinin en yoğun ve en uzun süreli toplumsal hareketine sahne olmuştur (Savard, 2013). Direniş ve isyanın merkezinde ise üniversite ve öğrenciler bulunmaktadır.

Refah devleti uygulamalarının ulusal ve kültürel kimliğin önemli bir parçasını teşkil ettiği Québec'te, Liberal Jean Charest başkanlığındaki hükümetin, üniversite harçlarında beş yıllık süre içerisinde kademeli bir biçimde artış öngören ekonomik planı, hızla büyüyen öğrenci hareketinin direnişiyile karşılaşmıştır. Öyle ki gösterilerin başladığı Şubat ayından tam bir ay sonra Québec'in öğrenci nüfusunun yüzde 75'i -300.000 öğrenci- harçlara yapılan zammı protesto etmek amacıyla sokaklarda yerini almıştır.

Hükümetin, kısa süre içerisinde, öğrenci hareketinin örgütleriyle oturduğu müzakere masasından kalkıp tümüyle baskı politikalarına yönelmesini takiben hareketin niteliğinde ve kapsamında büyük bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Liberal hükümetin harç artışı tasarısını protesto gösterileriyle başlayan eylem 22 Mayıs

tarihinde yaklaşık 400-500 bin kişinin katıldığı kitlesel bir eylem niteliği kazanmış ve toplumun geneline yayılmıştır. Bu hâliyle, Québec Öğrenci Hareketi, eğitimin metalaşması sorunsalından polis şiddetine kadar pek çok meseleyi toplumsal hareketlerliteratürü bağlamında ama Québec örneği temelinde yeniden tartışmaya açmıştır.

Toplumsal hareketler, özgün yerel koşullara göre şekillenen özgüllükler taşımaktadır. Bununla birlikte, her biri ayrı ayrı ele alındıklarında, ortak nitelikleri ve birbirlerine yaptıkları çağrılar gözden kaçırılacak, nihayetinde, bu mücadeleler arasında ilişki kurmak da zorlaşacaktır. Hardt ve Negri'nin (2012: 8-10) dikkat çektiği gibi, 2010'da, Tunus'ta bilgisayar programcılığı eğitimi almasına rağmen seyyar satıcılık yapan Bouzid'in kendini yakmasıyla başlayan, daha sonra Mısır, Bahreyn, Yemen, Libya ve Suriye'ye yayılan protestolar; yine eş zamanlı olarak farklı coğrafyalarda -Wisconsin Eyalet Meclisi'nde; İspanya'da *Indignados* hareketinin Madrid ve Barcelona meydanlarında; Atina'da Syntagma Meydanı'ndaki- işgaller, Tottenham'daki ayaklanmalar ve 17 Eylül 2011 *Occupy* vb. hareketler boyunca katılımcılar, "siyasal, sosyal ve ekonomik adalet" temelli birçok talepte birleşmiş, benzer direniş stratejilerine başvurmuş ve birbirlerinin mücadelelerini sahiplenme çağrısında bulunmuştur.

Yerel farklılıkları ve benzer nitelikleriyle birlikte ele alındığında, toplumsal hareketler, ani irrasyonel patlamalar değildir. Bu siyasal hareketler, tarihsel bir süreç olarak "kapitalizm" in ve aynı zamanda, kapitalizmin içinde bulunan evresinde, siyasal ve ekonomik politikaların koşullandığı çelişkilerin içkin olduğu toplumsal ve siyasal ortamda yükselen, devrim hâlindeki açık uçlu süreçler olarak tahlil edildiğinde anlamlandırılabilir.

Hardt ve Negri (2012) *Duyuru*'da, 2011 sonrasındaki isyan ve devrim hareketlerinin ortaya çıktığı genel toplumsal ve politik koşulların irdelenmesi için; "borçlandırılan, medyalaştırılan, güvenlikleştirilen ve temsil edilen" olmak üzere dört öznel figür önermektedir. Bu çalışma açısından Hardt ve Negri'nin sunduğu öznelleşme tipolojisinin önemi, toplumsal hareketler çalışmalarında, son yıllarda bilinçli ya da farkında olmadan ihmal edilen kapitalizm terimine (yeniden) yaptıkları vurgudan ve ayrıca, toplumsal hareketler karşısında devlet tarafından alınan tedbirlerin ve polis tarafından uygulanan şiddetin katalize edici rolüne dikkat çekmelerinden gelmektedir. Bu noktadan hareketle, refah devletinden sonra refahın yeniden yapılandırılmasında, Hirsch'in (2011:207) dikkat çektiği üzere, küreselleşmenin etkisiyle "devleti, tükenmekte olan bir model veya ekonomik süreçlerin etkin olmayan bir iletişim merci olarak algılamak, kapitalist güç-iktidar-şiddet bağlantısını gözden kaçırmak tehlikesini içinde taşır". Çünkü kapitalist birikim süreci içinde sınıfsal ilişkilerin ve

çelişkilerin yanında, devlet de politik, hukuki, ekonomik ve güvenlik kurumlarıyla birlikte yeniden üretilmektedir. Devlet, bu yeniden üretim süreci içinde, kapitalist üretim ilişkilerinin merkezî bir unsuru olarak kalmayı sürdürmektedir. Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerin ve sınıf ilişkilerinin bir taşıyıcısı olarak, devlet içinde kurumsallaşmış iktidar koşulları, toplumsal süreçlerde belirleyici bir rol oynamaya devam etmektedir.

Bu teorik bağlamdan hareketle çalışmada, öncelikle, Québec Öğrenci Hareketi'nin ortaya çıkışına zemin hazırlayan nedenler anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Diğer bir deyişle toplumsal hareketin üzerinde yükseldiği Québec'e özgü sosyo-ekonomik şartlar bölüm kapsamında ayrıntılarıyla incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, ibre devletin baskı aygıtlarına çevrilecek ve özel olarak yargı ve polis, Québec Öğrenci Hareketi karşısında, hükümet tarafından neoliberal politikaların gerçekleştirilebilmesi amacına yönelik olarak kullanılma çabası ve bunun hareketin gelişimine yönelik etkisi tartışmaya açılacaktır.

Québec Öğrenci Hareketinin Ekonomi-Politiği

Çalışmanın bu bölümünde, Québec Öğrenci Hareketi'nin ortaya çıkışında ekonomik unsurların önceliği göz önünde bulundurularak, neoliberal eğitim politikalarının etkisi sonucunda "yükseköğrenimin metalaşması" sorunsalı tartışılacaktır. Bu doğrultuda, öncelikle, ilk alt başlıkta toplumsal hareketler çalışmalarında kavramsal olarak kapitalizm vurgusunun azalmasına dikkat çekilecek, devamında refah devletinden sonra refahın yeniden yapılandırılmasındaki geçiş sürecinde, siyasal ve ekonomik politikaların eğitim alanındaki dönüştürücü yansımaları ele alınacaktır.

Kapitalizmin Geri Dönüşü ve Borçlandırılan Özne

İşleyişte, kürenin her köşesine yayılıp, gittiği yerlerdeki yapıları dönüştürürken, (özellikle Birleşik Devletler'de yapılan) toplumsal hareketlere dair akademik çalışmalarda, kapitalizmin toplumsal hareketlerdeki etkisinin bilinçli ya da farkında olmadan göz ardı edildiği görülmektedir. Hetland ve Goodwin'in (2013) ortaya koydukları üzere, son on yıllarda yapılan toplumsal hareketler konulu çalışmaların sayısında muazzam bir artış görülürken, dikkat çekici biçimde, kapitalizm, terim olarak ortadan kaybolmuştur. Hardt ve Negri'nin neoliberal politikalarla borçlandırılan özne önermesi, bu çalışma açısından önemli bir çıkış noktası sağlamakla birlikte, Québec Öğrenci Hareketi'nde ortaya çıkan talepleri ve sonraki süreci açıklamada tek başına yeterli olmayacaktır. Çünkü borçlandırılan özneler olarak öğrencilerin protestoları yalnızca öğrenim ücretlerindeki artışı değil, yükseköğrenim kurumlarını birer pazar alanına dönüştüren ve kendilerini beşeri sermaye olarak üreten neoliberal politikaları

ve daha sonra neoliberalizmin kendisini hedef almıştır. İşte kapitalizmin toplumsal hareketler literatüründe kaybolan ya da unutulmuş yerine Québec Öğrenci Hareketi'nin ekonomi-politiğini ele alan bölüm kapsamında sık sık değinilecektir. Ancak bundan önce, kısa bir parantez açmak suretiyle, Québec'te 2012 yılına kadar geçen sürede oluşan direniş kültürüne Québec Öğrenci Hareketi'nin temelini oluşturması bakımından değinmek gerekli ve önemli görünmektedir.

Québec'teki modern -seküler, sosyal demokratik ve milliyetçi- yükseköğrenim sistemi Sessiz Devrim'in¹ bir sonucudur. 1960'lardaki reformların en önemlileri arasında, eyaletin çevresinde kampüslerde olması planlanan Fransızca konuşulan üniversitelerin ve "genel ve profesyonel öğrenim yüksekokullarının" (*cégep* ya da *college*) entegre edilmesiyle bir eğitim sistemi yaratılması bulunmaktadır. Eyalet tarafından, Fransızca ve İngilizce konuşan kimselerin liseden mezun olmalarından sonra, öğrenimlerine devam edebilmeleri için meslek yüksekokulları ile üniversiteler arasında bu biçimde *cégepler* oluşturulmuştur. Québec'teki tüm üniversite öğrencileri önce iki yıl ve diğer öğrenciler üç yıllık mesleki ve profesyonel eğitim aldıktan sonra aynı diplomaya sahip olmaktadır (Remes, 2013). Diğer yandan, *cégeplerin* "karakteri" 1960'lardan sonra içinde yer aldıkları birçok grev ve işgal dizisinin sonucu olarak devrimci bir mirasta şekillenmiştir. Örneğin, Québec'teki öğrenci birlikleri yükseköğrenim kurumlarında, 1968'de harçlara yapılan zamlar; 1974'te daha fazla fon ve kredi sağlanması; 1978'de erişilebilir krediler ve burslar sağlanması; 1986'da harçlara yapılan zamlar; 1988'de yarı-zamanlı çalışan öğrencilere yardım sağlanması; 1990 ve 1994'te harçlara yapılan zamlar; 2005'te öğrencilere yapılan yardımların kredilere dönüştürülmesi ve 2007'de harçlara yapılan zamlar için greve gitme kararı almıştır (CLASSE, 2013). Dolayısıyla, 2011'den itibaren gelişen ve *Printemps Erable* olarak da anılan öğrenci hareketinden önce, Québec'teki öğrencilerin grev ve örgütlenme kültürlerinin bulunduğu görülmektedir. Özetle; Sessiz Devrim'den başlayarak, 2012 Québec Öğrenci Hareketi'ne kadar gerçekleşen toplumsal hareketlerin, Québec'e özgü direniş kültürü mirasından ziyadesiyle faydalandıkları görülmektedir. Bu mirastan yararlanmakla birlikte öğrenciler, Québec Öğrenci Hareketi'nde tekil ve merkezî bir ideolojik referans noktasına ve katı örgütlenme mantığına bağlanmadan herkese hitap edebilecek yeni bir söylem vasıtasıyla kendi dönemlerinin sorunlarının etrafında (Yalçıntaş, 2014: 2) kitlesel olarak bir araya gelebilmeyi başarmışlardır.

Bu direniş mirasının temeli üzerine 2001 yılında kurulmuş olan ASSE (Öğrencilerin Sendikal Dayanışması için Birlik), kampüslerde, 2011'den itibaren, Şilili ve Britanyalı öğrenciler tarafından ve aynı zamanda *Occupy* hareketi esnasında mobilize olmak için kullanılan söylemlerden de faydalanarak

öğrencileri örgütlenmeleri yolunda bilinçlendirme çalışmalarına başlamıştır (Bégin-Caoutte ve Jones, 2013: 416). Daha sonra ASSE, FECQ (Québec Cégep Öğrencileri Federasyonu) ve FEUQ (Québec Üniversiteleri Öğrencileri Federasyonu) gibi çok sayıda üyesi bulunan birliklerle bütünleşerek CLASSE koalisyonunu oluşturmuştur. CLASSE, yatay-karar alma mekanizmasını benimsemiş, yükseköğrenim harçlarına yapılması öngörülen zamlara karşı ve daha geniş sosyal adalet talebinde bulunan bir manifesto hazırlamış ve Kasım 2011'deki bir günlük grev çağrısının başarıya ulaşmasının ardından genel öğrenci grevi çağrısında bulunmuştur. Şubat 2012'de başlayan grevler 22 Mart'ta tüm öğrenci nüfusunun yüzde 75'ini oluşturan 300,000'den fazla katılımcıya ulaşmış ve altı ay boyunca devam etmiştir. Bununla birlikte, İngilizce eğitim veren bazı üniversitelerde öğrenciler eğitime devam etmiştir (Bégin-Caoutte ve Jones, 2013: 417).

Québec Öğrenci Hareketi'nin ortaya çıkışına zemin hazırlayan nedenlere baktığımızda birincil neden olarak ekonomi ön plana çıkmaktadır. 18 Mart 2010'da, liberal Jean Charest hükümetinin Finans Bakanı Raymond Bachand, Québec'te yükseköğrenim harçlarına, 2012 ile 2018 yılları arasındaki beş yıl süreçte kademeli olarak %75'lik bir artış yapılmasını öngören bir bütçe taslağı sunmuştur. İlk anda, üniversitelere aktarılan maddi kaynakların azalmasının sonucu olarak, yapılması tasarlanan zam üniversite yönetimleri tarafından da destek görmüştür. Kanada'da ortalama 5310 dolar olan yükseköğrenim giderleri, (çoğu yüksekokul ve bütün üniversitelerin devlete ait olduğu) Québec'te 1968'den itibaren (öğrenci hareketlerinin de etkisiyle) refah devleti politikalarına uygun olarak daha az seviyelerde tutulmuş ve 2011-2012 yıllarına gelindiğinde, 2138 dolar olan harçlarla birlikte diğer eğitim giderleri yıllık ortalama toplam 2600 dolar seviyesinde sabitlenmişti. Tasarı uyarınca, öğrencilere fazladan yıllık 1625 dolarlık bir ek maliyet yüklenmekteydi. Genel bir değerlendirmeyle, öğrencilere, saatlik ücretlerin ortalama 10 dolar olduğu piyasada, öğrenim hayatları boyunca yıllık 162 saatlik ek iş yapmakla (Ancelovici ve Depuis-Déri, 2014: 14), bankalardan söz konusu tutar kadar kredi almak arasında bir zorunluluk getirilmekteydi. İlk bakışta, öğrencilere doğrudan bireysel bir borç yükü görüntüsü veren artış, aslında kendilerini çocuklarının eğitimine adanmış hane halklarını da dolaylı olarak borçlandırmak suretiyle, emek gücünün işverenle ilişkisindeki eşitsizliği arttırıyordu.

Hardt ve Negri'ye (2012: 17-18) göre, “neoliberalizmin zaferi ve krizi”yle birlikte borçlu olmak toplumsal yaşamın genel koşulu hâline gelmiş, öğrencilerin aldıkları burslar (krediler), ev, araba kredileri vb. sonucunda refah [*welfare*] sisteminden borç ödeme [*debtfare*] sistemine geçilmiştir. Bu sistem, yeni mezunlara, eğitim süreleri boyunca aldıkları borçlarını ödeyebilmeleri için

kendilerine önerilen ilk ücretli işi kabul etme ve daha sonra krediyle alın-an/-acak ev için işinde kalma zorunluluğunu dayatarak ilk anda dışsal bir kısıtlama ve daha sonra bireyin borçla yaşamının baskısını içselleştirdiği bir mekanizma şeklinde işlemektedir. Kapitalist üretim, fabrika duvarlarının dışına çıkarak tüm toplumu bir fabrika hâline getirmiş, sermaye sahibi ile emek sahibi arasındaki ilişki de değişmiştir: artık, yalnızca aralarında işsizler ve düzensiz, güvensiz, güvencesiz, ve yarı zamanlı çalışanlardan oluşmayan yeni bir yoksul figürü biçiminde ortaya çıkan “borçlandırılan” özneler hayatta kalmak için “bütün, yaşam zamanını satmak zorunda”dır (Hardt ve Negri, 2012: 20-21). Bu bağlamda, Québec’te yükseköğrenim giderlerinde yapılması tasarlanan artışın, öğrencileri borçlandırmak yoluyla özneleştirdiği açıkça görülmektedir. Öğrenciler, alınan karar doğrultusunda (arttırılacak olan) borçlarını ödeyebilmek için ya öğrenim hayatlarında çalışmak ya da bankalardan alacakları kredilerin faizini ödemek için mezun oldukları zaman daha çok çalışmak ve yahut da ailelerine karşı yükümlülük altına girerek yine daha çok çalışmak suretiyle yaşam zamanlarını satmak zorunda bırakılmaktadır.

Özetlemek adına, neoliberal politikalarla birlikte, yükseköğrenim devlet tarafından karşılanan, herkesin erişimine açık bir kolektif tüketim biçiminden uzaklaştırılarak öğrencilerin borçlanarak ulaşabileceği bir lüks tüketim metasına ve yükseköğrenim kurumları da pazar alanlarına dönüştürülmüştür. Öğrencilerin borçlandırılarak özneleştirildiğinin bu şekilde tartışılmasından sonra bir sonraki alt başlıkta, yükseköğrenim kurumlarının devlet ve sermaye ile ilişkileri bağlamında eğitimin metalaşması ele alınacaktır.

Lüks Tüketim Metası Olarak Yükseköğrenim

Nilsen ve Cox’a (2013: 68) göre, ekonomik ilişkilerin sessiz tahakkümü altında “bilinçli kolektif birimler ve belirli projelerin empoze edilmesi, sürdürülmesi, genişletilmesi ya da belirli ekonomik rasyonaliteler etrafında birleşen ittifaklar” bulunmaktadır. Jessop’ın “birikim stratejileri” olarak kavramsallaştırdığı bu süreçler, gelişmiş ekonomilerde devletin düzenleyiciliği ve müdahaleciliği arasında bir dengenin kendini gösterdiği bir rejim yaratmaktadır. Québec örneğinde refah rejimleri olarak kendini gösteren bu yapılanma, refahı karmaşık mekanizmalar aracılığıyla yaymaktadır. Bunlar, birer hizmet gibi sunulan mesleki faydaların, devletin doğrudan ekonomik yeniden-dağıtımının, devlet tarafından sağlanan sağlık, eğitim, altyapı vb. gibi diğer hizmetlerin (kolektif tüketim), karmalarını içermektedir. Tüm bu yeniden-üretim ve refahın bölüşümünün düzenleyicisi olarak yeniden-üretilen de devletin kendisidir. Ne var ki devlet, kuvvet-yüklü sosyal ilişkilerin daha yüksek bir matrisi olarak, hiçbir zaman tüm güçlerin tamamına ve tüm amaçlara eşit biçimde açık olmayan bir yapılanmadır (Jessop, 1990: 250). Dolayısıyla, neoliberal politikalarla, refah da

yeniden üretilmektedir ve devlet, işverenlerin/sermayenin erişimine daha açık olduğundan, refah da bu grupların lehine dağıtılmaktadır.

Refahın dağıtım süreci, devlet tarafından hangi alan olursa olsun art(tırıl)an maliyetlerin (bir önceki alt başlık altında değinildiği gibi) tabana yansıtılarak, sermaye birikiminin borç verebilecek durumda olan grupların lehine süreklileştirilmesi şeklinde işlemektedir. Dolayısıyla, devlet, “ekonominin dışında duran tarafsız bir araç değil” (Hirsch, 2011: 31) birikim stratejilerinin geliştirilmesinin ve daha geniş vizyonlarla bağlantılandırılmasının payandasıdır. Aynı zamanda şiddet aygıtının merkezî bütünleşme mercii olan devlet, çalışmanın bir sonraki bölümünde ele alınacağı üzere, piyasaya ve satışa sunulan emek gücü ile sağlanan ilişkilerin sürekliliğinin ve geliştirilmesinin teminat altına alınması için hukuki ve diğer güvenlik düzenlemelerini de kurumsallaştırır.

Québec Öğrenci Hareketi, devletin kavramsal ve işlevsel bulanıklığını/açıklığını ortaya koyması açısından önemlidir. Öğrenciler, neoliberal politikalara karşı, refah rejimini destekleyen bir mücadele sürdürdüklerini sürekli olarak ifade etmiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken -ister refah ister neoliberal rejimler olsun- devlet karşısında yükseköğrenim kurumlarının özerkliği ve piyasa koşullarından bağımsızlığının bir çelişki olarak ortaya çıkmasıdır. Eğitim, sermaye birikiminin refah rejimleri vasıtasıyla güvence altına nasıl alındığının açıklanabileceği bir alandır. Bu bağlamda, tam da Québec Öğrenci Hareketi'nin hedef aldığı biçimde, refah rejiminden neoliberal politikalara geçiş sürecinin eğitim alanındaki dönüştürücü etkisi, devletin düzenleyiciliğinin ve toplumsal hareketler karşısında konumlanmasının anlamlandırabilmesi için anahtar rol oynamaktadır.

Refah rejimlerinde, herkesin erişimine açık olması hedeflenen kolektif tüketimin (eğitim, sağlık, barınma vb.) kalitesinin ve sürekliliğinin devlet tarafından güvence altına alındığı varsayılmaktadır. Bununla birlikte, iş bölümünün pekiştirilmesinde ve iş gücünün yeniden-üretilmesinde devletin üst-belirleyici rolünde herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Refah rejiminde yaygınlaştırılan kitlesel öğretimin, fırsat ve erişim eşitliğinin desteklenmesi suretiyle “ekonomik, toplumsal, (miras yoluyla geçen sınıf ve statü yapılarını bozarak) sınıfsal ve bölgesel eşitsizliklerin telafi etmesi ve böylece toplumsal-yeniden bölüşümde bir rol üstlenmesi; evrensel ve dayanışmacı-paylaşılan bir ulusal kimlik ve kültür yaratması, kodlaması ve yayması; demokrasiye ve genişleyen bir kamusal alana katılabilecek ve katılmaya istek duyacak bilgili ve eleştiren vatandaşlar yetiştirmesi” hedeflerinin bir sonucu olarak öğrencilerin zorunlu eğitime harcadığı dönemler uzamış ve süreç kendini, kitleler için devlet-destekli olan daha ileri ve yükseköğrenimin gelişiminde göstermiştir. Kitlesel yükseköğrenimin

büyümesi, insanların eğitimlerine tercih ettikleri bir alanda ulaşabilecekleri en yüksek seviyeye kadar devam etme haklarıyla gerekçelendirilerek, aslında sürecin, bu tip bir topluma uyacak teknik ve profesyonel emegücünün eğitilmesi göreviyle ilgili olmasının üstünü örtmüştür (Jessop, 2009: 241-242). Dolayısıyla, radikal dönüşümlerle neoliberal politikaların uygulandığı ülkelerde eğitim politikalarından beklenen evrensel diyaloga açık, teknik uzmanlaşmaya yönelik bir iş kültürüne sahip ve rekabeti içselleştirmiş insan gücünün yetiştirilmesi hedeflerinin göstergeleri, refah rejimlerinin politikalarında nihayetinde zımni dahi olsa bulunmaktaydı.

Refah rejimlerinin krizi, özellikle 1970'ler ve 1980'lerden sonra ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bu bölümünün ilgilendiği asıl konu olan, eğitimin dâhil olduğu dönüşüm, kolektif tüketim kalitesindeki bozulmayla belirginleşmiştir. Bu süreçte, refah devleti, kolektif tüketimin sürdürülebilirliği için, kamu-özel ortaklıklarına veya özel girişimlere transferi zorunlu göstermek ve bu politikaları meşrulaştırmak durumunda kalmıştır. Özelleştirme ve metalaştırma, eğitim alanında yapılan düzenlemelerin ekonomik politikaya eklenmesiyle ortaya çıkmıştır. Refah devletinin, neoliberal dönüşümü, aslında az çok evrensel olan, ancak, farklı biçimler de alabilen "etkinleştirme yaklaşımı"yla anlaşılabilir. Ağırlıklı olarak eğitim alanındaki etkinleştirme politikalarının dört anahtar özelliği Jessop'ın (2009: 243) ortaya koyduğu şekilde: "(1) iş gücü piyasalarının esnekliğini geliştirmeyi hedeflemeleri; (2) işçilerin istihdam edilebilirliğini geliştirmeye ve işçileri, işlerinin hayatları boyunca garantisinin olmadığı koşullarda, girişimci öznelerle dönüştürmeye çalışmaları; (3) standart ulusal politikalarından ve önlemlerden ziyade yerel ihtiyaçları karşılayacak sonuçları üreteceği inancıyla ve yerel hissedarları, yetenekleri ve kaynakları harekete geçirebilecek deneysel bir tavırla politika tasarımlarına girişmek ve yönetmek için yerel faille daha çok dayanmaları; (4) bilgi-tabanlı ekonomiye, yeniden beceri kazandırma ve yaşam-boyu-öğrenime giderek daha fazla yönelmeleri"dir. Açıkça görüldüğü gibi, etkinleştirme politikaları, yalnızca istihdam ve sosyal güvenlikle değil, eğitim ve öğretimle de doğrudan bağlantılandırılmaktadır.

Etkinleştirme politikalarının, eğitimde ve yükseköğrenim kurumlarının işleyişindeki yansımaları, refah rejimlerinde örtülü ve neoliberal rejimlerde açıkça görülmektedir. Bu politikalar, teknik ve mesleki öğretimle öğrencilere geliştirilmiş beceriler, yaratıcılık, esneklik ve girişimcilik kazandırmaktadır. Aynı zamanda, etkinleştirme politikaları üniversite yöneticilerine, öğretim görevlilerine ve araştırmacılara, rekabetin uluslararası alandaki sürekli yenilenen taleplerine ve bilgi-tabanlı ekonominin getirdiklerine daha fazla dikkat gösterme zorunluluğunu dayatmaktadır (Jessop, 2009: 244). Bu doğrultuda, yükseköğrenime devam eden öğrencilerin eğitime harcadığı dönemler (zorunlu

eğitimden sonra) uzamış (bu durum, ayrıca, gençler arasında işsizliği maskeleyen aracı olarak bir söylemsel işlev de görmüş) ve mezun olunduktan sonra dahi eğitim, hayat-boyu bir bağlayıcılık hâline getirilmiştir.

Diğer yandan, yükseköğrenim kurumları açısından bakıldığında, eğitim giderlerini karşılayabilmek ve araştırma kaynaklarına erişim için rekabetin sürekli olduğu bilgi-tabanlı ekonomiyi dikkate almaları gereken üniversite yönetimleri ve öğretim görevlileri, bilgi üretimini, sermayenin ihtiyaçlarına uyumlulaştırmak zorunda kalmışlardır. Akademisyenler, fildişi kulelerden dışarı çıkarılarak, araştırmalarını patent ve lisans alabilmeleri yönünde, ticarileştirmeye ve girişimciliğe teşvik edilmişlerdir. Bu şekilde, işverenler için, piyasa tercihleri doğrultusunda, eğitim kurumlarındaki müfredatlara doğrudan karışabilmenin kapısı aralanmıştır (Jessop, 2009: 256). Artık, tamamen işletme mantığıyla idare edilen yükseköğrenim kurumlarında, eğitimciler ve akademisyenler için dönem sonlarında yapılan, performans ve hizmet değerlendirme anketleri gibi uygulamalar, öğrencilerin aldıkları üründen/hizmetten memnuniyetleri ölçülen potansiyel müşteriler olarak görüldüklerini göstermektedir. Dolayısıyla, yükseköğrenim kurumlarının endüstrileştiği ve eğitimin bir meta olarak satıldığı işletmelere döndüğü açıkça görülmektedir.

Jessop (2009: 259), devletin eğitim alanındaki neoliberal politikalarında, birbirine zıt, ancak, birbirini tamamlayan iki strateji benimsendiğini ifade etmektedir. Buna göre, devlet, bir yandan öğretimin ulusal ekonomik çıkarların gerçekleştirilmesindeki önemini vurgularken, diğer yandan da öğretim kurumlarına bu çıkarlara nasıl hizmet edecekleri konusunda daha geniş bir özerklik tavizi vermektedir. Ne var ki, bu özerklik, bilgi-tabanlı birikim stratejisinin daha geniş vizyonu [*hegemonyası*], bu stratejiyi taşıyanların öğretim amaçlarına ilişkin açıklamalara yön vermeye peyderpey katılımı ve daha ileri ve yükseköğrenimin hem devletten hem de öğrencilerden sağlanmadığı, lakin mali açıdan üçüncü taraflardan sağlanan gelirlere daha fazla bağımlılığı temelinde uygulanmaktadır. Buna göre, ilk strateji bir kamu yararı olarak devletin öğretim işlevlerini yeniden onaylamasını zorunlu kılarken, ikinci strateji, öğretimi piyasa disiplinlerine ve iş yöntem ve değerlerine bağımlı kılarak rekabetçi özel mal olarak yeniden tanımlamaktadır. Anılan stratejiler bir araya getirildiğinde, birikimin, öğretim sistemi üzerindeki tahakkümünü güçlendirmeye hizmet etmektedir. Buna ek olarak, üniversiteler, ticaret firmaları mantığıyla çalışmaya ve girişimci olmaya teşvik edildikleri için, öğretimi standartlaştırmak ve ticarileştirmek; entelektüel emeği sıradanlaştırmak ve esneklaştirmek ve de iletişim araçları üzerinden verilen dersleri ticarileştirmek suretiyle maliyetleri kısmaya ve etkinliği arttırmaya yöneltmiştir.

Yine, öğrencilerin durumu açısından bakıldığında, istihdam edilebilir durumda olma sorumluluğu, dolayısıyla iş bulma ya da işsiz kalma riski, doğrudan bireye yüklenmiştir. Lüks bir meta olan yükseköğrenimi satın alabilmek için öğrencilerin önüne konulan seçenekler, bir önceki alt başlıkta değinildiği gibi öğrenim hayatları boyunca yarı-zamanlı işlerde çalışmak ya da eğitim kredileri kullanmaktır. 2012 yılı itibariyle, Kanada’da toplam öğrenci borçları 15 milyar Federal Hükümet kredilerinden ve 5 milyar eyalet ve ticari bankalardan olmak üzere toplam 20 milyar Dolar civarındaydı. Nova Scotia’ta ve Newfoundland’te ortalama 35,000 Dolar; Biritish Columbia’da yaklaşık 30,000 Dolar ve Ontario’da yaklaşık 27,000 Dolar olan kişi başı öğrenci borçları Québec’te ortalama 15,000 Dolar civarındaydı. Kanada’da yeni iş imkânlarının tahminen yüzde 70’i iki yıllık (cégeplerden farklı) yükseköğrenimi gerektirmekteydi. Ortalama olarak, evde yaşayan bir Kanadalı öğrencinin dört yıllık öğrenim hayatı boyunca giderleri 55,000 Dolar tutmaktaydı ve enflasyona bağlı olarak sürekli artış göstermekteydi. 18 yıl içinde, Kanadalı bir öğrencinin dört yıllık öğrenim hayatı boyunca giderlerinin 102,000 Dolar ulaşacağı tahmin edilmektedir (Marshall, 2012). Yükseköğrenim giderlerinin çok daha pahalı olduğu Amerika Birleşik Devletleri’nde ise, 2012 yılı itibariyle öğrencilerin yükseköğrenim kredi borcunun yaklaşık 1,2 trilyon Dolar olduğu tahmin edilmekte (Economist, 2014) ve bu şekilde ilerlenmesi hâlinde, Mortgage Krizi’nden sonraki en büyük ekonomik çöküntünün öğrenci kredi borçlarından kaynaklanacağı düşünülmektedir (NACBA, 2012). Tüm bu değerlendirmeler göz önünde bulundurularak, öğrencilerin, kendilerinin beşeri sermaye olarak yetiştirilmelerini sağlayacak, ancak verimliliği kesin olmayan bir tür lüks meta-yükseköğrenimi, satın alan müşteriler oldukları görülmektedir. Diğer yandan, Québec Öğrenci Hareketi’nde görüldüğü gibi, kapitalizmin açık bir çelişkisi olarak, kaçınılmaz biçimde bilinçlenen ve sendikal bir zihniyetle örgütlenen, öğrenci protestoları önce eğitim sistemini ve daha sonra neoliberal toplumunun kendi özelliklerini doğrudan hedef almaktadır. Quebec Öğrenci Hareketi’nin her safhasında, devletin belirleyici rolü (ve tarafı), mücadelenin “devlete karşı, devlet lehine” paradoksal niteliği göz önünde bulundurularak daha açık görülebilmektedir. Öğrenciler başta temsilî demokrasi olmak üzere, cinsiyet ayrımcılığından ırkçılığa, homofobiden doğal alanların yok edilmesine kadar birçok alanda “neoliberalizmin kendisine yönelik bir mücadele” çağrısında bulunmuş ve bunun başlangıcının harçlara yapılan zamlarla başlamasını önermiştir (CLASSE, 2012).

Özetlemek adına, eğitim, refah rejimlerinden neoliberal rejimlere geçişlerin en açık biçimde görülebildiği alan olarak ortaya çıkmaktadır. Art(tırıl)an eğitim maliyetleri, tabana yansıtılmakta ve öğrenciler, kolektif tüketim hizmetinden çıkarılarak bir lüks tüketim metasına dönüştürülen yükseköğrenimi satın almak için borçlandırılarak özneleştirilmektedir. Eş-zamanlı olarak, yükseköğrenim

kurumları da birer işletme mantığıyla yönetilen ve girişimciliğe teşvik edilen birer fabrika hâline getirilmiştir ve öğrencileri piyasanın beklentileri doğrultusunda birer beşeri sermaye olarak eğitmektedirler. Neoliberal politikaların sonucu olarak, devlet-üniversite-işveren üçlüsü birbirlerine eklenmekte, devletin ve üniversitelerin hem birbirlerine hem de piyasaya karşı özerklikleri bir yanılısamaya dönüşmektedir. Yükseköğrenim kurumları, artık, işverenlerin doğrudan yönlendirmelerine maruz kalmaktadır. Devlet, birikim stratejilerinin, daha geniş vizyonlarla eklenmesinin sağlayan politika meşrulaştırıcısı ve uygulayıcısı olmakta ve bu süreçte, devletin kendisi de yeniden üretilmektedir. Bununla birlikte, Québec Öğrenci Hareketi'nin ortaya çıkışında ve toplumun geneline yayılan bir harekete dönüşmesinde, devletin yalnızca ekonomik politikalarının tahlil edilmesi yeterli olmayacaktır. Devletin, toplumsal hareketler karşısındaki konumunun anlaşılabilmesi için, ekonomik düzenlemelerin yanında hukuki ve diğer güvenlik kurumsallaştırmalarının da analiz edilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci kısmında, devletin, Québec Öğrenci Hareketi karşısında etkinleştirdiği diğer mekanizmalar incelenecektir.

Toplumsal Hareket ve Neoliberal Devlet

Çalışmanın ilk bölümü, Québec Öğrenci Hareketi'ni hazırlayan sosyo-ekonomik bağlama odaklanmıştır. Böylece, Québec örneği bağlamında, hareketin ortaya çıkış nedenleri ve gerekçeleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Takip eden bölümde ise, bu defa, neoliberal dönemde, devletin tükenmekte olan bir model olarak algılanması eğilimine itiraz edilmek suretiyle (Hirsch, 2011: 297) devletin aldığı yeni form bağlamında toplumsal hareket karşısında işlettiği baskı mekanizmalarının detaylı incelemesi gerçekleştirilecektir. Böylece, iktidar-kapitalizm-şiddet ilişkisi tartışmaya açılacaktır.

Devleti Analize Yerleştirmenin Gerekliliği

Davenport (2007:1), araştırmacıların daha çok hükümet karşısında başkaldıranlara, asilere, radikallere, muhaliflere ve teröristlere² ya da kısaca toplumsal hareketin kendisine ve aktörlerine odaklandığını belirtir. Hâlbuki devleti ve toplumsal hareketin devletle ilişkisini dışlayan tek yönlü bu tür bir analiz biçimi hareketin gelişimini anlamak açısından eksik bir çerçeve sunar. Toplumsal hareket, iktidarın devletin kurumlarında kendini ifade eden mevcut düzenine karşı çıktığı ölçüde (Della Porta ve Fillieule, 2004: 217) devleti ve baskı mekanizmalarını harekete geçirir. Bu sebeple, devleti analizden dışlayan bir bakış açısında bir takım önemli sorular eksik kalır:

“Çeşitli toplumsal gruplarca gerçekleştirilen kolektif eylem biçimleri karşısında devlet kendi güvenlik söylemini nasıl kurmaktadır?”, “Devlet, toplumsal hareket

üzerinde uyguladığı şiddeti nasıl meşrulaştırmaktadır?” (Uysal, 2001: 64-74) ve son olarak devletin baskı mekanizma ve pratikleri, toplumsal hareket karşısında nasıl işlemektedir?

Öte yandan, son çeyrek yüzyıldır “kamu ve düzen”in sağlanması bahanesiyle neoliberal devletin, polis, mahkeme ve hapisanelere daha fazla başvurmaya başlaması üzerine de yeniden düşünmek gerekmektedir. Wacquant (2010: 198), Fordist-Keynesyen dönemde devletin uyguladığı ekonomik ve sosyal koruma görevinden elini çekmesiyle birlikte hükümetlerin yaşadığı meşruiyet krizlerine çare olması için devlet otoritesinin yukarıda sayılan baskı mekanizmaları aracılığıyla nasıl hırsıyla kullanıma sokulduğunu analiz eder. Québec Öğrenci Hareketi’ne yönelik olarak liberal hükümetin tepkisi ve uygulamaya koyduğu baskı mekanizmaları da yukarıda Wacquant’ın sunduğu teorik çerçeve temelinde yeniden gözden geçirilmelidir.

Şiddet araçlarının merkezî bütünleşme aygıtı olarak nitelendirebileceğimiz devlet, Québec örneğinde görüldüğü üzere, neoliberal sosyo-ekonomik politikaların sürekliliğinin ve teminatının güvencesi olarak hukuki ve güvenlik mekanizmalarını kurumsallaştırır. Québec’te, öğrenci hareketinin başladığı ilk günden itibaren devletin direniş karşısında uyguladığı mekanizmalar, bu vesileyle, sıkça tartışılır hâle gelmiştir. Öyle ki baskı mekanizmalarının öğrenci hareketine yönelik yoğunluğunu artırması sonrası toplumun desteğinin de büyük ölçüde genişlediği ve hareketin büyük ölçüde nitelik değiştirdiği görülmektedir.

Tüm bu nedenlerle, devlet ve toplumsal hareket arasındaki ilişkiye odaklanan bir araştırma yöntemi, çalışmanın ikinci bölümünde uygulanmaya çalışılacaktır. Bu sayede, ilk bölümde hareketin ortaya çıkış nedenleri üzerinden onu tanımlamaya çalışan analize, bu bölümde, onun devletle girdiği karşılıklı ilişki eklemenecektir. Devletin, toplumsal hareketle girdiği mücadelede kullandığı baskı yöntemleri (yargı ve polis) ve tüm bunların toplumsal hareketin gelişimine dair etkileri, bu bölümde, Québec öğrenci hareketi örneği üzerinden tartışılacaktır.

Neoliberal Leviathan

Wacquant (2010: 214), neoliberalizmin bir proje olarak sunduğu devlet anlayışı ile gerçekte uygulamalarına tanıklık ettiğimiz devlet anlayışı arasında geniş çaplı bir uyumsuzluk olduğunu tespit eder. Buna göre, neoliberal devlet iddia ettiğinin aksine özellikle deregülasyon süreçlerinin ortaya çıkardığı toplumsal sorunların baskı yoluyla “giderilmesinde” bilakis gayet müdahaleci bir patrona dönüşmektedir. Diğer bir deyişle, üst sınıflar ve sermaye için “bırakınız yapınlar”cı bir anlayış benimseyen neoliberal devlet, konu alt sınıfların

disipline edilmesine dair uyguladığı politikalara gelince gayet müdahaleci ve maskülen bir karaktere bürünebilmektedir. Neoliberalizmin kendini arka planda konumlandırın minimal devlet anlayışı ile ifade eden projesinin, sahne arkasından sızarak kendini gösteren maskülen refleks, bu vesileyle alt sınıflara yönelik politikalarda ifadesini bulur. Böylece devletin görünen yüzü ne olursa olsun ihtiyaç duyduğu ve erkeklikle eşitlenen güçlü, sert ve savaşçı potansiyeli (Neocleous, 2011) toplumun dışlanan kesimlerine yönelik politikalarda dışavurur.

Wacquant'ın (2010; 2012) Hobbes'a atıfla *Neoliberal Leviathan* olarak adlandırdığı bu devlet, büyüyen toplumsal hareketler karşısında kendi varlığına yönelik bir tehdit algılar ve bu tehdidi engellemek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurur. Yönettiği toplumun temel haklarından biri olan örgütlenme ve gösteri düzenleme hakkı, devlet aklı ilkesi bağlamında, hükümetin kuvvetli cevabı ve müdahalesini gerektiren bir tehdit algısına dönüşür (INCLO, 2013). Bu nedenle, devletin "haylaz" olarak nitelendirdiği parlamento dışı siyasi hareketler karşısındaki reaksiyonu asla yumuşak değildir (Tadros, 2011). Tersine, bu hareketler devlet tarafından ivedilikle bastırılmak istenir.

Québec örneği de yukarıda sunulan çerçeve açısından bir istisna teşkil etmemektedir. Québec Öğrenci Hareketi'nin ortaya çıktığı dönemde iktidarda bulunan Charest hükümeti de neoliberal ekonomi politikaları karşısında büyük çaplı bir tehdide dönüşen öğrenci hareketini bastırmak amacıyla ve baskı mekanizmalarını harekete geçirmek üzere hızla adım atmıştır. Hızla büyüyen toplumsal hareketin karşısına yeni güvenlik önlemleriyle çıkmıştır. İşte bu yeni güvenlik önlemleri hukukaracılığıyla vücut bulmakta ve polis aracılığıyla uygulanmaktadır (Savard, 2013). Bu vesileyle hukuk, istisnai kanunlar yaratır. Hukuk eliyle hukukun istisnai hâlleri belirlenir. Devlet aklı ve güvenlik nedenleriyle, hükümet, istisnai hâli kural hâline getirir ve böylece toplumun hukuk devletinden ve temel haklardan kendi varlıklarının teminatı ve söz konusu olağanüstü yasaların işleyebilmesi için feragat etmesini bekler (Neocleous, 2006: 193).

İşte, öğrenci hareketinin ortaya çıktığı dönemde Québec'in başında bulunan neoliberal Charest hükümetinin büyüyen toplumsal hareketle müzakere masasından kalkmasını takiben "normal"i dışına çıkmak ve "normal olmayan" ya da "istisnai olan" tarafa geçmek yönünde karar vermesi ancak, neoliberal devlet biçimin aldığı baskıcı ve cezalandırıcı karakter temelinde anlaşılabilir. Bu bağlamda, çalışmanın takip eden bölümünde, Québec'te Charest hükümetinin ve ona paralel biçimde Montréal Şehir Konseyi'nin artan muhalefet karşısında uygulamaya koyduğu iki adet olağanüstü kanun -*La Loi 78* ve *P-6*- içerik ve etkileri

bakımından detaylı bir incelemeye tabi tutulacaktır. İlgili kanunlar vesilesiyle polis ve yargının faaliyetlerinin nasıl örtüşüp iç içe geçmeyi başladığının açığa çıkarılması, ikinci kısımda polisin detaylı analizine dair tartışma için de ayrıca zemin hazırlayacaktır.

Devlet, Hukuk ve Yargı

Poulantzas (2001) hukuk/kanun ve şiddet arasında kurulan ya da gösterilen karşıtlığın aldatıcı olduğunu belirtirken hukuk kavramını ve onun şiddetle olan ilişkisinin yeniden düşünülmesini ve sorgulanmasını önermektedir. Buna göre, hukuk baskı düzeninin ayrılmaz ve mutlak bir parçasıdır; çünkü her şeyden önce, fiziksel şiddet için koşulları hazırlayan ve belirleyen bizzat hukukun kendisidir. Diğer bir deyişle, hukuk, kamusal şiddetin örgütlenmiş hâlidir.

Kapitalizmin neoliberal çağında, devlet demokratik düzeni korumak ve sürdürmek amacıyla giderek daha fazla şiddete başvurmaya başlarken bunu hukuk üzerinden mümkün ve meşru kılar. Bu vesileyle hukuk, toplumsal iktidar ilişkilerinin zemininde mücadelelerini sürdürdüğü çekişmeli bir alan hâline gelir. Bir taraftan Québec Öğrenci Hareketi örneği bağlamında karşılaşılan hâliyle *Neoliberal Leviathan* (Wacquant, 2012), hukuku toplumda “sorun çıkaran” kesimleri şiddetle bastırmak amacıyla kullanmak ister. Öte yandan, aynı hukuk, muhalif kesimlerin özgürlük mücadeleleri süresince yararlandıkları örgütlenme, ifade özgürlüklerinin teminatı olarak belirir.

Della Porta ve Fillieule’in (2004) *legaliste* olarak nitelendirdikleri baskının hukuki ve zora dayalı biçimi Jean Charest başkanlığındaki liberal hükümetin Québec öğrenci hareketi karşısındaki siyasi tavrının genel çerçevesini özetler ve hukuk zemininde sürdürülen mücadelede devletin tavrını görünür kılar. Bu dönem dâhilinde yürürlüğe konan olağanüstü kanunlar ve bunların uygulanması sonrası artan tutuklamalar *Neoliberal Leviathan*’ın somut olarak rast gelinen politikaları olarak öne çıkmaktadır.

Devletin olağan dışı ya da olağanüstü nitelikte ve kısa/belirli süreli kullanımlık kanunlar icat etmesi hukuki baskının önemli bir boyutunu oluşturur. Bu sayede devlet, muhalefetin mobilizasyonunun maliyetini yükselten ya da benzer biçimde muhalif hareketin sağladığı faydaları azaltan baskı mekanizmalarını rahatlıkla uygulayabilir (Dupuis-Déri, 2010: 141). Baskının hukuksal boyutunu oluşturan ve yasa aracılığıyla parlamento dışı muhalefetin maliyetini yükseltip getirisini düşüren önemli mekanizmalardan biri *ad hoc* kanun uygulamalarıdır. Birçok devlet, muhalif toplumsal hareket ile karşılaştığında *ad hoc* kanunlar yaratır ve bu sayede hem protesto hareketlerini kriminalize etmeyi hem de toplumun belli kesimlerini temel siyasal haklarından mahrum etmeyi başarır

(Combes ve Fillieule, 2011:9). Bu kanunlar muhalefeti kriminalize etmeye yararken aynı zamanda devletin güvenliğini de devletin varlığı üzerinden meşrulaştırır.

Yoğunlaşan toplumsal hareket karşısında Charest başkanlığındaki liberal hükümet, öğrencilerle oturduğu müzakere masasından kalkmış ve müzakerelerin yerine baskı politikasına yönelmiştir. Bunu, özellikle iki kanun aracılığıyla yaptığı görülmektedir: *Loi 12 ve P-6*. İki kanun da Mayıs 2012'de yürürlüğe girmiştir ve her iki kanunun amacı da ortaktır: Eylem düzenleme hakkını kontrol altına almak ve sınırlamak. Bu amaçlar doğrultusunda ulusal düzeyde *LaLoi 12*, 2013 Temmuz'una kadar uygulanması için geçici olarak yürürlüğe konulmuştur. Buna ilaveten, yerel düzeyde Montréal Şehir Konseyi de *P-6* adıyla bir kanun düzenlemesi gerçekleştirmiştir. Hükümet, bu olağanüstü kanunları, eyleme katılmayan öğrencilerin okuma hakkının engellenmemesinin gerekliliği üzerinden savunmuştur. Diğer bir deyişle, devlet demokratik düzeni korumak bahanesiyle şiddeti hukuk yolu ile normalleştirmiştir. Bu şekilde, eyleme katılan öğrenciler, eyleme katılmayan öğrencilerin okuma hakkını engelledikleri gerekçesiyle kamu düzenini bozan kişiler olarak tasvir edilmekte ve kamuoyu nezdinde düşmanlaştırılmaktadır. Kamusal düşman olarak tanımlanan eylemci öğrenciler üzerinden devlet, uyguladığı politika ve eylemleri güvenlik gerekçesiyle meşru kılmayı başarmaktadır (Schmitt, 1992: 66). Üstelik bu güvenlik söylemi öylesine muğlak bir biçimde tanımlanmaktadır ki, muhalif hareketin kriminalizasyonu olabildiğince kolaylaşmaktadır.

Aşağıda belirli süre kullanılmak üzere olağanüstü nitelikte kanunlar olarak hazırlanan *P-6* ve *Loi 12* ayrıntılı bir inceleme ve tartışmaya sunulmuştur. Kanunların ayrıntılı incelemesi, bu iki kanunun birbirlerini hem hukuki hem de uygulama açısından nasıl tamamladıklarını göstermesi açısından ayrıca önem taşımaktadır. Kanunlar, takip eden kısımda detaylı bir analize tabi tutulduktan sonra bölümün ikinci kısmında bu kanunların uygulamada polis pratikleri ile nasıl iç içe geçtikleri ve polis uygulamalarını nasıl keyfi ve sert kıldıkları incelenecektir.

i) Québec Öğrenci Hareketi ve Kanun P-6

La Loi 12, her ne kadar akademik literatürde ve kamuoyunda daha fazla tartışılma imkânı bulmuş olsa da, neoliberal Québec hükümetine paralel olarak Montréal Şehir Konseyi'nin hazırladığı P-6 No'lu Kanun da neoliberal rejimlerde yoğunlaşan direnişi sindirmek amacıyla uygulamaya konan baskı mekanizmalarını anlamak açısından büyük önem arz etmektedir.

P-6 No'lu Kanun, yürürlüğe girdiği Mayıs 2012 tarihi ile birlikte Québec Öğrenci

Hareketi'nin seyrini değiştirecek yeni düzenlemeler getirmiştir. Kamu düzeni, güvenlik ve barışa zarar getirecek her türlü girişimin engellenmesi amacıyla Montréal Şehir Konseyi tarafından yerel düzeyde uygulamaya geçirilen bu kanun, söz konusu kavramlar temelinde muhalif hareketleri baskılamayı hedeflemiştir.

Kanun her Şeyden önce, gerçekleştirilecek gösterilerin en ince ayrıntısına dair istihbaratının³ polis aracılığıyla yetkililere sağlanması öngörmüştür. Buna göre, kanun uyarınca göstericiler, protesto sırasında takip edecekleri yolu ve güzergâhı mutlak suretle polisle önceden paylaşmak zorunda bırakılmışlardır (INCLO, 2013: 18). Kanun, polisin önceden onayı olmadan hiçbir gösterinin düzenlenmesine izin vermemekle birlikte, polisten alınacak ön onayda gösterinin süresinin, saatiyle birlikte ayrıntılı bir bildirisinin yine polise sunulmasını öngörmüştür. Bunların gerçekleşmemesi durumunda yürüyüşün kanun-dışı olarak nitelendirilmesi ve ilgili kişilerin para cezasına çarptırılması kabul görmüştür. 500-1000 dolar arasında bir meblağa denk gelen yasayı çiğnemenin cezası, tekrarı hâlinde, 3000 dolara kadar yükselebilmektedir.

Kanun, takip eden bölümde ele alınacak 12 No'lu Kanun'dan farklı olarak, yasanın konusunu oluşturan toplanmalar için katılımcı açışından minimum bir sayı öngörmemektedir. En ufak bir muhalif toplanma, bu bakımdan, kanunun yetki alanına girebilmektedir. Buna ilaveten, kanun sadece güzergâh bilgisinin polisle önceden paylaşımını düzenlemekle kalmamakta, göstericilerin, haklı bir gerekçeleri olmadığı takdirde, maske gibi yüzlerini örten giysi ve aksesuarlardan uzak kalmalarını da zorunlu kılmaktadır (P-6 No'lu Kanun'un acil iptali için Bildiri, 19 Nisan 2013).

Montréal Şehir Konseyi'nin koyduğu kanun istihbarat, azami Şartlar ve göstericilerin eyleme katılım koşullarından bazılarını yukarıda özetlendiği üzere önceden belirlemektedir. Üstelik hem bu koşulların düzenlenmesi kapsamında hem de genel olarak kanunun içeriğinde var olan muğlak ve geniş tanımlı ifadeler de yasanın ve yasayı kullananların yetkilerini arttırmaktadır. Kanun yakından incelendiğinde metinde bulunan "haklı gerekçe" gibi muğlak ifadeler dikkat çekmektedir. Örneğin; kanunla birlikte haklı bir gerekçeleri olmaksızın yüzlerini kapatan göstericilerin bu eylemleri yasaklanmıştır (INCLO, 2013: 18). Bu sonucusu, idarenin iktidarını kuvvetlendiren ve toplumsal hareket üzerinde baskı kurmasına keyfi bir karakter kazandıran bir yasaklayıcı mekanizma olarak işlemektedir.

Printemps Erable üzerine yapılan akademik çalışmalara (Uzun, 2013; Bernston, 2014) bakıldığında araştırmacıların daha çok 12 No'lu Kanun üzerine odaklandıkları fark edilir. Hâlbuki P-6, gösteriyi gayr-ı hukuki olarak nitelendirme

ve bu karara bağılı olarak onu dağıtma imkânını polise vermesi (Legault, 2015) açısından en az 12 No'lu Kanun kadar analiz edilmeye değer görünmektedir. Üstelik 12 No'lu Kanun'un yürürlükte kalması öngörülen süreyi tamamladıktan sonra lağvedildiği görülürken P-6 Charest hükümetinin iktidardan ayrılmasından sonra da yaşamaya devam etmiştir.

ii) Québec Öğrenci Hareketi ve *La Loi 12*

Daha önce vurgulandığı üzere Québec'te öğrenci hareketinin artan direnişi, Charest hükümetini öğrenci dernekleriyle masaya oturmaya mecbur bırakmıştır. Başlayan görüşmelerde uzlaşma sağlanamazken, 14 Mayıs'ta Milli Eğitim Bakanı Line Beauchamp istifa etmiştir (Chouinard, 2012). Takip eden süreçte ise, hükümetten öğrenci örgütleriyle yürüttüğü müzakerelere devam etmesi beklenirken, tam tersine, hükümetin tavrı giderek sertleşmiştir. Buna paralel olarak hükümet, sağcı popülist parti Coalition Avenir Québec'in de oylarıyla ve 20 saatlik bir meclis tartışması sonrasında 18 Mayıs'ta Meclis'te özel bir kanun olan *La Loi 12*'nin (12 No'lu Kanun) kabul edilmesini sağlamıştır (Corbeil, 2012). Adından da anlaşılacağı üzere, kanun, grev nedeniyle öğrenimine devam edemeyen öğrencilerin eğitim haklarını iade etme gerekçesi temelinde kendine meşruiyet aramak istemiştir. Kanun yürürlüğe girmesiyle birlikte hem biçim hem de içerik yönünden ciddi tartışmaların hedefi hâline gelmiştir. Biçim yönünden bakıldığında olağanüstü/istisnai bir kanun olarak nitelendirilebilecek 12 No'lu Kanun, bir yıl süreyle kullanılmak üzere geçici olarak ve özel gerekçe ile yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla kanunun olağanüstü ve geçici karakteri, onun anayasaya uygunluğunu da tartışmaya açmıştır (Barreau du Québec, 2013).

Öte yandan, aynı kanun içerik yönünden de tartışmanın merkezine yerleşmiştir. Çok genel bir çerçeveden özetlemek gerekirse kanun akademik dönemi sonlandırmakta, derslerin tekrar nasıl ve ne zaman hangi şartlarda başlayabileceğine dair bir yol haritası sunmakta ve gösterileri kısıtlamaya ve hatta ortadan kaldırmaya yönelik çok sayıda şart içermekteydi (INCLO, 2014: 18). Her şeyden önemlisi, özetle, kanun bireylerin örgütlenme ve gösteri düzenleme özgürlüğüne ciddi engel ve yasaklamalar getiriyordu. Üstelik harç tartışmalarını tümüyle adli bir tartışmanın konusu olarak ele alıyor ve böylece cezai yola başvurma imkânını kolaylaştırıyordu (Barreau du Québec, 2013: 19). Toplumsal sorunların bu şekilde adli ve cezai bir karaktere büründürülmesi Wacquant'ın (2010) cezai ve baskıcı neoliberal devlet tanımlaması ile birebir örtüşmektedir.

İlgili kanunun ayrıntılı incelemesi Québec Öğrenci Hareketi'nin gelişimini ve hükümet nezdinde algılanışını daha iyi anlayabilmek için zaruri görünmektedir. Kanunun ayrıntıları hükümetin öğrenci hareketine yönelik baskı politikasının

vardığı sınırları göstermesi açısından da ayrıca çok büyük önem arz etmektedir. Söz konusu yasa çerçevesinde grevdeki öğrencilerin üniversite arazisine 50 metreden fazla yaklaşması yasaklanmıştır. Buna ilaveten, aynı kanunla, kent merkezlerinde 50'den fazla kişinin bir araya gelerek izinsiz gösteri yapmasına önemli kısıtlamalar getirilmiştir (Uzun, 2013: 5). 50 kişiden fazla katılımçıya sahip gösterilerin organizatörleri gösterinin başlamasından 8 saat önce yazılı bir biçimde polise zamanı, süreyi ve güzergâhı paylaşmak durumunda bırakılmıştır (Bernston, 2014). Bunun da ötesinde gösteriye katılan kişiler organizasyonda yer almasalar da etkinliğin polis talimatlarına uygun gerçekleşmesinden sorumlu tutulacaklardı. Bu maddeye ilaveten, kanun, öğrenci derneklerine adli sorumluluk yüklemekte ve üyelerinin bireysel davranışlarından bu derneklerin sorumlu tutulacaklarını öngörmekteydi (Annis, 2012).

12 No'lu Kanun tarafından öngörülen yasa ve yasalara uymayanlar oldukça yüklü para ve hatta hapis cezalarıyla karşı karşıya kalacakları konusunda uyarılmıştır. Buna göre yasanın belirlediği kuralların ihmal edilmesi durumunda bireyler 1-5 bin dolar, organizatörler 7-35 bin dolar, dernekler ise 25-125 bin dolar arası para cezasına çarptırılacaklardı (Bianet, 2012). Böylelikle, para ve hapis cezası protesto eylemine katılımın maliyetini arttıran önemli bir gizli baskı mekanizması olarak işlerlik kazanacaktı.

Bunun da ötesinde kanun, taşıdığı belirsiz ifadeler nedeniyle milli güvenlik kavramına çok geniş bir tanım getirmekteydi. Böylece polis kamu güvenliği açısından bir risk ortaya çıktığına tek taraflı olarak kanaat getirmek suretiyle gösteri güzergâhında değişiklik isteyebiliyordu. Bu durum, ikinci kısımda detaylı bir biçimde ele alınacağı üzere, polisin takdir yetkisini olabildiğince arttırdığı ölçüde kamu güvenliği hususunda Québec hükümeti adına yeni bir yaklaşımın haberini veriyordu.

Solty'nin de (2012) belirttiği üzere, bu olağanüstü kanun, hükümet üzerinde bumerang etkisi yaratmıştır. Brockett'in (1993) baskı ve protesto ilişkisini derinlemesine inceleyen çalışmasında savunduğu gibi, hükümetin istisnai kanunlar yoluyla harekete geçirdiği artan baskısı kısa dönemde toplumsal hareketi yoğunlaştırmıştır. Daha önce öğrenci hareketini desteklemeyen ya da tarafsız görünen kesim de hareketle dayanışma içerisine girerken, ayrıca, kanunun 17 Mayıs tarihinde çıkmasından hemen sonra, 22 Mayıs 2012'de sadece öğrenciler değil toplumun hükümetin baskıcı politikalarına karşı duran daha geniş bir kesimi de sokaklara inmiştir. Toplumsal hareketin başlayışının 100. günü olmasıyla birlikte kanunun, anayasa-dışı ve cezalandırıcı niteliği yüz binleri sokağa dökmeye yetmiştir. Öyle ki kanunun yürürlüğe girmesini takip eden haftada gerçekleşen gösteri sonrasında polis, bir gece içerisinde,

toplamlarını hukuk dışı olarak nitelendirdiği 506 kişiyi gözaltına almıştır. Bu sayı, ülkede 1970 yılında gerçekleşen Ekim Krizi ve ilan edilen sıkıyönetim rejimi altında gerçekleşen tutuklama sayısını bile aşmaktadır (Bernston, 2014: 29).

Olağanüstü kanun örneği olarak 12 No'lu Kanun'un ivedilikle uygulanmaya konulması ve bunu takip eden kalabalık tutuklamalar toplumun diğer kesimlerinin de dikkatini çekmiştir. Montréal Baro Başkanı, 12 No'lu Kanun'un anayasal hakları çiğnediğine dair görüş bildirirken, benzer görüşlere sahip yüzlerce avukat ile birlikte 28 Mayıs tarihinde Adalet Sarayı önünde eyleme başlamıştır. Kanuna yönelik tepkiler sendikalar bünyesinde de büyümüştür. Böylelikle deyim yerindeyse, hareket karakter değiştirmiş ve bir öğrenci hareketinden kitlesel bir halk hareketi doğmuştur. Kitlesel hareketin hedefinde ise neoliberal devlet bulunmaktadır. Artık Jean Charest başkanlığındaki liberal hükümet, sadece öğrenci hareketi ile değil, toplumun sivil haklara sahip çıkan kesimini de içeren kitlesel bir eylemle karşı karşıya kalmıştır. Bu, istisnai kanunların yürürlüğe girmesi kadar, bu yetkilerin hareket alanını genişlettiği polis ile toplumsal hareketin temasının da önemli bir sonucudur.

İşte bölümün takip eden ikinci kısmı, yukarıda detayları sunulan kanunların uygulamada polis ve protestocular arasında yeniden yapılandığı ilişki temelinde incelenecektir. İlgili kanunların polis şiddetine, polisin takdir yetkisine ve son olarak polis-halk ilişkisine yönelik etkileri Québec Öğrenci Hareketi bağlamında analiz edilecektir.

Polis ve Toplumsal Hareket

"Sokakları Geri Alın!"⁵

İkinci bölümün hemen başında hatırlatıldığı ve Poulantzas'ın önemle vurguladığı üzere hukuk ve şiddet arasında bir karşıtlık bulunmamaktadır; bilakis birincisi ikincisini büyük ölçüde düzenlemektedir. Dolayısıyla yukarıda *ad hoc* biçimde ve istisnai olarak kullanıma sokulan yeni olağanüstü kanuni düzenlemeler hukuk-idare uzamının kesiştiği kritik yerde duran polisi ve onun muhalif hareketle ilişkisini de başlıca üç nedenden ötürü çok derinden ilgilendirir: Birincisi, olağanüstü kanunlar toplumsal hareketin bastırılmasına yönelik olarak polisin uygulayacağı şiddet için zemin hazırlar. Böylece polisliğin müzakereye dayalı yumuşak türünden kanun ve düzeni esas alan sert polisliğe geçişi hızlandırır (Della Porta ve Fillieule, 2004: 219). İkincisi, bu kanunlar bünyesinde barındırdığı muğlak ifadeler nedeniyle polisin takdir yetkisini artırır ve keyfi güç kullanımını teşvik eder. Üçüncüsü, olağanüstü kanunları uygulayan polis hükümetin elinde basit bir zor aracı olarak algılanmaya başlar. Bu durum ise, çift yönlü polislik (Ergut, 2012) uygulamasını yok sayar ve bu şekilde toplum nezdinde polisin güvenilirliğini azaltarak toplumsal şiddetin yoğunlaşmasına neden olur.

Dolayısıyla bu bölüm dâhilinde polis ve toplumsal hareket ilişkisi sadece polis şiddeti temelinde incelenmeyecektir (Combes ve Fillieule, 2011: 1). Bunun dışında, baskının gizli kalmış kısımları açığa çıkarılmak suretiyle polisin takdir yetkisi ve halkla olan ilişkisinin de araştırmaya dâhil edilmesi planlanmaktadır.

i) Polis Şiddeti ve *Printemps Erable*

Della Porta ve Reiter (1998), polisin Batı-liberal demokrasilerinde 1980 sonrası ve özellikle 1990'lı yıllar boyunca muhalif toplumsal hareketlere karşı yumuşak ve barışçıl bir müdahale anlayışı izlediği yönünde tespitte bulunmaktadır.⁶ Bununla birlikte 2000'li yıllara gelindiğinde durum büyük ölçüde değişmiştir. Della Porta ve Zamponi (2013), 1990'lı yıllarda hüküm süren yumuşak protesto polisliğinin 2000'li yıllara gelindiğinde yerini sert polislik biçimlerine bıraktığını tespit etmiştir. Buna ilaveten, 2000'li ve 2010'lu yıllar bağlamında, Avrupa genelinde ortaya farklı biçimlerde çıkan polis şiddetinin artık bir istisna teşkil etmediğini ve bunun artık bir nevi yeni bir eğilim hâline geldiğini vurgulamışlardır. Calafati (2013), polisin toplumsal hareketlere yönelik müdahalesinde yaşanan bu değişimi, Wacquant'a atıfla "neoliberal devlet" kavramı üzerinden açıklar. Vurguyu ise, bu sonuncunun cezai ve sınıfsal karakterine yapar. Buna paralel olarak, Della Porta ve Reiter'in sınıflı dışlayan Batı demokrasisi kavramını reddeder ve polis şiddetini neoliberal Leviathan kavramı üzerinden anlamaya çalışır.

Québec örneği de yukarıdaki eğilimi somutlar niteliktedir. Özellikle kemer sıkma politikaları karşısında artan toplumsal muhalefet karşısında polis şiddeti liberal hükümetin baskı politikalarının önemli bir ayağı olarak işlemeye başlamıştır. Québec Öğrenci Hareketi bağlamında, polis ve polis şiddeti, hareketin başladığı Şubat-Mart aylarından itibaren tartışma konusu hâline gelirken önceki bölümde incelenen istisnai kanunların Mayıs 2012 tarihinden itibaren yürürlüğe girmesiyle birlikte yoğunluğunu arttırmıştır. Diğer bir deyişle Charest hükümeti, müzakerelerin sonlandırılması kararı ve ardından gelen istisnai kanunların yürürlüğe girmesi neticesinde yoğun gözaltı ve tutuklamalara dönük sert polislik biçimlerine yönelmiştir.

Printemps Erable süresince, Québec polisi, deyim yerindeyse, hükümetin silahlı kolluk gücü görevini üstlenmiş ve kanun ve düzen adına hükümetin politikalarına uygun davranmayan muhalif kesimlerin bastırılmasından sorumlu hâle gelmiştir (Savard, 2013). Parantez açmak suretiyle vurgulamak gerekir ki her ne kadar polis şiddeti, istisnai kanunların yürürlüğe girmesi ile birlikte sistematik ve daha sert hâle geldiyse de, Mayıs 2012 öncesinde de öğrenci hareketi sık sık polis şiddeti ile karşılaşmıştır. Bu bağlamda polis şiddeti, öncelikli olarak, 7 Mart 2012'de Francis Grenier'in gaz fişegiyle gözünden yaralanması (Duchaine,

2012) ile tartışılmaya başlanmıştır. Grenier, harmonika çalarak barışçıl bir biçimde protesto eylemi gerçekleştirdiği sırada polis şiddetine maruz kalmıştır. Bu müdahaleye tepki gecikmemiştir: 15 Mart'ta düzenlenen sivil itaatsizlik eylemi ile polis şiddeti kalabalıklar tarafından protesto edilmiştir. Bu, aynı zamanda Québec Öğrenci Hareketi'nin farklı bir boyutla daha eklenmesi, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü savunan daha kapsamlı bir rol üstlenmesi ve nihayetinde daha fazla destek bulması anlamına da gelecektir.

Buna ilaveten, protesto yürüyüşleri sert teknik ve yöntemlerle dağıtılmıştır. McGill Üniversitesi'nden Erin Hudson adlı öğrencinin vurguladığı üzere polisin göstericileri tutuklamak için bir nedene ihtiyacı vardır. İşte, hükümetin çıkardığı istisnai kanunlar tam da bu işe yaramaktadır. Öyle ki kanunların yürürlüğe girmesiyle birlikte ülke, tarihinin en büyük tutuklama dalgasını yaşamaya başlamıştır. Québec Öğrenci Hareketi'nin başladığı günden Mayıs ayının sonuna kadar 2500 kişinin tutuklandığı belirtilmektedir (Annis, 2012).

Polisin, artan şiddeti hareketin gelişimini de büyük ölçüde etkilemiş ve deyim yerindeyse onu dönüştürmüştür. Polis şiddeti toplumsal hareketi kısa vadede güçlendirmiş ve büyütülmüştür. Öyle ki, *La Loi 12*'nin yürürlüğe girmesi ve uygulanması sonrasında yüz binler Kanada tarihinin en büyük sivil itaatsizlik eylemini gerçekleştirmiştir. Ancak uzun vadede, polisin artan şiddeti, tutuklamalar ve para cezaları, hareketi yormuştur. İfade Özgürlüğü için Kanadalı Gazeteciler (Canadian Journalists For Free Expression - CJFE) üyesi Pavlova (2013), hareketin sona ermesinden tam bir buçuk yıl sonra kaleme aldığı metinde, Montréal sakinlerinin polis şiddetinin artışıyla birlikte protesto kabiliyetlerini büyük ölçüde kayb ettiklerini belirtmektedir.

Diğer taraftan, polis şiddetinin artışıyla birlikte hareketin radikalizasyonu da derinleşmiştir. Québec Öğrenci Hareketi'nin başladığı Şubat-Mart aylarında, gösterilere katılım sırasında şortlu, el çantalı kimseler görülürken, polis şiddetinin ortaya çıkışıyla birlikte giderek gaz maskelerinin, fularların göstericilerde ortaklaştığını ve birbirlerini ayırt etmelerini kolaylaştırdığını ve bir biçimde topluluk hissi oluşturulabildiğini söyleyebilmek mümkün görünmektedir. Özetle polis şiddetinin artışı hareketin radikalizasyonunu tetiklemiştir.

Özetlemek gerekirse, istisnai kanunların yürürlüğe girmesi polis şiddetini yoğunlaştıracak hukuki zemini hazırlamıştır. Ancak baskının ve şiddetin artışı, kısa vadede, bumerang etkisi yaratarak hükümetin kendisine yönelmiş, hareketi ise büyütülmüştür. Ancak Québec Öğrenci Hareketi'nin uzun süreli bir hareket olduğu düşünüldüğünde polis şiddetinin hareketi her geçen gün giderek yordduğu, maliyetini yükselttiği ve korku kültürü yaratmak suretiyle tehdit ettiği de hesaba katılmalıdır.

ii) Hukuk ve İdare Uzamının Birleştiği Yer Olarak Polisin Takdir Yetkisi ve Toplumsal Hareket

Hobbes'un başyapıtı *Leviathan*'da ifade ettiği üzere yazılı olsun ya da olmasın tüm kanunların yorumu ihtiyacı vardır. Gündelik hayatta, devletin toplumla kamu düzeni hususunda en yakın ilişkiyi kurduğu sınırdaki polis durur. Bu nedenle kanunun uygulanması sırasında polisin takdir yetkisi ortaya çıkar. Takdir yetkisi ile kastedilen şey, çok genel olarak, yazılı hukuk ile hukukun uygulanması arasındaki boşluğu devletin sokaktaki silueti olarak polisin doldurmasıyla ilgilidir (Seri, 2009). Önemle belirtilmesi gerekir ki, kanunun sokaktaki uygulayıcısı olarak ve yine devletin fiziksel şiddetinin bizzat uygulayıcısı olarak polisin takdir yetkisi kritik bir öneme sahiptir.

Québec örneğinde görüldüğü üzere devlet, artan toplumsal muhalefet karşısında güvenlik tanımını olabildiğince genişletmiştir. Buna paralel olarak kanunda çok daha muallak ifadeler yer almaya başlamıştır. Bu durum ise polisin takdir yetkisini arttıran bir sonuca varmıştır. Mayıs 2012'de Québec'te hükümet tarafından hazırlanan ve yürürlüğe konan *Loi 12*'yi ve yine Montréal Şehir Konseyi tarafından hazırlanan *P-6* yasalarını bu çerçevede düşünmek gerekmektedir. Söz konusu kanunlar, polisin var olan takdir yetkisinin sınırlarını genişletici bir işleve hizmet etmiştir. Bu kanunlar iki nedenle polisi ve polislik biçimini derinden etkilemiştir: İlk olarak bu *ad hoc* kanunlar taşıdıkları belirsiz ifadelerle polise sınırsız bir takdir yetkisi kazandırmıştır. Hem *La Loi 12* hem de *P-6* bünyesinde yer alan muğlak ve geniş kapsamlı ifadelerle polis, keyfi ve kötü niyetli kullanıma açık bir takdir yetkisine haiz olmuştur.

Bu muğlak ifadeler sayesinde polis, tek taraflı olarak, kendisine sunulan yürüyüş güzergâhını kamu güvenliği için ciddi bir risk oluşturabileceği gerekçesine dayanarak değiştirmelerini isteyebilmekte ya da doğrudan gösteriyi yasaklayabilmektedir. Gösterinin polisin yetkisiyle tek taraflı olarak yasaklanabilmesi veya dağıtılmasına yönelik bu tip yetkilerin kanunla düzenlenmesi, üstelik bunun muğlak ve geniş tanımlar üzerinden kabul edilmesi, bizzat, şiddeti tetikleyici rol üstlenmektedir (Della Porta ve Fillieule, 2004: 222). Buna paralel olarak, *La Loi 12*'nin öngördüğü bilgi ve istihbaratı elde etmek amacıyla polis, göstericileri sorgulayabilme imkânı elde etmiştir. Polisin, şüphelileri yargıç önüne çıkarmadan sorgulayamayacağını öngören yasal gerekliliklere rağmen (Neocleous, 2012: 186) istisnai kanunların polise tek taraflı olarak verdiği yetkilerin genişliği buna açıkça imkân tanımaktadır.

Öte yandan, Della Porta ve Fillieule'in (2004: 222) belirttiği üzere, polisin herhangi bir yargı kurumuna başvurmadan ceza dağıtıyor olabileme imkânına sahip olması polislik biçimlerini doğrudan etkileyen bir unsur olarak ortaya

çıkılmaktadır. Bu sonucusu, polisin takdir yetkisini hem genişleten hem de uygulamada sertleştiren bir etkiye sahiptir. Jean Charest hükümetinin yürürlüğe koyduğu istisnai kanunlar, polise para cezası uygulama hakkı verirken ve yine gözaltına alma koşullarını kolaylaştırırken tam da böyle bir çerçeve sunar. Böylece, polisin protestocular karşısında tehditkâr ve baskıcı bir biçimde, onları kriminalize etmeye yönelik hareket alanı olabildiğince genişler. Polis, gösteri hakkından yararlananları kolayca suçluya çevirebilir hâle gelir.

Özetle, polisin temel karakteristiği olarak takdir yetkisi (Neocleous, 2012: 190), Québec Öğrenci Hareketi örneğinde görüldüğü üzere istisnai kanunlar yoluyla olabildiğince genişletilmiştir. Bu durum, yukarıda özetlendiği üzere, polislik biçimlerini dönüştürmekte ve toplumsal hareketi büyük ölçüde baskılamaktadır. Öte yandan, takdir yetkisi hükümetin iradesi ile genişletilen polis, giderek, hükümetin polisi hâlini almaktadır. Böylece toplum ve polis arasındaki ilişki dönüşmekte ve polisin kimin polisi olduğu tartışmaları ağırlık kazanmaktadır. Toplumsal hareketin karşısında polisin bu şekilde konumlandırılması sonucunda eylemciler, kolaylıkla, devlete karşı savaşan düşmanlar olarak resmedilmektedir. Bu ise, hareketin kriminalizasyonu sürecinde kilit bir işlevsellik kazanmaktadır.

iii) Polis-Halk İlişkisi ve *Printemps Erable*

Yukarıda özetlenen tüm bu gelişmeler, şüphesiz, polis ve toplum arasındaki ilişkiyi de dönüştürür. Neoliberal devletin, toplumun belirli kesimlerine yönelik bu baskıcı ve şiddet içeren tavrının fazla üzerinde durulmayan toplum-polis arasındaki ilişkiye dönük etkisi ayrıca üzerinde durulması gerekli bir analiz alanı açar. Daha önce belirttiğimiz üzere, polis kamu düzenini sağlamak amacıyla hizmet götürdüğü vatandaşın disiplin ve kontrolünden de sorumludur (Westley, 1953: 35). Bu nedenle kontrolünden sorumlu olduğu toplumun güvenine ve onayına da ihtiyaç duyar.

...Polisin kurumsallaşması sonucu iki gelişme ortaya çıkmaktadır: Bir yandan, polis gücü devlet yöneticilerinin ve elitlerin çıkarlarına etkili biçimde hizmet etmektedir (bundan dolayı siyasal sürece artan müdahaleleri söz konusudur). Öte yandan, ordudan farklı olarak “yeni polis” halkın rızasını kazanmak zorunda olduğundan, alt sınıflar gündelik hayatlarını düzenlerlerken bu süreçten kısmi de olsa yararlar sağlayabilmektedir. “Çift yönlü” polislikten kastedilen budur (Ergut, 2012:20).

Çift yönlü polislik olarak nitelendirebilecek bu karakteristik nedeniyle polisin, devletin mi yoksa toplumun mu polisi olduğu toplumsal hareket ve buna yönelik polis müdahalesi konusu tartışmaya açıldığında yeniden masaya yatırılır. Québec örneği dâhilinde de bu soru özellikle protesto gösterilerine

artan polis müdahalesi sonrasında daha sık sorulmaya başlanır.

Bu noktada, konuyla ilgili olarak Della Porta ve Fillieule'in (2004: 220) altını çizdikleri üzere şu nokta önem kazanır: Polislik biçimlerinin zor ve baskıya dönük kullanımı, demokratik rejimlerde, bu baskı ve zorun uygulayıcısı ve karar vereni olarak hükümet karşısında toplum nezdinde inandırıcılık ve meşruluk sorunları meydana getirir. *Printemps Erable*'den sonra üç derneğin ortaklaşa hazırladığı *Répression, Discrimination et Grève Etudiante: analyse et témoignages* (2013) adlı çalışmada tespit ettikleri üzere, olayların sona ermesinden sonra, Québec'te, polise duyulan güven çok büyük bir hasar görmüş durumdadır. Görüşme yapılan kişiler, protesto eylemleri sırasında fiziksel ve psikolojik zarara ve tehdide maruz kaldıklarını ifade etmektedirler. Bu tip fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kalan vatandaşların, polis şiddetine karşı örgütlendikleri, hâlihazırda var olan örgütleri güçlendirdikleri (*Collectif Opposé à la Brutalité Policière - COBP*), konu ile ilgili araştırmalar yürüttükleri ve bu çerçevede toplum-polis ilişkisini düzeltmek için çeşitli reformlar üzerinde çalışmalar yaptıkları gözlemlenmektedir.

Öte yandan, polisin hükümetin silahlı organı olarak toplumsal hareket karşısında konumlandırılması ile birlikte kamu düzeni bloğu ve sivil haklar bloğu (Della Porta, 2008: 228) arasındaki ayırım keskinleşmektedir. Polise karşı savaştan gösterici resmi ikincisinin, birincisi lehine zayıflaması sonucunu getirmektedir. *Printemps Erable* örneğinde, bu resmin toplumun zihninde çizilmesi ve dolayısıyla blokların keskinleşmesi medya aracılığıyla da kolaylaştırılmıştır. Nihayetinde, kampların keskinleşmesi ve ikincisinin birinci lehine güçlenişi, muhalif hareketlerin kriminalizasyonu sürecini hızlandırmıştır.

Sonuç olarak, polis ve göstericiler arasındaki savaş durumu, polis/devlet-toplum arasındaki ilişkiyi karmaşıklaştırdığı, muhalefetin kriminalizasyonunu kolaylaştırdığı ve son olarak tüm bunlarla ilişkili olarak hareketi radikalize ettiği müddetçe toplumsal hareketin gelişimini derinden etkiler.

Sonuç

Québec'te büyüyen öğrenci hareketi, şüphesiz, basitçe, hükümetin öğrenci harçlarına yaptığı zamma yönelik bir tepki olarak özetlenemez. Bu bağlamda, çalışmanın ilk kısmında, neoliberal eğitim politikalarının dönüştürücü etkisi ve hareketin ortaya çıkmasındaki nedenselliği tahlil edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak, Québec'teki yükseköğrenim giderlerinin, refah rejiminin politikaları doğrultusunda Kanada'nın diğer eyaletlerinden daha az seviyede tutulduğu, ancak, eğitim sisteminin, daha makro bir perspektifle yaklaşıldığında küresel neoliberal eğitim politikalarının -iş gücü piyasasına evrensel bir çalışma kültürünü taşıyan beşeri sermaye sunmak- amaçlarını paylaştığı savunulmuştur. Neoliberal

eğitim politikaları uyarınca yükseköğrenim giderleri arttırılmakta, öğrenciler, seçme özgürlükleri kısıtlanan borçlandırılmış öznelerle dönüştürülmekte ve aynı anda, daha geniş vizyonlarla birleşen birikim stratejileri doğrultusunda, yükseköğrenim kurumları girişimci ve rekabetçi eğitim fabrikalarına dönüştürülmektedir. Öğrencilerin yalnızca zamların iptal edilmesi değil, bu eğitim anlayışının değiştirilmesi talepleri, kapitalizmin bir çelişkisi olarak eğitim alan kesimlerin kaçınılmaz olarak bilinçlenmesiyle anlaşılabilir.

Çalışmanın üstünde durduğu bir diğer argüman, neoliberal dönemde, küreselleşmenin de etkisiyle devletin tükenmekte olan bir model olarak algılanmasının bir yanılısamadan ibaret olduğudur. Kapitalist güç-iktidar-şiddet bağlantısı takip edildiğinde devletin sürekli olarak yeniden üretilen bir payanda niteliği, Québec örneğinde bir kez daha ortaya çıkmıştır. Québec Öğrenci Hareketi'nde öğrencilerin karşı çıktığı politikaların yürütücüsü olarak devletin kendisi de bir taraf hâline gelmiştir. Neoliberal politikaların meşrulaştırıcısı ve uygulayıcısı olan devlet, kendisinin de dâhil olduğu üniversite-işveren üçlü düzleminde, düzenlemeleri ve kurumlarıyla da yeniden-üretimiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ele alındığı üzere, öğrencilerin mevcut düzene karşı çıkmasıyla, şiddet araçlarının merkezî bütünleşme aygıtı olan devlet, toplumsal hareketi, kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak algılamış ve kamu düzenini sağlamak bahanesiyle sahip olduğu baskı mekanizmalarını -yargıyı ve polisi- harekete geçirmiştir. Charest hükümeti, öğrenci sendikalarıyla müzakere masasından kalktıktan sonra, toplumda sorun çıkaran kesim olarak gösterdiği öğrencilerin mobilizasyonunun maliyetini yükselterek imkânsızlaştırmak adına hareketi şiddet yoluyla bastırmaya ve kriminalize etmeye yönelmiştir. Bu şekilde, devletin güvenliği devletin varlığı üzerinden meşrulaştırılırken, aynı zamanda, baskı politikası hukuk çatısı altında meşru ve hukuki kılınmıştır.

Mayıs 2012'de çıkarılan kanunlar vasıtasıyla, demokratik düzenin korunması vurgusu yapılarak, yalnızca göstericilerin değil, tüm toplumun temel hak ve özgürlükleri baskı altına alınmış ve aynı zamanda içerikteki muğlak ifadelerle şiddet, hukuk yoluyla ile normalleştirilmiştir. Ancak, istisnai kanunlar bumerang etkisi yaratmış, öğrenci hareketine karşı ya da tarafsız duran toplumun diğer kesimleri de baskıcı politikalara karşı eylemle bütünleşmiştir. Gözaltılar ve artan polis şiddetinin de etkisiyle, protestolar, öğrenci hareketinden kitlesel bir halk hareketine dönüşmüştür. Bu süreçte aynı zamanda polis, hükümetin silahlı kolluk gücüne dönüşmek suretiyle kanun ve düzen adına neoliberal politikalara muhalif kesimlerin bastırılmasından sorumlu hâle gelmiştir. Hukuki düzenlemelerdeki muğlak ifadeler, doğal olarak polisin eylemler sırasındaki takdir etkisini arttıran ve şiddeti tetikleyen bir durum ortaya çıkarmış, polise

karşı direnen öğrenciler de devlete düşmanmış gibi imgelenmiştir. Halkın yararını da gözeten çift yönlü polislik karakterinin halk lehine olan yönü aşınmış, polis ve göstericiler arasındaki çatışma, polis/devlet-toplum arasındaki ilişkiyi kamplaştırmıştır. Bu bağlamda, hükümeti temsil eden arayüz olarak polisin uygulamaları, Charest hükümetinin inandırıcılığını ve meşruluğunu bütünüyle sorunlu hâle gelmiştir.

2012 Şubat'ında başlayan uzun soluklu Hareketin sonucunda, yapılan zamlar durdurulmuş ve Québec Liberal Partisi 4 Eylül 2012'de yapılan seçimleri kaybetmiştir. Denilebilir ki Québec Öğrenci Hareketi, normatif bir ideal olarak sosyal demokratik toplum ve refah rejiminin korunabilmesi hedeflerine ulaşmayı başarabilmiştir. Öğrenci derneklerinin neoliberalizmle mücadelesi ise hâlen devam etmektedir.

Toplumsal hareketleri irdeleyen çalışmalarda, hareketlerin genel ortak özelliklerinin ve yerel özgüllüklerin farkında olunması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Québec Öğrenci Hareketi, bu bağlamda, daha genel perspektifle, tarihsel süreç olarak kapitalizmin içinde bulunulan evresinin sosyal ve ekonomik koşullarında nüvelenmiştir ve aynı zamanda, kendi özgüllükleriyle diğerlerinden ayrılmıştır. Québec'teki öğrencilerin sendikal örgütlenme ve direniş kültürünün özgüllüğü, mücadelenin her safhasında açıkça gözlemlenmiştir. 13 Şubat 2012'de başlayıp 7 Eylül 2012'de son bulan ve yüz binlerin katıldığı bir toplumsal harekete evrilen grevler, Amerika Kıtasında neoliberalizme karşı en önemli başkaldırılardan biri olarak görülmektedir.

Québec Öğrenci Hareketi gibi yoğun ve uzun soluklu bir süreç, şüphesiz, bu çalışmada yapılandan farklı yaklaşımlar temelinde de ele alınabilir. Québec Öğrenci Hareketi'nin tarihsel bağlamdaki kesinliğinin belirlenmesinin, bu çalışmanın amacını ve yerini aşacağı düşünülmektedir. Aynı dönemde farklı coğrafyalarda ortaya çıkan Arap Baharı, Gezi Hareketi, Avrupa'da ve Amerika Kıtasındaki kalkışmalar gibi diğer toplumsal hareketlerle Québec Öğrenci Hareketi'ni karşılaştırmalı bir biçimde ele alacak çalışmalar, hareketin tarihsel bağlamına yerleştirilmesine ve anlamlandırılmasına katkıda bulunacaktır. Yazarların amacı, bu çalışmayla hem bu yönde bir diyalogiğin kapı aralamak hem de toplumsal hareketler literatürüne naçizane bir katkı sağlamaktan ibarettir.

Sonnotlar

¹ Québec tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Sessiz Devrim, süreç olarak, 1960 yılında Jean Lesage liderliğindeki Liberal Parti'nin iktidarı ele geçirmesi ile başlamıştır. Québec devletini, Fransız Kanadası'nın siyasal ifadesi olarak nitelendiren Liberal Parti,

takip eden dönemde, Fransız-Kanadalı kimliğinin ifadesi için gerekli olan laik ve egemen refah devletinin arayışına yönelmiştir (Dale, 1984). Böylelikle, devlet 1960'lı yılların kilit aktörü hâline gelirken başlıca beş sektörde meydana gelen reformlar Sessiz Devrim'in kalbine yerleşmiştir: toplumun demokratikleşmesi, eğitim ve sağlığa erişimde eşitlik ilkesinin sağlanması, büyük ekonomik yapıların kontrolü, Quebec kamu sektörünün modernizasyonu ve egemenlikçi siyasal hareketin doğuşu (Rocher, 2012).

² Elinizdeki çalışma kapsamında "terörist" kelimesinin günümüzde içinin doldurulduğu anlamlar dikkate alınarak kullanılmamasına özen gösterilmiş olmakla birlikte, Davenport'un bahsedilen makalesinden aktarılan ilgili alıntıda yazarın orijinal metnine müdahale edilmek istenmemiştir.

³ Gösteri ve göstericilere dair istihbaratın polis tarafından toplanması önemli bir toplumsal hareket kontrol mekanizması olarak işlerlik kazanmaktadır (Della Porta ve Fillieule, 2004).

⁴ Coalition Avenir Québec ya da kısaca CAQ, 2011 yılında milyarder Charles Sirois ve Air Transat adlı firmanın eski başkanı François Legault tarafından kurulmuştur.

⁵ Söz konusu cümle, gösterileri dağıtmaya yönelik polis emrine atf içermektedir. 2010 yılında bu defa Kanada'nın Toronto şehrinde gerçekleştirilen G-20 zirvesine karşı gösteri düzenleyen eylemciler ve onlarla birlikte gazeteci, insan hakları izleyicileri gözaltına alınmışlardır. İşte bu gözaltılar öncesinde Toronto Polis Şefi'nin meslektaşlarına yönelik emri olarak duyulan "Sokakları geri alın" komutu, 2014 yılında International Network Of Civil Liberties Organizations (INCLC) tarafından hazırlanan ve 9 farklı ülkede toplumsal hareketlere yönelik hükümet baskısının incelemesini sunan önemli bir çalışmanın başlığı olarak kullanılmıştır.

⁶ Della Porta ve Fillieule'in (2004) çalışmasında bu genelleme yapılmakla birlikte bunun ağırlıklı olarak Kıta Avrupa'sında böyle geliştiği, istisnaları olduğu ve tüm sosyal ve siyasal gruplar karşısında benzer şekilde uygulanmadığı not olarak düşülmektedir.

⁷ La Ligue des droits et libertés, l'Association des juristes progressistes et l'Association pour une solidarité syndicale étudiante (ASSE).

Kaynakça

Ancelevici M ve Dupuis-Déri F (2014). Introduction. İçinde: M Ancelevici ve F Dupuis-Déri (der), *Un Printemps Rouge et Noir: Regards croisés sur la grève étudiante de 2012*, Montréal: Ecosociété, 7-33.

Annis R (2012). Government Repression of Quebec Student Movement Sparks Massive Protests, *Global Research*, <http://www.globalresearch.ca/government-repression-of-quebec-student-movement-sparks-massive-protests/31079>. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Barreau du Québec (2013). Regard du Barreau du Québec sur l'Etat de Droit 2012 *Bilan des Interventions*, <http://www.barreau.qc.ca/pdf/publications/2013-etat-droit.pdf>. Son erişim tarihi, 15/04/2015.

Bégin-Caoutte O ve Jones G. A (2014). Student organizations in Canada and Quebec's 'Maple Spring'. *Studies in Higher Education*, 39(3), 412-425.

Bernston J (2014). Marching to a Different Drum: The Casserole Protests of the Québec Student Movement, 2011-2012, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ottoawa Ontario: Carleton University.

Bianet (18/05/2012). Québec'te Anti-Öğrenci Yasası. <http://www.bianet.org/bianet/genclik/138452-quebec-te-anti-ogrenci-yasasi>. Son erişim tarihi, 11/04/2015.

Brockett C (1993). A Protest-Cycle Resolution Of The Repression/Popular-Protest Paradox, *Social Science History*, 17 (3), 457-484.

Calafati L (2013). Understanding The Return Of Violent Protest Policing In Europe: Some Reflections Provoked By The Italian Case, *MA Term Papers*, <http://www.sussex.ac.uk/anthropology/pgstudy/termpapers>. Son erişim tarihi, 11.4.2015.

Chouinard T (2012). Line Beauchamp Démissionne. *La Presse*, 14 Mayıs. Son erişim tarihi, 11/04/2015.

CLASSE (2012). "Share our future: The CLASSE Manifesto". <http://www.stopthehike.ca/2012/07/share-our-future-the-classe-manifesto>. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

CLASSE (2013). "Historique des grèves generals".<http://www.bloquonslahausse.com/verslagreve/historique-des-greves-generales>.Son erişim tarihi, 09.04.2015.

Combes H ve Fillieule O (2011). De La Répression Considerée Dans Ses Rapports à L'Activité Protestataire, *Revue Française de Science Politique*, 61, 1047-1072.

Corbeil M (2012). La Loi Spéciale sur la Grève Etudiante Adoptée. *La Presse*, 18 Mayıs. Son erişim tarihi, 11/04/2015.

Côté-Ostiguy, C. (2012). Speak Red. Amy Mm (Çev.) <http://www.quebecprotest.com/post/23632403200/speak-red-bycatherine-cote-ostiguy-translated>. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Cox L (2013), *Eppue Si Muove: Thinking 'The Social Movement'*, İçinde: C Barker vd. (der.), *Marxism and Social Movements*, Boston: Brill, 125-146.

Dale T (1984). *Jean Lesage and the Quiet Revolution*, Toronto: Macmillan.

Davenport C (2007). State Repression and Political Order, *Annual Review of Political Science*, 10, 1-23.

Ağkaya O ve Yılmaz A G (2015). Québec'in Baharı: Neoliberalizm, Direniş ve Devlet. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 147-178.

Della Porta D ve Reiter H (1998). The Policing of Protest in Western Democracies. İçinde: D Della Porta ve H Reiter (der). *The Policing of Mass Demonstrations in Contemporary Democracies*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1-34.

Della Porta D ve Fillieule O (2004). Policing Social Protest. İçinde: D A Snow, S A Soule ve H Kriesi (der). *The Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell, 217-41.

Della Porta D (2008). Research on Social Movements and Political Violence, *Qual Sociol*, 31, 221-230.

Della Porta D ve Zamponi L (2013). Protest and Policing on October 15th Global Day of Action: the Italian Case, *Policing and Society*, 23 (1), 65-80.

Duchaine G (2012). Blessure: Francis Grenier Poursuivra la Ville de Montréal. *La Presse*, 8 Mayıs. Son erişim tarihi, 12/04/2015.

Dupuis-Déri F (2010). La Répression Policière, Encore et Toujours. İçinde: V Serge (der). *Ce Que Tout Révolutionnaire Doit Savoir De La Répression*, Montreal: Lux.

The Economist (02/06/2014). The Digital Degree, <http://www.economist.com/news/briefing/21605899-staid-higher-education-business-about-experience-welcome-earthquake-digital>. Son erişim tarihi, 15/04/2015.

Ergut F (2001). Polis Çalışmaları İçin Kavramsal Bir Çerçeve. *Amme İdaresi Dergisi*, 34 (1), 59-78.

Ergut F (2012). *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*. (2. Baskı), İstanbul: İletişim.

Giroux H A (28.08.2012). Days of Rage: The Quebec Student Protest Movement and the New Social Awakening, *Truthout*, <http://www.truth-out.org/opinion/item/11040-the-quebec-student-protest-movement-and-the-power-of-the-radical-imagination>. Son erişim tarihi, 01.04.2015.

Hardt M. ve Negri A (2012). *Duyuru*. Çev. A Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hetland G ve Goodwin J (2013). The Strange Dissappearance of Capitalism from Social Movement Studies. İçinde: C Barker vd. (der), *Marxism and Social Movements*, Boston: Brill, 83-102.

Hirsch, J (2011) *Materyalist Devlet Teorisi: Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri*, Çev. Şule Daldal, İstanbul: Alan Yayınları.

INCLO (Interntional Network Of Civil Liberties Organizations) (2013). Take Back The Streets Repression And Criminalization Of Protest Around The World, https://www.aclu.org/files/assets/global_protest_suppression_report_inclo.pdf. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Jessop B (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*. Cambridge: Polity Press.

Jessop B (2009). *Kapitalist Devletin Geleceği*, Çev. A Özcan. Ankara: Epos Yayınları.

Legault J (11.02.2015). Abus Policiers et Silence Politique. *Journal de Montreal*. <http://www.journaldemontreal.com/2015/02/10/abus-policiers-et-silence-politique>. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Luckas M (2012). Quebec Student Protests Mark 'Maple Spring' in Canada. *The Guardian UK*, 2 Mayıs. Son erişim tarihi, 10/04/2015.

Marshall A G (2012). "The Maple Spring: Ten Things You Should Know About the Quebec Student Movement", <http://www.counterpunch.org/2012/05/23/10-things-you-should-know-about-the-quebec-student-movement>. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

National Association of Consumer Bankruptcy Attorneys (NACBA) (7.2.2012). The Student Loan 'Debt Bomb': America's Next Mortgage-Style Economic Crisis?

<http://nacba.org/Portals/0/Documents/Student%20Loan%20Debt/020712%20NACBA%20student%20loan%20debt%20report.pdf>. Son erişim tarihi, 10.4.2015.

Necleous M (2011). 'O Effeminacy! Effeminacy!' War, Masculinity and the Myth of Liberal Peace, *European Journal of International Relations*, 19 (1), 93-113.

Neocleous M (2012). *Toplumsal Düzenin İnşası Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*. Çev. A Bekmen. İstanbul: H20 Kitap.

Nilsen A G ve Cox L (2013). What Would a Marxist Theory of Social Movements Look Like?. İçinde: C Barker vd. (der), *Marxism and Social Movements*. Boston: Brill, 63-82.

Pavlova R (2013). The Maple Spring The Impact on Free Expression in Québec, CJFE, <https://cjfe.org/resources/features/maple-spring-impact-free-expression-Québec> Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Poulantzas N (2001). The Poulantzas Reader: Marxism, Law and the State. İçinde: J Martin (der). NewYork&London:Verso.

Remes J (2013). Introduction to 'Share Our Future: The CLASSE Manifesto', *All About Mentoring*, 42, 114-118. http://www.academia.edu/2399470/Introduction_to_Share_Our_Future_The_CLASSE_Manifesto_. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Rocher F (2012). The Evolving Parameters of Quebec Nationalism, *International Journal on Multicultural Societies*, 4 (1), 1-21.

Savard O T (2013). Fracture Politique, Lois Liberticides et Kermesse Policière: Essai Sur La Répression Du "Printemps Erable", *Possibles*, 36 (2), 160-175.

Ağkaya O ve Yılmaz A G (2015). Québec'in Baharı: Neoliberalizm, Direniş ve Devlet. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 147-178.

Schmitt M N (1992). State-Sponsored Assassination in International and Domestic Law, *Yale Journal of International Law*, 17 (2), 609-613.

Seri G (2009), Police Discretion as Unwritten Law: Governing the State of Exception, içinde: R Kalyani (der). *Police Discretion and Law*, Hyderabad: AMICUS, ICFAI University.

Solty I (2012). Canada's Maple Spring: From the Québec Student Strike to the Movement Against Neoliberalism", <http://www.globalresearch.ca/canadas-maple-spring-from-the-quebec-student-strike-to-the-movement-against-neoliberalism/5317452?print=1>. Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Tadros M (2011). The Politics of Unruly Ruptures, United Nations Research Institute for Social Development, [http://www.unrisd.org/80256B3C005BE6B5/\(httpNews\)/6CACEA99340950AAC125795D00581C33?OpenDocument](http://www.unrisd.org/80256B3C005BE6B5/(httpNews)/6CACEA99340950AAC125795D00581C33?OpenDocument). Son erişim tarihi, 15.04.2015.

Uysal A (2001). Devletin Güvenliği ve Toplumsal Muhalefet Eylemleri: "Kalemli Çete Örneği", *Birikim*, 146, 64-84.

Uzun B (2013). Kayıp Bir Kuşak Mı, Genç Olmaktan Kaynaklanan Deneyimler Üzerinden Aktivistin Yeniden İnşası mı?: Québec Öğrenci Grevi ve Yeni Gençlik Siyaset(ler)i. *Birikim*, 287, 87-96.

Wacquant L (2010). Crafting the Neoliberal State: Workfare, Prisonfare, and Social Insecurity, *Sociological Forum*, 25 (2), 197-220.

Wacquant L (2012). Three Steps to a Historical Anthropology of Actually Existing Neoliberalism', *Social Anthropology*, 20(1), 66-79.

Westley A W (1953). Violence and the Police, *American Journal of Sociology*, 59, 34-41.

Winter M (1998). Police Philosophy and Protest Policing in the Federal Republic of Germany 1960-1990. içinde: D Della Porta ve H Reiter (der). *The Policing of Mass Demonstrations in Contemporary Democracies*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 188-212.

Yalçıntaş A (2014). Gençlik Hareketinin "Garip"leri: Koordinasyon ve Gezi, *Marjinaliz Bağimsız Öğrenci Dergisi*, 1, 1-5.

Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı'nın Penguenleri

Esra Akgemci, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: eakgemci@gmail.com.

Özet

Neoliberal ekonomi politikalarının ilk kez denendiği Şili'de 2006 ve 2011'de gelişen öğrenci hareketi, Latin Amerika'daki direniş deneyimleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Önce Pinochet diktatörlüğünün baskı ortamında dayatılan, ardından demokrasiye geçiş sürecinde merkez-sol koalisyon (*Concertación*) hükümetlerinin "uzlaşma siyasetiyle" yeniden düzenlenen neoliberal reformlar, derin ve sancılı bir toplumsal dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Latin Amerika ülkeleri 1982 borç krizinin ardından IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla uygulanan neoliberal reçetelere uyum sağlamaya çalışırken, Şili'de çoktan derinleşme aşamasına giren neoliberal yeniden yapılanma süreci, bölgenin geri kalanına örnek bir model olarak sunulmuştur. 1990'lar boyunca Latin Amerika'yı dünyanın en eşitsiz bölgesi haline getiren neoliberal politikalar 2000'li yıllarla birlikte iflas ederken, Şili'nin erken deneyimi ve sonrasındaki süreç, Küresel Güney'de neoliberal modelin bir "başarı hikâyesi"ne dönüştüğü tek istisna olarak gösterilmiştir. Güney Amerika'nın en istikrarlı ve müreffeh ülkelerinden biri olan Şili, bölgenin diğer ülkelerine kıyasla daha yüksek rekabet gücüne, daha yüksek kişi başı gelir ve daha düşük yolsuzluk ve suç oranlarına sahiptir. Ne var ki 2006'da "Penguen Devrimi" ve 2011'de "Şili Kışı"na yol açan öğrenci hareketi, istikrarlı ve yüksek büyüme oranlarının ardındaki toplumsal eşitsizliği ve adaletsizliği gözler önüne sermiştir. Bu makalenin amacı, neoliberalizmin Şili deneyiminin sonuçlarını öğrenci hareketi açısından tartışmak ve Şili öğrenci hareketini Latin Amerika'nın post-neoliberal dönüşüm süreci bağlamında incelemektir. Koyu renk pantolonları ve beyaz gömleklerinden dolayı "penguenler" olarak anılan lise öğrencilerinin, Pinochet döneminin miraslarından birine, neoliberal eğitim sistemine karşı mücadeleleri, 2011'de farklı toplumsal kesimlerin desteğiyle, neoliberal gündeme karşı büyük bir muhalefet hareketi olarak süreklilik kazanmıştır. Makale, öğrenci hareketinin gelişim sürecini inceleyerek, Şili Kışı'na yol açan nedenleri "neoliberalizmin baharında" arayacaktır.

Anahtar sözcükler: Şili Kışı, Penguen Devrimi, Şili öğrenci hareketi, neoliberal eğitim modeli, post-neoliberal dönüşüm süreci.

Resistance in the Laboratory of Neoliberalism: Penguins of the Chilean Winter

Abstract

The student movement of the 2006 and 2011 that arose in Chile, the country where neoliberal economic theories were first applied, is one of the most important processes

of social mobilization in Latin America in the last decade. Neoliberal reforms that were principally imposed under Pinochet, and then reshaped by the “*acuerdos politics*” of the center-left coalition (*Concertación*) governments led to a radical and painful process of social transformation. Neoliberal policies were adopted throughout Latin America subsequent to the 1982 debt crisis, whereas the neoliberal restructuring had already been deepening and extending in Chile. Despite the failure of neoliberal policies that caused Latin America to be the most unequal region in the world, Chile has been considered as an exceptional case of neoliberal success in the Global South, and was regarded as a role model among the Latin American countries. Chile as one of South America’s most stable and prosperous nations has considerably high rates of competitive power and per capita income, and one of the lowest rates of corruption and crime among the countries in the region. However the student movement that led to Penguin Revolution in 2006 and Chilean Winter in 2011, revealed the social inequality and injustice behind the high and stable rates of growth. This paper aims to discuss the effects of the neoliberal experiment in Chile from the point of the student movement, and analyze this movement in the context of post-neoliberal transformation process in Latin America. The struggle against to neoliberal education reform of high school students, also called “Penguins” for the color of their school uniform, achieved to mobilize many segments of Chilean society against the neoliberal project during the Chilean Winter of 2011. By considering the Chilean Winter as a result of “neoliberal spring”, the article aims to examine the improvement process of the student movement.

Keywords: Chilean Winter, Penguin Revolution, Chilean student movement, neoliberal education model, post-neoliberal transformation process.

Giriş

1980’ler boyunca IMF ve Dünya Bankası’nın denetiminde uygulanan neoliberal politikaların olumsuz etkileri, Latin Amerika’da derin ve sancılı süreçler içerisinde en ağır şekilde hissedilmiştir. Washington Uzlaşısıyla belirlenen temellerde devletin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasını öngören neoliberal reformlar, Latin Amerika’yı dünyada gelir dağılımının en eşitsiz olduğu bölge haline getirmiş; borç krizlerinin yaşandığı, ekonominin durgunlaştığı ve toplumsal kutuplaşmanın derinleştiği 1980’ler bölgenin siyasi tarihine “kayıp on yıl” (*década perdida*) olarak geçmiştir. Dolayısıyla neoliberal dönüşümün Güney ülkeleri üzerindeki ekonomik ve toplumsal sonuçları, en iyi şekilde Latin Amerika’da gözlemlenebilir. Şili, gerek neoliberal yeniden yapılanmanın ilk kez uygulandığı ülke olması gerekse neoliberal önlemlerin ekonomik sonuçlarının diğer örneklerden farklılık göstermesi açısından Latin Amerika deneyimleri arasında ayrı bir önem taşır. 1980’ler boyunca İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Reagan yönetimlerinin öncülüğünü yaptığı neoliberal politikaların temeli, 1973’te Şili’de CIA destekli askeri bir darbeyle iktidara gelen General Augusto Pinochet’in ekonomi politikalarını şekillendiren Chicago

çocukları (*Chicago boys*) tarafından atılmıştır.¹ 1957-70 yılları arasında ABD hükümetinin bursuyla Chicago Üniversitesi İktisat Bölümünde bizzat Milton Friedman'ın öğrencisi olan bir grup Şilili iktisatçı, henüz toplumsal ve siyasi koşullar mevcut değilken neoliberal bir ekonomik ve toplumsal düzen kurmak için gerekli yol haritası üzerine eğitim almıştır (Hardt ve Negri, 2012: 102-3). Darbenin ardından Chicago ekonomistleri neoliberal modelin uygulamasında kilit rol oynamış, cunta yönetiminin yarattığı baskı ortamı, neoliberal düzenin yerleşmesi ve genişletilmesi için elverişli bir zemin hazırlamıştır. Böylelikle Şili'de David Harvey'in ifadesiyle (2007: 27) "neoliberal devlet oluşumunun ilk büyük deneyi" hayata geçirilmiş ve sadece kapitalizmin çevre ekonomilerinde değil merkez ekonomilerinde de neoliberal politikaların şekillenmesi için önemli bir model oluşturmuştur.

Şili'nin ardından 1980'ler boyunca Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi Latin Amerika'nın önde gelen ekonomileri başta olmak üzere bölge genelinde ithal ikameci kalkınma modelinden uzaklaşarak neoliberal reformlar uygulanmıştır. 1982'de Meksika'nın borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesinin ardından Latin Amerika'da art arda patlak veren borç krizleri, IMF ve Dünya Bankası denetiminde "yapısal uyum programları" adı altında uygulan neoliberal politikalar için "meşru" bir zemin hazırlamıştır. 1982 krizini en ağır hisseden ülkelerin başında gelen Şili'de ise, bölgenin geri kalanının aksine uluslararası finans kuruluşları aracılığıyla değil, bizzat askeri rejim tarafından dayatılan neoliberal reformlar krizi takiben derinleştirilmiştir. Düşük büyüme ve yüksek enflasyon oranlarıyla pençelesen ve bu yüzden 1980'leri "kayıp on yıl" olarak yaşayan bölge ülkelerinden farklı olarak Şili, 1980'lerin ortalarından itibaren büyüme hızını tekrar yakalamış, enflasyonu stabilize etmiş ve borçlarını yeniden yapılandırmayı başarmıştır (Frenkel vd., 2013). Bu süreçte neoliberal politikalar, en temelinde Latin Amerika ekonomilerinin dünya ekonomisiyle uyuşması ve entegrasyonu için gerekli olan makroekonomik istikrarı sağlamayı, enflasyonu kontrol altına almayı ve cari açıkları azaltmayı hedeflemiştir. Ne var ki makroekonomik değerlerinde iyileşme gözlenirken dış finansmana bağımlı hale gelerek kırılganlaşan bölge ekonomileri, 1994'te Meksika'da patlak veren döviz krizinin (Tekila krizi) ardından yabancı sermayenin çıkışına bağlı olarak art arda ödemeler dengesi krizleri yaşamıştır. Pinochet diktatörlüğünün ardından merkez sol koalisyon hükümetlerinin (*Concertación*) neoliberal modeli uygulamaya devam ettiği Şili ise, bu süreçte bölgenin en müreffeh ve istikrarlı ülkelerinden biri haline gelmiştir. 1990-98 arasında Şili, yıllık ortalama yüzde 6,7'lik büyüme oranıyla Latin Amerika'daki en yüksek büyüme oranını yakalamış, aynı zamanda Asya kaplanlarıyla birlikte dünyada en yüksek büyüme, tasarruf ve yatırım oranlarına sahip ülkeler arasında yer almıştır (Skidmore ve Smith, 2005: 137).

Şili, neoliberal formüller temelinde ekonomik ve siyasi dönüşümün başarılı sonuçlar verdiği en belirgin istisna olarak öne çıkmaktadır (Stiglitz, 2002: 18).

Bu bağlamda Latin Amerika'nın en istikrarlı ülkelerinden biri olarak kabul edilen Şili'de 2006'da patlak veren ve neoliberal eğitim politikalarını hedef alan öğrenci direnişi, Şilili iktidar seçkinleri tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır (Cabalin, 2012: 219). Öğrencilerin başlattığı direniş, kısa zamanda toplumun farklı kesimlerine yayılarak neoliberal gündeme karşı büyük bir muhalefet hareketi olarak süreklilik kazanmıştır. 2006'da "Penguin Devrimi" ve 2011'de "Şili Kışı"na yol açan öğrenci hareketi, istikrarlı ve yüksek büyüme oranlarının gelir dağılımındaki adaletsizliği gizlemeye yetmeyeceğini açıkça gösteren önemli bir direniş örneğidir. Zira 0,52 Gini katsayısı² ile dünyanın gelir dağılımı açısından en adaletsiz ülkelerinden biri olan Şili, yüzyıllardır en büyük sorunu yoksulluk ve toplumsal eşitsizlik olan Latin Amerika ülkeleri arasında bu açıdan bir istisna olmayı başaramamıştır. Bu makale, Şili'de öğrenci hareketinin gelişim sürecine odaklanarak neoliberal dönüşümün sonuçlarını tartışmayı ve öğrencilerin siyasi aktörler olarak ortaya koyduğu muhalefetin, neoliberalizme karşı mücadele açısından önemini göstermeyi amaçlamaktadır. Şili'de neoliberalizm karşıtı seslerin yükselerek kitlesel bir direnişi tetiklemesi için neden uzun bir zaman geçtiği ve bu direnişin özneleri olarak öğrencilerin siyaset sahnesine nasıl çıktığını tartışmak, makalenin öncelikli hedefleri arasındadır. Bununla birlikte makalenin öne sürdüğü temel argüman, "neoliberalizmin zaferi" olarak sunulan Şili örneğinde, ekonomik başarı olarak gösterilen unsurların, aynı zamanda toplumsal patlamaya zemin hazırlayan unsurlar olarak karşımıza çıktığı yönündedir. Bu açıdan "Şili istisnası"nın sorgulanması gereği, makaleye yön veren temel motivasyondur. Eğitim sistemindeki neoliberal dönüşüm ve bu sürecin öğrenci hareketi üzerindeki etkileri, Şili'nin "istisnai" neoliberalizm deneyi(mi)ni incelemek için önemli bir örnek sunar. Penguin Devrimi ve Şili Kışı, sadece Şili'nin kendine özgü koşulları içerisinde değil aynı zamanda Latin Amerika genelinde neoliberal küreselleşme sürecine karşı gelişen toplumsal hareketlerin siyasi ve kültürel temelleri çerçevesinde anlaşılabilir. Son dönemde Latin Amerika siyasetinde öne çıkan post-neoliberalizm tartışmaları, Şili öğrenci hareketinin bu çerçevede ele alınması için önemli bir temel sağlayacaktır.

Latin Amerika'da Post-neoliberal Pratikler ve Toplumsal Dönüşüm

21. yüzyılda Latin Amerika'da yükselen toplumsal ve siyasal muhalefet, Küresel Güney siyasetinin en önemli olgularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllarla birlikte solcu liderlerin art arda kazandıkları seçim zaferleri, bu sürecin en görünür kazanımı olmuştur. Neoliberal gündeme karşı alternatif gündem arayışları, Venezuela'da Hugo Chávez, Brezilya'da Lula da Silva, Bolivya'da Evo Morales ve Arjantin'de Nestor Kirchner gibi sosyalist gelenekten

gelen liderleri iktidara taşımış; bu süreçte Latin Amerika siyasetinde “yükselen sol”, “sola dönüş”, “yeni sol” ve “pembe dalga” gibi kavramlar öne çıkmıştır. Bu kavramların işaret ettiği “Latin Amerika solunun yükselişi” olgusunun temelinde ise gerek Venezuela, Bolivya, Arjantin ve Ekvador’da olduğu gibi neoliberal uygulamalara tepki olarak son dönemde gelişen gerekse Brezilya’daki Topraksızlar ve Meksika’daki Zapatistalar gibi kökleri 1970 ve 80’lere dayanan toplumsal hareketler yatmaktadır (Stahler-Sholk vd., 2014). Dolayısıyla bugün Latin Amerika siyasetine yön veren esas unsurların anlaşılması için yukarıdan değil aşağıdan gelişen süreçlere bakmak gerekir. Aşağıdan yukarıya doğru gelişen eylem ve hareketliliğin iktidardaki sol hükümetlerle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu anlamak, Latin Amerika toplumsal hareketlerindeki yeni dinamikleri görmemize de imkân tanıyacaktır. Makale bu doğrultuda, Latin Amerika’da 21. yüzyılda gelişen toplumsal hareketlere ilişkin kuramsal tartışmalara girmek yerine, Şili öğrenci hareketine odaklanarak neoliberal dönüşüm sürecinin toplumsal hareketler üzerindeki etkisini tartışmakla ve öğrenci hareketinin ortaya koyduğu direniş pratiklerini post-neoliberalizm bağlamında ele almakla yetinecektir.

Bugün Latin Amerika’da aşağıdan yukarı gelişen toplumsal hareketler neoliberalizmin dışında ve ötesinde yeni bir siyasi alan açmak için mücadele etmektedir ve bu mücadele post-neoliberal bir dönemin temellerini atmaktadır.³ Post-neoliberalizm kavramı, ne neoliberalizmin artık miadını doldurduğunu öne sürer ne de neoliberalizme başlı başına kapsamlı bir alternatif sunar. Politik olarak post-neoliberalizm, “yirminci yüzyılın sonunda gelişen aşırı piyasalaşma sürecine ve piyasa reformlarına eşlik eden elitist ve teknokratik demokrasilere karşı bir tepki” olarak tanımlanabilir (Grugel ve Ruggirozzi, 2012: 3). “Post” öneki her ne kadar “neoliberalizm sonrası” bir döneme atıfta bulunsa da, neoliberal anlayıştan kesin bir kopuştan söz etmek için henüz çok erkendir. Nasıl postmodernizm kavramıyla modernizmin aşıldığı ya da sona erdiği kastedilmiyorsa, post-neoliberalizm kavramı da benzer şekilde neoliberal anlayışın temel kavram ve ilkelerinin sorousallaştırılmasıyla neoliberalizmin içinde şekillenen özgül bir dönemi ifade eder. Burada söz konusu olan Washington Uzlaşısı ile dayatılan neoliberal ekonomi politikalarının, tamamen ortadan kalkmasa da bölgedeki hegemonyasının zayıflaması ve neoliberal gündemi reddeden toplumsal aktörlerin yeni alternatifler arayışında olmasıdır.⁴ Post-Washington Uzlaşısı kavramıyla da ifade edilen ve 21. yüzyıl Latin Amerika siyasetinde kendini açıkça gösteren bu olgu, en temelinde neoliberal süreklilik içinde bir dizi süreksizlik ögesinin ortaya çıkmasıyla gündeme gelmiştir (Macdonald ve Ruckert, 2009: 4-9). Venezuela’da neoliberal reform paketine karşı gelişen Caracas ayaklanması (*El Caracazo*, 1989), Bolivya’da suyun

özelleştirilmesine karşı yürütülen mücadele (Cochabamba Su Savaşı, 2000) ve Arjantin’de peso krizinin tetiklediği ülke geneline yayılan halk ayaklanması (*Argentinazo*, 2001-02) ile neoliberal politikalar uygulayan hükümetlerin devrilmesi, neoliberal süreklilik içinden çıkış arayışının ilk adımları olmuştur. Bu süreçte tek bir post-neoliberal model ya da projenin söz konusu olmadığı, farklı aktörlerin farklı koşullarda farklı pratik ve stratejiler geliştirdiği dikkate alınmalıdır. Post-neoliberalizm literatürü, “Latin Amerika solu” üzerine genel bir tanımlama yaparak onu radikal ve ılımlı olarak ikiye ayıran “yükselen sol” literatüründen farklı olarak, belli tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapmaktan kaçınır. Bununla birlikte solun iktidara gelme stratejilerine ve seçim siyasetine odaklanan “sola dönüş” ve “yükselen sol” gibi kavramların aksine post-neoliberalizm kavramı, neoliberalizmin sınırları içerisinde “neoliberalizmden sonrasını” tahayyül etmeye imkân tanıyan bir mücadele alanına vurgu yapar. Bugün Latin Amerika’da özerklik talepleriyle yerli hareketleri, fabrika yönetimlerine el koyan işçi hareketleri, özelleştirmelere, serbest ticaret anlaşmalarına ve ABD üslerine karşı örgütlenen köylü hareketleri, kadın hareketi, Kurtuluş Teolojisi hareketi, Arjantin’de yolları kesen *piquetero*’lar, Meksika’da Zapatistalar, Brezilya’da Topraksızlar, Bolivya’da *coca* işçileri ve Şili’de öğrenciler, iktidardaki hükümetleri neoliberalizme karşı alternatif bir gündem belirlemeye zorlayan bir direniş pratiği ortaya koymaktadır. Latin Amerika’daki toplumsal dönüşümü daha iyi anlayabilmek açısından, toplumsal hareketleri solu iktidara taşıyan araçlara indirgemektense, iktidardaki solu post-neoliberal sürecin bir parçası olarak görmek daha yerinde olacaktır. Nitekim Şili örneğinde Concertación hükümetinin sosyalist lideri Michelle Bachelet, her ne kadar “sola dönüş” liderleri arasında sayılsa da, Bachelet’yi 2006’da iktidara taşıyan dinamiklerle, 2013’teki toplumsal koşulların birbirinden çok farklı olduğuna dikkat edilmelidir. Bachelet 2005-06 başkanlık seçimlerine girerken 15 yıllık Concertación iktidarının sağladığı “neoliberal uzlaş” ortamının istikrarına yaslanıyordu ve böylece Latin Amerika’nın “sola dönüş” sürecinden belirgin şekilde ayrılıyordu. Dahası Bachelet’yi 2006’da iktidara taşıyan dinamikler, bizzat neoliberalizm ve piyasa ekonomisinin güçlenmesiyle ilgiliydi. Ancak aynı yıl “penguenlerin yürüyüşü” ile başlayan süreç, bu istikrara büyük bir darbe vurarak neoliberalizmin başarı hikâyesi olarak sunulan “Şili istisnası” tezini derinden sarsmıştır. 2011’e gelindiğinde öğrenci hareketinin öncülüğünde gelişen toplumsal muhalefet, “Şili Kışı” olarak adlandırılan süreçte kitleselleşerek farklı kesimlere yayılmış ve nihayet Şili’de de Latin Amerika’nın geri kalanında olduğu gibi neoliberalizme karşı mücadele temelinde gelişen post-neoliberal bir dönüşüm sürecinden söz etmek mümkün olmuştur. Böylelikle Bachelet, 2013’te bu kez toplumsal mücadelenin aktörlerini de içeren yeni bir koalisyonun lideri olarak seçimleri kazanmış ve Latin Amerika’daki post-neoliberal sürecin bir parçası haline

gelmiştir. Pinochet sonrası Şili siyasetinin dönüşüm sürecini radikal bir biçimde etkileyen öğrenci hareketi, aşağıdan yukarı gelişen post-neoliberal eylem ve pratiklere odaklanmanın önemini açıkça göstermektedir.

Latin Amerika'da demokrasiye yeniden geçiş sürecinde toplumsal hareketleri tetikleyen temel unsur, 1980'lerden itibaren piyasa yönelimli kalkınma stratejilerine dayanan neoliberal yeniden yapılanma sürecinin yarattığı toplumsal, ekonomik ve siyasal dışlanma olmuştur (Biekart, 2005: 87). Askeri rejimlerin yerini demokratik seçimlere bıraktığı 1990'lar boyunca, Latin Amerika'da gelir dağılımındaki uçurum artmaya devam etmiş ve 1990'ların sonunda Gini katsayısı 0,52'ye çıkmıştır ki, aynı dönemde bu oran Batı Avrupa'da 0,34, Asya'da ise 0,41'dir (De Ferranti, 2004). Bugün hâlâ dünyanın en eşitsiz bölgesi olmaya devam eden Latin Amerika'da neoliberal politikalar, toplumun giderek daha büyük bir kısmının marjinalleşmesine yol açmıştır (Brand ve Sekler, 2009: 59). 1980'de Latin Amerika'da yoksulluk sınırında yaşayanların sayısı 135,9 milyonken, 1999'da 211,4 milyona çıkmış; aşırı yoksulluk sınırında yaşayanların sayısı ise 62,4 milyondan 89,4 milyona çıkmıştır (Grugel ve Ruggirozzi, 2012: 5). Bu süreçte post-neoliberal pratik ve stratejilerin ortaya çıkışında, dışlanan kesimlerin karar verme mekanizmalarına katılmak, kendilerine özerk bir siyasal alan açmak ve siyasal ve toplumsal haklarının tanınmasını sağlamak için verdikleri mücadele önemli rol oynamıştır. (Macdonald ve Ruckert, 2009: 12; Brand ve Sekler, 2009; Grugel ve Ruggirozzi, 2012). Meksika'da Zapatistaların ortaya koyduğu *de facto* özerklik modeli, Venezuela'da kooperatif ve *barrio*'ların öz-örgütlenme biçimleri, Brezilya'da topraksız köylülerin işgal kampları, Arjantin'de işçilerin fabrika işgalleri ve Şilili öğrencilerin *toma* adını verdikleri okul işgalleri, neoliberal politikaların yol açtığı sosyo-ekonomik dışlanmaya karşı gelişen ve toplumsal dönüşüme etkide bulunan post-neoliberal pratiklerdir. Dolayısıyla Şili'de öğrenci direnişine yol açan neoliberal eğitim reformlarını, toplumsal dışlanmayı derinleştiren neoliberal dönüşüm bağlamında ele almak gerekir.

Şili'de İlk Neoliberalizm Deneyi(mi)

"11 Eylül'de özgürlük düşmanları ülkemize karşı bir savaş başladı." George W. Bush'un Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine yapılan saldırıdan sonra sarf ettiği bu sözleri, İngiliz yönetmen Ken Loach'un filminde ironik bir şekilde bir Şililiden duyuyoruz.⁵ Şilililer için 11 Eylül, yirminci yüzyıl Güney Amerika tarihindeki en sert ve kanlı askeri darbenin yapıldığı 1973'te bir Perşembe günüdür. O günden sonra Şili'de yaşayan herkesin hayatı geri dönülemez bir biçimde değişmiştir. Darbe ile 43 yıllık demokratik yönetim sona ermiş, son üç yıldır Salvador Allende öncülüğünde sol partilerin koalisyonu ile gerçekleştirilmeye çalışılan sosyalist dönüşüm süreci tersine çevrilerek, ABD yönetiminin desteklediği otoriter bir

rejim ile piyasa ekonomisinin temelleri atılmıştır. 11 Eylül 1973'te Başkanlık Sarayı La Moneda, Şili silahlı kuvvetleri tarafından bombalanmış, darbeye karşı direniş sert bir şekilde bastırılarak en az 2 bin kişi öldürülmüştür (Skidmore ve Smith, 2005: 133). BM İnsan Hakları Komisyonu ve Uluslararası Af Örgütü'ne göre, sadece 1973 yılının sonunda siyasi nedenlerle tutuklananların sayısı 250 bindir. 1990'da kurulan Şili Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, diktatörlük dönemi boyunca 3 bin 428 kişinin öldürüldüğünü ya da kaybolduğunu, Valech Komisyonu ise 30 binden fazla kişinin işkenceye uğradığını belgelendirmiştir.⁶ Bununla birlikte en az 200 bin Şilili, darbeden sonra ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır (Angell ve Castairs, 1987: 159).

Sebepler olduğu insani yıkımın yanı sıra, 1973 Şili darbesini 20. yüzyıl siyasi tarihi içerisinde özel bir konuma taşıyan esas unsur, bu yıkımın ardında yatan neoliberalizm deneyidir. Şili'de askeri cuntanın siyasi terörüyle dayatılan ekonomi politikaları ve sonuçları, Soğuk Savaş koşulları içerisinde Allende Şili'sinin ortaya koyduğu sosyalist modeli hedef alan karşıdevrimci bir süreç bağlamında anlaşılabilir. 1959 Küba devrimi, silahlı mücadele ile kazanılan bir sosyalizme geçiş sürecine dair nasıl bir model ortaya koyduysa, Latin Amerika'nın seçimle iktidara gelen ilk sosyalist lideri Allende'nin inşa etmek istediği "sosyalizme giden Şili yolu" da bölgenin diğer ülkeleri için alternatif, demokratik bir model sunuyordu (Raby, 2007: 270). Allende öncülüğünde Halk Birliği (*Unidad Popular/ UP*) hükümeti, büyük sektörlerin kamulaştırılmasını, gelirin yoksullar lehine yeniden dağıtılmasını ve halkın siyasi karar alma süreçlerine aktif olarak katılmasını sağlayacak mekanizmalar üretilmesini öngören radikal bir toplumsal ve ekonomik dönüşüm sürecini hayata geçirmeye çalıştı.⁷ UP deneyiminin başarısızlıkla sonuçlanmasında, Allende'nin öngördüğü sosyalist dönüşüm süreci için gerekli toplumsal desteği, özellikle de orta sınıfın ve *callampa*'lardaki (gecekondulu) işçi örgütlerinin desteğini kazanamamış olması, kamulaştırma ve fiyat kontrollerinin ekonomik sorunları çözmede yetersiz kalması ve ordunun düşmanlığı gibi birçok faktörün yanında ABD baskısı da önemli rol oynadı. ABD yönetimi, sadece Şili ekonomisinin sabote edilmesinde, darbenin planlanmasında ve lojistik olarak desteklenmesinde değil, darbeden sonraki süreçte ülkenin kurumsal, siyasi ve ekonomik yeniden yapılanmasında da aktif rol oynadı.⁸ Kısaca ifade etmek gerekirse ABD yönetimi, Şili'de, Latin Amerika ülkelerine model teşkil edebilecek bir sosyalizme geçiş süreci yerine, İngiltere'de Thatcher'a bile ilham verecek bir neoliberal yeniden yapılanma modelini uygun görmüştür (Beckett, 2002: 167-202).

Şili'de neoliberal yeniden yapılanma sürecinin ilk aşaması askeri cuntanın baskı ve şiddet ortamında uygulanırken, ikinci aşama 1990 sonrası demokratikleşme sürecinde merkez sol koalisyonun sağladığı geniş bir uzlaşma ortamında

gerçekleşti. Dolayısıyla Şili'nin neoliberal dönüşümü ne sadece Pinochet dönemine özgü bir süreçtir ne de o günden bu bugüne kadar geçerli olan ve ekonomik bir başarı örneği olarak sunulabilecek tek bir neoliberal model söz konusudur. Şili'de neoliberal reformlar, farklı süreçlerde, farklı modellerle uygulanmıştır ve bu açıdan her ne kadar "Şili modeli" neoliberal bir başarı örneği olarak sunulsa da, belli başarıların yanı sıra başarısız sonuçların da Şili örneğinde mevcut olduğu göz ardı edilmemelidir (Ffrench-Davis, 2014: 11-17). Burada amaçlanan, Şili'deki neoliberal dönüşüm süreçlerini tüm yönleriyle analiz etmek değil, neoliberal başarı olarak sunulan ekonomik tablonun, toplumsal direnişi besleyen dinamiklerle ilişkisini ortaya koymaktır. Böylelikle öğrenci hareketinin geliştirdiği sosyo-ekonomik bağlam daha iyi anlaşılacaktır.

Şili'de neoliberal reformlar, 1973 darbesinden 1982 borç krizine kadar olan ilk dönemde teorik ilkelere sıkı bir bağlılıkla uygulanmıştır (Ffrench-Davis, 2010: 3). Kamu malları ve doğal kaynakların özelleştirilmesi, doğrudan yabancı yatırımlar ve serbest ticaretin kolaylaştırılması ve ithal ikameci sanayileşme yerine ihracat odaklı büyümenin teşvik edilmesi, bu dönemin öncelikli ekonomi politikalarıdır. Askeri rejimin ilk yıllarında hâkim olan durgunluğun ardından Şili ekonomisi 1977-81 arasında ortalama yüzde 7,5'lik güçlü bir ekonomik büyüme yakalamıştır (Larraín, 1991: 281). Sadece finans sektöründe değil, tarım, madencilik ve inşaat sektörlerinde de hızlı bir büyüme kaydedilmiş, 1981'e gelindiğinde enflasyon kontrol altına alınmış ve bütçe açığı azaltılmıştır. Ancak 16 milyar dolara yaklaşan dış borç ve düşük yatırım oranları, ekonomiyi faiz oranlarındaki herhangi bir yükselişe karşı kırılgan hale getirmiştir. Bu yüzden Şili, 1982'de Meksika'dan tüm Latin Amerika'ya yayılan borç kriziyle büyük bir darbe yemiştir, GSYİH'sında yüzde 15'lik bir düşüşle 1930'ların Büyük Bunalım yıllarından bu yana en büyük ekonomik krizini yaşamıştır. Krizi takiben neoliberal reformların ikinci aşamasında (1982-9) ise daha pragmatik politikalarla dış açığı kapatmak için tarifeleri yükseltmek ve belli sektörlerde ihracata yoğunlaşmak gibi önlemler alınmış, yeniden özelleştirme girişimleri başlatılmış⁹, uluslararası finans kuruluşlarından gelen fonların da yardımıyla ekonomik toparlanma sağlanmıştır. Bu süreçte Latin Amerika ülkeleri IMF ve Dünya Bankası tarafından dayatılan "şok tedavi reçeteleri"ne uyum sağlamaya çalışırken, Şili ekonomisinin "istisnai" evrimi çoktandır neoliberal reformların derinleşme aşamasına girmiştir. Şili, Latin Amerika'nın "kayıp on yıl"ını makroekonomik açıdan görece daha az kayıpla atlattığı olsa da, sosyo-ekonomik kayıpları söz konusu olduğunda Latin Amerika'yı dünyada gelir dağılımının en adaletsiz olduğu bölge haline getiren sürecin dışında tutulamaz.

Pinochet döneminde neoliberal dönüşümün ilk iki aşaması, halkın geniş bir kesiminin sosyo-ekonomik dışlanması pahasına gerçekleşmiştir. Kendisi de

“Chicago çocukları” ile birlikte Milton Friedman’ın öğrencilerinden olan Andre Gunder Frank, Şili’de uygulanan Friedmancı ekonomi politikalarını “ekonomik soykırım” olarak tanımlamış, Pinochet diktasının yarattığı korku ve şiddet ortamıyla neoliberal gündem arasında doğrudan bir bağ olduğunu savunmuştur. Frank, askeri cuntanın danışmanlığını yapan iktisat hocaları Milton Friedman ve Arnold Harberger’a açık mektup şeklinde yazdığı iki makalede (1976) Pinochet’nin monetarist teknokratlarının uyguladığı serbest piyasa politikalarını eleştirmiş ve Harberger’ın “ekonomik mucize” olarak tanımladığı sürecin hangi bedellerde gerçekleştiğini gözler önüne sermiştir. Buna göre 1974-81 arasında ücretler yüzde 25 azalmış, artan yoksulluk Gini katsayısının 0,45’ten 0,54’e çıkmasıyla gelir dağılımının düşük gelirli (poblaciones) aleyhine bozulmasına yol açmıştır. Ayrıca ailelere yapılan yardımlar yüzde 19, kişi başına düşen sağlık harcamaları yüzde 25, kişi başına düşen eğitim harcamaları ise yüzde 8 azalmıştır (Silva, 2009: 250). 1982 krizinin ardından ise sosyo-ekonomik dışlanma derinleşmiş, yüzde 10-15 düzeyinde seyreden işsizlik oranı yüzde 30’a çıkarken, 1985’te yoksulluk oranı yüzde 45’i bulmuştur (Larraín, 1991: 287). 1974’te yüzde 375,9’a kadar çıkan enflasyon alım gücünü düşürerek asgari ücret alanları temel ihtiyaçlarını karşılayamaz hale getirmiş, Allende döneminde düşen bebek ölüm oranları askeri rejimin ilk yılında yüzde 18 artmıştır (Frank, 1976). Bu tablo Şili’de daha önce görülmemiş düzeyde bir açlık ve yoksunluk manzarası ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte yoksulların gelir dağılımından aldığı payın giderek düşmesi de Pinochet rejiminin daha ilk yıllarından itibaren açıkça gözlenen bir olgudur. Allende döneminde ücretli çalışanlar milli gelirin yüzde 63’ünü alırken bu oran IMF verilerine göre askeri diktanın ilk üç yılında yarı yarıya düşmüş, buna karşın kapitalist sınıfın milli gelirdeki payı giderek artmıştır. Bu süreçte kamu harcamaları yüzde 15 ile 20 oranında azaltılarak konut, eğitim ve sağlığa daha düşük bütçe ayrılmıştır. Frank’a göre askeri güç ve siyasi terör olmaksızın bu politikaların dayatılması mümkün değildir. Benzer şekilde Orlando Letelier (1976), insan hakları ihlalleri, kurumsallaşmış işkence mekanizmaları ve muhaliflere yönelik her türlü siyasi baskı ve şiddetin, cuntanın dayattığı serbest piyasa politikalarından ayrı düşünülemeyeceğini belirtmiş, “ekonomik özgürlük” ile siyasi terörün birbirinden bağımsız olarak bir toplumsal sistemde aynı anda var olma ihtimalini sorgulamıştır.¹⁰

Bu süreçte ekonomik büyümenin meyvelerinden yararlanamayan alt ve orta sınıfların neoliberal politikalara direnmesini önlemek için siyasi baskı ve şiddet artırılmış, diğer yandan medya aracılığıyla Pinochet döneminin makroekonomik başarılarının propagandası yapılmıştır (Silva, 2009: 250).¹¹ Buna rağmen dikta rejiminin politikalarına karşı direniş, 1983-86 arasında ulusal protesto günleri (*las jornadas de protesta nacional*) boyunca toplumun geniş kesimlerine

yayılmış, askeri cuntaya karşı kitleleri mobilize etmek için güçlü bir irade ortaya konmuştur (Sotomayor, 2012). Öğrenci hareketi bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Örgütlü mücadele gelenekleri 1906'da Şili Üniversitesi Öğrenci Federasyonu'nun (FECH) kuruluşuna dayanan üniversite öğrencileri, diktatörlüğe karşı, ulusal düzeyde yeniden örgütlenme sürecine girmiştir. Bu doğrultuda 1940'lı yılların Üniversite Öğrencileri Ulusal Konfederasyonu (CNEU) ve 1960'ların Şili Üniversite Federasyonları Birliği'nin (UFUCH) bir uzantısı olarak 1984'te Şili Öğrenci Konfederasyonu (CONFECH) kurulmuş ve askeri rejimin son bulması için mücadele çağrısında bulunmuştur. Üniversitelerindeki durumla ülkenin içinde bulunduğu durumu birbirinden ayrı görmeyen öğrenciler, diktatörlüğe karşı mücadelede üniversitelerin demokratikleşmesini önemli bir adım olarak görmüştür. (Sotomayor, 2011: 180). 1982 kriziyle derinleşen ekonomik dışlanma, anti-neoliberal bir mücadele dönemi başlatmış, sosyo-ekonomik haklarının tanınmasını isteyen üniversite öğrencileri de bu mücadelenin içerisinde yer almıştır (Silva, 2009: 251-3; Sotomayor, 2011: 185). Gerek çoğu kanla bastırılan kitlesel protestolar gerekse bu protestolara eşlik eden komünistlerin önderliğindeki gerilla mücadelesi sonucunda Pinochet, ABD'nin de desteğini çekmesiyle 1988'de yönetimde kalıp kalmamasının oylanacağı bir plebisit yapılmasını kabul etmiş, yüzde 56 "hayır" oyu ile diktatörlük dönemi sona ermiştir (Riesco, 2007: 159).

Neoliberalizmde İttifak ve Uzlaş Dönemi

1983'te yeniden demokratikleşme sürecine geçiş mücadelesi için "Demokratik Birlik" (*Alianza Democrática*), 1988 plebisitinde ise "Hayır demek için Partiler Koalisyonu" (*Concertación de Partidos por el NO*) adı altında bir araya gelen muhalefet güçleri, 14 Aralık 1989 genel seçimlerine bir seçim koalisyonu ile girmeye karar verdiler. Böylelikle Hıristiyan Demokrat Parti (PDC) ve Sosyalist Parti (PS) öncülüğünde bir araya gelen 17 parti, "Demokrasi için Partiler Koalisyonu"nu (*Concertación de Partidos por la Democracia*) oluşturdu. Üst üste kazandıkları seçim zaferleriyle Concertación hükümetleri, 1990'lardan itibaren büyük bir siyasal ve ekonomik istikrar sağlayarak Şili'yi Latin Amerika'nın en müreffeh ülkelerinden biri haline getiren sürecin mimarları oldular. Ricardo Ffrench-Davis'in (2014: 22) "reformdan reforma" olarak adlandırdığı bu süreçte Concertación, Pinochet döneminden miras kalan neoliberal modeli sosyal reformlarla yeniden şekillendirdi. Bununla birlikte Concertación, ekonomi politikalarına geniş bir siyasal ve toplumsal destek sağlamak için, muhalefet partileri, işveren örgütleri ve işçi sendikalarıyla düzenli danışma toplantıları yaparak ve temel politika alanlarında muhalefetle genel anlaşmalara vararak bir "uzlaş siyaseti" (*política de acuerdos*) geliştirdi (Silva, 2012: 316). Pinochet döneminden süregelen makroekonomik ve finansal istikrarı ve hassas

siyasi dengeleri koruma kaygısı, özellikle Concertación'un ilk aşamalarında öne çıkan "süreklilik içinde değişim" (*cambios en continuidad*) ve "eşitlikle birlikte büyüme" (*crecimiento con equidad*) sloganlarında açıkça görülebilir. Concertación, Pinochet döneminde oluşan ekonomik yönelimden hiçbir zaman kopmadan, 1990 sonrası yeniden demokratikleşme sürecinde toplumsal ve siyasal koşulları iyileştirerek neoliberal modelin en iyi şekilde işleyebilmesinin koşullarını yaratmıştır. Kenneth Roberts'a göre (1998: 144-51), neoliberal ekonomik modelin, askeri rejim ve onun destekçilerine karşı farklı siyasi aktörleri bir arada tutabilecek güçlü bir koalisyon için gerekli temellerden biri olması, Concertación'un neoliberalizmden kopamamasının en önemli nedenidir. Bu da demektir ki, Şili'de demokrasiye yeniden geçiş sürecinde, Pinochet'nin politik mirasını ortadan kaldırma konusundaki kararlılık kadar onun ekonomik mirasını sahiplenme üzerine varılan uzlaşma da, güçlü bir koalisyonun temelini oluşturmuştur.¹²

Bununla birlikte, Concertación hükümetlerinin başından itibaren, Pinochet döneminde dönüşüm sürecini şekillendiren 1980 anayasasının sınırlılıkları içerisinde hareket ettiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Zira Concertación, parlamenter seçimlerinde sandalyelerin çoğunluğunu kazandıysa da anayasal bir değişiklik yapmak için gerekli olan Senato'da üçte ikilik çoğunluğu elde edememiş ve yasal programlarda daima iki sağ partiyle (Bağımsız Demokratik Birlik-UDI ve Ulusal Yenilenme-RN) müzakere etmek zorunda kalmıştır (Silva, 2012: 312-3; Valenzuela, 1999: 230-231). Ayrıca Pinochet'in kendisi de dâhil olmak üzere bir grup eski askeri yöneticiye ömür boyu senatörlük tanınması, hükümetin Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından denetlenmesi ve seçim sistemin sağ kanat güçlerin lehine işlemesi de Concertación'ı karar verme süreçlerinde sınırlayan şartlar arasındadır.¹³ Ne var ki Concertación hükümetlerinin parlamentoda tartışmaya açtıkları reform önerilerinde neoliberal modelin temellerine dokunmamaları, yasal sınırlılıklarından ziyade neoliberalizmin Şili siyasetindeki hegemonyasına rıza göstermeleriyle ilgilidir (Riesco, 2007: 158). Concertación, neoliberal modeli sürdürmekle kalmayarak yeniden biçimlendirmiş, dahası neoliberalizme karşı gelececek direnişlerin önüne geçmek için çeşitli sosyo-ekonomik ve siyasi katılım mekanizmaları geliştirmiştir. Şili toplumunun hemen hemen tüm kesimleriyle bağ kurabilmek için devlet kurumları aracılığıyla, Pinochet'nin dışlayıcı pratiklerinin aksine kapsayıcı bir şekilde bir devlet-toplum etkileşim ağı kurulması hedeflenmiştir (Silva, 2009: 259). Böylelikle bir çeşit "denge mekanizması" oluşturulmuş, siyasi partilerle ilişkisini geliştiren toplumsal hareketler sisteme entegre edilerek üst düzeyde yönetilebilirlik sağlanmıştır. Şili'de neoliberalizm karşıtı toplumsal hareketlerin, diğer Latin Amerika ülkelerine göre daha zayıf kalmasının en

önemli nedeni budur. Bu süreçte Concertación'un ortaya koyduğu merkez-sol deneyimi, 21. yüzyıl Latin Amerika siyasetinde Şili'yi bir kez daha örnek model olarak öne çıkarmıştır.¹⁴ Latin Amerika'da merkez-sol stratejinin önde gelen savunucularından Jorge Casteñeda'ya göre (2004), Venezuela, Arjantin ve Bolivya'daki popülist, otoriter ve "kötü sol"a karşın Şili solu, bölge için en doğru, en uygulanabilir model ve mantıklı bir alternatiftir. Şili'de "iyi sol"un nasıl geliştiğini ve bu dönemde merkez-sol koalisyon partilerinin toplumsal hareketlere nasıl nüfuz ettiğini anlayabilmek için Concertación'un teknokratik ve elitist yapısını incelemekte yarar var. Zira demokrasiye geçiş sürecinde güçlü bir koalisyonun temelini oluşturan bu yapı, geçiş sonrası (*post-transition*) dönemde temel bir zayıflığa dönüşmüş ve toplumsal hareketlerin canlanmasında etkili olmuştur.

Gerek Hıristiyan demokratların (1990-94 Patricio Aylwin, 1994-2000 Eduardo Frei) gerekse de sosyalistlerin (2000-06 Ricardo Lagos, 2006-10 ve 2014-Michelle Bachelet) liderliğindeki Concertación hükümetlerinde öne çıkan en önemli özellik teknokrasidir. Bu süreçte ekonomi politikalarını yöneten teknokrat ekiplerin, düzenli büyüme ve (göreceli) fiyat istikrarının sağlanması, ihracatın büyümesi ve dış borcun azaltılması gibi temel hedefleri yakalamasıyla Şili, Latin Amerika'nın (ortodoks anlamda) en güçlü makroekonomik performansını sergilemiştir. GSYİH, 1990-98 arasında yüzde 6,7 artmış, 1997'de Asya'da patlak veren finansal krizin etkisiyle ekonomi 2003'e kadar durgunlaştıysa da 2004'te yeniden yüzde 6'lık büyüme oranını yakalamıştır. Teknokratlar bu süreçte bir yandan özel sektörün güvenini kazanmaya çalışırken, diğer yandan yerli ve yabancı yatırımcılar için güvenli ve istikrarlı bir ortamın ancak Pinochet dönemi boyunca ekonomik büyümenin sonuçlarından yararlanamamış, dışlanmış kesimlerin sorunlarının çözülmesiyle sağlanacağına inanmıştır. Bu pragmatik inanç, Hıristiyan demokratların öncülüğündeki ilk Concertación hükümetlerinde bile, sınırlı bir çerçevede de olsa korumacı sanayileşme stratejisi ve toprak reformunun gündeme gelmesine yol açmıştır (Winn, 2004: 53). Concertación döneminde sosyal programlar için yapılan harcamalardaki artış oranı, GSYİH'nın artış oranının üzerinde gerçekleşmiş, 1990-2005 arasında kamu harcamaları sağlık alanında üç katın, eğitim alanında ise dört katın üzerinde artmıştır (Riesco, 2007: 161). Buna rağmen kamu harcamalarının, GSYİH'nın sadece beşte biri seviyesinde kalması, Pinochet dönemindeki sosyo-ekonomik dışlanmanın boyutunu gözler önüne sermektedir. Concertación'un sosyal politikaları bu açıdan diktatörlük dönemindeki sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmenin ötesine gitmemiş, sosyal reformlar asla emekçilerin darbe öncesindeki kazanımlarını geri getirecek radikal değişiklikler öngörmemiştir. Sözelimi Aylwin hükümetinin 1991-92'de işgücü piyasasını düzenlenmeye yönelik yasal

reformları, toplu sözleşmenin ve iş mahkemelerinin kaldırılmasına ve işçilerin toplu olarak işten çıkarılmasına kaldırılmasına imkân tanıyan 1979 tarihli *Plan Labora*'un temellerine dokunmamıştır (Frank, 2004: 77-78). Pinochet'nin iş kanunu, işverenlere hiçbir gerekçe göstermeden işten çıkarma hakkı verirken, yeni yasa sadece işten çıkarmaların gerekçelendirilmesini öngörmüş, ayrıca toplu pazarlık hakkı üzerindeki sınırlamalar devam etmiştir. 1992-2002 arasında sendikalar, işgücü yasalarında daha derin değişiklik ve daha çok katılım için mücadele etmiş, ancak ne Frei ne de Lagos hükümeti işçilerin taleplerini dikkate almıştır. Concertación'un "eşitlikle birlikte büyüme" söyleminin sosyo-ekonomik boyutları, onun temelini oluşturan neoliberal ekonomik modelle arasında her zaman bir gerilim yaratmış; sermaye birikimi ve yönetilebilirliği tehdit edecek unsurlar, demokratikleşme sürecinin ekonomik elitleri için işçilerin katılımından daha öncelikli bir kaygı meselesi olmuştur (Frank, 2004: 71-72). Başka bir ifadeyle sosyal reformların esas işlevi, neoliberal politikalar kesintisiz uygulanırken toplumsal gerginliği azaltmak ve olası çatışmaları önlemek olmuştur. Patricio Silva'nın açıkça belirttiği gibi (2012: 319) "hükümetin ekonomik ve finansal kararlarının hizmetinde ehil teknokratların var olması, Concertación'un ekonomik modele radikal değişiklikler getirmeyeceğinin bir garantisi olarak yer almıştır". Bununla birlikte bu süreçte sosyal reformların popülizmden ve hatta siyasetten uzak, teknokratik bir dil ve depolitize söylemlerle uygulandığını belirtmek gerekir. Zira Pinochet sonrası dönemde popülizm, yeni "ideolojik düşman" olarak belirmiş; 1973 darbesinin yarattığı "kolektif travma" yüzünden geçmişteki krizleri yeniden yaratabilecek durumlara karşı aşırı derecede duyarlı hale gelen Şilililer, popülist söylemlere şüpheyle yaklaşmaya başlamıştır (Winn, 2004: 54). Bu yüzden en büyük korkusu "popülizmle suçlanmak" olan Concertación hükümetleri, her fırsatta "Allende popülizmi"ni sert bir dille sert eleştirdikleri gibi Hugo Chávez ve Evo Morales gibi Latin Amerika'nın "radikal popülist" olarak tanımlanan liderlerine de mesafeli yaklaşmışlardır. Teknokratların popülist söylem ve pratiklere koydukları mesafe, Volker Frank'ın (2004) "siyasetsiz siyaset" olarak nitelendirdiği bir siyaset biçimine yol açmış, bununla birlikte sosyo-ekonomik ve siyasal durumdaki genel belirgin iyileşme de, paradoksal olarak siyasi ilgisizliği beraberinde getirmiştir (Silva, 2012: 321).

Concertación'un demokrasiye geçiş sürecinde ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamasında önemli rol oynayan bir diğer önemli unsur, partiler üstü bir elit siyasetine (*partido transversal*) dayanmasıdır (Siavelis ve Sehnbruch, 2009: 7-8). Özellikle ilk iki Concertación hükümetinde karar verme süreçlerine hâkim olan elitlerin kendi çıkarlarını Concertación'un çıkarlarıyla özdeşleştirmeleri, koalisyonu oluşturan siyasi partilerden bağımsız bir elit uzlaşmasını mümkün kılmıştır. Siyasi elitlerin çok partili bir koalisyona rağmen demokrasiye geçiş

sürecinde üst düzey yönetilebilirlik sağlmasında bu uzlaşma temelinde geliştirilen mekanizmaların rolü büyüktür. Sözgelimi *cuoteo* olarak anılan gayri resmi kurum, devlet başkanlarının, kabine üyelerini belirlerken koalisyon ortakları arasında (her partinin seçim ağırlığına göre) bir güç paylaşımını esas almasını öngörür (Siavelis, 2009: 110). Şili’de Pinochet sonrası ilk devlet başkanları, *cuoteo*’ya sadık kalarak çoğu zaman kişisel yetkilerini kullanmaktan vazgeçmiş ve koalisyonun uzun dönemli desteğini almaya çalışmıştır. Ancak devlet başkanlarının koalisyon hükümetini başarılı bir şekilde yönetmesini sağlayan ve yasama sürecini hızlandıran *cuoteo*, zamanla kayırmacılık olarak algılanmaya başlamış ve Şili demokrasisinin meşruiyetini zayıflatmıştır (Siavelis ve Sehnbruch, 2009: 9). Bununla birlikte siyasi elitlerin iktidarı paylaşma konusunda uzlaşmasını sağlayan kendine özgü bu yapı, siyasetin elit bir zümrenin tekelinde kalmasına yol açmış ve bu da yönetici elite karşı tepkilerin artmasına yol açmıştır. Zira elit sınıf, demokrasiye geçiş sürecinde kurduğu dengelerin bozulmasına yol açacak herhangi radikal değişiklikten kaçınmış, bu yüzden Şili toplumundaki eşitsizlikleri ortadan kaldıracak sosyo-ekonomik reformları yapma konusunda isteksiz davranmıştır (Siavelis ve Sehnbruch, 2009: 6-7). Concertación’un geniş bir toplumsal destek sağlamak için resmi kurumlar aracılığıyla geliştirdiği sosyo-ekonomik ve siyasi katılım mekanizmaları, alt ve orta sınıflardan farklı kesimlerin siyasi gündemi şekillendirmesini sağlayacak araçlar sunmamıştır. Nihayetinde kapsayıcı olması gereken *política de acuerdos*’un özünde dışlayıcı bir niteliğe sahip olması, toplumsal uzlaşma için gerekli zemini sarsmaya başlamıştır. Concertación’un sol bileşenleri, demokratik geçiş sürecini eşitlikçi ve katılımcı bir temelde yönetmek yerine elit siyasetini benimsemiş ve ekonomi politikalarını teknokratlara devretmiştir.

Kısa vadede Concertación, siyasi ve makroekonomik istikrarı sağlamada etkili olduysa da, uzun vadede neoliberalizmin çelişkilerini derinleştirmenin ötesine gidememiştir. 1990-2006 arasında yoksulluk oranı yüzde 38’den yüzde 13’e düşmüş, yolsuzlukla mücadelede önemli adımlar atılmış ve 1980’lerin başlarında yüzde 14 olan işsizlik oranı 1990’ların ilk yıllarında yüzde 5 düşerek 2000’lere kadar yüzde 6-8 aralığında kalmıştır. Ancak ekonomik büyümeden üst sınıflar daha fazla yararlanmış. Zira ortalama reel ücretlerdeki artış GSYİH’daki artışın altında kalmış, darbeden önce yüzde 60 olan maaşların GSYİH’a oranı 1980-2004 arasında yüzde 40’ta kalmıştır (Riesco, 2007: 162). Diktatörlük öncesi alım gücü ancak 1999’da yeniden yakalanmış, öğretmenler ve diğer kamu emekçileri ise bugün hâlâ darbe öncesindeki alım güçlerine kavuşamamıştır (Riesco, 2007: 162). Ayrıca 1970’ler ve 80’ler boyunca giderek artan gelir dağılımında eşitsizlik, 1990’lar boyunca hiçbir şekilde düşme eğilimi göstermemiştir. Dahası Şili’de 1990’ların reform süreci, tıpkı Arjantin ve Meksika’da olduğu gibi

gelir dağılımını daha da kötüleştirmiş, Gini katsayısı yeni bir dengede, ancak öncekinden daha yüksek bir seviyede (0,57) sabitlemiştir (Morley, 2001: 95). Brezilya'nın ardından Güney Amerika'nın en eşitsiz ülkesi olan Şili'de nüfusun en zengin yüzde 10'luk diliminin toplam geliri, en yoksul yüzde 80'lik dilimin toplam gelirinden daha fazladır (López ve Miller, 2008: 2679). Bununla birlikte vergi ve harcama politikalarının gelir dağılımını düzeltmesi gerekirken daha da bozması, özel eğitim sisteminin gelir dağılımındaki uçurumu yeniden üretmesi ve 1981'de özelleştirilen sosyal güvenlik sisteminin yarattığı toplumsal güvencesizliğin sürmesi de eşitsizliği derinleştirmektedir.¹⁵ Latin Amerika'nın en başarılı kalkınma deneyimi olarak gösterilen Şili'deki bu tablo, son on yılda öğrenci hareketi başta olmak üzere toplumsal hareketleri tetikleyen en önemli unsur olmuştur.

Neoliberalizm, ilk kez denendiği Şili'de toplumun tüm kesimlerine derin bir şekilde nüfuz etmiş, bugün Şili'yi dünyanın en açık ekonomilerinden biri haline getiren küresel ekonomiye eklenme süreci, işçi hareketi başta olmak üzere toplumsal hareketler üzerinde baskı yaratmıştır. Neoliberal reformların odaklandığı eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve serbest ticaret gibi temel alanlarda gerçekleşen radikal dönüşümler, siyasal ve toplumsal muhalefetin sınırlarını belirleyen en önemli unsur olmuştur. Bununla birlikte Concertación hükümetleri, diktatörlük döneminde baskı ve şiddetle zayıflatılan toplumsal hareket örgütlerini büyük ölçüde etkisi altına almayı başarmıştır. 1990'lar boyunca gerek Concertación'un toplumsal ve siyasal uzlaşısı sağlamaya yönelik mekanizmalarının gerekse de travmatik darbe döneminin yarattığı ahlaki ve politik çöküntünün toplumsal hareketleri sindirmesi nedeniyle, Pinochet döneminin mirasıyla toplumsal bir hesaplaşmanın koşulları, ancak 2000'lerle birlikte olgunlaşmıştır. 2006'da Penguen Devrimi'ni yapan lise öğrencilerinin, demokrasiye geçiş sürecinde doğmuş ve anne ve babalarının diktatörlük döneminde yaşadığı baskı ve korkuyu hiç yaşamamış yeni bir neslin politik aktörleri olmaları bu açıdan önemlidir. Eğitim alanının neoliberal politikaların en sert uygulandığı alanların başında gelmesi ve toplumsal direnişi besleyen eşitsizlik ve adaletsizliğin yeniden üretildiği en temel alan olması, onları toplumun patlamaya en hazır unsurları haline getirmiştir.

Neoliberal Eğitim Modeline Karşı “Penguenlerin Yürüyüşü”

Latin Amerika'da gelir dağılımı eşitsizliğine yol açan yapısal nedenlerin başında eğitim gelir (Morley, 2001: 51-9). Eğitim sisteminin piyasa yönelimli eğitim politikalarıyla yeniden yapılandırılması, Şili'yi dünyanın en eşitsiz toplumlardan biri haline getiren neoliberal dönüşüm sürecinde çok büyük bir rol oynamıştır. Fuat Ercan'ın belirttiği gibi (1999: 29-32), eğitimin içerik olarak piyasa mekanizmalarına bağlanması, 1980'lerle birlikte küresel bir süreçte gerçekleşmiş

ve zaten başından itibaren verili eşitsizlikleri yeniden üreten eğitim sistemi, bu süreçte neoliberal uygulamalarla çok daha adaletsiz bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda Şili'nin küresel sisteme eklenme süreci, eğitim alanında da serbest piyasa temelli derin bir dönüşümü kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. Eğitimin, bir kamu hizmeti olarak sunulmasının koşulları tamamen değiştirilerek piyasada alınıp satılan bir mal haline getirilmesiyle, çalışan kesimlerin eğitim olanaklarına ulaşması büyük ölçüde engellenmiştir. Eğitimi özel bir mal olarak tanımlayan ve en temelinde maliyeti karşılama (*cost-recovery*) mantığına dayanan neoliberal anlayış, özel harcamanın (yani borçların) kamu harcamasını ikamesini öngörür ki bu da finansal yükün öğrenim harçları yoluyla öğrencinin üzerine binmesi demektir (Wiley, 2013: 33). Kitleleşen eğitimden ticari eğitime geçiş süreci, bu şekilde eğitime erişilebilirlikte eşitsiz koşullar yaratarak, eğitim hakkı, fırsat eşitliği ve en nihayetinde toplumsal adalete ağır bir darbe indirmiştir. Şili'de 1980'lerin başlarından bu yana, yönetimin adem-i merkezileşmesi, özel okulların kamu tarafından desteklenmesi gibi reformlarla, esas olarak eğitime ayrılan kamu harcamalarının kısıtlanması ve orta ve yüksek öğretimin özelleştirilmesi hedeflenmiştir. Bugün Şili, OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) ülkeleri arasında¹⁶, eğitimin bütün düzeylerinde özel harcamaların oranının en yüksek olduğu (yüzde 40) ülke iken, aynı zamanda dünyada öğrenci başına kamu harcamasının en düşük olduğu (5,5 dolar) ülkelerden biridir (OECD, 2014; López ve Miller, 2008). Pinochet döneminde özelleştirme, tercih özgürlüğü, devletin ikincil rolü, işletmecilik, girişimcilik, rekabetçilik ve evrensel standartlar söylemleriyle temelleri atılan neoliberal eğitim reformları, Concertación döneminde Dünya Bankası'nın desteğiyle uygulanmaya devam etmiştir (Cabalin, 2012: 221).

Eğitimde neoliberal yeniden yapılanma süreci, Pinochet döneminde *vouchers* sistemiyle hayata geçirilmiştir.¹⁷ İlk defa Şili'de uygulanan bu sistem, eğitimi merkezileştirmenin tasfiye edilerek kamu okullarının belediyelere devredilmesine, eğitim harcamalarının yerel kaynaklarla finanse edilmesine ve böylelikle eğitime ayrılan merkezi bütçenin azaltılmasına dayanıyordu.¹⁸ Bu doğrultuda 1979 Belediye Gelir Kanunu ile ortak bir fon (*Fondo Común Municipal-FCM*) oluşturularak belediyelerin yerelleştirilen hizmetleri finanse etmesi kolaylaştırıldı. Bununla birlikte 1980 reformlarıyla belediyelere devredilen 341 okulun finansmanı (öğretmenlerin maaşları da dâhil) sadece belediye bütçelerinden karşılanmayacak aynı zamanda merkezi bütçeden öğrenci başına ödenek sağlanacaktı. Buna göre özel okullar da, belediye okulları gibi öğrenci başına ödenekten yararlanma hakkı kazanıyordu ve aileler kendilerine verilen kuponlarla (*vouchers*) çocuklarını ister belediye okuluna ister özel okula yazdırabiliyordu (Wiley, 2013: 40; Kubal, 2003: 5). Bu sistemin temelini oluşturan

üç faktör, kurumlar arası rekabet, okul tercihi ve özelleştirme, eğitim kurumlarının piyasada rekabet eden özel şirketler gibi davranmasına, öğrencilerin de bir çeşit müşteriye dönüşmesine zemin hazırladı (Bellei, Cabalin ve Orellana, 2014: 428). 1982’de kamu okullarının yüzde 84’ü, 1987’de ise tümü belediyelere devredilirken sadece beş yılda binin üzerinde özel okul açıldı (Karakuş Candan, 2014: 126-7). Özel okullara kayıt olma oranı 1981’de yüzde 15 iken 1999’da yüzde 35’e çıktı ve kamu okullarında ilk ve orta öğretimdeki öğrenci sayısı 700 binden fazla, yani yaklaşık dörtte bir azaldı (Riesco, 2007: 153). Bu süreçte üçlü bir yapılanma ortaya çıktı: Düşük gelirli ailelerin çocuklarının gittiği belediye okulları; orta sınıf öğrencilerin yazıldığı devlet tarafından desteklenen özel okullar (*vouchers* okulları) ve sadece en yüksek gelirli yüzde 5’lik dilimdekilerin gidebildiği, kamu finansmanından yararlanmayan özel okullar (Vegas, 2002: 4-6; Karakuş Candan, 2014: 127). Bugün Şili’de 15 yaşındaki çocukların sadece yüzde 37’si kamu (belediye) okullarına yazılıyor, bu oranın OECD ülkelerindeki ortalaması ise yüzde 82 (OECD, 2014). Bununla birlikte zengin ve fakir belediyeler arasındaki fark da, öğrencilerin aldığı eğitimin niteliğinde farklılıklara yol açmış, kaliteli eğitim sadece gücü karşılamaya yetenlerin erişebileceği bir ayrıcalığa dönüşmüştür (Chovanec ve Benitez, 2008: 43). *Educación 2020* adlı sivil toplum örgütünün kurucu başkanı Mario Waissbluth’a göre, öğrenci hareketinin en temelinde eğitim ayrımcılığına (*apartheid educativo*) yol açan *vouchers* sistemi bulunmaktadır (CNN Chile, 2013).

1980 reformlarına ek olarak, 10 Mart 1990’da, Pinochet iktidarının son resmi gününde yayımlanan eğitim yasası (*Ley Orgánica constitucional de enseñanza-LOCE*), eğitim sisteminin özelleştirilmesinin ve devletin eğitim sektöründeki rolünün en aza indirgenmesinin temel yasal dayanağı olmuştur (Chovanec ve Benitez, 2008: 43). Zira LOCE’de eğitim hakkı, serbest piyasa şartları altında eğitimin sürdürülmesi olarak tanımlanmıştır (Alarcón Ferrari, 2007). Böylece Şili’de eğitim sisteminin yüzde 80’e yakınının özelleştirilmesi ve eğitim harcamalarının sadece yüzde 25’inin devlet tarafından karşılanması, düşük gelirli ailelerin çocuklarının lise ve dolayısıyla üniversite eğitiminden dışlanmasına yol açmıştır. Nüfus artış hızının, Şili’de Latin Amerika’nın geri kalanına göre her zaman çok daha düşük seviyelerde olması¹⁹, ilk ve orta düzeyde eğitimin herkes için mümkün olmasına imkân tanırken, ortaöğrenimden sonra eğitim oranı yüzde 32’ye düşmektedir. Şili nüfusunun gelir bakımından en üst beşte birlik diliminde ise bu oranın yüzde 70 olması, ön lisans ve lisans eğitimlerinden dışlananların esas olarak düşük gelirli ailelerin çocukları olduklarına işaret eder (Riesco, 2007: 154). Neoliberal eğitim politikalarına bağlı olarak, hem özel hem devlet okullarında okuyan öğrencilerin toplam nüfusa olan oranı 1974’te yüzde 30 iken, 1990’da yüzde 25’e düşmüştür, bugün hâlâ yüzde 27 düzeyindedir

(Riesco, 2007: 153-4). Şili’de eğitim düzeyinin dramatik bir şekilde düşmesinde, eğitimin özelleştirilmesinden sonra 1982 krizini takiben yaşanan durgunluk yıllarında ailelerin *vouchers* adı verilen kuponları eğitim harcamalarına ayırmak yerine bozdurarak başka gereksinimlerini karşılamalarının da büyük payı olmuştur (Ercan, 1999: 32).

Diğer yandan neoliberal eğitim politikalarının sosyo-ekonomik etkisini, sadece öğrenciler ve aileleri değil öğretmenler de derinden hissetmiştir. *Vouchers* sistemi öğretmenlerin kamu görevliliği statüsünü her yıl yenilenmesi gereken yeni sözleşmelere bağlamış, öğretmen sendikalarının ücrete ilişkin pazarlık haklarını ortadan kaldırmıştır. Şili, OECD ülkeleri arasında öğretmenlerin en uzun çalışma saatlerine tabi olduğu, buna rağmen en düşük ücret aldığı ülkelerden biridir. Ayrıca 1991’de çıkarılan yasaya göre öğretmenlerin deneyim ve eğitim durumuna göre ücretleri farklılaşmaktadır. Buna göre 15 yıllık deneyimi olan bir ortaokul öğretmeni yılda 26 bin 195 dolar kazanmaktadır ki, OECD ortalaması 42 bin 861 dolardır (OECD, 2014). Dolayısıyla öğretmenler ek gelir elde etmek için birden fazla okulda ya da başka işlerde çalışmak zorunda kalmakta, bu da eğitimin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu noktada eğitim sisteminin özelleştirilmesinin temel gerekçesi olarak sunulan eğitimin kalitesi meselesine de değinmek gerekir. 1988’de Eğitim Kalitesini Ölçme Sistemi (*Sistema de Medición de Calidad de la Educación-SIMCE*) adı altında matematik, İspanyolca, sosyal bilimler ve doğa bilimleri gibi temel alanlarda dördüncü ve sekizinci sınıf arasındaki öğrencilerin (ilköğretim) performanslarını ölçen testler uygulanmaya başlanmıştır. 1996’da SIMCE testleri ikinci sınıftan itibaren uygulanmaya başlamış, 1999’da ise genel kültür eklenerek içeriği genişletilmiş ve on birinci sınıfları da (ortaöğretim) kapsamıştır. 1991’e kadar Şili Katolik Üniversitesi, 1992’den itibaren ise Eğitim Bakanlığı tarafından uygulanan ve eğitimin kalitesini artırmayı hedefleyen SIMCE testlerinin esas işlevi, okulları derecelendirerek ailelerin çocuklarını hangi eğitim kurumuna göndereceklerine karar vermesini kolaylaştırmak olmuştur (Aedo ve Sapelli, 2001: 41-5). Dolayısıyla SIMCE, *Vouchers* sisteminin en önemli dayanaklarından biri olan “okul tercihi” ilkesine meşru bir zemin sağlayarak neoliberal eğitim modelinin sürdürülmesinde kilit bir rol oynamaktadır. Eğitimin bir tercih sistemi üzerine kurulmasıyla, tercih şansı olan aileler “iyi okulları”, iyi okullar da “iyi öğrencileri” seçebilmekte, çocuklarını iyi okullarda okutmak için yeterli geliri olmayan ailelerin çocukları içinse “seçme özgürlüğü” kâğıt üzerinde kalmaktadır. Bu da Şili eğitim sisteminde tabakalaşmayı ve eşitsizliği derinleştirmektedir (Gauri, 1998: 50-6). SIMCE’ye yönelik tepki, öğrenci protestolarında açılan pankartlarda ve atılan sloganlarda da açıkça görülebilir. 2013’ten bu yana akademisyen ve lisansüstü öğrencilerinin de desteğiyle üniversite öğrencileri federasyonları ve lise öğrenci

örgütleri SIMCE'nin kaldırılması için “*Alto al SIMCE/Stop SIMCE*” adı altında büyük bir kampanya yürütmektedir.²⁰

Son olarak, 1980 reformlarının şekillendirdiği neoliberal modelin yüksek eğitimdeki karşılığı da benzer şekilde toplumsal eşitsizlik ve adaletsizlik olmuştur. 1980 öncesi Şili’de sadece sekiz yüksek eğitim kurumu vardı. Bunlardan ikisi tamamen kamu üniversitesiydi ve öğrencilerin yüzde 67’si bu iki büyük kamu üniversitesine kayıtlıydı. Diğer altı üniversite, kamu fonlarından yararlanan özel üniversitelerdi ve bunların hiçbirinde öğrenciler harç ödemiyordu (Wiley, 2013: 37). 1980 reformlarıyla iki büyük kamu üniversitesi bölünerek küçük yerel kurumlara ayrıldı. Buna ek olarak 1980 reformları, özel üniversite kurulması için asgari koşulları en aza indirgeyerek, özel üniversitelerin sayısının artmasının yolunu açtı.²¹ Böylelikle 1980’de altı olan özel üniversite sayısı, 1990’da 300’e çıktı ki bunların sadece 22’si kamu fonlarından yararlanıyordu. Üniversitelerin finanse edilmesine dair yeni düzenlemelerle kamu fonları azaltıldı ve yüksek öğretim kurumları kendi kendilerini finanse etmek zorunda kaldılar. Üniversiteler doğrudan kamu finansmanı yerine rekabete ve talebe dayalı araştırma fonlarına tabi tutuldular. Bu yüzden kamu üniversiteleri de dâhil olmak üzere üniversiteler ilk kez öğrencilerden harç istemeye başladı (Brunner, 1993). Ayrıca üniversitelerin özelleştirilmesi ve harç kredilerinin yeni bir finans kaynağı olarak ortaya çıkmasının sonucunda kâr amacı güden “sözde üniversiteler” (*pseudo universities*) ortaya çıktı (Wiley, 2013: 33). Bugün Şili’de yüksek eğitim üzerine yapılan ulusal harcamanın yüzde 78’i özel harcamalardır (OECD ülkelerinde bu oran ortalama yüzde 31) ve bu da Şilili ailelerin ödedikleri harçlardan gelmektedir (Bellei, Cabalin ve Orellana, 2014). Eğitime erişilebilirlikte derin bir eşitsizlik yaratan bu koşullar, çocuklarını üniversiteye göndermek isteyen orta ve düşük gelirli ailelerin dev bir borç yükü altında ezilmesine neden olmaktadır.

Bütün bu koşullar, yüz yıllık bir örgütlü mücadele geleneği olan Şilili öğrencileri, Pinochet döneminin ardından bir kez daha kitleler halinde sokaklara dökmüştür. 1990’lar boyunca demokrasiye geçiş sürecinde diğer toplumsal hareketler gibi sindirilen ve güçsüzleşen öğrenci hareketi, 2000’lerle birlikte tekrar canlanmıştır. Haziran 2000’de Santiago başta olmak üzere tüm ülke genelinde üniversite öğrencileri, yüksek eğitime daha fazla bütçe talebiyle kitlesel protestolarda bulunmuş, lise öğrencileri dersleri boykot ederek (*paro*) destek vermiştir. Mart 2001’de yeni eğitim yılının başlamasıyla lise öğrencilerinin paso ücretlerini protesto etmek için başlattıkları eylemler de yıl boyu *paro*’larla devam etmiştir. 30 Nisan 2002’de Şili Üniversitesi Öğrenci Federasyonu (FECH) ve Şili Öğrenci Konfederasyonu (CONFECH) öncülüğünde 6 binden fazla öğrencinin ülke genelinde başlattığı kitlesel eylemler, polis tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır (Wiley, 2013: 45-50). Gerek lise gerek üniversite öğrencileri her yıl

Mart ayında eğitim yılının başlamasıyla kitlesel eylemler düzenlemeye devam etmiş ve taleplerini her seferinde daha net bir şekilde ortaya koyarak “Penguin Devrimi”ne giden süreci kurumsal bir zeminde adım adım inşa etmiştir. Bu süreçte Şili Komünist Partisi’nin ağırlığındaki Lise Öğrencileri Federasyonu’nun (*Federación de Estudiantes Secundarios-FESES*) dağılmasıyla Ekim 2000’de kurulan Lise Öğrencileri Koordinasyon Meclisi’nin (*La Asamblea Coordinadora de Estudiantes Secundarios-ACES*) çok büyük bir katkısı olmuştur. Ülke genelinde öğrencileri mobilize etmede çok büyük bir gücü olan ACES, 2006 ve 2011’deki öğrenci hareketlerinde önemli rol oynamıştır.

“Penguinlerin Yürüyüşü” ya da “Penguin Devrimi” olarak anılan süreç, 11 Mart 2006’da Concertación’un sosyalist adayı Michelle Bachelet’in başkanlık koltuğuna oturmasından kısa bir süre sonra, 24 Nisan’da Santiago’da 5 binden fazla lise öğrencisinin sokaklara dökülmesiyle başladı. Öğrenciler üniversiteye giriş sınavı (*Prueba de Selección Universitaria-PSU*) ücretinin yaklaşık 50 dolar artırılmasını ve öğrenci pasosunun (*pase escolar*) günde iki kullanımla sınırlandırılmasını protesto ediyor, ayrıca günde sekiz saati aşan tam okul günü uygulamasının (*Jornada Escolar Completa-JEC*) kaldırılmasını ve 1990 eğitim yasasının (LOCE) lağvedilmesini istiyordu. 4 Mayıs’taki eylemlerde 600’den fazla öğrencinin tutuklanmasının ardından 8 Mayıs’ta ACES, talepleri kabul edilmezse dersleri ulusal düzeyde boykot (*paro nacional*) edeceklerini açıkladı. Yine bu süreçte *toma* adı verilen okul işgalleri başladı. Bachelet hükümeti öğrencilerle müzakere yapmayı kabul ettiyse de, öğrenci talepleri konusunda en başından beri ortaya koyduğu olumsuz tavır, eylemlerin sürmesine neden oldu (Chovanec ve Benitez, 2008: 44). 10 Mayıs’ta öğretmen sendikalarının da destek vermesiyle ulusal bir nitelik kazanan eylemlerde bin 200 kişi tutuklandı. 11-16 Mayıs arasındaki müzakerelerde hükümet paso kullanımı üzerindeki sınırlamayı kaldırmayı kabul ettiyse de, öğrencilerin diğer talepleri müzakere edilmedi (Wiley, 2013: 65). Hükümetin görüşmelere son vermesi üzerine ACES, 30 Mayıs’ta ulusal boykot ilan etti. Tüm ülke genelinde çoğunluğunu lise öğrencilerinin oluşturduğu yaklaşık bir milyon kişi 30 Mayıs günü sokaklara döküldü ki bu, Pinochet’nin düşüşünün ardından gerçekleşen en büyük eylemdi. Koyu mavi ve beyaz üniformalarından dolayı penguinler (*pingüinos*) olarak anılan öğrencilerin eylemleri kısa sürede tüm eğitim sistemini kapsayacak şekilde yayılarak iki ay boyunca *toma*’larla ve protestolarla aralıksız devam etti. Üstelik bu kez penguinler, ailelerinin, öğretmenlerinin ve toplumun büyük çoğunluğunun desteğine sahipti ve Pinochet rejiminin ürünü olan neoliberal eğitim sisteminin son bulmasını istiyorlardı. Öğrencilerin taleplerini değerlendiren Michelle Bachelet, 1 Haziran’da yeni eğitim planını açıkladı (La Tercera, 2006). Buna göre pasolar en yoksul yüzde 20’lik kesimdeki

öğrenciler için bedava, diğer öğrenciler içinse 7 gün 24 saat kullanılabilir olacak, PSU 15 bin öğrenci için ücretsiz olacak, 520 okula altyapı yatırımı yapılacak, 500 bin öğrenciye bedava öğle yemeği sağlanacak, Eğitim Bakanlığı yeniden düzenlenecek ve yeni bir eğitim yasası yapılacaktır. Öğrencilerin taleplerini tam olarak karşılamayan bu düzenlemeler karşısında öğrenci hareketi içinde bölünmeler yaşandı. Yine de Eylül ve Ekim boyunca öğrenci eylemleri devam etti. Aralık'ta Pinochet'nin ölümü, 2006 yılının Şili siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcı olacağı yönündeki inançları pekiştirdi.

2007'deki ilk öğrenci eylemlerinin hedefinde esas olarak, yeni ulaşım sistemi Transantiago vardı. Bachelet hükümetinin en büyük başarısızlıklarından biri olarak gösterilen ve uzun süre aksaklıkları giderilemeyen ulaşım sistemine karşı öğrencilerin eylemleri geniş yankı uyandırdı. Bununla birlikte öğrenciler, hükümetin verdiği sözü tutarak LOCE'yi lağvetmesi için eylemleriyle baskı unsuru oluşturmaya devam etti. Penguenlerin yürüyüşü sonucunda 12 Eylül 2009'da yürürlüğe giren Genel Eğitim Yasası (*Ley General de Educación-LGE*) ile Pinochet dönemi mirası LOCE lağvedildi, Öğrenci Merkezleri (*Centros de Alumnos*) olarak bilinen öğrenci örgütlerini düzenleyen 1990 tarihli kararname kaldırıldı, üniversiteye giriş sınavı ücretsiz oldu ve ders saatleri yeniden düzenlendi. Önemli kazanımlar olmakla birlikte, bu reformlar neoliberal eğitim modelinde radikal bir değişiklik getirmiyor, yeni eğitim yasası eskisini yeniden düzenlemenin ötesine gitmiyordu. Penguenler, eğitim sisteminde daha radikal bir dönüşüm olmasını, eğitimin belediyeleşmesinin son bulmasını ve üniversite eğitiminin eşit ve parasız olmasını istiyordu. Onlar üniversiteye geldiğinde iktidarda Pinochet döneminde zengin olmuş milyarder işadamlarından Sebastián Piñera vardı ve diktatörlük dönemiyle toplumsal bir hesaplaşma kaçınılmazdı.

Öğrenci Hareketi Öncülüğünde Toplumsal Direniş: Şili Kışı

Concertación'un en zayıf hükümeti olarak kabul edilen Bachelet hükümetinin ardından, 17 Ocak 2010'daki başkanlık seçimlerini, yüzde 51 oyla Değişim için Koalisyon'un (*Coalición por el Cambio*) adayı Sebastián Piñera kazandı. 2009'da kurulan ve merkez sağ koalisyon Şili için İttifak'ın (*Alianza por Chile*) uzantısı olan Değişim için Koalisyon'un seçim zaferiyle, Pinochet döneminin ardından ilk defa muhafazakâr, sağcı bir devlet başkanı iktidara geliyordu.²² 11 Mart 2010'da başkanlık koltuğuna oturan Piñera'nın kabinesinde ağırlığı oluşturan "Chicago çocukları", Şili siyasetinde Pinochet'nin izlerinin hâlâ ne kadar canlı olduğunu gösteriyordu. 2011'e girerken Piñera hükümetine tepkiler, toplumun farklı kesimlerini sokaklara dökmeye başladı. Devlete ait petrol şirketi ENAP'ın Patagonya'nın Magallanes bölgesinde doğal gaz fiyatlarını yüzde 16,8 artırma kararı ve yine Patagonya'da Aysén bölgesine beş büyük hidroelektrik santral

(HES) kurulmasını öngören HidroAysén projesi, çevrecilerden işçilere ve Mapuche yerlilerine kadar birçok kesim tarafından eylemlerle protesto edildi. Öğrenciler bu mücadeleyi destekleyerek eylemlerde ön sıralarda yer aldılar. Mart 2011'e gelindiğinde ise her eğitim yılına girerken yapılan geleneksel protestolarında öğrenciler artık yalnız değildi. Bundan sonraki süreçte neoliberal eğitim sistemine karşı mücadeleyle HES karşıtı mücadele bir arada mobilize olmaya devam etti ve toplumun geniş kesimlerine yayılan neoliberalizme karşı direnişin temelini oluşturdu. Öğrenci hareketine destek veren Mapuche yerlilerinin direnişi ve işçi sendikalarının grevleriyle büyüyen toplumsal muhalefet, aynı dönemde gerçekleşen Arap Baharı'na atfen Şili Kışı olarak anılan süreci inşa etti. Bu süreçte öğrenci hareketi 2006'dakinden çok daha büyük ve kitlesel eylemler gerçekleştirdi. Ağırlıklı olarak FECH, CONFECH ve FEUC'ta (Şili Katolik Üniversitesi Öğrencileri Federasyonu/*La Federación de Estudiantes de la Universidad Católica de Chile*) örgütlenen üniversite öğrencileri bu kez direnişin önde gelen aktörleriydi ki onlar, 2006'da siyaset sahnesine çıkan penguenlerden başkası değildi.

İlk büyük protestolar 2011 Mayıs'ında başladı. CONFECH'in çağrısıyla 12 Mayıs'ta ulusal boykot ilan edildi ve Santiago'da yaklaşık 50 bin öğrenci, eşit, parasız üniversite eğitimi ve öğrencilerin de yönetime katıldığı daha demokratik bir eğitim sistemi için büyük bir yürüyüş düzenledi. 13 Mayıs'ta ise bu kez HidroAysén'e karşı protestolarda 30 bin kişi toplandı. İki eylemde de FECH ve Şili İşçi Konfederasyonu (CUT) öne çıkıyordu. 26 Mayıs'ta "Chicago çocukları"ndan biri olan Eğitim Bakanı Joaquín Lavín'in sadece üniversite rektörlerine gönderdiği ve kamu üniversitelerinin finansmanın performansına dayalı olarak artırılmasına yönelik taslak, öğrenciler tarafından sert bir tepkiyle karşılandı. 5 Haziran'da öğrenci hareketinin liderleri olarak öne çıkan FECH başkanı Camila Vallejo ve FEUC başkanı Giorgio Jackson, Lavín'le görüştüyse de sonuç alınamadı ve bundan sonraki süreçte bir kez daha ülke genelinde lise ve üniversitelerde *toma*'lar başladı. Haziran ayı boyunca giderek kitleselleşen ve tüm ülkeye yayılan eylemler, 30 Haziran'da doruk noktasındaydı. Zira iki yüz binden fazla gösterici sokaklardaydı. Bunun üzerine 5 Temmuz'da hükümet, GANE²³ (Eğitim için Büyük Ulusal Uzlaşma/*Gran Acuerdo Nacional por la Educación*) adında tam 4 milyar dolarlık bir eğitim bütçesine sahip, dört yıllık bir plan sundu. Ne var ki eğitim sisteminin kamulaştırılması başta olmak üzere öğrenci taleplerini hiçbir şekilde dikkate almayan bu plan öğrenciler tarafından reddedildi ve eylemler devam etti. 14 Temmuz'da grevde olan *El Teniente* bakır madenindeki işçilerin de katılımıyla yüz binlerce kişi sokaklara döküldü. 18 Temmuz'da Piñera, önemli bir kabine değişikliğinde bulunarak Lavín'i Eğitim Bakanlığından aldıysa da tepkiler dinmedi. 1 Ağustos'ta hükümetin öğrencilere yaptığı ikinci

teklifin de reddedilmesi üzerine, 8 Ağustos'ta bir kez daha öğrenci örgütlerinin çağrısıyla ülke genelinde 500 binden fazla kişinin katıldığı çok büyük bir gösteri düzenlendi. Üstelik bu eylemler Pinochet'ye karşı tencere ve tava çalınarak yapılan *cacerolazo* protestolarını yeniden canlandırıyor (Wiley, 2013: 101). Eylemlerin büyüklüğü karşısında hükümetin uzlaşmak için öğrencilere sunduğu öneriler çok cılız ve eğitim sisteminde gerekli değişiklikleri hayata geçirecek talepler karşılığını bulmuyordu. Dolayısıyla 18 Ağustos'ta hükümet üçüncü teklifini yaptığında öğrencilerin cevabı değişmedi ve 21 Ağustos'ta 500 binden fazla kişi bir kez daha sokaklara döküldü. 24 ve 25 Ağustos'ta CUT'un ilan ettiği iki günlük ulusal grev, Piñera hükümeti üzerinde çok büyük bir baskı yarattı. Santiago Uluslararası Havaalanı çalışanlarının da katılmasıyla ülkede her türlü ulaşım durdu ve ülke ekonomisi en az 400 milyon dolarlık bir zarara uğradı. Eğitim sisteminden emeklilik sistemine, sağlıktan çevreye neoliberal politikaların tüm sosyo-ekonomik sonuçlarının sorgulandığı bu grev, Pinochet döneminden bu yana yapılan en büyük ulusal grevdi. Sonraki süreçte bir yandan hükümetle öğrenciler arasında müzakereler başladı bir yandan da askeri polisin (*carabintero*) sert müdahaleleri sonucu eylemler çatışmalara dönüştü ve ülke genelinde lise ve üniversite işgalleri hız kazandı. Bu süreçte hükümet okul işgallerinin ve protestoların yasa dışı olduğu gerekçesiyle binlerce öğrenciyi tutukladı. İçişleri Bakanı Rodrigo Hinzpeter, eylemler sırasında Transantiago otobüsünün yakılmasından sorumlu olanların Devletin Güvenliği Yasası'nı ihlalden yargılanacağını açıkladı (La Tercera, 2011). Ayrıca "Hinzpeter yasası" olarak anılacak yeni yasal düzenlemeye göre, *toma*'lara katılanlar, kamu düzeni bozanlar, ulaşımı engelleyenler, polise saygısızlık edenler ve eylemlerde yüzlerini kapatanlar üç yıla kadar hapisle cezalandırılacaktı (Wiley, 2013: 107). Öğrenciler, diktatörlük döneminden kalma güvenlik yasaları ve onların yeni uzantılarıyla da mücadele etmek zorundaydı. Bu süreçte protesto hakkının önemine dikkat çekmeye çalıştılar.

Ekim ayında müzakerelerin sona ermesinin ardından 18 Ekim'deki protestolar yine çatışmalı geçti. Sene sonuna kadar eylemler bu şekilde sürerken, Aralık'ta Piñera bir kez daha Eğitim Bakanını değiştirerek Felipe Bulnes yerine Harald Beyer'i görevlendirdi. Eylemlerin yoğunluğunun zaman zaman düşmesine rağmen iki yıl boyunca *toma*'lar, protesto gösterileri ve halkın tüm kesimlerine yayılan *cacerolazo*'lar devam etti.²⁴ 2012'de yeni Eğitim Bakanıyla müzakereler yineleniyse de hükümetin gündemiyle öğrencilerinki arasındaki mesafe kapanmıyordu. Dahası Piñera'nın eğitimin bir tüketim malı olduğu ve piyasa boyutunun göz ardı edilemeyeceği yönündeki ısrarlı açıklamaları, esasında öğrenci hareketinin kitleleri mobilize etmesini kolaylaştırıyordu (Somma, 2012: 300-2). Zira Pinochet'nin halefi olarak görülen Piñera iktidarında

neoliberalizm, sosyalist ve “ılımlı” lider Bachelet’in iktidarında olduğundan daha görünürdü. Belki de yüzden neoliberal eğitim modelinin yerine geçecek alternatif bir model belirlemek daha kolaydı ki öğrenciler, yeni bir eğitim sisteminin inşasını sağlayacak taleplerini “Şili Eğitimi için Toplumsal Uzlaşmanın Temelleri” (*Bases Para un Acuerdo Social por la Educación Chilena*) adlı raporla hükümete sunmuştu.²⁵ Buna göre öncelikle eğitim herkes için eşit bir hak olarak devlet tarafından güvence altına alınmalı ve öğrencilerin karar alma mekanizmalarına katılması sağlanarak demokratik bir süreçte eğitim sistemi yeniden yapılandırılmalıydı.

2011-13 öğrenci hareketi, Pinochet döneminin uzantısı olarak görülen Piñera iktidarına karşı toplumsal muhalefeti harekete geçirerek çok büyük bir baskı unsuru oluşturdu. Piñera bir dizi reform yapmak ve defalarca kabine değiştirmek zorunda kaldıysa da iktidarda tutunamadı ve 17 Kasım 2013 seçimlerini yüzde 62 oyla, evrensel bir eğitim sistemi kurmayı ve altı yıl içinde eşit ve parasız üniversite eğitimi sağlamayı vaat eden Michelle Bachelet kazandı. Üstelik bu kez Concertación’a destek veren Şili Komünist Partisi (PCCH), Sol Vatandaş Partisi (*Izquierda Ciudadana-IC*) ve Geniş Toplumsal Hareket (MAS) gibi sol partilerin de katılımıyla Yeni Çoğunluk (*Nueva Mayoría-NM*) koalisyonu kuruldu ve dört öğrenci lideri bu koalisyonda yer aldı. Şili Kışı’nda en çok öne çıkan isimlerden Camila Vallejo ile birlikte Concepción Üniversitesi Öğrencileri Federasyonu (FEC) eski başkanı Karol Cariola’nın Şili Komünist Partisi’nden milletvekili seçilmesiyle komünistler 40 yıl sonra parlamentoya geri dönmüş oldular. Bununla birlikte öğrenci hareketinin taleplerini kurumsallaştırmak için 2012’de Demokratik Devrim Partisi’ni (*Revolución Democrática-RD*) kuran eski FEUC başkanı Giorgio Jackson ile yine aynı süreçte Özerk Sol Partisi’ni (*Izquierda Autónoma*) kuran eski FECH başkanı Gabriel Boric de kendi partilerinin adayları olarak milletvekili oldular. Sokaktaki mücadelenin parlamentoya taşınmasıyla, Mart 2015’te Yeni Çoğunluk hükümeti, uzun süredir beklenen eğitim reformunu hayata geçirerek *vouchers* okulları olarak bilinen kamu finansmanından yararlanan özel okullarda kâr, okul ücretleri ve seçmeli kayıt uygulamalarını yasakladı (Achtenberg, 2015). Böylelikle piyasa ekonomisine dayalı *vouchers* sistemini kaldırmak için önemli bir ilk adım atılmış oldu. Bununla birlikte öğrencilerin bir diğer önemli kazanımı, Bachelet hükümetinin eğitime her yıl 8,3 milyar dolarlık bir pay ayıracağını ve 2016’dan itibaren üniversitelerin parasız olacağını açıklaması oldu (Telesur, 2014). Ancak Şilili öğrencilerin sokaktaki mücadelesi sona ermiş değil. Öğrencilerin son eylemlerinde eğitim sistemiyle ilgili temel taleplerinin yanı sıra, son dönemde ortaya çıkan yolsuzluk skandalına yönelik tepkiler ve temiz siyaset talepleri de öne çıkmaktadır.²⁶ Bu da öğrencilerin sadece eğitim sistemiyle değil ülke siyasetiyle ilgili tüm tartışmalarda söz sahibi olan politik aktörler olarak önemini göstermektedir.

Sonuç

Şili, geleneksel olarak kitlesel muhalefetin örgütlü ve çok güçlü olduğu bir ülke olagelmıştır. 1880'lerde Şili işçi hareketi bölge genelinde öne çıkan en önemli hareketlerden biri olmuş, 1960'ların siyasi mücadelesi ise 1970'te Latin Amerika'da ilk kez seçimle sosyalist bir lideri iktidara taşımıştır. Ne var ki Allende'yi deviren askeri darbe toplumsal iradeye büyük bir darbe vurarak, neoliberal uygulamalarla sosyalist dönüşüm sürecini tersine çevirmiştir. Korku ve şiddetle bastırılan toplumsal direniş, 1983-86 arasında diktatörlüğe karşı yeniden harekete geçtiyse de Pinochet'nin ardından demokrasiye geçiş sürecini yöneten Concertación hükümetleri kitlelerin mobilize olmasını engellemeyi başarmıştır. Böylelikle 2000'lerle birlikte Latin Amerika genelinde neoliberalizm karşıtı toplumsal hareketlerin yarattığı siyasi çalkantılar karşısında Şili'deki siyasi ve ekonomik istikrar, "neoliberal başarı" modeli ve "iyi sol" örneği olarak gösterilmiştir. Oysa 2006'da patlak veren Penguen Devrimi, Şili'nin post-neoliberal sürecin dışında daha fazla kalamayacağına yönelik ilk işaret olmuştur. Örgütlü mücadele gelenekleri yirminci yüzyılın başlarına dayanan Şilili öğrenciler, neoliberal eğitim sistemine karşı direnişleriyle, makroekonomik istikrarın ardındaki toplumsal huzursuzluğu gözler önüne sermiştir. Nihayet 2011'de öğrenci hareketi, neoliberal dönüşüm sürecine karşı toplumun tüm kesimlerine yayılan bir direnişi hayata geçirmeyi başarmıştır. Bu süreçte öğrenci hareketi, sadece neoliberal eğitim sisteminin değil toplumun ve siyasetin her alanını yeniden yapılandıran neoliberal modelin sorgulandığı bir mücadele alanı açmıştır. Bununla birlikte "eğitim özgürlüğü" söylemine karşı "eğitim hakkı"nı savunarak taleplerini net bir şekilde ortaya koymayı başarmış ve gerek Bachelet gerek Piñera hükümetlerini taleplerini gerçekleştirmeleri yönünde baskı altına almıştır. Öğrencilerin söylemleri, talepleriyle aynı doğrultuda, eğitimde toplumsal adalet ve eşitlik temelleri üzerine kurulmuştur. Devletin eğitimdeki ikincil rolünün reddedilmesi ve eğitime daha fazla bütçe isteği, parasız eğitim talebi, eğitimin özelleştirilmesi, piyasalaştırılması ve bir kâr alanı olarak tanımlanmasının reddedilmesi, okul tercihi adı altında dayatılan rekabet sistemine yönelik tepki, toplumsal ayrımcılığa ve tabakalaşmaya yol açan vouchers sisteminin kaldırılması ve yerine adil bir eğitim sistemi kurulması isteği, öğrencilerin kendi çıkarlarını savunan sıradan bir istek listesinin ötesinde, doğrudan neoliberal eğitim sisteminin kendisine yönelik kapsamlı ve net bir gündemleri olduğunu göstermektedir (Bellei ve Cabalin, 2013: 115-116). Öğrenciler en başından beri yeni bir eğitim sisteminin inşasını sağlayacak sektörel taleplerinin güçlü bir siyasi karakteri olduğunu farkında olmuştur. Bu yüzden farklı kesimlerin taleplerini kapsayan alternatif bir gündem belirlemeyi ve güçlü bir toplumsal uzlaşa sağlamayı başarmışlardır. Ayrıca eğitim sorununun ötesinde, siyasi karar alma mekanizmalarına katılmayı başararak aşağıdan

yukarı bir demokratikleşme sürecinin de hayata geçmesini sağlamışlardır.

Bununla birlikte öğrenci hareketinin taleplerini dile getirmek ve hükümet üzerinde baskı unsuru oluşturmak için başvurduğu eylem repertuarı da dikkat çekicidir. *Toma* adı verilen okul işgalleri, sıradan işgal eylemlerinin ötesinde, öğrencilerin özerk, komünal yaşam alanları kurdukları eylemler haline gelmiştir. Penguen Devimi'nde öğrencilerin dersleri boykot ederek düzenledikleri protestolar sırasında ortaya çıkan *toma*'lar zamanla gelişerek bir geleneğe dönüşmüş ve Şili Kışı boyunca okulların altı ay boyunca işgal altında kalmasıyla ve öğrencilerin yarım dönem kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Talepleri kabul edilene kadar okulları terk etmeyeceklerini açıklayan öğrenciler, işgal ettikleri lise ve üniversitelerde alternatif bir yaşamı örgütlemeye çalışmışlardır. Yemek yapma, polise karşı nöbet tutma, ısınma, temizlik gibi temel alanlarda örgütlenmiş, disiplin komiteleri kurarak ortak yaşam alanıyla ilgili kurallar geliştirmiş, çalışma ve oyun saatleri belirlemiş, zaman zaman öğretmenlerin de katılımıyla alternatif dersler yapmışlardır. *Toma*'lar farklı siyasi görüşten öğrencilerin bir arada yaşamasına, gündemi tartışarak birbirlerini dinlemelerine zemin hazırlamış, böylelikle eylemleriyle ilgili bilinçlerini geliştirmelerinde ve bir hareket olarak örgütlenmelerinde önemli bir rol oynamıştır (Koerner, 2014: 58, 89). İşgaller, okullarla da sınırlı kalmamış, sokak ve meydanların yanı sıra Ekim 2011'de Senato da öğrenciler tarafından işgal edilmiştir. Eğitim Bütçe Komisyonu'nun 2012 bütçesini görüştüğü esnada Senato'yu basan ve bütçenin referanduma götürülmesini isteyen öğrencilerden birkaçı toplantı salonuna girmeyi başararak, "referandum, hemen şimdi!" yazılı bir pankart açmıştır (BBC, 2011). Bununla birlikte forum ve meclisler, öğrencilerin toplumun farklı kesimleriyle bir araya geldiği ve mücadeleyi birlikte sürdürmenin biçimlerinin tartışıldığı önemli platformlar olmuştur. 2011'deki protestolar, yaratıcı mizah duygusunun güçlü bir şekilde yansıtıldığı eylemlere de sahne olmuştur. Öğrencilerin zombi kılığında ve Michael Jackson'un *Thriller* şarkısı eşliğinde sahneledikleri "kamu eğitiminin ölümü" adlı gösterileri, vücutlarını baştan aşağıya boyayarak gerçekleştirdikleri öğrenci karnavalı ve eğitim yerine askeri harcamalara ayrılan 1,8 milyar doları eleştirmek için Başkanlık Sarayı La Moneda'yı bin 800 saat boyunca kuşatmaları, uluslararası kamuoyunun en çok dikkatini çeken eylemler olmuştur (Wiley, 2013: 83). Ayrıca sosyal medya alanı da önemli bir muhalefet alanı olarak görüldüğünden, öğrenciler sosyal medya ağlarında da örgütlenerek seslerini duyurmaya çalışmıştır. Sosyal medya araçları, eylemlerin daha geniş kitlelere yayılmasında da işlevsel bir rol oynamaktadır.²⁷

Şili öğrenci hareketi, bu makalede gerek örgütlenme biçimleri gerekse direniş pratikleri açısından Latin Amerika'daki post-neoliberal mücadeleler bağlamında değerlendirildiyse de, 15 Mayıs 2011'de İspanya'da Öfkeliiler (*Indignados*)

hareketiyle başlayan ve ardından Yunanistan, Portekiz, İngiltere ve ABD'ye yayılan işgal et (*occupy*) eylemleriyle de hangi noktalarda benzeştiğini hangi noktalarda ayrıldığını vurgulamak gerekir. Hiyerarşik olmayan, yatay düzeyde örgütlenme biçimi, günümüz toplumsal hareketlerinin karar alma ve strateji belirleme süreçlerinde öne çıkan özelliklerden biridir (Hardt ve Negri, 2012: 45). Yeni bir sosyal ilişki kurmayı ve demokratik, özerk alanlar oluşturmayı hedefleyen yatay oluşumlar, 2001'de Arjantin geneline yayılan toplumsal direniş (*Argentinazo*) sırasında kurulan mahalle komiteleri ve semt meclisleriyle kendini göstermiştir. Bu süreçte en çok öne çıkan "hepsini atın gitsin!" (*que se vayan todos!*) sloganı, politikacılara ve siyasal sisteme yönelik tepkiyi dile getirmenin ötesinde, yeni, katılımcı bir demokrasi potansiyeline işaret etmektedir (Hardt ve Negri, 2012: 46). Bununla birlikte "işgal et, diren, üret!" (*ocupar, resistir, producir!*) sloganıyla fabrikaları işgal ederek yönetimlerine el koyan *piquetero* hareketinin doğrudan demokrasi, öz yönetim ve öz örgütlenmenin önemini vurguladıkları eylemlerinden ve mahalle komitelerinde örgütlenen direniş deneyiminden horizontalizm (*horizontalidad*) kavramı doğmuştur (Sitrin, 2007). Genellikle sosyal medya aracılığıyla yatay olarak iletişime geçme ve işgal edilen alanlarda kurulan meclis ya da kooperatiflerde birlikte karar alma yoluyla kurulan yatay sosyal ilişkiler, gerek Latin Amerika'daki post-neoliberal pratiklerde gerekse 2011'in birçok hareketinde ön plandadır.²⁸ Penguen Devrimi boyunca hareketlenmeyi sağlayan en önemli aktör olan Lise Öğrencileri Koordinasyon Meclisi'nin (ACES) bir "meclis" şeklinde kurulması ve örgütlenmesi bu açıdan önemlidir. ACES, öncelikle belli bir alanda (genellikle İtalya Meydanı) veya belli bir okulda (lise veya üniversite) meclis toplanması için çağrıda bulunur. Herkese açık olan ve düzenli aralıklarla toplanan meclislerde güncel meseleler tartışılır ve eylem kararı (işgal, boykot, yürüyüş vs.) burada alınır. Daha sonra ACES, sosyal medya aracılığıyla eylemi duyurur. Dolayısıyla son sözü söyleyen merkezi bir komite yerine, alınan kararlar yatay sosyal ilişkilere dayanır. Bununla birlikte Şili Kışı'nın en önemli aktörleri olan FECH ve CONFECH gibi üniversite federasyonları daha geleneksel ve bürokratik yapıda örgütlenmelerdir. Federasyonların başında bir genel başkanın yanı sıra, genel sekreter ve yönetici sekreter de bulunur ve öğrenci komiteleri seçimlerine büyük önem verilir. Bu örgütsel yapı, Şili Kışı sürecinde Camila Vallejo ve Giorgio Jackson gibi öğrenci liderlerinin öne çıkmasını sağlamıştır ki, bu da Şili öğrenci hareketini, liderleri olmayan Madrid, Kahire, Atina ve New York'taki eylemlerden belirgin şekilde ayırır (Hardt ve Negri, 2012: 11). Benzer şekilde Camila Vallejo, BBC'ye verdiği röportajda, kendi mücadelelerini, Öfkeli ve Occupy Wall Street hareketlerinden ayıran temel noktanın, köklü ve güçlü bir örgütlülük geleneği olduğunu belirtmiştir. Buna göre Avrupa'da ve ABD'de kendiliğinden ve tepkisel olarak gelişen hareketlerin aksine, Şili'de uzun zamandır var olan adaletsiz

ve eşitsizliğe karşı yeni bir alternatif inşa etmek için mücadele eden örgütlü bir hareket söz konusudur (BBC Mundo, 2011). Görüldüğü gibi, Şili öğrenci hareketinin içinde son dönemde gelişen yatay örgütlenmeler kadar kökleri 1906'da FECH'in kuruluşuna dayanan geleneksel örgütlenme biçimleri de söz konusudur. Öğrenci hareketi, sınıflar arası bir örgütlenmeye ve farklı politik hareketlere tabi olan öğrencilerin bir araya gelmesine olanak sağlamakla birlikte, tarihsel olarak FECH'te baskın olan Şili Komünist Partisi'nin de öğrenci hareketinin gelişiminde büyük payı olduğu göz ardı edilemez. Sonuç olarak Şili öğrenci hareketi, eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki süreklilik öğelerini barındıran bir örnek olarak da ele alınabilir.

Şili öğrenci hareketinin en önemli kazanımı kuşkusuz, toplumun farklı kesimlerini Pinochet'nin en büyük mirası olan neoliberal dönüşüm sürecine karşı mobilize etmeyi başarmış olmasıdır. Penguenlerin başlattığı yürüyüş, öğretmen ve işçi sendikalarından çevrecilere, kadın hareketinden Mapuche direnişine kadar birçok farklı hareketle bütünleşmeyi başarmıştır. Bu da esas olarak öğrencilerin neoliberal eğitim sistemine karşı verdikleri mücadeleyi, neoliberalizme karşı her alanda mücadeleyi gerektiren devrimci bir sürecin parçası olarak görmelerinin ürünüdür. Latin Amerika'daki toplumsal hareketler arasında kurulan iletişim ve işbirliği yeni olmamakla birlikte, 1990'larla birlikte işçi, köylü ve yerli hareketleriyle insan hakları örgütleri ve kadın örgütleri arasındaki etkileşim artmış ve bu süreç Şili'ye de yansımıştır (Biekart, 2005: 88). Bugün Şili'de lise ve üniversite öğrencilerinin, bakır işçilerinin ve Mapuche yerlilerinin radikal bir siyasal dönüşüm için ortaya koyduğu anti-neoliberal tavır, Pinochet döneminin ardından ilk defa aşağıdan yukarıya ve geniş kitlelere yayılan bir direnişi hayata geçirmiştir. Şili'de post-neoliberal dönüşüm süreci, en ez neoliberal dönüşüm süreci kadar sancılı olacaktır. Toplumun her kesimine derinlemesine nüfuz eden neoliberal anlayışın aşılması için kat edilmesi gereken çok uzun bir mesafe olsa da penguenlerin yürüyüşüyle bu yönde ilk adım atılmıştır. Bu süreçte öğrenci hareketinin mücadelesi, dünyanın en eşitsiz toplumlarından biri olan Şili toplumunu dönüştürecek bir potansiyel taşımaktadır.

Sonnotlar

¹ Naomi Klein, "Şili projesi" olarak adlandırdığı bu sürecin doğuşunu *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism* adlı kitabında ayrıntılarıyla anlatır (2007: 59-66). Buna göre yüzlerce Şilili ekonomistin Chicago'da eğitim alma süreci, Şili ekonomik düşüncesini etkilemek için 1950'lerde özel olarak tasarlanmış bir projenin parçasıdır. Chicago Üniversitesi ve Şili Katolik Üniversitesi arasında 1955'te imzalanan ve bu projeyi hayata geçiren sözleşmenin detayları için bkz. Valdés (1995: 135-7). Bugün Şili'nin ABD büyükelçisi olarak görev yapan Juan Gabriel Valdés'e göre, bu süreç bir ülkenin nasıl

ABD'nin doğrudan etki alanı haline gelebileceğinin en belirgin örneğidir (Klein, 2007: 62).

² Gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçümünde kullanılan Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değerler alır. Katsayı 1'e yaklaştıkça eşitsizlik büyür. Şili, CIA Factbook'a göre Gini katsayısı sıralamasında 0,52 ile ilk 15'te yer almaktadır. Kaynak: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2172rank.html>. Son erişim tarihi, 02.04.2015.

³ Latin Amerika'da post-neoliberalizm tartışmaları için bkz: Grugel ve Riggirozzi (2009, 2012), Macdonald ve Ruckert (2009), Silva (2009), Burdick, Oxhorn ve Roberts (2009), Leiva (2008), Panizza (2009) ve Arditi (2008).

⁴ Post-neoliberalizm kavramı aynı zamanda, Venezuela, Bolivya, Brezilya, Arjantin gibi 2000'lerde solun iktidara geldiği Latin Amerika ülkelerindeki sosyal politikadaki dönüşümü ve siyasal iktisadi uygulamaları ele almak için de kullanılır. Bu hükümetlerin siyasal iktisadi uygulamaları birbirinden farklılıklar gösterse de, ortak noktaları gerek Keynesyen gerekse neoliberal paradigmadan ayrılan yeni bir sosyal politika gündemine dayanmalarıdır (Macdonald ve Ruckert, 2009, 8). Ancak bu makalede, post-neoliberalizm kavramı daha genel anlamıyla, neoliberalizme alternatif arayışını ifade etmek için kullanılmaktadır.

⁵ 11 Eylül için çekilen 11 kısa filmde oluşan 2002 yapımı *11'09''01 - September 11* adlı filmde Ken Loach, Amerikalılara başka bir 11 Eylül daha olduğunu hatırlatmak ister. Filmde 11 Eylül 1973 darbesinden dolayı ülkesini terk etmek zorunda kalan ve yıllardır İngiltere'de yaşayan Şilili politik bir sürgün, ABD'deki 11 Eylül saldırılarının birinci yıldönümünde saldırıda hayatını kaybedenlerin ailelerine bir mektup yazarak, "Ortak bir tarihimiz var: 11 Eylül" diye başlayarak kendi 11 Eylül'ünü ve ABD'nin bu süreçte oynadığı rolü anlatır.

⁶ Pinochet dönemi boyunca insan hakları ihlalleri için bkz. Verdugo (2000) ve De Brito (1998).

⁷ Allende dönemi ile ilgili detaylı analiz için bkz. Sigmund (1980); Goldberg (1975); Raby (2007: 269-281); Oppenheim (2007: 31-79).

⁸ Salvador Allende'nin 4 Eylül 1970'de iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, 16 Eylül 1970'de CIA tarafından yürütülen ve Allende yönetimini zayıflatarak askeri darbe için elverişli bir ortam yaratmayı amaçlayan Fubelt Projesi başlatıldı. Bu projenin detaylarını açıklayan, ABD'nin ve özellikle Henry Kissinger'ın darbe sürecindeki rolünü analiz eden çalışmalar için bkz. Kornbluh (2004); Hitchens (2001, bölüm 5-6).

⁹ 1974-78 arasında çoğu Allende döneminde kamulaştırılmış olan 500'den fazla şirket özelleştirilirken, 1982 borç krizinden sonra devlete ait iktisadi teşebbüslerin yüzde 96'sı özelleştirme kapsamında satılmıştır (Morley, 2001: 42).

¹⁰ Letelier, bu satırları yazdıktan bir ay sonra Pinochet rejiminin gizli istihbarat örgütü DINA tarafından arabasına konan bombayla katledilmiştir.

¹¹ Şili'nin en büyük gazeteleri *El Mercurio* ve *La Tercera*, Pinochet dönemi boyunca askeri rejimi desteklemiştir. (Millett, Holmes ve Pérez, 2009: 147) Bununla birlikte *El Mercurio*'nun sahibi Agustin Edwards'ın 1973 darbesinde Nixon yönetimi ve CIA ile işbirliği içinde olduğuna dair ortaya çıkan belgeler, medyanın Pinochet dönemi boyunca üstlendiği role dair önemli bir ipucu vermektedir (Millett, Holmes ve Pérez, 2009: 196-7).

¹² Demokrasi ve insan haklarına bağlılık, Concertación döneminde öne çıkan söylemler olsa da askeri diktatörlük döneminin politik mirasıyla yüzleşme konusunda Şili'de atılan adımlar, benzer süreçleri yaşayan Arjantin'e kıyasla yetersiz kalmıştır. Tıpkı Arjantin'deki gibi Şili'de de darbeyle yüzleşmek için baskı unsuru oluşturan örgütlü bir toplumsal zemin mevcuttur. Ancak bugüne kadar Concertación hükümetleri bu konuda üzerine düşen sorumluluğu yeterince yerine getirmemiştir.

¹³ 1980 Anayasası'na göre, Temsilciler Meclisi'ne her seçim bölgesinden iki aday seçiliyor, Senato seçimlerinde de benzer şekilde her koalisyon bölge başına en fazla iki aday çıkarabiliyor. Bir bölgedeki sandalyelerin tümünü kazanabilmek için o bölgeden üçte iki oy almak gerekiyor. Aksi takdirde ikinci sandalye, ikinci sıradaki parti veya koalisyona gidiyor. Buna göre Concertación, her bölgede oyların yüzde 50'sinden fazlasını almasına rağmen, her bölgeden bir temsilci çıkarabiliyor. Bu da en çok Concertación'un esas rakibi olan sağcı koalisyonun (Şili için İttifak/*Alianza por Chile*) işine yarıyor (Riesco, 2007: 157).

¹⁴ Meksikalı siyasetçi Jorge Casteñeda'nın öncülüğünde gelişen merkez-sol strateji ve bu stratejiye yönelik eleştiriler için bkz. Ellner (2004).

¹⁵ Vergi sisteminin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi için bkz. López ve Miller (2008). Sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesinin ilk kez uygulandığı Şili'de diğer ülkelere model olarak sunulan sistemin detayları için bkz. Kritzer (2008). Pinochet'den miras kalan özelleştirilmiş emeklilik sisteminde, işgücünün üçte ikisi Emeklilik Fonu Yönetimi'nin (AFP) korumasından yararlanamamaktadır. Düzenli işi olan herkes maaşlarının yüzde 13'ünü AFP'ye aktarmak zorundadır ve 1982'den itibaren bu sisteme aktarılan her üç pesodan biri AFP'nin sahipleriyle özel sigorta şirketlerinden oluşan 12 büyük sermaye grubuna aktarılmıştır. Bachelet hükümeti gelir dağılımını eşitsizleştiren bu sistemi gözden geçirerek bazı iyileştirmeler yaptıysa da temel bir değişiklik söz konusu olmamıştır (Riesco, 2007: 155).

¹⁶ 2010'da OECD'ye katılan Şili, Güney Amerika ülkeleri arasındaki ilk OECD üyesidir.

¹⁷ Vouchers sisteminin detaylı analizi için bkz. Aedo ve Sapelli (2001) ve Joiko (2011).

¹⁸ Vouchers sistemi, ABD'de çok daha geç bir tarihte, Bush'un 2002'de imzalayarak yasalaştırdığı "No Child Left Behind" (Hiçbir Çocuk Geri Kalmasın) tasarısıyla hayata

geçmiştir. Buna göre okullara federal fondan ayrılacak para, belli bir başarı seviyesine göre belirlenmekte, hem öğrenciler hem de öğretmenler performansa dayalı bir sisteme tabi tutularak, seviyelerine göre ödüllendirilmektedir. Ayrıca devlet, çocuklarını devlet okulundan alıp özel okullara yazdırmak isteyenlere senet temin etmektedir.

¹⁹ Latin Amerika'daki en düşük nüfus artış hızı oranlarından birine sahip olan Şili'de 1900-10 arası nüfus artış hızı yüzde 1,2 iken 1970-80 arasında sadece yüzde 2,1'dir. (Latin Amerika genelinde bu oran, ortalama yüzde 2,8'dir) (Skidmore ve Smith, 2005: 112).

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.alto-al-simce.org/>

²¹ Daha önce özel üniversiteler kanunla kuruluyor ve Şili Üniversitesi'nin akademik denetimine tabi tutuluyordu.

²² Şili'nin en zengin altıncı kişisi olan Piñera, Forbes'in dünyanın en güçlüleri listesinde 49, dünyanın en zenginleri listesinde ise 2,5 milyar dolarlık servetiyle 737. sıradadır. Televizyon kanalı Chilevisión'la birlikte, futbol takımı Colo-Colo'nun yüzde 13'ünü ve LAN havayolunun yüzde 27'sini elinde tutan ve maden sektöründe de yatırımları olan Piñera, bu serveti Pinochet dönemi özelleştirmelerine borçludur. "Chicago çocukları"ndan olan kardeşi José Piñera, Pinochet döneminde Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak özel emeklilik sistemini tasarlamış ve Madencilik Bakanı olarak maden özelleştirmelerinin önünü açmıştır.

²³ Bu kısaltma İspanyolcada kazanmak fiilinin emir kipindeki üçüncü tekil şahıs çekimine denk gelir, yani "kazan!" anlamındadır.

²⁴ Şili Kışını anlatan kısa bir belgesel için bkz. J Roos (2012), Chile Rising: A Documentary on the Student Revolt, <https://www.youtube.com/watch?v=tu4tPw5ND7M>, Son erişim tarihi, 14.04.2015.

²⁵ Tam metne ulaşmak için: <http://www.elmostrador.cl/media/2011/08/Bases-para-un-Acuerdo-Social-por-la-Educacion-27.07.11.pdf>. Son erişim tarihi, 08.03.2015.

²⁶ Bachelet'nin oğlu ve gelininin adının karıştığı Caval skandalı, Bachelet'ye karşı büyük bir tepki yaratmıştır. Son dönemde büyük yolsuzlukların yaşandığı Arjantin, Peru ve Brezilya arasına Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün her yıl yayınladığı yolsuzluk algısı endeksine göre Latin Amerika'nın en temiz ülkesi olan Şili'nin de girmesi, ülke siyasetini derinden sarsmıştır.

²⁷ *El Mercurio* gazetesi başta olmak üzere ana akım medyanın "neoliberal eğitim modelinin gerekliliği" ve "öğrenci şiddeti" üzerine yaptıkları yanlış haberlere karşı, öğrenciler sosyal medya ağlarını daha işlevsel bir şekilde kullanarak facebook grupları, bloglar, internet siteleri ve internet üzerinden yayın yapan radyo ve televizyonlar aracılığıyla kendi "alternatif medya"larını oluşturmaktadır.

²⁸ Bununla birlikte, Latin Amerika ve Avrupa'da gelişen yeni toplumsal hareketler arasında bazı temel farklılıklar vardır. Bunlar, devlet iktidarının merkezileşmesinin derecesi, devletin sosyal güvenliğe ilişkin işlevleri ve devletin sivil topluma nüfuz etme derecesindeki farklılıklardan kaynaklanmaktadır (akt. Coşkun, 2006: 97-98).

Kaynakça:

Achtenberg E (03/03/2015), Chilean Students Struggle to Deepen Educational Reforms. <https://nacla.org/blog/2015/03/03/chilean-students-struggle-deepen-educational-reforms>. Son erişim tarihi, 19.04.2015.

Aedo C ve Sapelli C (2001). El Sistema de *Vouchers* en Educación: Una Revisión de la Teoría y Evidencia Empírica para Chile. *Estudios Públicos*, 82, 35-82.

Alarcón Ferrari C (2007). The student Movement in Chile During 2006 and Beyond: Reclaiming the Right to Education in a Worldwide Symbol of Free Market, Neoliberalism and Capitalist Hegemony. *Proceedings of the 5th Critical Management Studies Conference*, University of Manchester.

Angell A ve Carstairs S (1987). The Exile Question in Chilean Politics. *Third World Quarterly*, 9 (1), 148-67.

Arditi B (2008). Arguments about the Left Turns in Latin America: A Post-Liberal Politics?. *Latin American Research Review*, 43 (3), 59-81.

BBC (21/10/2011). Chile Students Disrupt Senate Meeting to Press Demands. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-15397816>. Son erişim tarihi, 15.05.2015.

BBC Mundo (18/10/2011). Camila Vallejo: "Entendemos la Lucha de los Indignados, pero en Chile Pasamos la Etapa del Descontento". <http://www.elmostrador.cl/pais/2011/10/18/camila-vallejo-entendemos-la-lucha-de-los-indignados-pero-en-chile-pasamos-la-etapa-del-descontento/>. Son erişim tarihi, 15.05.2015.

Beckett A (2002). *Pinochet in Piccadilly: Britain and Chile's Hidden History*. London: Faber&Faber.

Bellei C ve Cabalin C (2013). Chilean Student Movements: Sustained Struggle to Transform a Market-oriented Educational System. *Current Issues in Comparative Education*, 15 (2), 108-123.

Bellei C ve Cabalin C ve Orellana V (2014). The 2011 Chilean Student Movement Against Neoliberal Educational Policies. *Studies in Higher Education*, 39 (3), 426-440.

Biekart K (2005). Seven Theses on Latin American Social Movements and Political Change: A Tribute to André Gunder Frank (1929-2005). *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, 79, 85-94.

Akgemci E (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kıışı'nın Penguenleri. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 179-216.

Brunner J J (1993). Chile's Higher Education: Between Market and State, *Higher Education*, 25, 35-43.

Burdick J ve Oxfhorn P ve Roberts K M (der) (2009). *Beyond Neoliberalism in Latin America? Societies and Politics at the Crossroads*. New York: Palgrave Macmillan.

Cabalin C (2012). Neoliberal Education and Student Movements in Chile: Inequalities and Malaise. *Policy Futures in Education*, 10 (2), 219-228.

Casteñeda J G (2006). Latin America's Left Turn. *Foreign Affairs*, 85 (3), 28-43.

Chovanec D M ve Benitez A (2008). The Penguin Revolution in Chile: Exploring Intergenerational Learning in Social Movements. *Journal of Contemporary Issues in Education*, 3 (1), 39-57.

CNN Chile (09/06/2013), Mario Waissbluth: "Tenemos un apartheid educativo". <http://www.cnnchile.com/noticia/2013/06/09/mario-waissbluth-tenemos-un-apartheid-educativo>. Son erişim tarihi, 20.04.2015.

Coşkun M K (2006). Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler. *SBF Dergisi*, 61 (1), 67-102.

De Bruto A B (1998). *Human Rights and Democratization in Latin America: Uruguay and Chile*. Oxford: Oxford University Press.

De Ferranti (2004). *Inequality in Latin America: Breaking with History?*. Washington DC: The World Bank.

Domedel A ve Peña y Lillo M (2008). *El Mayo de los Pingüinos*, Santiago: Ediciones Radio Universidad de Chile.

Ellner S (2004). Leftist Goals and the Debate over Anti-Neoliberal Strategy in Latin America, *Science & Society*, 68 (1), 10-32.

Ercan F (1999). 1980'lerde Eğitim Sisteminin Yeniden Yapılanması: Küreselleşme ve Neoliberal Eğitim Politikaları. İçinde: F Gök (der), *Bilanço '98 Yayın Dizisi: 75 yılda Eğitim*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 23-37.

Fazio H ve Parada M (2010). *Veinte años de política económica de la concertación*. Santiago de Chile: LOM Ediciones.

Ffrench-Davis R (2010). *Economic Reforms in Chile: From Dictatorship to Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.

Ffrench-Davis R (2014). *Chile Entre El Neoliberalismo y El Crecimiento con Equidad*, Santiago: JC Saez Editor.

Frank A G (1976). *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity: Two*

Open Letters to Arnold Harberger and Milton Friedman. Santiago: Spokesman Books.

Frank V (2004) *Politics without Policy: The Failure of Social Concertation in Democratic Chile: 1990-2000*. İçinde: P Winn (der), *Victims of the Chilean Miracle: Workers and Neoliberalism in the Pinochet Era, 1973-2002*. Durham: Duke University Press, 71-124.

Frenkel R ve Damill M ve Rapetti M (2013). *Financial and Currency Crises in Latin America*. İçinde: M H Wolfson ve G Epstein (der), *The Handbook of the Political Economy of Financial Crises*. Oxford: Oxford University Press.

Gauri V (1998). *School Choice In Chile: Two Decades of Educational Reform*. Pittsburg: Pittsburg University Press.

Goldberg P A (1975). The Politics of the Allende Overthrow in Chile. *Political Science Quarterly*, 90 (1), 93-116.

Grugel J ve Riggiozzi P (der.) (2009). *Governance after Neoliberalism in Latin America*. New York: Palgrave Macmillan.

Grugel J ve Riggiozzi P (2012). Post-neoliberalism in Latin America: Rebuilding and Reclaiming the State after Crisis. *Development and Change*, 43 (1): 1-21.

Hardt M ve Negri A (2012). *Duyuru*. ev. A Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı.

Harvey D (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 610, 22-44.

Hitchens C (2001). *The Trial of Henry Kissinger*. New York: Verso.

Joiko S (2011). La Política de Equidad y El Nuevo Sistema de Vouchers en Chile: Reflexiones Críticas. *RMIE*, 16 (50), 829-852.

Karakuş Candan T (2014) *Neoliberal Laboratuvar Şili: Türkiye ile Benzerlikler, Farklar, Kıyaslar*. Ankara: Notabene.

Klein N (2007). *The Shock Doctrine, The Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books.

Koerner L M (2014). Becoming "Like Skin":The Chilean Student Movement and the Making of Radical Student Subjectivity. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Medford: Tufts University.

Kornbluh P (2004). *The Pinochet File: A Declassified Dossier on Atrocity and Accountability*. New York: New Press.

Kritzer B E (2008). Chile's Next Generation Pension Form. *Social Security Bulletin*, 68 (2), 69-84.

Akgemci E (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kış'ının Penguenleri. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 179-216. 213

Kubal M R (2003). The Politics of Education Decentralization in Latin America: Rhetoric and Reality in Chile, Mexico, Argentina, and Nicaragua. *Paper presented at the meeting of the Latin American Studies Association, Teksas.*

La Tercera (01/06/2006). Bachelet Anuncia Profundo Plan de Educación en Medio de Movilizaciones. Son erişim tarihi, 03.04.2015.

La Tercera (19/10/2011). Ministro Hinzpeter invoca la Ley de Seguridad del Estado para quienes participaron en la quema del bus de Transantiago. Son erişim tarihi, 03.04.2015.

Larraín F (1991). The Economic Challenges of Democratic Development. İçinde: P W Drake ve I Jaksic (der), *The Struggle for Democracy in Chile, 1982-1990*. Lincoln: University of Nebraska Press, 279-304.

Leiva F I (2008). *Latin American Neoliberalism: The Contradictions of Post-Neoliberal Development*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Letelier O (1976). The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awfull Toll. *The Nation*, 28 Ağustos. Son erişim tarihi, 22.03.2015.

López R ve Miller S (2008). Chile: The Unbearable Burden of Inequality. *World Development*, 36 (12), 2679-95.

Macdonald L ve Ruckert A (der.) (2009). *Post-Neoliberalism in the Americas*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Millett R L ve Holmes J S ve Pérez O J (2009). *Latin American Democracy: Emerging Reality or Endangered Species?* New York: Routledge.

Morley S A (2001). *The Income Distribution Problem in Latin America and the Caribbean*. Santiago de Chile: United Nations Publication.

OECD (The Organisation for Economic Co-operation and Development) (2014). Chile: Education at a Glance: OECD Indicators. <http://www.oecd.org/edu/Chile-EAG2014-Country-Note.pdf>. Son erişim tarihi, 18.04.2015.

Oppenheim L H (2007). *Politics in Chile: Socialism, Authoritarianism, and Market Democracy*. Colorado: Westview Press.

Panizza F (2009). *Contemporary Latin America: Development and Democracy beyond the Washington Consensus*. London: Zed Books.

Petras J, Leiva F I ve Veltmeyer H (1994). *Democracy and Poverty in Chile The Limits to Electoral Politics*. Boulder: Westview Press.

Raby D L (2007). *Demokrasi ve Devrim: Günümüzde Latin Amerika ve Sosyalizm*. Çev. E. Günçiner, İstanbul: Yordam.

- Riesco M (2007). Pinochet Öldü mü? İçinde: A Topal (der), *Latin Amerika'yı Anlamak: Neoliberalizm, Direniş ve Sol*, İstanbul: Yordam, 148-167.
- Roberts K (1998). *Deepening Democracy?: The Modern Left and Social Movements in Chile and Peru*. Stanford, Stanford University Press.
- Siavelis P M (2009). Executive-Legislative Relations and Democracy in Latin America, İçinde: R L Millett ve J S Holmes ve O J Pérez (der), *Latin American Democracy: Emerging Reality or Endangered Species?*, New York: Routledge, 101-118.
- Siavelis P M ve Sehnbruch K (2009). The Bachelet Administration: the Normalization of Politics. *Center for Latin American Studies, UC Berkeley Working Paper*, 28.
- Sigmund P E (1980). *The Overthrow of Allende and the Politics of Chile: 1964-1976*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Silva E (2009). *Challenging Neoliberalism in Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Silva P (2012). Şili: Akıntıya Karşı Yüzmek. İçinde: G Lievesley ve S Ludlam (der), *Latin Amerika'da Sosyal Demokrasi Deneyimleri*, Çev. F Çoban, Ankara: Phoenix, 301-24.
- Sitrin M (2007) Ruptures in Imagination: Horizontalism, autogestion and affective politics in Argentina. *Policy & Practice: A Development Education Review*, 5, 43-53.
- Skidmore T E ve Smith P H (2005). *Modern Latin America*. New York&Oxford: Oxford University Press.
- Somma N M (2012). The Chilean Student Movement of 2011-2012: Challenging the Marketization of Education. *Interface*, 4(2), 296-309.
- Sotomayor A G (2011). Los Rostros de la Protesta: Actores Sociales y Políticos de Las Jornadas de Protesta contra la Dictadura Militar (1983-1986). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Santiago: Santiago de Chile Üniversitesi.
- Sotomayor A G (2012). Memorias de la Protesta Social en el Chile de la Dictadura Militar (1983-1986). *Nuestra historia: revista de estudiantes de historia de la Universidad de Chile*, 5 (5), 23-56.
- Stahler-Sholk R ve Vanden H E ve Becker M (2014). *Rethinking Latin American Social Movements: Radical Action from Below*. Lanham: Rowman& Littlefield.
- Stiglitz J E (2002). *Globalization and its Discontents*. New York&London: W.W. Norton&Company.
- Taylor M (2006). *From Pinochet to the 'Third Way', Neoliberalism and Social Transformation in Chile*. London: Pluto Press.
- Akgemci E (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışının Penguenleri. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 179-216.

Telesur (4/11/2014). Chile to Have Free Higher Education by 2016. <http://www.telesurtv.net/english/news/Chile-to-Have-Free-Higher-Education-by-2016-20141204-0049.html>, Son erişim tarihi, 03.05.2015.

Valdés J G (1995). *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile*. New York: Cambridge University Press.

Valenzuela A (1999). Chile: Origins and Consolidation of a Latin American Democracy. İçinde: L Diamond, J Hartlyn, J J Linz ve S M Lipset (der), *Democracy in Developing Countries: Latin America*, Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Vegas E (2002). School Choice, Student Performance, and Teacher and School Characteristics: The Chilean Case." *The World Bank Development Research Group Working Papers*.

Verdugo P (2000). *La Caravana de la Muerte: Pruebas a la Vista*. Santiago de Chile: Editorial Sudamericana Chilena.

Wiley B T (2013). The 2006 Penguin Revolution and the 2011 Chilean Winter Chilean students' fight for education reform. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Santa Barbara: University of California.

Winn P (2004) The Pinochet Era. İçinde: P Winn (der), *Victims of the Chilean Miracle: Workers and Neoliberalism in the Pinochet Era, 1973-2002*. Dunham: Duke University Press, 14-70.

Direnışten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü

Ceren Uysal Oğuz, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: cuysaloguz@akdeniz.edu.tr

Senem Atvur, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: senematvur@akdeniz.edu.tr

Özet

Bolivya sahip olduğu doğal kaynak zenginliğine karşın Latin Amerika'daki en yoksul ve az gelmiş ülkelerden biridir. Sömürge dönemi ardından 1825'te bağımsızlık mücadelesinin kazanılması, birbirini izleyen diktatörlük ve demokrasi dönemleri Bolivya'nın diğere Latin Amerika ülkeleriyle ortak yönlerinden sadece bazılarıdır. Öte yandan Bolivya yerli nüfusun en fazla olduğu Latin Amerika ülkeleri arasındadır. 1980'lerden itibaren bölgede özellikle ABD ve uluslararası finans kurumları tarafından dayatılan neoliberal ekonomi politikaları, bu yoksul ülkedeki gelir uçurumunu daha da arttırmıştır. Bu dönemde sınıf bilinci ile sürdürülen mücadelenin yerini 2000'lere gelindiğinde ise yerli halkların hak arayışları almıştır. Özellikle Aymara yerlileri tarafından sürdürülen kimlik mücadelesi ülkedeki toplumsal hareketlerin bir unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Ancak Bolivya'yı uluslararası gündemin üst sıralarına taşıyan en önemli gelişme, 1990'larda Dünya Bankası'nın da talebiyle Cochabamba Belediyesi tarafından su kaynaklarının ve hizmetlerinin özelleştirilmesi sürecidir. Farklı toplumsal kesimlerden özelleştirmeye gelen tepkiler, bir süre sonra *Su ve Yaşam Hakkının Korunması Koordinasyonu*'nun, kısaca *Coordinadora*'nın, ortaya çıkmasına yol açmıştır. Su Savaşları olarak adlandırılan sürecin sonunda yönetim geri adım atmış ve özelleştirme kararından vazgeçmiştir. Bolivya'da toplumsal hareketlerin bir diğere unsuru, *cocaleros* olarak adlandırılan koka üreticileridir. Kokainin hammaddesi olması nedeniyle ABD'nin koka üretimine yasaklama getirme girişimleri, Bolivya'nın özellikle yerli halkları açısından kabul edilemez bir durumdur. Ülke ekonomisinde önemli yeri olan koka üretimi, yerliler tarafından tıbbi, kültürel ve dini amaçlarla yüzyıllardır geleneksel olarak sürdürülmektedir. Koka üreticilerinin mücadelesi, Bolivya siyasal yaşamına en önemli isimlerden birini kazandırmıştır; Evo Morales. Bir Aymara yerlisi olan Morales, Cocaleros lideri olarak başladığı siyasal mücadelesini partisi MAS (Sosyalizme Doğru Hareket - Movimiento al Socialismo) ile iktidara taşıırken, Aralık 2005 seçimlerini %54 oy oranı ile kazanmış ve Bolivya'nın ilk yerli devlet başkanı olarak tarihe geçmiştir. Morales ve MAS'ı iktidara taşıyan süreçte en önemli noktalardan biri, farklı toplumsal kesimlerin sürdürdükleri mücadele ile hem neoliberal ekonomi politikalarına, hem de ülkede 500 yıldır süren yerli halklara karşı ayrımcılığa son verme istekleridir. Bu amaçla bir araya gelen yerli topluluklar, sendikalar, işçi ve köylü federasyonları ortak çıkarlar doğrultusunda gelişen toplumsal hareketlerin önemli örneklerine dönüşmüşlerdir. Bu çalışma ile amaçlanan 2000 yılındaki Cochabamba Direniş'i'nden Evo Morales ve MAS'ın iktidara gelişine kadar geçen süreçte toplumsal hareketlerin rolünü irdelemektir. Farklı kesimlerin neoliberalizm

karşıtlığı ortak noktasında bir araya geldiği ve ulus-ötesi bağlar kurabilen toplumsal hareketler siyasal dönüşümü kolaylaştırmıştır. Bu dönüşümün izleri Bolivya'nın 2009 Anayasası'nda görülebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bolivya, Evo Morales, Cochabamba, Cocaleros, toplumsal hareket.

From Resistance to Power: The Role of Social Movements in Political Transformation in Bolivia

Abstract

Bolivia is one of the poorest and least developed countries in Latin America despite the richness of its natural resources. Following the colonial period, Bolivia gained its independence from Spain in 1825. Successive periods of dictatorship and democracy are one of the main characteristics of Bolivian politics, as well as most of other Latin American countries. On the other hand, in terms of indigenous population, Bolivia is one of the highest ranking Latin American countries. Since the 1980s neo-liberal economic policies imposed by the US and international financial institutions, have increased the income gap in this poor country. The struggles based on class consciousness of the 1980s have been replaced by the struggles for the rights of indigenous peoples in 2000s. In particular, resistance of Aymara people is an important element of social movements for indigenous identity in Bolivia. However, the most noteworthy development regarding Bolivia is the process of privatization of water resources and services by the municipality of Cochabamba as a result of World Bank's demands in the 1990s. In response to the privatization efforts, protests and demonstrations of different social sectors, has led to the emergence of the the Coordinadora in Defense of Water and Life, *Coordinadora* in short. As a result of this resistance movement which is called the Water Wars, the administration has taken a step back and cancelled the privatization decision. Another significant component of the social movements in Bolivia is coca producers who are called *Cocaleros*. Since it is a base ingredient of cocaine, the United States has been trying to prohibit coca production forcing Bolivia to take initiatives in accordance. However, these prohibition efforts are particularly unacceptable for indigenous peoples. Production of coca is important for Bolivian economy. Moreover, for centuries Andes people have been traditionally cultivating and using coca for medical cultural and religious purposes. The struggle of the coca farmers has presented one of the most important figures of Bolivia, Evo Morales into the political life. As an Aymara, Morales began his political career as a Cocalero leader and became the first ever indigenous president in Bolivia, when his party MAS (Movement towards Socialism - Movimiento al Socialismo) won December 2005 elections with 54% of votes. One of the most important aspects of the political process that led to the presidency of Morales is that the continuing struggle of different sectors of society with their strong will against neo-liberal economic policies, as well as their determination to end 500 years of discrimination against indigenous peoples in the country. For this purpose, local communities, indigenous groups, unions, federations of workers and

peasants have joined their forces to create one of the most important examples of social movements in current politics. The aim of this study is to analyze the role of these social movements, especially Cochabamba resistance in 2000s which brought MAS to power and made Evo Morales the first indigenous president of Bolivia. Transnational characteristics and common interests against neo-liberal economic policies of these social movements have helped the political transformation which is reflected in the 2009 Constitution of Bolivia.

Keywords: Bolivia, Evo Morales, Cochabamba, Cocaleros, social movement.

Giriş

1809'da İspanyol sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesine başlayan Bolivya, 1825 yılında Simon Bolivar ordularının desteği ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsız Bolivya'nın tarihi, darbelerle ve iç karışıklıklarla şekillenmiştir. 1952 yılında MNR (*Movimiento Nacionalista Revolucionario*-Ulusal Devrimci Hareket) bir devrim hareketi başlatırken, ülke 1960'lı yılların ortasından 1980'li yıllara kadar askeri cuntalar ya da diktatörlerce yönetilmiştir. 1982'de demokrasiye geri dönen Bolivya ağır bir ekonomik krizle karşı karşıya kalırken, bu durum 1985'ten itibaren IMF tarafından önerilen ve ülkenin yönetici elitleri, iş çevreleri ve askeri yönetimi tarafından da desteklenen neoliberal yeniden yapılanma sürecinin de önünü açmıştır. Bolivya, 2005 yılında ilk kez yerli kökenli bir liderin, Evo Morales'in başkanlığa seçilmesi ile temel politik ve idari yapılanmasında köklü değişiklikler yaşamıştır. Bu çalışma Bolivya'da neoliberal politikaların parçası olarak uygulanan su özelleştirmesine karşı Cochabamba'da gerçekleştirilen direniş sonrasında ülkede Evo Morales'i iktidara taşıyan sürecin nasıl geliştiğine odaklanmaktadır. Çalışma Bolivya örneği üzerinden toplumsal hareketlerin iktidar değişikliğinde oynayabileceği rolü ortaya koymayı amaçlamaktadır. İktidarı ele geçirmeyi hedefleyen devrimci işçi mücadelelerinin bu amaçlarının geri plana itildiği süreçte yeni toplumsal hareketler iktidarı hedef almadan hak mücadelelerine yoğunlaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve neoliberalizmin uygulama alanının genişlediği küreselleşme sürecinde neoliberalizm karşıtlığı toplumsal hareketler açısından yeni bir taban oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda farklı amaçlarla örgütlenen grupların bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal hareketliliğin hak mücadelesinin ötesinde daha kapsamlı bir dönüşüme ivme kazandıracığı iddia edilmektedir. Morales'in iktidara gelişi Cochabamba, Cocaleros ve Aymara Direnişlerinden bağımsız ele alınamayacak, toplumsal hareketliliğin yansımalarını içinde barındıran bir süreçtir. Farklı direniş hareketleri arasında dayanışmanın ve ortak mücadele pratiğinin geliştirilmesi kapsamlı politik dönüşümlerin de altyapısını hazırlamaktadır. Çalışmada 2000'li yılların başından Bolivya'nın politik ve toplumsal yaşamını derinden etkileyen direniş hareketleri incelenecektir.

Bu hareketlerin iktidar değişikliğindeki rolünün ortaya konulması toplumsal hareketlerin taşıdığı politik dönüşüm potansiyelini vurgulamak açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda öncelikle toplumsal hareketlerin tarihsel süreçte geçirdiği değişim kısaca ele alınacaktır. İşçi mücadelelerinden yeni toplumsal hareketlere uzanan yelpaze içinde küreselleşme ile farklı hareketlerin ortak mücadelesinin ön plana çıkışı vurgulanacaktır. Bolivya örneği çerçevesinde ülkedeki toplumsal hareket tabanının 2000’li yılların başından Evo Morales’in iktidara geldiği 2006 yılına kadar sergilediği eylemler kronolojik ve betimsel olarak ele alınacaktır. Bu eylemler farklı toplumsal hareketlerin dayanışmasına sahne olmaları ve iktidar değişikliği yönünde somut hedefleri içermeleri açısından önem taşımaktadır. Morales iktidarı ile yaşanan politik dönüşümün sonucunda oluşturulan 2009 Anayasası bu çalışmada ele alınan toplumsal hareketlerin kazanımlarının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan toplumsal hareketlerin iktidar değişikliği sonrası siyasi otorite ile ilişkisi çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Morales’in iktidara gelmesi toplumsal hareketlerde kesilme yaratmamış, politik uygulamalara karşı muhalif hareketler etkinliklerini sürdürmeye devam etmiştir; fakat bu hareketler ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacağı düşünülerek çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma ile toplumsal hareketlerin sürekliliği dikkate alınarak, farklı hareketler arasındaki dayanışmanın artırılması ve kapsamının genişletilmesinin kökten dönüşümlerin temelini oluşturduğu iddia edilmektedir.

Toplumsal Hareketler: İşçi Mücadelelerinden Küresel Eylemlere

Toplumsal hareketler, en basite indirgenmiş şekliyle politik, ekonomik, toplumsal ya da kültürel bir etken bağlamında bireylerin bir araya gelerek dayanışma içinde ortaya koydukları ve belli bir (olumlu ya da olumsuz) etki (dönüşüm) yaratan tepkilerdir. Fransız Devrimi halk hareketlerinin iktidarı değiştirmedeki somut etkisinin anlaşılmasında dönüm noktasını oluştururken, Sanayi Devrimi’nin ardından “hareket” kavramı fabrikalardaki çalışma koşullarının ve kent yaşamının yarattığı sosyal ve kültürel krizler karşısında (toplumsal) grupların tepkisini niteleyecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Nicholas, 1973: 63). Lecomte (2005: 513-14), toplumsal bir hareketin her şeyden önce, bilinçli, planlı ve bir amaca yönelik, kolektif ve iradi bir eylem olduğunu dile getirmektedir. Katılım, yeniden dağıtım ve tanıma süreçleri doğrultusunda katılımcıların mücadelesine dayanan bu ortak eylem, kamu yararını sağlamak veya kamuya zararlı bir durumu gidermek amacıyla düzenlenebilmektedir (Cefai, 2007: 15). Toplumsal hareketler geniş insan kitlelerini, otoriteye karşı çıkmak için bir araya getirmede etkili rol oynarken (Bush ve Morris, 2008: 142) baskıya direnişi destekleyen, başarıya da ulaşılar yenilgiye de uğrasalar toplumun değerlerini ve kurumlarını değiştiren kolektif eylemlerdir (Castells, 2008: xv, 6).

Siyasal ve toplumsal bağlamdaki değişimler toplumsal hareketlerin amaçlarında, yapısında, katılımcılarında ve eylem repertuarlarında da değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Toplumsal hareketlerin tepkilerini göstermek için uyguladıkları yöntemler toplumsal hareket repertuarını oluşturmaktadır. Repertuar geçmişteki eylemlerde kullanılan yöntemlerin birleştirilmesi ve standartlaştırılması ile belirginleşirken (Tilly, 2008: 17-18) yalnızca eylemcilerin ne yaptıklarını değil başkalarının onlardan beklediğini nasıl yapmayı bildiklerini içermektedir (Tarrow, 2011: 39). Tilly (2008), toplumsal hareketlerin evrimini tarihsel değişimin bütünlüğü içinde ele alırken, hareketlerin ortaya çıkışında bazı şartların oluşmasının gerekliliğine değinmektedir. Buna göre hedef alınan otoriteye karşı ortak hak talebi, çeşitli politik eylem türlerinin (kolektif eylem repertuarı) gerçekleştirilmesi, katılımcıların belli ilkeleri (taleplerinde makul olma, birlik olabilme, etkili bir sayıya ulaşma, birbirlerine ve/veya yönedikleri kitleye bağlılıklarının gösterilmesi) halk önünde uyumla sergileyebilmesi şartlarının bir aradalığı önem taşımaktadır (Tilly, 2008: 17). Bu bağlamda toplumsal hareketlerin politik süreçlerle bağlantısı üzerinde durulmaktadır; bir politik ortamda toplumsal hareket oluşturulduktan sonra diğer ortamlarda da benimsenmesinde model alma, iletişim ve işbirliğinin kolaylaştırıcı rol oynayacağı ortaya konulmaktadır (Tilly, 2008: 22-23). Bu çerçevede toplumsal hareketlerin tarihsel süreç içinde irdelenmesi işçi mücadelelerinden küresel toplumsal hareketlere uzanan değişimde birbirine eklenen unsurları belirginleştirecektir. Farklı amaçlara sahip toplumsal hareketlerin dayanışma ağı çerçevesinde bir araya gelebilmesini sağlayan değişimin irdelenmesi Bolivya örneğinde politik dönüşümde rol oynayan toplumsal hareketlerin ortak mücadele pratiğinin anlaşılabilmesi için de temel oluşturabilecektir.

Tarihsel olarak işçi sınıfının doğuşu, sosyalist ve anarşist paradigmanın yaygınlaşması toplumsal hareketliliği arttıran etkenlerdir. Bu süreçte Marx ve Engels'in teorik altyapısının oluşturulmasına önemli katkı sağladığı işçi sınıfı mücadelesi eyleme geçirilmeye başlamışken, mücadele yöntemleri ve amaçları konusundaki tartışmalar da derinleşmiştir. Üretim tarzı ile iletişim ve ulaşım araçlarında yaşanan bir dizi devrim sonucu gelişen sanayi toplumu burjuvazi karşısında yaşamak için emeğini satmak zorunda kalan modern işçilerden oluşan proletaryayı yaratmıştır (Marx, 1998: 21-22, 65). Sınıf bilinciyle örgütlenmiş işçi parti ve sendikalarının temel aktörler olarak öne çıktığı işçi hareketleri ya da proleter hareketler devrim yoluyla iktidarın ele geçirilmesi, sosyalist ve ardından komünist bir düzen kurulması amacına dayanmaktadır. Sanayileşme sürecinde insanlık dışı koşullarda çalışan ve yaşayan işçi sınıfı, kapitalist sistemi yıkmayı hedefleyen devrimci hareket ile "enternasyonal" bağlamda evrensel mücadele öngörüsünün de temellerini atmıştır. Grevler ve toplu gösteriler

düzenlemek, gerekli durumlarda şiddete başvurmak ve silahlı mücadeleye girişmek bu hareketlerin temel mücadele yöntemleri arasındadır. 19. yüzyıla damgasını vuran işçi hareketleri 20. yüzyılın ilk yarısındaki büyük savaşlar, yeni kuramsal tartışmalar¹ ve değişen politik düzenin etkisi ile merkezi konumunu yitirmeye başlamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu sistemde kapitalist Batı Bloğu içinde Keynesyen politikalar ve sosyal devlet ilkesinin yaygınlaşması işçi mücadelelerinin gerilemesinde rol oynamıştır; refah düzeyi artan işçi sınıfının devrimci yönü törpülenmiş ve mücadele etkinliği azalmıştır (Harman, 2010: 522-24).

Avrupa'da refah politikalarının yaygınlaştığı süreçte sanayi toplumundan, eğitim, sağlık ve iletişim gibi hizmetlerin kitlesel olarak üretim ve dağıtımının merkezi konuma yerleştiği sanayi sonrası topluma geçiş; toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerinde, kişisel ve kolektif tutumlarda değişime neden olurken, yeni bir toplum modeli ve tarihsel eylem sistemi ortaya çıkmıştır (Touraine, 2010: 311, 317). Laclau ve Mouffe (1987: 80) kapitalizmin tarihsel dönüşümünün, sanayi sonrası üretime geçen ülkelerde klasik işçi sınıfının gerilemesine neden olduğunu ve yeni toplumsal protesto biçimlerinin ortaya çıktığını kabul etmektedir. Sanayi sonrası topluma geçiş süreci sınıf ilişkileri ve çatışmalarında değişimi de beraberinde getirirken işçi sınıfının sanayi toplumunda oynadığı merkezi rol, bu bağlamda sanayi sonrası toplumda yeni toplumsal hareketlerin yeni siyasal özneleriyle yer değiştirmektedir (Touraine, 1978: 19-23). Sanayi sonrası toplumda yeni toplumsal hareketlerin özgünlükleri, kültürel yönelimleri ve doğrudan devlet iktidarını ele geçirme amacı taşımamalarından kaynaklanmaktadır (Touraine, 1978: 110-111). İşçi hareketlerinin temel aldığı nesnel sınıf çıkarına dayalı dağıtım meseleleri yerine kültür, kimlik, özerklik, nitelikli yaşam meselelerine odaklanan (Coşkun, 2007: 134) yeni toplumsal hareketler, devrimle iktidarı değiştirmek fikrinden uzaklaşmıştır.² Bunun yerine sosyal demokrat partiler ve sendikaların ücret sorunlarına, çalışan kadınların ve kalifiye olmayan üretici güçlerin durumuna ilgisizliğinin de etkisi ile geri planda kalan kesimlerin seslerini duyuran toplumsal hareketler güçlenmiştir (Arrighi vd., 2004: 86-7).³

Kuramsal olarak sanayi sonrası toplumla özdeşleştirilen bir yaklaşım olmasına karşın, toplumsal hareketlerin odak noktalarında, hedeflerinde, ihtiyaçlarında, katılımcıların ve bireylerin konumunda, örgütlenme biçimlerinde ve eylem yöntemlerindeki "yeni" unsurlar ile belirginleşen yeni toplumsal hareketler Latin Amerika gibi sanayileşmesini tamamlamamış bölgelerde de gözlenmektedir. Harnecker'e göre (2010: 29), neoliberalizme karşı savaşta yeni toplumsal hareketler, özellikle de köylü ve yerli hareketleri ön plana çıkmıştır. Harnecker bu hareketlere örnek olarak Boliviya'da su ve gaz savaşlarını, Arjantin'de içinde küçük

ölçekli iş sahiplerinin, işçilerin, işsizlerin, uzmanların ve emeklilerin bulunduğu *piqeteros* hareketini, Meksikalı çiftçilerin mücadelelerini, “penguenler” olarak adlandırılan Şilili ortaokul öğrencilerini ve neoliberal küreselleşmeye karşı hareketleri saymaktadır. Kültürel ve kişisel kimliklerin inşası, günlük yaşam ve toplumsal ilişkiler, hak talepleri yeni toplumsal hareketlerin odak noktasında yer alırken, amaç iktidarın ele geçirilmesi değil iktidara karşı kültürel hakların ve sivil toplumun savunulmasıdır; bu nedenle çoklukla oturma eylemleri, imza kampanyaları ve kitlesel yürüyüşler düzenlemek gibi barışçı eylem yöntemleri benimsenmiştir. İşçi mücadelelerinin aksine yeni toplumsal hareketler merkezi ve hiyerarşik olmayan bir yapıyı tercih ederken doğrudan demokrasi ve bireyler arasında iletişimin geliştirilmesi ön plana çıkmaktadır (Cohen, 1998; D’Anieri v.d., 1990: 446-47).

Yeni toplumsal hareketlerin yaygınlaşmasının yanında kapitalist dünya ekonomisi devam ettiği sürece, dünya sistemi içinde yer alan tüm devletlerde sınıf mücadelesinin de devam edeceğini dile getiren yaklaşımlar da mevcuttur. Arrighi vd.’nin (2004: 64) görüşleri Soğuk Savaş döneminde ABD etkisindeki hükümetlere karşı devrimci mücadelelerin başlatıldığı Latin Amerika’da somutlaşmıştır. Devlet iktidarının ele geçirilmesi amacını taşıyan sistem karşıtı hareketler baskıya karşı bir direniş olarak öne çıkmaktadır; bağımsızlık mücadeleleri ile güç ilişkileri değişse de refah arttırılamamış, eşitsizlikler ortadan kaldırılamamış ve yeni baskı mekanizmaları oluşturulmuştur (Arrighi, 2003: 1-3). Sanayileşme ve modernleşme süreçlerini hızla tamamlayarak, ekonomik büyüme ile bağımlılıklarından kurtulmayı amaçlayan ve temelde ithal ikameci politikaları benimseyen ülkelerde, uluslararası kuruluşların planları doğrultusunda geliştirilen kalkınma politikalarının ülkelerin Batı’ya, özellikle de ABD’ye bağımlılıklarını arttırdığı, fakirleşmeye neden olduğu vurgulanmaktadır (Cardoso ve Faletto, 1979; Ritzer, 2010: 92-93). 1959 Küba Devrimi bu bağlamda bölge ülkeleri açısından alternatif bir düzenin ortak mücadele ve dayanışma ile kurulabileceğini gösteren ve bölge ülkelerindeki devrimci hareketleri artıran bir etki yaratmıştır. Latin Amerika’daki gelişmeler, sistem karşıtı mücadele içindeki işçi hareketinin etnik, dinsel, kimlik temelli hareketler ve kadın hareketinden bağımsız bir şekilde etki gösteremeyeceğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır (Kalouche ve Meilants, 2008: 234). Bu çerçevede işçi hareketi ile yeni toplumsal hareketlerin ortak bir amaç için ortak mücadele içinde bir araya gelebilmesi siyasi iktidarın dönüşümünde rol oynayabilecek bir unsur haline gelmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren yaşanan küresel değişim toplumsal hareketlere bu yönde yeni bir ivme kazandırmıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile başlayan küreselleşme süreci iletişim, ulaşım ve bilişim teknolojilerindeki devrim

niteliğindeki ilerleme ile dünyanın birbirine bağlandığı; mal, insan ve sermaye hareketlerinin esnekleştiği, bilgiye erişimin kolaylaştığı bir durum yaratmıştır. Farklı yerellikler arasındaki etkileşimin arttığı, yerelin küreseli etkileme gücüne kavuştuğu (McGrew, 2005: 22) küresel sistem içinde yaygınlaşan ve serbest piyasanın gelişimi yönünde devletin rolünün kısıtlanmasını temel alan neoliberal politikalar eşitsizliklerin derinleşmesinde etkili rol oynamıştır. Neoliberalizmin etkisiyle şekillenen politikalara karşı ortaya çıkan yerel toplumsal hareketler küresel sistemin değişimiyle paralel ulus-ötesi etki doğurabilen özelliğe bürünmüştür. 1994 yılında Meksika'nın NAFTA üyeliğiyle başlayan Zapatista Direnişi ve 1999 Seattle Gösterileri toplumsal hareketlerin 21. yüzyılda yeni bir ivme kazanacağına habercileri niteliğindedir. Yaygın olarak "küreselleşme karşıtı hareketler" olarak adlandırılan bu hareketler, temelde küreselleşme olgusunun kendisine değil, neoliberal küreselleşmeye karşı olduklarını belirtirken, ortak noktaları küresel sistemin yarattığı hâkimiyete karşı muhalefet oluşturabilmeleri ve başka bir küreselleşmenin mümkün olduğunu yönündeki görüşleridir (Çetinkaya, 2008: 59; Petras, 2004: 358).

Castells (2008: 190) küreselleşme karşıtı hareketi, "zenginlik, bilgi ve iktidarın küreselleşmesi koşullarında geleneksel demokratik denetimlerin başarısız kalmasının ardından; toplumun kurumları üzerinde denetimi sağlamasını amaçlayan bilinçli bir girişim" olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında değişen direniş çeşitleri, aktörleri, alanları ve stratejileri bağlamında, bu hareketlerin yapısal değişim olasılığı ve potansiyelinin de dikkate alınması gerekli görülmektedir (Mittelman ve Chin, 2005). Neoliberalizm karşıtlığı ortak noktasında birleşen bu hareketlerin ulus-ötesi karakteri, katılımcılarının çeşitliliği, ağ yapısında örgütlenmeleri ve teknolojik yeniliklere adaptasyonları yeni toplumsal hareketlerden farklılaşan özellikleridir. Yerelde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin, mücadele ettikleri sorunların sınıraşan nitelikte, küresel yapı ve problemlerle bağlantılı olduğunu fark etmeleri eylemliliğin küresel düzeye taşınmasında önemli rol oynamıştır (Cohen, 1998: 6). Küresel toplumsal hareketler pek çok farklı gruba bir araya getirerek dağınık ağ örgütlenmesinin yapı taşlarını oluşturmuştur. İşçi hareketlerinin temel örgütlenme birimi olan sendikalar ile insan hakları örgütleri, sivil toplum kuruluşları, anarşistler, çevreciler, feministler, LGBTİ gruplar ya da dini gruplar tek bir otorite altında birleşmek yerine bir ağ yapısı içinde etkileşim kurmaktadır (Hardt ve Negri, 2011: 103; Sommier, 2003: 22, 117-119).⁴ Bu hareketler içinde çatışan politik eğilimlerin ortak bir amaç için bir araya gelebildiği görülmektedir. Farklı önceliklere sahip toplumsal grupları ve hareketleri bir araya getiren amaç neoliberal politikaların yıkıcı etkisine karşı küresel bir dayanışma hareketinin oluşturulması arayışıdır. Varılmak istenen ortak amaçlar ve ihtiyaçların karşılanması için herkesin birbirine karşılıklı yardım ettiği durumu ifade eden "dayanışma"⁵

kavramı (Arslantürk ve Amman, 2000: 359) bu bağlamda neoliberalizmin yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılması ve eşitlik, adalet ve demokrasi temelinde ortak yaşamsal çıkarların korunmasını sağlayacak kapsamlı bir değişimin yapı taşı olarak kabul edilmektedir.⁶

Farklı unsurları ortak bir amaç için, ulusal bağların ötesinde, esnek bir yapı çerçevesinde bir araya getirebilen küresel toplumsal hareketler teknolojiyi etkin kullanmaları, ağ biçiminde örgütlenmeleri, katılımcılarının çeşitliliği, demokrasiyi güçlendirme potansiyelleri ile ön plana çıkmaktadır. Küreselleşme karşıtı hareketlerin küresel norm ve değerlerin hem yaratıcısı hem yargılayıcısı hem savunucusu rolünü aynı anda üstlenebildikleri iddia edilmektedir (Erdi Lelandais, 2009: 80). Bu bağlamda küresel etki doğurabilen toplumsal hareketlerin, yeni toplumsal hareketlerden farklı olarak -neoliberalizm karşıtlığı ekseninde- yerel ve ulusal düzeyde iktidar değişiminde rol oynama potansiyelleri de yükselmektedir. Bolivya'da Cochabamba direnişinden Evo Morales'in iktidara gelişine kadar geçen sürecin incelenmesi 21. yüzyıl başında toplumsal hareketlerin iktidarın dönüşümünde oynayabileceği rolün somutlaştırılmasında örnek oluşturacaktır. Bu hareketlerin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için Bolivya'nın sosyo-politik dinamikleri içinde hangi tabana dayandıkları irdelenmelidir; böylece Bolivya'da işçi mücadeleleriyle gelişen toplumsal hareket birikiminin neoliberalizm karşıtlığına nasıl evrildiği de anlaşılacaktır.

Bolivya'nın Sosyo-Politik Dinamikleri

Bolivya'nın kuruluşundan itibaren toplumsal yapı içinde toprak sahibi elitler ile yerli kökenli köylüler arasında bölgesel ve sınıfsal çatışmalar süregelmiştir. Toprak ya da maden sahibi beyazlar (*Créole/criollo* ya da kökleri sömürge döneminde Avrupa'dan gelen yerleşimcilere dayananlar) ve melezler (*mestizo*) devlet yönetiminde de söz sahibi olurken, ülke politikalarını kendi çıkarları yönünde şekillendirebilmişlerdir (Sanabria, 1999: 536). 1914 yılında kurulan Bolivya Sosyalist Partisi ile 1934 yılında kurulan Devrimci İşçi Partisi ülkedeki toplumsal hareketliliğin örgütlenmesi yönünde yeni bir ivme kazandırmıştır. Sol partilerin temel hedefleri antiemperyalizm, toprak reformu ile özellikle ülke ekonomisinin temel kaynağı olan madenlerin ulusallaştırılmasıdır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yerli hakları da solun ilgili alanındayken, konunun politik mücadele içinde yer bulması ancak 1990'lı yılların sonunda mümkün olmuştur.

Bunun yanında, ülkede politik partilerden daha güçlü ve etkili baskı oluşturan kurumsal yapı sendikalarlardır. Özellikle demokrasi ve sivil hakların geliştirilmesi konusunda askeri yönetim altında sendikalar etkili bir mücadele verirken, sınıf çıkarlarını temel alan bir platform olmaktan öte, ülkedeki tüm sektörleri

içine alan bir mücadeleye girilememiştir (Tapia, 2008: 216-219). Ülkedeki sendikal örgütlenmenin en önemli temsilcisi 1952 yılında kurulan çatı örgüt konumundaki COB (*Central Obrera Boliviana*-Bolivya İşçi Merkezi) ile ana merkeze bağlı en güçlü birliklerden biri olan FSTMB'dir (*Federación Sindical de Trabajadores Mineros de Bolivia*-Bolivya Maden İşçileri Sendikası Federasyonu). İşçilerin yanı sıra tarımla uğraşan köylüler, özellikle koka üreticileri (*cocaleros*) de ülke içindeki önemli bir baskı grubudur. CSUTCB (*Confederación Sindical Única de Trabajadores Campesinos de Bolivia*- Bolivya Kırsal İşçiler Sendikası Konfederasyonu) bu kesimlerin örgütlülüğünün sağlanmasında önemli rol oynarken, FETCTC (*Federación Especial de Trabajadores Campesinos del Trópico de Cochabamba*-Tropik Cochabamba Kırsal İşçiler Özel Federasyonu) koka üreticilerinin hem diğer sendikalar içinde konumunu güçlendiren hem de politik etkinliklerini artıran bir çatı oluşturmuştur.

Bolivya zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasına karşın Latin Amerika'nın en fakir ve az gelişmiş ülkelerinden biri olagelmıştır. Önemli doğal gaz ve çinko rezervlerine sahip Bolivya, 1980'li yılların ortalarından itibaren uluslararası finans kuruluşlarının baskısıyla madenler başta olmak üzere devlete ait işletmeleri özelleştirmeye başlamıştır. Özellikle 1985 yılında değişen ekonomi politikasının yansıması olarak maden özelleştirmelerinin uygulanmaya konulması, sendikaların başını çektiği toplumsal hareketleri tetiklemiştir. Yeni ekonomi politikaları toplumsal muhalefeti artırırken, öngörülen aksine ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm getirmemiş; işsizlik ve bütçe açığı sorunları artarak devam etmiştir (Kohl, 2004).⁷

1986 yılında madencilerin köylü federasyonları ile ittifak halinde başlattıkları grev ve "Yaşam Hakkı" yürüyüşü kentli işçilerden ve kiliseden de destek görmesine karşın hükümet, politikalarından geri adım atmamış; bu ittifak da uzun süreli olamamıştır (Sanabria, 1999: 544-546). Öte yandan göç etmek zorunda kalan işsiz madenciler, yerleştikleri bölgelerdeki toplumsal yapıyı da değiştiren bir rol oynamıştır. Gittikleri bölgelerde kırsal kesime ya da kent çeperine yerleşen eski madenciler örgütlü mücadelelerini başka alanlara da taşımışlardır. Örneğin Cochabamba'nın doğusunda yer alan ve koka üretimi ile öne çıkan Chapare bölgesine yerleşenler için tek geçim kaynağı bu faaliyet olurken, hükümetin, ABD'nin telkini ve uyuşturucu ticaretinin engellenmesi amacıyla koka üretiminin yasaklamak istemesi yeni bir toplumsal hareketin doğuşunu da sağlamıştır (Andersson, 2008: 3). Evo Morales'in politik kimliği de Koka Üreticileri Birliği Başkanlığı sırasında ön plana çıkmıştır.

Bolivya'nın yakın tarihindeki bu örnekler, toplumsal hareketlerin tarihsel süreç içindeki değişimiyle de paralellikler taşımaktadır. Örgütlü işçi mücadelesinin

oluşturduğu toplumsal hareket tabanı eylem pratiği ve kitleleri bir araya getirebilme deneyimi ile sonraki mücadelelerin yapı taşlarını oluşturmuştur. Neoliberal reform süreci, ülke içinde sendikaları ve işçi birliklerin zayıflatırken, kitlesel işçi hareketlerinin gerilemesi yerli halkların kimlik temelli mücadelelerine alan açmıştır (Haarstad ve Andersson, 2009: 13-15, 17). Bu durum post-endüstriyel toplumlarla özdeşleştirilen yeni toplumsal hareketlerin gelişmesini tamamlamış bir toplumda da ortaya çıkabileceğini göstermektedir; öte yandan yeni toplumsal hareketler içinde değerlendirilen yerli hareketlerinin örgütlenmesinde ve eyleselliklerinde işçi mücadeleleri içinde kazanılan deneyimlerin rolü de göz ardı edilmemelidir. Toplumsal ve politik bilincin yükselmesi, yerli hareketlerinin etkinliğini artırırken yerlilerin diğer sınıflarla işbirliği içine girmeleri neoliberal politikaların dönüştürülmesi yönünde atılacak etkili adımlara da temel oluşturmuştur. Tabandan gelen bu hareketler arasındaki işbirliği ve dayanışma, Cochabamba direnişinde olduğu gibi sonuca ulaşılmasını kolaylaştırırken, farklı toplumsal hareketleri de tetikleyebilmektedir. Toplumsal hareketlerin katılımcılarının ve eylem alanlarının genişlemesi taleplerinin karşılanması ve kökten dönüşümler için yapı taşlarını oluşturmaktadır. Örneğin su özelleştirmesine son verilmesi özelleştirilen doğal gazı karşı da toplumsal muhalefeti harekete geçirmiştir; bu durum Başkan de Lozada'nın iktidarı kaybetmesine yol açacak neoliberalizm karşıtı ulusal bir hareketin ortaya çıkmasında da rol oynamıştır (Dello Buono, 2010: 20-21). Ayrıca Morales'in ve partisi MAS'ın (*El Movimiento al Socialismo*-Sosyalizme doğru Hareket) iktidara gelişinde de neoliberalizm karşıtlığı vurgusu etkili bir unsur olmuştur. farklı mücadelelerin ülkede örgütlü mücadelenin etkin olduğunu, sıradan insanların yaşamsal önemdeki hakları için direnmelerinin ve neoliberalizmin olumsuz etkilerine karşı farklı kesimlerin işbirliğinin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

1998 seçimleri ile Bolivya politik sahnesine çıkan MAS, koca üreticileri ve köylü birlikleri temelinde örgütlenmesine karşın, 2000'li yıllarda ön plana çıkan diğer sol ve yerli kimlikli hareketlerle işbirliği içine girerek, hem kırsalda hem de kentlerde anti-neoliberal ve anti-empyralist muhalefet tabanını oluşturmaya başlamıştır (Webber, 2008: 81). Cochabamba direnişi, 2003 yılında "Kara Ekim" olarak anılan hükümetin doğal gaz politikalarına karşı girişilen eylem ve 2005 yılında Aymara ve Quechua yerlilerinin başlattığı özerklik hareketindeki rolü, MAS'ın destekçilerini arttırmıştır. 18 Aralık 2005 tarihinde Bolivya'nın yerli kökenli ilk devlet başkanı Evo Morales, % 54'lük oy oranı ile iktidara gelmiştir. Fuentes (2007) Morales'in iktidara geliş sürecinde Cochabamba Su Savaşı, Altiplano'daki Aymara isyanı ve Chapare bölgesindeki Cocaleros direnişinin, devrimsel mücadeleye ivme kazandırdığını belirtmektedir. Özellikle sömürge

döneminden beri yönetimde söz sahibi olamayan yerlilerin, politik, sosyal ve kültürel kimliklerinin güçlenmesi açısından da MAS önemli bir semboldür. Bu toplumsal hareketlerin incelenmesi MAS'ın iktidara gelişinin yalnızca politik söylem ve ideolojiyle bağlantılı olmadığını, tabandan gelen eylem pratiğiyle de desteklendiğini ortaya koyacaktır.

Su Özelleştirmesi ve Cochabamba Direnişi

1980'lerden itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikaları çerçevesinde Bolivya ekonomisi yeniden şekillendirilirken su politikaları da bu süreçten etkilenmiştir. Neoliberal politikaların ülkede olgunlaşmaya başladığı dönemde, yerel düzeyde su hizmetlerinin özelleştirilmesi yönündeki ilk talebi 1994 yılında Dünya Bankası, Cochabamba Belediyesi'ne ek kredi sağlamanın ön koşulu olarak ileri sürmüştür⁸. 1980'li yıllarda madenlerin kapanmasının ardından yoğun göç almaya başlayan kentte 1990'ların sonunda nüfusun yaklaşık yarısı su şebekesine bağlı değildir. Özellikle yoksul yerli göçmenlerin yaşadığı güney bölgesinde (*Zona Sur*) halk suya erişim için kuyular açarak kendi su şebekesini inşa etmiştir (Spronk, 2007: 12-15). Su kaynaklarının ve hizmetlerinin özelleştirilmesi süreci, diğer ülkelerdeki su hareketleri için sembol haline gelen Cochabamba Su Savaşı'nı başlatacaktır. Bu, Bolivya'daki siyasal ve sosyal örgütlenmeyi köklü şekilde etkileyecek, su hakkının tanınmasına kadar uzanacak uzun soluklu bir mücadele örneğidir.

Eylül 1999'da Cochabamba Belediyesi, ihalede tek teklif veren firma olan (Finnegan, 2002) Aguas del Tunari uluslararası konsorsiyumuna su haklarının tamamını devreden sözleşmeyi imzalayarak, su hizmetlerini özelleştirmiştir. Kasım ayında kabul edilen 2029 Sayılı İçme Suyu ve Kanalizasyon Yasası uyarınca, imtiyaz sahibi şirket sorumluluk alanında bulunan tüm hanelere su sayacı takma hakkını elde ederken; yerel kooperatifler tarafından inşa edilmiş olsalar dahi, köylerdeki su kuyuları, yağmur suyu biriktiren sarnıçlar ile kanallar da su hizmetini yürüten şirketin sorumluluğuna vermiştir (Melançon, 2005: 66-69). Özelleştirmeye ilk tepkiler çevrecilerden, mühendis ve çiftçi sendikalarından gelirken, bu örgütler halk toplantıları düzenleyerek önceliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır⁹. Sivil toplum örgütlerinin uyarıları hükümet ve yerel yönetim tarafından dikkate alınmazken, toplumu alarma geçirmiş; dernekler, su kooperatifleri ile FDTFC'nin (*Federación Departamental de Trabajadores Fabriles de Cochabamba-Cochabamba Fabrika İşçileri Federasyonu*) de katılımı ile "Su ve Yaşam Hakkının Korunması Koordinasyonu" (*Coordinadora de Defensa del Agua y de la Vida*) kısa adıyla Coordinadora oluşturulmuştur. Hareketin başına sözcü sıfatı ile FDTFC Başkanı Oscar Olivera getirilmiş; örgütün merkezi de FDTFC'nin 14 Eylül Meydanı'ndaki ofisi olmuştur¹⁰ (Assies, 2003: 24). Coordinadora hem kırsal hem kentli kesimin taleplerini

bir arada dile getirebileceği bir yapı ortaya çıkarırken, aynı zamanda yönetim kademesindeki dağılım, örgütlü mücadele açısından deneyimli kesimlerin su hakkını bir arada savunmasını kolaylaştırmıştır. Coordinadora sözcüsü Oscar Olivera, Cochabamba halkı olarak taleplerinin yeterli miktarda suya makul bir fiyatla sahip olmak, şeffaf ve dürüst bir yönetim ve işletme olduğunu, yeterli suya erişimin de yoksulların öncelikli olarak yararlandığı bir hak olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Coordinadora'nın söylemlerinde öne çıkan üç temel vurgu kent-kır arasında birlik; neoliberalizme karşı mücadele; (demokrasinin ve bölgeselleşmenin desteklenmesi ile) merkezi yönetimdeki yozlaşmanın reddidir (Melançon, 2005: 77, 110).

Aylık gelirin 100 dolardan az olduğu ve su faturalarının gelirin yaklaşık % 24'ünü oluşturduğu kentte, Ocak 2000'de, özelleştirmenin ardından gelen ilk faturaların gösterdiği gibi, su tarifelerinde yaşanan %200'e yakın artış (Lobina, 2003: 3) yıkım olarak değerlendirilebilecek boyuttadır. Bu durum ticari işletme sahipleri ile orta sınıfa dahi şaşırtmış ve Coordinadora'nın protestolarını desteklemelerini sağlamıştır (Finnegan, 2002). Şirketin artan su faturalarına getirdiği açıklama ise, kentin su sisteminin onarım ve iyileştirme çalışmalarının artışa neden olduğu yönündedir. Aguas del Tunari'nin, faturaların ödenmemesi durumunda suların kesileceği tehdidine karşı, 10 Ocak'ta Coordinadora'nın çağrısıyla büyük bir miting düzenlenmiş, kent çeperi ve kırsal kesimde destek amacıyla kurulan barikatlarla halk direnişi spontane şekilde büyümüştür. Bu gelişmelerin ardından şirket ve Coordinadora arasından merkezi hükümet aracılığıyla yapılan görüşmeler, fiyatların gözden geçirilmesi ve 45 gün içinde 2029 sayılı yasanın değiştirilmesi gibi konularda anlaşmayla sonuçlanmıştır (Assies, 2003: 24-26).

Şubat ayında ise "Cochabamba Su Savaşı" olarak anılacak ve üç büyük direniş ile sonuçlanacak süreç başlamıştır. Bu dönemde ulusal hükümette yaşanan kriz Cochabamba'yı da etkilemiştir. Hükümetin faturalardaki artış oranını % 20'de sabitlemek istemesi protestoları yeniden alevlendirmiştir. Coordinadora'nın düzenlediği ve 50.000 kişinin katıldığı iki gün süren direnişte daha önceki talepler yinelenmiştir. Başkentten gelen polis birliklerinin müdahalesi ile sona eren olaylar sırasında yaralanan ve tutuklananlar olmuştur (Finnegan, 2002). 5 Şubat'ta Cochabamba Başpiskoposu ile Ulusal Ombudsmanın (*Defensor del Pueblo*) arabuluculuğu ile yeni bir anlaşma üzerinde uzlaşmıştır (Assies, 2003: 26-27).

26 Mart 2000 tarihinde Coordinadora gayri resmi bir referandum ile halka danışarak özelleştirmenin onaylanmadığını¹¹ gözler önüne sermesi kendi meşruiyetinin artmasında da etkili olmuştur. Şubat ayında imzalanan ve hükümete 45 günlük süre tanıyan anlaşmanın gereklerinin yerine getirilmemesi

Coordinadora'nın taleplerini sertleştirmesi sonucunu doğurmuştur. Yerel hükümet ve devlet başkanı Hugo Banzer, Cochabamba'daki hareketlerin uyuşturucu kartellerince desteklendiğini, demokratik olarak seçilmiş anayasal hükümete karşı ve yasal düzeni bozmak amacıyla olduklarını ifade ederek (Melançon, 2005: 117) harekete ülke içinden ya da uluslararası sivil toplum kuruluşlarından gelecek desteği engellemeye çalışmıştır.

Aguas del Tunari ile imzalanan sözleşmenin feshedilmesi ve 2029 sayılı yasanın değişmesi talepleriyle Coordinadora'nın yaptığı eylem çağrısı sonucunda 4 Nisan'da başlayan protestolar, farklı kesimlerden ve sınıflardan (yoksullar, orta sınıf mensupları, köylüler) 100.000 kişinin katıldığı ve tüm kenti iki gün boyunca bloke eden halk direnişlerine dönüşmüştür (Spronk, 2007: 16-17). 100'den fazla kişinin yaralandığı gösteriler sırasında 6 Nisan'da O. Olivera'nın da aralarında bulunduğu 22 Coordinadora üyesinin tutuklanması kilisenin de dahil olduğu arabulucuların tepkisini çekerken, gösterileri alevlendirmiştir. 14 Eylül Meydanı'nda toplanan halk, talepleri kabul edilene kadar direnişe devam etmekte kararlı olduğunu göstermiştir. 8 Nisan tarihinde hükümetin sıkıyönetim kararının ardından 17 yaşındaki bir gösterici açılan ateş sonucu vurulmuş ve hayatını kaybetmiştir. Sıkıyönetim ilanı kararında Cochabamba'ya destek için Boliviya'nın başka kentlerine yayılan gösteriler de etkili olmuştur; örneğin Altiplano bölgesinde ve Evo Morales'in başında olduğu Chapare'de koka üreticileri birliği üyeleri destek gösterileri düzenlemiş, barikatlar kurmuşlardır (Spronk, 2007: 17).

Gaz bombalarının kullanılmasına ve göstericilerin üzerine ateş açılmasına karşın devam eden protestolar ve halkın kararlı direnişi sonucunda hükümet, 9 Nisan'da su hizmetlerinin özelleştirilmesinde geri adım atmıştır. Aguas del Tunari ile sözleşmenin feshedilmesinin Boliviya'nın imajını sarsacağı ve bölgenin 10 yıllık süreçte susuz kalacağı (Melançon, 2005: 107) iddiasında bulunan hükümet, 10 Nisan'da Coordinadora'nın taleplerine karşı direnemeyerek, imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesini garanti eden bir anlaşma imzalamıştır. Gösterilerin en militan katılımcıları olan köylü ve çiftçiler, su yasasını değiştiren düzenleme meclisten geçene kadar eylemlerini devam ettirme kararı alırken, 11 Nisan'da geleneksel kullanım hakkını tanıyan 2066 sayılı yeni su yasası yürürlüğe girmiştir (Spronk, 2007: 17; Assies, 2003: 30).

2001 Kasım ayında Aguas del Tunari'nin en büyük ortağı Bechtel firması "Yatırım Anlaşmazlıklarının Düzenlenmesi Uluslararası Merkezi"ne, Boliviya aleyhine şikâyette bulunurken, sivil toplum örgütlerinin, oturumların halka ve sivil toplum örgütlerine açık olması yönündeki talepleri reddedilmiştir (Chatterjee, 2003). Uluslararası finans konularında şeffaflığın geri planda kalabileceğinin

göstergesi olan bu sürecin sonunda Bechtel şikâyetini geri alırken, Bolıvyalı'nın da Aguas del Tunarı'nın de sözleşmenin feshi dolayısıyla herhangi bir tazminat ödememesine karar verilmiştir (Bechtel, 2006).

Cochabamba Su Savaşı, Tapia'ya (2008: 222) göre, "uluslararası sol ve neoliberalizme direniş açısından bir ikon haline gelmiştir". Başlangıçta kentliler ile köylüler arasında protestolarda bir bütünlük yoktur; kentliler fiyatların yükselmesine karşı çıkarken, köylüler ise suyla ilgili yasal düzenlemelerin değiştirilmesi için harekete geçmiştir (Melançon, 2005: 66). Özelleştirme süreci ve Coordinadora'nın kuruluşu ile kent ile kırsal arasındaki ayrım ortadan kalkarken, farklı çıkarlara sahip kesimlerin ortak bir yaşamsal çıkar için bir arada hareket edebildiği ve böylece hareketlerin sonuca ulaşmasının kolaylaştığı gözlenmektedir. Coordinadora'nın belli bir üyelik şartı getirmemesi, toplantı ve gösterilere katılan herkesi üye olarak kabul etmesi katılımı arttıran ve kolaylaştıran bir unsurdur. Kararların kamuya açık alanlarda alınması ve tüm "üyelere" söz hakkı tanınması, gerekli görülen durumlarda halkoylamasına başvurması doğrudan demokrasinin uygulanması açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır (Bustamante, 2004: 43).

Bunun yanında Coordinadora sözcüsü Oscar Olivera, sadece yeni tarifeler için mücadele etmenin yeterli olmayacağını, sistemin bütününe karşı mücadele etmek gerektiğini belirtmiştir (aktaran Melançon, 2005: 99). Bu yaklaşımla hareketin amacının yalnızca su hakkıyla ilgili olmadığı, daha geniş bir perspektifle neoliberalizm karşıtlığının vurgulandığı öne sürülebilir. Sözleşmenin feshinden sonra Coordinadora'nın dağılmaması; kuruluş amaçlarını genişleterek, ulusal düzeyde neoliberal politikalara karşı sürekli bir mücadele içine girdiğini ve Cochabamba zaferinin tüm dünyanın zaferi olduğunu açıklaması (aktaran Melançon, 2005: 141, 146) da bunun somut bir göstergesidir. Varlık nedeni ortadan kalksa da Coordinadora dağılmamış, neoliberalizm karşıtı mücadelesini, örneğin koka üreticilerinin ya da madencilerin direnişine destek olarak, farklı ölçeklerde yürütmeye devam etmiştir.

Olivera, 11 Kasım 2000'de Presencia gazetesine verdiği demeçte Cochabamba su imtiyaz sözleşmesinin feshinin "egemenlik, demokrasi ve halkın sesinin duyurulması için bir örnek olduğunu" belirtirken, kazanılan mücadelenin kazanılacak mücadelelerin habercisi olduğunu da eklemiştir (aktaran Melançon, 2005: 115). Bunun yanında Olivera, 2000 yılında Washington'da düzenlenen IMF ve Dünya Bankası karşıtı protestolara da katılmıştır (Shultz, 2008: 26-27); bu durum hareketin öne çıkan isimlerinin sorunun kaynağında değişiklik yapılması gerektiği algısına sahip olduğunu göstermektedir.

Cochabamba örneği örgütlü toplumun ve organize mücadelenin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Sendikaların ve örgütlü kesimlerin mücadeledeki rolü işçi hareketlerinden elde edilen birikimin önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanında yerlilerin mücadele içindeki rolü dikkate alınarak Cochabamba direnişini yalnızca kimlik ya da hak mücadelesi olarak değerlendirmek yetersiz kalacaktır. Farklı çıkarlara sahip kesimlerin ortak bir yaşamsal çıkar için bir araya gelmesi, politik baskı oluşturmanın ötesinde politik kararlar üzerinde belirleyici ve dönüştürücü etki yaratmakta önemli rol oynamaktadır. Ayrıca toplumun, taleplerini yönetime kabul ettirebilmedeki başarısı başka alanlarda mücadele eden toplumsal hareketler açısından da örnek niteliğindedir. Belediye Başkanı M. Reyes Villa ve Belediye Meclisi bu süreçte toplumun taleplerini algılamakta ve bu yönde karar almakta yetersiz kalmıştır. Başlangıçta Coordinadora'nın meşruiyetini reddetmelerine karşın, daha sonra görüşmeler sırasında taraf olarak kabul etmeleri ve özellikle de Coordinadora'nın toplumsal duyarlılığı harekete geçiren gösterilerine kayıtsız kalamamaları (Bustamante, 2004: 42), Coordinadora'nın meşruiyet sorununu ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda farklı toplumsal kesimlerin ortak mücadele pratiği geliştirebilmesi devlet başkanının istifasına kadar uzanan etkili bir değişim yaratabilmiştir. Toplumsal hareketler arasında dayanışmanın artırılması ve mücadelelerin ortak bir hedefe yönlendirilmesi yeni toplumsal hareketlerin geri plana ittiği iktidarın dönüştürülmesi düşüncesini de yeniden gündeme getirmektedir.

Cocaleros - Koka Üreticileri Hareketi ve Yerli Halklar

2014 yılı verilerine göre yaklaşık 10 milyon 630 bin nüfuslu Boliviya'da, ülke nüfusunun çoğunluğunu yerliler oluşturmaktadır. Nüfusun % 30'u Quechua, % 25'u Aymara yerlisidir. % 30 oranında yerli ve beyaz melezi *mestizo* yer alırken, nüfusun % 15'i beyazlardan oluşmaktadır (The World Factbook-Bolivia, 2014). Boliviya tarihi boyunca ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak beyazların ve mestizoların baskısı altına yaşayan yerli halklar, 1980'li yıllardan itibaren ülkenin doğusundan başlayarak örgütlenerek, 1990'da toprak reformu, yerli kimliğinin tanınması ve kurucu meclis önerisiyle harekete geçmişlerdir. Madencilerin ya da işçilerin yerlilerden aldığı destek toplumsal hareketlerin güçlenmesi açısından önem taşımanın yanında hareketlerin genişlemesi hedefin "direnişten iktidara" yönelmesini kolaylaştırmıştır (Fuentes, 2007).

Yerli halklar açısından politikadaki en can alıcı tartışma konulardan biri koka üretimidir. Koka üretimi, Boliviya ekonomisi açısından da büyük önem taşımaktadır. And Dağları'nın yerli halkları yüzyıllardan beri kendileri için kutsal anlamlar da taşıyan kokayı, geleneksel yöntemlerle, tıbbi ve dini amaçlarla yasal olarak üretmektedir. Koka bitkisi kokainin de hammaddesi olduğu için ekimine kısıtlama getirilmek istenmektedir. Koka üreticileri içinde ön plana çıkan yerli

grup Aymaralardır; aralarında eski madencilerin de yer aldığı grup, dayanışma anlayışları, anti-emperyalist söylemleri ile mevcut sendikanın yerel bir güç olarak hareket etmesini sağlamıştır. 1994 yılında koka üreticilerinin gerçekleştirdiği direniş, ülke içinde ve dışında, farklı kesimlerden destek görmüştür (Sanabria, 1999: 552-553). 1980'lerin başında koka üreticilerinin örgütlendiği altı sendika mevcutken, Morales önderliğindeki federasyon çerçevesinde bu sendikaların bir araya gelmesi bir yandan üreticilerin direniş gücünü arttırırken, diğer yandan sendikaları emperyalizme karşı duruşun merkezi konumuna getirmiştir (Fuentes, 2007).

1980'li yılların başında Bolivya'da işbaşına gelen iktidar ABD destekli politik değişimin de önü açmıştır. Bu süreçte ABD'nin "uyuşturucuyla mücadele" politikaları paralelinde, koka üretimine kısıtlama getirecek düzenlemeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Dünyanın ikinci büyük koka üreticisi olan Bolivya'da yüzlerce yıldır yerli topluluklarca çeşitli amaçlarla kullanılan koka bitkisi, yoğunlukla Chapare ve Yungas bölgelerinde yetiştirilmektedir. Kokanın, sentetik bir uyuşturucu olan kokainin de hammaddesi olarak kullanılması ve ABD'deki kokain pazarının %15'inin Bolivya kaynaklı olması nedeniyle, ABD'nin desteği ile 1983'te koka üretimini kısıtlayacak beş yıllık program ve ilgili yönetmelik yayımlanmıştır (Hudson ve Hanratty, 1989). 1988 yılında kabul edilen 1008 sayılı yasa bu düzenlemelerin ilkidir. Devlet tarafından belirlenen bölgelerin dışında -yerli nüfus tarafından geleneksel olarak yapılan koka üretiminin önemli bir kısmını kapsayan alanlar da dahil- yapılan koka üretimi yasadışı ilan edilmiştir. Bu durum koka üreticileri arasında ortak kimlik duygusunun güçlenmesini sağlarken, oluşturulan birlikler arasındaki etkileşim tepkilerin toplumsal harekete dönüşmesini kolaylaştırmıştır (Ochoa, 2012: 87). Cocaleros hareketinin emperyalizm ve neoliberalizm karşıtlığına yaptığı vurgu etkisinin ülke çapına yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Koka üreticilerinin mücadelesinde en önemli aktör üretici federasyonu olan FETCTC'dir. Aymara kökenli yerlilerin etkisinin yoğun olduğu örgüt, Bolivya'nın ilk özerk köylü konfederasyonu olan CSUTCB içinde de etkin konuma gelmiştir. 1987 yılında FETCTC, CSUTCB içinde kokanın kültürel değerini ve geleneksel kullanımını korumaya yönelik bir komisyonun kurulması yönünde ikna edebilmiştir. Bunun yanında, ülkenin en önemli sendikal örgütü olan COB içinde de koka üreticilerinin etkisi artmaya başlamıştır (Ochoa, 2012: 101-102). Koka üreticilerinin COB içinde aktif olmalarını sağlayan bir diğer faktör ise bu insanların önemli bir kısmının madenlerin kapanmasıyla işsiz kalan madenciler olmasıdır (Healy, 1988: 109). Sendikal mücadele deneyimine sahip eski madencilerin eylem pratiği cocaleros mücadelesinin örgütlülüğünde önemli rol oynamıştır; fakat bu kez eylemcileri birleştiren unsur sınıf kimliğinden çok yerli kimliğidir.

Bunun yanında koka üreticilerinin mücadelesinde de tabandan örgütlenme ve katılımcılık öne çıkan unsurlardır. Mücadelelerin örgütlenmesinde etkin rol üstlenen üretici sendikaları içinde kararlar doğrudan demokrasiyi güçlendirecek şekilde, yerel örgütlerden merkeze aktarılan talepler ve müzakereler ile alınmaktadır. Sendikaların ortak görüşü hükümete ulaştırıldıktan sonra talepleri yönünde karar çıkmaması durumunda doğrudan eylem yöntemi olarak gösteri yürüyüşleri ve yol kapatma eylemleri gerçekleştirilmektedir (de León, 2010: 45-54). Yerli halkların Bolivya'daki mücadelesi yalnızca bir kimlik mücadelesi olarak algılanmamalıdır. Yüzyıllarca sömürülen yerliler mücadele içinde örgütlenme ve kimliklerini savunma bilinci edinmenin yanında kapitalist devletin politik baskısına karşı sınıf tabanlı mücadeleyle paralellik kurmanın önemini de kavramışlardır. 2003 ve 2005 yıllarında petrol ve doğal gaz kaynaklarının özelleştirilmesine karşı La Paz ve El Alto bölgelerinde başlayıp ülkenin diğer kentlerine de yayılan "Gaz Savaşları" ve "Kızıl Ekim" olarak adlandırılan direnişler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Kırsal bölgelerde ve kent çeperinde yaşayan yerliler, sendikalar, sol gruplar ve kentli örgütlü-örgütsüz kesimlerin ortak mücadelesi açlık grevleri, başkente ulaşan otoyolların % 90'ının kapatılmasına, sanayi tesislerinde üretimi durduran grevlerin düzenlenmesine ve kent merkezlerinde güvenlik güçlerinin sert müdahalelerde bulunduğu gösteri ve eylemlere sahne olmuştur (Webber, 2011). 2003'te yaşanan sıkıyönetim ve onaltı kişinin yaşamını yitirmesine neden olan sert müdahaleler sonrasında Devlet Başkanı Sánchez de Lozada ve Ekonomik Kalkınma Bakanı Jorge Torrez istifalarını sunmak zorunda kalmıştır. Bu direniş toplumsal muhalefeti bir araya getiren kararlı direnişlerin iktidar değişikliğinde attığı ilk somut adım olarak öne çıkmaktadır. 2005 yılındaki direnişte ise altmış yedi kişi hayatını kaybetmiş, gösterici gruplar da güvenlik güçlerinin sert müdahalelerine dinamit kullanarak karşılık vermiştir. Kitlesele toplumsal direniş Devlet Başkanı Carlos Mesa'nın istifasıyla önemli bir kazanım elde etmiştir. Toplumsal hareketlerin dinamizmi ve kararlığı neoliberal politikalara alternatif oluşturacak, direnişlerde bir araya gelen kesimlerin taleplerine karşılık verecek politik dönüşümün yapı taşlarını böylece oluşturmuştur. Bu noktada işçi mücadeleleriyle edinilen deneyim sonraki dönemde yerli kökenli toplumsal hareket tabanını güçlendiren bir unsur olmuştur. Bunun yanında yerlilerin mücadelelerinin kimlik sorunlarının ötesinde ortak çıkar ve neoliberal politikalara karşıtlık eksenine kayması hareketlere toplumsal desteğin genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Bu destek devlet yöneticilerinin istifasından daha etkili bir dönüşüm yaratacak, sosyalizm söylemine sahip bir hareketin demokratik yollarla iktidara taşınmasını sağlayacaktır.

Morales İktidarı ve Politik Değişim

Evo Morales, 18 Aralık 2005'te yapılan genel seçim sonucunda %54 oranında oy olarak başkan seçilmesinin ardından 22 Ocak 2006'da yemin töreniyle göreve başlamıştır. Törende yaptığı konuşma ülkedeki tarihi dönüşümün izlerini taşımaktadır. Bolivya'nın ilk yerli başkanı Morales, bu önemli konuşmada o güne değin devletin yerli halklara yönelik izlediği politikalarının değişeceğini, 500 yıllık yerli direnişinin sona erdiğini, gelecek 500 yılın Amerika kıtasında yerli halkların iktidarı olacağını ifade eder. Bu değişimin demokrasi içinde gerçekleşeceğini söyleyen Morales, "çünkü biz yerliler kindar insanlar değiliz" diyerek demokrasinin, sömürgecilik ve yolsuzluğun sona erdirilmesi için en iyi yol olduğunu belirtir. Morales'e göre su, koka ya da doğal gaz, tüm doğal kaynaklar üzerinde geçmiş hükümetlerin izledikleri özelleştirme politikaları, Bolivya halkının bilinçlenmesini sağlamıştır. Bu politikalar sayesinde insanlar, hakları için direnmeyi ve ortak bir amaç için mücadele etmeyi öğrenmişlerdir. İzlenen neoliberal ekonomi modelinin başarılı olmadığını gören Bolivya halkının kendisini iktidara getirdiğini ifade eden Morales, artık "ithal" Amerikan politikalarına koşulsuz boyun eğilmeyeceğini, kalkınma ve büyüme için gereken politika ve yasal düzenlemelerin "içeride" belirleneceğini söyler. Morales'in konuşmasında değindiği önemli bir konu da koka üretimidir. Uyuşturucu ticaretinin dünyada yol açtığı zararın kendi ülkelerine de ihraç edildiğinin altını çizen eski *cocalero* Morales, seçim kampanyasında da dile getirdiği ABD ile "sıfır koka" değil "sıfır uyuşturucu ticareti" sağlayacak bir anlaşmanın yapılması önerisini de yineler (Gómez, 2006: 140-146). Görüldüğü gibi Evo Morales'in göreve başlama konuşması, hem kendisini ve MAS'ı iktidara taşıyan toplumsal hareketlerin, yerliler, Cochabambalılar, maden işçileri, koka üreticileri gibi farklı unsurlarına bir saygı duruşunu, hem de yeni hükümetin izleyeceği politika değişiminin belirtilerini içermektedir.

1 Mayıs 2006'da Evo Morales, hükümetin, ülkenin doğal kaynaklarını ulusallaştırmayı hedeflediğini açıklamıştır. Bu açıklama, doğal kaynakları ortak mal olarak kabul eden anayasa değişikliğinin de ilk sinyallerinden biridir. 7 Şubat 2009 tarihinde kabul edilen Anayasa'nın başlangıç bölümünde "sömürgeciliğe karşı yerli ayaklanmasından ve bağımsızlık döneminde halkın özgürlük mücadelesinden, yerlilerden, sosyal ve emek yürüyüşlerinden, su ve ekim savaşlarından, ülke ve bölge için yapılan mücadelelerden esinlenerek" yeni bir devletin inşa edildiği vurgulanmaktadır (Özlüer, vd.: 2012: 139). Böylece tarihsel ve güncel toplumsal hareketler, yeni Bolivya Anayasası'nın kurucu unsurları olarak yer almıştır. Bu noktada devletin toplumsal hareket tabanına dayanarak yeniden inşasına yapılan vurgu farklı toplumsal mücadelelerin dayanışma ve ortak eylem yoluyla kapsamlı dönüşümlerin hayata geçirilmesinde etkili olabileceğini de göstermektedir.

2009 yılındaki Anayasa değişikliği ile “Bolivya Çokuluslu Devlet”inde, İspanyolca ve 36 yerel dil resmi olarak tanınmıştır. Ülke başkanlık sistemi ile yönetilmesine karşın federal bir devlet değildir. Anayasa’da da Bolivya’nın “Üniter Sosyal Devlet” olduğu ifade edilirken, 9 bölgeye (*departamentos*) ayrılan idari yapılanma içinde bölge valileri seçimle belirlenmesine karşın, merkezi örgütlenmenin politik ve ekonomik gücü önem taşımaktadır. İki meclisten oluşan yasama organının “Ulusal Kongre” olan adı Evo Morales’in seçimi ile “Çokuluslu Meclis” olarak değiştirilmiştir (The World Factbook-Bolivia, 2014; U.S. Department of State, 2014). Anayasada Bolivya’nın yerli köylü ulusları ve yerli kültürünün önemi birçok maddede vurgulanmaktadır. Bu durum aslında yüzyıllarca geri plana itilen ve dışlanan yerli kimliğinin toplumsal mücadele ile elde ettiği bir politik başarıdır.

Benzer şekilde, 2009 Anayasası’nın 16/I maddesi, herkesin suya erişim hakkı olduğunu kabul etmektedir. 20/I maddesinde ise herkesin evrensel ve eşitlikçi olarak temel su, kanalizasyon, elektrik, gaz, posta ve iletişim hizmetlerine erişim hakkı olduğu belirtilmiştir. 20/III maddesinde ise “suya ve kanalizasyon hizmetlerine erişim insan hakkıdır” denmiştir (Özlüer vd., 2012: 148-150). Bolivya’nın toplumsal yapısı içinde yerli geleneklerin, eşitlik, dayanışma ve demokrasinin temel ilkeler olarak benimsenmesi Anayasa değişikliğinde de etkisini göstermektedir; örneğin yerli kültüründe su “doğa ana”nın kanı olarak kabul edildiği için hiç kimseye ait değildir (Uhel, 2009: 55). Anayasa’daki ilkeler hem yerli gelenekle uyumluluk taşımakta, hem de suyun kâr amacı için kullanılamayacağı vurgulanarak Cochabamba direnişinin hedefleriyle örtüşmektedir.

Ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan petrol ve doğalgaz kaynaklarının ulusallaştırılması konusunda ise etkili adımlar atılamamıştır. Bu yöndeki vaatlere karşın 2006 yılında maden direnişi sırasında işçilerin istemlerinden çok sermayenin çıkarını koruduğu öne sürülen MAS’ın, iktidara geldikten sonra kapitalizmle uzlaşa içine girerek sosyalizmden uzaklaştığı yönünde eleştiriler artmıştır (Webber, 2008). Bu durum ülkedeki toplumsal hareket tabanının aktif ve eleştirel tutumunu ortaya koymaktadır.¹² Devletin petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla elde ettiği gelirin eğitim yoksul ailelere okul yardımı, okumazmanın yaygınlaştırılması, yetersiz beslenmeyle mücadele, anne ve çocuk sağlığı gibi sosyal projelerin geliştirilmesinde kullanılması (Kaup, tarihsiz: 26-27), eleştirilere rağmen iktidar değişikliğinin toplumcu yansımalarını da içinde barındırmaktadır. Öte yandan neoliberalizm karşıtlığının güçlü bir toplumsal tabana yayıldığı, iktidar değişikliğinde rol oynadığı ülkeler dahi küresel sistemin kompleks yapısından bağımsız hareket edememektedir. Ticaretin esnekleşmesi, kuralların uluslararası anlaşmalarla düzenlenmesi ve karşılıklı bağlanmışlığın

artması devletlerin hareket alanını sınırlamaktadır. Hükümetlerin politik gündemleri küresel sistemin gerçekleri ile çatışabilmektedir; bu durumda ülke içindeki sosyo-politik önceliklerin yerine getirilmesi amacıyla Bolivya örneğinde görüldüğü gibi, neoliberal sistemle belli noktalarda uzlaşılması kaçınılmaz hale gelmektedir. Devlet içindeki iktidar değişikliğinin hedefinde neoliberal politikalar olsa da bir devletin ya da herhangi bir devlet içindeki toplumsal hareketlerin neoliberalizm gibi rekabetçi bir küresel sistemle tek başına mücadele etmesi ya da kendini sistemden tamamen yalıtması söz konusu değildir. Bu durum iktidar değişikliğinin etkisini yadsımak ya da toplumsal hareketlerin başarısını etkisizleştirmek anlamını taşımamaktadır. Aksine, ekonomik ve politik gerçeklerden yola çıkarak neoliberalizm karşıtlığının ülke sınırlarını aşarak küresel bir mücadele ile sistemi hedef almasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda neoliberalizm karşıtlığı ekseninde bir araya gelerek Bolivya'da olduğu gibi iktidar değişikliğinde rol oynayan toplumsal hareketlerin hedeflerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için küresel bir mücadele içinde örgütlenmeleri önem taşımaktadır. Neoliberal politikalar ülkedeki iktidar değişikliği ile sınırlandırılabilen ya da olumsuz etkileri törpülenebilmektedir. Öte yandan neoliberal politikaları ortadan kaldırabilmek için küresel sistemi sorgulayacak ve alternatif sistemi kurgulayacak küresel toplumsal hareketlere ihtiyaç vardır. Farklı toplumsal hareketlerin bir ülke içinde bir araya gelmesi etkili sonuçlar doğurabiliyorsa küresel anlamda dayanışma ve ortak mücadelenin geliştirilmesi köklü dönüşümlerin yaratılmasında etkili olabilecektir.

Sonuç

İspanyol sömürgesi olma geçmişine sahip Bolivya'da demokrasinin gelişimi, askeri ve sivil cuntalar ile sekteye uğramıştır. Bunun yanında siyasal kayırmacılık, yolsuzluklar, yerli kimliklerin tanınmaması gibi sorunlar da demokrasinin yerleşmesini engellemiştir. Buna karşın toplumsal mücadelenin yarattığı örgütlü toplum modeli, Bolivya'nın tabandan gelen demokrasi taleplerinin ve neoliberal politikalara karşı direnişin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bolivya'da 1970'li yıllardan itibaren sol söylem içinde demokrasi mücadelesinin de başlaması, toplumsal mücadelelerde askeri yönetime karşı demokrasi ve özgürlük savunusunu da beraberinde getirmiştir. 1980'lerden itibaren ise özelleştirme karşıtlığı ve neoliberalizme karşı işçilerin mücadelesi ivme kazanmıştır. 1990'lı yıllarda bu hareketlerin yanı sıra yerli hakları için mücadele eden örgütler ile koka üreticileri seslerini yükseltirken, farklı kesimler arasında ortak çıkarlar temelinde kurulan ittifaklar, toplumsal hareketlere güç kazandırmış, 2000'li yıllarda Bolivya siyasal hayatını temelden etkileyecek MAS'ın doğuşunda da önemli rol oynamıştır.

Geleneksel sendikal örgütlenme ve işçi mücadeleleri toplumsal hareketler açısından önemli bir temel sağlarken, koka üreticileri, yerliler gibi hakları için mücadele eden yeni toplumsal hareketler¹³ de ortaya çıkmıştır. Örgütlü kesimlerin ve farklı toplumsal aktörlerin işbirliği toplumsal hareketlerin taleplerini gerçekleştirecek sonuçlar almasında belirleyici olabilmektedir. 2000 yılında Cochabamba’da yaşanan su savaşı, neoliberal su politikalarının değiştirilmesi yönünde atılan ilk somut adım olmuştur. Hareketin benimsediği yöntemler (repertuar) faturaların ödenmemesi, barışçı gösteriler ve imza kampanyalarına dayanırken; yönetimin sert müdahalesi hareketin, kararlılığını göstermek açısından direnişini sertleştirmesine neden olmuştur. Hareketin katılımcıları arasında sendikalar, köylü örgütlenmeleri, yerli girişimler ile farklı gruplar yer almaktadır. Cochabamba, farklı kesimlerin bir araya gelerek ortak çıkar çerçevesinde direnişi ile örgütlü toplumun taleplerini elde etme yolunda nasıl başarı kazanabildiğinin bir örneğidir. Bu mücadelede çıkarları uzlaşmaz kabul edilen kentli ve köylülerin bir arada yer alması ortak hareketin gücünü göstermektedir; böylece yerel yöneticiler, öncelikleri toplumsal taleplerle çelişmesine karşın, tabandan gelen hareketlere direnememişlerdir.

Toplumsal hareket tabanının genişlemesi, ortak mücadele dinamiklerinin geliştirilmesi işçi mücadeleleri ile yeni toplumsal hareketlerin birbirinin tamamlayıcısı olabileceğini göstermektedir. Farklı toplumsal hareketlerin birlikteliği kapsamlı dönüşümlerin de tetikleyicisi olabilmektedir. Hem yerli hem sosyalist kimliğe sahip ve toplumsal hareketler içinden bir isim olan Evo Morales’in başkanlığa seçilmesi bu birlikteliğin en somut yansımasıdır. İktidarın Anayasa hazırlık aşamasında toplumun tüm kesimlerini sürece dahil etmesi toplumsal hareketlerin talepleri arasında yer alan katılımcı demokrasinin geliştirilmesi yönünde atılan önemli bir adımdır. Morales iktidarında da yerlilerin, madencilerin karşı oldukları politikalara yönelik tepkilerini sürdürmeleri, toplumsal hareket dinamiklerinin yerleştiğinin göstergesidir. Perulu köylü hareketinin lideri Hugo Blanco (2006), merkezi olarak örgütlü bir yapıyla değil (örgütlü bir komünist parti aracılığıyla değil) halk mücadeleleri ile ve seçim yöntemini kullanarak iktidara gelen Morales’in, yerlilerin de dahil olduğu farklı toplumsal kesimleri içine alan Kurucu Meclis ile Anayasa yapım süreci çerçevesinde Bolivya Devrimi’ni gerçekleştirdiğini öne sürmektedir.

Evo Morales’in başkanlığa seçilmesi ile ülkenin temel politik ve idari yapılanmasında köklü değişiklikler yaşanırken, bu değişim kuşkusuz sadece Morales ya da partisi MAS’ın politikalarıyla açıklanamayacak kadar derindir. Ülkedeki toplumsal hareketlilik ile tabandan gelen talepler bu değişimin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Neoliberal politikaların etkisinde şekillenen, ABD’nin çıkarları açısından birincil öncelik verdiği bölgelerden biri olan Latin

Amerika'da, sosyalist eğilimli, farklı kesimleri bir arada temsil edebilen bir partinin iktidara gelmesi toplumsal hareketlerin politik düzeni değiştirmedeki rollerinin ve kararlılıklarının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

MAS ve Evo Morales'in iktidara yürüyüşünde toplumsal hareketlerin ve direnişlerin taleplerinin dikkate alınması, farklı mücadelelerle dayanışmanın sağlanması etkin rol oynamıştır. Bunun yanında kentli ve kırsal hareketlerin ortak mücadelesinin yaygınlaşması direnişin sonuca ulaşmasında etkili unsurlar arasındadır. Öte yandan iktidarın el değiştirmesi, toplumsal tabana dayalı yeni bir anayasanın hazırlanması toplumsal direnişin son bulduğu anlamını taşımamaktadır. Toplumsal hareket dinamikleri yarattıkları etkinin bilinciyle Morales iktidarında da muhalif eylemlerini ve farklı mücadelelerini sürdürmektedir. Bu durum taleplerini elde eden toplumsal hareketlerin sona ereceği anlamını taşımadığını, aksine ortak direniş yoluyla taleplerin elde edilmesinin farklı mücadeleler için örnek oluşturduğunu göstermektedir. Toplumsal hareketliliğin ivme kazanması iktidarın denetlenmesi, muhalefetin taleplerinin duyurulması ve mücadele pratiğinin canlı tutulması yönleriyle doğrudan demokrasinin yerleşmesi ve neoliberal politikalar karşısında alternatiflerin yaratılmasında etkili olabilecek bir potansiyele sahiptir. Bolivya örneği toplumsal hareketlerin devrim yoluyla olmasa da iktidarın el değiştirmesinde etkin rol oynayabildiğinin görülmesi açısından önem taşımaktadır. Bu noktada eylem pratiğine sahip örgütlü işçi sınıfının köylü ve kentli yeni toplumsal hareketlerle neoliberalizm karşıtlığı ortak noktasında ittifakının iktidarın el değiştirmesinde etkin rol oynadığı belirtilmelidir.

Öte yandan Morales iktidarı alternatif politikalar geliştirmekle birlikte neoliberalizm karşıtı talepleri tam olarak karşılamada yetersiz kalabilmektedir. Bu durum karşılıklı bağımlılığı artıran küresel sistemin esnek yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. 21. Yüzyılda hiçbir devlet küresel sistemin dinamiklerinden bağımsız hareket edememektedir. Bu durum toplumsal hareketler açısından yeni bir meydan okumayı da içinde barındırmaktadır. Yerel ya da ulusal iktidarın değişimi neoliberalizme direnişte önemli bir adım olmakla birlikte yetersizdir. Sosyalist bir iktidar dahi küresel sistemin dışında kalamamakta ve uzlaşy yolları aramaktadır. Bu nedenle neoliberalizm karşıtlığı ortak noktasında birleşen, işçi mücadelelerinden yeni toplumsal hareketlere uzanan yereldeki toplumsal hareketlerin küresel mücadele içinde bir araya gelmesi ve küresel direnişin örgütlenmesi, iktidar değişikliğinden daha etkili sonuçlar doğuracak, alternatif eşitlikçi bir küresel sistemin kurulmasında rol oynayabilecektir.

Sonnotlar

¹ İdeoloji ve politikayı toplumsal ve sınıfsal temelden ayıran, ekonomi ve politika arasındaki özdeşliğin zorunlu olmadığını öne süren revizyonist yorumların yaygınlaşması işçi sınıfının ayrıcalıklı konumunu sorgulayarak (Wood, 2006: 20) sosyalizm mücadelesinde yöntem sorununu tartışmaya açarken, Birinci Dünya Savaşı ile güçlenen ulusal çıkar fikri enternasyonal işçi mücadelesi idealini geriletmiştir (Encyclopedia of Marxism, 2012). 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi Lenin'in sınıf mücadelesinde devletin rolüne ağırlık verilmesini öngören yaklaşımını öne çıkarırken, Sovyetler Birliği'nin kuruluşu devrimci mücadeleler içinde yöntem farklılıklarının derinleşmesinde etkili olmuş; devrimci mücadele ile sosyal demokrasi arasındaki ayrımı da genişletmiştir.

² Arrighi vd.'ne göre (2004: 88, 96), yeni toplumsal hareketleri kurumsallaştıran 1968 hareketidir. ABD'nin hegemonik gücü yanında Sovyetler Birliği'nin düzenle işbirliği içine girmesi, iktidara gelen sistem karşıtı söyleme sahip hareketlerin vaatlerini gerçekleştirmemesi gibi nedenlere dayandırılan 1968 hareketlerinin "kültürel bir şok" yarattığı öne sürülmektedir (Wallerstein, 2011: 147-49). Bu kültürel şok, dünya sisteminin değiştirilmesine yönelik enternasyonal bir harekete dönüsememiştir.

³ Wallerstein'a göre (2011: 122-123), 20. yüzyıl ortalarına kadar sistem karşıtı hareket içindeki "işçiler" bir ülkenin hâkim etnik grubuna mensup erkeklerden oluştuğu için kadınlar, etnik, dilsel, dinsel gruplar kendi örgütlenmelerini kurmak zorunda kalmışlardır. Bu kesimler sistem karşıtı mücadele içinde olsalar da aynı zamanda işçi örgütleriyle rekabet etmeye ve onlara muhalif konuma gelmeye başlamışlardır. Kendi talepleri için mücadele ederken, diğerlerinin taleplerini görmezden gelmeye başlayan hareketler toplumu değiştirmek ve devleti kontrol etmek gibi amaçlara ulaşamamıştır (Wallerstein, 2011: 131).

⁴ Genişleyen ortak mücadele paydası Hardt ve Negri'nin "çokluk" olarak adlandırdığı yapıyla benzerlikler taşımaktadır. Çokluk, çoğulluğun iletişiminden ve işbirliğinden doğabilecek kolektif aklın yansıması olarak farklılıkların, tekilliklerin ortak paydada hareket edebildiği bir oluşumdur. Halktan farklı olarak, idare edilen değil kendi kendini yönetebilen, siyasal otoritenin egemenliğine meydan okuyarak demokrasiyi hedefleyen toplumsal özne ve egemen olmayan bir örgütlenme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Hardt ve Negri, 2011: 108, 113-14, 227).

⁵ Durkheim'in geleneksel ve modern toplum arasındaki farkı açıklamada kullandığı kavramlardan biri de dayanışmadır. Geleneksel toplumlarda yaygın olan "mekanik dayanışma" insanları uyum gösterme alışkanlığı aracılığıyla normlara bağlayan toplumsal birliktelik aracı olarak kabul edilirken, "organik dayanışma" uzmanlaşmış bir karmaşıklıkla dayalı endüstri toplumunda insanları birbirine bağlayan sosyal birlikteliğin tercih edilen biçimi olarak yansıtılmaktadır (Bilton vd., 2008, s. 470).

⁶ Örneğin 2001 yılından beri farklı toplumsal hareketleri, sivil toplum kuruluşlarını, ağ yapılarını bir araya getiren açık bir tartışma alanı oluşturmayı amaçlayan Dünya Sosyal Forumu, çok uluslu şirketlerin, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların yönlendir-

diği kürselleşme sürecine karşı evrensel insan haklarına, tüm ulusların yurttaşlarına, çevreye saygılı olacak şekilde; sosyal adalet, eşitlik ve halkların egemenliğine dayanan alternatif demokratik bir uluslararası sistem ve kurumlar oluşturmaya yönelik küresel dayanışmanın oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır (World Social Forum, 2012). Bunun yanında 2011 yılında ABD'nin New York kentinde başlayan, ABD ve dünyanın farklı kentlerine yayılan "işgal hareketi" (Occupy) de dayanışma olgusuna vurgu yapmaktadır (OWS, 2015).

⁷ Bolivya'daki bu neoliberal yapılanma süreci Kohl'a (2006: 305) göre üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama 1985 yılında hiperenflasyonu durdurmak için uygulamaya geçirilen, IMF destekli, yapısal uyum programı NPE (*Nueva Política Económica*-Yeni Ekonomi Politikası) ile başlamıştır. Bu neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasının ilk somut yansıması yoğunlukla Potosi ve Oruro bölgelerinde bulunan madenlerin özelleştirilmesi ve kapatılmasıdır. İkinci aşama G. Sanchez de Lozada başkanlığı sırasında kabul edilen ve kamu firmalarının özelleştirilmesi, Anayasa'nın yenilenmesi ve yerel yönetimlerin ekonomik özerkliğini arttıracak değişiklikleri içeren "*Plan de Todos*" (Herkesin Planı) ile başlamıştır. Üçüncü aşama ise Cochabamba Su Savaşları ile yaşanan ve halkın neoliberalizme direncinin hükümet politikalarını etkilemeye başladığı kırılma noktasıdır. Bunun ardından Morales'in başkan seçilmesi, ekonomi politikalarında kamunun denetiminin tekrar ön plana çıktığı bir süreç başlatmıştır.

⁸ 1997 yılında Dünya Bankası, finans, altyapı ve iş sektörlerinde gerekli yasa ve düzenlemelerin hazırlanması ile yapısal reformların gerçekleştirilmesi amacıyla ülkeye 20 milyon dolar teknik destek sağlamıştır; La Paz ve ülkenin dördüncü büyük kenti Cochabamba'da su ve kanalizasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi Bankanın kredi sağlama koşuludur (Bonnardeaux, 2009: 1; de la Fuente, 2002: 2-3).

⁹ Başlangıçta öne çıkan örgüt 1997 yılında SEMAPA'nın açtığı kuyulara karşı çiftçilerin geleneksel kullanımdan (*us et coutumes*) kaynaklanan su hakkını korumak amacıyla kurulan FEDECOR (*Federacion Departamental de Regantes y Sistemas Comunales del Agua Potable*- Sulama ve İçme Suyu Sistemleri Birlikleri Federasyonu) olurken, CODEAC (*Comité para la Defensa del Agua y la Economía Familiar*- Aile Ekonomisi ve Su Savunma Komitesi), FEJUVE (*Federacion de Juntas Vecinales*- Mahalle Birlikleri Federasyonu) ile gayri resmi çevreciler koalisyonu PUMA (*El Pueblo en Marcha*-Hareket eden Halk) da özelleştirme öncesinden başlayarak su faturalarının yükseleceği endişelerini dile getirmişlerdir (Spronk, 2007: 16).

¹⁰ Bu nedenle su protestolarının merkezi de bu meydan olmuştur.

¹¹ Referandumda halka üç soru yönelmiştir: "Su tarifelerinin yükselmesine onay veriyor musunuz? Aguas del Tunari ile olan kontratın iptal edilmesini onaylıyor musunuz? 2029 sayılı su yasasının ticari karakterini onaylıyor musunuz?" Bir belediye yetkilisinin bu süreci "anarşistçe ve sorumsuzca" olarak değerlendirmesine karşın (Melançon, 2005: 106), yaklaşık 50.000 yurttaşın katıldığı oylamada, ilk soruya % 97 oranında hayır, ikinci soruya % 94 evet, üçüncü soruya ise % 95 hayır oyu çıkmıştır.

¹² Toplumsal hareketler Morales'i iktidara taşımakla birlikte muhalif rollerini yitirmemişlerdir; 2006 yılında Huanuni madencilerinin hükümete direnişi, 2007 yılında Cochabamba'da hükümetin desteklediği valinin politikalarına karşı gerçekleşen toplumsal direniş, 2011 yılında Amazon yerlilerinin hükümetin başlattığı otoyol inşaatına karşı direnişi (Webber, 2008: 91-106; BBC, 2011) ülkede toplumsal hareketlerin dinamikliğini ve iktidar üzerinde baskılarını sonlandırmadıklarının göstergesidir.

¹³ Bolivya, post-endüstriyel bir toplum olmamasına karşın kimlik ve hak temelli bu hareketleri de yeni toplumsal hareketler olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

Andersson V (2008). Social Movements and Political Strategies. Cocaleros in Bolivia. Paper for the Conference of Social Movements and/in post Colonial Dispossession, Development and Resistance in the Global South, Nottingham. http://www.nottingham.ac.uk/shared/shared_cssgj/Documents/smp_papers/anderson.pdf. Son erişim tarihi, 23.03.2015.

Arrighi G (2003). Hegemony and Antisystemic Movements. *International Seminar REGGEN 2003*. Rio de Janeiro, 18-22 Ağustos. <http://www.reggen.org.br/midia/documentos/hegemoniaemovimentosantisistemicos.pdf>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

Arrighi G, Hopkins T K, Wallerstein I (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler*. Çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, İstanbul: Metis.

Arslantürk Z ve Amman T (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs.

Assies W (2003). David versus Goliath in Cochabamba: Water Rights, Neoliberalism, and the Revival of Social Protest in Bolivia. *Latin American Perspectives*, 30 (14), 14-36.

BBC (21.10.2011). Bolivia's Evo Morales scraps Amazon road project. <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-15409447>. Son erişim tarihi, 25.12.2014.

Bechtel (2006). Cochabamba Water Dispute Settled. <http://www.bechtel.com/newsroom/releases/2006/01/cochabamba-water-dispute-settled/> Son erişim tarihi, 09.02.2015.

Bilton T vd. (2008). *Sosyoloji*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Blanco H (2006). A Revolutionary Process That is Different. *International Viewpoint*, 5 March 2006, <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article978>. Son erişim tarihi, 01.12.2014.

Bonnardeaux D (2009). The Cochabamba "Water War": An Anti-Privatisation Poster Child? Report for Frontier Centre for Public Policy. <https://fcpp.org/pdf/09-03-23-Cochabamba.pdf>. Son erişim tarihi: 10.04.2015.

Bush C B ve Morris R (2008). İmparatorluklar Parçalanıyor, Hareketler Çöküyor: Sistem Karşıtı Mücadele, 1917-1968. İçinde: W.G. Martin (der.), *Toplumsal Hareketler, 1750-2005*. çev. D. Keskin, İstanbul: Versus, 141-217.

Bustamante R (2004). The Water War: Resistance Against Privatisation of Water in Cochabamba, Bolivia. *REGA Revista de Gestão de Água da América Latina*, 1 (1), 37-46.

Cardoso F H, Faletto E (1979). *Dependency and Development in Latin America*. Berkley: University of California Press.

Castells M (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt: Kimliğin Gücü*. Çev. E. Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Cefai D (2007). *Pourquoi se mobilise-t-on?* Paris: La Découverte.

Chatterjee P (2003). Bechtel's Water Wars. <http://www.corpwatch.org/article.php?id=6670>. Son erişim tarihi, 13.09.2014.

Cohen R (1998). Transnational Social Movements: An Assessment. *Transnational Communities Programme Seminar*. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/cohen.pdf>. Son erişim tarihi, 15.01.2015.

Coşkun M K (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Çetinkaya D (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. İçinde: D. Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketler*. İstanbul: İletişim, 15-61.

D'Anieri P, Ernst C, Kier E (1990). New Social Movements in Historical Perspective. *Comparative Politics*, 22 (4), 445-458.

de la Fuente M (2002). La Guerre de l'eau à Cochabamba. Un mouvement Social Face à la Privatisation des Ressources. <http://www.umss.edu.bo/Academia/Centros/Ceplag/confcreteil.PDF>. Son erişim tarihi, 09.12.2014.

de León M M M P (2010). Social Movements; Development Actors in Bolivia? A Case Study of How 'cocaleros' Movements Perceive their Role in Bolivian Development Processes. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kristiansand: Agder Üniversitesi.

Dello Buono R A (2010). Latin America and the Collapsing Ideological Supports of Neoliberalism. *Critical Sociology*, 37(1), 9-25.

Encyclopedia of Marxism. Socialist International. <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/index.htm>. Son erişim tarihi: 11/05/2015.

Erdi Lelandais G (2009). Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme. İçinde: B. Çoban (der), *Yeni Toplumsal Hareketler: Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, İstanbul: Kalkedon, 61-90.

Uysal Oğuz C ve Atvur S (2015). Direnişten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 217-246. 243

Finnegan W (2002). Letter from Bolivia: Leasing the Rain, *The New Yorker*, 8 Nisan, <http://www.newyorker.com/magazine/2002/04/08/leasing-the-rain>. Son erişim tarihi: 30.03.2015.

Fuentes F (2007). The Struggle for Bolivia's Future. *Monthly Review*, 59(3), <http://monthlyreview.org/2007/07/01/the-struggle-for-bolivias-future/>. Son erişim tarihi, 10.04.2015.

Gómez L A (2006). Evo Morales Turns the Tide of History. İçinde: V. Prashad ve T Ballvé (der), *Dispatches from Latin America, The Frontlines Against Neoliberalism*. Cambridge: South End Press, 140-147.

Haarstad H ve Andersson V (2009). Backlash Reconsidered: Neoliberalism and Popular Mobilization in Bolivia. *Latin American Politics and Society*, 51(4), 1-28.

Hardt M ve Negri A (2011). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. Çev. B Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

Harman C (2010). *Halkların Dünya Tarihi*. Çev. U Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam.

Harnecker M (2010). *21. Yüzyıl Sosyalizmi ve Latin Amerika*. Çev. B Baysal, İstanbul, Kalkedon.

Healy K (1988). Coca, the State, and the Peasantry in Bolivia, 1982-1988. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 30 (2/3), 105-126.

Hudson R A ve Hanratty D M (der) (1989). *Bolivia: A Country Study*. GPO for the Library of Congress, Washington, <http://countrystudies.us/bolivia/> Son erişim tarihi: 21.13.2015.

Kalouche F ve Mielants E (2008). Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005. İçinde: W G Martin (der), *Toplumsal Hareketler: 1750-2005*, Çev. D Keskin, İstanbul: Versus, 219-282.

Kaup B Z (t.y.). Bolivia's Nationalised Natural Gas: Social and Economic Stability Under Morales. <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU005/kaup.pdf>. Son erişim tarihi, 11.04.2015.

Kohl B (2004). Privatization Bolivian Style: A Cautionary Tale. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (4), 893-908.

Kohl B (2006). Challenges to Neoliberal Hegemony in Bolivia. *Antipode*, 38 (2), 305-326.

Laclau E ve Mouffe C (1987). Post-Marxism without Apologies. *New Left Review*, 166, 79-106.

Lecomte J P (2005). *Sociologie Politique*. Paris: Gualino.

Lobina E (2000). Cochabamba - Water War, PSIRU Reports: London.

Marx K (1998). *Manifeste du Parti Communiste*. Paris: 10/18.

McGrew A (2005). Globalization and Global Politics. İçinde: J. Baylis ve S. Smith (der), *The Globalization of World Politics*, New York: Oxford University, 19-40.

Mélançon S (2005). La Guerre de l'Eau de Cochabamba, Bolivie: Un Problème Géopolitique et de Territorialité. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Quebec: Université Laval Département de Géographie.

Mittelman J H ve Chin C B N (2005). Conceptualizing Resistance to Globalization. İçinde: L. Amoore (der), *The Global Resistance Movement*, New York: Routledge.

Nicholas A W (1973). Social and Political Movements. *Annual Review of Anthropology*, 2, 63-84.

Ochoa U D (2012). Coca, Contention, Identity: The Political Empowerment of the Cocaleros of Bolivia and Peru. (Basılmamış Doktora Tezi). Londra: London School of Economics and Political Science.

OWS (Occupy Wall Street). <http://occupywallst.org/about/>. Son erişim tarihi, 11/05/2015).

Özlüer M F vd (2012). *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*. Ankara: Phoneix.

Petras J (2004). *Küreselleşme ve Direniş*. Çev. A Ekber, İstanbul: Mephisto.

Ritzer G (2010). *Küresel Dünya*. Çev. M Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı.

Sanabria H (1999). Consolidating States, Restructuring Economies, and Confronting Workers and Peasants: The Antinomies of Bolivian Neoliberalism. *Society for Comparative Studies in Society and History*, 41 (3), 535-562.

Shultz J (2008). The Cochabamba Water Revolt and Its Aftermath. İçinde: J Shultz ve M C Draper (der), *Dignity and Defiance: Stories from Bolivia's Challenge to Globalization*, Berkeley: University of California Press.

Sommier I (2003). *Le Renouveau des mouvements contestataires: à l'heure de mondialisation*. Paris: Flammarion.

Spronk S (2007). Roots of Resistance to Urban Water Privatization in Bolivia: The 'New Working Class,' the Crisis of Neoliberalism, and Public Services. *International Labor and Working-Class History*, 71 (1), 8-28.

Tapia L (2008). Bolivia: The Left and the Social Movements. İçinde: P Barrett vd. (der), *The New Latin American Left: Utopia Reborn*, London: Pluto Press, 215-231.

Tarrow S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. New York: Cambridge Press.

The Democracy Center, "Bechtel vs. Bolivia. Cochabamba's Water Bills from Bechtel", <http://democracyctr.org/bolivia/investigations/bolivia-investigations-the-water-revolt/bechtel-vs-bolivia/>. Son erişim tarihi, 11.12.2014.

The World Factbook-Bolivia (2014). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bl.html>. Son erişim tarihi, 14.04.2015.

Tilly C. (2008). Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor. İçinde: Y D Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 143-187.

Touraine A (1978). *La Voix et le Regard*. Paris: Seuil, http://www.uqac.ca/Classiques_des_sciences_sociales/, Son erişim tarihi, 07.01.2012.

Touraine A (2010). *Modernliğin Eleştirisi*. Çev. H U Tanrıöver, İstanbul: Yapı Kredi.

U.S. Department of State, Background: Bolivia, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35751.htm>. Son erişim tarihi, 15.03.2015.

Uhel M (2008). Résistances et Alternatives à la Marchandisation de l'eau. Les Mouvements Sociaux à l'épreuve des échelles du Pouvoir. *Pandora: revue d'études hispaniques*, 8, 53-68.

Wallerstein I (2011). *Dünya-sistemleri Analizi*. Çev. E Abadoğlu ve N. Ersoy, İstanbul: bgst.

Webber J R (2008). Dynamite in the Mines and Bloody Urban Clashes: Contradiction, Conflict and the Limits of Reform in Bolivia's Movement towards Socialism. *Socialist Studies*, 4 (1), 79-117.

Webber J R (2011). *Red October: Left-Indigenous Struggles in Modern Bolivia*. Leiden: Brill.

Wood E M (2006). *Sınıftan Kaçış. Yeni "Hakiki" Sosyalizm*. Çev. Ş Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap.

World Social Forum (2002). Charte de Principes du Forum Social Mondial. <https://fsm2015.org/en/node/134>. Son erişim tarihi: 11/05/2015.

Dikotomiden Simbiyotiğe: Nasıl Direnilmektedir?¹

Özgür Erol, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi,
e-posta: fozgurrol@gmail.com

Özet

Foucault'un iktidar analitiği ve direnme anlayışı o hayattayken de, sonrasında da birçok eleştiriye muhatap olur. Eleştirilerin ana izleği Foucault'un nihilizmi ve mevcut düzene alternatif getirmediği üzerinde yoğunlaşır. Bu eleştirilere yanıt geliştirme çabasına girişmeksizin, ilkin Foucault teorisinde "direnme" nosyonunu ve muhalif politik-etik pratikler açısından ürettiği yorum alanını incelemek gerekir. Ki bu da kaçınılmaz olarak Nietzsche felsefesine bağlanmaktadır.

Foucault'da iktidarı yönetim modeli bağlamındaki tanımıyla düşünürsek, iktidar eylemi, başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunma kipi ise; direnme eylemi de o "başkalarının" özayemlilikteki ısrar ve yaratıcılık gücü, bazı durumlarda yönetme kipliğine karşı durma, yönetilemezlik bölgeleri oluşturma ya da bazı durumlarda o eylemi dönüştürme ya da devralma adına geliştirilmiş her tür dinamizmdir diyebiliriz.

Biraz daha ötede, Foucault'a göre direniş, iktidar ilişkisi dinamiğinin *anahtar* kavramıdır, eğer direniş olmasa iktidar ilişkileri de olmazdı. Bundan, direnmelerin, Foucault teorisindeki kurucu rolü dolayısıyla iktidarın türevi ya da eklentisine dönüştürülemeyeceği anlamı çıkar.

Direnmelerin iktidara dışsal olmayışından, yani iktidar-direnmiş iç içeliğinden bazı *kuramsal* sonuçlara ulaşılır. Bu sonuçlardan en önemlisi, iktidar ve direnme güçlerinin iç içe geçmişliğinin, iktidar ve direnme arasında *simbiyotik* bir ilişki inşa ettiğidir ve bu ilişkide karşılıklı etkileşim, birbirini dönüştürme, sürece aktif müdahale her zaman mümkündür.

İktidar-direnmiş iç içeliğine dair kuramsal tespitler kaçınılmaz olarak "Nasıl Direnilmektedir?" sorusuna bağlanacaktır. "İktidar-karşı-iktidar döngüselliliğine düşmeyecek, iktidar güçleri ile simetrik bir düzleme yerleştirilemeyecek, asimetrik bir direnme mümkün müdür ya da nasıl mümkündür" sorusunun olası yanıtları direnmelerin güncel örnekleri ve ortaklaşan özellikleri üzerinden irdelenmelidir. Adorno ve Horkheimer'in *Odysseus* örneğinde hukuki sözleşme tipi olarak analiz ettiği anlatı, bir kez de direnmenin karşı-iktidara dönüşme eğilimi/kapasitesi açısından incelenecektir.

Günümüzde sınıf mücadelesine ya da ulusal kurtuluş mücadelelerinin yekpareliğine indirgenemeyecek çokluk ve yaygınlıkta direnme hareketlerinin varoluşu söz konusu: Feministler, LGBT hareketleri, çocuklar ya da engellilerin maruz kaldıkları türden ayrımcılık tiplerine karşı mücadeleler, ekoloji hareketleri, etnik-dinsel-mezhepsel yapıların kültürel ve kolektif hak mücadeleleri, eğitim, sağlık ve adalet sistemini kökten sorgulayan düşünce hareketleri, sınır-ötesi mücadele kuruluşları ve daha pek

çoğu. Bu mücadelelerin eski tip savaşılardan farklılaşan ortak özellikleri nelerdir? Bu mücadelelerin iktidardan talep etme oyunuyla kurdukları yeni ilişki; merkeziz ve sınır-aşırı karakterleri; en yakın iktidar odağını hedef almaları; iktidar etkilerini ve bilgi-iktidar eklememesini sorgulamaları; yönetme ve yönetilme meselesine yaklaşımları; direnişler içerisinde yaşam ve birey konularının sorgulanması... Yazı içerisinde analiz edilen temel özellikler bunlardır.

Yeni mücadele ve isyan tiplerinin bu ve benzeri özellikleri Gezi, Tahrir, Rojava gibi örnekler dâhilinde ve toplumsallık içerisinde değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: İktidar, direniş, Foucault, mücadele, strateji.

From Dichotomy to Symbiotic: How to Resist?

Abstract

Foucault's analysis of power and understanding of resistance were criticized both when he was alive and after his death. The main framework of the criticisms is built upon Foucault's nihilism and the assertion that he offered no alternatives to the existing order. Without seeking to come up with answers to such criticisms, what needs to be done is to analyse the notion of "resistance" in Foucault's theory and the sphere of interpretation produced by him in relation with oppositionary political and ethical practices, which is inevitably tied to the philosophy of Nietzsche.

Considering the power in Foucault within the framework of governmentality, if the action of power is the mode of acting on the actions of others, then the action of resistance is the insistence on self-agency and creativeness of those "others", standing against the mode of government in some cases, establishment of non-governable spaces or any sort of dynamism developed with the aim of transforming or taking over such actions. Furthermore, resistance, according to Foucault, is the *key* concept of the dynamics of power relations: if there was no resistance, there would not be any power relations. This means that resistances cannot be transformed into a derivative or annexation of power due to their fundamental role in Foucault's theory.

The fact that resistances are not extrinsic to power, in other words, the interdependency of power and resistance, gives way to some theoretical conclusions. The most significant of these conclusions is that the interdependency of power and resistance constructs a *symbiotic* relationship between power and resistance and therefore mutual interaction, transformation and active intervention in the process are always possible in this relationship.

The theoretical determinations with regard to the interdependency of power and resistance inevitably raise the question of "How is Resistance Organized?" The possible answers to the questions such as "Is a mode of asymmetrical resistance which moves beyond the cyclicity of power-counterpower and which cannot be placed on a

symmetrical plane with forces of power? And if yes, how is such resistance possible?" must be analysed on the basis of current examples of resistance and their common points. The narration analysed by Adorno and Horkheimer as a type of legal contract through the example of *Odysseus* will be analysed under the light of the tendency/capacity of resistance to transform into a counter-power.

There are multiple and varied movements of resistance today, which cannot simply be reduced to class struggles or national liberation movements: Feminists, LGBT movements, struggles against the discriminations against children or the handicapped, environmentalist movements, struggles for the cultural and collective rights of ethnic, religious and sectarian groups, movements fundamentally questioning the education, health and justice systems, transfrontier struggle agencies and many others. What are the common points of these struggles rendering them different from the traditional struggles? The new relationship established by such movements in the game of demanding from the power; their character lacking any center and moving beyond borders; their targeting of the nearest agency of power; their questioning of the impacts of power and integration of knowledge and power; their approaches to the issues of governing and being governed; the questioning of the position of their lives and individuals within the resistances... These will be the main aspects which will be analysed in the article.

Such features of the new types of struggles and resistances will be evaluated in relation with movements including Gezi, Tahrir and Rojava and within the framework of community.

Keywords: Power, resistance, Foucault, struggle, strategy.

Giriş

İktidar kavramının ikili bir tanımından söz edebiliriz: Genel olarak bir işi, bir eylemi gerçekleştirebilmek için gerekli olan güç, kuvvet, kudret ya da yetenek. İkinci ve kuramsal-siyasi kullanım alanının daha geniş olduğu anlamında ise "Etkide ya da eylemde bulunma imkânı veren hukuki, siyasi ya da ahlaki güç. Formel olarak A'nın B'yi, B'nin yapmayı tercih etmediği bir şeyi yapmaya zorlama gücü ya da kudreti" (Cevizci, 2010: 840). Bu ikinciden yola çıkarak, yani iktidarın bir eyleme kendinde muktedir olma yeteneğinden ziyade, bir başkasının eylemleri üzerinde etkide bulunabilme kudreti anlamıyla kullanımının daha yaygın olduğunu, *siyasal iktidar* tanım ve betimlemelerinin bunu çağrıştırdığını söylemek mümkündür.

C. B. Akal iktidara dair tanımları incelerken, iktidarı belirli bir konuma ya da güce odaklayarak açıklama çabasının, iktidara dair en somut tanım çabası olduğunu belirtir (2012: 343-348). Klasik iktidar anlayışı diyebileceğimiz bu yaklaşımda iktidara dair çözümlenmenin yönü yukarıdan aşağıya doğrudur. Başka bir deyişle,

iktidarın somutlaştığı hükümler, hanedan, monark, sınıf, küme vb. nicelik olarak ölçülebilir ve sınırlı bir gruptan, bu gruptakilerin temsil etme iddiasında bulunduğu, iktidar alanındaki yerleri edilgenleşmiş olan toplumun geri kalanına doğru incelenir. Klasik analiz, mekanik fiziğin prensipleriyle uyumlu işlemektedir: Güç en yoğun ve somut olarak kaynağında algılanır ve kaynaktan öteye doğru yayılım hareketi (yönetenden yönetilene), sürtünmenin de (sosyal etkileşimin de diyebiliriz) etkisiyle gücü cılızlaştırır.

Foucault ise iktidarın ne olduğundan, nerede olduğundan ziyade nasıl uygulandığı ile ilgilenmiştir. Foucault, iktidar analizini geleneksel kuramın Hükümdar-Yasa (ve belki Devlet) terimlerinden sıyrarak, iktidarı güç ilişkileri alanında çözümler ve kısaca “iktidar” derken dahi “iktidar ilişkileri” anlamıyla kullanır (2007b).² İktidar ilişkilerini toplumun tamamına yayılmış bir ağ-şebeke olarak düşünmek gerekir. Bu şebekenin merkezi bir santrali, kaynağı bulunmaz. Dolayısıyla iktidar ilişkilerini spesifiklikleri ve yerellikleri özgülünde değerlendirmek gerekir.

Foucault’un iktidar tanımının spesifikliği belki de en çok “yönetimsellik”³ çözümlenmesi ile ortaya çıkar. İktidar her zaman ilişkiler ağında meydana gelir, yani asgari düzeyde de olsa bir sosyallik gerektirir ve yine her zaman bir edim ve eylem olarak ortaya çıkar. Ancak bu edimsellik öteki üzerinde kurulan bir edimsellik değildir. İktidar eylemi ötekiyi değil, ötekinin eylemlerini hedef alır: *“başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunan bir eylem kipi... eylem üzerinde potansiyel ya da fiili eylem, gelecekteki ya da şu andaki eylemler üzerinde bir eylem”* (Foucault, 2011: 73). İktidar böyle kabul edildiğinde, insanların davranış ve eylemlerinin yönlendirilmesi, değiştirilmesi işlemi onların rızasıyla ya da zor kullanarak gerçekleştirilse de her iki gerçekleşme sadece uygulanan biçimi yansitmaktan ibaret kalır; uygulanan şeyin ne’liğine dair fikir vermez.

Buna göre başkasının davranışlarını yönlendirmeyi amaçlayan her ilişkide iktidar mevcuttur; iktidar ilişkileri teriminden, “bireylerin başkalarının davranışlarını yönlendirmeye, belirlemeye çalışmasını sağlayan stratejiler” anlaşılır (Foucault, 2011: 244). “İktidara özgü ilişki kipi... ne savaş ne de hukuk modeline giren özel bir eylem kipinde, yani yönetimde aranmalıdır”(2011: 75). İktidarın spesifik niteliğini ifade edebilecek bir ‘yönetim’ kavramı şu unsur ve işlevleri barındırır:

a) İktidar ilişkisi eylemler düzleminde konumlanır; özneler üzerinde değil öznelerin eylemleri üzerinde.

b) Kendisinin ya da başkasının eylemlerini yönlendirmeye, dönüştürmeye, güçlendirmeye ya da ketlemeye yönelmiş, az çok ereksel bir eylem çeşididir.

c) İktidar ediminin yönetsel niteliği, yöneldiği kişinin eylemlerini yönetebilme kapasitesiyle belirlenir ki, bu da karşı tarafta belirli bir özgürlük dâhilinde hareket etme, eyleyebilme yeteneğine sahip bir özneyi gereksinir. Başka deyişle iktidar ilişkisinin pasif kutbunda nispeten özgür bir eylem alanı olmak zorundadır; yönetme ile tahakkümü birbirinden ayıran şey de budur. İnsanlar farklı davranma seçeneklerinin olduğu anda belirli bir davranışta bulunmaya yöneltilebiliyorsa, orada bir yönetim sanatı, bir iktidar ilişkisi icra ediliyor denilebilir. İktidarı sabit konumlu bir ikilik olmaktan çıkararak, karşılıklılık, değişebilirlik ve dinamiklik vasıflarını kazandıran da bu yönüdür.

İktidar-Direnme İlişkisi

*“Bugün bu zincirlerin tutsağım ve buradayım! Yarın ise zincirsiz olacağım!
– Ama nerede?”* (Edgar Allan Poe)

“İşte bu anda

Dünyadan geriye bir şey kalmaz

Yeşil günbatımından, yeşil yıldırımlardan başka”

(Occupy Wall Street’ten bir afiş)

Girişte bahsedilen iktidar ve yönetim perspektifinde dışlananların, yoksananların, acı çekenlerin, yönetilenlerin, tabi olanların; adına ne dersek diyelim, özcesi direnme sorunu olanların yapabilecekleri şey nedir? Direnme nasıl sorunsallaştırılır, nerede konumlandırılır? Foucault’un iktidar analitiği ve direnme anlayışı o hayattayken de, sonrasında da çıkış noktasını bu sorulardan alan birçok eleştiriye muhatap olur.

Eleştirilerin ana izleği Foucault’un nihilizmi ve mevcut düzene alternatif koymadığı üzerinde yoğunlaşır. S. Hekman, Foucault’un çalışmalarının moral bir hamle içerdiğini kabul etmekle birlikte, yönteminin, bütün tanımları kavramsal şemalarda eşitlediğini ve bu nedenle iyi’nin belirli bir tanımını seçerek sunma olasılığını ortadan kaldırdığını, politik eylem için pozitif bir temel önermediğini söyleyerek, zımnî bir nihilizmle yüklü olduğunu söyler (2012: 237, 240). A. Nehamas, Foucault’un reddettiği şeyin ne olduğunu tanımlamadaki üretkenliğine rağmen, bir tür felsefi sessizlik ve umutsuzluğa çekilmiş görüldüğünü belirtir (2002: 314). C. Taylor, Foucault’da iktidar kavramının dışında bir özgürlük kavramının yokluğunu eleştirir (akt. Deveci, 1999: 34). N. Fraser, M. Walzer, J. Habermas gibi isimler Foucault teorisinde mücadele ve direnmenin neden iktidara boyun eğme yerine tercih edilmesi gerektiğine dair ahlaki bir sunu olmadığını söylerler (Deveci, 1999: 34; Gündoğdu, 2010: 399; Newman, 2006: 151).

Foucault, Frankfurt Okulu'na yöneltilenlere paralel bir şekilde, yerine alternatif bir şey koymadan modernliği tümüyle yadsımakla suçlanmaktadır. S. Newman'a göre ise Foucault, "özcü olmayan pozitif bir direniş figürü" gereksinimini yanıtızsız bırakmış; her yere yayılan iktidar karşısında bir dışsallığı bulunmayacak "yoksullaşmış bir direniş" kavramını ortaya çıkarmıştır (Newman, 2006: 151, 152, 158). Newman'a benzer bir eleştiri L. McNay'de de görülür. L. McNay, Foucault'ya yönelik feminist eleştirilerin (ki bedeni disipline eden tekniklerin cinsiyetli yapısına eğilmeyerek "cinsiyet körlüğünü" pekiştirmesi ve kadın bedeni üzerindeki ayrı bir disiplin rejimini görmemiş olması gibi kuvvetli eleştirilerdir), asıl olarak Foucault'un iktidar incelemesinin tek yanlı olmasının, yani tabii olanların perspektifinin bulunmamasının yarattığı boşluklardan kaynaklandığını dile getirir. O'na göre disiplinci iktidar tekniklerine karşı *beden*'in nasıl bir maddesel direniş sergilediği ya da sergileyeceği belirginleştirilmedikçe, geriye kalan "zayıflatılmış bir beden portresi" ve "her zaman her yerde bulunan metafizik bir ilke" olarak iktidar olacaktır (McNay, 2012: 323-327).

M. Rodinson ise, Foucault'un siyasi iktidarı, başka bir dizi iktidarın içinde olduğu bir takım yıldızın içine koyup boğmakla seyrelttiğini savunmuştur (2012: 345). Daha uç bir eleştiri olarak A. Megill'e göre Foucault'un "söyleminin otoritesi", görünürde bugünü değiştirmeyi dert edinirken bu değişimin içeriğini bir muamma olarak bırakmasından, *anlaşılmamasından* (ya da kendini anlaşılmasız kılmasından) kaynaklanır. Foucault'un, sırf varlıklarıyla bile toplumsal düzeni yıkmaya eğilimindeki "dışlanmış grupları" (suçlular, deliler, eşcinseller) yeni bir toplumun çekirdeğini oluşturamayacağından, baskıya asla nihai bir son verilemeyecektir; geriye kalan ise mevcut düzene karşı "süreklili bir gerilla savaşı" yürütmek, "siyasi bir vahşet tiyatrosuna" girmektir (2012: 307, 313-314).

Bu eleştirilere yanıt geliştirme çabasına girişmeksizin, ilkin Foucault teorisinde "direnme" nosyonunu ve muhalif politik-etik pratikler açısından ürettiği yorum alanını incelemek gerekir. İktidar mekanizmalarının güç ilişkileri alanında çözümlenmesi gereksinimi üzerine söylenenler, direnme sorunu için de geçerlidir ve bu da ilki gibi yine Nietzsche felsefesiyle bağlantılı bir sorunsaldır.

Nietzsche'ye göre insan da dâhil her canlı, gücünü artırma dürtüsüyle direniş arayışına çıkar, kendine karşı çıkacak, direnecek bir şeyleri gereksinir ve ister (2010: 416, 447).⁴ O, gücün miktarını da ürettiği etkiyle sınırlamaz, güç miktarına, direnişin gösterdiği etkiyi de ekleyecektir (2010: 406-407). Bunu şöyle düşünebiliriz: Canlı varoluşların pasif ya da aktif düzeyde bir karşı-saldırı, karşı-hareket, ters-etki olarak direnme gücü, saldırgan güç istencine eklenir. İktidar ilişkilerini egemenliği altına almak, ona, kendinden hareketle az veya çok işlev yüklemek demektir. Ve birbiri ardına sıralanan saldırı süreçleri, dirençler,

karşı koymalar, ters kuvvetlerin tesiriyle, biçim dönüştürmelerle yüklüdür. Bu, güçler alanında konumlandırılmış iktidar ve direnme odakları arasında aynı zamanda hem simetrik hem asimetrik olabilen bir yaşam hareketini tarif eder. En güçlü yapılar aynı zamanda en büyük direnişlerle, engellerle mücadele eden yapılardır. Ancak belirli bir eşik aşıldığı andan itibaren, direnme kapasiteleri belli bir düzeyi aştıktan sonra, Nietzsche'nin deyimiyile saldırgan gücün hâkimiyetinde başarılı bir birleşme olmadığı takdirde, biçim parçalara ayrılır (2010: 416). İktidar aleyhine bir çözülme ya da kendini aktif bölüştürme süreci yaşanır.

Güçler alanında konumlandırma yaklaşımı *Cinselliğin Tarihi*'nde şöyle ifadelendirilir: "İktidar ilişkileri bir direnme noktaları çokluğu uyarınca var olabilirler; bu noktalar, iktidar ilişkilerinde rakip, hedef, destek ya da bir kavga için atılım rolünü oynarlar. Bu direnme noktaları iktidar şebekesinin her yanında mevcuttur"(Foucault, 2007b: 74). Buna göre direnme sorunu, iktidarın ilişkisel niteliğiyle değişmez biçimde bağlıdır. İlişkiler, bağıntılar birden çok odak arasında güç paylaşırma, yarışırma, kendine katma, aktarma gibi hareketler olduğuna göre, bu nitelikli ilişkinin bir odağını iktidar gücü olarak tanımlıyorsak, diğer yok edilemez odağı da direnmeler oluşturacaktır. İktidar eylemi, başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunma kipi ise direnme eylemi de o "başkalarının" özayemlilikteki ısrar ve yaratıcılık gücü, bazı durumlarda yönetme kipliğine karşı durma, yönetilemezlik bölgeleri oluşturma ya da bazı durumlarda o eylemi dönüştürme ya da devralma adına geliştirilmiş her tür dinamizmdir diyebiliriz.

Biraz daha ötede, Foucault'a göre direniş, iktidar ilişkisi dinamiğinin *anahtar* kavramıdır; eğer direniş olmasa iktidar ilişkileri de olmazdı (2007a: 283). Bundan, direnmelerin, Foucault teorisindeki kurucu rolü dolayısıyla iktidarın türevi ya da eklentisine dönüştürülemeyeceği anlamı çıkar. Foucault'un diyalektik bir yaklaşımla iktidar ve direnmeyi, tez ve antitez olarak konumlandırmadığını da belirtmek gerekir; direnme, varlığın diğer veçhesi değildir; ne direnme ne de iktidar birbirini önceler, onları eş zamanlı saymak gerekir. Direnmeler, iktidar stratejilerince derlenen, toparlanan, örgütlenen, yer değiştirilen, daima hedeflenen bazı bedensel, davranışsal, toplumsal güç odaklarının, yine bir güç olmakla, özgür hareket edebilme yetenekleri, özgürlük eylemleridir.

Direnmelerin iktidara dışsal olmayışından, yani iktidar-direnmiş iç içeliğinden bazı kuramsal sonuçlara ulaşılır:

1. İktidar ilişkisi, ötekinin eylemlerinin yönetimi olarak kavrandığında, ötekinin önünde seçebileceği ve dolayısıyla yönetebileceği/yönlendirebileceği bir

imkânlar alanının bulunması itibariyle, “iktidar yalnızca ‘özgür özneler’ üzerinde ve yalnızca onlar ‘özgür’ oldukları sürece uygulanır” der Foucault (2011: 75). Ötekinin elinin-kolunun bağlandığı, seçme-eyleme alanının tümüyle gasp edildiği durumlar pozitif iktidar ilişkisi değil, itaat-tahakküm ilişkisi olacaktır. İktidar ilişkisi, insanın dinamik olabileceği, hatta bu ilişkiden kaçabileceği bir *sınır-alan*’ı muhafaza eder. Foucault’nun bu özgürlük alanını dört başı mamur olarak betimlemediğini belirtmek gerekir. Zira iktidar dispozitifleri özgür eylemi sürekli belirleme (2011: 75) ve soğurma eğilimindedir. Özgürlük yanılsamaları üretmeye çok açık olan bu durumda, hakiki bir özgürlükten ancak iktidar uygulamalarına karşı çıkış ve direnme bağlamında söz edilebilir. Boyun eğdirme istenci ile özgürlüğün inadı arasındaki ilişki iki karşı cephede siperlenmiş mevzi savaşı değildir; bir antagonizmadan çok *çekişme*’yi (*agonisme*) andıran bir durum, hem birbirini kışkırtan hem etkileşen hem de mücadele eden bir ilişkiden söz etmektedir Foucault (2011: 76).

Foucault’nun *Özne ve İktidar* (1982) makalesinde özgürlük eylemini iktidar ilişkisinin olmasa olmazı olarak belirlemesi ve “özgür özne”yi bu ilişki alanına yerleştirmesi, Falzon’a göre, tüm söylemlerin sonunda hümanist-metafizik bir özneye ricat etiği anlamına gelmeyecektir (2011: 82). Kanımızca da Foucault’nun *özgür özne*’si bir varlık biçimi, bir kendilik değildir, özgürlük özneye içkin bir özellik kılınmamaktadır. Mesele, iktidar dispozitiflerinin işleyebilmek için sürekli bir öznelleştirme etkinliği yürütmeleri, özne üretmeleri ve yine yönetilecek eylem alanını belirleyecek bir şekilde, öznelerin asgari ölçülerde de olsa özgür hareket yeteneklerinin olması gerekliliğidir. Burada önemli olan, iktidar ilişkisinde her an farklı hareket edebilecek, iktidara direnebilecek bir özgürlük alanının, daha doğrusu direniş doğrultusunda organize olabilecek bir hareket biçimi ve güçler dağılımının bulunduğudur.

İran’da Şahlık rejimine karşı ayaklanan İranlıları ayaklanma gerçekliğinin “faal özneleri” olarak yorumlayan Foucault’da (2012: 263), anlıyoruz ki direnen insanın öznelliği reddedilmez, direnen insan öznedir. Öyleyse asıl sorun direnmeye metafizik bir referans öznesi (tanrı, insan, sınıf vb.) kurgulamak gerekip gerekmediğindedir. “Kurucu özne” figürünü reddetmek, özneyi yok saymak anlamına gelmez; bu reddediş, özne ve nesnenin birbirlerine göre oluşturulma ve biçim verilme süreçlerini sorgulayan bir eylemdir (2004: 355). Başka deyişle, bir mücadelenin baştan verili özneleri olduğunu (burjuvazi-proleterya) varsaymamak gerekir (2005: 134). Eğer iktidar ilişkileri her yerdeyse her an, herkes bu ilişkinin herhangi bir kutbunda bulunabilir. Foucault’nun üretilmiş öznellik deneyimlerini analiz ederken, tarihsel olarak çok bilinen direniş odakları ve mücadelelerine aynı ilgiyle yaklaşmama nedeni de burada saklı olabilir: bu deneyimlerin inkârından ziyade, onların oluşturduğu ya da

onlar üzerinden üretilen “direnerek yenildiler”, “şafakta kazanılan zaferler” tipi mit doğuran söylemlere düşmek istememe arzusu... Fakat örneğin o, bu bildik deneyimler yerine, bizzat bu deneyimi sahiplenen ve sürdürenlerin de dışladığı, görmezden geldiği farklı tip bir deneyimi sıklıkla işler: *Halk Yasadışılığı*. Failleri hiçbir özel nitelik aranmasını gerektirmeyecek şekilde halktan insanlar olan, bir “suç” kotasına takılmış ancak *nomos*’a dair ciddi gerginlikleri, hoşnutsuzlukları, patlamaları yansıtan bu eylem çeşitliliğine ilgisi *Hapishanenin Doğuşu ve Pierre Riviere*’deki örneklerde açıkça görülebilir. Anlaşılır ki onun ilgisi her zaman ve her cephede dışlananlardır. Bu örneklerden sosyal bir teori ya da modellik oluşturma çabasına zaten girişmeyecektir. O, bu deneyimleri sadece sunmayı, yorumlamayı ya da tek bir noktada yorumlayarak, eylemlerin kendine özgü yasadışılığının bir halk yasadışılığı olarak belki de çok önemli tekil bir direnişi ortaya çıkardığını sezdirmeyi tercih eder.

Doğası gereği, özü gereği direnen bir özne figürünü Foucault’da bulamayız. Çünkü o, özneye atfedilen, mal edilen, yüklenen davranışların, görevlerin, uğraşların analiziyle ilgilidir. Yani nasıl ki, sınıf savaşımı meselesinde hep öne çıkarılan ‘sınıf’ sorunu yerine ‘savaşımın’ ne ve nasıl olduğuna bakmak gerektiğini düşünüyorsa, öznelerin direnişi konusunda da öznelerin kimler oldukları yerine bizzat direnmeyi tarif etmeyi tercih eder. Ve bu tarifi de direnme sorununa sosyal bir teori-program geliştirme yönünde ilerlemez. Örneğin, Marksistler iktidarı bütünlüklü bir sınıfla (burjuvazi) özdeşleştirmekle, bir iktidar oyununu oynayarak, onun karşısında “bütünlüklü bir ezilmişler portresi oluşturmuşlardır” (Revel, 2006: 124). Oysa ‘bütünselleştiricilik’, yönetsellik çalışmalarında gösterdiği üzere uzmanlığını modern siyasi rasyonalitenin yaptığı bir tekniktir. İktidar dispozitifleri nasıl ki türdeş değilse, bir ağ-şebeke biçiminde toplumsal dokuya yatay ve dikey olarak yayılıyorsa, direnmeler de aynı özellikleri sergilemek durumundadır: *Direnmelerin çokluğunu, direnmelerin çoğulluğunu savunmak gerekir*.

Foucault, Deleuze ile olan diyalogunda teori konusunda Marksist *praxis*’ten ayrıştığı noktayı da belli eder: “...teori bir pratiği açıklamaz, ifade etmez, uygulamaz: teori bir pratiktir. Ama sizin dediğiniz gibi, yerel ve bölgesel bir pratiktir: Bütünleştirici değildir. İktidara karşı mücadeledir, iktidarı en görünmez ve en aldatıcı olduğu yerde ortaya çıkarmak ve ona zarar vermek için mücadeledir.” (2005: 32-33). Bütünleştirici teorik programlar hazırlamak, dinamik güç ilişkilerini tektipleştirici örgütlenme formları sunmak, direnmelerin ağsallığına ve her yerdeliğine uygunsuz düşecektir. Homojenleştirme işlemi (en iyi ulus-devletin vatandaşlık kurgusunda seçilebilir), farklılık-çeşitlilikleri türdeş kılacak biçimde erekli bir iktidar düzenlemesi, nesnelleştirme operasyonudur. Bütünselleştirme ve totalleştirme ise nereden gelirse gelsin direnme potansiyeli

taşıyan güçlere yayıldığında, bu güçlerin yerelliğini, özerkliğini, çeşitliliğini donduracak, yok sayacak yeni iktidar ilişkilerinin tahkimi demek olacaktır. *Direnmeler de en az (hatta daha fazla) iktidar ilişkileri kadar heterojendir.* İktidar nasıl belirli bir varlığa ve özneye sabitlenemiyorsa, direnişe de ontolojik izahatlar getirilmemelidir ki, bizzat iktidar tuzağı olarak, direnmelerin belli öznelerde sabitlenme, iktidarca kuşatılma ve işletilme süreci yeniden üretilmesin.

Foucault'nun böylesi teorik anlayışı ve eleştirel analiz yönteminin önemli bir özgünlüğü, eleştirel analizin, iktidara karşı direnmeye çağırdığı tekilliklere de yönlendirilebilme potansiyeli taşımasıdır. İktidar karşıtı mücadele yürüten direniş dinamiklerinin, yapılarının, geleneklerinin kendi içlerindeki ilişki düzenleri ve hakikat sistemleri de bu yöntemle sürekli bir çözümlenme halinde tutulur. Hızla iktidarlaşıma eğimine girecek direnme türlerine azami dikkat göstermek gerekir. İktidara karşı saf bir direniş tözü/ideası bulunamayacağına göre, iktidarın kendini her an ve mekânda üretebilme kapasitesi ile en direngen unsurların dahi iktidar temsillerinden payını almış olma ihtimali sürekli içe dönük eleştirel analizi canlı tutmayı, bir nevi direniş içinde direnişi gerekli kılar.

2. Direnme sadece bir reddetme, yadsıma eylemi değildir; hatta bu onun çok önemli ama aşgari biçimidir (Foucault, 2007a: 284). İktidar stratejileri belirli bütünleşme aşamalarında tamamıyla bir tahakküm pratiğine dönüştüğünde, örneğin diktatörlüklerde, ekonomik sömürge tekellerinde, asimilasyonist politikalarda, fiziksel-kültürel soykırım türlerinde olduğu cinsten nefes alınamaz hale büründüklerinde, ret eylemi mutlak bir direniş seçeneği haline gelir. Ancak kapitalist ve neoliberal dispozitiflerden biliyoruz ki, yaşam üzerindeki güncel yönetim pratikleri çok daha inceltmiş ve öznelik gözeneklerine sızmıştır. Dolayısıyla direnmeler de iktidarla aynı özelliklere sahip olmak zorundadır: İktidar kadar “yaratıcı”, “hareketli”, “üretici”, “organize”, “sabitleşen”, “sağlamlaşan”, “aşağıdan gelen” ve “stratejik olarak dağılan” olmalıdır (Revel, 2012: 56).

İktidar ve direnme güçlerinin iç içe geçmişliği, iktidar ve direnme arasında *simbiyotik* bir ilişki inşa eder; karşılıklı etkileşim, birbirini dönüştürme, sürece aktif müdahale her zaman mümkündür. İktidarı nasıl ki negatif bir bastırma makamına indirgemiyor, onun pozitif ve üretken bir teknoloji olduğunu söylüyorsak, direnişi de negatif bir yadsıma eylemine indirgeyemeyiz. Güçler alanında pozitif, yaratıcı, iktidar stratejilerine etkiyen ve aynı süreçte onlardan etkilenen direnmelerin varoluşudur söz konusu olan. Savaşarak, kapsayarak, dönüştürerek, sınırlandırarak, uzlaşarak, kışkırtarak vb. hangi yolla olursa olsun, iktidar-direnme etkileşiminde tarafların güç alışverişi tek yanlı beslenme şeklinde zuhur etmez. Direnmeler de iktidar tekniklerinden güç çaralar ve

çalmalıdır da.⁵ Örneğin, toplumsal mekânı ve kent mimarisini kamusal ve özel alanlar geometrisiyle ayırmayı işlevlendirmek bir iktidar tasarrufu ve tekniğidir. Gerisinde veya beraberinde imar planları, kent meclisleri rant paylaşımları, disiplinler kurumların coğrafik dağılımı, yerleşimlerin sosyal-siyasal eylemlilik şebekesinin coğrafi yönetimi, mahremiyet sahalarının üretimi, gözetleme tekniklerinin yerleştirimi ve daha pek çok karmaşık taktiğin toparlanarak stratejik bir ilkeye dönüşümünü taşır. Ancak Occupy Wall Street ve Gezi direnişlerinde görüldü ki, bu alanların 'kamusal' ilan edilmesinde söz sahibi olmayan bazı topluluklar kolaylıkla bu kamusalıktan ortaklıkçılığa bir siyaset çizgisi çekebildi, parkların kamusallığını iktidar siyaseti aleyhine sahiplenerek bu alanları antikapitalist birer direnme mekânı, birer 'ortak alan' haline getirdi. Ve ama bunun tersinin de geçerli olabileceğini, her direnmenin, iktidar oyununda kartların yeniden karıldığı, proje ve söylemlerin yenilenecek uyarlandığı bir dizi sonuç verdiğini unutmamak gerekir.

3. Direnmeyi iktidara dışsal konumlandırmamak, bir dışarı'nın, sabit direnme yerinin, "ulu bir Red'din *tek* bir mekânı" (2007b: 74) mantığının yokluğuna tekabül eder. Bu durum sürekli iktidarın tuzaklarına saplanıp kalmış olmayı değil sürekli ve dışına çıkılmaz bir şekilde iktidar ve direnme güçlerinin birbirleri karşısında stratejik bir konumda bulduklarını ifade eder: "Kendimizi durumun *dışına* yerleştiremeyiz, hiçbir yerde tüm iktidar ilişkilerinden bağımsız olamayız. Fakat durumu her zaman dönüştürebiliriz." (2007a: 283). İşte bu son cümle soruna direnmeler perspektifinden yönelmeyen her bakışı deşifre eder niteliktedir. Çünkü her zaman bir şeyleri dönüştürebilir olmak, her zaman özgür olmak anlamına gelir (2007a: 283). Aynı şekilde iktidarın dışarısının olmaması, direnme mevzilerinin muğlaklaşmasına ya da düpedüz yokluğuna değil, *her yer direniş* demeye denk gelir. Direnmekten kaçamazsınız, direnmenin dışarısı yoktur, susabilir, kıpırdamayabilir, onaylamayabilirsiniz ancak kaçamazsınız. Direniş pozitifdir, özneliğiniz şu ya da bu şekilde etkilenecektir.

Düzen-içi, sistem-dışı vb. sorgulamalar sorununu ortadan kaldıran varsayım uzamını Foucault'un eleştirel teorisi kendiliğinden açar, bütün bir yönetimsellik ağı direnme yeri haline gelir. İktidar karşıtı eylem kapasitesi iktidarın hem gereksinimi hem de onsuz olamayacağı sınırını oluşturur. Oluş ve yaşam dirençli bir süreçtir, direnme güçleri bizzat yaşam dinamiğinin, deviniminin anahtarındır. Böylesi konumlandırılmış bir direniş nosyonu normatif kalıp ve kanıtlamalara gereksinim duymayacak ölçüde toplumsal hayat ve hakikatin unsuru haline gelmiş demektir. Onda neye direnilmesi, neye boyun eğilmemesi gerektiği açıklıkla tarif edilirken, halen isyan etmek için normatif gerekçeler arayan zihinlere, etik gerekçeler peşindeki ruhlara sunacağı pek de bir şey yok gibidir.

4. Bu tanımlardan yola çıkarak iktidarın kaçınılamayacak bir kapan olmadığını, aksine sürekli bir güç yetmezliği sendromundan muzdarip olduğunu çikarsayabiliriz. Bu sendromun faili bizzat oluş, yaşam ve direnmeler dinamiğidir. Foucault düşüncesinin doğrusal tezahürü her şeyi kaplayan, her şeye muktedir bir iktidar fikri olsaydı, iktidar stratejilerinin tarihsel akışkanlığını, kendini yenileme ve dönüştürme arayışlarının sürekliliğini açıklamak mümkün olmazdı. Doğrusu, iktidar istenci ile direnme inadı arasındaki sürekli dalgalanma ve iktidar ağı içinde her yerde bulunan direnme noktalarının, iktidarın etkide bulunabilmek için “hedef” ve “dayanak” aldığı belirleyici bir role sahip olduklarıdır (A. Fontana ve M. Bertani, 2003: 285). Ve nasıl ki iktidar ilişkileri hukuksal-hükümler şemaya sıkıştırılamıyorsa, direnmeler de ‘direnme hakkı’ şeklinde hukuksal bir forma sığdırılmaz (2006: 286). Direnmelerin analizi yaşamsal, politik ve soybilimsel düzlemde, güçler alanının stratejik ilişkiler mantığıyla gerçekleşebilir ancak.

Foucault, iktidar ilişkilerini çoğu kez *strateji* terimiyle açıklar. Burada strateji, farklı anlamları taşımakla birlikte, esasen rakip güçlerin mücadelesinde “kazandıracak çözümler seçme” tekniğini ifade eder (2011: 80). Ve iktidar ilişkileri her zaman uygun bir strateji doğrultusunda konumlanır, sürekli bir “kazanma stratejisi” olma yönünde hareket eder. Ancak tanımı gereği bir özgürlük ve direnme odağı da sürekli varolacaksa, bu, iktidar ilişkisinin potansiyel ya da edimleşmiş bir mücadele stratejisini içereceği anlamına gelir. Yani iktidarı oluşturan stratejik ilişkinin bir mercii her zaman direniş olacaktır. Mücadele stratejisi iktidarın sınırını, muhtemel tersine dönüş noktasını oluştururken, iç içelik halleri, bunların spesifikliklerini kaybederek birbirlerine karışacakları anlamına gelmez (2011: 80-81; 2007a: 284).

Soruna stratejik yaklaşım, direnmelerin çoğulluğu ilkesi ile direnmelerin atomize ve başına buyruk kalmaları gerekliliği yönündeki hatalı çıkarımı birbirinden ayırır. Yeryüzündeki direnme güçlerini tektipleyecek şekilde formatlayan ve bütünselleştiren programatik teorilere karşı çıkmak ancak aynı anda özgürlük alanlarını genişletecek bir mücadele stratejisi doğrultusunda toplumsal ağı etkin kullanımıyla yerel-bölgesel direnme odakları arasında ve içinde kesin stratejik bir kodlama kurmak gerekir. Önemli olan bu stratejik organizasyonun, yerelde, bulunduğu her mevzide en yakın muhatabı olan iktidar odağına çatmakta olan direnmeleri bir temel-tali çelişki tartışmasına sokmaması, onlara üniforma giydirmemesi, sosyal ağı her düğümünde lokalleşmiş direnmelerin dağınıklığını muhafaza edebilecek koordinasyon tekniklerini üretme yeteneğini geliştirebilmesidir. İşte bu, güç ilişkilerinin mevcut kararlılığını etkileyerek değiştirecek yeni siyaset biçimlerini sürekli üretebilmek anlamına gelir.

Nasıl Direnilmektedir?

*“Yetimi avutmak, dul kadın bırakmamak için.
Kudretlilerin yok edileceği bir yer kurmak için,
Güçsüzlerin kudretlileri devirmesi için, ...
[Tanrıça] Nanşe insanların yüreğini yoklar.”
(Sümer tabletleri, MÖ II. Binyıl)
“Bunu okuyorsan direniş sensin!” (Gezi’den grafiti)
“Forever Kobanê...” (Kobanê’den grafiti)*

Güçler alanında gerçekleşen stratejik mücadeleler olarak iktidar ilişkileri nosyonunun belki de en önemli sorunlarından biri şu noktada ortaya çıkıyor: Bu çatışma ilişkisinde iktidar-karşı-iktidar oyunları ile özgürlük pratiği olarak direnme stratejisi nasıl ayırmsanacak? İktidar-karşı-iktidar döngüselliğine düşmeyecek, iktidar güçleri ile simetrik bir düzleme yerleştiremeyecek, asimetrik bir direnme mümkün müdür ya da nasıl mümkündür?

Odysseus, epos kategorisinde modern bireyin arketipi olarak çözümlenir. *Aydınlanmanın Diyalektiği* yazarları, *Odysseus*’un Ithaca’ya dönüş yolculuğunda tarih öncesi güçlerle (ki yazarlara göre bunlar doğanın temsilidir) yürüttüğü mücadele tekniklerini incelerler (Adorno ve Horkheimer, 2010: 88-92). *Odysseus*’un deniz yolculuğunda Sirenlerin bulunduğu ada güzergâhından geçmesini, hukuki bir tüzüğün gereğini yerine getirmesi olarak yorumlarlar. Sirenleri duyup da kapılmamak, onların çağrısına direnmek imkânsızdır.⁶ *Odysseus*, bu bilgiye sahip olduğu halde, rotasını değiştirmeyerek karşılaşmadan kaçınmaz; diğer yandan sahip olduğu bilgi ve özgürlüğe güvenerek söyleneceye doğrudan meydan da okumaz. Gemideki arkadaşlarının kulaklarını balmumuyla tıkarken, kendini de bir direğe bağlar. Böylece arkadaşları kürek çekerken ne Sirenleri ne kendisinin çözülmek için yalvaran bağırışlarını duyacaklardır. Yani *Odysseus* hukuki bir sözleşmenin gereğini yerine getirir, Sirenleri dinlemekten kaçmaz; ancak sözleşmede düzenlenmeyen bir boşluk, istisna uygulaması yaratarak kendini direğe bağlar ve Sirenlere kapılmaktan kurtulur. Bu arada Sirenlere dair bilgiyi kendine saklar. Kürek çeken arkadaşlarının kulaklarını tıkararak hayatlarını kurtarması, toplumsal bir kurtuluşa değil, bir araçsallaştırmaya işaret eder. Kürek çekmektedirler, bir araç, bir ‘şey’ olarak onları o şekilde düzenlemeyi uygun görür. Artık direniş ne körleşme ne de kaçınılmaz bir ölümdür; *Odysseus*’un durumunda kurnazlık, rasyonelleşmiş bir direniştir: “Burjuva aklının, karşısına daha büyük bir tahakküm olarak çıkan her türden akılsızlıkla uyuşması gibi; aklın (*ratio*) bu irrasyonelliği ifadesini kurnazlıkta bulmuştur. Tek başına hareket eden kurnaz kahraman daha şimdiden, tüm akıllı

insanların gün gelip benzeyecekleri o homo economicus'tur... Odysseus bir zamanlar burjuva toplumunu kurmuş olan kadim ilkeye göre yaşar. İnsan ya aldatmaya başvuracak ya da yok olacaktır" (2010: 91-92).

Bu analizde bizim dikkatimizi yönelttiğimiz husus, Odysseus şahsında modern bireyin birinci (doğa) ve ikinci doğa (toplum) ile kurduğu yeni tahakküm ilişkisinin kodlarından ziyade, daha güçlü olana karşı bir çatışma stratejisini yeni bir iktidar kipliğine dönüştüren unsurlardır. Odysseus'un mücadele stratejisi, meydan okumaya dayalı bir iktidar oyununda, sahip olduğu bilgi ve tekniğin kullanımıyla kendini alabildiğine bireyselleştirerek atomize etmesine ve Adorno-Horkheimer'in müthiş bir seziyle hukuksal bir ilişkiye benzettiği Sirenler mücadelesinde, hükümler gücün büyük gözeneklerinden süzülerek geçmesine bağlıdır. Sirenlerin seslerindeki cazibe ve hazza davet doğal bir yanılsama ve hile yaratır; esasında ölüme davettir. Odysseus'un bu daveti reddetmeksizin ürettiği çözüm ise özel bilgi (Siren sesinin aldatıcı olduğu bilgisi) ve tekniğe (bağlama) dayalı bir kurnazlık ama eninde sonunda yine hiledir. Muhtemel ölüm oyunu rasyonel bir karşı-stratejiyle tersine çevrilir; yanılsama, hile ve ölümün muhatabı artık Sirenlerdir.⁷ Odysseus, Sirenlere dair bilgiyi ve ona karşı geliştireceği hileyi yoldaşlarıyla paylaşmaz, yoldaşlarını kendi mücadelesinin araçları olarak düzenler ve yönetir.

Özetle Odysseus'un direnme pratiğinde belirginleşen başat unsurlar nelerdir? Varolan bir iktidar-tahakküm oyunu kabul edilmektedir; çatışma ve sonunda elde edilecek zafer bireyselleştirilmiştir; güçlü olanın aldatıcılığı yeni bir rasyonellik (kurnazlık) ile tersine çevrilir; Odysseus'un ağzı sıkılığında özel bir bilgi daha direnme aşamasında iken potansiyel bir iktidar odağıyla eklemleme içine girer; karşılıklı etkileşen her iki konum simetrik, iktidara bir karşı-iktidar pozisyonuyla yanıt verilir ve nihayet çatışma stratejisi mutlak ve yeni bir iktidar durumu üretir. Kanımızca bu unsurlar, bir direnme eylemini özgürlük pratiği olmaktan iktidar durumu olmaya hızla yöneltecek özel unsurlar olmakla, bir direnişin nasıl rasyonelleştirilmemesi gerektiğinin örneğidir.

Günümüzde sınıf mücadelesi ya da ulusal kurtuluş mücadelelerinin yekpareliğine indirgenemeyecek çokluk ve yaygınlıkta direnme hareketlerinin varoluşu söz konusu: Feministler, LGBT hareketleri, çocuklar ya da engellilerin maruz kaldıkları türden ayrımcılık tiplerine karşı mücadeleler, ekoloji hareketleri, etnik-dinsel-mezhepsel yapıların kültürel ve kolektif hak mücadeleleri, eğitim-sağlık ve adalet sistemini kökten sorgulayan düşünce hareketleri, sınır-ötesi mücadele kuruluşları ve daha pek çoğu. Bu mücadelelerin eski tip savaşımlardan farklılaşan ortak özellikleri:

1. Mücadeleler artık çerçevesiz yaşamın korunumu ya da hakların pekiştirilmesi talebiyle iktidardan sorumluluklarını yerine getirmesini talep etmiyor, iktidar ile bir al-ver oyununa girilmiyor, artık açıkça reddedilen şey bizzat oyunun kendisidir (Foucault, 2005: 206). Oyuna belirli bir taleple taraf olmaksızın, oyunu reddetme tutumunu Gezi direnişinde gözlemledik. Taksim’le birlikte ulusal ve uluslararası gündemi de mesken tutan insanların o on beş gün boyunca sergiledikleri şu tutum önemliydi: Gezi parkının bulunduğu yere Topçu Kışlası mı inşa edilsin yoksa AVM mi olsun, sorunun çözümü için referandum yapılın mı yapılmasın mı, referandum bölgesel mi yoksa kentsel sınırlarda mı gerçekleşsin tartışmalarına kesinlikle girmediler. Sunulan tüm önerileri geri çevirmenin ardında, “Nasıl oynarsanız oynayın, hangi prosedürleri işletecekseniz işletin, bu bizi ilgilendirmiyor, bu parka yapacağınız hiçbir şeyi kabul etmiyoruz” kararlılığı vardı. “Peki, ne istiyorsunuz?” sorusuna Foucault’un deyişiyle “hangi sosla yenmek istediğimizi size biz söyleyecek değiliz” diyorlardı. Talep sunmamak, seçme hakkını reddetmek anlamına gelir ki, çok önemli bir iktidar dağıtım projesinin (elbette egemen güçler tarafından uygulanan haliyle) boşa çıkarılması demektir. “Herhangi bir baskı altında kalmadan özgür iradenle seçimini yap” buyruğunun kutsallığı, basit ama güçlü bir şekilde yanıtlanır: “Seçmiyorum”. Seçmiyoruz, çünkü davranışlarımızı sizin için öngörülebilir olmaktan çıkarmak istiyoruz; talep etmiyoruz, çünkü sizin oyunlarınızda yeni kurallarla dahi oynadığımız müddetçe kazanan her zaman kasa olmayı sürdürecektir.

2. Mücadeleler “dağınık”, “merkezsiz” ve “sınır aşırı” bir yapı sergiliyorlar (Foucault, 2011: 61). Bu dağınıklık, yirminci yüzyılın her ülkede kendi sosyal gerçekliğine uygun devrim programları hazırlayan komünist şubelerinin durumuyla paralellik oluşturmaz. Daha çok iktidar uygulamalarının yerleşikleştiği her toplumsal gözenekte lokal direniş kıvılcımlarının ete kemiğe bürünüşü gerçekleşir.

3. Böyle olduğunda insanların günlük yaşamlarında muhatap olduğu çelişkiler büyük ya da temel çelişkinin çözümü mücadelesi uğruna görmezden gelinmez. Dolayısıyla en yakın iktidar odağını hedef alan “doğrudan” mücadelelerdir (Foucault, 2011: 209). Örneğin, artık devrimci bir erkek geleneksel aile ilişkileri içinde erilliğini konuşturduğunda, sırf “devrimci” olmanın zırhı onu koruyamaz; bir iktidar odağı olarak ciddi bir kadın direnişinin hedefindedir. Bu anlayış, direnmelerin kendi içinden türeyebilecek iktidarcı eğilimleri de daha kolay sorgulanabilir kılar.

4. Yaşamın tüm uğraş alanlarındaki sorunlar, ürettiği doğrudan iktidar etkisiyle sorgulanır (Foucault, 2011: 62). Örneğin bir işyerindeki çalışma koşulları

artık salt herhangi bir çalışanın emeğinin sömürülme düzeyi, artı-değer/kâr oranıyla sorgulanmaz. İstanbul gibi bir kentte çalışan için işyeri ile evi arasında bölüşülen yaşam süresi, günün ortalama 14-15 saatinin bu işle ilgili etkinliklerde geçirilmesi, işyerindeki disiplin tarzı, hiyerarşi ilişkileri daha dikkate değer sorgulama gerekçelerine dönüşmektedir. İşyerinin, işe ayrılan zamanın ekonomik türden karşılığını verip vermediğinden çok, iş-çalışma-işyeri denilen şeylere aktif yaşamın bu kadar büyük kısmının bağlanmış olmasıdır asıl sorun.

5. Bilgiye dayalı bir elitizme de, gizleyen, gizemlileştiren, dezenforme eden tekniklere de aynı anda karşı olabilen, yani bilgi-iktidar eklemlesmesini sorgulayan mücadelelerdir (Foucault, 2011: 62). Mücadele hareketlerindeki şeffaflaşma, gizli bilgilere dayalı üstünlük söylemlerini hükümsüz kılar. Sosyal medyada kurulan iletişim ve kolektivite teknikleri, bazı yeni sorunlarla birlikte kaçınılmaz olarak bilginin yeni bir dağılım türüne, yeni tip bir bilgi demokratizasyonuna yol açmaktadır. Çok uzun süreler bilginin özelleştirilerek, uzmanlaştırılarak ve merkezileştirilerek iktidar etkisi kılınmasından sonra, tamamen denetim dışı olmamakla birlikte, bilginin bu yeni yollarla yayılarak paylaşılarak güç olma etkinliği dikkatle incelenmeye değerdir.

6. Yeni hak ve özgürlük eylemleri siyasetler arası eylemler değildir, bir tercih hakkı üzerinden işlemez, şu ya da bu siyasi yönetim biçimini yeğ tutmaz; yönetilme biçiminin ta kendisine saldıran eylemlerdir ve sarsıntı derecesini kendini yönetilemez kılan yenilikler icat etmesinden alır. Occupy Wall Street, Tahrir, Gezi gibi hareketlerde yeni olan sadece eylem biçimleri değildi; yeni duruşlar, yeni söylemler, yeni mekân kurguları, yeni iletişim yöntemleri,⁸ yeni bir varoluş tarzı, yeni komünite biçimleri ortaya çıkıyordu. Siyasi denklemlere yerleştirilemeyen, onları öngörülemez kılan şok tesirinin de bütün bu yeni olasılık kapılarından giriş yaptığı söylenebilir.

7. İktidar ilişkilerini özgürlük alanları üzerinde, içinde ve onlarla karşılıklı güç ve özgürlük oyunları şeklinde işleyebilen bir şey olarak tasarlamak (ki bu özellik, Foucault düşüncesinde iktidar ve tahakküm ilişkilerini ayıran temel unsurdur), iktidarın konusu kılınmış her tekillikte hakiki bir direniş potansiyelinin varoluşunu geçerli kılmayı sağlar. Buna göre, eğer on dokuzuncu yüzyıldan beri düzenleyici ve denetleyici iktidarın, biyoiktidarın temel nesnesi *yaşam* ise, çağımızın temel direniş odağı da doğrudan yaşamın savunusu haline gelmektedir⁹. Yaşam merkezli mücadelenin hukuki bir boyutu kuşkusuz vardır; ancak çıplak yaşam hakkını ifade eden insan hakkı formuna indirgenemeyecektir. Hukuki talepler beden üzerindeki eziyetlere, şiddete karşı bir koruma sağlayabiliyor ve bu elbette önemlidir; ancak bu formun aynı beden üzerindeki tabi kılma prosedürleri karşısında sessizliğe gömüldüğünü kabul etmek gerekir. Günümüzde 'alt-iktidar'

(geleneksel siyasi iktidar ya da devlet aygıtı değil, mikroiktidarlar) kurum ve tekniklerini sorgulama yeteneği bağlamında ya daha sağlam bir dayanağa ya da insan hakları söyleminin kuvvetle derinleştirilmesine ihtiyaç var. Haklar söylemi insanın doğrudan maruz kaldığı etkiler ve zararlarla ilgilidir ve bu boyutuyla ciddi bir genişleme de yakalamış görünmektedir. Ancak biyopolitik yönetimsellik mekanizmaları insan üzerinde doğrudan işleyen teknikler olmakla sınırlanmak yerine, insanların davranışlarına etkiyen eylem koşullarının yönetimidir. Davranışları ve eylem koşullarını yöneten iktidar kiplikleri 'hak' formuna birinci dereceden bağlanamaz, haklar söyleminin kör noktasında kalır.

Oysa artık yaşam tüm uzanımlarıyla; kültürel bir yaşam olarak, siyasal bir yaşam olarak, doğal bir yaşam olarak, diyalog olarak, sosyalliğin gerektirdiği tanıma ve tanınma arzularını pratikleştirmek isteyerek, konuşarak, dinleyerek ve dinlendiğini bilerek, insan yaşamının zenginlik ve renkliliğini, haz ve doyumlarını, duygulanımlarını eksiksiz kılan tüm unsurlarıyla talep edilmektedir. Ve yaşamın böyle kavranışı, denetlenabilir ve düzenlenebilir olanı istikrarsızlaştıracak, yaşam üzerindeki tahakkümü asgariye çekecek tek şey gibi görünmektedir.

8. Bireyin konumunu sorgulayan ancak bireyi yüceltmeyen mücadelelerdir. "Bireyselleşmenin yönetilmesine" karşıdırlar ve şu soru ekseninde dururlar: "Biz Kimiz?" (Foucault, 2011: 62-63). Giydirilen kimlikler, benimsetilen öznellikler, insanların içine konumlandığı hakikat kurguları sorgulanır. Neoliberal toplumumuzda büyük sınıflar ve toplumsal çelişkiler kuşkusuz ortadan kalkmamıştır ancak daha derinlemesine bir kategorizasyon, iş ve tüketim gruplandırmasına yönelik bireysellik türleri ve her bireysellik türünden beklenen ve dolayısıyla yönetilebilir kılınan davranış kalıpları imal edilmiştir. Medyadaki reyting ölçümleme sistemleri, reklam ve pazarlama taktikleri, siyasi partilerin anket, propaganda ve angajman çalışmaları, bazı hayati politik konularda devlet odaklı algı yönetimi siyasetleri vb. hep bir ölçüm ve hesaplama, öngörme unsuru ile yönetilir. Örneğin, annelik ve ev kadınlığı kimliğiyle özdeşleştirilmiş bir orta yaş kadın profili vardır. Hangi zaman dilimlerinde neyle uğraşacağı, TV'de hangi dizileri izleyeceği, hangi şarkıları dinleyeceği, hangi duyguları kışkırtıldığında ne tür tepkiler alınacağı vb. davranış hesabı ve yönetimi söz konusudur. İletişim, yönetişim, marketing gibi bir çok disiplin alanının yoğunlaştığı konular bunlardır.

Davranış gruplarının/kalıplarının üretimi ve yönetimi kategorik düzeyde yürütülse de özü gereği bu grupları doğallaştırmaz; grup-içi bir iletişim, dayanışma vb. ortaya çıkarmaz. Aksine geleneğe ve yaşanmışlığa dayalı topluluk ilişkilerini (eğer özel bir iktidar birikimine konu edilemiyorsa) çözmeye eğilimindedir, toplulukların iletişimselliği çözülmektedir. Soyut ya da somut kurgusal kategoriler/gruplar sadece yönetimsellik düzeyinde davranış grubu

oluşturur; insani düzeyde “birey” yaşamı tekilleşmiştir, grupla iletişime girmesini gerektiren bir “ihtiyaç” yoktur. Şu önemli: Topluluk yaşamı, insanın içine doğduğu bir varoluş biçimi olmaktan çıkarılarak “ihtiyaçlar” temelinde kurulan bir birlikteliğe dönüştürülmek istenmektedir; çıkar, arzu, yatırım birlikteliğine. Örneğin, ekonomi piyasasında soyut bir “küçük yatırımcı” kategorisi vardır. Pek çok finans analizcisi olası gelişmeler karşısında küçük yatırımcının altına mı, dövize mi, gayrimenkule mi yöneleceğinin hesap ve ölçümünü tutar; bu yatırımcının ne zaman birikimini yastık altına koyacağı ya da çıkaracağı öngörülmeye, daha doğru ifadeyle yönetilmeye çalışılır.

Şimdi, insan sosyalitesinde böyle bir grup var mıdır gerçekten? Büyük plan ve hesaplamaların nesnesi olduğu kadar, birbiri ve kendi durumu hakkında açık bir kanaate sahip midir, örtük de olsa bir ilişki biçimi oluşmakta mıdır? Ya da daha somut bir örneği almak gerekebilir: İstanbul gibi bir metropolün belirli düğümlerde merkezileşen ulaşım şebekesi, o düğümlerde her gün aşağı yukarı benzer yoğunlukta bir kitlenin aynı saatlerde buluşmasını getirir. Her gün aynı saatlerde, aynı duraklarda buluşup benzer mesafeleri katettiği ve bunu yüzlerce kez tekrarladığı halde en ufak bir iletişim çabasına girişmeyen bir topluluk söz konusudur. Ulaşım araçlarının saatlendirilmesi, trafik planlamaları hep bu grupların belirlenmiş davranış biçimlerine göre şekillendirilir. Ve bu insanlar o araçlarda, o duraklarda her gün yan yanadır, yüz yüzedir, somuttur ama ilişkisizdir, hatta ilişkiden kaçınma esastır. Orada kurulacak iletişimlerin, bireyselliklerinin bir ihtiyacını karşılayıp karşılamadığı algısı, var olan kopukluğu yönetmektedir.

9. İktidar ideolojilerinin üzerinde konumlandığı kimlik söylem ve grupları, bir öze dönüş yanılsamasına düşmeksizin yeniden konumlandırılmaktadır. Bu konumlanma ne kimlik merkezci ne de kimlik reddiyeci bir yapıdadır. Küresel siyasetin bir tür oyuncağı haline getirilen kimlikler, demokratik direnme mevzilerinin birer yapı taşı olarak yan yana getirilebilir mi?

Ortadoğu’da 2012’de ilan edilen Rojava Demokratik Özerk Bölge Yönetimleri (Kantonlar), bu konuda önemli veriler sunmaktadır. Rojava Toplumsal Sözleşmesi/Anayasası’nın “Giriş” başlığında şöyle deniyor:

Din, dil, ırk, inanç, mezhep ve cinsiyet ayrımının olmadığı, eşit ve ekolojik bir toplumda adalet, özgürlük ve demokrasinin tesisi için. Demokratik toplum bileşenlerinin siyasi-ahlaki yapısıyla birlikte çoğulcu, özgün ve ortak yaşam değerlerine kavuşması için. Kadın haklarına saygı ve çocuk ile kadınların haklarının kökleşmesi için. Savunma, özsavunma, inançlara özgürlük ve saygı için. Bizler demokratik özerk bölgelerin halkları; Kürtler, Araplar, Süryaniler (Asuri ve Arami), Türkmenler ve Çeçenler olarak bu sözleşmeyi kabul ediyoruz.

Demokratik Özerk Bölge Yönetimleri; ulus-devleti, askeri ve dini devlet anlayışını, aynı zamanda merkezi yönetimi ve iktidarı kabul etmez...¹⁰

Hobbes'un *Toplumsal Sözleşmesi*'ne pek de benzemeyen bu *Sözleşme*, kuşkusuz modern sözleşmecilerden ayrılmakta ve hatta onu tersine çevirmektedir. Varsayılagelen her şey gibi, soyut ve amorf olan her şey gibi Sözleşme metaforunun da yeniden biçimlendirilen bir kullanımı söz konusudur. Sözleşme metninde etnik-ulusal kimlikler, çok kültürlülük söylemlerinin dizgesindeki yerlerinden sökülerek başka bir söylemin öznelere haline dönüştürülmektedir. Rojava'daki komün deneyimini incelerken, Odysseus analizindeki karşı-iktidar tuzağına düşülüp düşülmediği gözden kaçırılmaz. Bu eylemin, Suriye-Arap ulus-devletinin tekleştirici tahakkümünün kırıldığı ve bu kez de arkaik ve ırkçı IŞİD (yine tekleştirici ve soykırımcı) kuşatmasının tehdidi altında bulunan bir mekânda geliştiği göz ardı edilmemelidir. Ortadoğu'da son yüzyılın modern ulus-devlet iktidarlarının yapaylığına karşı gelişen karşı-iktidar pratiklerinin en son ve vahşi örneğini IŞİD oluşturuyor. Hem bölgedeki ulus-devletler hem IŞİD kendisini tekli bir etnik kimlik ya da dinsel mezhep eksenli konumlandırarak savaşılmaktadır. Başka bir deyişle modern siyasi rasyonalitenin simetrik iki konumu bir çatışma stratejisi içine girmekte ve bu durum mutlak ve yeni bir iktidar durumu üretmektedir.

Rojava deneyiminde ise bölgesel olarak modern yönetim pratikleri şebekesinin santral noktalarını oluşturan etnik ve inançsal kimlikler başka bir siyasallaştırma biçimine tabi tutulmuştur. Belirli bir kimliği dışlayan, bireyselleştiren, hegemonikleştiren bir tarza düşülmediği gibi, "insan, yurttaş, vatandaş" genellemeleri altında kimlikler-üstü bir siyaset kurgusu arayışına da girilmemiştir. Aksine Sözleşmenin, modern iktidarda olduğu üzere bireyler arasında değil tam da bu topluluklar arasında gerçekleştirildiği ibaresi girişe yerleştirilerek, en baştan birer yaşam ve kültür odağı haline gelmeleri sağlanmaktadır.

Çağdaş mücadele tiplerinde topluluk ilişkilerinin yeniden inşa edildiğini, yeni siyasallaştırma biçimlerine yeni toplumsallaştırma arayışlarının dâhil edildiğini gözlemleyebiliyoruz. Örneğin, ideolojik çemberler içinde birbirlerinden çok uzağa ve antagonistik konumlara yerleştirilen İslami çevreler, sosyalistler ve eşcinseller Gezi direnişinin içinde bir yandan barikat kurarken diğer yandan iftar açabiliyorlar. Topluma kâr heveslisi olarak yansıtılan taksiciler, yaralananları hastanelere ücretsiz yetiştirmek için onların yanı başında nöbetleşe bekleyebiliyor, tıp endüstrisi çalışanları uzak mesafelerden gönüllü sağlık çadırları kurmaya geliyor. Çocuklarını risklerden uzak tutmakla yükümlendirilmiş anneler çocuklarıyla birlikte sokağa çıkıyor. En politize topluluklar (örneğin Kürtler) ile en apolitik kategori olması beklenen gruplar (örneğin taraftar grupları) aynı

alan ve forumlar etrafında birbirleriyle ilişkilenebiliyor. Ve hiç beklenmedik bağlar yaşamın oluşallığı içinde kuruluyor. İstanbul'daki topluluklar Rojava'yı, Atina ve Rio'daki gruplar İstanbul'u yüksek sesle dile getirdiğinde bildik tüm bireyselleştirme kalıpları, davranış yönetim teknikleri hükümsüz kalıyor.

Sonuç

Sorun, geçmişten günümüze direnme deneyimlerini doğru-yanlış, eksik-fazla, haklı-haksız denklemlerinde test etmek değildir. Tarihin herhangi bir kesitinde bir iktidar çekirdeğine karşı tek başına bir insanın duygusal tepkileri ile kırım siyasetlerine karşı bir halkın topyekûn ve şiddetli ayaklanması eşdeğer saygıyı ve özeni hak etmektedir. Tüm mikro ve makro iktidar tekniklerine rağmen toplumsallığın halen canlılığını ve alternatif üretme yeteneğini sürdürüyor olması, bu hakikatin tam anlamıyla bir 'tarih' olmasından kaynaklıdır. Toplum-Yaşam-Direnme birlikteliğinin 'tarih' anlamına gelmesi demek, direnme geleneğinin, özerklik arzu ve isyanının -yaşamın ve insanın özerkliğinden tutalım, kentlerin, kırsalın, etnisitelerin, dinsel toplulukların yerel ve bölgesel özerkliklerini, kadınların, çocukların, eşcinsellerin, aslında beden'in özerkliğini koruma ve savunmaya dek uzanan çeşitlilik içerisinde- bir "ahlaki-politik toplum" niteliği olarak tarih boyunca var olduğunu, sömürü tekniklerine paralel kendini çoklu kılarak odaklaştırdığını düşünmek demektir. Foucault'un *Ayaklanmak Faydasız mı?* (1979) makalesindeki şu ifadeleri önemlidir:

Kazanılmış ya da talep edilen bütün özgürlük biçimleri, kullanılan bütün haklar, görünüşte en önemsiz şeylerle ilgili bile olsalar, 'doğal haklar'dan hiç kuşkusuz daha dayanıklı ve daha yakın son bir dayanak noktasına sahiptir. Eğer toplumla ayakta kalıyor ve yaşıyorsa, yani eğer iktidarlar 'mutlak olarak mutlak' değillerse, bu, bütün kabullerin ve zorlayıcı önlemlerin ardında; tehdit, şiddet ve ikna yöntemlerinin ötesinde; hayatın artık kendini pazarlık malzemesi olarak öne sürmediği, iktidarların bir şey yapamayıp insanların darağaçları ve makineli tüfekler karşısında ayaklandıkları o anın olabirliği sayesinde (2005: 298).

Çok yakın zamanlarımızda da tanık olunduğu üzere, bir halkı bir anlığına da olsa tüm endişelerin, çıkarların, aynı zamanda tipik bir siyaset biçimi olmanın ötesinde ve sadece hayatın etrafında kenetleyerek ayaklandıran şey nedir? Güncellikle sınırlanamayacak bu toplu güç eyleminin izleri iktidarlara, tahakkümlere, devlet ve otorite sistemlerine karşı direnenlerin toplumsallığı ve tarihselliğinde takip edilebilir ancak. Modern iktidarlara karşı belki de en güçlü direniş tarihin, kültürün, yerel yaşamın direnişidir. Aşırı rasyonelleşmiş ve Avrupa-merkezcilikten muzdarip bir bakışın anlam vermekte zorlanacağı şey, toplumsal doku üzerindeki iktidar gaspçılığının maddi boyutları kadar manevi-anlamsal yönlerinin de olduğudur; gasp-sömürü işleri ekonomik değerlerin

biriktirilmesiyle yetinmez, daha çok toplumların kültürel-anlam değerleri gasp edilir. Ve iktidar-özgürlük karşılıklılığının gereği olarak toplumsal dokulardaki direnişte kuvvetli bir manevi damar söz konusudur. Bu bazen bir ilişki kipi olarak dinsel-mezhepsel bir anlama bürünmüş olabilir (Farsların egemen Arap Sünniliğine karşı Şiiliği seçmesi ya da İrlandalıların Katoliklikte ısrar etmesi gibi); bazen bir örgütlenme ve mekânsal yaşama biçimi (Kürtlerin bin yıllarca “uygarlaşma” nehrinin aksi istikamette kırsal-dağ yaşamını tercih etmesi) olabilir. Ortak özellikleri, toplumsal bir yaşam biçimi, *yaşantı* olmalarıdır. Yani hayatlarına sonradan katılmış, öğrenilmiş bir ilave, sığdırılmaya çalışılan bir elbise değildir. Örneğin, Dersim Aleviliği hakkında güçlü iktidar özellikleri gösteren bir dinin türevi olduğu, İslam’ın Alevilik yoluyla bölgeyi şekillendirdiğini söylemek güçtür. Bölgenin, yerel yaşamında, buna içkinleştirdiği gelenek ve ritüellerinde, özerklik ve özgürlüğünde sergilediği inatla İslamiyet’in Alevi formülünü kendisine uyarladığını söylemek daha doğru olabilir. Dolayısıyla toplumların bilincinde ya da bilinç dışında, fakat kesinlikle tarihselliklerinde direnen maneviyat odaklarını anlamak ve çözümleyebilmek, ne bunları pozitivistçe “arkaik-gerici gelenekler” olarak yaftalamak ne de sığ bir otantizm ve nostaljiyle birebir canlandırmaya girişmek doğru olabilir.

Zamandışılığın bu direnme ruhu, direnme kapasiteleri, aynı anlamda zamansallık ve mekânsallık özelliklerini de taşır. Her çağın ayrı bir modernitesi olduğu gibi, her çağın o moderniteyi dikine kesen bir direnme motivasyonu da olmuştur. Mesele, çağdaş iktidar stratejilerine ulaşan bir soybilimine giriştiğimiz kadar, güncel direnme odaklarının, hareketlerinin tarihselliğini, kırılma ve kopuşlarını, bağlantılarını oluşturabilme yeteneğimizdedir. “Tarih günümüzde gizli” sözünün anlamlılığı da bu olsa gerek. Bunu başarabilen bir bakış, tarihi direnme geleneğini oluşturan maddi ya da manevi güç kaynaklarından arkaik bir korkuyla kaçmayacaktır. Zira arkaik olan, her şeyiyle bu iktidar ve tahakküm ilişkilerinin kendisidir, direnme ruhu ise kendini başarıyla günceller. Ve onun maddi-manevi hiçbir değerini hakikat oyunlarına teslim edecek lüksü olamaz. İnsanı güçlendiren her şeye sevdalanmak gerekmez ama hakikat tertibatındaki yerlerini muhafaza etmek gerekebilir.

“Tarihsel süreklilik” kavramı geriye doğru (beş bin yıl, belki daha da geriye) uygarlık sürecinin kategorik olduğu varsayılan gelişiminin yarattığı içkin bir (u) mutsuzluğu dışa vurur. Bastırılma ve yabancılaşmanın yarattığı anlam yitimi, bu sürekliliği yazgıya dönüştürmekle algılanamaz kılmaktadır. Süreklilik mevhumu, dondurulmuş bir diyalektik işlemdir (daha doğrusu anti-diyalektiktir) artık: Bütün karşı-tezlerini emen ve sentezde tüm dolayımalarını kara delik misali yutarak yine kendisine kavuşan bir dondurulmuşluk. Benjamin son bir feryatla tarihsel sürekliliğin kırılmasından bahseder çare olarak. Peki, nasıl olacak bu?

İki yol ya da yorumdan söz edilebilir: İlki, uygarlık tarihi boyunca insanda gizil bir ütopya fikrinin bir kendinelik olarak var olduğu ve taşındığı ön kabulüne dayanır. Böylesi bir kabulün yarattığı bazı ek problemler kaçınılmaz olur. Ütopya hangi somut deneyime dayanmaktadır? Modern siyaset ve teknolojinin kültürü alabildiğine rasyonelleştirerek işlevlendirdiği günümüzde, her ütopyik bir fikrin bir araçsal akıl meyvesi olarak kaynağına hizmet etmeyeceğinin güvencesi nedir?

İkinci seçenek, yine tarihsel süreklilik içinde ancak onu süreksizleştiren unsurlara dair dikkatli ve seçici bir bakışla ayrımlanabilecek izleri takip eder. Bu izler geometrik olmayan yaratıcı bir yöntemle kıvrımlar halinde birleştirilebildiğinde enkazın altında güçlükle seçilebilen bir silüet belirecektir: yeryüzünü hegemonyası altında tutan güçlere rağmen yeraltında yatağını yaratmış bir nehir! Tahakkümün bedenleştiği devlete, kente, aileye, erkeğe, mitlerine, tüm kurumlarına karşı bunlardan çekilmeye, uzaklaşmaya, çok zorlandığında bunlara direnmeye, hatta zaman zaman yıkmaya varan bir direniş nehri. Tahakkümden kendini korumaya uğraş veren doğa olarak topluluk ve insan! İşte bu somut bir deneyimdir.

Söz konusu olan bir ricat ve direnme geleneğidir. İzleri dağ, orman ve çöl kabilelerinde, özgürlükçü felsefe söylemlerinde, toplu haz ve esrime ayinlerinde, kadının neredeyse tüm hayat uğraşında, manastırlarda, köylerde, ortaçağın zahid mezhep ve tarikatlarında sürülebilir. Geleneği sürdüren sözlü tarihtir. Gelenek, özneleri hayatlarını ezici bir gücün karşısına konumlandıkları ve çoğunlukla kaybettikleri için akışını sürdürmektedir. Ve bizler bu geleneğe, eskinin tüm ezilenleri, dışlananları, suskunlarına borçlu ve bağlıyız.

Sonnotlar

¹ Bu çalışma 2014 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku yüksek lisans programına sunmuş olduğum “Michel Foucault’da İktidar Analitiği ve Direnme Problemi” adlı yüksek lisans tezimin bir bölümünün yenilenmiş halini içermektedir.

² “Bana göre iktidardan ilk önce uygulandıkları alana içkin olan ve kendi örgütlenmelerini kuran güç ilişkileri çokluğunu anlamak gerekir...” (Foucault, 2007b: 71).

³ Foucault “yönetimsellik” sözcüğüyle demek istediği şeylerden birini şöyle ifade eder: “Hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi-politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan bu çok spesifik ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler, düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün” (2005: 285).

⁴ “Güç istenci kendini sadece direnişlere karşı gösterebilir; bu nedenle kendisine direnenleri arar...” (Nietzsche, 2010: 416).

⁵ A. Badiou da, devrim-direnme sorunu bağlamında “devletin gücünden çalabilen Olay” dan söz etmektedir (2011).

⁶ “Direniş ile körleşme birdir. Onlara direnen, meydan okuduğu söylenceye kendini daha da kaptırır.” (Adorno ve Horkheimer, 2010: 88).

⁷ Odysseia destanı, “gemi gözden kaybolduktan sonra Sirenlerin başına gelenler konusunda suskundur. Eğer bu bir tragedya olsaydı, bunun Sirenlerin son saati olması gerekirdi; tıpkı Oidipus bilmeceyi çözerek emrini yerine getirdiğinde kendisini fırlatıp atan Sfenks’e olanlar gibi.” (2010: 89).

⁸ Örneğin, Zuccotti parktaki Occupy hareketinde kurulan halk meclislerinde halk mikrofonu –dinleyicilerin konuşmacının kısa cümlelerini üç kez yineleyerek parkın iç kısımlarına yayması şeklinde- gibi teknikler, özel el işaretleri ve anlamlar geliştirildi. Biri konuşurken dinleyiciler bu ortak el işaretleriyle konudan sapıldığını, konuşmanın uzadığını ya da söylenenlere itirazlarının olduğunu ince bir katılımla belirtebiliyorlardı (Bkz Mitchell, Taussig, Harcourt, 2013: 97).

⁹ “...talep edilen ve amaç olarak görülen, yaşamdır; temel gereksinimler, insanın somut özü, insan olasılıklarının gerçekleştirilmesi, mümkün olanın tamamlanması biçiminde anlaşılabilir yaşam... ortada olan son derece gerçek bir mücadele sürecidir; bir siyasal nesne olarak yaşam adeta havada kapılmış ve onu denetlemeye girişen sisteme karşı çevrilmiştir...” (Foucault, 2007b: 106-107).

¹⁰ Rojava Toplumsal Sözleşmesi. <http://civiroglu.net/rojava-toplumsal-sozlesmesi/05.04.2015>

Kaynakça

Adorno T ve Horkheimer M (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. Çev. N Ülner ve E Ö Karadoğan, İstanbul: Kabcacı Yayınları.

Afary J ve Anderson K (2012). *Foucault ve İnan Devrimi*. Çev. M Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Akal C B (2012). *İktidarın Üç Yüzü*. Ankara: Dost Yayınları.

Badiou A (2011). *Bir İdea Olarak Komünizm*. İçinde: A Badiou, S Zizek vd., *Bir İdea Olarak Komünizm*. Çev. A Ergenç ve E Kılınc. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cevzici A (2010). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.

Deveci C (1999). Foucault'nun İktidar Kavramsallaştırmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9, 25-43.

Ö Erol (2015). Dikotomiden Simbiyotiğe: Nasıl Direnilmektedir?
Mülkiye Dergisi, 39(2), 247-271.

Falzon C (2011). *Foucault ve Sosyal Diyalog*. Çev. H Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Fontana A ve Bertani M (2003). Dersin Konumu. İçinde: M Foucault, *Toplumunu Savunmak Gerekir*, Çev. Ş Aktaş, İstanbul: YKY.

Foucault M (2003). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. Çev. Ş Aktaş, İstanbul: YKY.

Foucault M (2004). *Felsefe Sahnesi*. Çev. I Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2005). *Entelektüelin Siyasi İşlevi*. Çev. I Ergüden ve O Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2006). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. M. A Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.

Foucault M (2007a). İktidarın Gözü. Çev. I Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2007b). *Cinselliğin Tarihi*. Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2007c). *19. Yüzyılda Bir Aile Cinayeti - Annemi, Kızkardeşimi, Erkek Kardeşimi Katleden Ben Pierre Rivière*. Çev. E Yıldırım ve A Özgüner, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2011). Özne ve İktidar. Çev. I Ergüden ve O Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (2012). İranlılar Ne Düşlüyor?. İçinde: J Afary ve K Anderson (der), *Foucault ve İran Devrimi*, Çev. M Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 258-266.

Gündoğdu H (2010). Aydınlanma ve Foucault. İçinde: V Urhan (der), *Foucault*, İstanbul: Say Yayınları, 425-459.

Hekman S (2012). *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Çev. H Arslan ve B Balkız, İstanbul: Paradigma Yayınları.

McNay L (2012). Foucaultcu Beden ve Deneyimin Dışlanması. Çev. Ş Öztürk, *Cogito*, 70-71, 315-332.

Megill A (2012). *Aşırılığın Peygamberleri*. Çev. T Birkan, İstanbul: Say Yayınları.

Mitchell W İ T vd. (2012). *İşgal Et: İtaatsizlik Üzerine Üç Tez*. Çev. E Ersavcı, İstanbul: Kolektif Yayınları.

Nehamas A (2002). *Yaşama Sanatı Felsefesi*. Çev. C Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Newman S (2006). *Bakunin'den Lacan'a: Anti-otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*. Çev. K Kızıltuğ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Nietzsche F (2010). *Güç İstenci*. Çev. N Epçeli, İstanbul: Say Yayınları.

Revel J (2006). *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*. Çev. K Atakay, İstanbul: Otonom Yayınları.

Revel J (2012). *Foucault Sözlüğü*. Çev. V Urhan, İstanbul: Say Yayınları.

Rodinson M (2012). İran Konusunda Foucault Eleştirisi. İçinde: J Afary ve K Anderson (der), *Foucault ve İran Devrimi*, Çev. M Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Özgecan Aslan Eylemleri ve Feminist Hareket Üzerine Düşündürdükleri

Ezgi Sarıtaş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: pugazzi@gmail.com.

Özgecan Aslan'ın katledilişinin ulusal gazetelerin çoğunun ana sayfasında yer aldığı 14 Şubat günü, Ankara'daki eyleme katılmak üzere dolmuştan iniyorum. Buluşma noktasına doğru yürürken Özgecan dövizleri taşıyan ve "jin, jîyan, azadî" sloganını atan yaklaşık 30 kişilik bir genç erkek grubuyla karşılaşıyorum. Yaklaştıkça grubun taşıdığı dövizlerde "CHP Çankaya İlçe Gençlik Kolu" yazdığını görüyorum. Kürtçe "kadın, yaşam, özgürlük" sloganı atan CHP'li genç erkekler... Bu alışılmadık manzarayı nasıl açıklamalı? Bu manzara yalnızca feminist hareketin kadına yönelik şiddet karşısındaki sözünün ne kadar yaygınlaştığını değil, aynı zamanda beklenmedik biçimlerde eklenemediğini de gösteriyor. Bu yazıda Türkiye'de feminist hareketin yakın dönemine bakarak; bu beklenmedik manzarayı kabaca çözümlenmeye çalışacağım.¹ Bu beklenmedikliğin siyasal açıdan hem radikal ve altüst edici hem de karşısında temkinli olmayı gerektirebilecek sonuçlarına işaret etmeye çalışacağım. Öncelikle feminist hareketin eril şiddetle mücadele ederken benimsediği yöntemlerin nasıl etkiler yarattığını tartışmaya, daha sonra Özgecan Aslan'ın öldürülmesinden sonraki tartışmaları inceleyerek bu beklenmedik etkilerin hangi biçimlerde karşımıza çıkabildiğine işaret etmeye çalışacağım.

Feminist hareket sıklıkla "kiteselleşemediği", çoğunluğunu orta sınıf kadınların oluşturduğu dar bir grupta sınırlı kaldığı eleştirisine maruz kalır. Tespitin kendisinin eksik kalması bir yana içerdiği eleştiri de çok anlamlı değildir. Türkiye'de feminist hareket, dünyanın diğer birçok yerinde olduğu gibi kiteselleşme amacı taşımamıştır. Hiyerarşik örgütlenme yapılarını eleştirmiş, genelde daha küçük yapılar ve yatay ilişkiler kurma yoluyla faaliyet göstermiştir.² Feminizm; daha fazla insanı örgütlü yapıların içine katarak, belirli düşünüş ve eylemiş biçimlerini bu yapılar yoluyla yaygınlaştırarak değil, yaşamın her alanının nasıl cinsiyetlendirildiğine işaret ederek ve kendi gündemlerini var olan yapılarla, eylem ve söylem biçimleriyle eklemeyerek gücünü artırmıştır. Ailenin, toplumsal dayanışmanın temelini oluşturan bir huzur yuvası olmadığını; kadınların hayatlarını cendereye sokan temel yapılardan biri ve kadınlara ve çocuklara yönelik şiddetin en ağır biçimde yaşandığı alan olduğunu göstermiştir. Devletin ataerkil doğasına işaret etmiş; eşit vatandaşlık idealinin cinsiyetçi kurulumunu, kurumların ve resmi söylemlerin erilliğini çözümlenmiştir. Feminist medya eleştirisi; cinsiyet temsillerinin ataerkilliğini, kadın düşmanı söylemleri ifşa etmiştir.

Bu eleştirilerin karşılığını oldukça sınırlı biçimlerde bulabildiğini biliyoruz. Kadına yönelik şiddet, kadınların toplumsal ve siyasal hayattaki konumu, cinsiyete, cinsel yönelime ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığın boyutları göz önünde bulundurulduğunda Türkiye oldukça kötü bir durumda. Fakat 1980'lerden beri cinsiyet eşitliği alanında herhangi bir mesafe katedilebilmişse, bunda feminist mücadelenin büyük payı var. Medeni Kanun'da ve Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler, -her ne kadar AKP iktidarı döneminde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na dönüştürülmüş olsa da- bir kadın bakanlığının kurulması, işleyişleri oldukça sorunlu olsa da kadın danışma merkezleri ve sığınakların açılması, siyasal temsil alanındaki eşitsizliğin giderilmesi için özellikle HDP ve kısmen de CHP'nin adım atmaya başlamış olması bu kısmi kazanımlardan yalnızca bazıları. Daha sonra ayrıntılı biçimde tartışacağım gibi toplumsal cinsiyet temelli eril şiddetin, özellikle de kadına yönelik erkek şiddetinin kazandığı görünürlük ise feminist hareketin en büyük başarılarından.

Feminist hareketin erkek egemenliği eleştirisi yalnızca aileyi, devlet kurumlarını, hukuku ve medyayı değil; birçok feminist kadının halen parçası oldukları karma sol örgütlerdeki erkek egemenliği de hedef almıştır. Örgüt içi hiyerarşik yapılanmanın yarattığı eşitsizlik, kadınları cinsiyetsizleştiren söylemlere eşlik eden toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, üzeri örtülmeye çalışılan şiddet ve taciz, toplumsal cinsiyete ilişkin gündemlerin ikincilleştirilmesi eleştirilmiştir. Feministlerin eleştirilerinin de etkisiyle sol muhalefette bu durumun değişmeye başladığını görüyoruz; birçok örgütte kadınlar ve bazılarında da LGBTİ bireyler kendi gündemleri etrafında öz örgütlenmelerini gerçekleştirebiliyor, toplumsal cinsiyet eksenli bir mücadele yürütebiliyorlar. Artık toplumsal cinsiyete ilişkin gündemler, özellikle de kadına yönelik şiddet, sol örgütler tarafından da daha fazla sahipleniliyor. Bu örgütler şiddete karşı eylemlerin içinde sık sık yer alıyor, dahası kendileri eylemlerin örgütleyicisi olabiliyorlar. Tabii ki bu durumun tek nedeni feministlerin politik müdahaleleri değil. AKP iktidarının özellikle son yıllarda daha sık başvurduğu cinsiyet eşitliğini reddeden söylemleri ve aileci politikaları karşısında konum alan muhalif hareketler, cinsiyet eşitliğini de daha fazla vurgulamaya başladı. Özellikle Özgecan cinayetinden sonra, AKP iktidarı ile artan erkek şiddeti arasında kurulan doğrudan bağlantılar güçlendi. Mesele AKP iktidarı olunca sertleşen eleştirilerin, iş örgüt içi erkek egemenliğine veya geçmişte yüzleşmekten inatla kaçınılan örgütlü erkeklerin tacizine geldiğinde nasıl bir biçim kazanacağını bilemiyorum. Fakat geçmişte feminist gündem ve söylemleri benimsese de "feminizm" lafını kullanmaktan imtina eden sol örgütlerdeki pek çok kadın feminizm kelimesinden eskisi kadar ürkmüyor.

Sol örgütlerdeki kadınların da bir parçası olduğu, feminist hareketle sınırlı olmayan bir kadın hareketinin giderek büyüdüğünü söylemek mümkün. Kadın

hareketinin her sene daha da büyüdüğünü 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde düzenlenen eylemlerde gözlemleyebiliyoruz. Kadın hareketi, Türkiye'nin farkı yerlerinde farklı bileşenlere ve gündemlere sahip. Feministlerin, sol örgütlerin kadın gruplarının yanı sıra sendikaların ve siyasal partilerin kadın yapılanmalarını, kendisini feminist olarak tanımlamayan İslamcı, Kemalist veya Kürt kadın örgütlerini içerebiliyor. Kadın hareketi, tek bir gündem ve söylem etrafında toplanamayacak kadar heterojen olsa da kadına yönelik şiddet gibi yakıcı konularda birlikte hareket edebilen esnek bir yapıya sahip. Feminizm yalnızca söylemleriyle değil, kullandığı yöntemler ve yaklaşımlarıyla da bu esnek yapıya sirayet etmiş durumda. Üniversitelerde farklı muhalif örgütlerden genç kadınlar bir araya gelerek feminist bilinç yükseltme toplantılarına benzer toplantılar yapıyor, kendi örgütlenmelerini oluşturuyor. Türkiye'nin birçok yerinde derneklerde, sendikalarda ve partilerde aktif olan kadınlar toplumsal cinsiyet konusunda farkındalık çalışmaları yürütüyor, kadınların birbirlerini güçlendirebilecekleri kanallar açmaya çalışıyor. Tabii bu, sittin senedir değişmeyen başkanların güdümündeki derneklerin, bazı "düşkün kadınları" kurtarmaya soyunan "kurtarılmış kadınların", kadınlara kurtuluşları için ne yapmaları gerektiğini öğütleyen erkek kadroların sonunun geldiği anlamına gelmiyor. Fakat ne kadar zorlu olursa olsun, örgüt içi hiyerarşiyi sorgulayan feminist yöntemler giderek yaygınlaşıyor.

Feminizmin diğer hareketlerle kurduğu ilişkiler feminist hareketi de dönüştürdü. Evrensel insan kurgusuna yönelik feminist eleştiri, feminizmin öznesi olarak evrensel kadın kurgusunun eleştirilmesinin de başlangıç noktasını oluşturmuştur diyebiliriz. Türkiye'de 1980 sonrası feminizme bu eleştiri, özellikle Kürt kadınlar ve İslami kesimden kadınlar tarafından yöneltmiştir. Kürt kadınlar Türkiyeli feministlerin etnisiteye dayalı farklılıkları ve ezilmeyi görmemesini eleştirmiş, İslami kesimden kadınlar ise özellikle başörtüsüne dayalı ayrımcılığa vurgu yaparak Türkiye'deki feministlerin Batılı söylemleri eleştirmeden kabul ettiklerini söylemiştir. Lezbiyen ve biseksüel kadınların feminist hareketin heteroseksistliğine dair eleştirileri ile trans kadınların biyolojik kadın tanımına yönelik eleştirileri ile birlikte feminist hareket farklı kadınlıkların gündemlerinin, taleplerinin ve söylemlerinin tazyiki altında kalmış, kendi söylem ve politikalarını bu tazyik altında yeniden şekillendirmiştir. Söz konusu gruplardan kadınlar farklı biçimlerde feminist hareketin bir parçası olabildiği gibi, feministler de aynı zamanda farklı hareketlerin içinde yer almışlardır. Bu durum, feminizmin kendi söylemini ve politikasını diğer söylem ve politikalarla eklemleyebilme becerisini artırmıştır. Feminist hareketin, kendisine yönelen eleştirileri kendi söylemleriyle eklemleyebilme konusunda diğer hareketlere göre daha esnek olduğunu düşünüyorum. Örneğin, Kürt hareketinin eleştirisi yalnızca feminizme

yönelik değilken, feminist hareket bu eleştiriler karşısında kendisini daha kolay dönüştürebilmiştir. Kürt hareketinin kadın politikasına verdiği önem ve feminist eleştiriye kendi söyleminde yer vermesinin etkisi de unutulmamalı. Yine İslami hareketten kadınların talepleri, feminist talepler ve söylemlerde diğer birçok muhalif harekette bulamadığı kadar yer bulabilmiştir, tabii bu ilişki ne Kürt hareketi ne de diğer muhalif hareketlerle kurulan ilişki kadar güçlü olmuştur. Tam da bu etkileşimlerin, esnek ilişkilerin ve kurulan ittifakların sonucu olarak feminist söylem farklı toplumsal kesimlerde farklı biçimlerde de olsa yankı bulmuştur. Bu uzunca izah, yazının başlangıcında anlattığım sahneyi biraz daha anlaşılır kılıyor sanırım. Feministlerin Kürt hareketinin yaptığı ırkçılık eleştirisini sahiplenmeleri, barış mücadelesinin içinde etkin biçimde yer almaları ve Kürt kadın hareketinin Türkiye kadın hareketinin önemli bir bileşeni olması sonucunda “jin, jîyan, azadî” sloganı, kadın hareketinin en önemli sloganlarından biri oldu. Feministlerin kendi söylemlerini ve politikalarını farklı alanlara zerk etmeleri, feminist eleştirinin birçok söylem ve kuruma sirayet etmesi sonucunda bu slogan, CHP’li genç erkeklerin bile yüksek sesle attığı bir slogan haline gelebildi. Kadın cinayetlerinin korkunç boyutlara ulaştığı bu dönemde sloganın daha da öne çıkması sürpriz sayılmamalı. Yine de sloganın atıldığı özgün bağlamın, yani Özgecan Aslan cinayetine karşı kadınların ayaklanmasının biraz daha tartışılmasına ihtiyaç olduğunu düşünüyorum.

Özgecan Aslan cinayetinden sonra her gün en az bir kadın cinayeti haberi daha duymaya devam ettik. Hala milyonlarca kadın ve çocuk ölüm tehdidiyle yaşıyor, sistematik olarak şiddet görüyor ve bunu sonlandırmak için ne hükümetin ne Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın ne de yasa uygulayıcıların ciddi bir niyeti varmış gibi görünüyor. Fakat artık, kadınlara – kadınlar tanımına trans kadınlar da dâhil– ve çocuklara yönelik eril şiddeti kimsenin görmezden gelmesi mümkün değil. Bu durum büyük ölçüde feminist hareketin şiddet karşıtı mücadelesinin başarısıdır diyebiliriz. Kadına yönelik şiddet, 1980 sonrası feminist hareketin en önemli gündemlerinden biri, hatta belki de en önemlisi olmuştur. Feministler şiddetle mücadeleyi “Dayağa Karşı Kampanya” (1987), “Tacize Karşı Mor İğne”(1989) gibi kampanyalarla, açtıkları kadın dayanışma merkezi ve sığınaklarla, takip ettikleri şiddet davalarıyla sürdürdüler. Mevzuatta yapılan değişikliklerde önemli rol oynadılar, yasaların ve uluslararası sözleşmelerin uygulanması için sürekli bir baskı oluşturdular. Feminist hareketin kadına yönelik şiddete karşı yürüttüğü uzun soluklu mücadele,³ yalnızca bu alanda ilgili yasal düzenlenmelerin yapılmasında değil aynı zamanda şiddetin kavramsallaştırılmasında da önemli rol oynadı. Feministler şiddete ilişkin mevcut erkek egemen söylemlere, devletin yaklaşımına, medyanın temsil biçimlerine karşı ısrarla mücadele ettiler ve kendi söylemlerini eylemler, kampanyalar,

ana akım ve muhalif medya yoluyla yaygınlaştırmaya uğraştılar. Diğer muhalif hareketlerin kadına yönelik şiddeti bir özel alan sorunu olarak görmelerini eleştirdiler ve şiddeti onların gündemlerine de dâhil etmeyi başardılar.

Kadına yönelik şiddetin üçüncü sayfa haberi olmaktan çıkıp toplumsal bir sorun olarak kavramsallaştırılmasında, “aşk cinayeti”, “kıskançlık cinayeti” olarak adlandırılan, görmezden gelinen kadın cinayetlerinin görünür kılınmasında ve cinayetlerin arttığına nihayet hükümet de dâhil olmak üzere birçok kesim tarafından kabul edilmesinde feministlerin oynadıkları rolü görmemiz gerekiyor. Feministler ve feministlerin de içinde yer aldığı daha geniş kadın hareketi, kadın cinayetlerini uzun süredir gündemleştiriyor, devletin bu konudaki atılığını ve dahası kolluğun, yargının ve medyanın cinayetleri teşvik eden yaklaşımlarını ifşa ediyordu. Güldünya Tören, Pippa Bacca, Ayşe Paşalı öldürüldükten sonra da kamuoyunda kadın cinayetleri yaygın biçimde tartışılmıştı; fakat ısrarla vurgulanmasına rağmen yasalardaki ve uygulamadaki aksaklıklar giderilmiyordu. Dahası cumhurbaşkanının, hükümetin ve onlara yakın çevrelerin cinsiyet eşitliğine karşı çıkan, İslami muhafazakârlıktan güç alarak kadın düşmanlığını yaygınlaştırmayı amaçlayan söylemleri giderek sıradanlaşıyordu. Özgecan Aslan cinayeti sonrasındaki eylemler ancak böylesi bir bağlamda yaygınlaşabilirdi.

Bununla birlikte kadınların ayaklanmasının geri tepmelere, muhafazakâr ve güvenlikçi söylemlerle eklemlenmeye açık olduğunu da görmek gerekiyor. Zira kadına yönelik şiddet bu tip eklemlenmelerin kolayca gerçekleşebileceği bir alan. Suphi Altındöken, babası Necmettin Altındöken ve Fatih Gökçe'nin zanlısı olduğu cinayet, sözünü ettiğim muhafazakâr ve cezalandırıcı söylemler için uygun bir zemin; maktulün ideal kurbanı, katilin ise ideal faili oldukça yakın olduğu bir senaryo sunuyor. Türkiye’de kadınlar en acımasız işkencelere ve tecavüze maruz bırakıldıklarında şiddetin faili olan erkekleri tanıdıkları için rızaları aranabilmekte; gece dışarıda olmaları, içki içmeleri, kıyafetleri, başlarına geleni haklılaştıran gerekçeler olarak sunulmakta; erkeklerin alacakları cezalarda hatırı sayılır indirimlere neden olmaktadır. Bu çerçevede şiddeti haklılaştırmaya çalışan söylemler bize şiddete maruz bırakılanın aslında şiddetin failiyle bir tür suç ortaklığına girdiğini söylemektedir. Sözde suç ortaklığı neredeyse faili mağdur, mağduru fail konumuna sokacak denli güçlü biçimde sunulur. Kadınların maruz bırakıldıkları şiddeti gizlemelerinin en önemli nedeni olan bu söylem, failerin cezalandırılmalarını adeta imkânsız hale getirirken hiçbir faillik göstermeyen ideal bir kurban arayışına girer. İdeal kurbanın bulunabildiği nadir durumlarda ise karşısına sapkın ve canavarca doğası nedeniyle suç işleyen, eylemleri toplumsallığından soyutlanmış saf bir fail yerleştirilir. Toplumsal cinsiyet temelli şiddetin cezalandırılması ve toplumsal olarak kabul edilemez bulunması için çizilen ideal senaryo; yabancı, şiddet eylemi adeta kişiliğinin

bir parçası haline gelmiş sapkın/suçlu ile hiçbir suç ortaklığında bulunmamış, tamamıyla masum mağdur/kurbanı içerir. Şiddet eyleminin cinsellik içermesi, dehşet uyandırıcı detayların ayrıntılı anlatısı şiddetin kabul göremezliğini ve cezalandırılabilirliğini artırır.

Özgecan Aslan'ın öldürülmesinden sonra kadınların ayaklanması ile birlikte basın ve sesi çok duyulan bazılarının önünde iki seçenek vardı: Birincisi her zamanki gibi şiddete maruz bırakılanı şiddetin asıl faili olarak işaret etme taktiği. Nihat Doğan gibi bazıları bunu denedi fakat kadınların isyanı bu sefer kolay kolay bastırılabilir, mini etek suçlamalarıyla sindirilebilir gibi değildi. Dahası cinayet de bu suçlamaların klasik referanslarını içermiyordu; genç kadın içkili değildi, evinden dışarı normal bir saatte okula gitmek için çıkmıştı ve sonrasında kadın arkadaşlarıyla alışveriş merkezi gibi kabul gören bir mekânda buluşmuştu, zanlıyı kesinlikle tanımıyordu. Ve belki de daha önemlisi tecavüze diremişti ve bu direnmenin delilleri vardı... Böylece ikinci seçenek hızla devreye girdi: Şiddete maruz bırakılanın masumiyetinin vurgulanması ve failin caniliğinden dem vurulması. Özgecan'ın bakışlarının masumiyeti vurgulanmaya başladı, "hiçbir suçu olmayan" bir üniversite öğrencisi olduğu haberlerin alt metinlerinde yer aldı. Bu arada Suphi Altındöken, Necmettin Altındöken ve Fatih Gökçe birer cani olarak resmedildi.⁴ Şiddetin bu şekilde toplumsallığından soyutlanması, şiddetin kaynağı olarak işaret edilen bireyin ağır biçimde cezalandırılması talebini çağırıyordu. Şimdiye kadar şiddetle mücadele ettiği söylenemeyecek çevreler tarafından idam, hadım etme gibi cezalar Türkiye gündemine sokuldu. Söz konusu çevreler var olan yaptırımların uygulanmamasından, cezasızlığı yaygınlaştıran mağduru failleştirme söylemlerinden tabii ki söz etmiyordu. Oysa Nazlı Sinem Erköseoğlu'nu öldürmekle yargılanan Paksoy kardeşleri beraat ettiren İstanbul 19. Ağır Ceza Mahkemesi'nin, Özgecan cinayetinin üzerinden birkaç gün geçmişken açıkladığı gerekçeli kararı bahsi geçen söylemin en açık örneklerinden birini sergiliyordu: "Bir erkeğe duygusal yakınlık kuran, onunla ilişkisini ilerletmek isteyen, ancak isteği tarafça kabul edilmeyen ... olay gecesi evlenen babası tarafından çağırıldığı halde kardeşi gibi babasının düğününe gitmeyen, daha önceden sadece selamlaştığı bir erkek ile beraber alkol alıp, o gece duygusal yakınlık kurup gece 03.00'te evine giden, cinsellik yaşayan, erkek ev sahibinin sızmasına veya uyuya kalmasına rağmen uyumayan mağdurenin ne yaptığını, ne düşündüğünü tespit etmek mümkün değildir. Maktülenin Can ile birlikte olmak için çıkardığı çamaşırını kendisinin giymesi ve hayatta yaşadığı olumsuzlukları etkisi ile atlamış olma ihtimalinin de varlığını bu davada düşünmek gerekmektedir." (*Radikal*, 2015) Türkiye'de toplumsal cinsiyet temelli şiddet davalarını yakından izleyen herhangi biri için bu ifadeler maalesef şaşırtıcı değil. Özgecan hayatta kalsaydı ve Suphi Altındöken ile diğer iki zanlı

yargılansaydı hangi akıldışı açıklamalarla beraat ettirilmeye çalışılacaklarını tahmin etmek zor değil.

Feminist hareketin toplumsal cinsiyet temelli şiddetle mücadelesi; failleri canileştiren, sapkınlaştıran, patolojikleştiren söylemlerin eleştirisini de içermiştir. Şiddetin kaynağının işsizlik, alkol veya psikolojik sorunlarda değil eril tahakkümden aranmasını gerektiğini söylemiştir. Şiddetin feminist kavramsallaştırmasının eskisinden daha yaygın olarak benimsendiğini gösterir biçimde, Özgecan Aslan cinayetine tepki gösteren kadınların çoğu maruz kaldıkları şiddetin suçlusu ilan edilmeye isyan ediyordu. Kadın hareketi medyanın şiddeti bireyselleştirici “cani katiller” söylemine rağmen, şiddeti sürekli besleyen atarerkil söylemlere işaret etti. Neredeyse kadın cinayetleriyle aynı sıklıkta gündeme gelen eşitlik karşıtı ve kadın düşmanı söylemlerin şiddetle ilişkisi kuruldu. İdam cezası ve hadım etme taleplerine, pembe otobüs nidalarına yalnızca feministler değil muhalif kesimlerin çoğu hızlı biçimde cevap verebildi. Feminist hareket bundan sonra da patolojik fail, kurban mağdur ve ağır cezalar üçlüsünden oluşan söylemlere karşı şiddeti üreten toplumsal süreçlere dikkat çekmeye, ağır cezalar yerine erkeklik kültürünün dönüşümü için uğraşmaya, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamaya devam edeceğini gösteriyor.

Özgecan Aslan eylemlerinin göz ardı edilmemesi gereken başka bir özelliği ise Gezi eylemleriyle olan benzerliği idi. Ezgi Başaran(2015)’ın Özgecan Aslan eylemlerini Gezi eylemlerinden ilhamla “kadınların haysiyet ayaklanması” olarak tanımlaması boşuna değildi. Gezi eylemlerinde olduğu gibi bu eylemlerde de kadınlar spontane biçimlerde bir araya geldiler, eylemlerin çoğunun gidişatı belli değildi, önceden belirlenmiş sloganlar atılmıyordu ve alışlagelmiş eylem kitlesinden çok daha geniş ve çeşitli bir kalabalığın öfke patlaması açıkça kendini gösteriyordu. Öfke patlaması yalnızca sokakta değildi, sosyal medyadaki tepkilerde de kolayca gözlemlenebiliyordu. Fakat bence bu kitlesellik ve yaygınlık feminist hareketin alışık olduğu bir şey değildi. Feminist hareketin benimsediği politik stratejilerin üzerindeki etkisinin yadsınamayacağı bu kadın ayaklanması, feminist hareketin beklediğinden ve karşılayabileceğinden daha geniş bir yaygınlığa ve feminist söylemlerle sınırlarlandırılmayacak bir söylemsel çeşitliliğe yol açtı. Pek çok feministin bir kadın eyleminde yazının başında aktardığım manzarayla karşılaşmaktan hoşlanmayacağını tahmin ediyorum. Böylesi alışılmadık manzaralar karşısında irkilmek yerine, manzaranın içerdiği eklemlemelerin olanakları üzerine düşünmenin daha iyi olacağını düşünüyorum. Feministlerin kadın eylemlerine yalnızca kadınların katılması mücadelesi, bugün büyük ölçüde başarıya ulaşmış olsa da, kimlerin “kadın” olduğu sorusunun yarattığı tazyik altında yeniden biçimleniyor. Özgecan Aslan eylemleri gibi belirli bir eylem komitesinin olmadığı, önceden belirlenen

sloganların atılmadığı, olayların akışının önceden belirlenen çerçeveden taşdığı eylemlerde, erkekleri dışarıda tutacak sınır da dâhil olmak üzere keskin sınırlar çekmek çok daha zor olacak ve şimdiye kadar benimsenen yöntemlerin yeniden gözden geçirilmesini gerektirecek gibi görünüyor.

Bu kadın ayaklanmasının Türkiye’de feminist hareket açısından kritik bir öneme sahip olduğunu düşünüyorum. Özgecan Aslan eylemleri; kadınların, özellikle de genç kadınların hayatlarını kuşatan eril şiddeti kabul etmediklerini gösteren bir kırılma anı yarattı ve uzun erimde gerçekleşecek toplumsal dönüşümlerin tohumlarını içinde taşıyor. Eylemlerdeki beklenmedik bir araya gelişlerin sonuçlarına açık olabilmek, feminist hareketin bu kırılmanın yarattığı devinimin gerisinde kalmaması için önemli. Gezi eylemlerinde feministlerin cinsiyetçi sloganlara müdahalesi böylesi beklenmedik bir araya gelişlerin dönüştürücü potansiyellerine güzel bir örnek oluşturmuştu. Özgecan eylemlerinde, “Türkiye uyuma kadınına sahip çık!” gibi kadın kelimesini iyelik eksiz kullanamayan sloganlara karşı atılan “kimsenin namusu olmayacağız”, “kadın, yaşam, özgürlük” sloganlarının hemen benimsendiğini gördüm. “Biz bu alanda yıllardır varız ve doğrusunu biz biliriz” tavrı takınmadan sunulan alternatifler, karşı çıkılan şeyin içerdiği çelişkiyi yaratıcı biçimlerde ifşa etmek, feminizmin farklı oluşlarla bir araya gelmesini kolaylaştırabilir. Beren Saat’in son derece samimi ve “orada bir yerlerde şiddet gören kadınlarımızı koruyalım” içerikli alışıldık ünlü mesajlarına benzemeyen tweet’i, kadınların şiddeti ne kadar yakından ve sistematik biçimde deneyimlediklerini birbirleriyle ve herkesle korkmadan paylaşabilmelerinin yolunu açtı. #sendeanlat gibi sosyal medya kampanyaları yoluyla kadınların şiddete karşı ördükleri dayanışma ağları yeni biçimler kazandı. Dahası şiddetin korkmadan anlatılmasının, yukarıda sözünü ettiğim mağduru failleştirici söylemlere karşı çıkmanın sahici yollarından biri olduğunu bir kere daha gördük.

Gezi eylemlerindeki çeşitliliğe, öngörülemezliğe ve “kitleliliğe” sol-sosyalist çizgideki örgütlerin ilk anda tepki verememelerinin ve sonrasındaki tepkilerinin yetersiz kalmasının nedenlerinden biri de bu örgütlerin benimsedikleri hiyerarşik yapılanmanın ve eylem biçimlerinin Gezi’yle uyumsuzluğu. Oysa bu yazıda kısaca özetlemeye çalıştığım gibi feminist örgütlenme biçiminin yataylığı, esnekliği, yaratıcı eylem biçimlerine açıklığı ve benimsediği söylemsel stratejiler böylesi bir hareketle uyumlu olabilecek özelliklere sahip. Gezi eylemlerini de, Özgecan Aslan’ın katledilmesinden sonraki eylemleri de uzun erimli etkisi olmayan anlık toplumsal patlamalar olarak görmek mümkün. Diğer seçenekse bu eylemlerde toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürebilmek ve eril şiddeti sonlandırmak için yeni dayanışma biçimlerinin ipuçlarını yakalamak.

Sonnotlar

¹ Şunu belirtmeliyim ki bu yazı feminist hareketin yakın dönemine ilişkin kapsamlı bir çözümleme sunma amacını taşıyor ve böylesi kapsamlı bir çözümlemenin deşinebileceği konuların pek azına değiniyor. Türkiye’deki kadın hareketinin yakın dönemine ilişkin kapsamlı bir analiz için bkz. Sancar (2011).

² Bu yapıların feministler aşıından sorunsuz olduğunu söylemek doğru olmaz. Benim de içinde bulunduğum birçok feminist grup hiyerarşisiz bir örgütlenme nasıl olmalı sorusuyla fazlasıyla cebelleşti, hatta bu sorunun etrafında şekillenen tartışmalar sonucunda çözülmeye doğru gitti. Jo Freeman’ın 1972 tarihli “Yapısızlığın Tiranlığı” makalesi, feminist hareketin anti-hiyerarşik örgütlenmeyi benimsediği 1970’li yıllardan beri bu sorunla cebelleştiğini göstermektedir.

³ Uzun soluklu mücadele terimini, Aldıkaçtı Marshall (2013)’ın feminist hareket çözümlemesinden esinlenerek kullanıyorum.

⁴ Milliyet Gazetesi’nde yayımlanmış olan “Onun İçi Pisti” başlıklı haber, bu tip bir canileştirmenin açık bir örneğini sunuyor (*Milliyet*, 2015).

Kaynakça

Aldıkaçtı Marshall G (2013). *Shaping Gender Policy in Turkey: Grassroots Women Activists, the European Union, and the Turkish State*. Albany: State University of New York Press.

Başaran E (2015). Kadınların Haysiyet Ayaklanmasında Erkekliği Yargılama Zamanı. *Radikal*, 16 Şubat. Son erişim tarihi 21/04/2015.

Freeman J. Yapısızlığın Tiranlığı. <http://feministbiz.blogspot.com.tr/p/metinler.html>. Son erişim tarihi, 21/04/2015

Milliyet (18/02/2015). Katili akrabaları anlattı: ‘Onun içi pisti’. Son erişim tarihi, 21/04/2015.

Radikal (16/02/2015). Mahkemeden kadın cinayeti kararı: Selamlaştığı erkekle alkol aldı! Son erişim tarihi, 21/04/2015.

Sancar S (2011). Türkiye’de Kadın Hareketinin Politıği: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler. İçinde: S Sancar (der) *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan, Cilt I, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 53-109.

“Devrim”in Başladığı Yer: Sidi Bu Zeyd/Tunus

Özge Özkoç, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: ozkoc@politics.ankara.edu.tr.

....Hangi taraftan esse rüzgar
Zonklattır, sonra ortaya çıkarır
Kayalıklara sıkışmış bir tarihi,
Bir isyanı, bir dostluğu, bir yenilgiyi...
Cemal Süreya, Ortadoğu II, 107.

Nurdan Gürbilek (2015: 82-105), Şubat 2015'te yayınlanan *Sessizin Payı* adlı kitabının “Fatih-Harbiye, Son Durak: Büyük Yarılma” başlıklı denemesinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne dek süregelen temelde Doğu ile Batı, modern olan ile geleneksel, eril ile dişil, laiklik ile İslamcılık, zenginlik ile yoksulluk arasındaki kadim gerilim hattının serüvenini ele alıyor. Gürbilek, Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye romanının geleneği temsil eden Fatih ile modern olanın mekanı Harbiye (ve çoğu zaman Beyoğlu) arasında sembolize edilen gerilimin, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından hem düşünsel hayatta hem de edebiyat dünyasında oldukça yankı bulan “muasır Batı medeniyeti”ne ulaşılmaya çalışılırken, “Doğu'ya içkin maneviyatın” nasıl korunacağına ilişkin temel bir soru(n)dan beslendiğinin altını çiziyor. Gürbilek'in de vurguladığı gibi, Safa'nın romanının “kazanana”ı yozlaşmış, Batılı değerlerin tahrip ettiği Harbiye değil; gelenekle yücelen, maneviyatın korunduğu ve korunacağı Fatih oluyor. Safa, Batılı kurucu ideolojinin neredeyse Doğulu “değerler”e galebe çaldığı 1931 gibi erken bir tarihte, Doğu-Batı mücadelesinin kazanana olarak Fatih'te cisimleşen Doğu'ya işaret ediyor. Safa için bu erken dönem hayalinin ancak 2000'lerdeki AKP dönemiyle birlikte gerçekliğe büründüğünü söyleyebiliriz. Bu noktada, Gürbilek'in altını ısrarla çizdiği gibi, söz konusu gerilim hattının AKP dönemiyle birlikte belki de tamamen Fatih lehine değiştiğini, kutuplaşma siyasetinin ve dilinin kamusal alanın her bir zerresine iktidar eliyle yerleştirildiğini; fakat Türkiye tarihinin en özgün toplumsal hareketlerinden biri olan Gezi'nin bu kadim kutuplaşmanın aşılmasına yönelik bir umut doğurduğunu belirtmekle yetinelim.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan aşağı yukarı çeyrek asır sonra bağımsızlıklarını kazanan Arap ülkelerinin büyük bir kısmında da benzer gerilim hattının var olduğunu, Arap ayaklanmalarının başlamasıyla ilk defa bu gerilim hattını aşmaya dönük bir iradenin ortaya çıktığını ve ayaklanmaların umut veren bir an olarak ufukta parladıklarını söylemek mümkün. Elbette, Libya'ya

yönelik gerçekleştirilen uluslararası operasyon, Suriye’de devam eden, yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin dahil olduğu (iç) savaş, Körfez ülkelerinin Yemen’e müdahalesi gibi Arap ayaklanmalarının başlangıçtaki niteliğini ve muhtevasını boğmaya ve yeni bir toplumsal düzenin inşasına yönelik kitlesel talepleri çoğu zaman şiddetle bastırmaya yönelik girişimler, çoğulcu ve farklı politik özneleri kapsayacak, gerilim hattını aşacak bir sürecin aralanmasının önündeki en büyük engeller olarak hala önümüzde duruyor. Fakat, bu noktada Tunus’ta Muhammed Buazizi’nin Sidi Bu Zeyd’de polislerce işporta tezgahına el koyulmasının ardından kendisini yakmasıyla başlayan isyan dalgası ve demokratikleşme sürecinin, Arap ülkelerindeki ayaklanmalara kıyasla şiddetten uzak ve uzlaşmacı bir zeminde ilerlediğini vurgulamak gerekir.

Gürbilek’in Fatih-Harbiye romanından yola çıkarak modern Türkiye’de izini sürdüğü gerilim hattının bir benzerini modern Tunus’un kuruluşundan itibaren ekonomik, siyasal ve toplumsal alanda kendisini hissettiren bir karşıtlıkta bulabileceğimizi düşünüyorum. Elbette, Türkiye ile Tunus ve hatta Arap dünyası arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıkların da bulunduğu altını çizmek gerekir. Yine de, Gürbilek’in işaret ettiği türden bir yarılmanın farklı biçimlerinin sadece Tunus’ta değil, bağımsızlıklarını kazandıkları andan itibaren siyasal rejimlerini Cumhuriyet çatısı altında şekillendirmekten yana bir politika takip eden Arap ülkelerinin büyük bir kısmında kendisini gösterdiğini söylemek mümkün. Fakat, Arap dünyasına ilişkin topyekûn bir değerlendirmeye girişmek yerine, yukarıda anılan gerilim hattı üzerinden “devrim”in başladığı ve demokratikleşme sürecinin kendi seyri içerisinde devam ettiği ayrık örnek olan Tunus’u ele almaya çalışacağım. Diğer Arap ülkelerindeki örneklerle ise sadece yeri geldiğinde işaret etmekle yetineceğim.

Türkiye her ne kadar bir sömürge geçmişi olmasa da, bağımsızlık savaşını temelde Batı’ya karşı yürütmüş, ama kuruluş felsefesini Batı karşıtlığı üzerine inşa etmemişti. Türkiye’den farklı olarak Tunus, uzun süre bir Avrupa devletinin, yani Fransa’nın sömürgesi olmuştu. Buna rağmen, Tunus’ta da Türkiye’ye benzer şekilde, bağımsızlığın kazanılmasının ardından Batı’nın topyekûn reddedildiği bir devlet inşasına girişilmedi. 1956 yılında Fransa’dan bağımsızlığın kazanılmasıyla devlet başkanı olan Habib Burgiba, Türkiye’deki modernleşme sürecini anımsatan bir “reformlar” silsilesi başlattı. Burgiba, yeni kurulan Cumhuriyet’i bir yandan Fransız modeliyle, dolayısıyla Batı’yla buluşturmaya çalışırken bir yandan da ülkenin İslami ve Tunuslu/Arap kimliğini Batılı laik ilkelerin egemenliği altında eritmeye, bir anlamda Tunus’un Doğulu kimliği ile Batılı görünümü arasındaki gerilim hattını Batı lehine baskılamaya çalıştı. Bağımsız Tunus’la birlikte kimi zaman baskılanmaya çalışılan kimi zaman da farklı veçhelerle kendisini gösteren Doğu-Batı, zengin-yoksul, laiklik-İslamcılık

ikilemi, Sidi Bu Zeyd'de kitlesel protestoların ortaya çıkmasına dek varlığını uzun bir süre devam ettirdi.

Sidi Bu Zeyd'deki ayaklanmayla birlikte ve sonrasındaki süreçte, Tunus'taki büyük ekonomik yarılmayı hem görünür kılmaya hem de bu yarılmayı aşmaya dönük "devrimci bir süreç" ortaya çıktı. Buazizi'nin kendisini yakma eyleminin de ortaya koyduğu gibi, büyük yarılmanın ilk ve en önemli ayağı yoksulluk ve gelir adaletsizliği eleştirisi ekseninde şekillendi. Yani, Tunus'taki isyanın başlangıcına işaret eden ilk gerilim hattı, zenginlik ile yoksulluk arasındadır; dolayısıyla da isyanların çıkışı sınıfsal bir temele dayanmaktadır.

1956'dan 1987'ye dek süren Burgiba döneminde, hem ekonomik hem kültürel olarak Tunus modernleşmesinin görünür yüzü başkent Tunus'un ve kıyı şehirlerinin ön plana çıktıkları, Sidi Bu Zeyd gibi ülkenin merkezinde ve güneyinde yer alan eyaletlerin geri planda kaldıkları ve ekonomik bölüşümden yeterince pay alamadıkları bir yapı yeni rejimin belkemiğini oluşturuyordu. Fakat, bu ayırım asıl olarak 1970'lerde ülkenin neo-liberalizme eklemlemeye başlamasıyla iyice görünür hale gelecekti. 1970'lere kadar ise, hakim olan ekonomik ve siyasal yapı yöneten ile yönetilen arasındaki üstü örtük bir uzlaşmaya dayanıyordu. Devlet eliyle kalkınma modelinin ekonomik yapıya hakim olduğu, tek bir partinin siyasal alanı massettiği ve muhalif hareketlerin bastırıldığı, toplumun devletin egemenliğindeki sendikalar, birlikler, parti üyelikleri aracılığıyla baskı altına alındığı bir yapı ön plandaydı. Bu rejimin bir diğer temel özelliği, kitlelerin barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanmasına ek olarak, Arap milliyetçiliği veya Tunusluluk vurgusuyla da rejime olan kitle desteğinin sağlanabilmesiydi. Bu açıdan, bağımsızlık sonrasında oluşturulan otoriter yönetim yapısını Sadiki'nin ifadesiyle "ekmek demokrasisi" olarak tanımlamak mümkündür.¹ Sosyal refah devleti aracılığıyla kitlelerin eğitim, sağlık ve barınma ihtiyaçlarını karşılarken, halk milliyetçilik ve sosyalizm gibi ideolojik söylemlerle baskı altında tutulabiliyor; yani yöneten ile yönetilen arasında ekmek karşılığında kitlelerin demokratikleşme talebinde bulunmayacaklarına ilişkin örtük bir uzlaşma durumu rejimi ayakta tutuyordu. Bu süreçte, kıyı kentleri ve başkent hem varsıllığın hem de modernitenin temsil edildiği mekanlar olurken, merkez ve güneydeki şehirler ülkenin zengin kesimlerine üretimin yapıldığı bölgeler haline geldi. Dolayısıyla, isyanın merkez şehirlerden birinde ve/veya başkentte değil de "köşede kalmış" yoksullukla anılan Sidi Bu Zeyd'de ortaya çıkması ve ilk etapta bu eyalete yakın şehirleri etkisi altına alması tesadüf değildi.

1970'ler ve 1980'lerdeki neo-liberal kapitalizme eklemleme süreci, yukarıda ele alınan örtük uzlaşma ve ekmek demokrasisine büyük bir darbe indirmişti.

Devletin ekonomik alandan çekilmesi, temel gıda maddeleri üzerindeki sübvansiyonların kaldırılması ve hızla özelleştirmelere girişmesi bir “ekmek isyanı”nın patlak vermesine yol açmıştı.² Bu isyan artık, devlet eliyle kalkınma modelinin uygulandığı dönemdeki örtük uzlaşının neo-liberal dönemle birlikte çöktüğü, kitlelerin giderek yoksullaştığı ve buna karşılık belli ideolojik göndermelerle mobilize edilemedikleri bir dönemin ve yeni bir uzlaşma arayışının habercisiydi. Elbette ki, bu isyan rejim tarafından sert bir biçimde bastırıldığı gibi, ilerleyen süreçte baskı politikaları da giderek şiddetlendi. 1990’lar ve 2000’ler muhalif hareketlerin seslerinin kısılmaya çalışıldığı bir dönem oldu. Yine de, 2000’lerde Arap sokakları hareketlenirken, Tunus’ta da ekonomik eşitlik talebini odağa koyan bir hareket daha doğdu. 2008’de Gafsa maden havzasında yaklaşık altı ay süren, fakat sadece söz konusu bölgeyle sınırlı kalan grev silsilesini de “ekmek isyanı”nın devamı olarak okumak mümkündür ki tam da bu noktada Gafsa’nın –tıpkı Sidi Bu Zeyd gibi- Tunus’un kuzeyi ile güneyi arasındaki bir gerilim hattına denk düştüğünün de altını çizmek gerekir.³ İşte, 2010 yılının Aralık ayında Buazizi’nin kendisini yakmasıyla Sidi Bu Zeyd’de başlayan, önce yakın eyaletleri ve daha sonra da başkenti etkisi altına alarak kitleleşen ayaklanma zenginlik ile yoksulluk arasındaki çatışmaya dayanan kuzey-güney gerilimini kırmaya yönelik bir girişimin ve dahası umudun son noktası olarak okunabilir. Gana’nın da altını çizdiği gibi (2014: 29), Buazizi’nin yaptığı intihar etmekten çok bir intihar eylemidir: Bunların arasındaki fark önemle vurgulanmalıdır; ilki umutsuzluğa ve teslimiyete dairken, ikincisi meydan okumaya ve umuda dairdir. Bu noktada, Buazizi’de cisimleşen bu umudun sınıfsal karakterinin altını ısrarla çizmek gerekmektedir. İlk aşamada isyana genellikle işsiz gençlerin, üniversite öğrencilerinin, Tunus Genel İşçi Konfederasyonu’nun örgütlediği Tunuslu işçilerin, kadınların, Bin Ali yönetimi altında polis şiddetine maruz kalmış politik aktörlerin, kısacası madunların yön verdiği göz önünde bulundurulduğunda ayaklanmanın baskın niteliği de ortaya çıkmış olmaktadır. Aslında, Tunus’taki isyan dalgasının başlangıçtaki niteliği sadece bu ülkeyle de sınırlı değildir. Tunus’un hemen ardından Mısır’ı etkisi altına alan isyan dalgasındaki en görünür sloganlardan birinin “ekmek, özgürlük ve toplumsal adalet” olduğu göz ardı edilmemelidir. Arapçada ekmek anlamına gelen “ağş” kelimesi aynı zamanda yaşam/hayat anlamına da gelmektedir. Bu açıdan, Tunus’ta da Mısır’da da ekmek talebinin temelde ekonomik eşitsizliğe ilişkin bir eleştiriden beslendiği, ama onu aşan “yeni bir yaşam” tahayyülüne dayanan bir iştiağ olduğu aşıkardır. İsyannların üzerinden henüz daha dört yıl geçmişken ve Tunus ile Mısır gibi ülkelerde süreç devam ederken, hem Türkiye’de hem de genel olarak literatürde artık ayaklanmaların başlangıcındaki adil ekonomik bölüşüm talebinin tartışılmıyor ve göz ardı ediliyor olması, sadece bir illüzyon yaratma ve gerçekliği massederek tartışılması gerekeni görünmez

kılma çabasından kaynaklanıyor olsa gerek.

Ayaktanmanın temel niteliğini kuzey-güney hattındaki ekonomik yarılmanın kapanmasına yönelik bir talep belirlemiş olsa da süreç ilerledikçe ve rejime yönelikleştire neredeyse ülkenin tamamında etkisini hissettirmeye başladığında, ikinci bir yarılma hattı ufukta belirdi. Yıllarca rejim tarafından bastırılan laiklik ile İslamcılık hattındaki yarılmanın siyasal alanı massederek, devrim sonrasında ülkenin demokratikleşme sürecini “kilitlemesi” ihtimali ortaya çıktı. Bu endişeyi tetikleyen, Tunus’un yasaklı İslami hareketi en-Nahda’nın siyasal alanda önemli bir politik aktör olarak varlığını hissettirmeye başlamasıydı.

Laiklik-İslamcılık geriliminin tarihsel sürecine baktığımızda, Burgiba döneminde Batılı hukuk normlarının ülkeye yerleştirildiği, Medeni Hukuk kurallarının bir düzenleme aracı olarak işlevselleştirildiği, fakat bununla birlikte İslami sembollerin iktidar tarafından pragmatik olarak kullanıldığı bir yönetim stratejisinin geliştirilmiş olduğunu görürüz. Benzer çizgideki Arap ülkelerinde Şeriat kurallarına atıfla çok eşlilik yasaklanmazken, Tunus İslami gelenek ve kuralların evlilik kurumuna sızmadığı ve çok eşliliğin yasaklandığı ender ülkelerden biri oldu. Diğer yandan, İslami öğretinin Tunus’taki en önemli kurumlarından biri olan el-Zeytune Camisi devlet yetkisi altına alındı. Rejim, El-Zeytune Camisi’ni Batı tarzı bir müfredata tabi kılarak klasik bir ilahiyat fakültesine dönüştürdü; dini eğitimi bütün okullarda haftada iki saatle sınırladı; ulemanın elindeki vakıf ve kurumları devletleştirdi (Wolf, 2013: 561). Burgiba’nın Ramazan ayında ulusal kanalda çay içerek Tunusluları Batı değerleriyle buluşmaya davet ettiği sembolik göndermeler önemli ölçüde kullanıldı. Buna rağmen, 1959 yılında yürürlüğe giren Tunus Anayasası’nda “devletin dininin İslam olduğu”, “devlet başkanının da Müslüman olması gerektiği” yer aldı. Dolayısıyla, Tunus’ta İslami kimliğe vurguyla ama bir yandan da Batılı değerlerin İslam’la buluşturulmasıyla devlet dininin yaratıldığı, muhalif İslami hareketlerin siyasal alanın dışına atıldığı, seküler olanı temsil eden Batı’nın İslamiyet’i temsil eden Doğu’ya galebe çaldığı bir yapı ortaya çıktı. 1980’lerde yukarıda değinilen “ekmek isyanı” sırasında sol hareketlerden rejim ve sistem karşıtı sesler yükselirken, Şeriat kuralları temelinde yeni bir toplumsal düzen tahayyülüne sahip en-Nahda da rejimle çatışan politik aktörlerden biri oldu. 1990’lar ve 2000’lerde diğer muhalif öznelerle birlikte en-Nahda hareketi liderleri ve mensupları Bin Ali rejimince baskıya maruz kaldılar ve işkence gördüler. Fakat, bu dönemde en-Nahda, İslami pratiklerin demokratik ilkelerle aynı potada eritilebileceği düşüncesinden hareketle, Şeriat hukuku konusundaki görüşlerini yumuşatarak, çok partili hayata geçiş, insan hakları ihlallerinin önlenmesi, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması gibi talepleri gündemine aldı. Bu anlamda sistem karşıtı bir hareketten, sistem içi “reformist” niteliği ağır basan

bir harekete evrildi. Bu dönüşüme rağmen, en-Nahda'nın siyasal yasağı 2011'e dek devam etti.

En-Nahda, Tunus ayaklanması neticesinde Bin Ali'nin istifa etmesiyle tarihi bir fırsat yakaladı. 14 Ocak 2011'de Bin Ali'nin ülkeden ayrıldığına duyurulmasıyla, "diktatörlüğün yıkıldığı" ve Eski Rejim'in tasfiye edileceği bir demokratikleşme sürecinin kapısı aralandı. Rejim karşıtı muhalif hareketler üzerindeki bütün yasaklar kaldırılırken, bu "politik özgürlük" ortamından faydalanan en örgütlü hareketlerden biri en-Nahda oldu. Devam eden süreçte, en-Nahda Tunus siyasal alanındaki gelişmeleri doğrudan etkileyecek önemli bir aktör haline geldi.

2011'de yeni bir anayasa hazırlamakla görevli olacak Kurucu Meclis seçimlerinden en-Nahda'nın birinci parti olarak çıkması, ilk aşamada isyanı sırtlayan ama İslami hareket içerisinde gelmeyen politik aktörlerde ekonomik yarılmayı kapatmaya dönük bir iradeyle ivmelenen isyanların siyasal bir yarılma karşısında sönümlenmesine ilişkin bir endişe doğurdu. Fakat, en-Nahda seçimlerden birinci parti olarak çıkmasına rağmen, Mısır'daki muadili Müslüman Kardeşler'den farklı olarak, tek başına iktidar olacak çoğunluğa ulaşamadı. Dolayısıyla, en-Nahda sol tandanslı Ettakol (Ekmek ve Özgürlük İçin Demokratik Forum) ve merkez solda yer alan CKP (Cumhuriyet İçin Kongre Partisi) ile koalisyon hükümeti oluşturmak zorunda kaldı. Dahası, En-Nahda bir koalisyon ortağı olarak devrim sonrasında yeni anayasa yapım sürecinde, bazı İslami ilkelerden geri adım atmazken yine de toplumun farklı kesimleriyle uzlaşmaya yönelik bir politika izledi. Nitekim, Mısır'daki Müslüman Kardeşler iktidarından farklı olarak bir koalisyon ortağı olmanın sınırlılıklarıyla siyaset üretmek zorunda olduğu gibi devlet başkanlığı seçimlerinde hareket içinden bir aday çıkarmadı; CKP kökenli Mansuf Marzuki'yi desteklemeyi tercih etti. Oysa Müslüman Kardeşler Mısır'da farklı bir politika geliştiriyordu. Nitekim, Arap ayaklanmalarının ertesinde, iktidara gelen en-Nahda hareketi Tunus toplumunun farklı politik aktörleriyle uzlaşmaya dönük bir siyaset izlerken, Mısır'da Müslüman Kardeşler'in toplumu kutuplaştırmaya dönük politikası demokratikleşme sürecinin 3 Temmuz 2013 darbesiyle yara almasına yol açtı. Bu farklılıkta en-Nahda'nın koalisyon ortağı olmasının, Müslüman Kardeşler'in ise tek başına iktidara gelmesinin elbette ki payı oldukça büyüktür. Koalisyon ortağı olarak en-Nahda'nın görece yumuşak ve ılımlı bir geçiş zemininde hareket ettiği, Müslüman Kardeşler'in ise siyasal alanda herhangi bir sivil denge mekanizmasının yokluğundan dolayı daha radikal ve "kutuplaştırıcı" bir politika hattında ilerlediği söylenebilir.

2013 yılında iki solcu politikacının öldürülmesinden en-Nahda'nın sorumlu tutulması ve harekete yönelik eleştirilerin artması sonucu, en-Nahda koalisyon hükümetini feshederek yeni bir teknokrat hükümetinin kurulmasının önünü

açtı. Böylece, anayasa yapım sürecinin de yara almasını engelledi. Ocak 2014'te yeni anayasanın kabul edilmesinin ardından yıl sonuna doğru gerçekleştirilen parlamento ve devlet başkanlığı seçimleri, bu sefer Nida Tunus çatısı altında birleşen sekülerlerin zaferiyle sonuçlanırken, en-Nahda meclisin ikinci partisi oldu. Siyasal yarıma tehlikesi gündemdeyken, Şubat 2015'te Nida Tunus'un en-Nahda'yla koalisyon hükümeti kurması, kutuplaşma siyasetinden çok her iki taraf için de uzlaşma zeminine oturan bir sürece işaret etmektedir. Dolayısıyla, seküler ile İslami olan arasındaki gerilim hattının Tunus siyasal alanında en azından içinde bulunduğumuz dönem için "kapandığı"na ya da kapanmaya yüz tuttuğunu söylemek mümkündür. Fakat, son iki yıldır Orta Doğu bölgesinde radikal İslami hareketlerin yükselişe geçmesi, Maşrık'tan Mağrip'e ve Arap Yarımadası'na uzanan geniş bir yelpazede etki alanını genişletmesi, bölgenin tamamı için olduğu gibi Tunus'un demokratikleşme süreci için de bir tehlike arz etmektedir. Nitekim, Mart ayında Tunus parlamento binasının yakınındaki Bardo Müzesi'nde gerçekleştirilen katliam Tunus'ta İslamcılarla sekülerlerin bulunduğu zemini tehdit etmeye yönelik bir girişim olarak da okunabilir. Dolayısıyla, radikal İslami hareketlerin Tunus'u giderek tehdit etme potansiyeli taşıdıkları böyle bir dönemde Tunus'taki demokratikleşme sürecinin devamı sekülerler ile İslamcıların bir araya geldiği politik zeminin sağlanmasıyla mümkün olabilir.

Fakat, siyasal alandaki yarıma kapanıyor gibi görünürken, zenginlik ile yoksulluk arasındaki gerilimin aşılmasına yönelik bir iradenin kamusallaşmaması, isyanın kökenindeki ana talebin göz ardı edildiğini göstermektedir. Sidi Bu Zeyd'den Tunus'a uzanan ekonomik gerilim hattı kapanmadıkça, siyasal alandaki yarılmayı bertaraf etmiş gibi görünen Tunus "devrimi" ne kadar başarılı olabilir?

Sonnotlar

¹ Sadiki'nin tanımladığı "ekmek demokrasisi"nin Tunus'a has bir yönetim stratejisi olmadığı, Nasırcı çizgideki Arap rejimlerinin kendilerini temelde böyle bir örtük uzlaşma üzerine inşa ederek meşruiyet "kazandıkları" söylenebilir. Bu yapının en belirgin örneği Cemal Abdül Nasır'ın Mısır'ında görülmüştür (Sadiki, 2000: 79).

² Nasıl ki Arap dünyasında rejimlerin konsolidasyon süreçleri benzerlik gösteriyorsa, neo-liberal ekonomi politikaya geçişin yarattığı tahribat ve "ekmek isyanları" da benzerdir. Örneğin, 1977'de Mısır'da, 1984'te Fas'ta ve Tunus'ta, 1985'de Sudan'da, 1988'de Cezayir'de, 1989'da Ürdün'de ve Lübnan'da benzer eylemlerin ortaya çıktığı görülmektedir (Sadiki, 2000; 80). Neo-liberal ekonomi politikaya geçiş "ekmek isyanları"nın nedenini ve zeminini oluşturmuştur.

³ Bu noktada da Tunus ayrıkısı bir örnek değildir. Nisan 2008’de Mısır’ın tekstil bölgesi Mahalla al-Kubra’daki grev sırasında ortaya çıkan 6 Nisan Gençlik Hareketi, 2011’deki “Mısır devrimi”ni örgütleyen önemli aktörlerden biri olmuştur.

Kaynakça

Gana N (2014). Tunus. İçinde: P Amar ve V Prashad (der.), *Arap Baharı’ndan Kesitler: Yeni Ortadoğu’yu Anlamak*, Çev. Ömer Can Furtun, Seyit Ümmetoğlu ve Yankı Deniz Tan, İstanbul: İntifada Yayınları, 19-49.

Gürbilek N (2015). *Sessizin Payı*. İstanbul: Metis.

Sadiki L (2000). Popular Uprisings and Arab Democratization. *International Journal of Middle East Studies*, 32 (1), 71-95.

Wolf, A (2013). An Islamist ‘Renaissance’? Religion and Politics in Post-Revolutionary Tunisia. *The Journal of North African Studies*, 18 (4), 560-573.

Popülist İtirazdan Popülist İdareye: SYRIZA ve PODEMOS Örnekleri

Onur Yıldız, Yalova Üniversitesi İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
e-posta: onur.yildiz@yalova.edu.tr

Yunanistan'da 2015 yılı Ocak ayı sonunda gerçekleşen seçimlerde iktidara gelen SYRIZA (*Synaspismós Rizospastikís Aristerás*-Radikal Sol Koalisyon) Avrupa ana akım siyasetinde son birkaç on senedir hâkim olan merkezci uzlaşmanın dışında yer alarak iktidar konumuna erişen ilk siyasal proje olma özelliğini taşıyor. Yunanistan'da 2008 yılında beri süregelen ekonomik kriz IMF (*International Monetary Fund*) ve Avrupa Merkez Bankası gibi uluslararası aktörlerin yönlendirmesi ile *Neo Demokratia* (Yeni Demokrasi) ve PASOK (*Panhellinion Sosialistiku Kinema*- Pan-Helenik Sosyalist Hareket) gibi yerel siyasal aktörler aracılığıyla yönetildi. Kriz halk kitleleri için yoksullaşma, işsizlik oranlarında artış ve devletin sosyal alanlardan çekilmesi sonuçlarını yaratırken; SYRIZA, krizin muhatap ve mağdurları olan kesimlerin temsiliyetine talip olan bir siyasal söylem ile ana akım uzlaşmaya bir itiraz olarak siyasal kimliğini oluşturdu. 2007 yılında yapılan seçimlerde elde ettiği yüzde beşlik oy oranını istikrarlı bir şekilde arttıran SYRIZA, 2015 yılı seçimlerinde yüzde otuz altının üzerinde oy oranına sahip olarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı ve bir koalisyon hükümeti ile de olsa iktidara ortak olmayı başardı. 2008 yılından beri süregelen ekonomik kriz Avrupa'nın her ülkesinde farklı boyutlarda etkisini gösterirken, krizin neoliberal reçeteler ile idaresine halkçı itiraz konusunda Avrupa'da SYRIZA tekil bir örnek değil. İspanya'da 2014 yılında kurulan PODEMOS (Yapabiliriz) adlı siyasal parti temelleri ekonomik kriz karşıtı INDIGNADOS (Öfkeliler) hareketinde yer alan bir diğer ana akım karşıtı itirazı seslendiriyor. İspanya'da gerçekleşen 2014 Mayıs ayı Avrupa Parlamentosu seçimlerinde aldığı yüzde sekizlik oy oranı ile 5 milletvekilliği kazanan PODEMOS, hâlihazırdaki kamuoyu yoklamalarında Aralık ayında düzenlenecek genel seçimlerin favorisi olarak gösteriliyor. SYRIZA ve PODEMOS Avrupa siyasetinde halkçı, kamucu ve demokratik yeni bir siyasal söylem inşasında ortaklaşırken, aynı zamanda bu ortaklaşmayı PODEMOS lideri Pablo Iglesias'ın seçim öncesi SYRIZA mitinglerinde boy göstermesi gibi kurumsal ve organik bir işbirliğine kadar götürüyorlar.

Özellikle 1980'lerden itibaren Avrupa siyasetinde kurumsallaşan hegemonik söylem; ekonomide düzenleme karşıtı, devlet tarafından üstlenilen sosyal sorumlulukları piyasa aktörlerine bırakan, siyasal idareyi etkinlik ve verimlilik gibi piyasacı mantıklar üzerinden yürüten neo-liberal bir uzlaşının önünü açtı. Bu uzlaşma bir yandan devlet idaresini piyasa mantıklarına göre yeniden kodlayan bir idari akıl ile yürütülürken, bir yandan da siyasal alanın genel söylemsel çerçevesine yaptığı ideolojik müdahale ile bu tekil siyasal söylemin

normalleştirilmesi ve ana akımlaştırılmasını sağladı. Neoliberal siyasal söylem 'normal' olan ve 'tek alternatif' olarak kodlanıp, hegemonikleşirken, birçok Avrupa ülkesinde siyasal kimlikleri kuran sınırlar aşındı ve yeniden çizildi. Özellikle Chantal Mouffe (2002) ve Jacques Rancière (2014) gibi düşünürlerin dikkat çektiği üzere Avrupa'nın pek çok yerinde siyaset alanı hâkim neoliberal söylemin taşıyıcıları olan farklı siyasal aktörlerin bulunduğu bir uzlaşma alanı oldu. Siyasal özneleri birbirinden ayıran farklar silikleşti. Birleşik Krallık'ta İşçi Partisi, Fransa'da Sosyalist Parti, Almanya'da Sosyal Demokrat Parti gibi Avrupa sosyal demokrasinin temsilcisi olan siyasal aktörler, evvelden bir siyasal sınır ile ayrıldıkları merkez sağda yer alan Birleşik Krallık'ta Muhafazakâr Parti, Fransız Halkçı Hareket Partisi ve Alman Hristiyan Demokrat Partisi gibi partiler ile benzer siyasal programların savunucuları haline geldiler.

Bu merkezi uzlaşma siyasal idareyi ve ekonominin idaresini aynılaştırdı. Siyaset ve ekonomi piyasadan türeyen benzer kurallara bağlı olarak yönetilirken; siyaset, piyasanın dayattığı 'akılcı' yöntemler ile sürdürülen teknokratik bir uğraşma indirgendi. Siyasetin alanının bu şekilde daraltılması farklı siyasal taleplerin yükseltilmesinin önünü tıkadı. Siyaset merkezde gerçekleşmiş bir uzlaşmanın tezahürü olarak kurumsallaştırıldı ve bu uzlaşmaya yöneltilen itirazlar 'akıldışılık' ve 'sorumsuzluk' ile suçlandı.

Kısaca tarif edilmeye çalışılan bu siyasal izleğin önemli momentlerinden birisi yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve ayrımcılık gibi siyasal unsurlar üzerinden kurulan sağcı popülist bir siyasal söylemin itirazı ile girdiği çatışma oldu. Avrupa coğrafyasının hemen hemen her yerinde yükselen sağcı popülist siyasal organizasyonlar Fransa, Avusturya, Hollanda ve daha yakın zamanda Birleşik Krallık gibi ülkelerde önemli seçim başarıları gösterdiler. Sağcı popülist partiler neoliberal uzlaşmanın siyaset alanını sınırlayan müdahalesine, siyasal kimlik kurulumuna içkin olan duygulanımsal alanı aktifleştirerek itiraz ettiler. Özellikle göçmen karşıtlığı ve zaman zaman anti-semitizm üzerinden çizilen siyasal sınırlar, merkezdeki uzlaşmanın eksik bıraktığı duygulanımsal alanı ziyadesiyle 'hınç' üzerinden örgütleyen bir dışlayıcı siyasal kimlik kurulumu ile tamamlandı. Bu itiraz, siyasal dilini temelde göçmen karşıtlığı gibi unsurlar üzerinden örgütlese dahi Avrupa Birliği karşıtlığı, sekülerlik, güvenlik gibi pek çok söylemsel unsurun yanı sıra 2008 yılından beri de yaşanan ekonomik krize dair şikayetlerin de kısmen de olsa temsiline olanak veren bir söylemsel düzlem vazifesi gördü. Özellikle Yunanistan'da Hrisi Avgi (Altın Şafak) ve Birleşik Krallık'ta UKIP (*United Kingdom Independence Party* –Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi) gibi siyasal oluşumlar ekonomik krizin yol açtığı işsizlik, yoksullaşma ve sosyal devletin erozyonu gibi tahribatları yaptıkları söylemsel müdahale ile ayrımcı ve dışlayıcı bir 'hınç' etrafında kurulan siyasal kimliklerinde temsil iddiasını geliştirdiler. Bu

görünümde, siyasal alan merkezde piyasacı uzlaşmanın temsil edildiği 'akılcı' ve 'teknokratik' siyaset idarecileri ve bu uzlaşmaya itiraz eden milliyetçi, ırkçı ve ayrımcı siyasal öznellikler arasında bir ayrım halinde tezahür etti.

SYRIZA ve PODEMOS gibi siyasal partilerin önemi, merkezci neoliberal uzlaşma ile ırkçı sağcı popülist siyasal söylemlerin çatışması şeklinde ayrılmış olan siyasal alana popülizmin bir siyasal mantık olarak sunduğu imkanları demokratik, eşitlikçi ve kapsayıcı bir siyasal proje dahilinde sunmalarından kaynaklandı. Ana akım siyasetin hem popülizmi Avrupa merkezci bir bakış açısından Latin Amerika'da Venezuela ve Bolivya gibi ülkelerde var olan eşitlikçi ve kamucu popülist idareleri yok sayıp Avrupa'daki göçmen karşıtı, ırkçı ve ayrımcı siyasal projeler ile özdeşleştirmesi; hem de merkezci uzlaşmaya dair tüm itirazları popülizm ile suçlayarak marjinalleştirmesi, Avrupa'da popülizme dair kavrayışın baskın yüzü oldu denilebilir.¹ Bu noktada SYRIZA ve PODEMOS'un önemi, popülizmi bir siyasal teknik olarak kavramaları ve popülist siyaseti sol siyasetlere ait demokratik, eşitlikçi ve kapsayıcı siyasal unsurlar ile kurmuş olmalarıdır. SYRIZA ve PODEMOS, Yunanistan ve İspanya'nın siyasal alanlarına popülist bir müdahalede bulunurken bu müdahale ile beraber eşitlikçi, demokratik ve kapsayıcı bir siyasal alternatifin ortaya çıkmasına yol açtılar. Bu müdahaleyi mümkün kılan da popülizmin bir siyasal mantık olarak kavranmasına izin veren bir düşünme tarzı oldu.

Hem SYRIZA hem de PODEMOS'un siyasal tekniklerini şekillendirenin Ernesto Laclau ile temsil edilen Post-Marksist düşüncenin popülizmin kavrayışına yaptığı teorik müdahale olduğu söylenebilir. Laclau, popülizmin belirli bir içerik ile tanımlanan tekil bir siyasal pozisyon değil, farklı siyasal söylemler tarafından kullanılacak formel bir siyasal mantık olduğunu öne sürdü. Bu mantık toplumu bir siyasal sınır ile halk ve yönetici elit sınıf arasında ayırmaya ve bu iki kesim arasındaki antagonistik ilişki içinde halk tarafında saf tutmaya dayanan özel bir ekleme stratejisi olarak tanımlanabilir.² Bu kavrayışın özelliği popülist siyasal projeleri içerdikleri siyasal vaatler, kullandıkları siyasal dil ya da iç organizasyonları ve lider ile kurdukları ilişki ile değil de bir siyasal mantık olarak popülizmin siyasal projelerini şekillendirmede ne derece baskın olduğu ile değerlendirmesiydi.

Buna göre popülizm iktidar karşısında yer alan türlü talepleri 'halk' kategorisine referansla bir araya getiren bir siyasal mantıktır ve bu mantık ırkçı, ayrımcı ve dışlayıcı siyasal söylemler tarafından kullanılabilirdiği gibi demokratik, eşitlikçi ve kapsayıcı siyasal projeler tarafından da kullanılabilir. Siyasal gösterenlerin farklı siyasal söylemler tarafından içerilebildiği, mutlak bir belirlenimden uzak ve siyasal olanın öncelendiği bu tahayyül içinde popülizm, var olan siyasal talepleri

ve bu taleplere ilişkin siyasal unsurları bir 'halk' kategorisi içinde en geniş miktarda temsil etme çabası ve bu çabayı yönlendiren mantığın adıdır. Ernesto Laclau popülizmi bu şekilde formel-yapısal bir anlayış ile kavramsallaştırdığında, her siyasal aktörün bir dereceye kadar popülist mantığı işlettiğini vurguladı. Bu anlayış doğrultusunda da popülizm ne neoliberal merkezci uzlaşmanın iddia ettiği gibi akıldışı ve sorumsuz bir siyasal proje ne de sağcı-ırkçı siyasal söylemlerde dile geldiği şekliyle hınç etrafında örgütlenmiş dışlayıcı bir siyasal öznellik olmak zorundaydı. Hem merkezdeki uzlaşmanın özellikle 2008'den bu yana devam eden ekonomik krizi neoliberal idaresi ile ortaya çıkan mağdurluklar ve talepleri temsil eden, hem de bu temsiliyet ilişkisini dışlayıcı bir hınç etrafında değil de eşitlikçi ve kapsayıcı bir birlik etrafında örgütleyen bir popülist projenin öncül örnekleri olan SYRIZA ve PODEMOS, Laclau'cu kavrayışın işler modelleri olarak öne çıktılar.

Her iki parti de yükselen toplumsal hareketler içinde dile getirilen taleplerin temsiliyetine talipler. Yunanistan örneğinde, 2008 yılında Alexandros Grigoropoulos adlı gencin polis tarafından öldürülmesi ardından başlayan isyanlar SYRIZA'nın toplumsal talepler ile ilişki kurduğu ve siyasal mantığını farklı siyasal elementlerin yan yanalığını sağlama konusunda şekillendirdiği ilk aşamalardan oldu. Bu süreci takiben 2008 yılında başlayan ekonomik kriz ve krizin IMF, Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Komisyonu üçlüsünün önderliğinde merkez sağ ve merkez sol partiler tarafından idaresi halk kitleleri içinde krizin neoliberal idaresine dair tepki ve talepleri yükseltti. SYRIZA toplumu krizin sorumluları ve krizin mağdurları olarak ikiye bölen bir siyasal sınır çizerek, popülist mantık dahilinde, krizin mağdurlarını, siyasal iktidar ve krizin sorumluları karşısında bir araya getirdi. Bu birliktelik sadece SYRIZA'yı oluşturan farklı sol siyasal organizasyonlar ile sınırlı kalmadı. Kriz mağdurluğu çizgisinde bir araya gelen tüm toplumsal kesimler popülist projenin dahili içine alındılar.

PODEMOS ise 2011 yılında İspanya'nın meydanlarında toplanan INDIGNADOS hareketinin siyasetçilerin kendilerini temsil etmediği iddiasıyla başlayan itirazının örgütlendiği sokak toplantıları ile organik bir bağ içinde şekillendi.³ Hareket altı aylık bir sürenin ardından meydanları boşaltırken, gösteriler ve işgal sırasında işlemeye başlayan halk forumları kitlelerin katılımıyla devam etti. PODEMOS lideri Pablo Iglesias kendisinin de içinde yer aldığı INDIGNADOS hareketinde bir araya gelen toplumsal talepleri 'la Casta' diye nitelediği yolsuzluğa bulaşmış siyasetçi ve işadamlarının karşısında bir araya getirme mantığı ile hareket etti.

Her iki siyasal parti de var olan siyasal düzene itiraz eden bir koalisyon olarak örgütlenirken sahip oldukları popülist mantık çerçevesinde bu koalisyonu

olabilecek en geniş siyasal temsile doğru genişletmeye çalıştılar. SYRIZA'nın 2015 yılı Ocak ayında yapılan seçimlerden birinci parti olarak çıkması ve sonrasında sağcı ANEL (Bağımsız Yunanlılar) partisi ile bir koalisyon hükümeti kurması bu genişletilmiş temsil ilişkisinin, siyasal iktidar karşısında bir araya gelmiş taleplerin itirazı durumundan siyasal iktidar pozisyonuna ortak olunması durumuna geçiş olması sebebiyle önem taşımakta. Popülist siyasal mantığın en temel karakteristiklerinden biri olan ve popülizmi bir itirazlar koalisyonu olarak örgütlemeyi mümkün kılan iktidar karşıtı pozisyonlar birliği hali, SYRIZA'nın siyasal iktidara ortak olması sebebi ile popülist teori açısından da yenilik teşkil eden bir durum oluşturmaktadır.

Bir popülist projenin, iktidar pozisyonunda, yani iktidar karşıtı talepleri bir araya getiren bir söylemsel çerçeveden bizzat taleplerin muhatabı olan bir pozisyona geçtiğinde, bu bir aradalık halini nasıl sürdüreceği, popülizm üzerine kuramsal çalışmalarda henüz yeterince ele alınmış bir nokta değil. Fakat hâlihazırda yaşanan deneyimler sol-popülist bir siyasal idarenin siyasal mantıklarının iktidar pozisyonunda nasıl işleyebileceği veya ne gibi çatışmalar içine gireceğine dair işaretler vermekte. Özellikle SYRIZA örneği bu konuda bazı önemli ipuçları sunuyor. Yunanistan hükümetinin ülke borçlarının idaresi konusunda Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası ve IMF ile sürdürdüğü müzakereler ve bu müzakereler esnasında yaşanan çatışmalar krizin mağdurları ve krizin sorumluları arasında çizilen siyasal hattın hala geçerliliğini korumakta olduğunu göstermekte. Bu noktada sol-popülist bir siyasal projenin, siyasal iktidara ortak olması durumunda bile kurumsal ve ideolojik olarak hegemonik söylemler ile sürdürdüğü çatışmanın devam ettiği ve sol-popülizmin itiraz halinde örgütlenmesinin imkânlarının geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda bu çatışmanın devamı SYRIZA'nın bir araya getirdiği pek çok farklı siyasal talebin bu birliktelik hali ile kurdukları duygulanımsal bağın yeniden üretimini güçleştirme tehlikesini de barındırmakta. Sol-popülist bir itirazı örgütleyen duygulanımsal yatırımlardan demokratik, halkçı ve eşitlikçi bir siyasal idarenin üzerine kurulacağı duygulanımsal bağa geçiş SYRIZA örneğinde tartıştığımız sol-popülist siyasal projelerin hegemonik etkisinin genişletilmesi açısından önemli görülmekte.

Sonnotlar

¹ Ana akım siyasal teoride popülizm kavramsallaştırmasının eleştirisi için bkz. (Laclau, 2013; Stavrakakis ve Katsambekis, 2014).

² Ernesto Laclau'nun kavramsallaştırmasına benzer bir popülizm kavramsallaştırılması için bkz. (Canovan, 1999).

³ PODEMOS ve lideri Pablo Iglesias üzerine kapsamlı bir değerlendirme için bkz. (Tremlett, 2015).

Kaynakça:

Canovan M (1999). Trust the people! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, XLVII, 2-16.

Laclau E (2013). *Popülist Akıl Üzerine*. İstanbul: Epos

Ranci re J (2014). *Demokrasi Nefreti*. İstanbul: İletişim

Stavrakakis Y ve Katsambekis G (2014). Leftwing Populism in the European Periphery: the Case of SYRIZA. *Journal of Political Ideologies*, 19(2), 119-142.

Tremlett G (2015) The Podemos Revolution: How a Group of Radical Academics Changed European Politics. *The Guardian*, 31 Mart 2015.

Sınıflar, Kalabalıklar ve Devlet: Hong Kong Şemsiye Hareketi'nin Düşündürdükleri¹

Ceren Ergenç, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: cergenc@metu.edu.tr

Kalabalıkların Siyaseti kavramsallaştırmasında Merrifield, günümüz toplumsal hareketlerini, eşitsizliğe ve baskıya karşı, hakkaniyet duygusuyla bir araya gelen yabancıların dönüştürücü bir potansiyel taşısa da bir yol haritasından yoksun, çoklukla da somut bir hedefe ulaşmadan sönmülenen; ama her bir araya gelişte bir dahaki birleşmenin olasılığını ve gücünü arttıran eylemlilikleri olarak betimler (Merrifield, 2011).

Karşılaşmanın herhangi bir noktası öznesi olmayan bir süreç gibi, çevrimiçi ve dışı spontane yollarla bir araya gelen kalabalıklar bir ateş gibi yayılarak kitlelere dönüşürken, katılımcılar bir insan kaleydoskopu içinde aynı anda hem eylemler hem tepki verir. Bu insan kaleydoskopunda mutluluk ve kutlama, şiddet ve yabancılık, şefkat ve terkediş yeniden tanımlanır. Katılanlar sadece tutkularını paylaşmak ve umutlarını birbirlerine teyit ettirmek için bir arada değildir, kalabalık kendine tarihte yer açan bir güçtür. (Merrifield, 2011:114)

Hong Kong'da 74 gün devam edip 11 Aralık 2014'te son bulan, uluslararası medyanın adlandırmasıyla Şemsiye Devrimi, göstericilerin kendi seçtiği isimle Central'ı Sevgi ve Barışla İşgal Et eylemine değişik saiklerle müdahil olmuş sınıf ve siyasetler de ilk bakışta kalabalıklar siyaseti diye adlandırılabilir bir toplumsal hareketin parçası gibiydiler. Bir kaleydoskopta çevirir gibi oluşan renklere bakarak Şemsiye Hareketi'ne orta sınıf hareketi de dendi, öğrenci hareketi de, işçi hareketi de anarşist hareket de. Bu yazıda Hong Kong'daki işgal hareketinin arka planına ve bileşenlerine bakarak harekete atfedilen kendiliğindenlik iddiasını sorgulayacağız.

İşgal'den Şemsiye Devrimi'ne Olayların Kronolojisi

150 yıllık bir Britanya sömürgesi olan Hong Kong'un 1997'de Çin Halk Cumhuriyeti'ne devredilmesinden sonra "Tek Ülke, İki Sistem" modeli uygulanıyordu. Bu modele göre, Hong Kong'lular ada içinde kendi yönetimlerini kendi istedikleri yöntemle belirleyebileceklerdi. Hong Kong'da bu yöntemin genel oy prensibiyle yapılmış doğrudan seçim olması gerektiğini savunan bir kamuoyu var. Buna rağmen, Pekin hükümeti Seçim Komitesi'nin süzgecinden geçen iki aşamalı bir seçim sisteminde ısrar ediyordu. Tansiyon, Haziran 2014'te Pekin'in Hong Kong hakkında bir Beyaz Kitap yayınlamasıyla yükseldi. Bardağı taşıran son nokta Pekin'in 31 Ağustos 2014'te Hong Kong'da seçimleri

doğrudan ve genel oyla değil, Çin anakarasına benzer bir şekilde, dolaylı olarak Seçim Komitesi üzerinden gerçekleştireceğini açıklaması oldu. Hong Kong kamuoyunu ayağa kaldıran nokta, Pekin'in adayların ancak Pekin yanlısı Seçim Komitesi 'vatanseverliklerinin uygun derecede olduğuna' onay verirse seçime katılabileceklerini söylemesi oldu.

22 Eylül 2014'te lise ve üniversite öğrencileri beş günlük ders boykotu ilan ettiler. Bir sivil itaatsizlik planı olarak başlayan bu eylem 28 Eylül'de polisin biber gazıyla saldırmalarıyla bir işgal eylemine dönüştü. Bu süreçte liderliğin deneyimli ama temkinli siyasi aktivistlerden öğrencilere geçtiğini gördük. Aynı zamanda polisin biber gazıyla saldırmalarıyla halk öğrencilere desteğe geldi, sayı beklenmedik oranda arttı. Hong Kong'da olanlar uluslararası medyanın ilgisini çekti ve göstericilerin biber gazından korunmak için kullandıkları şemsiyelerden ilhamla ve Hong Kong'u bir 'Asya Baharı' çerçevesi içinde değerlendirme niyetiyle harekete Şemsiye Devrimi adını verdiler.

Ekim 2014'te işgal mekânları Central'dan eski kent merkezi Mong Kok'a yayıldı. Taleplerini 2017 seçimleriyle sınırlı tutmaya özen gösteren eylemciler Pekin hükümetiyle görüşmek için Çin'in yaşama ve danışma meclislerinin yıllık "İkiz Toplantıları" sırasında başkente gitmek istedilerse de engellendiler. Pekin hükümetinin göstericilerle görüşmeyi ve 31 Ağustos kararını geri çekmeyi ısrarla reddetmesiyle göstericiler Kasım'da açlık grevi, 'adalete teslim olma' gibi yöntemlere başvurdular.

11 Aralık 2014'te polisin bu tarihte işgal kamplarını dağıtacağını açıklamasıyla, göstericiler uzun soluklu bir kampanyanın bir ayağı olarak gördükleri işgal eylemini sona erdirdiler.

İşgal'in Tarihsel Arka planı

Afyon Savaşları sonra 1842 Nanjing Anlaşması'yla Britanya'ya verilen Hong Kong Çin hanedanlığının Batı sömürgeciliğine ilk toprak kaybıdır. Tekrar önem kazanışı, 1949 Çin Devrimi sonrası Soğuk Savaş güç dengeleri içinde olmuştur. Bu dönemde, Tayvan'la birlikte Batı dünyası için 'kaybedilmemesi' gereken stratejik bir coğrafya haline geldiği için ekonomisi uluslararası yatırım ve yardımla desteklendi. Böylece Hong Kong tekstil sanayisiyle en erken Asya Kaplanlarından biri olma yoluna 1950'lerde girdi. Ne var ki, adanın ekonomisindeki bu genel büyüme gelir dağılımına 1960'ların sonuna kadar yansımada.

Gelir dağılımındaki eşitsizlik ve yaşam standardının düşük olmasının getirdiği huzursuzlukla başlayan 1966 Star Ferry Ayaklanması 1967'de anakaradaki

Kültür Devrimi'nin de etkisiyle yerini 18 ay sürecek şiddet dozu yüksek bir ayaklanmaya bıraktı. Sömürge idaresi bu ayaklanmayı eninde sonunda bastırda da bir daha tekrarlanmaması için bir refah devleti projesi başlattı. Bu projeyle konut sıkıntısı o dönem için çözüldü ve gelir eşitsizliği dengelendi (Nao, 2014; Cheung, 2010).

Hong Kong toplumunun ilk politikleştiği dönem olan 1967 ayaklanması sonrası bir diğer dönüm noktası da 1984'te adanın Çin'e devredilmesiyle ilgili Çin-Britanya Ortak Deklarasyonu'nun imzalanması oldu. 1980'ler boyunca süren görüşmelerin Hong Kong için iki getirisi oldu: Birincisi, anakaranın Hong Kong'a hem coğrafi hem kültürel olarak en yakın bölgelerinden Guangdong ve Shenzhen'in "Özel Ekonomik Bölge" olarak ticarete ve yabancı sermayeye açılmasıyla Hong Kong ekonomisi de dönüşüm geçirdi. Tekstile dayalı üretim Güney Çin'e kayarken Hong Kong bu yeni üretim merkezlerinin ihracat ve finans merkezi olarak yeni bir döneme geçiş yaptı.

Bugün, Hong Kong'un anakarayla sınırı bu bölünmenin en mükemmel görüntüsünü verir. Shenzhen tarafında, baş döndürücü hızdaki gelişme nehir boyunca yayılır: çehresiz, yarı-boş gökdelenler bir hava kirliliği bulutu içinde bir araya toplaşmışlardır. Hong Kong tarafında, yeşillik nehre eşlik eder, bütün sınır Alanı askeriye tarafından korunan ve girmek için özel izin gereken bir doğa koruma ve tarım alanına dönüştürülmüştür. İlk bakışta bu iki dünya birbirine karşıt gibi durur: Shenzhen'deki kontrol edilemez, çevreyi yok edici büyüme "post-endüstriyel" komşusunun huzurlu yeşilliğinin karşısına yığılmıştır sanki. Gerçekte, bu karşıtlık, daha derindeki karşılıklı bağımlılığın bir işaretidir. Yarılmanın her iki tarafı da birbirleri tarafından oluşturulmuştur. Shenzhen Hong Kong sermayesi olmadan inşa edilemezdi. Ve Hong Kong, Shenzhen'in fabrikaları olmadan bir alışveriş merkezleri, iş merkezleri ve özenle tasarlanmış tarımsal cennetleri olan bir çöle dönüştüremezdi (Nao, 2014).

Hong Kong'un Çin'e devredilmesi sürecinde gelişen ikinci sonuç da, 1989 Tiananmen hareketinin kanla bastırılmasının o zamana kadar Soğuk Savaş refah devleti içinde apolitikleşmiş genç kuşağı için yeni bir siyasi uyanışa neden olmasıydı. Her ne kadar Hong Kong sömürge yönetiminin son yıllarına kadar katılımcı bir demokrasiye sahip olmamışsa da Çin'de, Tiananmen öğrenci ve işçi hareketinin bastırılış şekli adanın bu kuşağını Hong Kong'u bekleyen toplumsal gelecek hakkında siyasi taleplerde bulunmaya itti. 1991 yılında ilk doğrudan seçimi deneyimleyen Hong Kong'da, bugün Pan-Demokratlar denen koalisyonun da oluşmasını sağlayan Birleşik Demokratlar Partisi ezici bir çoğunluk sağladı.

Hong Kong'un Tiananmen hareketine desteği ve sonrasında geliştirdiği siyasal talepler Pekin'i Hong Kong'un siyasi geleceği hakkında daha da tutuculaştırdı.

Sömürge şehri, Anakara açısından herhangi bir siyasi ilham kaynağı olma ihtimalini Hong Kongluların 4 Haziran Katliamı'yla son bulan Tiananmen hareketine coşkuyla katılmasıyla ve öğrenci hareketinin bastırılmasının o tarihten sonra her yıl anılmasıyla yitirdi. 1990'ların başında Deng Xiaoping liderliğindeki Parti, kendi otoriter pratiğine daha uygun bir model olarak Singapur örneğinde karar kıldı. (Dirlik, 2014).

Bu gelişmeler bir yandan Hong Kong'u anakara Çin'e ekonomik olarak bağlarken, ada ve anakara kimlikleri arasından bir kırılmaya yol açtı.

Hong Kong'u 1997'de Çin'e devredilmesi adanın yakın tarihindeki üçüncü önemli dönüm noktasıdır. 2003'ten itibaren ciddi bir kitleye ulaşan yıllık 1 Temmuz protestoları Hong Kong'un yasal statüsünü düzenleyen Temel Yasa'nın 23. Maddesinin onanmasını engelleme amacı taşır. Bu 23. madde teklifine göre, 'Çin Halk Cumhuriyeti rejimini yıkmaya yönelik' olarak geniş bir kapsamda tanımlanan her türlü siyasal örgütlenme ve etkinlik yasaklanacaktır. Bu zamandan itibaren 1Temmuz mitingleri pan-Demokrat koalisyonun Halkın Gücü, Sivil Haklar Cephesi gibi çeşitli fraksiyonlarının gövde gösterisi yaptığı bir sol eyleme dönüşmüştür.

Pan-Demokrat koalisyonun 1990'lı yılların başında sahip olduğu destek 1997'de adanın Çin'e devredilmesiyle zamanla azalmıştır. Bunda, adalı büyük sermayenin artık yerel hükümetle anlaşmaya gerek görmeyip kendilerine siyasi muhatap olarak Pekin'i almasının büyük payı vardır (Fong, 2014: 199-206). Bu konuda yapılan ampirik çalışmalara göre, büyük sermaye konut piyasası, inşaat sektörü, finansal sektör gibi kendisini doğrudan ilgilendiren konularda yerel hükümet çıkarlarını zedeleyecek bir politika oluşturmaya başladığı anda Hong Kong'un Yaşama Başkanı'nı atlayıp doğrudan Pekin'deki Ulusal Kongre ve Politbüro üyeleriyle lobi faaliyetlerine girişip Pekin'in Hong Kong hükümetine kendi çıkarları doğrultusunda baskı yapmasını sağladığını göstermektedir (Fong, 2014: 213). Pekin, hem Hong Kong ve Güney Çin arasındaki karşılıklı ekonomik bağımlılık dengelerini korumak hem de Hong Kong'un siyasi bir başkaldırıya gitmesini önlemek için adanın büyük sermayesiyle işbirliği yapmaktadır (Fong, 2014; Dirlik, 2014).

Bu merkezi devlet-yerel sermaye işbirliği 2012 seçimlerinde bir sarsıntı geçirmiştir. Yarışan üç adaydan Pekin ve büyük sermayenin desteklediği aday en gözde durumdayken hakkında çıkan bir usulsüzlük iddiasıyla popülaritesi seçimlere çok yakın bir zamanda ani bir düşüş göstermiş, bu durumda pan-

Demokrat koalisyonun kazanmasından korkan Pekin desteğini kendi gözde adayından çekip halkçı söylemleriyle öne çıkan ve geleneksel siyasi ağlara dâhil olmayan üçüncü bir adayı desteklemek zorunda kalmıştır (Fong, 2014: 214-218). Bu adayın başkanlığı döneminde Pekin-büyük sermaye işbirliğini yürütmek nispeten zorlaşmıştır.

Daha yakın geçmişe geldiğimizde, Pekin, 10 Haziran 2014'te Hong Kong'un geleceğine dair bir Beyaz Kitap yayınladı. Tam da siyasi partilerin 2017 seçimleri hazırlıklarına başladıkları döneme denk gelen bu rapora göre Hong Kong öncelikli olarak Pekin'e bağlı bir bölge ve dolayısıyla işçilerinde özerkliği devletin bekasından sonra geliyor (BBC, 11/06/2014). 31 Ağustos 2014'te yayınlanan karar göre ise, seçimler iki aşamalı ve çoğunluğu pro-Pekin temsilcilerden oluşan bir Seçim Komitesi'nin süzgecinden geçtikten sonra yapılabilecek. Bunu protesto için başlayan Central İşgali polislin şiddetli tepkisi yüzünden bir Şemsiye Hareketi'ne dönüştü.

Central İşgali bir anda ortaya çıkan bir hareket değil. Anarşistlerin 2011-2012 arasındaki neredeyse bir yıllık işgal hareketi deneyiminden de öğrenen ama liderleri liberal demokratlar olan bu hareket ilk olarak Şubat 2013'te teklif edilmişti (Nao, 2014; Yu, 2014). Bunun yanısıra, 2011-2012 yılları arasında 8 ay süren anarşistlerin adanın finansal merkezini işgali ve Mart 2013'te liman işçilerinin grevi – ki 1967'den beri adanın gördüğü en kapsamlı işçi hareketidir-Eylül 2014'te başlayan Central'ı Sevgi ve Barışla İşgal Et hareketinin en yakın geçmişteki öncülleridir.

Hareketin Sınıfsal Yapısı

Hareketin Bileşenleri

Hareketin liderliğini üç grup yapıyordu: (i) 1989 Tiananmen protestolarından beri aktif olan pan-Demokrat aktivistler –ki işgal hareketine 'Siyah Gömlekli' anarşistlerin sistem-karşıtı işgal hareketinden farklı olarak "Central'ı Sevgi ve Barışla İşgal Et" adını ve sistem-içi ideolojisini verenler onlardı; (ii)devir pazarlıklarının başladığı süreçten itibaren liberal demokrat bir çizgide ilerleyen Hong Kong Öğrenci Federasyonu ve (iii) 2012 yılında Mandarin Çincesinin Kantonca yerine eğitim dili olmasını sağlayan yasa tasarısına karşı kurulan ve o günden beri kamusal alanda siyasi bir aktör olarak yaşamını sürdüren Bilgelik grubu. Bu üç ana grubun dışında, LGBT grupları, yaşlı örgütleri, çevreciler ve anarşistler de hareketin içindeydi (Nao, 2014; Yu, 2014). Bütün bu gruplar ve örgütler işgal süresince Sivil İnsan Hakları Cephesi olarak bir araya geldiler.

Pan-Demokratlar 1989 Tiananmen'den sonra bir araya gelmiş merkez sol-sosyal demokratlardan oluşan bir koalisyon. Son yıllarda radikal sol gruplar da

bu koalisyonun içinde yer alıyor. Pan-Demokratlar, 1989-1997 arası sömürge yönetimini demokratik reforma yöneltici bir halk desteğini arkalarına almayı başarıyorlar. Güç dengeleri 1997'den sonra sermaye sınıfının taraf değiştirmesinin de etkisiyle Pekin yanlısı grup lehine değişiyor. Pan-Demokratların Yönetim Komitesi'ndeki destekçileri meslek gruplarının temsil edildiği Üçüncü Sektör ve işçilerin, köylülerin, refah servisi alanların temsil edildiği Dördüncü Sektör'den geliyor.

Bu koalisyon işgali uzun soluklu bir eylem planının bir parçası olarak gördü, ama öğrenciler ön plana çıkınca liderliği onlara teslim etti (Pepper, 2014). Güz 2014'teki eylemin ana aktörleri veteran aktivistler ve öğrenciler. Hong Kong bu sonbahar muhalefet bayrağının bir kuşaktan yeni yetişen diğerine el değiştirdiğine tanık oldu.

Bu üçlü liderliğin ortak noktası hareketin siyasi amacını sadece seçim sistemiyle sınırlı tutması ve kendine hedef olarak birincil olarak Pekin hükümetini, polis şiddetinden sonra ise Hong Kong'un BaşYürütücüsü 'nü seçmesiydi. Bu siyasi söylem, 1980'ler sonrası politikleşen Hong Kong toplumunun bir yansımasıydı. Soğuk Savaş döneminde komünist olarak yaftalanma korkusu Soğuk Savaş sonrası döneminin neoliberal apolitikleşme süreçleriyle birleşip özellikle Hong Kong'un Komünist Çin'i ötekileştiren kimliğiyle perçinlenerek siyasi taleplerin sol söylemlerle ifade edilememesi sonucunu doğurdu. Bu durumda toplumsal hareketliliğin egemen söylemi liberal ve sağcı/seçkin bir hatta gidip geldi.

Hareketi Destekleyen Gruplar

Hong Kong'un orta sınıfı, ya da "Sandviç Sınıf", Şemsiye hareketinin esas tabanı olarak görüldü. Hong Kong 53.7 olan Gini katsayısıyla gelişmiş dünyada gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu ülkelerinden biri. Adanın coğrafi kısıtlamalarıyla katlanan konut sorunu ve eğitimli işsizliği ya da gizli işsizlik bu gelir eşitsizliğinin somut sonuçları. Sandviç sınıf, geleceği olmayan ofis işlerinde, fazla mesainin norm olduğu çalışma koşullarında hayatını kazansa da otuzlu yaşlarında hala ebeveynleriyle yaşamak zorunda (Nao, 2014; Bloomberg, 2012). Kentin çalışan yoksulları diyebileceğimiz bu kesim, çalıştığı için ne işsizlik yardımı alabilir ne de resmi fakirlik çizgisinin altında kaldığı için fakirlik yardımı alabilir, ama geliri de konut edinmeye ya da diğer orta sınıf tüketim davranışlarına yetmez.

Bu sınıf, 1984'te adanın Çin'e devri kararı sonrasında politikleşerek siyasi partiler ve öğrenci federasyonlarında aktif rol almaya başlayan toplumsal grup. Gerçekten de, Central'ı Barış ve Sevgiyle İşgal Et hareketi katılımcılarıyla görüşenler, protestocuların temel sorunu demokrasi olmaması olarak tespit ederken, sorunun kökenlerinde ekonomik eşitsizliği ve güvencesizliği

koyduklarını belirtiyor:

Pan-Demokratların demokrasiyi hareketin *lingua francası* yapmış olmasına rağmen, katılımcıların çoğu için liberal demokrasi sorunun özü değil. Gerçekten de, protestocularla konuşulunca söz hemen farklı bir noktaya geliyor. Hareketin amacı sorulduğu zaman, herkes 'papağan gibi' aynı talepler listesini tekrarlıyor – bu sınıflar ve yaş grupları arasında farklılık göstermiyor. Ama bu taleplerde bulunmalarının nedeni sorulduğunda, protestocuların çoğu özünde tamamen siyasi olan sorunları bırakıp ekonomik sorunlardan bahsetmeye başlıyorlar.

İnsanlar fırlayan kiralardan, insanca olmayan eşitsizlik düzeyinden, enflasyondan, yiyecek ve ulaşımın pahalı olmasından ve hükümetin toplumun en dibinde olan büyük kitleyi basitçe görmezden geliyor olmasından şikayet ediyor. [İşgal sırasında] bir açık kürsüde konuşan bir protestocu bu ortak kanıyı şöyle ifade etti: "Hong Kong'da neden bir avuç zengin ve bu kadar çok fakir insan var? Çünkü bizde demokrasi yok!" (Nao, 2014).

Şemsiye hareketinin ana tabanı olan Sandviç sınıf yukarıda bahsedilen siyasi söylemlerinin zaman zaman sadece Pekin hükümetine karşı değil anakara Çinlilerine de yönelen düşmanca bir çizgiye kaymasıyla da şaşırttı. Şemsiye Hareketi öncesinde uluslararası kamuoyunu şaşırtan bir diğer protesto da, Çin karşıtı eylemlerde Britanya sömürgeci bayrağını taşıyıp siyasi taleplerini bir tür sömürge nostaljisiyle ifade edenlerdi. Hatay (2008:166) etnik bağı olan devletlere devredilmiş eski sömürgelerde görülen sömürgeci nostaljisini Habermas'ın "zenginlik şövenliği" kavramıyla açıklıyor. Bu bakışa göre, sömürgeci devletin ekonomik ağı içerisinde zenginlesen eski sömürge yeniden birleştiği tarihsel bağı olan ülkeyi refah düzeyi açısından kıyaslayıp kimlik farklılaştırmasına gidiyor.

Benzer şekilde, Hong Kong'lu kimliğinin anakara Çin'e karşıtlık üzerinden gelişmesi Şemsiye Hareketi'nde de siyasi söylemin milliyetçileşmesine yardımcı oldu. Dirlik'in işaret ettiği ironiyle "Tek Ülke, İki Sistem" Hong Kong'u anakaraya pürüzsüz bir şekilde entegre etmeye çalışırken aslında farklı bir Hong Kong'lu kimliğinin varlığını da konfirme etmiş oldu (Dirlik, 2014). Devri teslim anlaşmasının yapıldığı 1984 sonrasında, özellikle 1989 Tiannamen olaylarının yarattığı kırılmayla Hong Kong toplumu politikleşti ve toplumsal kimliğini Çin'den farklılık (ve üstünlük) üzerinden kurdu.

Hong Kong'daki Pekin hükümeti karşıtı hareket, anakaradan gelen Çinlilere karşı kullanılan ve zaman zaman ırkçılık boyutuna varan dilin hareketin genel söylemine karışmasıyla eleştirildi. Gerçekten de, anakaranın yeni zenginlerinin

Hong Kong'a ticaret ve yatırım yapmak için akmasıyla adanın genel ekonomisi büyüdü ama konut fiyatlarının artması ve kamu servislerinin yetersiz kalmasıyla orta sınıf Hong Kong'unun hayatını zorlaştırdı.

Ortalama bir Hong Kong'unun muhatap olduğu iki sınıf anakara Çinli var: adanın ekonomisini canlandıran ama Hong Kong büyük sermayesiyle ve Pekin hükümetiyle yaptıkları işbirliğiyle Hong Kong'u anakaraya bağımlı kılan üst sınıf ve Hong Kong'a daha iyi bir yaşam umuduyla akın edip kamu hizmetlerinin paylaşımına ortak olan ve kültürel farklılıkları nedeniyle toplumsal yaşamda olumsuz bir görünürlüğe sahip olan alt sınıf. İşgal hareketi varolan ekonomik hareketin de sekteye uğramasından, daha da kötüsü Pekin'in Hong Kong'tan tamamen vazgeçerek Şangay'a odaklanmasından korkarak büyük sermayeyle ilişkili üst sınıf Çinlileri hedef almayınca, kültürel farklılıkları üzerinden hedef aldığı alt sınıfa tepkisi seçkincilik olarak yorumlandı. Gerçekten de kendilerini adanın zenginliğinin yüzde yetmişini elinde tutan üst sınıfla kamusal harcamaları 'sömüren' -ve çoğunlukla anakaradan gelen göçmenlerden oluşan- alt sınıf arasında sandviç gibi sıkışmış hissedenden Sandviç Sınıf'ın siyasi talepleri adanın anakaralı yaşayanlarını kapsamıyor.

Halkın Gücü adlı siyasi partiyi yeterince Hong Kong kimliğine sahip çıkmamakla suçlayıp ayrılan Medeni Tutku adlı oluşum Şemsiye Hareketi'ni doğrudan ve yalnızca Pekin hükümeti ve anakara Çinli karşıtlığına çekmeye çalıştı. Giydikleri sarı gömlekle ayırdedilebilen bu grup anakaradan gelen göçmen işçilere ve zengin turistlere karşı ırkçı saldırılarıyla biliniyor. Bu grubun ırkçılığa varan milliyetçiliği Şemsiye Hareketi'nin genelinde kabul görmese de, hareketi ayakta tutucu dinamikleri hareket Pan-Demokrat liderlerin kararsızlığıyla zayıfladığı anlarda alternatif bir çekim alanı oluşturabiliyor. Bunun bir örneği, pan-Demokrat aktivistler, Bilgelik ve Hong Kong Öğrenci Federasyonu'nun liderleri "Hong Kong nezaketi"nden dem vurarak polis şiddetine karşı tepkisizlik telkininde bulunurken Central'daki Yaşama Konseyi'nin camlarını kıran Sarı Gömlekliler göstericilerin içindeki polise karşı öfkeyi daha iyi yönetebilir konuma geldiler (Tsang ve Sung ve Chan,2014).

Göstericilerin tepkisinin anakara hükümetine ve Çinlilere yönelmesinin iki temel sorunu var: Birincisi, Hong Kong'un sorunlarını küresel neoliberal kapitalizmin bir yansıması olduğu gerçeğini gözlerden uzak tutarak Hong Kong hareketinin dünyadaki yoldaşlarıyla bağıni koparması; ikincisi ise, benzer bir şekilde, anakaralı Çinlileri kimlik politikaları üzerinden ötekileştirerek aslında aynı iktisadi politikaların kurbanı olduklarını ve aynı sorunlardan muzdarip oldukları gerçeğini bulanıklaştırması.

Harekete Karşı Olanlar

Harekete karşı olan iki ana grup Pekin hükümetiyle işbirliği halinde olan HongKong'u büyük sermaye ve kendilerini kültürel olarak Çinli olarak gören Pekin-yanlısı grup. Büyük sermayenin Pekin'le işbirliği (Fong, 2014) Pekinin Tayvan stratejisine benziyor, Pekin anti-komünist kamuoyunu bölmek için sermayeyle işbirliği yapıyor (Pepper, 2014). Aynı zamanda, Hong Kong özellikle Güney Çin'in finansal merkezi olduğu için, yerel sermayenin siyasi desteği önem taşıyor. Bunun sonucu olarak, Hong Kong'lu büyük sermaye demokrasi isteyen Hong Konglu orta sınıfları değil, anakaradaki hiyerarşik idari yapıyı destekliyor.

Bu işbirliği iki şekilde gerçekleşiyor. Birincisi, bu katılımcı olmayan karar alma yapısı Hong Konglu büyük sermayeye sadece Pekin'deki siyaset seçkinleriyle iyi ilişkiler geliştirerek istedikleri politikaların onanmasını sağlama fırsatı veriyor. İkinci olarak, Hong Kong'daki son on beş yıllık siyasi eğilimin analizi büyük sermayenin adaylarının hala çok güçlü olduğunu gösterse de, Pan-Demokratik ve popülist adayların son seçimlerde yükselişte olduğu yönünde (Fong, 2014). Demokratik yollarla seçilmiş bir yaşama organı politika yapım sürecinde büyük sermayenin taviz vermesine neden olabilir. Bunu engellemek isteyen Pekin, büyük sermayeye Hong Kong'un yerel yönetimini atlayarak doğrudan merkezle irtibatla olmasına izin veriyor.

Şemsiye Hareketi'ne karşı olan ikinci grup kendisini Çinli olarak tanımlayan Pekin yanlısı gruplar. Bu grubun içinde yerel iş ve siyaset seçkinleri de, anakaradan gelen ve seçkinlik olarak algılanan adalı-anakaralı kimlik çatışmasına sinirlenen orta sınıflar da var. Britanya sömürgeciliğine duyulan nostalji bu Çin milliyetçilerini uzun zamandır öfkeliendiriyordu. Mavi gömlekleleriyle anakarayı temsil eden bu grup üç aylık işgal boyunca zaman zaman göstericilere fiziksel saldırılarda bulundu. Mavi gömlekliler ayrıca göstericileri 'dış mihrakların' kuklası, vatan hainleri olarak hedef gösteren sosyal medya kampanyası da yaptı.

Öte yandan, Pekin'in ve Hong Kong'daki Pekin yanlılarının bu adalı-anakaralı yarılmasını kapatmak yerine Hong Kongluları şeytanlaştırıcı bir söyleme hizmet etmek üzere on plana çıkardıkları da görülüyor. 2012'de Pekin anakaradaki azınlıklara anadilde eğitim hakkı vermesine rağmen, Hong Kong'da örgün eğitimdeki zorunlu dili Kantonca'dan Mandarine çevirdi. Hong Kong kimliğini eritme çabası olarak algılanan bu hareket yoğun protestolara neden oldu. Bugünkü anakara karşıtı söylem böyle bir geçmişe dayanıyor.

Sonuç yerine...

Hong Konglu yazar Han Suyin ada için "ödünç alınmış bir mekânda ödünç alınmış bir zaman" betimlemesini yapıyor (1959, Life Magazine, Hughes, 1968).

Bu betimleme hem İngiliz sömürgeciliğinin geçiciliğini, Hong Kong'un Çin'e bir gün geri döneceğini, hem de adanın Doğu'yla Batı arasında sıkışıp kalmışlığını, bu arada kalmışlığın yarattığı alaşımı anlatıyor. Gerçekten de 1997'de bu 'ödünç alınmış zaman' bitiyor ve 'ödünç alınmış mekân' sahibine geri veriliyor. Ama adanın gerçek sahibi aslında kim?

Tayvan ile kıyaslayanlar Merrifield'in dediği gezegensel kentleşmenin bir diğer patlaması olduğunda birleşiyor (Merrifield, 2011), ama bu işgal hareketinin kendisini öncekinden ayırdetme çabası, liderlerin hareketi dar siyasal taleplerle sınırlama çabası, işçi hareketiyle tam da kurulamayan dayanışma, Çin hükümetiyle tam işbirliği içindeki büyük sermayenin varlığıyla çatışmanın aslında sadece Çin karşıtlığı olmadığına dikkat çekilememesi bu hareketi büyük resim içine yerleştirmeyi zorlaştırıyor.

Bununla beraber, göstericilerle konuşulduğu zaman ne istiyoruz/niye istiyoruz ayırımında, meselenin hep de ekonomik kaygılara gelmesi (Nao, 2014), aslında "sandviç sınıfın" kaygılarının küresel bir paydaşıktan geldiğini sezebiliyoruz.

Ama tam da bu kafa karışıklığı yüzünden, Merrifield'in dediği gibi Hong Konglular şimdilik her seferinde evlere dağılıyorlar, ama hep bir dahaki sefere yeniden toplanmak üzere... Aralık 2014'ten sonraki en büyük protesto Şubat 2015'te 13 bin kişinin katılımıyla yapıldı. Aradan geçen zamanda pasifizmle suçlanarak kan kaybeden Öğrenci Birliği bu sayıyı az bulsa da (Davis 2015), gündelik hayatın içinde aniden ortaya çıkan 'flash' protestolar konunun sanıldığından daha geniş kitlelerce sahiplenildiğine işaret ediyor. Bir yandan da, hareketin parlamenter kanadı olan Pan-Demokratlar 31 Ağustos yasasını veto edebilmek için gerekli olan 2/3 meclis çoğunluğunu sağlayabileceklermiş gibi duruyor (Hui, 2015: 119). Öte yandan, bu veto şimdilik ne genel oyu garantileyebilir ne de Sandviç sınıfı büyük sermayenin elinden kurtarabilir. Hong Konglu genç kuşaklar uzun sürecek bir geleceği çadırları, gaz maskeleri ve sarı şemsiyeleriyle karşılayacaklar gibi duruyor.

Sonnot

¹ Bu yazının bir önceki versiyonu Ocak 2015'te SBF Dergisi'nde yayınlanmıştır.

Kaynakça

BBC (11/06/2014). China Media: White Paper on Hong Kong, <http://www.bbc.com/news/world-asia-china-27790302>. Son erişim tarihi, 31/5/2015.

Cheung G (2010). *Hong Kong's Watershed: The 1967 Riots*. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Davis M (2015). After Occupy: Divided Over Strategies; Polarization; The Breaking Up of The Hk Federation of Students on Hong Kong's Umbrella Movement Blog. <https://victoriabhui.wordpress.com/2015/01/07/post-occupy-divided-over-strategies-and-tactics-though-united-over-genuine-universal-suffrage>. Son erişim tarihi, 28/05/2015.

Dirlik A (2014). Minik Fare Kükredi: Hong Kong'un Demokrasi Hareketi, *Agos*, 6 Haziran. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/8174/minik-fare-kukredi-hong-kongun-demokrasi-hareketi>. Son erişim tarihi: 5/31/2015.

Fong B (2014). The Partnership Between the Chinese Government and Hong Kong's Capitalist Class: Implications for HKSAR Governance, 1997–2012, *The China Quarterly*, 217, 195-220.

Hatay M (2008). The Problem of Pigeons: Orientalism, Xenophobia, and A Rhetoric of the 'Local' in North Cyprus, *The Cyprus Review*, Vol 20(2), 145-172.

Hughes R (1968). *Hong Kong: Borrowed Place, Borrowed Time*. Deutsch Press

Hui V T (2015). The Protests and Beyond, *Journal of Democracy*, 26 (2).

Lee J (1994). Affordability, Home Ownership and the Middle Class Housing Crisis in Hong Kong. *Policy & Politics*, 22 (3), 179.

Merrifield A (2011). Crowd Politics, Or, 'Here Comes Everybuddy'. *New Left Review*, 71, 103-114.

Merrifield A (2013). *The Politics of the Encounter: Urban Theory and Protest under Planetary Urbanization*. University of Georgia Press.

Nao (2014), Black vs Yellow: Class Antagonism and Hong Kong's Umbrella Movement, <http://www.ultra-com.org/project/black-versus-yellow.03.10.2014>. Son erişim tarihi, 31/5/2015.

Pepper S (2014). Managing Retrat, <http://chinaelectionsblog.net/hkfocus/> (10/10/2014). Son erişim tarihi, 31/5/2015.

Hong Kong Housing Society (2014). Sandwich Class Housing Scheme. <http://www.hkhs.com/eng/business/sandwich.asp>. Son erişim tarihi, 12.17.2014.

Tsang E, Sung T ve Chan S (2014). Split Within Occupy Deepens as Splinter Group Challenges Leadership, South China Morning Post. <http://www.scmp.com/news/hong-kong/article/1645521/split-within-occupy-deepens-splinter-group-plans-challenge-against?page=all>. 21 Kasım. Son erişim tarihi, 31/05/2015.

Yu E (2014). The Original Anarchists of the Occupy Central. <http://www.newyorker.com/news/news-desk/original-anarchists-occupy-central>. 12 Eylül. Son erişim tarihi, 31/05/2015

Gecekondu Direniş: Dikmen Vadisi Örneği

İrem Yılmaz, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, e-posta: iremyilmaziy@gmail.com

Dikmen Vadisi, Ankara'nın göbeğinde, kısır döngüye girmiş bir kentsel dönüşüm projesinin mekânı olan, son kalan gecekondu bölgelerinden biridir. Sakinler muhatap alınmadan, masa başında yazılıp çizilmiş projeye karşı 2006'dan bu yana süren bir direnişin de sahnesidir. Bir grup insanın, barınma hakları için yürüttükleri mücadele, yıkım tehditlerinin yanında gündelik hayatlarını zorlu bir sınava çeviren yıldırma politikalarına karşı da istikrarlı bir şekilde sürdürülmektedir. Şehir onları ihtiyamlı binalarıyla gizlese, gürültüsüyle seslerini bastırda da dokuz yıldır bıkmadan direnmeye devam etmektedirler.

Sanayi devrimi ile büyüyen kentler ve beraberinde ihtiyaç duyulan emek gücü, kent nüfusunun hızla artmasına sebep olmuştur. Bu durum, ayak uydurmaya çalışan üçüncü dünya ülkeleri için beraberinde bir konut sorununu getirmiştir. Bu sonuç, "kırsal toplumu dönüştüren mesleki değişme ve toplumsal hareketlilik, talep oluşturma, siyasal katılım ve sonuçta bir kentsel-ulusal bütünleşme sürecinin" (Karpaz, 2003: 21) parçasıdır. Sorunun çözümü ise Türkiye'de gecekondu, diğer ülkelerde ise farklı isimlerle adlandırılan ancak yaklaşık olarak aynı şeye karşılık gelen kaçak yapılar yoluyla sağlanmıştır. Üzerine yapılan çalışmalar bu kaçak yapıları genellikle bir sorun olarak kabul etse de, aslında daha ziyade bir sorunun çözümü olmuştardır (Karpaz, 2003: 29).

Türkiye'de gecekonduculuğun tarihi 1940'lı yıllara kadar götürülebilir. Şehrin görece uzağına inşa edilen yapılar zamanla şehir genişledikçe ortasında kalmış ve değerlenmişlerdir. Böylece teker teker kentsel dönüşüm projeleri kapsamına alınmaya başlanmışlardır. Söz konusu projeler öncelikli olarak sermayenin soğurulması işlevini gördüklerinden (Harvey, 2013), üzerinde yaşayan insanların ihtiyaçları ikinci plana atılmıştır. Bu durum da çeşitli direniş hareketlerini beraberinde getirmiştir.

Batı menşeli baskın literatür, kentsel sosyal hareketleri "yeni orta sınıf"ın tekeline almış olsa da, bahsi geçen gecekondu direnişlerinin de bu kapsamda bir okumasının yapılabileceği savunulabilir (Ergin ve Tılıç, 2009: 918). Kent mücadelesinde özellikle farklı sosyal grupların birlikteliğini öngören Castells'in "toplu tüketimci bakış"ı, gecekondu direnişini anlamak için işe yarayacaktır. Ait oldukları kent mekânları için mücadele eden gruplar arasında radikal bir farklılıktan söz edilemez. Bu kavramlar üzerinden bir örneğe bakılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla 2012-2014 yılları arasında kendi tez çalışmam için

gerçekleştirdiğim görüşmelerden, direnişleri boyunca mahalleli tarafından biriktirilen gazete haberlerinden ve bir mahalle sakini tarafından direnişin ilk gününden beri tutulan günlükten yararlanılmıştır. Bu örnekte özellikle direniş biçimlerine odaklanılmıştır.

Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi

Dikmen Vadisi, 1970'lerde üzerine ilk gecekondular inşa edilirken, Ankara'ya bağlı Dikmen Köyü'nün mera olarak kullandığı boş bir araziye; bugün şehrin ortasında kalmış, lüks daireler ve villalarla çevrelenmiş, Engels'in benzerleri için yüz yıl önceden öngördüğü kaderi yaşayan bir mekândır. Bölge, İlker Mahallesi ve Oran arasında uzanan vadi boyunca, sağlıklı soluma dizilmiş gecekondulardan oluşmaktadır. Dikmen Caddesi'nin sonundan aşağıya doğru kıvrılan dar yokuştan inerken sol tarafta başlayan evler, İpek Üniversitesi'nin alt kısmında son bulur. Cadde boyunca, ilk bakışta fark edilmeyen kırık dökük merdivenler ve dik yamaçlardan vadiye inen kestirme yollar olsa da; yokuş, en uzun fakat en güvenli olanıdır. Bu sebeple, dışarıdan gelecek olanlara genelde buradan tarif edilir. İki arabanın yan yana zor geçtiği yokuşun sonuna yakın, mahallede kalan tek bakkalın hemen yanında, basamakları görece seçilebilen dik merdivenin sonu vadiye çıkar. Yukarıya doğru bakınca, her yer yemyeşildir. Gecekonduların bahçelerindeki rengârenk çiçekler ve meyve ağaçları üst üste dizilmiştir. Bunun yanı sıra Vadi, tüm Dikmen'i kapsayan, ilk üç aşaması tamamlanmış bir kentsel dönüşüm projesinin son iki etabının konusu ve ilk tebligatın ulaştığı 2006 yılından bu yana dokuz yıllık bir direnişin sahnesidir. O yüzden aşağıya doğru bakınca, yıllardır asfalt atılmamış paramparça bir yolla, yolun kenarında toplanmamış çöplerle ve ortasında akan, kim bilir hangi yıkımda patlamış ve tamir edilmemiş kanalizasyon borusundan sızan pis suyla karşılaşsınız. Dokuz yıldır üzerine barikatlar kurulan, eylem için bazen yürünen bazen oturlan, polis ve yıkım ekipleriyle karşı karşıya gelinip çatışılan bu yol, bir bakışta direnişi özetler niteliktedir.

Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi, 1990'lı yılların sonunda Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılmış, beş etaba ayrılmış ve henüz ilk üç etabı tamamlanmış bir projedir. Son iki etabı tamamlamak üzere çalışmalara 2006 yılında başlanmış ve bölgede yaşayan gecekondulara evlerini terk etmeleri için şartları belediye tarafından belirlenen bir anlaşma dayatılmıştır. Bu amaçla bir bilgilendirme toplantısı yapılmış ve ardından bugün İpek Üniversitesi'nin bulunduğu yere bir bilgilendirme bürosu açılmıştır. Anlaşmaya göre gecekondulara, evlerini yıkıp gitmeyi kabul ettikleri takdirde, devletin belirlediği düşük faiz oranlarıyla borçlanarak ev sahibi olacaklarının garantisi verilmiştir. 2006 yılında bölgede bulunun iki bin dört yüz haneden, bin dokuz yüze yakını anlaşmayı kabul ederek evlerini yıkıp gitmişlerdir. Fakat

anlaşmada evlerin teslimine ilişkin kesin bir tarih belirtilmemiştir ve yalnızca kurayla belirlenen doksan tanesi, şans eseri bugün tamamlanan dairelere yerleşebilmişlerdir.

Dikmen Vadisi Direnişi

Bu hikâyede direnişin özneleri, anlaşmaya yanaşmayı kalan beş yüz elli hanedir. Kalanlar en yoksullardır. İlk etapta içlerinden bazıları öne çıkar, kapı kapı dolaşarak diğerlerini örgütlemeye çalışır. Belediyenin açtığı bilgilendirme bürosuna karşılık, Barınma Hakkı Bürosu'nu kurarlar. Vadi'nin tam ortasında yer alan bu büro, herkesin evinden getirdiği bir parça eşya ile oluşturulmuş kolektif bir mekândır. Burada sık sık toplanıp ne yapılabileceği üzerine tartışılır. Bu sırada Belediye Encümeni yeni bir yıkım kararı ile belirlenen yedi gecekondu boşaltılmasını, yoksa zorla boşaltılacağını bildirir. Yedi gecekondu, bu süreçte aktif rol oynayan isimlere aittir. Bunun üzerine mahalleli tarafından derhal "acil eylem kararları" alınır. Bu kararlara göre, yıkılmak istenen yedi ev tüm mahalle tarafından sahiplenilir ve buralarda yirmi dört saat boyunca dönüşümlü olarak nöbet tutulmaya başlanır. Her gece vadi boyunca, kitlesel meşaleli yürüyüşler gerçekleştirilir. Kendi aralarında oluşturdukları eylem grupları ile hareket kent merkezine taşınır. Bahsi geçen yıkım tarihinde de mahalle girişlerine barikat kurulmasına karar verilir. Nitekim belediyenin geleceğini söylediği tarihte barikatlar kurulur, ateşler yakılır. Fakat yukarıda bekleyen ekipler vadiye inmez. Bu bir rehavete sebep olmak yerine, hareketi kamçılar. Kent merkezinde yapılan çeşitli eylemler ve basın açıklamalarının yanında Vadi'de de direniş aktif olarak devam eder. 2006 yılının Aralık ayında, projenin tamamlanmış kısmına kadar tek sıra halinde kalabalık bir yürüyüş gerçekleştirilir. Burada bir insan zinciri oluşturulup, iki mekân arasına bedenleriyle sembolik bir sınır çizerler.

1 Şubat 2007, direnişin tarihinde bir dönüm noktası olur. Sabahın erken saatlerinde yaklaşık sekiz bin kişilik bir ekip, kamyonlar, greyderler, ambulanslar ve itfaiye araçları mahalleye girer. Gruplar arasında tüm gün boyunca sürecektir olan bir çatışma başlar. Mahalleli, ekiplerin yıkılmaya üzere yöneldiği her evi, yine kendi bedenleriyle savunur. Hep birlikte yıkılacak evin içine girerler. İlerleyemesin diye araçların önüne yatarlar. On dört kişi gözaltına alınır, onlarca yaralanır. Günün sonunda ekipler, yıkım işlemini gerçekleştirilmeden mahalleden çıkmak zorunda kalırlar. Ardından bu tarih mahalleli tarafından her yıl belediyenin önüne siyah çelenk bırakılarak anılır. Paylaştıkları böyle özel bir günün olması, direnişi geliştirmiş, mahalledeki örgütlülüğü pekiştirmiştir. Gün boyunca birbirlerinin yanında durarak dayanabilmiş olmaları, aralarındaki bağları güçlendirmiştir. Bugün bile herkes direnişi, ilk olarak söz konusu günden başlayarak anlatmaktadır. Her biri için hem bir travma hem de güçlenerek çıktıkları bir sınavdır. Ayrıca hareketin bilinirliği artmıştır ve çok sayıda

sendika, meslek odası, siyasi parti ve kitle örgütleri tarafından desteklenmeye başlamışlardır. Kent merkezinde ve Vadi'de eylemler artarak devam eder. Yaz aylarında, sonradan gelenek haline getirilerek her yaz düzenlenecek olan bir dayanışma şenliği organize edilir.

2007 yılının Eylül ayında, vadi adına gönüllü avukatlar tarafından açılan davanın sonucunda, Ankara İdare Mahkemesi, projeye ilgili olarak yürütmeyi durdurma kararı verir. Ancak tehditler devam eder. Düzenli olarak toplandıkları Barınma Hakkı Bürosu kundaklanır. Bu olay da direnişin tarihinde önemli bir yere sahiptir. Derhal bir araya gelip büroyu yenilerler. 2009 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerden aynı belediye zaferle çıkınca, yıkım baskısı artmaya başlar. Bunun üzerine mahalleli tarafından, acil eylem grupları oluşturulmak üzere yeni kararlar alınır. Olup biteni kamuoyuna duyurmak amacıyla alınan kararlar hızlıca uygulanmaya başlanır. Sonuç olarak aynı yılın Haziran ayında Belediye Meclisi'nde alınan kararlar proje iptal edilir. Fakat bölgeden elde edilecek rant vazgeçilemeyecek kadar fazladır. Dolayısıyla Belediye Meclisi ve mahkeme kararına rağmen yeni çıkış yolları aranır. Bu noktada imdada meclis yetişir. Konuyla ilgili yapılan yeni yasal düzenlemeler ile bölge tekrar kentsel dönüşüm kapsamına alınır. Süreç baştan başlar. Gönüllü avukatlar tarafından yürütülen davalar neticesinde İdare Mahkemesi tarafından 2012 yılında verilen yeni bir durdurma kararına karşılık, bölge Ankara Büyükşehir Belediye Meclisi tarafından yeni yasaya dayanılarak "afet riski altında" ilan edilir ve bu şekilde dava açma yolu da kapatılmış olur.

Tam bir yılın hikâyesine dönen proje için 2013 yılında belediye tarafından, yıkımın ihaleyle devri yönünde karar verilir. İhaleyi alan taşeron şirketin mahalleye keşif amacıyla yaptığı ziyaretler Vadi halkı tarafından tepkiyle karşılanır. Herhangi bir adresi ya da kaydı bulunmayan bu şirket adına gelen silahlı kişiler tarafından tehdit edilirler. Birkaç hafta sonra Barınma Hakkı Bürosu aynı kişiler tarafından kurşunlanır. Üstelik mahalleden karşılık veren birinin tutuklanması, meseleyi mahallelinin gözünde farklı bir boyuta taşır. Konuyla ilgili kamuoyunu bilgilendirmek üzere basın toplantıları ve eylemler gerçekleştirilir. Bu hadise sonrası mahalleye dışarıdan verilen destek artar. 2014 yılı itibarıyla gelinen son aşamada, belediye Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi'nin son iki etabını komple devretmek üzere ihale görüşmelerine devam etmektedir.

Sonuç: "Direnmezsem Ölürüm"

Dikmen Vadisi'nde dokuzuncu yılını dolduran direniş boyunca çeşitli örgütler ve siyasi partiler müdahale ederek harekete yön vermeye çalışmış olsalar da başrollerde hala mahalleliiler bulunmaktadır. Başlıkta kullanılan cümle ilk bakışta bir sol örgütten öğrenilmiş havalı sloganlardan biri gibi dursa da, Vadidekiler

tarafından kullanıldığında farklılaşır. Zira bu cümleyle kastettiği, fiilin gerçek anlamına karşılık gelmektedir. Mahallenin ilk sakinlerinden biriyle kullandığı bu cümle üzerine açılan bir sohbet esnasında kendisi, şu anda bile gelirinin giderlerini karşılamadığını, dolayısıyla evinden atılırsa yeni bir ev kiralamaya gücünün yetmeyeceğini, soğuktan ya da açlıktan öleceklerini ve direnmekten başka şansı olmadığını söylemiştir. Burada söz konusu olan farklı siyasi görüş, etnik kimlik ve inanıştaki insanın verdiği sınıfsal bir mücadeledir. Öne çıkan isimler, sosyal demokrat bir kimliğe sahip olsalar da, dışlayıcı değil kapsayıcı bir yol izlerler. Ayrıca herkes yürüttükleri dava sonuçlanana kadar tüm kimliklerini bir kenara bırakmış gibidir. Bunlardan fazla söz etmez, ön plana çıkarmamaya özen gösterirler.

Direnış, özenle oluşturulmuş bir iş bölümüne dayanmaktadır. En yaşlısından en gencine kadar herkesin bir görevi vardır. Örneğin yıkım ekiplerini beklerken, çocuklara, oyun parkı ve Barınma Hakkı Bürosu'nun bahçesindeki kümesi koruma görevi verilmiştir. Ya da çeşitli sebeplerle evden çıkamayan kadınlar, eyleme giden arkadaşlarının küçük çocuklarına bakma görevini üstlenir.

Dokuz yıldır mahalleye gelen yıkım ekiplerine karşı bedenlerini kullanarak gösterdikleri aktif direnişin yanında, aslında her gün, sabahtan akşama kadar direnirler. Zira 2006 yılından beri belediyenin hiçbir hizmetinden yararlanamamaktadırlar. Çöpleri toplanmaz, yolları yenilenmez, aksine anlaşılanların evlerini yıkmak bahanesiyle gelen ekipler tarafından "yanlışlıkla" zarar verilir. Mahalleye toplu taşıma girmediğinden, evlerine ulaşabilmek için metrelerce yürürler. Kırık dökük yollar yüzünden servis girmediğinden çocuklar da okula yürüyerek gider. Ekmek alabilecekleri en yakın bakkal mahallenin girişindedir. Yıkımlar sırasında zarar gördüğünden telefonları kesilir, elektrikleri, suları günlerce verilmez.

Yaşanılan bu zorlu şartlar mahalleli arasında yardımlaşma duygusunu geliştirmiştir. Üstelik yalnızca kendi aralarında değil, önceden yalnızca televizyonlarda görüp anlam veremedikleri hareketlere mensup insanlara karşı da ön yargıları törpülenmiştir. Eylemlerinin konusu yalnızca kendi sıkıntılarıyla sınırla kalmamış, zamanla çeşitlenmiştir. Örneğin farklı bölgelerdeki kentsel dönüşüm mağdurlarına, grevdeki işçilere vs destek eylemleri düzenlemişlerdir. Sürekli güncel yıkım tehdidi ve ortaklaşa gerçekleştirdikleri etkinlikler örgütlülüklerini ve direnişlerini canlı tutmuştur. Bu, dokuz yıldır her pazar günü toplanacak kadar disiplinli, bir diğerini yalnız bırakmayacak kadar organize ve başka şansları olmadığı için zorunlu bir örgütlülüktür. Onlarınkini diğerlerinden farklılaştıran da budur.

Kaynakça

Ergin N ve Rittersberger-Tılıç H (2009). *Kentsel Yenilemeye Karşı Taban Direnişi: İstanbul Güzeltepe Örneği*. 6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

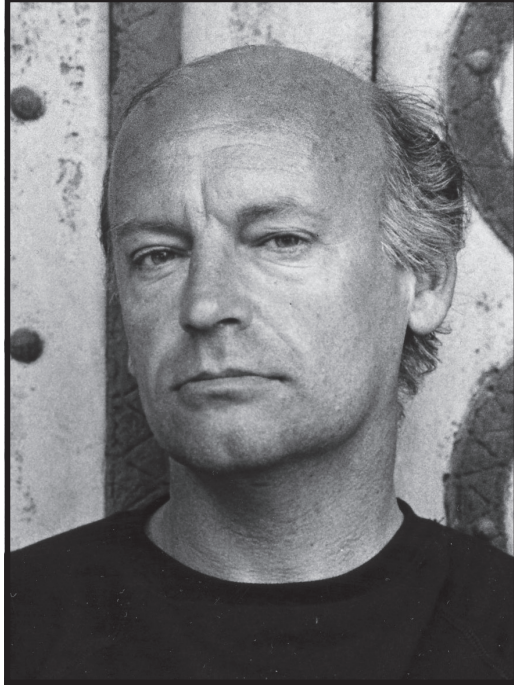
Harvey D (2013). *Asi Şehirler*, Çev. A D Temiz, İstanbul: Metis.

Karpat K (2003). *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, Çev. A Sönmez, Ankara: İmge.

In Memoriam

Eduardo Galeano

(1940-2015)

Latin Amerika yazınının en önemli kalemlerinden biri olan Eduardo Galeano hayatını kaybetti. Gazeteci, yazar, tarihçi, devrimci, futbol aşığı... gibi birçok sıfat ve mesleği barındıran hayatından geriye onlarca kitap, yüzlerce yazı, binlerce sayfa kaldı. 1981’de “çok şey gördüm, çok şey yaşadım geçen 20 yılda. Neredeyse hiç saçım kalmadı ama ne arzum ne azmim azaldı. Ve yazarlık mesleğinin onuruna asla ihanet etmedim” diye yazdıktan sonra geçen 35 yılda da mesleğini, fikirlerinden ödün vermeden onuruyla yapmaya devam etmiştir.

Galeano Uruguaylıdır ama benzerlikleri farklarından çok fazla olan ama tarihin bir cilvesi olarak aralarına sınırlar konulan ve çeşitli devletlere bölünen Latin Amerika’nın bütünü üzerine düşünmüş, yazmıştır. Onun için Uruguaylıdan çok Latin Amerikalı demek daha yerinde olacaktır.

Eduardo Galeano 1940 yılında Uruguay'ın başkenti Montevideo'da doğar. 75 yıl sonra aynı topraklarda son nefesini verir. Her iki tarih de Uruguay'ın, Latin Amerika'da ve dünyada örnek olarak gösterildiği yıllara denk gelmektedir. Galeano ilk nefesini aldığı anda, II. Dünya Savaşı yıllarıdır ve bu savaş, neredeyse Latin Amerika hariç bütün dünya üzerinde etkinliğini göstermektedir. Savaş yıllarında, Uruguay ve diğer Latin Amerika ülkeleri demokratik düzenlerini koruyabildiler ve savaşın dışında kalmak görece bir zenginlik ve refah getirdi. 2015'de ise, dünyanın en fakir başkanı olarak ünlenen Jose Mujica'nın kişiliğinde simgeleşen ülkesi her ne kadar geleneksel sorunlarını aşamamış olsa da yine örnek olarak gösterilebilecek bir yönetime sahipti.

Latin Amerika tarihinde ender yaşanan ve ikisi Galeano'nun doğum ve ölüm yıllarına denk gelen rahatlama dönemleri olmasına rağmen kıtanın sorunları baki kalmıştır. Galeano'ya göre bu sorunların temelinde sömürgecilik vardır. Latin Amerika'nın Kesik Damarları'nda kıtanın nasıl sömürüldüğünü dönemlendirerek anlatır. Sömürgecilik, kıtanın keşfiyle başlamış ve 20. yüzyılda şekil değiştirerek devam etmektedir. 16. yüzyılda altın, gümüş gibi madenlere yönelik olarak başlayan, tarım ve diğer yeraltı zenginlikleri ile devam eden sömürü yaptığı katliamlarla bölgenin etnik yapısını, insanlarını, dilini, dinini, karakterini, doğasını değiştirmiştir. Avrupalıların ve daha sonra Kuzey Amerikalıların açgözlülükleri, yerel insanları hiçe sayarak, önemsemeyerek son yüzyılda endüstriyel sömürgecilik biçiminde devam etmektedir.

Galeano'ya göre, "bakışlarını geriye çevirmiş bir peygamberdir tarih: olmuş olandan hareketle ve olmuş olana karşıt olarak gelecek olanı haber verir." Latin Amerika'nın 20. Yüzyıl tarihi de geçmişin tekrarı, sistemin kendini yenilemesi üzerine kurulmuştur. Bölgede ekonomik krizler, askeri rejimler ve diktatörlükler yeni biçimler ve isimler altında devam eder.

Uruguay özelinden gidecek olursak 1950'lerde ekonomik durgunluk yaşanmaya başlanmış ve bir zamanlar Amerika'nın İsviçre'si olarak gösterilen ülkede yoksulluk baş göstermiştir. Bu ne ilk ne de son ekonomik çöküntüdür. Günümüzün ekonomik raporlarında, Dünya Bankası ve IMF gibi kurumların yaptıkları araştırmalarda dev ekonomilere dönüştükleri gösterilen bazı Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere bölgenin zenginliği paylaşılan bir zenginlik olmamıştır. Galeano'nun bahsettiği ikinci bir sömürü biçimini bölgedeki büyük ülkeler küçük ülkeler üzerinde ve aynı ülke içinde büyük ya da liman şehirleri diğer alanlar üzerinde kurmuştur. Bütün sömürülerin sonucunda yoksullaşan halk olmaktadır. Latin Amerika dünyada gelir dağılımının en eşitsiz paylaşıldığı bölgedir.

Uruguay diğer Latin Amerika ülkelerinden farklı olarak demokrasisini uzun süre koruyabilmiştir. Ta ki 1973 yılında diktatörlük gelene kadar. Bu diktatörlük 1984'e kadar 11 yıl sürmüş, Galeano önce hapse girmiş sonra sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Askeri rejimler ve diktatörlükler 20. yüzyıl Latin Amerika'sının bir numaralı gerçekliğidir. Galeano Uruguay'daki diktatörlükten sürgüne Uruguay Nehrinin diğer tarafına geçip Arjantin'e gider ama orada da fazla kalmaz, çünkü yeni bir diktatörlük de orada beklemektedir. Modern tarihin en kanlı rejimlerinden biri olan Videla diktası altı yıl sürer, Galeano'nun yeni durağı, sürgün yeri okyanusun diğer tarafıdır, Avrupa'ya gelir.

Nasıl, diktatörlükler Latin Amerika gerçekliğinin parçasıysa isyan ve gerilla mücadelesi de diğer parçasıdır. Galeano "bugünkü düzeni sürdürmek demek suç ve cinayeti sürdürmek demektir" derken, düzeni değiştirmeye çalışan ve anti-empyalizmden, eşitsizlikten, topraksızlıktan, yoksulluktan doğan ve geçmişte adları Sandinistalar, Tupamorolar, Aydınlık Yol... günümüzde ise Topraksızlar, Zapatistalar, FARC... olan gerillalar Galeano'nun dediği gibi "elimizden alınan kaynaklara yeniden el koymak, kendi yazgılarımızı kendimiz yazmaya başlamak" için hareket etmişlerdir ve ediyorlar. 1960'larda Küba'da başarıya ulaşan gerilla mücadeleleri ve isyan geleneği Latin Amerika'da yoksulluk, eşitsizlik, sömürü devam ettikçe biçim değiştirirse de sürecektir.

Bazen silahla, bazen toprak işgaliyle ya da sokak gösterisiyle mücadelelerine devam eden isyan kültürü Galeano ile aynı şeylere isyan etmektedir. Elli sene önce Che neyi savunuyorsa ve neye karşıysa, Eduardo Galeano da 75 yıllık hayatı boyunca benzer şeylere karşı durmuş ve benzer şeyleri savunmuştur.

Eduardo Galeano'nun birçok eseri Türkçe 'ye çevrilmiştir. "Latin Amerika'nın Kesik Damarları" 500 yıllık tarihi içinde bu kıtanın geçmişini, insanının, toprağının, madeninin sömürülmesini anlatmaktadır ve günümüze ışık tutmaktadır. Aynı zamanda çok uzak bir coğrafyada olmasına rağmen Türkiye için de dersler, benzerlikler barındırmaktadır. "Aynasızlar" Galeano'nun Dünya tarihini ele aldığı bir kitaptır. Bilgilendirici, düşündürücü, eğlenceli, resmi tarihin dışında bir dünya tarihi yazmıştır. Sanattan bilime, edebiyattan dine, kadınlıktan erkekliğe kadar birçok şeyin tarihini bir arada toplamıştır. Son olarak futboldan bahsetmeden Galeano eksik kalmış olur. Küçüklüğünde en büyük amacı futbolcu olmak olan Galeano, belki de dünyada en fazla bilinen ve okunan spor kitabı olan "Gölgede ve Güneşte Futbol" kitabında kıtasının en önemli eğlence kaynağı olan oyunla ilgili evrensel anıları, yazılarını, düşüncelerini toplamıştır.

Hüseyin Yılmaz

Entelektüel İtaatsizlik ve Politik Mizah: Gezi Direnişi¹

Ozan Değer, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,
e-posta: odeger@politics.ankara.edu.tr.

Editörlüğünü Altuğ Yalçıntaş'ın yaptığı yayıncılığını ise Palgrave Macmillan Publishing'in üstlendiği "*Creativity and Humour in Occupy Movements: Intellectual Disobedience in Turkey and Beyond*" isimli kitap tıpkı isminde imlediği gibi toplumsal eylemlerde ortaya çıkan 'yaratıcılığın ve mizahın' post-modern, ayrıksı, gayrigelenekselci ve çoklu/çoğulcu niteliğini altı yazardan ve beş makaleden oluşan son derece derinlikli çalışmalarla çözümleyen analitik bir eserdir. Eserin tüm çalışmayı çerçeveleyen temel iddiası mizahın ve söz konusu mizahın 'tanrısı' sayılabilecek yaratıcılığın, 'Occupy' eylemlerinde oynadığı rolün kurucu (*constitutive*) bir işleve sahip olduğudur. Eylemler sırasında açığa çıkan yaratıcılık ve mizah, eserde 'entelektüel itaatsizlik (*intellectual disobedience*)' olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu iddianın ve kavramsallaştırmanın temellendirildiği ve geçerliliğinin test edildiği toplumsal başkaldırı ise Türkiye tarihinin en büyük ve kitlesel eylemlilik dizisi ve süreci olarak nitelendirilebilecek olan Gezi Direnişi'dir. Eserde direniş, yaratıcılık ve mizah unsurları ile hükümetin hegemonya siyasetine karşı verilen karşı-hegemonik bir strateji olarak değerlendirilmiş ve söz konusu hegemonya siyasetine mündemiç 'devlet kudreti'nin yaratıcılık ve mizah ile *devalüe* edildiği iddia edilmiştir. Bir başka ifadeyle yaratıcılık ve mizah, dokunulmaz olana dokunarak, söylenemez olanı söyleyerek, eyleyemez olanı eyleyerek devletin kırmızı çizgilerini 'kahrolsun bağzı şeyler' diyerek lanetlemiştir. İşte bu eser söz konusu laneti ve dahasını ifşa ve analiz eden kıymetli bir çalışmadır.

Eserin '*Intellectual Disobedience in Turkey*' başlıklı birinci ve çalışmanın tümüne zemin teşkil eden makalesi (aynı zamanda kitabın da editörü) Altuğ Yalçıntaş tarafından kaleme alınmıştır. Makale, Gezi Direnişi sırasında açığa çıkan yaratıcılık ve mizahın ülkedeki 'entelektüel paradigma'yı sanat ve beceri zemininde siyasetin kolektif deneyimi haline getirdiğini; direnişin, 'yaratıcı sınıf/creative class' olarak kavramasallaştırılan ve mensuplarını müzisyenlerin, yönetmenlerin, film yapımcılarının, şairlerin, yazarların, sosyal bilimcilerin vb.'nin yer aldığı bir kesime ilham verdiğini, siyasal sonuçlarıyla belgesel, müzik, fotoğrafçılık, poster, pankart slogan, grafiti, marş, roman, öykü, şiir, tiyatro oyunları gibi faaliyetlere konu olduğunu, bu bağlamda bir 'toplumsal olay' olarak 'eylem sanatı/action act' halini aldığını iddia etmektedir. Yazar direnişin entelektüel hayattaki böylesine dönüştürücü etkisini 1960'lardaki

Çek Eylem Sanatı'na benzeterek söz konusu entelektüel etkilerin, sanatı siyasal iktidarın boyunduruğundan kurtaran bir dönüşümün aracı haline getirdiğini savlamaktadır. Eylemcileri basit siyasal aktivistler olarak değil aynı zamanda birer 'entelektüel aktivist' olarak da değerlendiren yazar bunu eylemcilerin yaratıcılıklarını siyasal alana taşıma motivasyonlarına bağlamaktadır. Böylelikle eylemciler kendilerine bir 'sanat uzamı' yaratarak siyasal taleplerini sanatsal yollarla ifade etmektedir; dolayısıyla bu bağlamda Geziciler eylem halindeki sanatçılar, Gezi ise bir eylemdir.

Yazarın çalışmasında yer verdiği önemli tespitlerin birisi şudur: Entelektüel itaatsizliğin bu denli serbest kalmasını sağlayan ve dolayısıyla direnişi bu denli yaratıcı ve sanatsal kılan, kalabalıkların sendika, siyasal parti, sivil toplum örgütü vs. gibi geleneksel örgütler ve örgütlenmeler aracılığıyla kolonize edilemiş olmasıdır. Bu anlamda direniş, *spontane*, çoklu/çoğul(cu), görece de-organize, her an ve her yerde olmaklığıyla dürtülerin azad edilmesinin önündeki kurumsal engellerle massedil(e)miş, sözü edilen entelektüel itaatsizliğin önünde yer alan ve alabilecek tüm bariyerlerin alaşağı edilmesi ile yaratıcılık ve mizaha hayat vermiştir. Düzenleyen, örgütleyen, yönlendiren, kanalize eden ve kolonize eden kuvvetin ya da kuvvetlerin, kalabalıkların akışkan ve olumsal hareketliliğini dizginleyememesi, potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüşmesine kaynaklık etmiş, baskılanmış, manipüle edilmiş veya araçsal kılınmış sanatsal enerjinin açığa çıkmasına kaynaklık etmiştir. Böylelikle yazarın 'yaratıcı sınıf' olarak nitelediği kesim, ironi ve mizah aracılığıyla siyasal, toplumsal ve entelektüel hayatın tabularını yıkmayı başarabilmiştir. Bu tespite konu olan iddianın sağlanması ise yazıda yer verilen zaman, mekan, söylem, eylem örnekleri desteklenerek yapılmıştır. Bu anlamıyla mizah, toplumsal hareketlilik ve değişim söz konusu olduğunda son derece önemli bir turnusol kağıdı işlevi görmüş, siyasal retoriğin olağan ve sıradan niteliğini dönüştürmüştür.

Yazarın bir diğer önemli tespiti ise şudur: Yaratıcılık ve mizah, dil, din, sınıf, statü, kimlik vs. açısından farklı toplumsal kesimleri bir araya getirebilecek ve bu kesimleri bir arada tutabilecek tutkal işlevi görmüştür. Olağan koşullarda bir arada olmasına imkansız gözüyle bakılan kesimler, Gezi Direnişi'nin sözü edilen ortaklaştırıcı, alaşağı edici ve özgürleştirici niteliği sayesinde bir arada olmayı 'seçmiş', siyasalın var olan halinden memnuniyetsiz olan toplulukların hükümet-karşıtı motivasyonu aracılığıyla beraber hareket etmesine olanak vermiştir. İşte yatay olarak tüm bu kesimleri kesen ve hemen hepsinden öğeler barındıran entelektüel itaatsizlik ve onun kaynaklık ettiği yaratıcılık ve mizah, eylemcileri yepyeni bir siyasal söylem etrafında toplayarak 'eski'nin geleneksellerine karşı 'yeni'nin demokratik ve çoğulcu niteliği sayesinde 'entelektüel patika'ların aşılmasına olanak sağlamıştır. Olumsallığın yarattığı fırsatlar dünyası 'yeni'nin

sürekli inşasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Zira olumsal olan, patika bağımlılığının getirdiği tek düzeliliği, tek biçimliliği ve tabiri caizse iç karartıcılığı aşmaya ve kişinin topluluğun, kalabalığın yaratıcılık ekseninde kendini tekrar tekrar gerçekleştirmesine olanak sağlar. Bu bağlamda Gezi Direnişi'nin olumsallığı yaratıcılığının da kaynağıdır.

Bir diğer önemli tespit ise şudur: Yazar, Gezi Direnişi ile ilgili yapılan genel geçer sınıf analizlerinin aksine 'yaratıcı sınıf' kavramsallaştırması ile sıra dışı bir analize başvurmuş ve somut kazanım peşinde koşmaktan ziyade mevcut protesto biçimlerini estetize eden entelektüel aktivist biçimini ön plana çıkarmıştır. Geleneksel sınıf, kimlik, statü aidiyetleri ile kendini tanımlamaktan kaçınan, değişik ideolojik ve siyasal arka plana sahip olmalarına rağmen kendilerini daha çok yer aldıkları şebekelerin mensupları olarak tanımlayan bu 'sınıf' yukarıda bahsi edilen özgürlüğü kısıtlayıcı, dürtülerin serbest bırakılmasının önünde engel teşkil eden kurumsal yapılardan azade hareket ettikleri için yaratıcılığın ve mizahın bizzat öznesi haline gelebilmektedirler. Dolayısıyla söz konusu yaratıcı sınıf, eylem sanatının da öznesidir ve yazarın temel iddiası gereği bu özne niteliği gereği geleceğin entelektüel dünyasına damgasını vuracaktır; iddiasının ötesinde yazarın muradı da budur.

Eserin '*Political Potential of Sarcasm: Cynicism in Civil Resentment*' başlıklı ve ikinci makalesi Secil Deren van het Hof tarafından kaleme alınmıştır. Mizahın ve alaycılığın siyasal anlamını ve yaratıcı potansiyelini ele alan bu çalışma Yalçıntaş'ın iddialarının takipçisi olabilecek niteliğe sahip olmakla birlikte Türkiye'nin siyasal mizah geçmişinin eskilere dayandığını iddia etmektedir. Eskilere dayanan söz konusu politik mizahın siyasal iktidarın her daim hedefinde olduğunu ve bu anlamıyla Gezi Direnişi esnasındaki mizahi patlamanın ve bu patlamanın karşılaştığı siyasal baskının kökenlerinin Selçuklu ve Osmanlı tarihine kadar götürülebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla da Cumhuriyet tarihinde yer alan politik mizahın geleneksel kaynaklarının geçmişte aranabileceğini söyleyen yazar modernleşme ile form değiştiren politik mizahın mini bir panoramasını gözler önüne sermiştir. Günümüzde, özellikle Gezi Direnişi esnasında patlayan politik mizahın, tüm bu geçmiş birikimin göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi gerektiğini iddia eden yazar bu niteliğin Türk Politik kültürünün var olagelen bir parçası olduğunu savlamaktadır ve yazarın bu iddiası Türk politik kültürünün kendi iç dinamiklerine dair bir birikim sürecini ifşaya dayalıdır.

Makalede yer alan bir diğer iddia ise Gezi Direnişi'nin dünyadaki direniş hareketlerinin sahip olduğu politik mizah unsurları ile etkileşim halinde olduğudur. Kitleleri harekete geçiren, bir araya getiren ve bir arada tutan

politik mizahın, Yalçıntaş'ın makalesinde bir başka ifadeyle vurguladığı üzere geleneksel sınıf kategorilerinden taan 'yaratıcı sınıf'ın sanatsal, estetik eylemliliğinin, dünyanın dört bir yanında vuku bulan direniş hareketlerinde deneyimlenebileceğini ve söz konusu eylemliliğin birbirini etkilediğini iddia eden yazar küresel ölçekte ses getirmiş önemli örneklerle iddiasını test etmekte ve sağlamasını yapmaktadır. Sırbistan'daki Otpor, ABD'deki Occupy Wall Street, Meksika'da EZLN (Zapatistalar) hareketleri ve direnişlerinden verdiği örneklerle politik mizahın kurucu, birleştirici ve dönüştürücü potansiyelini ve gücünü örneklendiren yazar, söz konusu örnekler ışığında yeni (sivil) toplumsal hareketlerin mizah aracılığıyla siyasal baskı kurabildiklerini iddia etmektedir. Gezi Direniş'i'ni de bu örneklerden biri olarak değerlendiren yazar mizahın 'retoriğe dayalı bir silah' olarak kalabalıklar ve siyasal iktidar üzerinde diğere ülke örneklerinde olduğu gibi ciddi etkiler yarattığını savlamaktadır.

Makalede yer verilen iddialarından bir diğeri ise şudur: Mizah kalabalıkların siyasal kayıtsızlığını ortadan kaldırmaya yarayan önemli bir unsurdur. Bu niteliğiyle mizah, çok önemli bir stratejik araç olarak değerlendirilmektedir. 'Politainment' olarak kavramsallaştırılan siyasal mizah, var olduğu iddia edilen etkileri nedeniyle son derece *efektif* bir unsur olarak kavranmaktadır. Ancak yazarın vurguladığı bir nokta şudur ki *politainment* her toplumsal kesim üzerinde aynı etkiyi göstermemektedir. İddia odur ki politik mizahın özellikle iyi eğitilmiş genç kuşaklar üzerindeki etkisi diğere kesimlere oranla daha güçlüdür. Bu bağlamda siyasal sinizmin, kayıtsızlığın, ilgisizliğin, güvensizliğin, değişime-dönüşüme olan inançsızlığın zayıflaması hatta ortadan kalkması için önemli bir araç olarak değerlendirilen mizah, kolektif hareketliliği motive ettiği için yabancılaşmanın önündeki engelleri de kaldırıcı bir etkiye sahiptir. Gezi Direniş'i'nden somut politik mizah örnekleri ile de iddiasını destekleyen yazar bir entelektüel eylem olarak mizahın, alaycılığın, ironinin basit 'gülme-eğlenme-haz alma' etkinliğinden farklı olarak kurucu, bir araya getirici, bir arada tutucu ve dönüştürücü etkilerinden söz ederek bu unsurların sinik yurttaşları siyasal olarak yetkin/kudretli bireyler haline getirdiğini savlamaktadır.

Eserin '*Vernacular Utopia: Mimetic Performances as Humour in Gezi Park and on Bayındır Street*' başlıklı üçüncü makalesi ise Utku Balaban tarafından kaleme alınmıştır. Makale 2010 yılında gerçekleşen Tekel Direniş'i çerçevesindeki 'Bayındır Sokak İşgali' ile 2013 yılında gerçekleşen Gezi Direniş'i çerçevesindeki 'Gezi Parkı İşgali'nin mekansal dinamiğini kıyaslama ve karşılaştırma iddiası taşımaktadır. Söz konusu karşılaştırmayı yaparken Henri Lefebvre'in mekâna dair icat etmiş olduğu şu üçlü kavramsallaştırmasına (*notion of differential space: istotopy, heterotopy, utopy*) başvuran yazar başarılı bir kamusal işgalin '*verneküler ütopya*' ürettiğini iddia etmektedir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümü Tekel Direnişi hakkında bilgi vermekte ve işgal, Bayındır Sokak gibi sınırlı bir mekansal alanda gerçekleşmiş, eylem kitlesel bir boyut kazanmamış olsa da direnişin hem ülke hem de dünya çapında yankı bulduğu ve dahası Gezi Direnişi için bir emsal teşkil ettiği iddiasını taşımaktadır. Bu bağlamda çalışmada zamansal ve mekansal farklılıklarına rağmen iki direnişin birbiriyle bağlantısı kurulmuş ve Tekel Direnişi'nin, Gezi Direnişi'nin bir nevi öncülü olduğu savlanmıştır. İkinci bölümde ise Ankara/Kızılay semti ile İstanbul/Taksim semtinin mekansal tarihine değinilmiş, söz konusu mekanlar, semtlerin şehir planlaması, semt sakinlerinin sosyal kültürel hayatlarındaki yeri/önemi ve mekanların niteliklerinin direnişlerdeki kazanımlar üzerindeki etkisi tartışılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise direnişlerin mekansal ayrıksılığı (*marginality*) kavramsal düzeyde tartışmaya açılmıştır. İddia şudur ki iki direniş de mekanın kaynaklık ettiği olanaklar sayesinde farklı görüşlere ve mesajlara sahip eylemcileri bir araya getirebilmiştir. Lefebvre'in, mekanın böylesi bir alaşımı mümkün kılabileceği hipotezine dayanan söz konusu iddia, iki direnişin farklı görüşlere ve mesajlara sahip kesimleri bir araya getirebildiği gerçeği göz önünde bulundurularak teste tabi tutulmuştur. Hem Bayındır Sokağın hem de Gezi Parkı'nın Kızılay Meydanı'na ve Taksim Meydanı'na oranla kıyıda köşede, ayrıksı ve bir aradalığa imkan veren mekanlar olması eylemciler için bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Sembolik değeri olmayan bu iki 'marjinal' mekanın direnişlerin başlaması ve sürmesi esnasında üs teşkil etmesi siyasal otoritenin işgal eylemlerine anında müdahale etmesinin önünde engel teşkil etmiştir. Ayrıca mekanların ayrıksılığı, eylemcilerin -özellikle Gezi Parkı söz konusu olduğunda- 'müdahale'nin gerçekleşmemesi ya da gecikmesi halinde kendi ajandalarını oluşturmalarını, kamusal farkındalığı arttırmalarını vs. sağlayabilecekleri bir zamansal ara kesit sağlamıştır. Öte yandan Gezi Parkı'nın Bayındır Sokağa oranla kamusal iletişime ve eylemin yaygınlaşmasına imkan veren mekansal niteliğe sahip olması 2013'ün 2010'a oranla neden bu denli kitlesel boyuta ulaştığının da göstergelerinden biridir. Son olarak yazar, Lefebvre'in *isotopy*, *heterotopy* ve *utopy* kavramsallaştırması çerçevesinde hem Tekel Direnişi'ni hem de Gezi Direnişi'ni 'isotopy'den 'utopy'ye giden süreç olarak kabul edip analize tabi tutmuş ve *isotopy* olarak başlayan direnişlerin birer ütopyaya nasıl dönüştüğünü analitik bir perspektifle ve iddiayı gerçek kılan örneklerle destekleyerek gözler önüne sermiştir. Direniş mekanları artık birer *isotopy* merkezleri değil *utopy* merkezleridir.

Eserin '*Gezi Protests and the LGBT Rights Movements: A Relation in Motion*' başlıklı dördüncü makalesi ise Ayşe Deniz Ünan tarafından kaleme alınmıştır. Makale LGBT hakları hareketi ile Gezi Direnişi arasındaki etkileşimi analize tabi tutmuştur. Yazarın temel iddiası, direniş süreci ile LGBT hareketi arasında

birbirini karşılıklı olarak tetikleyen bir ilişki biçiminin olduğudur. Söz konusu ilişki birbirini değiştiren ve dönüştüren bir etkileşime evrilerek direnişin çoklu/çoğulcu niteliğini belirleyen etmenlerden önemli biri haline gelmiştir; LGBT'nin de rengini verdiği söz konusu nitelik, yürütülmekte olan muhafazakar/neo-liberal şehir planlama siyasetine meydan okuyan, onu geçersizleştiren ve yer yer iptal eden bir hale bürünmüştür. Etkileşime konu olan ve ortak 'düşman'a karşı verilen mücadelenin, öncelikle toplumdaki ayrımcı dinamiklerin açığa çıkmasında önemli bir rol oynadığı, bir yüzleşme sürecini beraberinde getirdiği ve dolayısıyla farklı kimlikler arasındaki dayanışmayı artırdığı, dolayısıyla siyasal ve toplumsal iktidarın yapısını tehdit eder konuma eriştiği savlanmıştır.

Çalışma öncelikle LGBT hareketinin ortaya çıktığı döneme, koşullara ve 'yer'lere değinerek hareketin tarihsel gelişimi hakkında bilgiler vermektedir. Hareketin gelişimini geleneksel yaklaşımların -ki buna sol da dahil- LGBT haklarını görmezden geldiği tespitiyle serimleyen yazar, bu konuda dünyadaki mücadelenin Türkiye'ye de ilham verdiğini ve Türkiye'de bu konuda kaydedilen ilerlemenin nicel ve nitel boyutlarına değinmiştir. LGBT'nin deneyimlediği gündelik sorunlara, ayrımcılık biçimlerine ve kriminal saldırılara da değinen yazar Türkiye'ye dair verdiği örnekler ve istatistiki bilgiler ışığında farklı cinsel yönelime sahip kimselerin heteroseksist toplumsal ve siyasal yapı tarafından nedeli ağır ihlallerle baş etmek zorunda kaldıklarını gözler önüne sermektedir.

Yazar LGBT hakları hareketinin Türkiye'deki mücadele tarihinden bahsederken çok önemli ve sembolik bir ayrıntıya değinmektedir: O da söz konusu hareketin Türkiye'deki ilk 'anamlı' eyleminin 1987 yılında yine Gezi Parkı'nda gerçekleşmiş olduğu gerçeğidir. Bu ayrıntı, Taksim'in ve Gezi Parkı'nın LGBT hakları mücadelesindeki sembolik değerinin yalnızca direniş sırasındaki eylemlilikten kaynaklanmadığının, bu hareketin tarihinde bir nevi sürekliliğe işaret ettiğinin de göstergesidir ki son derece değerlidir. Yazar bu sembolik ayrıntıyı LGBT hareketinin Taksim ile kurduğu mekansal ilişkinin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Nitekim Taksim ve çevresi uzun yıllardır LGBT alt-kültürünün merkezi halindedir.

Gezi Direnişi işte bu var olan alt kültürün açığa çıkması, görünür olması, hem özel hem de genel hak mücadelesinin bir parçası haline gelmesi için biçilmiş bir kaftan işlevi görmüştür. Direnişin çoklu/çoğulcu niteliği ise LGBT hareketinin çeşitli topluluklarla, kesimlerle kolayca temas etmesini, onlarla iletişime geçmesini ve etkileşim halinde olmasını olanaklı kılmıştır. Söz konusu etkileşimin en 'radikal' biçimi, anti-kapitalist Müslümanların direniş sırasında gerçekleştirdikleri 'yeryüzü sofraları'nı polis saldırısından ve paramiliter saldırılardan sakınan koruyucu çemberde bulunanlar arasında LGBT hareketi

mensuplarının de yer almasıdır. Tüm bu aktarılanlar ışığında yazar, direniş ile LGBT arasındaki bağlantıyı tarihsel, güncel, konjonktürel deneyimler ışığında kurarak hareketin Türkiye’deki çok önemli kazanımlarının Gezi Direnişi ile elde edildiğini savlamaktadır ki bu hareketin günümüzdeki görünürlüğü, meşruiyeti, eylemliliği ve kendine olan güveni göz önünde bulundurulduğunda savın hakikati işaret ettiği söylenebilir.

Eserin “ *‘Just a Handful of Looters!’ A comparative Analysis of Government Discourses on the Summer Disorders in the United Kingdom and Turkey*” başlıklı son makalesi ise Boran Ali Mercan ve Erhan Özşeker tarafından kaleme alınmıştır. Çalışma Birleşik Krallık’taki muhafazakar hükümet ile Türkiye’deki pro-İslamcı hükümetin toplumsal karışıklıklar karşısında ürettikleri söylemleri karşılaştırmalı bir analize tabi tutmaktadır. Yazarların iddiası şudur: Farklı sosyo-kültürel bağlamlara rağmen iki ülkedeki muhafazakar hükümetler toplumsal huzursuzluklar, karışıklıklar veya kargaşalar vuku bulduğunda benzer nitelermelere başvurup olayları ve özneleri paralel biçimde etiketlemektedirler. Yazarlar, toplumsal karışıklıkların öznelerinin her iki hükümet tarafından da ‘marjinaler ve ahlaki değerlere sahip olmayanlar’ olarak etiketlenmelerinin tesadüf olmadığını iddia ederek iki hükümetin de sıklıkla başvurduğu ‘Big Society (UK) ve Great Turkey’ söylemlerini Laclau’dan yola çıkarak birer ‘boş gösteren’ olarak değerlendirmişler ve söz konusu nitelermelerin olayları ‘açıklama’da ‘fantazmatik bir çerçevede’ sunduğunu savlamaktadırlar.

Çalışma ayrıntılı bir biçimde hükümetlerin benzer çerçevede dile getirdikleri ‘Big Society ve Great Turkey’ nitelermelerinin söylemsel analizine yer vermektedir. Hem İngiltere’deki Ağustos 2011’deki göçmen ayaklanmalarının hem de Gezi Direnişi’nin farklı tarihsel-toplumsal kökenlere dayansalar da iki muhafazakar hükümet tarafından eşdeğer söylemsel ve siyasal reflekslerle karşılandığı iddia edilmektedir. İki hükümet de isyanların gerekçelerini, öznelerini ve sonuçlarını toplumdaki yozlaşmayla açıklamaya kalkışmış ve bu yozlaşmadan çıkışın yolunu içeriği belirsiz, şovenist ve hamasi sloganlarla gerçekleştirilecek manipülasyonlarda aramaktadır. Söz konusu manipülasyonlar ise yazarlar tarafından ‘sosyal fantezi’ olarak nitelenerek hakikatin üzerinin örtülmesinde başvurulan araçlar olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle çalışma, her iki muhafazakar hükümet arasında ortaklıklar, benzerlikler ve hatta aynılıklar tespit ederek iki otoriter eğilimli yönetim biçimi arasında birbirini yatay kesen öğelere işaret etmektedir.

Çalışmanın önemli tespiti Lacancı bir perspektif ve kavramsallaştırmaya başvurularak öne sürülen, iki hükümetin de toplumda geçmişten günümüze var olan ve düzene, rejime, sisteme gömülü hazzın/sefanın/mutluluğun

(*enjoyment*) söz konusu ayaklanmaların öznelere tarafından çalındığı iddiasıdır. Hem İngiltere'deki hem de Türkiye'deki ayaklanmaların müreffeh bir toplumda var olan ve süregelen huzuru kaçırdığı ve 'öteki'nin organik olanı bozduğu, *deforme* ettiği ve buna sebep olanların her iki örnekte de 'vahşi alt-sınıflar, taklitçi gerizekalılar, moronlar, çeteler, holiganlar, fırsatçılar, teröristler, anarşistler, çapulcular, Marksistler, bozguncular, ateistler, ibneler vs.' olarak etiketlendiği göz önünde bulundurulduğunda iddianın hakikati işaret ettiği söylenebilir. Zira iki hükümet de ayaklanmaların nedenleri ile ilgilenmek yerine ayaklanmaların öznelere kriminalize ederek yasadışı ilan etmiştir. Toplumda halihazırda var olan huzuru, hazzı, mutluluğu çalan bu 'hırsızlar' sorunların sonucu değil nedeni olarak hedeflenerek alt edilmeye çalışılmıştır. İşte tüm bu 'ur'lar Birleşik Krallık'ta 'ahlaki olarak güçlü bir İngiltere'de Türkiye'de ise 'emperyal bir Osmanlı' hevesiyle sökülüp atılabilir. Böylelikle toplum idealize edilen o kusursuz, pürüzsüz, sorunsuz haline ulaşarak teröristler tarafından yok edilen müreffeh düzeye ulaşacaktır. Tüm bu söylemi ve siyaseti yapı-söküme uğratan çalışma, söz konusu 'muhafazakar yönetme sanatı'nı tüm kofluğuyla ifşa etmeye yönelmiştir. Ki çalışmanın başındaki iddialarıyla sonuçtaki vargıları son derece uyumludur; böylelikle savlanan ifşa ve yapı-söküm edimi hakikati yansıtmaktadır.

Sonnot

¹ Altuğ Yalçıntaş (ed.), *Creativity and Humour in Occupy Movements: Intellectual Disobedience in Turkey and Beyond*, Palgrave Macmillian Publishing, 2015, 123 sayfa.

Güvenlik, Toprak, Nüfus¹

Şükran Gölbaşı, Haliç Üniversitesi İşletme Fakültesi,
e-posta: sgolbasi@gmail.com

Michel Foucault ve İktidarın Jeneolojisi

Michel Foucault, felsefe, psikoloji ve psikopatoloji alanında eğitim almış ve çok geniş bir alana yayılan konularda çalışmalar yapmıştır. Fransız filozof, 1984 yılında, 58 yaşında öldüğünde, 20. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul ediliyordu. “Güvenlik, Toprak ve Nüfus” adıyla 2014 yılında Türkçeye kazandırılan Foucault’un bu kitabı, Collège de France’ta sahibi olduğu Düşünce Sistemleri Tarihi Kürsüsünde verdiği derslerin 1977-78 dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde Foucault, 11 Ocak 1978’den 5 Nisan 1978’e kadar toplam 13 ders vermiştir. Foucault, 1970 yılı Aralık ayından itibaren Haziran 1984’te ölümüne kadar bu kürsüde ders vermeye devam etmiştir. Foucault 1960’lı yıllardaki ders özetlerinde, arkeolojik yöntemi kullanarak söylemin bir bilim olarak kuruluşunu; 1970’li yıllarda, jeneoloji yöntemiyle bilim-iktidar ilişkilerini ve iktidar tiplerini incelemiştir. 1980’li yıllarda ise, sorunsallaştırmalar olarak ifade ettiği çalışmalarında, benlik teknolojileri, etik ve özgürlük konularına odaklanmıştır.

Foucault iktidarın jeneolojisini yaparken, Batı’daki hükümlerlik biçimlerinin işleyiş mekanizmalarını ortaya çıkarmak için, yönetilenin *toprak mı, insanlar mı* ya da *şeyler mi* olduğu sorusu çerçevesinde yönetilen-yöneten arasındaki ilişkilerin niteliğine bakarak antik döneme kadar belirli fenomenlerin izini sürmüştür. Çeşitli iktidar biçimlerinin arkaik formlarının, ilk hangi dönemde ve bağlamda belirdiğini tespit etmeye çalışmıştır. Bu iktidar düzeneklerinin, bir bağlamdan başka bir bağlama taşınırken değişen ve aynı kalan özelliklerine, değişmişse eğer nasıl bir değişim geçirdiğine ve günümüz bağlamına nasıl ve ne türden uyarlamalarla yerleştirildiğine bakmıştır.

Foucault, bedenleri disipline eden tekniklerle, nüfusun idare edilmesine ilişkin güvenlik tekniklerini birbirine bağlayan şeyin “norm” olduğunu ilk kez 1976’da ifade etmiştir. Bu iki teknikte, “norm”un nasıl oluşturulduğu arasındaki farka dikkat çekmiştir. Bedenleri disipline etmede kullanılan norm, idealize edilen, olması gereken bir şey olarak ortaya konurken, güvenliğin normu bir fenomenin istatistik-i bilgisinden çıkarılan değişken normdur. Burada, savaş ve strateji modelinden ayrılan Foucault’un incelemeleri, giderek yönetim kavramının tarihini incelemeye yönelmiştir.

Foucault 1978'deki derslerini, "yönetimsellik" adını verdiği bu yeni iktidar tekniğini incelemeye ayırmıştır. Bu derslerinde, üç farklı iktidar teknolojisini, ilk belirledikleri ve baskın paradigma haline geçtikleri dönemlerdeki şehir tasarımı, tahıl (azlığın yönetimi) ve salgın hastalıkların yönetimi üzerinden örnekleyerek ayırıştırır. Her bir iktidarın kullandığı düzeneklerin, bu derslerde belirgin bir biçimde diğerlerinden ayırıştırıldığını görüyoruz. Özellikle işleyiş mekanizmaları konusunda, önceki ders özetlerinde müphem kalan disiplinci ve düzenleyici mekanizmaların arasındaki hattın bu derslerde kalınca çekildiğini, bu iki iktidarın azlık ve salgınlara müdahale konusunda çok farklı düzenekleri çalıştırdıklarını ve birbirlerinden çok farklı mekânsal düzenleri hayata geçirdiklerini görüyoruz.

"Güvenlik, Toprak ve Nüfus" başlığı altında derlenen ders özetlerinin, yönetimselliğin öncü kavramlaştırılmalarından olduğu söylenebilir. 1978'de küreselleşme ideolojisinin guruları, neo-liberal düzeni meşrulaştırmak için dünyayı turlamaya henüz çıkmışken, Foucault bu derslerde, neo-liberal iktidarın işleyiş düzeneklerini çarpıcı örneklerle ortaya koymuştur. Foucault'un bu kitapta yaptığı iki önemli ayırıştırma söz edebiliriz: Birincisi, azlık (kıtlık değil), salgın hastalıklar ve kent mimarileri üzerinden farklı iktidar düzeneklerinin ayırıştırılmasıdır. İkincisi ise bu iktidar formlarının ilk örneklerinin belirttiği zamanlara gidilerek güçlü metaforlar üzerinden bu iktidarların mantıklarının ve mekanizmalarının işleyişinin ayırıştırılmasıdır. Foucault'un ayrıntılı tarihi analizlere girdiği bu kitabının, ana başlıkları üzerinden incelenmesinin yanı sıra, derslerin tamamı boyunca yayılmış bu üç fenomenin analizleri üzerinden gidilerek değerlendirilmesi yeğlenmiştir.

Hırsızlık Üzerinden İktidarın Çözümlemesi

Foucault, Collège de France'ta 11 Ocak 1978 tarihindeki dönemin ilk dersine, üç farklı iktidar biçiminin ceza uygulama anlayışını hırsızlık üzerinden örneklemekle başlar. İlk ele aldığı iktidar biçimi, yasa ve yasaklar koyan ve bunu çiğneyenleri cezalandıran hükümler iktidardır. Bu, daha hırsız çalmadan tedbirini alan, cezasını önceden belirleyen iktidardır. İkincisi disiplinci iktidardır. Bu iktidar, ıslah etme, ahlaklaştırma ve zorunlu çalıştırma benzeri tekniklerle suçluyu bir dizi kurumla çevreleyerek onların kuralları ve normlarıyla suç işleyen bireyi dönüştürmeyi hedefleyen iktidardır. Üçüncüsü, Foucault'un bu dönem derslerde çözümlemeye çalıştığı güvenlik düzenekleridir. Hırsızlık fenomeni karşısında güvenlik düzeneklerinin tepkileri, hırsızlığın olası bir dizi olayın bir parçası olarak bir masraf hesabına dâhil edilmesidir. Bu hesap, toplumsal maliyet ve kaçırılan fırsatlar açısından değerlendirmek suretiyle yapılır. İstatistikler ve ölçümler sonucu, hırsızlığın bir dağılım eğrisi çıkarılır. Bu eğriden, bir normal çıkarılır ve değerlendirmeler sonucu bu normalden de bir norm çıkarılır. Burada amaç, cezalandırmanın maliyeti üzerinden yapılan hesaplamalarla suçun ortadan

kaldırılması değil, toplumsal ve ekonomik olarak kabul edilebilir sınırları içinde korunmasıdır.

Cüzam, Veba ve Çiçek Hastalıkları Üzerinden İktidarın Çözülmesi

Salgın hastalıklara müdahale tarzına göre, iktidar paradigmalardaki farklılaşmaya bakacak olursak; cüzamlılar kentin dışına çıkarılarak tecrit edilirken, vebalılar karantinaya alındığını, çiçek hastalığına yakalananların ise aşılandığını görüyoruz. Cüzamlıların toplumdan tecrit edilmesi, 16. yüzyıla kadar olan dönemin bir uygulamasıdır ve meşruiyetini yasalardan olduğu kadar din ve ritüellerden almaktadır. Bu uygulama, bir yasa koymak, insanlara neleri yapmaması gerektiğini söylemek ve buna uymayanları cezalandırmak biçiminde işleyen hükümler iktidarın bir müdahale tarzıdır. Bir dışlama pratiğidir.

Oysa 16. ve 17. yüzyılın salgını olan vebada mekanizma tersine işlemektedir, hastanın bulunduğu mekân kendi üstüne kapatılmaktadır. Vebaya ilişkin nizamnameler, farklı amaç ve araçlara sahiptir. Bu disiplinci bir anlayıştır. Bu anlayışta, bir dizi, tıbbi, psikolojik, polisiye tekniğin devreye girerek suçlunun teşhisi, tedavisi, gözetim altında tutularak normalleştirilmesi söz konusuydu. Disiplin, hükümler iktidardan farklı olarak, insanlara neleri yapmaması gerektiğini değil de neleri yapması gerektiğini söyleyen bir iktidar tipidir. Bir kapatma pratiğidir.

Foucault, salgınlara müdahaleye üçüncü örnek olarak, çiçek hastalığını ve 18. yüzyılda ortaya çıkan aşılama pratiğini verir. Burada sorun, bir yasa ve disiplin dayatmaktan çok, fenomenlerin belli marjlar içinde kontrol altında tutulmasıdır. Burada güvenlik mekanizmasının, kendi müdahale araçlarına yasa ve disiplinin araçlarını da katarak bir yönetme pratiği biçiminde geliştiği görülmektedir. Bu üç hastalığa müdahale biçiminden yola çıkan Foucault, çiçek salgınında belirlemekte olanın genel bir iktidar ekonomisi olup olmadığını ve gerçek anlamda bir güvenlik toplumundan söz edip edemeyeceğimizi anlamak için güvenlik teknolojilerinin tarihini çıkartmaya soyunur. Bunu, güvenlik teknolojilerinin dört özelliği üzerinden yapmaya çalışır. Bunlar; güvenlik mekânları, rastlantısal olanın nasıl ele alındığı, güvenliğe özgü normalleştirilmenin nasıl yapıldığı ve nüfusun ortaya çıkışıdır.

Kent Düzenlemeleri Üzerinden İktidar Çözülmesi

Foucault, güvenlik mekânları bağlamında, farklı iktidar anlayışlarının kent düzenlemelerine bakar ve hükümlerliliğin bir *toprak* üzerinde uygulanan iktidar olduğunu gösterir. Meşruiyetini yasalardan alan ve yasaklarla uygulanan bu iktidar türünde, mekân düzeni, bir başkent kurmak ve tebaasını bu başkent çevresinde konumlandırmak biçimindedir. Foucault, hükümler iktidarın

mekânsal tezahürüne, 17. yüzyılda Branderburg hükümrânının başmühendisi Le Maitre'ye yaptırdığı kent planlamasını örnek olarak verir. Kentin toprağın tam ortasında dairesel mimarisi, hükümrân iktidarın sorunsuzca işlemlerini hedefliyor görünmektedir.

18. yüzyılda, hükümrânlık paradigmasından disiplin paradigmasına geçiş, bir dizi mekânsal düzenleme ile kendini göstermiş, nüfus iktidarın gereksinimleri doğrultusunda, belli şemalara göre hiyerarşik ve işlevsel olarak yeniden mekânlara dağıtımına tabi tutulmuştur. Foucault disiplinci iktidar anlayışının kent tasarımına, 17. yüzyılda Fransa'da sıfırdan inşa edilen Richelieu şehrini örnek verir. Richelieu, merkezden çevreye doğru gittikçe küçülen iç içe geçmiş dikdörtgenlere bölünen askeri kamp disiplini formunda inşa edilmiştir. Foucault'ya göre bu düzenleme, içinde iktidar ilişkilerinin iletişiminin, hiyerarşinin ve ticaretin işlevsel kılınması gibi üç ilkeyi temel alarak inşa edilmiş yapay bir mekândır.

19. yüzyılın başından itibaren, sanayileşme ivme kazanmış, kapitalizmin yedek işgücü ihtiyacı nedeniyle daha önce çeşitli disiplin kurumlarına kapatılmış olan nüfusun çalışabilecek olanları dışarı çıkarılmıştır (Rigel vd., 2003). Bunun üzerine, disiplinler iktidarın yarattığı şehir düzeni, dolaşımın artmasının etkisiyle bozulmuştur. İşsiz, aylak ve dilencilerin doluşmasıyla ve bu çokluğun yönetimiyle baş edemeyen toplumda yeniden bir paradigma kayması yaşanmış ve kent, ekonomi ve sağlık konusunda yeni düzenlemeler gerekli olmuştur. Foucault'un şehir düzeni için verdiği üçüncü örnek, bir tasarım değil 18. yüzyıldaki şehirlerin gerçek düzenlemeleri üzerinedir. Foucault, güvenlik paradigmasının şehir düzenine, Nantes'i örnek verir. Güvenlik paradigması, bir dizi veri üzerinden çalışmaktadır, fakat bu veriler ideal bir kent yakalamak amacı gütmeyiz. Güvenlikte iyi bir şehir düzenlemesi demek, hiçbir zaman tümüyle ortadan kaldırılamayacak olumlu ve olumsuz pek çok işlevi olasılık hesaplarına göre idare edilebilir kılmaktır. Yani güvenlik, hareket eden öğelerin belirsiz dizilerini, ucu açık ve ancak bir olasılık tahmini üzerinden idare etmektedir.

Şeylerin Düzeni Olarak Yönetim

Güvenlik, olası öğeler ve olaylar dizisinden hareketle bir ortam oluşturmaya çalışır. Ortam, nehirler, bataklıklar, tepeler gibi doğal veriler ve evlerin, bireylerin bir arada olması gibi yapay veriler bütünüdür ve bu öğeler arasında neden-sonuç döngüsü kuran öğedir. Güvenlikte yönetilen, toprak ya da onun üzerinde yaşayan insanlar değil ortamdır (şeyler de denilebilir). Ortama politik ve ekonomik müdahalelerle hükümetler, şeylerin akışını ve insan türünü değiştirebilirler. Foucault, bunu ortama hitap eden bir politik tekniğin doğuşunun habercisi olarak işaret etmiştir.

Burada, önemli ayırıcı unsurlardan biri, tebaa ve halk kavramlarının nüfus kavramı ile yer değiştirmesidir. Nüfus, artık hukuki bir özne olarak görülmez. Fizyokratların nüfusu ele alışları, insanın bir tür olarak ele alınıp, birtakım demografik verilerinin istatistikleri üzerinden ona kitlesel müdahale etmenin yolunu açıyordu. Foucault, Fizyokratların nüfus çözümlerinin, nüfus üzerinde rol oynayan şeylere hesaplı çabalarla hâkim olmak suretiyle değiştirilebileceğini gösterdiği noktada ilginç hale geldiğini belirtmiştir. 18. yüzyıl teorisyenlerine göre, bunun yolu arzuları yönetmekten geçmektedir. Güvenlik olarak adlandırılan yeni paradigmanın ayırt edici özelliği, risk hesapları üzerinden yığınların yönetimidir. Güvenlik, normallığı hesap etmekle başlamakta, değişen koşullara göre sürekli yenilenen normallik eğrisine göre, her defasında yeni normlar belirlenmektedir. Normal olarak tanımlananlar, *bir takım değerlerden bağımsız olarak* bu eğrinin ortalarına düşenlerdir, kullanılan teknik, kısıtlayıp denetlemek yerine, güce karşı gücü devreye sokmaktır.

Güvenliğin bir diğer özelliği, hayatı düzenleyip korumak yerine, her an değişebilen risklere göre nüfusun bir kısmının yok olmasına göz yummaktır. Bir gücü diğer bir güçle dengeleme anlayışı, nüfusun belirli bir kısmını gözden çıkarmayı gerektirmektedir. Neyin, ne zaman tehdit oluşturacağı, bütünüyle konjonktüre bağlı olduğundan, tehlikenin nereden, ne zaman geleceğini bilemeyen insanlar, güvenlikleri için özgürlüklerinin yok edilmesine kendi arzuları ile razı olmaktadır. Güvenlikte, disiplin toplumunda olduğu gibi bir normalleştirme söz konusu değildir. Anomalilerin (örneğin işsizlik) bilerek ve isteyerek körüklenmesi, güçleri birbirini dengelemeye bırakan neo-liberal piyasanın işleyişinin bir parçasıdır.

Tahıl Sorunu Üzerinden İktidar Çözümlemesi

Foucault'un iktidar paradigmasını ayırıştırırken kullandığı bir başka örnek, azlık sorununa müdahale tarzıdır. Azlık sorununu çözmek için, 17. yüzyıl başından 18. yüzyıla kadar kullanılan ekonomi idaresinin teknikleri, yasaklama ve kısıtlamalardır. Yasa ve disiplinin işleyiş özelliği, iktidarını işleteceği mekânı kapatma, merkezleştirme, sınırlarını belirlemektir. Tahıl polisi de böyle yapmıştır; piyasanın mekânını merkeze alarak, kapatıp sıkıştırmak suretiyle korumuştur. Güvenlik düzeneği ise, bunların tersine şeyleri oluşuna, yani yapmaya bırakmaktır. Bunun üzerine, hukuki ve disiplinci iktidarın yasak ve sınırlamaları kaldırılmıştır. Azlık çözülmüş, fakat ortaya başka bir durum çıkmıştır. Bu yeni durum, bir dizi insan için ve bir dizi piyasa için, pahalılık, zorluk, açlık ve hatta ölümlerle sonuçlanabilecektir. Bireyleri öldüren azlık, ortadan kalkmayacak, sadece yekpare (genel anlamda) bir azlık, yani bir musibet önlenecektir.

Güvenlik Düzeneklerinin Arkaik Formları

Hükümetin ekonomik-politik eyleminin hedefi nüfustur. Halk yerine geçen nüfus kavramı, önceki dönemlerin politik öznesi ile eşdeğer değildir artık. Halk, nüfusun bu şekilde regülasyonuna direnen, bu düzenekten kendini geri çeken şeydir, o hak talep ettiği için yeni paradigmada sistemin işleyişini bozan şeydir. Güvenlik düzenekleri sürekli genişleme eğilimindedir ve merkezden kaçır. Mevcut düzeneklere sürekli yenileri ilave olur; üretici, tüketici, ithalatçı ve ihracatçıların yapıp etme biçimleri, dünya piyasası vb. dâhil olur. Burada söz konusu olan örgütlemektir, döngülerin giderek genişlemesine izin vermektir. Disiplin, tedbirler koyarken, güvenlik gerçekliğin içinde çalışır, gerçekliğin öğelerini birbirine karşı harekete geçirir. *Yapmaya bırakmak*, bir gerçekliği, kendi yolunda gitmesine, kendi yasaları, mekanizmaları ve ilkeleri uyarınca kendi yatağında akmasına bırakmaktır. Foucault, güvenlik iktidarının düzeneklerinin ilk görüldükleri tarihin izini sürerken üç metaforla karşılaşır. Bunlar pastör (çoban) metaforu, gemi metaforu ve dokumacı metaforudur.

Gemi Metaforu: Şeylerin Yönetimi

1 Şubat 1978 dersinde Foucault, Machiavelli'nin Prens'i ile gemi metaforunu karşılaştırır. 16. yüzyılda "yönetim" sorunu ile başlar bu ders. Yönetim pratiklerinin (kendinin yönetimi, ruhların yönetimi, çocukların yönetimi vb.) çokluğunun yarattığı literatürün karşısına, Devlet yönetimine dair özgül olanı ayırt etmek için Machiavelli'nin Prens'i'ni koyar. Machiavelli karşıtı literatürün tarihsel uzantısını ise, La Perriere'nin metninde bulur. Machiavelli'nin Prens'inde iktidar, toprak ve dolayısıyla onun üzerinde yaşayan tebaa üzerinde kurulurken La Perriere'nin metninde ise yönetilen şeyler üzerinde işletilir: La Perriere'de yönetimin amacı, şeyleri bir amaca göre düzenlemektir. Bu anlayış, diğer iki iktidar tarzından farklı olarak yönetselliğin düzeneklerini kullanıyor görünmektedir. La Perriere'nin metnindeki ereksellik, çoğuldur. Yönetim, şeyleri amaçlarına ulaştıracak düzenlemeler yapmaktır, amaçlara ulaşmak için çeşitli araçlardan yararlanmaktır. Burada iki şeye dikkat çeker Foucault, hükümlerliliğin amacı kendisindedir ve amacına ulaşmasını sağlayan şey ise yasalardır. Yönetimin amacı, yönlendirdiği şeylerdedir, araçları da süreçlerini mükemmelleştirecek taktiklerdir.

Burada, yönetimin amaçlarını yasa yoluyla gerçekleştiremeyeceği izleğini görüyoruz. Tüm 17. yüzyıla hâkim olan bu izlek, 18. yüzyılda fizyokratların metinlerinde yeniden tezahür etmiştir. Foucault, La Perriere'in metninde iki metafora dikkat çeker; birisi *arının kovana hükmederken iğneye ihtiyaç duymaması* metaforu, ikincisi *aile babası* metaforudur. Yani yönetimin, hükümlerlikte olduğu gibi öldürme araçlarına ihtiyacı yoktur ve hizmetle

yükümlüdür. Foucault, belirlemekte olan bu yeni iktidar türünü “yönetimsellik” olarak adlandırır, bu diğer iki iktidarı da içerimleyen ve güvenlik düzenekleri vasıtasıyla işleyen bir iktidar tarzıdır.

Foucault, 8 Şubat 1978’den itibaren izleyen dört derste, yönetimselliğin arkaik modeli olarak pastoralliğin ortaya çıkışını anlatır. 13., 14. ve 15. yüzyıllarda *yönetmek* kelimesi, insanların yönetilmesine gönderme yapmaktadır. Bu kelime ancak, 16. ve 17. yüzyıllarda politik bir anlam kazanmaya başlar. Oysa kral Oidipus’daki gemi metaforuna bakıldığında, anlatılan, insanların değil bir şehrin yönetimidir. Yani, insanların yönetimi, eski Yunan ve Roma’ya ait bir şey değildir.

Pastoral İktidar

İnsanların yönetimi fikrinin kökleri Doğu’dadır; Mısır, Asur, Mezopotamya ve İbrani metinlerindedir. Kral, insanların çobanıdır ve insanlar ona Tanrı’nın emanetidir. Çoban iktidarını, bir sürü üzerinde uygular. Yunan tanrısı ise toprakla ilgilidir, surların içindedir. Oysa İbrani tanrısı, hareket halindedir, hareketli çokluk üzerinde iktidarını uygular. Pastoral iktidar, iyilik yapma üzerine kuruludur, özü sürünün selametidir, geçimle ilgilidir, bir bakım iktidarındır, sürünün üyelerine tek tek ihtimamı gerektirir. Çoban sürü için kendini feda edebilir, aynı şekilde bir koyun için de sürüyü feda edebilir. Burada, pastoral iktidarın erekselliği ortaya çıkmaktadır, üzerinde uygulandığı insanları bir amaca götürür. Bu, Yunan şehirleri ve Roma için yabancı bir iktidardır. Hıristiyan Kilisesi, daha sonra bu iktidarın düzeneklerini Roma imparatorluğu içinde örgütleyecektir.

Dokumacı Metaforu

Yunan düşüncesinde ve edebiyatında çoban-sürü ilişkilerine Platon’un metinlerinde rastlanır. Foucault 15 Şubat 1978 dersinde, Platon’un ‘Kritias’, ‘Devlet’, ‘Yasalar’ ve ‘Devlet Adamı’ metinlerinde bu metaforu kullandığından bahseder. Politik olmayan birçok işlevin ortaya çıkması, çoban/pastör modelinin yerini “dokumacı” metaforuna bırakmasına neden olmuş görünmektedir. Politikacı, dokumacıdır, dokumayı yapabilmesi için, yünün kırılmış, ipin eğrilmiş ve daha pek çok şeyin önceden ayarlanmış olması gerekir. Politikacının rolü, birçok farklı öğeleri, mizaçları ve işleri birbirine bağlamaktır. Platon şunu demek ister, bir politikacı çoban değildir, o tek tek ayrıntılarla uğraşamaz. Çoban rolü, ancak bu ayrıntılarla uğraşanlara atfedilebilir, yani insanlar hastalandığında onu iyileştiren doktora, ekmeğini yapan fırıncıya, çiftçiye, öğretmene, kısaca kralın yardımcılarına atfen çoban nitelemesi kullanılabilir.

Hristiyan Pastoralliği

Pastoral iktidarı, Batı toplumları ile tanıştıran kilisedir. Devlet iktidarı içine yerleşen pastoral iktidar, kilisenin kendi iktidarını bedenler üzerinde kabul

ettirmek için dönüştürdüğü pastoral iktidardır. Batı toplumlarında önceden var olmayan bir dizi teknik ve usul, pastoral iktidarla birlikte toplumsal yaşama sokulmuştur. 22 Şubat 1978 dersi Hıristiyan pastorallığının özgüllüğü üzerinedir. Pastorallik “selamet”, “yasa” ve “hakikat” ve “vicdan idaresi” ile ilgilidir. Pastorallığın bu dört ilkesi, Hıristiyan pastorallığında hayli farklılaşarak Batı’ya taşınmıştır. Hıristiyan pastorallığında vicdan idaresi ise, antik dönemdekinden farklı olarak zorunlu, sürekli ve hayatın her alanını kapsayıcıdır, mutlak itaatle ilgilidir. Bu anlamda, Foucault bunun Batı’nın bütün özneleştirme usullerinin tarihi olduğunu, modern öznenin inşası sürecinin ve yönetimselliğin tipik öncülü olduğunu ifade eder.

Tutum İsyanları

Foucault 1 Mart 1978 dersinde ‘tutum isyanlarını’ ele alır. Tutum isyanları, insanların gündelik hayatlarının ayrıntılarının kilise tarafından yönlendirilmesine karşı çıkışlardır. Bu “karşı-tutumlar”, çileciliğin kimi formları, cemaatler, mistik pratik, kutsal kitap ve eskatolojik inanış olarak beş farklı formda örgütlenmiştir. Foucault’a göre, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da gelişen yönetimselliğin temelinde işte bu, tutumları yönlendirme ve karşı-tutumlar geleneğinin izleri vardır.

16. yüzyılda, ruhların pastoral yönetiminden insanların politik yönetimine geçişte, hem dinî pastorallığın alanının genişlediğini ve daha müdahaleci hale geldiğini hem de insanların tutumlarını yönetmeyi içselleştirdiğini görüyoruz. Foucault 8 Mart dersinde, tutum yönlendirme ve yönetimsellik ile ilgili tekniklerin devlet aklına eklenmesini ele almıştır. Foucault bu derste, Akıncı Thomas’ın, Botero’nun, Chemitz’in, Machiavelli’nin ve Bossuet’in kavramlaştırmalarından hareketle, devletin hangi anda, hangi koşullar ve biçim altında insanların bilinçli pratiklerinin içinde programlanmaya ve gelişmeye başladığını sorgular. Sorun, hangi andan itibaren devletin insanlar tarafından çağrıldığı, istendiği, analiz nesnesi haline geldiği, ne zamandan itibaren ondan çekinildiği, nefret edildiğidir.

Devlet Aklı

15 Mart 1978 dersinde Foucault, yönetsel aklın, nasıl bir düşünme, akıl yürütme ve hesaplama biçimine yol açtığını göstermeye çalışmıştır. Devlet aklının pastorallikten farkını ve 17. yüzyıldaki devlet aklı sorununu; darbe ve şiddet, itaat ve başkaldırı, hakikat sorununun aldığı yeni biçim, istatistik ve nüfus konuları bağlamında ele almıştır. Bu tanıma göre, devlet aklının devletten başka hiçbir ereği yoktur. İnsanlara devletin dışında hiçbir şey vaat etmez. Devlet aklı, bir köken ya da nihai durum ortaya koymaz, ucu açık bir tarihselliğin içine hapseder insanları.

17. yüzyıla gelindiğinde devlet aklında selamet, pastoral iktidarda olduğundan farklı olarak herkesin selameti değil devletin selametidir. Devletin selameti için insanlar kendini feda etmelidir. Burada, sürekli bir devlet güvenliği sorunu üzerinden, darbenin, devlet şiddetinin ve devlet suçunun meşrulaştırıldığını görüyoruz. Devletin selameti, her türlü başka şeyden daha önemlidir. Politika, artık bir yasa sistemi dâhilinde değil, zarurete tabi olarak işleyen bir şeydir. Burada devlet akı, yasalar uyarınca komuta eden değil, yasalara komuta eden bir şeydir. Zaruret hâsıl olduğunda devlet akı, darbe, şiddet ve devlet suçunu meşru kabul etmektedir. O yasalar çerçevesinde işleyen değil, yasaları o anki haline göre kendine uyduran bir akıldır.

17. yüzyıl devlet aklında, ayaklanmaların sebepleri ve önlenmesi konusunda Foucault, Machiavelli ve Bacon'un kavramlaştırmalarındaki farka dikkat çeker. Machiavelli'ye göre sorun, prens ve onun içteki ve dıştaki rakipleri arasındadır. Bacon'da ise yönetim, halkı idare etmek olduğuna göre sorun da halktır, bu durumda devrime karşı çözüm, ekonomiden ve halkın kanaatlerini değiştirmekten geçer. 17. yüzyıl devlet aklında, hakikat meselesi, yasaları bilmek değil devletin bekasına olanak tanıyan şeyleri bilmektir. Bu şeylerin bilgisi istatistiktir, istatistik o zamanki haliyle devletin bilgisi demektir. Burada, devletin bu bilgileri, kamunun kanaatlerini yönlendirme-değiştirme için kullanması anlamında hakikat politikaları devreye girer. Bu bağlamda, idari aygıt, gizlilik unsuru ve nüfus öğeleri ortaya çıkar. Devletin ereği kendisidir, mutlu edilmesi ve refah içinde yaşatılması gereken nüfus değil, devletin kendisidir. Nüfus, kanaatlerine müdahale edilen kamudur. Devlet akı, devletin kendisiyle kurduğu bir ilişkidir.

22 Mart 1978 dersinde Foucault, yönetsel aklın (politikanın) işleyişini ele alır. Devlet, yönetsel akla komuta eden verili kurumlar bütünü, akılsal olarak ve zaruretleri takip ederek yönetebilmeyi sağlayan şey olarak tanımlanmıştır. Plazzo'ya göre devlet akı, devleti değişmez bir durumda tutmayı mümkün kılan şeydir. İlk kuramcılarında Botero'ya göre devlet akı, devletlerin oluşmasının, bekasının, sağlamlaşmasının ve yükselmesinin araçlarının mükemmel bilgisidir. 16. yüzyıl yazarlarının devlet aklından anladıkları, devleti devrimlere karşı korumaktır. Devrimlere karşı önerdikleri bir tür yönetim sanatı ve akılsallıktır, oysa Platon'un muhtemel bir çöküşe karşı önerdiği, yasalar ve erdemli yargıçlar idi.

Yönetsel Akıl

Devlet akı ile birlikte, yasalarını ve ereklerini kendinden alan devletler çoğulluğundan oluşan bir dünya, açık bir zaman ve çoğul bir mekânsallık belirmeye başlamıştır. Ortaçağ boyunca hâkim olan iki büyük evrenselliğin

yani kilise ve imparatorluğun Westphalia Antlaşması ile ortadan kalkması sonucu, devletlerin 'yükseltimesi-geliştirilmesi' sorunu devletin bir rekabet alanında kendini ortaya koyması anlamına gelmektedir. Yani yeni yönetsel akıl, devletin olduğu gibi korunması yerine bir kuvvetler dinamiğinin geliştirilmesini emretmektedir. Bunun için iki büyük düzenek kurulmuştur. Bunlar, diplomatik düzenek ve askeri düzenekle polis düzeneğidir. Devletlerin karşılıklı güçlerini sınırlayan bir güvenlik sistemi ortaya çıkmıştır, bunun hedefi Avrupa'nın dengesidir. Avrupa dengesi, içlerinde en güçlü olan devletin birlik içindeki diğerlerinin üstünde üstünlük kuramayacağı ve dünyanın geri kalanıyla kolonizasyon ilişkileri içinde olacağı bir devletler aristokrasisidir. Bu dengeyi kuracak olan devlet aklının araçları, savaş, diplomasi ve sürekli bir askeri düzeneğin oluşumudur.

29 Mart 1978 dersi, esas olarak yönetim sanatının devreye soktuğu iki büyük politik teknolojiden ikincisi olan 'polis' konusuna ayrılmıştır. Bu derste, polis kelimesinin 16. yüzyıla kadar olan geleneksel anlamları, 17. ve 18. yüzyıldaki anlamı, Avrupa dengesi sistemiyle arasındaki ilişki ve polisin ilgi nesnelere incelenmiştir. 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda yönetim, bir öze sadık kalmak değil, bir rekabet alanı içerisinde kuvvet ilişkilerini manipüle etmek, baki kılmak dağıtmak ve kurmaktır. Foucault bunu büyük modernlik eşliği olarak nitelemiştir.

5 Nisan 1978 dersinde, 18. yüzyılda beliren yeni polis anlayışı, polisten nüfus sorununun kopmasıyla ekonomi politişin doğuşu ve devlet aklının dönüşümleri ele alınır. Polis pratiğine, şehre dair nesnelere, piyasa meseleleri, olayların kontrolü ve bastırılması için silahlı kuvvetler eklenmiştir. Avrupa dengesini sağlamanın araçları da diplomatik ve askeri aygıtlar olarak belirlemiştir. 17. yüzyılda ve 18. yüzyılın ilk yarısında, polis pratiklerinin unsurları, ticaret, şehir, tüzük ve disiplindir. Polis yargıya dâhil değildir, hükümlerinin doğrudan uyguladığı bir yönetsellik, hukuk kurallarına uymak zorunda kalmayan sürekli bir darbe halidir. Bu sürekli darbe halinin araçları, yönetmelikler, yasaklar, tüzükler ve emirlerdir.

Bu yeni düzende (yönetsellik) tüzükler, düzeni istenen yöne sevk etme gücüne sahip değildir. Bu ilk kopuştur. Şeylerin akışını değiştirmeye kalkışmak, onları daha beter bozabilir. Şeylerin akışının kendiliğinden bir regülasyonu vardır. Bir başka kopuş, Devletin çıkarların düzenleyicisi olarak ortaya çıkmasıdır. Yönetselliğin 17. yüzyılda ortaya çıkışından bir yüzyıl sonra, yeni bir yönetsellik doğmuştur. Politikacıların yarattığı yönetsellik polisi doğurmuştu, ekonomistlerin yarattığı yeni yönetsellik ise sivil toplumu doğurmuştu. "Sivil toplum" devletin karşıtı olan şeydir. Bu yeni yönetselliğin öncekinden ayrıldığı birinci noktadır.

18. yüzyılın bu yeni yönetimselliğinde devlet, sivil toplumdan ve onun idaresinden sorumludur. Devletin bilmesi gereken, diplomatik hesaplar değil, doğal süreçlerin bilgisidir, yani bilimsel bilgidir. İktidarla bilme arasındaki, yönetimle bilim arasındaki ilişkinin özgül bir biçimi ortaya çıkmıştır. Yönetim ve bilim iki ayrı kutba ayrılmıştır. Kararlarını bilimsel verilere dayandıran ekonomi, yönetim tarafından ciddiye alınmayı talep eder. Bu ikinci ayrışma noktasıdır. Üçüncü ayrışma noktası, nüfusun kendine içkin doğallığıdır. Doğal fenomenlerden oluşan nüfusun kendi iç regülasyonları vardır, onlara yasak, tüzük işlemez, devlet bunları takip etmelidir. Devletin yeni müdahale araçları olarak, toplumu doğallığı içinde ele alan yeni bilim alanları doğmuştur. Dördüncü ayrışma noktası, bir yanda nüfusun ve ekonominin doğal akışı içinde idaresini mümkün kılan bir dizi düzenek, öte yanda bu doğal akışın raydan çıkmasını ve olası sapmaları önlemek için güvenlik düzeneklerinin ayrışmasıdır.

Yönetimsellikte Polis ve Karşı Tutumlar

17. yüzyıldaki bütünlüklü polis anlayışından farklı olarak polis, bugünkü modern negatif ve marjinal anlamına kavuşur. 17. yüzyıldaki polis projesi çözümlenerek dört öğeye ayrılır; ekonomi, nüfusun idaresi, özgürlüklerin korunması ve hukuku. Bu öğeler farklı aygıtların yönetim alanına girer. Ekonomi ve nüfusun idaresi bilimin alanı içine girerken, güvenlik sağlayıcı araçlar ise adli düzenek, polis düzeneği, diplomasi ve askeri düzenek olarak örgütlenmişlerdir.

18. yüzyıldan itibaren modern yönetimsellikte devlet aklının temel taleplerini reddeden bir dizi karşı tutumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet aklına karşı toplumu, hataya/körleşmeye karşı ekonomik hakikati, özel çıkara karşı herkesin çıkarını, tehlikeye karşı güvenliği, tüzüğe karşı özgürlüğü savunan bu karşı tutumlar, yeni yönetimsellikle aynı öğeleri mesele edinmiştir. Yeni yönetimsellikte iki önemli karşı tutumdan biri 'tarihin sonu', ikincisi ise 'devrim hakkı'dır. Sivil toplumun devleti yeneceği yönündeki yeni eskatoloji, bir gün tarihin sonu olmasa da politikanın ve devletin sonunun geleceğini savunmuştur. İkincisi, nüfusun devletle arasındaki tüm itaat bağlarını keserek kendi doğasının yasalarını dayatması yani bir karşı ayaklanma, bir devrimdir. Yani, kendisine, ne istediğine, ne yapması gerektiğine dair kendi hakikatini elinde tutan toplum fikridir.

Sonuç Olarak

Foucault'un, bu kitapta derlenen ders özetleri, günümüzde yürürlükte olan yeni liberal paradigmanın iktidar tarzının ve iktidarını hayata geçirmede kullandığı düzeneklerin ilk kavramlaştırıldığı metinler olması anlamında kıymetlidir. Bu ders özetleri, yönetimselliğin arkaik formlarının ilk ne zaman ve hangi bağlamda belirdiğini, antik çağlara kadar uzanan metinler ve çoklu

fenomenlerin dönüşümleri üzerinden yüzyıllar arasında bağlantılar kurarak özgün bir yöntemle çözümlenmeye çalışan önemli disiplinler arası metinlerdir. Foucault, bu metinlerde, bütün ders özetlerinde izini sürdüğü, daha önceki derslerinde kimi noktaları müphem kalan çeşitli iktidar tipleri arasında kuvvetli bir ayırıştırma yapmıştır.

Bu ayırıştırma hareketle, 'hükümler iktidar', bir toprağın sınırları içinde, 'disiplin iktidar' bireylerin bedenleri üzerinde uygulanırken, 'güvenlik' nüfusun bütünü üstünde uygulanmaktadır. Hükümler iktidarın üzerinde uygulandığı bir toprağın sınırları içindeki çokluk, tebaa ya da millettir. Hükümlerlik sistemi, bir kod uyarınca izin verilen ve verilmeyen şeyleri ayırıştırır ve düzen, yasaklananlardan geriye kalandır.

Disiplin ise çoklukları parçalara ayırarak bireyselleştirerek idare etmenin bir kipiştir. Disiplin mekanizma, yasal olanın tersine, yapılması gerekenleri söyler, bunların hepsini tek tek kurala bağlar. Yasa yasaklar, disiplin buyurur, güvenlik ise her ikisinin de kimi araçlarını kullanarak gerçekliği düzenler. Yasa olması gerekenin ve olumsuzun kurgusu üzerinden çalışır. Disiplin bir gerçekliğin bütünleyicisi olarak çalışırken, güvenlik gerçekliğin içinde çalışır ve o gerçekliğin öğelerini birbirine karşı oynatır. Bu, insanların doğasını değil de şeylerin doğasını temel alan, insanların ne yapmak istediklerini, ne yaparak çıkar sağlayacağını düşünen bir insan yönetimi fikridir. Kendisini, ancak her bir bireyin özgürlüğüne dayanarak, onların regülasyonu üzerinden işleten bir iktidar fiziğidir. Foucault, bunun ideoloji olmadığını bir iktidar teknolojisi olarak okunması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu tespiti, neo-liberal paradigmanın iktidar düzeneklerini meşrulaştırdığı yönünde çok şiddetli eleştirilere konu olmuştur.

Foucault, yönetsel aklın, devleti yeniden biçimlendirmesini ekonomi-politiğin doğuşu olarak tarif etmiştir. Yeni devlet aklı, hakikat yasası uyarınca işlemekte, bireyselleştirme ve totalleştirmeyi birlikte kullanmaktadır. Devletin sınırlandırılması taleplerinin, onun totalleştirici politikalarıyla bir ilgisi yoktur. Bu, devletin piyasa lehine geri çekilmesi talebidir. Dışarıda, diğer devletlere karşı gücünü korumaya ve rekabet etmeye çalışan devlet, içeride ise güçlerini arttırmaya yarayan askerî, diplomatik, güvenlik araçlarıyla dolaşımı güvenli kılmakla ilgilidir. Liberal yönetsellik, piyasanın dayattığı devlet aklıdır. Nüfusa tanınan özgürlük, sadece ticaretin ve ekonominin mekanizmalarının izin verdiği ölçüde özgür tüketim ve dolaşımdan ibarettir.

Foucault'ya göre farklı iktidar teknolojileri, birbirini izleyen zamansal bir dizgi içinde ortaya çıkmak yerine, karışık örüntüler halinde birinin ya da ötekini ağır bastığı mekanizmalar biçiminde işlemektedir, önemli olan kullanılan tekniklerin

ilk belirlediği tarihlerdir. Farklı iktidar düzeneklerinin ilk formlarının izlendiği tarihler ve bağlamlar açısından da böyle bir ayrıştırma yapılması mümkün görünmemektedir. İktidarın, yeni dönemin özelliği olan yönetsellikten bir anda en arkaik iktidar formu olan hükümlan iktidarın çıplak şiddet gösterisine kayabildiğini, Türkiye dâhil pek çok uzamda gözleyebiliyoruz. Aynı şekilde, pek çok kurumda da disiplinci iktidarla düzenleyici iktidarın ve zaman zaman sembolik şiddet kullanımı biçiminde tezahür edebilen hükümlan iktidarın iç içe geçmiş formlarını bir arada izleyebiliyoruz.

Foucault, cezayı sorunsallaştırma ve uygulama biçimimizin son on yıldır (1978’de söylendiğini dikkate alırsak 36 yıldır) *güvenlik* bağlamında biçimlendiğini ifade etmektedir. Foucault, güvenlik sorununun, hukuki-yasal ve disiplinci teknikleri yeniden canlandırdığı, dönüştürdüğü ve artırdığını ve güvenlik teknolojilerinin çoğunun bu iki iktidar teknolojisinin dönüşümünden ibaret olduğunu ileri sürmektedir.

Foucault’da ve Diğer Kuramcılarda Biyopolitika Kavramı

Biyo-politika kavramı, Foucault’dan sonra, pek çok farklı güncel sorunları tartışırken, hayli geniş yelpazede sıkça kullanılan bir kavram olmuştur. Birbirinden çok farklı politik ve kuramsal duruşa sahip çevreler tarafından farklı çağrışımlarla kullanılan kavramı, kuramsal ve felsefi bağlam içinde ilk olarak bir yere oturtma çabası 2007’de Almanca olarak yayımladığı “Biyo-Politikaya Giriş” kitabı ile Lemke’den (2013: 17-18) gelmiştir. Lemke, kavramın doğalcı (hayatı politikanın temeli olarak alır) ve politist (hayatı politikanın nesnesi olarak alır) yaklaşımlarının her ikisinin de, biyo-politik süreçlerin temel boyutlarını kavramakta yetersiz olduğunu ileri sürmüştür. Onların yerine, Foucault’un ilişki ve tarihsel biyo-politika kavramını önermiştir.

Foucault’a göre (Foucault, 1980’den akt. Lemke, 2013) hayat, politikanın ne temeli ne de nesnesidir, hayat politikanın sınırını gösterir. Ona göre biyo-politika, insan türünün yaşamına ilişkin olguların bilgi-iktidar düzlemine girişidir. Daha sonra biyo-politika çalışmaları, Foucault’un çalışmalarını izleyen iki ana çizgi üzerinden yürümüştür. Birinci çizgideki araştırmacılar, biyo-politikanın, politik temsil ve söylemin klasik biçimlerinden nasıl ayrıştığını sorgulamışlardır. Lemke; Agamben, Negri, Hardt, Heller, Feher, Giddens ve Fassin’i bu çizgide çalışanlar kategorisinde incelemiştir (Lemke, 2013: 22). Lemke’nin kendisi de bu çizgi de görünmektedir. İkinci araştırma çizgisi ise, insan yaşamına ve bedenine erişimin ve müdahalenin, araç ve amaçlarının nasıl dönüştürüldüğünü sorgulamışlardır (Lemke, 2013: 22). Bu çizgi içinde, çok fazla konu ve duruş çeşitlenmesi görünmektedir. Bunlardan Rainbow ‘biyotoplumsallık’, Rose ‘etho-politika’, Goldscheid ‘hayatın ekonomikleşmesi’, Alman Liberaller ‘dirim politika’, Chicago

okulu ise 'insan sermayesi' konularında çalışmışlardır.

Bu kadar çok ve farklı duruş içinden, Foucault ile çeşitli konularda örtüşen ya da ayrışan araştırmacılara tek tek girmek bu kritiğin sınırlarını aşacağı için burada sadece iki önemli yankı uyandırmış itirazdan söz edeceğim. Bunlardan birincisi, Agamben'in, Foucault'un biyo-politikayı moderniteyle ilişkilendirmesine karşı çıkmasıdır ve onun antikiteden bu yana var olduğunu iddia etmesidir (Lemke, 2005). Agamben, Foucault'un biyo-politikanın temel özelliğini, yaşamın üretimi ve bireylerin özneleştirilmesi biçiminde kavramlaştırmasını ise eksik bulur; çünkü Agamben'e göre ölüm yaşam üzerine verilen bir kararsa, iktidarın yaşatma üzerine işlevi, aynı zamanda onun ölüm üzerindeki etki ve denetimi olduğunu gösterir (Agamben, 2001).

Negri ve Hardt da (2001) biyo-politika/biyo-iktidar kavramlaştırmalarında Foucault'dan ayrılırlar. Onlar kavramı, ölüm üzerinde doğrudan hâkimiyeti olan egemen iktidar biçimi için kullanılmışlardır. Biyo-politikanın, tek tek ulus-devletlerin veya uluslarüstü örgütlenmenin yönetimine bırakılamayacak bir 'imparatorluk' tarafından uygulandığını ileri sürmüşlerdir.

Sonnot

¹ Foucault M (2014). Güvenlik, Toprak, Nüfus (Collège De France Dersleri). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları Sosyoloji Dizisi, 392.

Kaynakça

Agamben G (2001). *Giorgio Agamben*. Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lemke T (2005). "A Zone of Indistinction: A Critique of Giorgio Agamben's Concept of Biopolitics", *Critical Social Studies*, 7(1): 3-13.

Lemke T (2013). *Biopolitika*. Çev. U Özmakas, İstanbul: İletişim yayınları.

Negri A ve Hardt M (2001). *İmparatorluk*. Çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Rigel N vd., (2003). (Haz.) *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar*. İletişim Dizisi, İstanbul: Su Yayınları.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Mülkiye Dergisine gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.mulkiyederigi.org adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisinde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisine aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisinin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisinde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (*Committee on Publishing Ethics*) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler) i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada özet ve anahtar sözcükler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, özet, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce özet ile her iki dilde beşer anahtar sözcük hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

Birinci Düzey Altbaşlık : **XXXXXXXXXXXX** (ilk harfi büyük ve koyu)

İkinci Düzey Altbaşlık : *XXXXXXXXXXXX* (ilk harfi büyük ve italik)

Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) XXXXXXXXXXXX (i, ii, iii, vb. ile başlar)

Dördüncü Düzey Altbaşlık : - XXXXXXXXXXXX (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo1, Tablo2, Şekil1, Şekil2, Ek1, Ek2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Kaynakçada yazar(ar)ın kendi çalışmalarına referans verilmişse, yazar(lar)ın adı yerine yalnızca "Yazar" ifadesi yazılmalı ve yıl belirtilmeli, yazar(lar)ın çalışmalarına dair başka hiçbir bilgi (makale başlığı, kitap adı, vb.) yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/ sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına “ve” konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra “vd.” yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto’da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için “;” işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck’ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri konulmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl konulmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından “aktaran” ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa’nın Bask bölgesinde GAL tarafından

yapılan eylemlerde, 10'u ETA'yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: Yayının adı (*İtalik*), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha

çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında “paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir” (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için “iş hayatı açısından çekici bir ortam” yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanılmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru

yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok	t.y.
basım yeri yok	y.y.
yayıncı yok	yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5(2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35(3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://>

www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı.
Yayın yeri: Kurum adı/yayıncı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011.
Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.